

ქართველთა მონასტერი
ბუღკარეთში

შველი ქართული ენის შეგლები

* 13 *

აკაკი შანიძე

ქართულთა მონასვერი ბულგარეთში და მისი ზივიკონი

ტივიკონის ქართული რედაქცია

*

პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი (წესდება) დაიწერა 1083 წელს ბერძნულად და ქართულად. ეს მონასტერი დააფუძნა გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ, რომელიც იყო საბერძნეთის დასავლეთი მხარეების დიდი დემესტიკოსი, ანუ მთავარსარდალი. აქ გამოცემულია ტიპიკონის ქართული ტექსტი ძველი ხელნაწერის მიხედვით (დაახლ. XIII საუკ.), რომელსაც არ განუცდია მერმინდელი გადაკეთება, რაც ატყვიან ბერძნულს, რომელიც ქართულ ტექსტზე აღრე გახდა ხელმისაწვდომი მეცნიერთათვის და რომელმაც გადააკეთებინა ადგილების გამო წარმოშვა მცდარი შეხედულება და გაუგებრობა მონასტრის მაშენებლის ეროვნული ვინაობის შესახებ. ქართულ ტექსტთან ერთად მოცემულია მისი რუსული თარგმანი შენიშვნებითურთ და აგრეთვე გამოკვლევა (შესავალი და ძეგლის ენის მიმოხილვა).

ტიპიკონს პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ისტორიისთვისაც და XI საუკუნის ბულგარეთ-საბერძნეთის ისტორიისთვისაც.

*
* * *

Типик (устав) грузинского монастыря в Болгарии, основанного великим домостриком Запада Византийской империи Григорием Бакурнианис-дзе, составлен в 1083 году на греческом и грузинском языках. Здесь издан грузинский текст устава по древней рукописи (прибл. XIII в.), свободный от поздних переделок, которым подвергся греческий текст, раньше грузинского ставший известным ученому миру и породивший, вследствие не критического отношения к подозрительным местам, немало кривотолков и недоразумений насчет национальной принадлежности ктитора монастыря. Вместе с грузинским текстом дается его русский перевод с примечаниями, а также исследование (введение и обзор языка памятника).

Типик имеет первостепенное значение как для истории Грузии, так и для истории Болгарии и Византии XI века.

საყვარელი მშობლების
დაუვიწყარ ხსოვნას

ა. შ.

ზინაარსი СОДЕРЖАНИЕ

წინასიტყვაობა	83
შესავალი	9
1. სამეცნიერო ექსპედიცია ბულგარეთში	13
2. ქართული მონასტრების ტიპიკონები	17
3. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი	21
4. ტანუტერი თუ ოსტიგანი	27
5. გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა	33
6. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ხელნაწერები	40
პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი (ქართული რედაქციის ტექსტი)	59
ტიპიკონის ენა	131
I ორთოგრაფიულ-გრამატიკული მიმოხილვა	133
II ლექსიკონი	147
ტიპიკონის საკუთარ სახელთა საძიებელი	232
Предисловие	243
Введение	247
Типик Петрицонского грузинского монастыря. (Русский перевод текста грузинской редакции)	279
Примечания к русскому переводу	330
Указатель собственных имен типика	339
პირთა სახელების საძიებელი გამოკვლევებისათვის. Указатель личных имен, упоминаемых в исследовании	343
ლიტერატურა. Литература	347
დანართი. Приложение. Грузинские надписи Петрицонского мо- настыря	353

წინასწორ ტექვაობა

წინამდებარე წიგნში დაბეჭდილია პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი ანუ წესდება უძველესი ხელნაწერის მიხედვით და ახლავს ჩემი რუსული თარგმანი საჯირო შენიშვნებითურთ. ეს მონასტერი დააფუძნა ბულგარეთში საბერძნეთის დასავლეთის დიდმა დემესტიკოსმა¹ სევასტოსმა გრიგოლმა, ტაოელი ერისთავთ ერისთავის ბაკურიანის შვილმა, რომელიც უთუოდ ბაგრატიონთა გვარიდან იყო. ტაო იმ დროს მოწყვეტილი იყო საქართველოს და საბერძნეთის იმპერიის ფარგლებში იყო მოქცეული, ისე როგორც ბულგარეთი, რომელსაც დამოუკიდებლობა მოუსპო და თავის საბრძანებელს შეუერთა ვასილი II-მ.

ეს მონასტერი, რომელიც დააარსა ქართველმა ამირსპასალარმა საგანგებოდ ქართველთათვის, რომლებიც საკმაოდ იყვნენ მის ჯარში, დღესაც არსებობს და ბაჩკოვოს მონასტრის სახელით არის ცნობილი. მისი მშენებლობა დასრულდა 1083 წელს და მაშინვე დაუწერა მისმა დამფუძნებელმა წესდება, რომელიც შეადგინეს ორ ენაზე — ქართულად და ბერძნულად — და რომელსაც ხელი მოაწერა გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ 1083 წლის დეკემბერში.

ჩესდების ორ ტექსტთაგან მეცნიერთათვის პირველად ცნობილი გახდა ბერძნული, მაგრამ არა პირვანდელი ტექსტი, არამედ მისი თარგმანი ახალ ბერძნულ ენაზე. იგი ეთარგმნათ მე-18 საუკუნეში, ხოლო გამოსცა გ. მუსეოსმა 1888 წელს². 1904 წელს კი გამოქვეყნდა პირვანდელი ბერძნული ტექსტიც ბუქარესტის გადმონაწერის მიხედვით, რომელიც მე-18 საუკუნეში შეუსრულებიათ. მას მიაკვლია ლუი პეტიტმა და მანვე გამოსცა იგი რუსეთის ბიზანტიანისტთა ორგანოს XI ტომის დამატებად³.

ღვიან გავიგეთ, რომ ამ ძველის ძველი ხელნაწერი დაცული ყოფილა კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკაში კუნძულ ხიოსზე და ჩასმული ყოფილა უდაში იმავე წესდების ქართულ ხელნაწერთან ერთად. ხიოსიდან გამოვიწერეთ ამ ხელნაწერის ფოტოკოპირები, რომლებიც სხვადასხვა დროს მოვიდა: ჯერ ბერძნული, შემდეგ ქართული. ამ ფოტოების მიხედვით ძველი ბერძნული ტექსტი გამოსცა სიმონ ყაუხჩიშვილმა 1963 წ.. თავის გამოცემას მან დაურთო საჯირო შენიშვნები, თანაც

¹ შილი დემესტიკოსი (ბერძნულად დომესტიკოს) — მთავარსარდალი, ამირსპასალარი. მთავარსარდალი ორი პუადათ ბერძნებს: ერთი აღმოსავლეთში (აზიაში), მეორე — დასავლეთში (ევროპაში). გრიგოლი იყო მთავარსარდალი საბერძნეთის დასავლეთი ნაწილისა.

² *Γρηγόριος Πακουριανός μέγας διμίστικος τῆς Ἀσσεως καὶ τὸ ὑπ' αὐτὸν τυπικὸν τῆς μονῆς τῆς Πετρούζοιτισσης* (Dissertationes Jenenses, t. IV. Leipzig, 1888), pp. 135—210 (მოწყავს ლ. პეტიტის გამოკვლევის მიხედვით).

³ *Typicon de Grégoire Pacourianos pour le monastère de Pétritzos (Bačkovo) en Bulgarie. Texte original publié par le R. P. Louis Petit, des augustins de l'Assomption*. „Византийский Временник“. Приложение к XI тому, № 1, XXXII+63 გვ.

თარგმნა დღევანდელი ქართული სალიტერატურო ენით და თარგმანი პირისპირ დაუყენა ბერძნულ ტექსტს¹.

საც შეეხება წესდების ქართულ ტექსტს, იგი ცნობილი გახდა პირველად ახალი ხელნაწერის მიხედვით, რომელიც ინახება ბულგარეთში, სოფიის საჯარო ბიბლიოთეკაში. იგი გადმოუწერია ხიოსზე დაცული ხელნაწერისაგან წარსული საუკუნის მეორე ნახევარში (ვიდრე ეს ხელნაწერი ჯერ კიდევ პეტრიწონის მონასტერში უოფილა) უცნობ პირს, რომელსაც ქართული ენისა და ქართული წერისა არა გაეგებოდა რა. მას დიდი მონდომებით და მიმსგავსებით გადმოუხატავს ქართული ასოები, სიტყვები და წინადადებანი, მაგრამ მისდა უნებურად მრავალი შეცდომა მოსვლია, და თანაც გამორჩენია მთელი სტრიქონები. ამ უხეირო ხელნაწერის მიხედვით ქართული ტექსტი გამოსცა 1954 წ. მიხეილ თარხნიშვილმა და თარგმნა იგი ლათინურად². ამიტომ გასაკვირველი არ არის, რომ ქართულ ტექსტშიცა და ლათინურ თარგმანშიც მრავალი შეცდომა მოიპოვება.

შეტისმეტად საჭირო გახდა, რომ გამოცემულიყო ქართული ტექსტი ხიოსის ხელნაწერის მიხედვით, რომელიც, როგორც ჩანს, 1083 წლის დედნიდან არის გადაწერილი დაახლოვებით მე-13 საუკუნეში და რომელიც წარსული საუკუნის 25-იან წლებამდე პეტრიწონში ინახებოდა. ეს გამოცემა მიზნად ისახავს, დააკმაყოფილოს ეს დიდი საჭიროება. მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ ამასთანავე, რომ ეს წესდება დიდად მნიშვნელოვანი ძეგლია არა მარტო საქართველოს ისტორიისა და ქართული ენისათვის, არამედ XI საუკუნის ბულგარეთისა და საბერძნეთისათვისაც, აუცილებელია, მას ახლდეს თარგმანი ერთ-ერთ ფართოდ გავრცელებულ ენაზე, რომელიც საშუალებას მისცემს მკვლევართ, იცოდნენ, რა სწერია შიგ. ამიტომ მე იგი ვთარგმნე რუსულად და დაეურთე საჭირო შენიშვნები.

საოგორც მოგახსენეთ, ქართული მონასტრის მშენებლობის ამბები მეცნიერებმა გაიგეს პირველად წესდების ბერძნული ტექსტის მიხედვით, ტექსტისა, რომელიც რამდენსამე ადგილას განსხვავდება ქართულისაგან (მეექვსე თავში, აგრეთვე ბოლო ნაწილში, სადაც გუჯრის დამტკიცებაზეა საუბარი). ეს კი მიზეზი გახდა იმისა, რომ ცუდად გაეგოთ და მცდარად გაეშუქებინათ მონასტრის მშენებლობის ამბები. აღმოჩნდა, რომ ბერძნულ ტექსტში გადაუყეთებიათ ადგილები, რომელთაც შეცდომაში შეიყვანეს ნ. მარი, რომელმაც სწორედ ამ გადანაკეთები ადგილების მიხედვით ააგო თავისი მცდარი თეორია, თითქო პეტრიწონის მონასტრის დამაარსებელი იყო სომეხი ქალკედონიტური აღსარებისა, როგორც ქართ-

¹ გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტომი მეხუთე. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი 1963. გვ. 83—301. ასლავს 12 ტაბულა.

² Typicon Gregorii Pacuriani edidit Michael Tarchnišvili (CSCO, vol. 143=Scriptores Iberici, t. 3). Louvain 1954 (ქართული ტექსტი).

Typicon Gregorii Pacuriani interpretatus est Michael Tarchnišvili (CSCO, vol. 144=Scriptores Iberici, t. 4). Louvain 1954 (ლათინური თარგმანი).

ველები, და თითქო ამიტომ უწოდებდა იგი თავის თავს ქართველს¹. ამ თეორიას, სამწუხაროდ, ჩვენს დროსაც აღმოუჩნდა მომხრეები და დამცველები.

ჩამდვილად კი, თუ გულდასმით შევისწავლით ორსავე ტექსტს, ობიექტური მკვლევარი ადვილად შენიშნავს, თუ რომელი ტექსტი ტყუის, და იმ უცილობელ ჭეშმარიტებამდე მივა, რომ ცვლილება ბერძნულ ტექსტშია შეტანილი, ქართული კი უცვლელად არის გადმოწერილი დედნიდან და შემონახული დღემდე. ეს საშუალებას გვაძლევს, უუვავადოთ მცდარი დებულება, რომელიც იმისგან წარმოდგა, რომ უკრიტიკოდ ეპყრობოდნენ საეჭვო ადგილებს და გულუბრყვილოდ სწამდათ ყველაფერი, რაც ბერძნულ ტექსტშია ნათქვამი. ამის შესახებ ვრცლად არის აქ მოთხრობილი შესავალში როგორც ქართულად, ისე რუსულად და მგონია, ამიერიდან უნდა გაიფანტოს ბურუსი, რომელიც ესვია პეტრიწონის ქართველთა მოწესტრის დამაარსებლის მიმზიდველ პიროვნებას.

ქართული ტექსტი მეტად მნიშვნელოვანი ძეგლია ქართული სალიტერატურო ენისა. იგი შედგენილია XI საუკუნეში და ძირითადად ძველი ქართული ენის ნორმების თანახმად არის დაწერილი, თანაც შიგ მდიდარი ლექსიკური მასალაა წარმოდგენილი. ამ ძეგლის ორთოგრაფიულ-გრამატიკული თავისებურებანი საგანგებოდ არის მიმოხილული (გვ. 133—146), ხოლო ლექსიკა დაწვრილებით არის ნაჩვენები (გვ. 147 და შემდგ.). აქ კი შეიძლება აღინიშნოს, რომ XI—XII საუკუნის ბულგარეთ-საბერძნეთის ისტორიის სპეციალისტი, რომელსაც ჰსურს, გაიგოს, თუ რა მონეტა იყო «სკიპტრატი»², ქართულ ტექსტში იპოვის ამის ახსნას: ეს იყო «ექუსთავი», ე. ი. რომანოზ დიოგენისა და მისი ცოლის ევდოკიას მოჭრილი ოქროს მონეტა, რომელზედაც ექვსი თავი ეხატა: წინა მხარეს იესო ქრისტე, რომელიც აკურთხევს მის აქეთ-იქეთ მდგომარე დიოგენსა და ევდოკიას, ხოლო უკანა მხარეს: დიოგენის გერები — ევდოკიას შვილები: მისაილი (შუაში), კონსტანტინე და ანდრონიკე.

ქართული ტექსტის მნიშვნელობა მრავალგვარია: შიგ სწორად არის წარმოდგენილი ქართული საკუთარი სახელები (ბაკურიანი, აბაზი) და უფრო მიახლოებით არის გადმოცემული ბულგარული სოფლის სახელები: შიკონი და ჩრვენა. ამას გარდა, ის შეიცავს მასალას ბერძნული ენის ფონეტიკური ვითარების შესახებ XI საუკუნეში³.

ქართული ტექსტი და მისი რუსული თარგმანი საშუალებას გვაძლევს, უფრო დამაჯერებლად ვიმოძიოთ XI საუკუნის II ნახევრის ბულგარეთსა და საბერძნეთში მომხდარი საომარი და პოლიტიკური ამბების შესახებ, რომლებიც აქ მოხსენებულია პირდაპირ ან ირიბად. ძეგლში მოცემულია ძვირფასი ცნობები სხვადასხვა ხასიათისა: მსხვილი მემამულის ადგილ-მამულების შესახებ, რომლებიც მან მონასტერს შესწირა, ცნობები სოციალური ურთიერთობისა და მოსახლეობის ეკონომიური მდგომარეობის შესახებ ბულგარეთსა და საბერძნეთში და სხვა. ამი-

¹ Н. Марр. Арк'аун, монгольское пазвание христиан в связи с вопросом об армянах-халкедонитах (Оттиск из XII тома, № 1 и 2, „Византийского Временика“ 1905 г., СПб. 1905, стр. 1—68).

² Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия в XI—XII вв., стр. 345 (Прим. 125).

³ ამის შესახებ ნახეთ ენის მიმოხილვაში.

ტომ გასაგებია, რომ ეს დიდად მნიშვნელოვანი გუჯარი, რომლის ბერძნული ტექსტი არა ერთხელ მოუხმიათ სხვადასხვა საკითხის გასაშუქებლად, თავის ადგილს დაიკავეს სხვა დოკუმენტებს შორის, რომლებიც ბულგარეთ-საბერძნეთის ისტორიის გარკვეულ მონაკვეთს ეხება.

ამ ნაშრომის ავტორი მონაწილეობას იღებდა სამეცნიერო ექსპედიციაში, რომელიც მოაწყო საქ. სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიამ ბულგარეთში 1949 წლის მარტში. დიდი გულის ტკივილით უნდა აღვნიშნო, რომ მის გამოცემას ვერ მოესწრო ექსპედიციის ერთი მონაწილეთაგანი — გამოჩენილი ისტორიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი, რომელიც გარდაიცვალა 16. 7. 1964 წელს.

შასასრულ, სასიამოვნო მოვალეობად მიმაჩნია, გულწრფელი მადლობა მოვახსენო ყველას, ვინც ხელი შეუწყო აქედან ბულგარეთს მივლენილი ქართული სამეცნიერო ექსპედიციის წევრების მუშაობას, განსაკუთრებით კი ბულგარლებს, — მეცნიერებსა და ხელისუფლების წარმომადგენლებს, — რომელთაც ყველაფერი იღონეს, რომ ექსპედიციის მუშაობას სასურველი შედეგი მოჰყოლოდა.

ა. შ ა ნ ი ძ ე

1970 წლის ოქტომბერი.

შესავალი

1. სამეცნიერო ექსპედიცია ბულგარეთში

საქართველოს სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიამ 1949 წლის მარტში მოაწყო სამეცნიერო ექსპედიცია ბულგარეთში. ექსპედიციაში შევდიოდით: საქ. სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი პროფ. ნ. ბერძენიშვილი, დოც. ოთარ გიგინეიშვილი და ამ სტრიქონების ავტორი, მაშინ საქ. სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი. ექსპედიციის ძირითადი მიზანი იყო პეტრიწონის ქართულ სიძველეთა გამოძიება, გამორკვევა და შესწავლა. ჩვენი გამგზავრება ითვალისწინებდა აგრეთვე, თუ შესაძლებელი იქნებოდა, რუმინეთში შევლას და ბესიკ გაბაშვილის საფლავის მოძებნას და ახალი ცნობების მოპოვებას ანთიმოზ ქართველის შესახებ.

პეტრიწონის მონასტერი ამჟამადაც არსებობს, მაგრამ მას ბაჩკოვოს მონასტრის სახელით იცნობენ (ბაჩკოვო სოფელია იქვე, მონასტრის ქვემოთ ერთი კილომეტრის დაშორებით). ეს მონასტერი დააარსა ქართველმა მთავარსარდალმა გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ XI საუკუნის 80-იან წლებში (1083 წ.) ბულგარეთში როდოპის მთებში, ჩეპელარსკას სეზუხე, რომელიც ასენოვგრადზე (სტანიმაკაზე) ჩამოივლის. მონასტერი დაშორებულია 30-იოდე კილომეტრით პლოვდივიდან (ფილიპოპოლიდან), სოლო 10-ოდე კილომეტრით — ასენოვგრადიდან (სტანიმაკიდან, ანუ სტენიმახიდან).

გრიგოლი იყო ტაოელი, ძე ერისთავთ ერისთავის ბაკურიანისა, მგონია ბაკრატიონთა გვარიდან¹. მას მამა ადრე გარდასცვლია და დედას ადგილ-მამული და ქონება უმთავრესად თავის ქალებისთვის მიუცია მზითვად. როცა წამოზრდილან გრიგოლი და იმისი უმცროსი ძმა აბაზი, მათ დიდი ნიჭი და ენერგია გამოუჩენიათ და ძალიან დაწინაურებულან ბიზანტიის სახელმწიფო სამსახურში, განსაკუთრებით გრიგოლი, რომელსაც უმსახურნია საბერძნეთის ფარგლებში შემავალ «აღმოსავლეთში» სხვადასხვა ადგილას: სომხეთში, საქართველოში, სასარკინოზეთში (სირიაში), თავადად ყოფილა კარნუქლაქში (თეოდოსიოპოლში), ანისში, კარში (ე. ი. დღევანდელი გამოთქმით ყარს-ში²), შემდეგ ბიზანტიის აღმოსავლეთიდან დასავ-

¹ გრიგოლს ტაოში ჰქონდა მამული (35ა, 1).

² ყარს-ი ქართული სახელია, მაგრამ ისე გადაკეთებულია ჯერ სომხურად და მერმე თურქულად, რომ მას დღეს ქართულად ვეღარ ვცნობთ. ძველად ქალაქს ერქვა კარ-ი, მრავლობითი რიცხვის ფორმით კარ-ნი. ეს ქართული სიტყვის მრავლობითის ფორმა სომხური გამოთქმით გახლდა კარ-ს (გაბატონდა ბრალობითი ბრუნვის ფორმა ლოკატის მნიშვნელობით), შემდეგ პირველი ბგერა კ თურქულ გამოთქმაში უ-დ შეიცვალა და მივიღეთ ყარს-ი. «კარი» სხვა გეოგრაფიულ სახელებშიც გვხვდება: კლდე-კარი, ტაოს-კარი, ზე-კარი და სხვა.

ლეთს გადასულა და, უკანასკნელად, ალექსი კომნიანოსის გახელმწიფების შემდეგ (1081 წ.), გამხდარა ბიზანტიის იმპერიის «დასავლეთის დიდი დემესტიკოსი» (ბერძნული გამოთქმით დომესტიკოსი). ამ დროს იგი უკვე სევასტოსი ყოფილა¹. მასთანადამე, დღევანდელი ტერმინით რომ დაახლოვებით გამოვხატოთ, ის გამხდარა საბერძნეთის დასავლეთის (ე. ი. ევროპული ნაწილის) სამხედრო ოლქის უფროსი, ანუ მთავარსარდალი, ამირსპასალარი. ამ დროს მისი რეზიდენცია იყო ადრია-ნოპოლში, მაგრამ ამასთანავე ფილიპოპოლში (დღევანდელ პლოვდივში), ქალაქის გარეუბანში, მას პრასტინი (ე. ი. სასახლე და ადგილ-მამული) ჰქონდა. ადგილ-მამულები და ციხე-ქალაქები მას სხვაგანაც ბევრი ჰქონდა, სხვათა შორის, მოსინი-პოლშიც (ეგეოსის ზღვის პირად).

გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ (რომელიც ბერძნულ წყაროებში გრიგოლ პაკურიანად არის ცნობილი) თავის დაარსებულ მონასტერს, რომლის მშენებლობა 1083 წ. დამთავრდა, «ტიპიკონი» (წესდება) დაუწერა. ეს მონასტერი მხოლოდ ქართველთათვის იყო განკუთვნილი. ბერძენი შიგ შეიძლებაოდა მხოლოდ ერთი ყოფილიყო, სახელდობრ მწერალი, რომელსაც მიმოწერა უნდა ეწარმოებინა მონასტერსა და ადგილობრივ საერო ხელისუფლებას შორის.

მონასტერი შედგებოდა სამი ეკლესიისა და საცხოვრებელი სენაკებისაგან საჭირო სათავსოებითურთ. ეკლესიათაგან მთავარი იყო ღვთისმშობლის სახელზე, ორი მომცრო იყო იოანე ნათლისმცემლისა და წმ. გიორგის სახელზე. ამას გარდა, მონასტრის გალავნის გარეთ, 200-ოდე ნაბიჯის მოშორებით, გრიგოლმა ააშენა «სამარხო» (ანუ საძვალე), რომელიც დღესაც არსებობს და წარმოადგენს კლდეზე გადამდგარ ორსართულიან შენობას (ზედა მისასვლელიდან პირდაპირ მეორე სართულში შედიხართ). ის თავის დროს მოხატული ყოფილა. მხატვრობიდან ახლა მხოლოდ ნაშთია მოღწეული. ზედა სართულში ეკლესიაა, ქვედა სართულში აკლამბებია ძვლებით სახსე. აქ გადმოასვენა გრიგოლმა თავისი ძმა აბაზ მაგისტროსი, რომელიც მონასტრის აგებამდე გარდაიცვალა. აქვე დასაფლავებთ ვით გრიგოლი 1086 წ., აქვე ერთი კედლის ნიშაში დახატულია მონასტრის მშენებელი გრიგოლ ბაკურიანის-ძე და მისი ძმა აბაზ მაგისტროსი, მაგრამ ეს მხატვრობა განახლებული უნდა იყოს მე-14 საუკუნეში.

«სამარხო» პეტრიწონში ამჟამად ერთადერთი შენობაა XI საუკუნისა. მთავარი ეკლესია ღვთისმშობლის სახელობისა გადაკეთებულია XVII საუკუნის დასაწყისში (1604 წ.). მას გუმბათის თავზე ჯვარი ასვია, რომელზედაც ძველი ქართული ასოებით «ქზŃŃŃ» აწერია.

მონასტრის სიძველეთაგან აღსანიშნავია ქართულ წარწერიანი ხატი ღვთისმშობლისა. მისი წარწერიდან ვტყობილობთ, რომ ის მოუჭედინებიათ 1311 წ. ძმებს ათანასის და ოქროპირს, რომლებიც ტაოელები ყოფილან.

ექსპედიციის წევრთა სასიხარულოდ, სოფიის საჯარო ბიბლიოთეკაში (Народ-

¹ სევასტოსს ბიზანტიის სამოხელეო იერარქიაში იმ დროს მეორე ადგილი ეკავა კესაროსის შემდეგ, მაგისტროსს კი — მეშვიდე (კესაროსი, სევასტოსი, ნოველისიმოსი, კურაპალატი, პროტოპროედროსი, პროედროსი, მაგისტროსი და შემდგომი). გრიგოლის ძმას აბაზს მაგისტროსის ხარისხს ჰქონდა მიღებული.

на библиотека-ში) აღმოჩნდა პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ანუ წესდების ქართული ტექსტი. ამ წესდებაში ვრცლად არის მოთხრობილი მონასტრის დაარსების ამბები, ჩამოთვლილია, თუ როგორ მოუწყვია და უზრუნველუყვია ყოველმხრივ თავისი დაწესებულება მის ამშენებელს: შეუწირავს სოფლები გლეხებითურთ და ციხეები, დიდძალი სახნავ-სათესი ადგილები, საძოვრები, ტყეები, სათევზაო ტბა, აგრეთვე შეუწირავს საეკლესიო ნივთები (ქართული და ბერძნული წიგნები, საეკლესიო ჭურჭელი, სამღვდლო შესამოსელი და სხვა), თანაც აუშენებია ერთი სასნეულო და სამი სასტუმრო («ქსენადოში») სტენიმახში (ანუ ბულგარულად, სტანიმაჯაში, რომელსაც ამჟამად ასენოვგრადი ეწოდება) და ეგეოსის ზღვისაკენ: ნიკოლწმიდასა და მარმარას. ნიკოლწმიდაში ქართული სასწავლებელი გაუხსნია, სადაც ექვსი ყმაწვილი სწავლობდა და ემზადებოდნენ მონასტრის სამსახურისათვის.

გრიგოლის ბიოგრაფიიდან აღსანიშნავია, რომ იგი ერთგულად და თავდადებით ემსახურებოდა საბერძნეთს (ბიზანტიის საკეისროს), რომლის ფარგალში შედიოდა მაშინ როგორც ტაო, საქართველოდან მოწყვეტილი მე-11 საუკუნას დასაწყისში ვასილი II-ის მიერ (976—1025), ისე ბულგარეთიც, რომელიც იმავე ვასილი II-მ დაიპყრო, დამოუკიდებლობა მოუსპო და თავის საბერძნეთელს შეუერთა (1018 წ.). გრიგოლი აღნიშნავს, რომ ბევრჯერ დაუღვრია სისხლი მას და მასთან ერთად მისიანებს (ე. ი. ტაოელ ქართველებს) საბერძნეთის «სარგებელისა და მსახურებისათვის». არ იქნება ტყუილიო, ამბობს გრიგოლი, თუ ვიტყვიო, რომ ძალიან ცოტა ჩვენგანი მომკვდარა თავის სარეცელზე მშვიდობით, უმეტესობა კი საბერძნეთის მტერთაგან არის დასოცილი ბრძოლებშიო. საქმე იქამდისაც მისულა, რომ თვითონ მე და ჩემთან ერთად არა მცირედი ჩემი ერი ტყვედ ჩაეცვინულვართ საბერძნეთის მტრების ხელშიო (1, 4—5)¹. ამასთანავე გრიგოლი დიდი თავმოწონებით მოგვითხრობს თავის ბრწყინვალე გამარჯვებას პაჭანიკებზე. ეს გამარჯვება დიდხანს დარჩება სასიხარულო მოგონებად ჩემი სიკვდილის შემდეგაც ხალხშიო (2, 18).

მონასტრის დაარსების შემდეგ გრიგოლ ბაკურიანის-ძეს დიდხანს აღარ უცოცხლია: იგი გმირულად დაეცა პაჭანიკებთან ბრძოლაში 1086 წელს.

ტიპიკონი შედგენილი ყოფილა ქართულად და ბერძნულად. გუჯრის ბოლოს მოთავსებულ ანდერძში იკითხება: «დაიწერა უკუე და დაემტკიცა წესი ესე განგებისაჲ ამის პატიოსნისა მონასტრისა ჩუენისაჲ ღმრთისმშობლისა პეტრიწონისაჲ ბრძანებითა ჩემ გრიგოლ სევასტოსისა და დიდისა დემესტაკოსისა ყოვლისა დასავალეთისა მიდამოსა ძისა ბაკურიანისაჲთა, მაშენებლისა ზემო თქუმულისა ამის მონასტრისა და ეკლესიისა, წერილითა ბერძულთა და ქართულითა». შემდეგ ცოტა ქვემოთ ნათქვამია, რომ ამათგან იურიდიული ძალა ბერძნულ ტექსტს აქვსო («სიმტკიცისა ქონებად უბრძანებთ ბერძულსა წერილსა»-ო), ქართულად კი იმიტომ დაიწერაო, რომ «მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან და არა იციან ბერძული წარკითხვაჲ და ჯერ-არს, რათა ქართულად

¹ აქედან ჩანს, რომ გრიგოლის ხელქვეით ჯარებში ქართველებიც მრავლად ყოფილან.

დაწერილსა აღმოიკითხვიდნენ და გულისხმა-ჰყოფდნენ აღწერილსა განსაზღვრებულსა ამას შინა ტიპიკონსა»-ო.

მანამდე ჩვენთვის ცნობილი იყო მხოლოდ ბერძნული ტექსტი, რომლის ახალბერძნული თარგმანი 1888 წელს გამოაქვეყნა ბერძენმა მკვლევარმა გიორგი მუსეოსმა, ხოლო 1904 წელს რუსეთის ბიზანტინისტთა ორგანოში (Византийский Временник-ში) ფრანგმა ლუი პეტიტმა დაბეჭდა ძველი ტექსტიც მე-18 საუკუნეში შესრულებული გადმონაწერის მიხედვით, რომელსაც მან ბუქარესტში მიაგნო ერთ-ერთ ხელნაწერთა კოლექციაში.

პეტრიწონის სხვა ქართული ხელნაწერები ამჟამად არ ჩანს, მაგრამ მოიპოვება ძველი (XI—XIV საუკუნეთა) ბერძნული ხელნაწერები პეტრიწონისა, რომლებიც წინათ გადაეტანათ სოფიის საეკლესიო მუზეუმში და მეორე მსოფლიო ომის დროს კი (რადგანაც ბულგარეთი მე-2 მსოფლიო ომის დროს ფაშისტურ სახელმწიფოთა კოალიციაში მოექცა და ინგლის-ამერიკელი მფრინავები სოფიას ბომბავდნენ) იქედან რილოს მონასტერში გაეხიზნათ¹.

პეტრიწონში ქართველები კარგა ხანს მოღვაწეობდნენ. ჩვენამდე მოღწეულა ერთი კარგა მოზრდილი ხელნაწერი, რომელიც ამ მონასტერშია გადაწერილი. ის ერთ დროს სვანეთში ინახებოდა და დღეს საქართველოს მუზეუმშია დაცული (II—1760). მას მე-15 საუკუნით ათარიღებდნენ, მაგრამ ჭვირნიშნის მიხედვით კი თარიღდება 1300—1340-იანი წლებით².

ექსპედიციის წევრებმა ბუქარესტში ინახულეს ანთიმოზ ქართველის მიერ აშენებული ეკლესია. ეს ანთიმოზი პირველად იყო ბერ-მონაზონი, 1705 წელს რიშნიკის ეპისკოპოსი გახდა, უკანასკნელად, 1709 წელს, ვლახეთის მთავარ-ეპისკოპოსობა მიიღო. მას ჰქონდა თავისი სტამბა, სადაც ის ბეჭდავდა წიგნებს რუმინულად, ბერძნულად, სლავურად, არაბულად. ანთიმოზ ქართველი თვალსაჩინო მწერალი და საზოგადო მოღვაწე იყო იმდროინდელ რუმინეთში და მას საპატიო ადგილი უჭირავს ამ ქვეყნის ისტორიაში. ის იყო თავის დროისთვის ფრიად განათლებული კაცი და დიდი მხატვრული გემოვნების პატრონი; სხვათა შორის, მისი ნახაზების მიხედვით არის შესრულებული ბუქარესტში მისი აშენებული ეკლესიის ჩუქურთმები. ამ ეკლესიას ახლაც «ანთიმს» ეძახიან. ანთიმოზი ყოველთვის აცხადებდა, რომ ის არის ქართველი. მისი სტამბიდან გამოსულ წიგნებში ყველგან იკითხება, რომ დაიბეჭდა ანთიმოზ ქართველის სტამბაშიო (არაბულ წიგნებზე კი: ანთიმოზ გურჯის სტამბაშიო). სხვათა შორის, მან გამოუგზავნა ვახტანგ მეფეს სტამბის მოწყობილობა და მოაყოლა წიგნის ბეჭდვის საქმის მცოდნე სტეფანე უნგროვლახელი, რომელმაც 1710 წელს ერთს ქართულად დაბეჭდილ წიგნს («კონდაკს») ბოლოში რუმინული ლექსი მიაბეჭდა ქართული ასოებით³.

ანთიმოზი არ იფიწყებდა თავის ქართველობას, ამასთანავე ის იყო თავდად-

¹ რილოს მონასტერი ამჟამად მუზეუმ-ნაკრძალად არის გამოცხადებული.

² რ. პატარიძე. უძველესი იტალიური ჭვირნიშნიანი ქალაქი ქართულ ხელნაწერებში. კ. კველიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის IV სამეცნიერო სესია 1962 წლის 14—15 ნოემბერს. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, გვ. 6.

³ ა. შანიძე. ქართული სტამბის ისტორიისათვის. ლიტერატურული მეშვიდრობა. წ. I. 1935, გვ. 156.

ბული მუშაკი რუმინეთისთვის. სამწუხაროდ, მალე ის ინტრიგების მსხვერპლი გახდა, ჩამოაგდეს სამიტროპოლიტო საყდრიდან და ექსორია უყვეს (გააძევეს) სინას მთაზე. მაგრამ იქ არ მიუღწევია, — ხმა დადიოდა, გზაზე თურქის მცველებმა წყალში დაასრჩვეს 1716 წელსო.

მე სოფიიდან 23 მარტს პირდაპირ მოსკოვს გამოვფრინდი ბუქარესტ-ოდესა-კიევის ტრასით, ნ. ბერძენიშვილმა და ო. გიგინეიშვილმა კი რკინის გზით ბუქარესტსა და იასში გამოიარეს.

რუმინეთში ყოფნისას (იქეთობასაც და აქეთობასაც) ყველაფერად ხელს უწყობდა ჩვენს ექსპედიციას სსრკ-ის მაშინდელი ელჩი რუმინეთში ამხ. ს. ქავთარაძე. მისი დახმარებით ნ. ბერძენიშვილმა და ო. გიგინეიშვილმა ქ. იასში ადვილად იპოვეს ბესიკ გაბაშვილის საფლავის წარწერა ბერძნულად და ქართულად. მაშასადამე, საბოლოოდ გამოირკვა, რომ ბესიკი, რომელიც მეთაური იყო იმერეთის მეფის მიერ რუსეთს გაგზავნილი დიპლომატიური მისიისა და 1791 წელს გარდაიცვალა, დასაფლავებულია რუმინეთის ქალაქ იასში.

თბილისის დაბრუნების შემდეგ მე დავბეჭდე საგაზეთო წერილი ამ სათაურით: «სამეცნიერო ექსპედიცია ბულგარეთში და მისი შედეგები»¹, ხოლო ნიკო ბერძენიშვილმა დაბეჭდა წიგნაკი ამ სათაურით: «ძლევჯა (გამარჯვება). რუმინაბულგარეთის მოგზაურობიდან». 1949. 67 გვ. (ახლავს ხუთი ფოტოსურათი). ამ წიგნაკში მოთხრობილია ჩვენი მისვლა-მოსვლა და საქმიანობა ბულგარეთსა და რუმინეთში.

2. ქ ა რ თ უ ლ ი მ ო ნ ა ს ტ რ ე ბ ი ს ტ ი პ ი კ ო ნ ე ბ ი

ქრისტიანობა რომ საქართველოში გავრცელდა, დამკვიდრდა და მთავარ სარწმუნოებად იქცა, ამან სამონასტრო მშენებლობა და მოღვაწეობაც გამოიწვია. პირველი სამონასტრო მოღვაწეები იყვნენ ე. წ. ასურელი მამები, რომელთა მოსვლა მე-ნ საუკუნეს განეკუთვნება².

ზოგი მონასტრის დაარსების შესახებ კანტი-კუნტი ცნობები მოგვეპოვება, ზოგისა კი კარგად ვიცით როგორც დაარსება, ისე შემდგომი განვითარების გზები. მონასტრები ბევრი იყო ჩვენში: შიო-მღვიმე, გარესჯა, შატბერდი, გელათი და სხვა³. ქართული მონასტრები საქართველოს გარეთაც საკმაოდ იყო (იერუსალიმში, შავ მთაზე, საბერძნეთში, კვიპროსზე და სხვაგან)⁴. ყველა მათგანს თავისი წესდება უნდა ჰქონოდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ჩვენამდე ძალიან უმნიშვნელო ნაშთია მოღწეული. წესდება იმითმე უნდა ჰქონოდა ყველას, რომ ზოგად საცხოვრებელ მონასტერში მრავალი პირი მოღვაწეობდა: ათონის ქართველთა მონასტერში

¹ «ლიტერატურა და ხელოვნება» № 21, 29 მაისს, 1949 წ. ახლავს ორი ფოტოსურათი: სპალისა და ტიპიკონის სოფის ხელნაწერის ერთი გვერდისა.

² კ. კეკელიძე. სწავლა-განათლებისა და ლიტერატურის ცენტრები ძველ საქართველოში (ძველი ქართული მწერლობის ისტორია. ტ. I. 1951, გვ. 69—97).

³ ლ. შენაბაძე. ძველი ქართული მწერლობის კერები. ტ. I. ნაკვეთი პირველი და მეორე. 1962.

⁴ სიტყვა «მონასტერი» სოფლის სახელადაც იქცა; ასეთი სოფლებია: ა) ქვიშხეთის სასოფლო საბჭოში (ხაშურის რაიონი) და ბ) გდუს სასოფლო საბჭოში (ლენინგორის რაიონი).

300, პეტრიწონში 51, ვაჰანის ქვაბში ამდენივე¹. ყველა მათ თავ-თავის დროს სასმელ-საჭმელი უნდოდა, ფესხაცმელი და ტანსაცმელი; მონასტერს მამულები-ჭკონდა და საქონელი ჰყავდა, რომელთაც მოვლა სჭირდებოდა, მოსაყალს ალება, მუშებს ხელფასის მიცემა და სხვა; ამასთანავე წირვა-ლოცვა ეკლესიაში, მაშენებელთა და შემწირველთა მოხსენება, მლოცველთა და სტუმართა მიღება, სნეულთა მკურნალობა, მოხუცებულთა მიხედვა და სხვა — ყველა ეს საქმად რთული საქმე იყო და თავიდანვე უნდა ყოფილიყო ყველაფერი გათვალისწინებული, განსაზღვრული და ჩამოწერილი. ერთი სიტყვით, საჭირო იყო ტიპიკონი² ანუ წესდება, რომელსაც ქართულად ძველად აგრეთვე «წესი», «განგება» ან «წესი და განგება» ეწოდებოდა. მაგ., ათონის ქართველთა მონასტრის დამაარსებელს იოვანეს, «ეგულებოდა რაჲ აღსრულებამ, ყოველი ჭელმწიფებამ და უფლებამ ეფთჳმეს მისცა, რაჲთა რომელიცა განგება და წესი ენებოს, იგიცა დაუდვას მონასტერსა» (ცხოვ. იოვ. და ეფთჳმესი, 39). აქ, მგონია, წესდება იგულისხმება.

თვით ამ ძეგლში წესდებას ეწოდება «ტიპიკონი» («ტიპიკონი», 11, 2; 22, 2; 33, 2; 36, 5), ან «წესი განგებისა» (36, 1), «გუჯარი განსაგებელისა, რომელ არს ტიპიკონი» (39, სათ.), ან კიდევ «განსაზღვრებამ საკრებულთა და მცნებამ კანონისა» (0, 2), ხოლო პანაგიის მონასტრის წესდებას, რომელიც საფუძვლად დაედო პეტრიწონისას — «წესი განგებისა სამონაზუნოსა წიგნისა» (0, 6). ვაჰანის ქვაბთა წესდებას ეწოდება «განგება», ან «ძეგლი და განგება» (გვ. 89). შემოკლებით ასეთ წიგნს შეიძლება ძველებურად «განგება» ეწოდოს, ახლებურად კი — წესდება.

უნდა ვიცოდეთ ოღონდ, რომ «ტიპიკონი» (ტუპიკონი, ტიბიკონი, ტუფიკონი), ანუ «განგება», «წესი და განგება» ან კიდევ «განწესება», «საეკლესიო განწესება», ეწოდება აგრეთვე ისეთ წიგნსაც, რომელშიც განსაზღვრულია საეკლესიო მსახურების რიგი სვინაქსარის მიხედვით, ე. ი. თუ რა დღეებში როგორ უნდა სრულდებოდეს წირვა-ლოცვა ეკლესიაში. თვით პეტრიწონის ტიპიკონის მიხედვით დეკანოზი უნდა იყოს «მეცნიერ ყოველსავე განგებასა ეკლესიისასა, რაჲთა წესისაებრ სვინაქსარისა აღასრულებდეს ყოველსავე» (6, 6). ათონის ქართველთა მონასტერში «ვითარცა იყო მამამ ჩუენი ეფთჳმე სავეს ზე-გარდამოხთა მადლითა, ეგრეთვე საღმრთონი წესნი და განგებანი დაესხნეს მონასტერსა თჳსსა: პირველად წესნი ეკლესიისანი და განგებანი ყოვლისა წელიწდისანი, ვითარცა წერილ არს დიდსა სვინაქსარსა» (ცხოვ. იოვ. და ეფთ., 58). ასეთია აგრეთვე ერთს შიო-მღვიმურ ხელნაწერში მოთავსებული «ტუფიკონი საეკლესიოსა წესისა კეთილ განგებულისა წმიდისა და ღმერთ-შემოსილისა მამისა ჩუენისა საბაჲს ლავრისა, რომელი-ესე ესრეთვე იქმნების სსუათაცა ყოველთა მონასტერთა შინა პალესტინისათა»³, და სხვა ტიპიკონები, რომ-

¹ სხვა მონასტრების შესახებ ცნობები არ მოიპოვება.

² ტიპიკონის ნაცვლად ზოგჯერ ტუპიკონიც იწერებოდა (τῆσαικον); გვხვდება აგრეთვე «ტიპიკონი» (დისიმილაციური გამქდერებით) ან «ტუფიკონი».

К. Кекелидзе, Литургические памятники, 313 და შემდგომი. იგი პირველად თ. ჟორდანიას აქვს მოხსენებული (ისტ. საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა, გვ. 69). ეს წიგნი ამჟამად დაკულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში (A—1021) და აწერილი აქვს მ. ჯანაშვილს (Описание. . . 111, 1908, გვ. 278—280).

ლებიც მოიპოვება სხვადასხვა წიგნთსაცავში (მაგ., ხელნაწერთა ინსტიტუტის 1—399, 459, 647, 686 და სხვა).

ამავე ხასიათისაა ლექციონართა ხელნაწერები, რომელთაც ჩვენამდე მოუღწევიათ: ლატალია ასეთი სათაურით: «ესე განჩინება და განწესება მოძღუართა მიერ მართლ-მორწმუნეთა, რომელსა ჰყოფენ იერუსალემს»¹. ან სინას მთისა (ცაგ. № 30, ჯაფახ. № 37) მსგავსი სათაურით: «ესე განგებანი და განწესებანი, მოძღუართა მიერ მართლ-მორწმუნეთა, რომელსა ჰყოფენ იერუსალემს»².

გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში მოთხრობილია, რომ, როცა გრიგოლი აპირებდა საბერძნეთში წასვლას და იქაური სალოცავენების მოხილვას და მოლოცვას, მას უნახავს ერთი მეგობარი კაცი, რომელიც იერუსალემს გამგზავრებას აპირებდა. გრიგოლს უთხოვია მისთვის «საბაწმიდისა წესისა დაწერა და წარმოცემა»³. არ მოიპოვება ცნობა, მოუვიდა გრიგოლს დაბარებული საბაწმიდური წესი, თუ არა. არც ის არის ნათელი, რა იგულისხმება ამ «წესს»-ში: წესდება, თუ საეკლესიო განწესება. თითქო უფრო წესდება უნდა იგულისხმებოდეს.

რა ვიცით ქართულ სამონასტრო წესდებათა შესახებ? სამწუხაროდ, ძალიან ცოტა.

1) ქართველთა სამონასტრო მოღვაწეობა ათონზე მე-10 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში გაიშალა. ცნობებს იმის შესახებ, თუ რა წესები იყო ამ მონასტერში ეფთვიმეს დროს, გვაწვდის გ. მთაწმიდლის შედგენილი «ცხოვრება იოვანესი და ეფთვიმესი», რომელიც არსებითად წარმოადგენს ამ მონასტრის ისტორიას მისი დაარსებიდან მე-11 საუკუნის ნახევრამდე. მონასტერში შემოღებული წესების შესახებ აქ საუბარია ამ ძეგლის 58—104 მუხლებში⁴. მოვიყვან ერთ ადგილს: «აპოთიკი და ბოსტანი და წისქვილი კელრისა საურაფნი იყვნეს. და ამათგანსა, რააცა ვის ეჭმარებინ, კელარი ეურვინ იკონომოსსა თანა და მამასახლისსა. ხოლო საპარიკონომოსო და საწანგრო და საჯორე და სამჭელო და ხურონი და კალაფატნი და მანდრინნი და ვენაქნი და მენავენი — ესე იკონომოსისა გასაგებლნი იყვნეს. კელარსა ვენაქთა ზედა უურძნისათჳს არა ჰქონდა ჯელმწიფება, აგრეთვე იკონომოსსა ხილისათჳს. გინა შინა მონასტერსა, გინა გარე მეტოქთა კელრისა გასაგებლნი იყვნეს: გინა თუ ზეთის ხილი იყვის გინა თუ ნიგოზი, გინა თუ სხუა ხილი.

ოდეს მამა შინა არნ, რააცა ვის ეჭმარებინ, თვთ მამასა მოაქსენის, იკონომოსსა არაენ სთხოვენ; და თუ ვინმე სთხოის, მამასა თანა მიავლინის. უკუეთუ კულა შინა არა არნ, მერმე გააგებნ იკონომოსი.

იკონომოსისა განწესებული შუდი კრასოეული იყო და ოდეს ტრაპეზსა დაჯდის მწუხრსა, ოთხი კრასოეული მოართვან» და სხვა (§§ 58—59).

¹ К. Ксеплидзе, Иер. канонарь, 6.

² ი. ჯაფახიშვილი, სინის მთის ქართ. ხელნაწერთა აღწერილობა.

³ გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება (ნ. მარის გამოცემა. TP. VII, СПб. 1911, გვ. 101).

⁴ გ. მთაწმიდელი. ცხოვრება იოვანესი და ეფთვიმესი. გამოსაცემად დაამზადა ივ. ჯაფახიშვილმა. (მედი ქართული ენის ძეგლები. 3) 1946.

2) ტიპიკონის წესებს მოგვაგონებს «განაჩენი», რომელიც მამა სუმეონს მიუცია შიომღვიმისათვის. მას სხვანაირად «წინამძღურის რიგი» ეწოდება. თ. ჟორდანიას სიტყვით, ეს სვიმეონია ბედიელ-ალავერდელი, რომელსაც დავით დიდისაგან ჩაბარებული ჰქონდა შიომღვიმის ღაერის გამგეობა (როგორც ეს თვით დავით დიდის შიომღვიმისათვის დაწერილ ანდერძშია მოხსენებული). ძეგლი პირველად თ. ჟორდანიამ გამოსცა¹ და გადაბეჭდა ი. დოლიძემ².

3) ჩვენამდე მოაღწია რომელიღაც მონასტრის «ტუპიკონის» ნაწყვეტმა. ეს მონასტერი დედამართისას სახელზე იყო დაარსებული თამარ მეფის დროს, რადგანაც ნაწყვეტში თამარის დღეგრძელობაა გამოთხოვილი და თანაც ივანე მხარგრძელი მანდატურთუხუცესად არის მოხსენებული. მონასტრის დაარსებას 1191—1212 წლებს შორის ვარაუდობენ. ნაწყვეტი პირველად დაბეჭდა ს. კაკაბაძემ³ და გადაბეჭდა ი. დოლიძემ⁴.

4) ერთად-ერთი ტიპიკონი, რომელსაც ძეგლი საქართველოს ფარგლებში არსებულ მრავალ მონასტერთა ტიპიკონებისაგან ჩვენამდე ასე თუ ისე რივიანად მოუღწევია⁵, ეს არის ვაჰანის ქვაბთა ტიპიკონი, რომელიც გრაგნილზეა ნაწერი (ხელნაწერთა ინსტიტუტის № 933 Ad). პირველად იგი თ. ჟორდანიამ გამოსცა ამ სათაურით: «ძეგლი» ანუ «განგება» ვაჰანის ქვაბთა მონასტრისა»⁶, რასაც დაურთო გრაგნილის ზურგზე მოთავსებული მინაწერები. მანვე გადაბეჭდა «განგების» ნაწყვეტი «ქრონიკების» II ტომში (გვ. 91—94). შემდეგ ეს ძეგლი საგანგებოდ შეისწავლა, გრაგნილი აწერა, ტექსტი გამოსცა, შესავალი, ორთოგრაფიულ-გრამატიკული შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ლ. მუსხელიშვილმა⁷. თ. ჟორდანიამ ამ «განგების» დაწერის დროს 15 წლის ფარგლებით განსაზღვრავდა (:212—1227), ლ. მუსხელიშვილმა კი ეს ფარგლები ორჯერ გააფართოვა და 1204—1234 წლებს შუა მოაქცია. მინაწერები ლ. მუსხელიშვილს არ გამოუცია.

ვაჰანის ქვაბთა «განგებისა და განწესების» ტექსტს, სამწუხაროდ, აკლია. თუ გრაგნილი თავდაპირველად, სულ ცოტა, 15 კეფისაგან შედგებოდა, დღეს მხოლოდ 12 მოიპოვება. მიუხედავად ამისა, ძეგლი მეტად საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის მე-13 საუკუნის სამონასტრო წესების შესახებ ჩვენში.

ამ ტიპიკონის ტექსტი უკანასკნელად დაბეჭდა ი. დოლიძემ⁸.

5) ერთად-ერთი წესდება, რომელიც სრულად არის მოღწეული ჩვენამდე⁹, ეს არის აქ დაბეჭდილი პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონი, რომელიც დაწერილია ორ ენაზე, ქართულად და ბერძნულად. ქართული ტექსტის პირველი გამოცემა მ. თარხნიშვილისა (1954) სრული არ არის, თანაც შეცდომები ახლავს, რადგანაც იგი

¹ თ. ჟორდანიამ. ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა. 1896, გვ. 20—21.

² ქართული სამართლის ძეგლები. III. 1970, გვ. 127—128.

³ ს. კაკაბაძე. წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის. 1914, გვ. 71—73.

⁴ ქართული სამართლის ძეგლები. III. 1970, გვ. 132—133.

⁵ «რივიანად», ვაშობთ, რადგანაც მას აკლია კაი გაუოლა.

⁶ თ. ჟორდანიამ. ისტ. საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა. 1896, გვ. 28—49.

⁷ ვაჰანის ქვაბთა განგება (XIII ს.). გამოსცა ლ. მუსხელიშვილმა. 1939, 138 გვ.

⁸ ქართული სამართლის ძეგლები. III, 135—153.

⁹ სრულად ითქმის, მიუხედავად იმისა, რომ შეწირულებათა სიას ცოტა აკლია ქართულ ტექსტში. სამაგიეროდ ბერძნულში მოიპოვება.

სოფიის ხელნაწერის მიხედვით არის შესრულებული. აქ კი ტექსტი სრულია და გამოცემულია ძველი ხელნაწერის მიხედვით, რომელიც ხიოსის კუნძულზეა დაცული კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკაში.

3. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი

მაღე ცხრა საუკუნე შესრულება მას შემდეგ, რაც 1083 წელს ტაოელმა ქართველმა გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ¹, რომელსაც დიდი პატივი ჰქონდა ბოძებული და უაღრესად საპასუხისმგებლო თანამდებობა ეპყრა ბიზანტიის იმპერიაში, დააარსა ქართველთა მონასტერი პეტრიწონში, სადაც ააგო სამი ეკლესია: ერთი დიდი (ღვთისმშობლის სახელზე) და ორი მომცრო (იოანე ნათლისმცემლისა და წმ. გიორგის სახელზე) და «სამარხო» (საძვალე).

გრიგოლ ბაკურიანის-ძე პატივით (ტიტულით) სევასტოსი იყო და თანამდებობით დიდი დემესტიკოსი (ბერძნული გამოთქმით: დომესტიკოსი), ანუ მთავარსარდალი, ამირსპასალარი საკეისროს დასავლეთ ნაწილში. რეზიდენცია მას ჰქონდა ადრიანოპოლში, მაგრამ ადგილ-მამულები ბევრი ჰქონდა სხვადასხვა ადგილას და, კერძოდ, ქ. ფილიპოპოლშიც (დღევანდელ პლოვდივში), ხოლო ქართველთა მონასტერი დააფუძნა ფილიპოპოლის ახლოს, როდოპის მთებში, სტანიშაკიდან (დღევანდელი ასენოვგრადიდან) 10-ოდე კილომეტრის მანძილზე. დღეს ეს მონასტერი ბაჩკოვოს მონასტრის სახელით არის ცნობილი (ბაჩკოვო სოფელია ერთი კილომეტრის დაშორებით მონასტრის ქვემოთ), ხოლო დავით დიდის ისტორიკოსს ივზ ბორღალეთის მონასტრად აქვს მოხსენებული².

გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ნაგებობათაგან ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ ერთმა, რომელიც ფერდობზეა აშენებული და ქვემო მხრიდან ორსართულიანია, ზენოდან კი — ერთსართულიანი. ქვემო სართულში აკლდამებია ძვლებით სავსე. ეს არის საძვალე (საკუთრივ «სამარხო»). ზემო სართული კი წარმოადგენს ეკლესიას, რომელიც თითქო ის ეკლესიაა, რომელიც წმ. გიორგის სახელზე იყო აგებული. ორი სხვა ეკლესია და სენაკები მთლიანად გადაკეთებულია მე-17 საუკუნეში.

ხსენებულ საძვალეში გადაასვენა გრიგოლმა თავისი ძმა აბაზი, რომელიც მონასტრის აგებამდე გარდაიცვალა და შემდეგ თვით გრიგოლიც იქ დამარხეს (1086 წ.). ორივე ძმის სურათი შემონახულია ამ საძვალის ერთ კედელზე [ტაბ. 2].

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ ისე მოაწყო თავისი დაარსებული მონასტერი, რომ უკეთესს ვერ წარმოიდგენს კაცი: აუგო ერთი სასნეულო (საავადმყოფო) და სამი სასტუმრო სხვადასხვა ადგილას, შესწირა სოფლები გლეხებითურთ, ციხე-ქალაქები, სამოვრები, ზერები, სათევზაო ტბა, წისქვილი და ბევრი სხვა რამ და ეკონომიურად სავსებით უზრუნველყო. ამას გარდა,

¹ გრიგოლ ბაკურიანის-ძე ბერძნულად (აქედან კი ევროპულ სამეცნიერო ლიტერატურაში) გრიგოლ პაკურიანად არის ცნობილი.

² «აღაესო ზღუაჲ და ქველი ქველის საქმემან მისმან, რამეთუ ლავრანი და საკრებულონი და მონასტერნი არა თუსთა ოდენ სამეუფოთა, არამედ საბერძნეთისანიცა, მთაწმიდისა და ბორღალეთისანი, შერგეტა ასურეთისა და კვპრისა, შავისა მთისა და პალესტინისანი ადავსნა კეთილითა, უფროსა...» (ქ. ცხოვრ. I, 352—3).

გრიგოლმა მონასტერს შესწირა საეკლესიო წიგნები, ხატები, ჯვრები, სამოსელი და დაუარსა სკოლა, სადაც ექვსი ახალგაზდრა სწავლობდა ყველაფერს, რაც საჭირო იყო საეკლესიო მსახურებისათვის. მოსწავლეები სასმელ-საჭმელს და ტანი-სამოსს მონასტრისაგან იღებდნენ. სწავლის დასრულების შემდეგ, ვინც ღირსი იქნებოდა, ეკლესიის მსახურნი ხდებოდნენ.

მონასტრის მშენებლობის დასრულების უმაღლე გრიგოლმა თავის მონასტერს დაუწერა ტიპიკონი ანუ წესდება, რომელიც დაუმტკიცა თავის ხელის მოწერით. წესდებაზე ხელი მოაწერინა აგრეთვე იერუსალიმის პატრიარქს ეფთვიმეს, რომელიც საზავო საქმეებზე იყო მიწვეული ალექსი მეფის მიერ თესალონიკში ბერძნებსა და «ფრანგებს» (ნორმანებს) შორის ატეხილი ომიანობის გამო და იერუსალიმს გაბრუნებისას გრიგოლ ბაკურიანის-ძეს სტუმრად მიუწვევია თავის ფილიპოპოლის სასახლეში.

წესდებაში აღნიშნულია, რომ გრიგოლმა თავისი მონასტერი გაათავისუფლა ყოველგვარი გადასახადისაგან და აგრეთვე თავისი ნათესავების რაიმე ჩარევისაგან მონასტრის ქონებასა და საქმეებში. ასე რომ პეტრიწონის მონასტერი, დაარსებული ქართველი ამირსპასალარისაგან და ქართველებისთვის, რომლებიც საკმაოდ ერივნენ მის ჯარებში, შეუვალი, ყველაფრად თავისუფალი და დამოუკიდებელი იყო¹.

აღსანიშნავია, რომ, წესდების 24-ე თავის თანახმად, გრიგოლმა აუკრძალა ბერძნებს მონასტერში დამკვიდრება, გარდა ერთი მწერლისა, რომელსაც მიწერ-მოწერა უნდა ეწარმოებინა ადგილობრივ ხელისუფლებასთან, და ეს იმით დაასაბუთა, რომ ბერძნები შურიანი ხალხია და ვაითუ ხელთ იგდონ ქართველების სავანეო. გრიგოლის შიში საფუძვლიანი იყო. შემდეგში მართლაც თანდათან ბერძნებმა ჩაიგდეს ხელში ეს ქართველების მონასტერი.

წესდება დაიწერა ორ ენაზე, ქართულად და ბერძნულად. ბერძნული ტექსტი დაწერეს ორ ცალად, რომელთაგანაც ერთი, ყოველ შემთხვევისათვის, შეინახეს კონსტანტინოპოლში წმ. პანაგის მონასტრის წიგნთსაცავში, მაგრამ ბერძნული ტექსტის ამ მეორე ცალს ჩვენამდე არ მოუღწევია. წესდების ქართულ-ბერძნული ხელნაწერი ინახებოდა თვით პეტრიწონში, მაგრამ წარსულ საუკუნეში, როცა ბულგარეთი განთავისუფლდა თურქთა ბატონობისაგან და დაისვა საკითხი, თუ ვის ხელში უნდა გადასულიყო პეტრიწონის მონასტერი, სადაც ქართველების ნაცვლად, წინააღმდეგ მისი დამაარსებლის სურვილისა, კაი ხანია მოკალათებულნი იყვნენ ბერძნები, ეს ხელნაწერი გაქრა მონასტრიდან და არ იცოდნენ, რა მოუვიდა. გაქრა იმიტომ, რომ ეს ტიპიკონი ერთბაშად გადაწვევტდა სადაო საკითხს ბულგარლების სასარგებლოდ და არ გამოაჩინეს. კიდევ კარგი, რომ არ მოსპეს სულ, თურმე გადაეცათ კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკისთვის კუნძულ სიოსზე.

ვიდრე ხელნაწერი ჯერ კიდევ პეტრიწონში იყო, გ. მუსეოსს, რომელსაც აინტერესებდა გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ცხოვრება და მოღვაწეობა, არ გამოუჩინეს ძველი ტექსტი, არამედ მისცეს ახალ ბერძნულ ენაზე მე-18 საუკუნეში

¹ სპეციალური ტერმინი რომ ვისმართ, პეტრიწონი ყოფილა სტავროპიჯიული მონასტერი, როგორც იყო ჩვენში შიო-მღვმე (თ. ეორდანი, ისტ. საბუთები, გვ. 51).

ნათარგმნი ტექსტი და მკვლევარი იძულებული იყო ტექსტი გამოეცა ამ ახალი თარგმანის მიხედვით 1888 წელს.

შემდეგ ბუქარესტის ხელნაწერთა ერთ კოლექციაში აღმოჩნდა ძველი ტექსტიდან მე-18 საუკუნეში გაკეთებული პირი, რომელიც 1904 წელს გამოსცა ფრანგ-მა ლუი პეტიტმა¹ (Louis Petit) რუსეთის ბიზანტინისტთა ორგანოში დამატებად და ამის შემდეგ ეს ბერძნული ტექსტი გახდა ყოველმხრივი შესწავლის საგანი.

რაკი გრიგოლ ბაკურიანის-ძე დიდი თანამდებობის პირი იყო საბერძნეთში, მის შესახებ ცნობები ბერძნულ წერილობით წყაროებშიც მოიპოვება, სხვათა შორის ანა კომნინის «ალექსიადა»-შიც, სადაც მას უბრალოდ პაკურიანი ეწოდება. ანა იყო მეფის ალექსი კომნინოსის (კომნინანოსის) ასული, რომელიც სწორედ იმ წელს დაიბადა, როცა გრიგოლმა დააარსა თავისი მონასტერი. ამ ალექსი კომნინოსის სამეფო ტახტზე ასვლას და გამეფებას ხელი შეუწყო გრიგოლ ბაკურიანის-ძემაც. ანამ თავისი მამის მოღვაწეობა ვრცლად აწერა, წიგნში ბევრ პირს შეესო და, სხვათა შორის, აღნიშნა, რომ პაკურიანი დაბალი ტანის კაცი იყო, მაგრამ გულადი მეომარი და წარმოშობით იყო სომეხთა ბრწყინვალე გვარიდანაო. არაეინ დაეჭვებულა, რომ ანას შეიძლება შეცდომა მოსვლოდა და ქართველი სომეხად წარმოედგინა; ამიტომ მისი ცნობა სხვადასხვა გამოკვლევაში გადავიდა, მათ შორის, აკადემიკოს თ. უსპენსკის ნაშრომშიც², მაგრამ, გ. მუსეოსი რომ შესდგომია პეტრიწონის ტიპიკონის ტექსტის გამოცემას ახალ ბერძნულ ენაზე (1888 წ.), გაცეხულა, როცა შიგ ამოუკითხავს, რომ დიდი დემესტიკოსი გრიგოლი თავის თავს ქართველს ეძახის; გაცეხულა, მით უმეტეს, რომ, ტიპიკონის ბერძნული ტექსტის ცნობის თანახმად, წესდება სომეხურადაც დაიწერა და ხელიც სომეხურად მოაწერა მას მონასტრის დამფუძნებელმა. ბერძენი მკვლევარი ვეღარ გარკვეულა, ქართველი იყო გრიგოლი, თუ სომეხი. სამაგიეროდ, 1904 წელს რომ ლ. პეტიტმა დაბეჭდა ძველი ბერძნული ტექსტი (ბუქარესტის გვიანდელი გადანაწერის მიხედვით), მან აღნიშნა: ანა კომნინი რასაც ამბობს გრიგოლის შესახებ, ჯველაფერი მართალია, გარდა იმისა, თითქო იგი სომეხი იყო წარმოშობითო. პაკურიანის სამშობლო, გვამცნობს იგი ტიპიკონის დასაწყისში, იყო არა სომეხეთი, არამედ საქართველო, იგი იყო ქართველთა უბრწყინვალესი გვარიდან. მისი მამა პაკურიანი იყო ერისთავთ ერისთავიო. ცოტა ქვემოთ ლ. პეტიტი ამბობს: გრიგოლს თავი მოაქვს, რომ მას არ დაუზოგავს შრომა, თავისი სისხლიც კი სახელმწიფოს სამსახურში; მაგრამ ის დარჩა გულით ქართველი, მხურვალე პატრიოტი, თითქმის ფანატიკოსიო. ასე დარწმუნებით აცხადებს ბერძნული ტექსტის გამოცემელი ფრანგი მკვლევარი დიდი დემესტიკოსის ქართველობას.

ამის შემდეგ გავიდა ერთი წელი და ნიკო მარმა იმავე ბიზანტინისტთა ორგანოში (1905 წ.) მოზრდილი გამოკვლევა დაბეჭდა ამ სათაურით: Армян, монестольское название христиан в связи с вопросом об армянах — халкедонитах, რომელიც იმ ნაწილში, სომეხ ქალკედონიანებს რომ ეხება, სულ მცდარ დებულებებზეა აგებული. ამ წერილში მან ის აზრი გაატარა დაქინებით, რომ გრიგოლ ბა-

¹ წერენ ლუი პეტიტ-საც, ლუი პეტიტ-საც.

² Ф. И. Успенский. История Византийской империи. т. III. М. Л. 1948, стр. 75.

კურიანი სომეხი იყო; მაგრამ მართლმადიდებელი ქალკედონიტი (ქალკედონიანი)... მიმდევარი იმ მსოფლიო კრების დადგენილებათა, რომელიც 451 წელს შედგა ქალკედონში, კონსტანტინეპოლის ახლოს. ამ მსოფლიო კრებაზე ქრისტოლოგიური... საკითხები ირჩეოდა და გაიმარჯვეს დიოფიზიტებმა, ე. ი. იმ მიმართულემამ, რომელიც ქრისტეში ორ ბუნებას სცნობდა — ღვთაებრივსა და კაცებრივს და უკუაგდეს მონოფიზიტური მიმართულება, რომელიც ქრისტეში მარტო ერთ ბუნებას სცნობდა — ღვთაებრივს. სომეხთა ეკლესიის წარმომადგენლები ამ კრებაზე არც უოფილან. ამ დროს სომეხებს ომი ჰქონდათ სპარსელებთან და ქრისტოლოგიური საკითხებისთვის არ ეცალათ. მხოლოდ შემდეგ, მე-5 საუკუნის 70-იანსა და 80-იან წლებში, როცა თვით კონსტანტინოპოლში დაუწყეს ეჭვის თვალთ ცქერა ქალკედონის კრებაზე მიღებულ დადგენილებას, ამ ახალ მიმართულებას სომეხებმაც დაუჭირეს მხარი და ისინი ბოლომდე დარჩნენ მონოფიზიტებად¹.

მაგრამ სომეხებში მაინც ერივნენ დიოფიზიტები, ე. ი. ისეთი აღსარების მიმდევარნი, რომლებიც ბერძნებთან და ქართველებთან ერთად დიოფიზიტობდნენ. ნ. მარი ამბობს, აი ასეთი იყო გრიგოლ ბაკურიანიც, რომელმაც პეტრიწონის მონასტერი ააშენაო. ბაკურიანი ტაოელი იყო, ტაოში სომეხებიც ცხოვრობდნენ, რომელთაც თავი ქართველებად მოჰქონდათ სარწმუნოების მიხედვითო. ამით აიხსნება, რომ ბაკურიანმა წესდება სომხურადაც დაუწერა თავის მონასტერს და ხელიც სომხურად მოაწერაო. ამიტომ სავსებით უეჭველია (незукоризненно верно) ანა კომნინის ცნობა, რომ გრიგოლი ტომით სომეხი იყო². ნ. მარმა იმას კი არ მიაქცია ყურადღება, რომ სომეხი ისტორიკოსი მათეოზ ურჭაელი (ანუ მათე ედესელი), გრიგოლ ბაკურიანის-ძის უმცროსი თანამედროვე, რომელიც გარდაიცვალა მოხუცებული 1140 წლის ახლო და რომელიც ქართველებსა და სომეხებს კარგად არჩევდა, გრიგოლ ბაკურიანის-ძის შესახებ ამბობს, რომ იგია «გრაცი აზგავ», ე. ი. ტომით ქართველიო. ამასთანავე ისიც აღსანიშნავია, რომ იმავე ნ. მარმა ლუი პეტიტსაც კი უსაყვედურა: საკვირველია, რომ გრიგოლ ბაკურიანს ქართველად აცხადებ და სრულიადაც არ გეუცხოვება მისი სომხური ხელმოწერაო. ვინ იცის, როგორ წავიდოდა საქმე, ე. ი. რომელი აზრი დამკვიდრდებოდა მეცნიერებაში, რომ ქართული ტექსტი არ აღმოჩენილიყო. მაგრამ, ბედად, ქართული ტექსტიც აღმოჩნდა და ერთბაშად გაირკვა საქმე.

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიამ 1949 წლის მარტში სამეცნიერო ექსპედიცია მოაწყო პეტრიწონის მონასტრის საკითხის შესასწავლად. ექსპედიციის წევრები რუმინეთზე გავლით სოფიას მივედით და იქედან, ბულგარელი მეცნიერების თანხლებით, პეტრიწონს ვეწვიეთ. იქ ძველი

¹ მონოფიზიტობა საქართველოშიც იყო გავრცელებული VI ს.-ში. კ. კეკელიძის თანახმად (ქ. ლიტ. ისტ. I, 1951, 487), ეესტათი მცხეთელის მარტვილობის ავტორი მონოფიზიტური მიმართულებისა იყო. სამოელ არქიდაკონი ასე ასახულებს მონოფიზიტობას: ქრისტე «საშოათგან (ქალწულისა) გამოვიდა და ღმრთებამა ქორცითა გადაიფარა; უკუეთუმცა ღმრთებამა ქორცითა არა დაეფარა, კაციმცა ვერ მიეახლა ღმერთსა». დიოფიზიტური მომღვრებით კი ქრისტე არის არა მარტოს რული ღმერთი, არამედ სრული კაციც» (იქვე).

² ნ. მარმა ეს თავისი მცდარი დებულება შემდეგაც გაიმეორა იონანე პეტრიწის შესახებ დაწერილ ნაშრომში (1909 წ.).

რამ, გრიგოლის დროინდელი, აღარაფერი დაგვეხვდა, გარდა ერთი შენობისა, რომლის ზემო სართული ეკლესიაა, ქვემო კი — საძვალე, სადაც გრიგოლ და აბაზ ბაკურიანის ძეები ხატია ერთ კედელზე. სამაგიეროდ მთაყარ ეკლესიაში აღმოჩნდა ქართული ხატი, გაჭედილი 1311 წ. ორი ტაოელი ძმის მიერ, სოლოსოფის სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში გვიჩვენეს პატარა ტანის ხელნაწერი, რომელიც დაბეჭდილ კატალოგში აღნიშნული იყო, როგორც სომხური ხელნაწერი უცნობი შინაარსისა. გავშალეთ და შემოგვცინა პეტრიწონის მონასტრის წესდების ქართულმა ტექსტმა. ეს ხელნაწერი ახალია, იგი გადმოუწერია ასო-ასოდ და სიტყვა-სიტყვით ძველი დედნიდან ქართული ენისა და ქართული წერის უცოდინარ პირს უთუოდ იმ მიზნით, რომ გაეყიდა. ამიტომ შიგ ბევრი შეცდომაა. მაგრამ ჩვენთვის ეს ამბავი მაინც დიდად გასახარელი იყო, რადგანაც მაშინ ჩვენთვის ეს ხელნაწერი ერთად-ერთი საბუთი იყო იმისა, რომ ტიპიკონის ქართულ ტექსტსაც მოუღწევია ჩვენამდის.

უმაღლვე ჩვენი უურადლება იმან მიიპყრო, რომ შიგ ამოვიკითხეთ: ეს ტიპიკონი დაიწერა ქართულად და ბერძნულადო. არაფერი იყო ნათქვამი, რომ იგასომხურადაც ყოფილიყოს შედგენილი. არც ის ეწერა, რომ გრიგოლმა სომხურად მოაწერა ხელიო.

სოფიაში ყოფნისას ამ ხელნაწერიდან ამოვწერე ზოგი რამ, მთლიანად ტექსტი გადმოვწერე თბილისის დაბრუნების შემდეგ ფოტოსურათებიდან, რომლებიც გადავაღებინეთ მიკროფილმიდან. ეს მიკროფილმი სოფიის სახელმწიფო ბიბლიოთეკის დირექციამ დაგვითმო თავაზიანად და არმადნად წამოვიღეთ თბილისში.

1951 წელს სოფიის უნივერსიტეტის პროფესორმა ესეველოდ ნიკოლაევმა დაბეჭდა ორი გამოკვლევა ბულგარულად (რუსულ-ფრანგული რეზუმეით) ბულგარეთის მეცნ. აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის ორგანოში. იქიდან გავიგეთ, რომ ძველი ხელნაწერი ტიპიკონისა ქართულად და ბერძნულად დაცული ყოფილა კუნძულ სიოსზე.

მისი ფოტოსურათების მიღება ვცადე 1953 წელს კავშირის მეცნ. აკადემიის უცხოეთის განყოფილების საშუალებით, მაგრამ ვერას გავხდი. შემდეგ ჩვენი მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის საშუალებით ვითხოვეთ (მაშინ ბიბლიოთეკას სათავეში ედგა ვ. უზნაძე, მეტად ენერგიული მოღვაწე). ამჯერად მოგვივიღა ბერძნული ტექსტების ფოტოპირები და პირველი გვერდი ქართული ტექსტისა და თან გვეწერდნენ (მოსკოვიდან): ეს ხელნაწერი სომხური ყოფილა და რად გინდათო? აქედან უპასუხეს: გამოგვიწერეთ, უთუოდ გამოგვიწერეთ, რადგანაც კარგად ვიცით, რომ ქართულიაო. ამის შემდეგ მივიღეთ კარგად შესრულებული ფოტოსურათები ქართული ტექსტისა. ხელნაწერში პირველად ქართული ტექსტი ყოფილა მოთავსებული და შემდეგ — ბერძნული და ორივე ერთ წიგნად შეკრულა.

ქართველ მეცნიერთა ექსპედიციის წევრებზე ადრე, 1936 წ., სოფიაში ყოფილიყო და იქაური ქართული ხელნაწერი ენახა არქიმანდრიტ გრიგოლ ფერაძეს, რომელიც მაშინ ვარშავის უნივერსიტეტში მოღვაწეობდა, მისთვის ძნელი არ იყო დაედგინა, რომ ეს არის პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონი, რომელიც შემდეგ (1954 წ.) მიხეილ თარხნიშვილმა გამოსცა და ლათინური თარგმანი დაურთო.

ჯერ კიდევ ძველი ქართული ტექსტი არ იყო მიღებული ხიოსიდან, რომ მე სოფიაში საქურნალო წერილი გავგზავნე. იგი დაიბეჭდა ბულგარეთის მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის ორგანოში 1958 წელს (ბულგარულად)¹. წერილში აზრი გამოვთქვი, რომ ტიპიკონის ქართული ტექსტი მოღწეულია იმ სახით, როგორც ის დაიწერა თავის დროს, ბერძნულში კი შემდეგ ჩაუმატებიათ, რომ წესდება თითქო სომხურადაც იყო-მეთქი.

ხიოსიდან ძველი ქართული ტექსტის ფოტოები რომ მივიღეთ, მე იგი შევუდარე ჩემს გამომნაწერს სოფიის ახალი ხელნაწერიდან, შევასწორე ტექსტი, შევავსე იგი და მოვამზადე გამოსაცემად. მერმე რუსულადაც ვთარგმნე. ხოლო ბერძნული ტექსტის ფოტოსურათები გადავიცი ს. ყაუხჩიშვილს (1959 წ.). ამ ფოტოსურათების მიხედვით მან 1963 წელს გამოსცა ტიპიკონის ბერძნული ტექსტი და იგი თარგმნა ახალ ქართულზე, თარგმანი დაუყენა პირისპირ ბერძნულ ტექსტს, წაუმძღვარა შესავალი და დაურთო შენიშვნები და ტაბულები. ს. ყაუხჩიშვილმა ცოტა უცნაური დასკვნა გააკეთა: «ჩვენს წინაშეა ბერძნული რედაქციის ვარიანტი, რომელსაც უკვე განუცდია ცვლილება, შედარებით პირველ დედანთან. აქ ინტერპოლაციასთან კი არა გვაქვს საქმე, არც ვისიმე ბოროტი განზრახვით ტექსტის «დამახინჯებასთან», არამედ აქ გვაქვს ტექსტის შევსება, გამოწვეული ახალი საჭიროებით (მართლმადიდებელი სომხების ბერად აღკვეციოთ პეტრიწონის საენეში)»².

ამას რომ წერდა ს. ყაუხჩიშვილი, უთუოდ ვარაუდობდა, რომ თავიდანვე პეტრიწონში არ ყოფილან მართლმადიდებელი სომხები, მაგრამ 20-30 წლის შემდეგ ისინიც დამკვიდრდნენ მონასტერშიო. ასეთ მტკიცებას საბუთები უნდა ასლდეს, მაგრამ ასეთი რამ არა ჩანს.

ამჟამად მდგომარეობა ასეთია: ჩვენამდე მოაღწია პეტრიწონის ტიპიკონის ორამვე ტექსტმა, ქართულმაც და ბერძნულმაც. ქართული ძველი ტექსტი (მაგრამ არა პირვანდელი, არამედ დაახლ. მე-13 საუკუნეში გადაწერილი) ხიოსის კუნძულზეა დაცული და მისი ტექსტი ამ გამოცემაშია წარმოდგენილი რუსული თარგმანიტურთ. ხოლო ეგვე ტექსტი სოფიის გამომნაწერის მიხედვით გამოსცა ბელგიაში 1954 წელს კათოლიკე მღვდელმა მიხეილ თარხნიშვილმა, სკრელმა, რომელიც რომში მოღვაწეობდა. მან თავის გამოცემას დაურთო ლათინური თარგმანი. ამ გამოცემიდან ქართული ტექსტი უცვლელად გადაბეჭდა პროფ. ისიდორე დოლიძემ³.

რაც შეეხება ბერძნულ ტექსტს, იგი სამჯერ გამოსცეს: პირველად გ. მუსეოსმა 1888 წ. ახალი ბერძნული თარგმანის მიხედვით, მეორედ — ლუი პეტიტმა ბუქარესტის ხელნაწერთა ერთ კოლექციაში მიგნებული მე-18 საუკუნის გამომნაწერის მიხედვით (ძველი ტექსტიდან), ხოლო მესამედ — ს. ყაუხჩიშვილმა 1963 წელს ხიოსზე დაცული ტექსტის მიხედვით, რომელიც მან ქართულად თარგმნა.

¹ А. Шанидзе. Страница из историята на грузинно-българските културни взаимоотношения: Исторически преглед. Год XIV. София 1958, стр. 97—104.

² პეტრიწონის წესდება: გეორგია V, 1963, გვ. 275.

³ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. გვ. 35—105.

ქართული და ბერძნული ტექსტი პეტრიწონის მონასტრის წესდებისა ერთი და იგივეა საერთოდ, მაგრამ არის განსხვავება: ქართულში მოიპოვება ბოლოს ერთი თავი, სადაც განსაზღვრულია, თუ როგორ უნდა ედღესასწაულათ წელიწადში 12 საუფლო დღესასწაული და იქ აშენებული სამი ეკლესიის წმიდათა ხსენების დღე (ღვთისმშობლობა, იოანეს თავის კვეთა და გიორგობა), თანაც რამდენი დრაჰკანი უნდა მისცემოდა ქამის მწირველებს, ტაბლა როგორ უნდა დაგებულიყო და გლახაკათთვის როგორ უნდა ეზრუნათ. ექვს საუფლო დღეს უნდა ეწირათ თვით გრიგოლისთვის (ხარებას, შობას, მიგებებას, განცხადებას, ფერისცვალებას, ბზობას), ოთხ დღეს მისი ძმის აბაზ მაგისტროსისთვის (დიდ შაბათს, აღვსებას, ამაღლებას, სულიწმიდის მოფენას), ერთ დღეს კი მათი მამის ბაკურიანისთვის (დიდ ხუთშაბათს).

ხარება თვით გრიგოლის მოსახსენებელი დღე იყო, ხოლო დიდი ხუთშაბათი, რომელიც მოძრავი დღესასწაულია, მისი მამის ბაკურიანის მოსახსენებლად იყო დაწესებული. ამიტომ შენიშვნა აქვს გაკეთებული: თუ ხარება დიდ ხუთშაბათს დაემთხვეს, ექვს ქამის მწირველ მღვდელთაგან სამმა უნდა წიროს ბაკურიანისთვის (მამისთვის), სამმა კი — გრიგოლისთვისო (შვილისთვისო).

ეს თავი ამჟამად მხოლოდ ქართულ რედაქციაში მოიპოვება, ბერძნულში კი — არა.

4. ტ ა ნ უ ტ ე რ ი თ უ ო ს ტ ი გ ა ნ ი ?

მთავარი რედაქციული განსხვავება ბერძნულსა და ქართულ ტექსტს შორის შემდეგია: ბერძნულში ნათქვამია, რომ ტიპიკონი სომხურადაც დაიწერა და ბაკურიანმა რომ დაამტკიცა თავისი დაარსებული მონასტრის წესდება, ხელი სომხურად მოაწერა¹. ქართულში კი არაფერი ამის მსგავსი არ მოიპოვება. ნათქვამია მხოლოდ შემდეგი: «დაიწერა უკუე და დაემტკიცა წესი ესე განგებისაჲ ამის პატრიოსნისა მონასტრისა ჩუენისა ღმრთისმშობლისა პეტრიწონისაჲ ბრძანებითა ჩემ გრიგოლ სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა ყოვლისა დასავალეთისა მიდამოჲსა, ჰისა ბაკურიანისაჲთა, მაშენებლისა ზემო თქუმულისა ამის მონასტრისა და ეკლესიისა, წ ე რ ი ლ ი თ ა ბ ე რ ძ უ ლ ი თ ა და ქ ა რ თ უ ლ ი თ ა». შემდეგ ნათქვამია, რომ ყველა ტიპიკონს (ერთ ქართულს და ორს ბერძნულს, ამათგან ერთი მონასტერში რჩებოდა, ხოლო მეორე კონსტანტინოპოლში უნდა შენახულიყო), ჩემი ხელმოწერა ახლავს, ხოლო ბერძნულებს ჩემს შემდეგ კიდევ ეფთვიმე იერუსალიმის პატრიარქი აწერს ხელსაო. აქ არსად არ არის ხსენება წესდების სომხური ცალისა, არც სომხურად ხელმოწერის შესახებ, ბერძნულში კი ნათქვამია: «დაიწერა ბერძნულად, ქართულად და სომხურად და ხელმოწერილია თვითონ ჩემ მიერ სომხური ასოებითო».

იურიდიული ძალის მქონედ გრიგოლმა ბერძნული მიიჩნია, ხოლო ქართულადაც რომ დაწერა იგივე ტექსტი, მან ეს ასე დაასაბუთა: «და ქართულად [ამისთვის დაიწერა], რამეთუ მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი

¹ ეს ცნობა მხოლოდ გ. მუსეოსის გამოცემულს ახალ ბერძნულ თარგმანში მოიპოვება (აჰას შესახებ ქვემოთ, გვ. 33 და შემდგომ).

არიან და არა იციან ბერძული წარკითხვაჲ, და ჯერ-არს, რაჲთა ქართულად წერილსა აღმოიკითხვიდენ და გულისკმა-ჰყოფდენ აღწერილსა განსაზღვრებულსა. ამას შინა ტიპიკონსა»-ო. ამის ნაცვლად ბერძნულ ტექსტში ნათქვამია: «დაიწერა ბერძნულად, ქართულად და სომხურად, რადგანაც ამ მონასტრის მონაზვნები. ქართველები არიან და არ იციან ბერძნული კითხვა. ამიტომ საჭიროა, ეს ტიპიკონი შესრულებული იყოს ქართულადაც და სომხურადაცო».

ორში ერთი: ან ქართულ ტექსტშიც იყო თავდაპირველად სომხური ტექსტის. ხსენება და შემდეგ ამოშალეს, ხოლო თვით ტექსტი მოსპეს, ან პირველად ბერძნულშიც იმგვარადვე იყო მოთხრობილი, როგორც ქართულშია, და შემდეგ ჩაუმატეს შიგ, თითქო წესდება სომხურადაც იყო დაწერილი და თითქო გრიგოლმა სომხურად მოაწერა ხელი წესდებას. რომელი მათგანი ასახავს საქმის ნამდვილ ვითარებას?

ამ საკითხს სგანგებო წერილი უძღვნა ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატმა პარუირ მურადიანმა, რომელიც ერევანში მოღვაწეობს. მისი წერილი დაიბეჭდა სომხურად «პატმა-ბანასირაკან ჰანდეს»-ში (ისტორია-ფილოლოგიის ჟურნალში) 1968 წ. № 1 (გვ. 103—118) და ახლავს რეზუმე რუსულ ენაზე (გვ. 118). წერილში არსებითად ნ. მარის დებულებანია გამეორებული და, სხვათა შორის, ავტორი ამტკიცებს, რომ:

1) გრიგოლ ბაკურიანი სომეხი ქალკედონიტი იყო ქართული აღსარებისა (грузинского толка).

2) ბერძნული რედაქცია ტიპიკონისა შემონახულია პირვანდელი სახით, ქართულ რედაქციას კი აჩნია მგრძინდელი გადაკეთების კვალი.

3) ტიპიკონი შედგენილი იყო სამ ენაზე (ბერძნულად, ქართულად და სომხურად) და იგი სარწმუნო წყაროა სომეხ ქალკედონიტთა მოღვაწეობისათვის. (გვ. 118)¹.

ნამდვილად კი სულ სხვაგვარად არის საქმის ვითარება. თვით ბერძნულ ტექსტში მოიპოვება ადგილი, რომელიც აშკარად მერმე გადანაკეთებია.

პეტრიწონის მონასტერში მოღვაწეობდა 51 კაცი. ამათგან 1 წინამძღვარი. იყო, 2 იკონომოსი, 1 დეკანოზი, 6 მწირველი მღვდელი, 2 მთავარდიაკონი, 2 კერძო დიაკონი, 1 მეჭურჭლე, 1 მნათე, 1 კელარი ანუ ოსტიგანი, 1 მემარნე. 1 მეტრაპეზე, 1 მესტუმრე, 2 მიუძღურე, 1 ზედამხედველი, 1 მეპურე, 1 მზარეული, 1 მეკარე, დანარჩენები კი იყვნენ მგალობლები და მეფსალმუნეები.

თანამდებობათა პირების ღირსება და მოვალეობა განსაზღვრული იყო წესდების მეექვსე თავში. ჩამოთვლილ თანამდებობის პირთაგან ჩვენთვის ამქამად საყურადღებოა ოსტიგანი, რომლის პირადი ღირსება და მოვალეობა ასეა

განსაზღვრული: «და ერთი იყოს კელრად, რომელ არს ოსტიგანი, წესისაებრ მონასტრისა უზაკუველი და ერთგული, რომელსა ჰქონდის ჭელსა თვსსა

1 კ. მურადიანის რვა დებულებიდან აქ მოგვყავს მხოლოდ სამი უმთავრესი (სხვა ნახედ რუსულ შესავალში).

პური და უქდური და საწუნე და ზეთი და თაფლი და სხუაჲ ყოველივე საზრდელა და თვთ წარაგებდეს შიშითა ღმრთისაჲთა». აქ მოცემულია როგორც ბერძნული წოდება ამ თანამდებობის პირისა («კელარი»)¹, ისე მისი ქართული შესატყვისია («ოსტიგანი»). ამ მუხლში ნახსენებია «უქდური» არის რძის ნაწარმი (ყველი და სხვა); «საწუნე» — რისგანაც წვენი კეთდება (ლობიო, ცერცვი, მხალი და სხვ.). მაშასადამე, კელარი ანუ ოსტიგანი უნდა ყოფილიყო პატრიოსანი კაცი («უზაკუ-ველი და ერთგული»), თანაც ღვთის მოშიში, რადგან მის ხელში იყო ყოველგვარი საჭმელი მონასტრისა: პური, ერბო-კარაქი, საწუნე, თაფლი, ზეთი და სხვა.

მოდი ვნახოთ, რა არის ნათქვამი ამის შესაფერისად ბერძნულ ტექსტში. მოვიყვანოთ ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანი: «ხოლო სხვა კიდევ იყოს კელრაღ, რომელსაც ივერნი ტანუტერს ეძახიან. ის მონაზონთა და მონასტერთა წესისამებრ უნდა იყოს უზაკველი და ერთგული და თავის განკარგულებაში ჰქონდეს როგორც პური, ისე შეჭამანდი და ყოველგვარი საკმაზი, მაგალითად ზეთი და იაფლი და სხვა ამათი მსგავსი და თვით გასცემდეს თავის დროზე და წესიერად ღვთის მოშიშობით». აქაც ორი ტერმინია: ბერძნული («კელარი») და თითქო მისი ქართული შესატყვისი («ტანუტერი»).

როგორც ვხედავთ, მონასტრის თანამდებობის პირს, რომელსაც ბერძნული ტექსტის მიხედვით კელარ — ტანუტერი ეწოდება და ქართულის მიხედვით კელარ — ოსტიგანი, ერთნაირი მოვალეობა აძევს თავს: მას აბარია საჭმელების საწყობი. ბერძნულ ტექსტში ნათქვამია, რომ კელარს ქართველებში ტანუტერი ეწოდებაო, ხოლო ქართულში ნათქვამია, რომ კელარი, რომელ არს ოსტიგანო.

ორში ერთი: ან ტანუტერი და ოსტიგანი ერთი და იგივეა მნიშვნელობით, ან არა და რომელიმე ტექსტში (ქართულში ან ბერძნულში) აღდილა შესწორებულია: ან ორივეში იყო ოსტიგანი, რაც ქართულში დარჩა და ბერძნულში ტანუტერად გადააკეთეს შემდეგ, ან კიდევ ორივეგან ტანუტერი იყო, რაც ბერძნულში დარჩა და ქართულში შემდეგ ოსტიგანად გადააკეთეს.

ეს ორი სიტყვა რომ სინონიმები იყოს, შეუძლებელია. ისინი სხვადასხვა მნიშვნელობის სიტყვებია. ნ. მარის დროს მხოლოდ ბერძნული ტექსტი იყო ცნობილი და მან აღნიშნა, რომ «ტანუტერ» ტერმინი იხმარება ბაგრატ IV-ის სიგელში და არავითარი ეჭვი არ შეჰპარვია, რომ ეს სიტყვა პეტრიწონის წესდების ამ ადგილისთვის შესაფერისი ან გამოსადეგი იყოს, ყოველ შემთხვევაში არაფერი დაუწერია ამის შესახებ. სამაგიეროდ, პ. მურადიანმა პირდაპირ აღნიშნა, რომ ქართულ ტექსტში პირველად «ტანუტერი» ეწერა და შემდეგ «ოსტიგანად» გადაუკეთებიათო. აი მისი სიტყვები: «თუ ქართველები ნამდვილად «ტანუტერს» ეძახდნენ, მაშ რატომ ქართულ რედაქციაში არ იქნა დაცული ეს ფორმა, არამედ შეიცვალა «ოსტიგან»-ით? (გვ. 110). მართლა ეგრეა ვითომ? მოდი, საკითხი განვიხილოთ

¹ კელარი (ბერძნ. *κελάρης* ლათინურიდან) — ვისაც ებარა მონასტრის სურსათი (თვით პეტრიწონის წესდებაში კელარი ბერძნულად სხვა ფორმით არის მოხსენებული: *κελάρης*).

გულდასმით და წყნარად, მშვიდად. გამოსარკვევია: სად, როდის და რა მნიშვნელობით იხმარებოდა ქართულში «ტანუტერი?»

XI საუკუნეში «ტანუტერი» მართლაც იხმარებოდა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ პროვინციებში ტაოსა და კლარჯეთში, როგორც ეს ჩანს ბაგრატ IV-ის სიგლიდან, რომელშიც ადგილ-მამულის სარჩელზეა საუბარი. მეფემ გაარჩია ქუთათისში სასახლის კარზე მიწვეული მიჯნაძორეოელებისა და ოპიზის მონასტრის ბერების სარჩელი, მან დააკმაყოფილა ორივე მხარე და თავის ბრძანებაში აღნიშნა: «აწ ვინცა მნახოთ ბრძანებაი და სიველი ესე ჩუენი შემდგომთა ჩუენთა მომავალთა მეფეთა, ერისთავთ ერისთავთა, ერისთავთა, ტაოსისა და კლარჯეთისა ტანუტერთა და ყოველთა ქელისუფალთა და საქმის მოქმედთა, დაუმტკიცეთ და ნუვინ ქელ-ჰყოფთ შლასა და შეცვალებასა ამისსა». მაშასადამე, ტაოსი და კლარჯეთის ტანუტერი ყოფილა ქელისუფალთაგანი, იგი საერო პირი იყო და არ შეიძლება ყოფილიყოს თანამდებობის პირი მონასტერში. პირიქით, მის სასარგებლოდ გადასახადს იხდიდნენ მონასტრები და ეკლესიები. ასეთი გადასახადი სდებია კორიდეთის ღვთისმშობლის ეკლესიას¹ და მისი ხუცეები გაუთავისუფლებია ერისთავთ ერისთავს ბეშქენს თავისი რძლის სვაშაქის თხოვნით, როგორც ეს ჩანს განთქმული კორიდეთის ოთხთავის ერთი ქართული მინაწერიდან, რომელიც პირველად მ. ბროსემ გამოსცა, შემდეგ მ. ჯანაშვილმა და, უკანასკნელ, ნ. მარმა². აქ იკითხება, რომ ამ კუთხის მთავარმა ბეშქენმა აპატივა («გაუშუა») სატანუტრო დრამის გადახდა კორიდელ ხუცეებს, რაც მათ უნდა მოეხმარათ შესამოსლის საყიდლად. ასე რომ «ტანუტერი» ტაოსა და კლარჯეთში მონასტრის თანამდებობის პირი არ ყოფილა. აქედან ჩანს, რომ პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ბერძნულ ტექსტში ნახმარი «ტანუტერ» სიტყვა სრულებით არ შეეფერება იმ პირს, რომელსაც აბარია მონასტრის სურსათ-სანოვავის საქმე. მაშასადამე, ეს სიტყვა ბერძნულ ტექსტში უადგილოა.

ესლა ვნახოთ, რას ნიშნავს «ოსტიგანი». სულხან ორბელიანის ლექსიკონით «ოსტიგანი» არის «სასმელ-საჭმელთ მნე», ან «სასმელ-საჭმელთ მცველი», ან კიდევ «მეკუჭნავე». სულხანს ახსნილი აქვს აგრეთვე «საოსტიგნო», რომელიც საკუჭნაო არისო. მაგრამ ამასთანავე მას ლექსიკონის ადრინდელი რედაქციის ხელნაწერებში შემდეგი უწერია: «საოსტიგნო ეწოდების — პური, ღვინო და ყოველივე სამარხავე ერთსა სახლსა შინა დამარხულ იყოს და ერთისა კაცისა მიერ წარეგებოდეს. მას კაცსა ოსტიგანი ეწოდების». აქედან ჩანს, რომ ოსტიგანი სურსათ-სანოვავის საქმის გამვე ყოფილა. არსებითად იგივეა «სასმელ-საჭმელთ მნე»-ც. სწორედ ასეთი სახელი შეეფერება ქართულ ბაღლად ბერძნულ «კელარს», როგორც ეს პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის წესდებაშია მოხსენებული.

აღსანიშნავია, რომ გიორგი მთაწმიდელი ათონის ქართველთა მონასტრის წესდების ზოგი ადგილის გამოცემაში ასახელებს კელარს და საკელროს (ოსტი-

¹ კორიდეთი მდებარეობს ჭანეთში, ჭოროხის მარცხენა შენაკადის მურღულის მარჯვენა მხარეს.

² Н. Марр. Грузинские приписки греческого евангелия из Коридии. Известия ИАН, 1911 г. 226.

განს და საოსტიგნეს — არა). ოღონდ ათონზე დიდი მონასტერი იყო და იქ ორი კელარი იყო, რომელთა საურავს შეადგენდა: აფთიაქი, ბოსტანი, წისქვილი, ხილა (ზეთისხილი, ნიგოზი და სხვა, გარდა ყურძნისა). ათონის მონასტრის საკელარო კი იგივე ჩანს, რაც საოსტიგნე ხანძთისა. მოსენაე ბერებს ათონის მთაზე თუ რაიმე მოპრჩებოდათ, არ ჰქონდათ ნება სხვისთვის მიეცათ, არამედ კელარისთვის უნდა დაებრუნებინათ: იკონომოსს «რაცა [საჭმელი და ხილი] დაუშთის, საკელროსავე წარსცის»¹.

ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია შემდეგი: გიორგი მერჩულემ რომ გრიგოლ ხანძთელის «ცხოვრებისა და მოქალაქობის» წიგნი შეადგინა გრიგოლის გარდაცვალების 90 წლის შემდეგ, ე. ი. 951 წელს, მან, სხვათა შორის, შემდეგი ეპიზოდი შეიტანა შიგ: ხანძთაში «ნეტარმან გრიგოლ პირველად აღაშენა ძელისა ეკლესიაჲ (ე. ი. ხის ეკლესია) და შემდგომად — საყოფელი თვისი და თითო სენაკები მმათა მათთვის მცირე და ერთი სენაკი საოსტიგნედ დიდი». ნ. მარამაძეს აღგილი ისე გაიგო, თითქო საოსტიგნე იყოს სატრაპეზო ან მისაღები ოთახი, დარბაზი: «собственно зал для настоятеля, предназначавшийся для собраний при приемах, во время общей трапезы и т. п.»² Настоятеля სიტუვას იმიტომ გაუსვა ხაზი ნ. მარამაძე, რომ მას ოსტიგანი, ეს სპარსული წარმოშობის სიტუვა (რომელიც სომხურშიც იხმარებოდა ოსტიკან-ის ფორმით), ვერ წარმოედგინა შინაარსის ისეთი ცვალებით, რომ სანოვაგის მოურნის მნიშვნელობა მიეღო. მას რომ ხელთ ჰქონოდა პეტრიწონის წესდების ქართული ტექსტი, აღარ დაუწყებდა კამათს ს. ორბელიანს და თავის მცდარ თარგმანსაც შეასწორებდა ამ ნაწილში, რადგანაც ახლა ცხადია, რომ გრიგოლ ხანძთელს დიდი სენაკი რომ აუშენებია, ეს ყოფილა საკელრო, ე. ი. სურსათ-სანოვაგის საწყობი და არა зал настоятеля.

იმავე ნ. მარამაძე რომ 1904 წ. შავშეთ-კლარჯეთში იმოგზაურა, აწერა შატბერდის ნანგრევები და ერთ დიდ სათავსოს მიაქცია ყურადღება, რომელიც დაახლოვებით სიგრძით 18 მეტრი იყო და სიგანით 12 მეტრი, მან ივარაუდა, ეს უნდა იყოს საოსტიგნეო. ეგების ეგრეც იყო, მაგრამ არა წინამძღვრის დარბაზი, როგორც ის ვარაუდობდა, არამედ სასურსათო შენობა.

ამგვარად, ოსტიგანი და საოსტიგნე (ანუ საოსტიგნო) ქართულში ხმარებული სიტყვები იყო VIII—XI საუკუნეებში, განსაკუთრებით მონასტრებში, და ამჟამად არაერთი ეჭვი არ არის, თუ რას ნიშნავდა იგი იმ დროს: ოსტიგანი იყო კელარი, საოსტიგნე კი — საკელრო.

ნ. მარი ცდებოდა იმის გამო, რომ ოსტიგანი უფრო ადრე (საქართველოსა და სომხეთში) აღნიშნავდა სპარსეთის (შემდეგ სახალიფოს) ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენელს პროვინციაში, კუთხის უფროსს, მთავარს. სიტუვა ფალაურია წარმოშობით და არაბობის ხანაშიც იხმარებოდა და ჩვენში VIII საუკუნისთვის მიუღია სასურსათო საქმის მეთაურის მნიშვნელობა. ასეთი შეცვლა მნი-

¹ გიორგი მთაწმიდელი. ცხოვრება იოანესი და ეფთჳმესი. გამოსაცემად დაამზადა ივ. ჯავახიშვილმა (ძველი ქართულის ენის ძეგლები. 3), 1946, მუხლები 98, 100, 101, 103 და გვ. 107—108.

² Г. Мерчул. Житие св. Григория Хандзтийского, стр. XX.

წინელობისა, ალბათ, ასე მოხდა: პირველად საოსტიგნე აღნიშნავდა ოსტიგნისთვის, ე. ი. ადგილობრივი მმართველისთვის შესაკრებელ გადასახადს ნატურით (როგორც არის პური, ღვინო, თაფლი, ზეთი, ხილი და სხვ.), შემდეგ ამ გადასახადის შესანახავ სათავსოს. ეს სახელი («საოსტიგნე») ასეთ სათავსოს მაშინაც შერჩა, როცა ოსტიგნობა გადავარდა. აი მაშინ უნდა შერქმეოდა სასურსათო საქმის გამგეს «ოსტიგანი».

ცხადია, რომ პეტრიწონის მონასტრის წესდების ოსტიგანი იგივეა, რაც ხანძისის მონასტრის საოსტიგნის გამგე კელარი; ამიტომ არაერთი ეჭვი არ არის, რომ პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ქართული ტექსტის ტერმინი ოსტიგანი თავის ადგილზეა, იგი თავიდანვე უნდა ყოფილიყო და დარჩა.

მეორე მხრით ზემოთ ვნახეთ, რომ «ოსტიგნის» ბადალი სიტყვა ბერძნულ ტექსტში არ შეიძლება «ტანუტერი» ყოფილიყო. მაშასადამე, ცხადია ისიც, თუ სად არის გადაკეთებული პირვანდელი ტექსტი, ქართულში თუ ბერძნულში, ანუ, სხვანაირად რომ ვთქვათ, რომელი ტექსტი ტყუის, ქართული თუ ბერძნული.

რაკი დოკუმენტობრივ დამტკიცდა, რომ გადაკეთება წესდების ბერძნულ ტექსტს განუცდია და ისეთი სომხური სიტყვა ჩაუსვამთ («ტანუტერი»), რომელიც ქართულში კი იხმარებოდა, მაგრამ არა იმ მნიშვნელობით, რომელიც ტიპიკონშია საჭირო, აბა ვინ დაიჯერებს, რომ ამ ტიპიკონის ბოლოს არ იყოს ჩამატებული, თითქოს სომხურადაც დაიწერა ტიპიკონი? ან ვინ დაუჯერებს ასეთ გადამკეთებელს, რომ თითქო სომხურად მოეწეროს ხელი გრიგოლ ბაკურიანს¹, მსურვალე ქართველ პატრიოტს, რომელიც ბერძნებსაც კი არ უშვებდა თავის მონასტერში და რომელიც მწიფეთის მარხვანში ნახსენებია, როგორც «ყოველთა ნათესავთა ჩუენთა მასპინძელი ქართველთა», რომელმაც გიორგი მეფეს გადასცა კარის ციხე (ყარისის ციხე) და მისი მიმდგომი ქვეყანა?

არის კიდევ საკითხები, რომელთაც პ. მურადიანი ეხება ნ. მარზე დაყრდნობით, მაგალითად, თითქო სომხები თავიდანვე იყვნენ პეტრიწონის მონასტერში და თითქო იქ ფსალმუნება სომხურადაც სრულდებოდა, ან კიდევ, რომ პეტრიწონის მონასტრის დაარსების დანიშნულება იყო პავლიკიანთა წინააღმდეგ ბრძოლა და სხვა, მაგრამ ამათ შესახებ სხვაგან მიწერია² და აქ აღარ განვავრძობ საუბარს. აღნიშნავ მხოლოდ, რომ არაერთი ეჭვი არ არის, რომ გრიგოლ ბაკურიანის-ძე იყო ტაოელი ქართველი, სავარაუდებელია ბაგრატიონთა გვარიდან, და თანაც მსურვალე პატრიოტი, რომელსაც ძალიან აწუხებდა ფიქრი, ვაი თუ ბერძნებმა ჩაიგდონ ხელში ეს ჩემი ქართველთათვის დაარსებული მონასტერიო, და წესდების 24-ე მუხლით პირდაპირ აღკვეთა მათი მონასტერში დამკვიდრება. ისტორიამ გაამართლა გრიგოლის შიში: თანდათანობით ამ მონასტერს ბერძნები დაეპატრონენ და მხოლოდ 1894 წელს გადავიდა იგი ბულგარლების ხელში.

¹ გრიგოლის ხელის მოწერის შესახებ უფრო ვრცლად ქვემოთ იქნება საუბარი.

² А. Шанидзе, Великий домостик Запада Григорий Бакурианис-дзе и грузинский монастырь, основанный им в Болгарии. Тбилиси 1970. Издание Тбилисского университета. გვერვ გამოკლევა გადმოიხევედა ამ წიგნის რუსულ შესავალში.

გრიგოლ ბაკურიანის-ძე რომ ქართველი იყო, ეს გარკვევით არის ნათქვამი ტიპიკონის დასაწყისშივე: «აღიწერა და დაემტკიცა ბრძანებითა ჩემ გრიგოლისითა, ძისა სანატრელისა ერისთავთა მთავრისა ბაკურიანისადათა, აღმოსავალელი-სა და ქართველისაჲთა», 0, 2; გრიგოლს თავი მოაქვს, რომ «ქართველნი ვართ ნათესავით მკნენი და მკედრობით აღზრდილნი და მარადის ჭირვეულ-სა ცხოვრებასა ჩუუღლნი», 0, 4; გრიგოლმა რომ მონასტერი დააარსა ქართველთათვის, ეს არა ერთხელ არის აღნიშნული იმავე ტიპიკონში: «პატიოსანი ესე მონასტერი ქართველთაჲ», 0, 7; «მიმიცემიან მონასტრისა ჩემისა ქართველთა ღმრთისმშობლისა პეტრიწონისადა», 2, 8; «რომელნიცა შეეწირენით და მივსცენით წმიდასა ეკლესიასა ჩუენსა და მონასტერსა ქართველთასა პეტრიწონისასა», 2, 14. რომ პეტრიწონის მონასტრის ბერები ქართველები იყვნენ, ესეც გარკვევით არის აღნიშნული: «მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან», 36, 2. ყველა ამის შემდეგ ვისაც რა უნდა, ის ამტკიცოს. პირს ვერავის აუბამ და ქალღმერთს აიტანს.

5. გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა

საგანგებოდ უნდა განვიხილოთ პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის დამფუძნებლის გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერის საკითხი.

ბიზანტიის იმპერიის დასავლეთის ამირსპასალარმა სევესტოსმა გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ რომ თავის აშენებულ მონასტერს წესდება (ტიპიკონი) დაუწერა ქართულად და ბერძნულად, მან ბერძნული ტექსტი ორ ცალად გააკეთებინა, რომელთაგანაც ერთი პეტრიწონის მონასტერში რჩებოდა, მეორე კი ყოველ შემოხვევისათვის სამეფო ქალაქში უნდა შენახულიყო, პანაგიის ტაძრის წიგნთსაცავში. სამსავე ცალს (ერთს ქართულს და ორს ბერძნულს) თვითონ გრიგოლმა მოაწერა ხელი, ხოლო ბერძნულ ცალებზე აგრეთვე ხელი მოაწერინა იერუსალიმის პატრიარქს ეფთვიმეს, რომელიც სტუმრად იყო მასთან ფილიპოპოლის პრასტინში. იერუსალიმელი პატრიარქი ალექსი მეფეს გაეწვია თესალონიკში, რომ პატრიარქს მონაწილეობა მიეღო მეომარი ბერძნებისა და ფრანგების გაზავების საქმეში¹. გრიგოლ ბაკურიანის-ძეს, როგორც ბიზანტიის იმპერიის დასავლეთის (ევროპული ნაწილის) დიდ დემესტიკოსს (ე. ი. მთავარსარდალს), უშუალო კავშირი ჰქონდა საბერძნეთის ომისა და ზავის საქმეებთან და აუცილებლად იქნებოდა საზავო მოლაპარაკების დროს თესალონიკში და იერუსალიმელი პატრიარქი თავის ფილიპოპოლის სასახლეში წაუყვანია სტუმრად, როცა იგი იერუსალიმს

¹ ფრანგებად იგულისხმებიან სკანდინავიის ქვეყნებიდან ჩრდილო-დასავლეთ საფრანგეთში (ნორმანდიაში) ჩასახლებული ნორმანები («ჩრდილოელები»), რომლებიც გაფრანგდნენ და იქა-დან XI საუკუნის დასაწყისში თანდათანობით იწყეს დენა სამხრეთ იტალიაში, სადაც ისინი პირველად ადგილობრივ ხელისუფალთა მორაგებები და ყმები იყვნენ, ან დაქირავებული მეომრები, შემდეგ და შემდეგ თანდათანობით მაგრად მოიკიდეს ფეხი და ბოლოს თვით გახდნენ ქვეყნის ბატონ-პატრონები. მაგარი ორგანიზაციის წყალობით და შეუნელებელი შეტევითი ბრძოლებითა და ომებით, რომლის დროსაც არავითარ საშუალებას არ ვრდიდებოდნენ, მათ საფრთხე შეუქმნეს ბიზანტიის იმპერიას პალანეთის ნახევარკუნძულზე და სულ გააძევეს სამხრეთ იტალიიდან.

უნდა გაბრუნებულიყო. დიდი დემესტიკოსი პატრიარქს უთუოდ თავის ახლად აშენებულ მონასტერსაც ანახებდა, აწირვინებდა კიდევ და შეიძლება მისივე დასწრებით მოხდა ტაძრის სატფურება, ე. ი. კურთხევა და მონასტრის საზეიმო გახსნა, რომელსაც უთუოდ მრავალი მიწვეული წარჩინებული პირი დაესწრებოდა.

როგორც აღვნიშნეთ, გრიგოლმა წესდების სამსავე ცალს მოაწერა ხელი. (ერთს ქართულს და ორს ბერძნულს). ამის შესახებ წესდებაში ვკითხულობთ: «დაიწერა უკუე და დაემტკიცა წესი ესე განგებისაჲ ამის პატროსნისა მონასტრისაჲ ბრძანებითა ჩემ გრიგოლ სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა ყოვლისა დასავალეთისა მიდამოჲსა, ძისა ბაკურიანისაჲთა, მაშენებლისა ზემო თქუმულისა ამის ნონასტრისა და ეკლესიისა, წერილითა ბერძულითა და ქართულითა თუესა დეკენბერსა, მეშუდესა ინდიქტიონსა, დასაბამითგანთა წელთა ექუს ათას ხუთას ოთხმეოცდა მეთორმეტისა». ეს ქრონიკონი მოცემულია ბიზანტიური სათვალავით, რომელიც დასაბამითგან ქრისტემდე 5508 წელს ანგარიშობდა¹. მაშასადამე, თუ ან ქრონიკონს ჩვენს წელთაღრიცხვაზე გადმოვიყვანთ, აღმოჩნდება, რომ ტიპიკონი დაუწერიათ 1084 წელს (6592—5508=1084), დეკემბერში, მეშვიდე ინდიქტიონს, რომელიც სწორედ ამ წელს მოდიოდა². მაგრამ მაშინ ახალი წელი ენკენისთვით იწყებოდა, და არა ოთხი თვის შემდეგ, იანვრით, როგორც დღეს არის. მაშასადამე, ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, წესდება დაუწერიათ, ჩვენი ანგარიშით, 1083 წლის დეკემბერში.

ხელმოწერის ადგილი არ არის აღნიშნული, მაგრამ ხელი მოაწერეს უთუოდ ან ფილიპოპოლში, დიდი დემესტიკოსის სასახლეში, ან თვით პეტრიწონის ქართულთა მონასტერში, მგონია, უფრო უკანასკნელში.

შემდეგ გრიგოლ სევასტოსმა და დიდმა დემესტიკოსმა აღნიშნა: «და ქვემოთ წარიწერნეს ქელითა ჩემითა ზემო ქსენებულისა გრიგოლისითა ყოველი ევე ესე ტიპიკონნი, ხოლო ბერძულნი ორნივე წარიწერნეს შემდგომად ჩემისა დაწერილისა წმიდისა პატრიარქისა იერუსალიმელისა ეფთჳმესითა». აქედან ჩანს, რომ გრიგოლს ხელი მოუწერია ქართულ ტექსტზედაც და ორსავე ბერძნულზე, ხოლო ეფთჳმემე პატრიარქს — მარტო ბერძნულზეზე. და მერე სად არის ეს გრიგოლის ხელის მოწერა ან ქართულ ტექსტზე ან ბერძნულზე? შემონახულია ის, თუ არა?

დავიწყოთ საკითხის გარჩევა ქართული ტექსტიდან, რომელიც, წესდების 33-ე თავის თანახმად, ოთხჯერ უნდა ჩაეკითხათ ყოველ წელიწადს: ღვთისმშობლობასა და სამივე ორმოც-დღიანი მარხვის დასაწყისში.

გრიგოლის ხელის მოწერა წესდების ქართულ ტექსტში შემონახულია დღემდე, მაგრამ იგი თვით გრიგოლის ხელით კი არ არის შესრულებული, არამედ გად-

¹ კ. კეკელიძე, როდისაა გადაწერილი აღიშნის სახარება? (თ. უ. მ., II, 1922-23, გვ. 392—397).

² იგულისხმება წელთაღრიცხვა მცირე ინდიქტიონის მიხედვით, რომლის მოქცევა 15 წელს უდრიდა. იგი შემოიღეს ბიზანტიაში და პირველი მოქცევის პირველი წელი ამ წელთაღრიცხვათ 313 წელს დადგა. აქედან მოყოლებული პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის დაწერამდე 772 წელი გავიდა (1084—312=772). ამათგან 765 წელმა შეადგინა 51 მოქცევა (კვილოსი, ანუ ციკლი: 15×51=765) და შემდეგ დაიწყო 52-ე მოქცევა. ტიპიკონი დაუწერიათ სწორედ ამ მოქცევის მეშვიდე წელს (765+7=772).

მოღებულა ტექსტის გადმომწერის ხელით მე-13 საუკუნეში დედნიდან, რომელიც 1083 წელს დაიწერა და თვით გრიგოლმა მოაწერა ხელი. დედანზე კი გრიგოლს წვეძლო ხელი მოეწერა ახალი ქართული წერითაც (მხედრულად) და ძველითაც (ნუსხა-ხუცურად). არ ვიცით, რომელი მათგანი იყო მისთვის ჩვეულებრივი სამწერლო ხელი, ვარაუდით კი შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მან ხელი მოაწერა მხედრული ასოებით, რომლებიც მის დროს უკვე საკმაოდ დაშორებული იყო სათანადო ნუსხურის მოხაზულობისაგან, რომლისაგანაც იგი გამომუშავდა. მე-13 ს.-ის მწერალმა, რომელმაც იკისრა გრიგოლის ხელის მოწერის გადმოღება დედნიდან, რომელიც ბოლო ნაწილში მის დროს რამდენადმე დაზიანებული უნდა ყოფილიყო¹, ეს ხელის მოწერა გადმოიღო იმავე მწიგნობრული ხელით, რომლითაც მთელი ტიპიკონი გადმოწერა, ე. ი. ნუსხა-ხუცურით, და ნიშნები (ასოები და წერტილები) წითურად გამოიყვანა. ამასთანავე მან პირველი ასო მთავრული დაწერა, სიტყვები ორწერტილით დაყო, ბოლოს კი სამწერტილი დასვა. ამის შემდეგ მან მიაყოლა შავი მელნით დედნისავე ცნობა რვეულთა ვითარების შესახებ («რვეულნი ყოველნი»...)² და ამით გაათავა ტიპიკონის დაწერის საქმე.

დამტკიცების ტექსტის წითურად წერა ბიზანტიაში ყოფილა მიღებული: «კეისართა სიგელებს ბოლოში მათი წითურად დაწერილი ხელრთულობა ჰქონდათ და ოქრობეჭედიც შეკიდული იყო»³; «სინგურითა და წითლით მარტო სათაურები და საზედაო ასოები კი არ იწერებოდა, არამედ ბიზანტიის კეისრები სინგურს საბუთებში ხელის მოსაწერადაც ხმარობდნენ ხოლმე»⁴. როგორც ჰგავს, გრიგოლ სევასტოსმა ამ ჩვეულების მიხედვით წითურად გამოიყვანა დამტკიცების ფორმულა, რომელიც გადმომწერმა წითურადვე გაიმეორა. მანვე წითურადვე გამოიყვანა, როგორც მეტად მნიშვნელოვანი, შემდეგი ადგილიც: «ს ო ლ ო ს ი მ ტ კ ი ც ი ს ა ქ ო ნ ე ბ ა დ უ ბ რ ძ ა ნ ე ბ თ ბ ე რ ძ უ ლ ს ა წ ე რ ი ლ ს ა», რადგანაც ეს სიტყვები დედანშიც წითურად იქნებოდა დაწერილი.

როგორც ამ გადმონაწერიდან ირკვევა (გადმონაწერი უთუოდ სარწმუნოა), გრიგოლს ამგვარად დაუმტკიცებია თავისი მონასტრის «წესი განგებისაჲ»:

შ ტ კ ი ც ე : ა რ ი ა ნ : ზ ე მ ო : წ ე რ ი ლ ნ ი : ე ს ე :
ნ ე ბ ი თ ა : ლ ა თ ა :

ამ დამტკიცებას აღარ ახლავს «გრიგოლ», ან «გრიგოლ ძე ბაკურიანისაჲ», ან კიდევ «გრიგოლ სევასტოსი და დიდი დემესტიკოსი დასავალეთისა მიდამოჲსაჲ», ან სხვა რამ ასეთი, იმიტომ რომ ეს თავისთავად იგულისხმება, რადგანაც ცოტა ზემოთ ნათქვამია, რომ ქვემოთ წარიწერნეს «წელითა ჩემითა, ზემო ქსენებულისა გრიგოლისითა»-ო.

1 ხელნაწერის ბოლო ნაწილის დაზიანება იმით აიხსნება, რომ უფრო ხშირად იქ იხედებოდნენ, რადგანაც იქ იყო მოთავსებული ცნობა, თუ როგორ უნდა ედღესასწაულათ თორმეტი საუფლო და ს. მი სატაძრო დღესასწაული.

2 «რვეულნი» სიტყვის პირველი ასო მთავრულია და წითურად დაწერილი.

3 ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. 1926, 148.

4 ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. 1949,

გრიგოლის ხელის მოწერას ქართულ ტექსტზე კიდევ დაუბრუნდებით. ესლა განვიხილოთ ხელის მოწერის საკითხი ბერძნულ ტექსტში. როგორ მოაწერა ხელი თავისი მონასტრის წესდების ბერძნულ ცალეებს მისმა დამაარსებელმა? ამის შესახებ უტყუარ ცნობას მოგვაწვდიდა ერთ-ერთი ცალი, რომელიც 1083 წელს დაიწერა და დამტკიცდა: ან ის, რომელიც თვით პეტრიწონის მონასტერში დარჩა სახელმძღვანელოდ და სახელმწიფო ენაზე დამტკიცებულ საბუთად, ან ის, რომელიც კონსტანტინოპოლს გაიგზავნა პანაგიის მონასტერში დასაცავად ყოველ შემთხვევისათვის და საკონტროლოდ. სამწუხაროდ, ეს საკონტროლო ცალი ჯერ-ჯერობით დაკარგულად ითვლება და შეიძლება სამუდამოდ დაკარგულიც იყოს.

ჩვენამდე ვერ მოაღწია ვერც იმ ბერძნულმა ცალმა, რომელიც პეტრიწონში ინახებოდა. ეს ორიგინალი აღარ არსებობს. სამაგიეროდ მოაღწია მისგან გადმონაწერმა, რომელიც დაახლოებით საუკუნე-ნახევრის შემდეგ არის შესრულებული. იგი ამჟამად ხიოსის კუნძულზეა დაცული კორაისის სახელობის ბერძნული აღორძინების ბიბლიოთეკაში ქართული ტექსტიურთ ერთ ყდაში ჩასმული. მას ნომრად 1598 აზის. დიდად სამწუხაროა, რომ არც ამ ძველ ბერძნულ გადმონაწერში მოიპოვება დღეს გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა და არც ეფთვიმე პატრიარქისა, რადგანაც ხელნაწერს ბოლო ფურცელი აკლია, რომელზედაც ამ პირთა ხელის მოწერა იყო.

გრიგოლის ხელის მოწერა არ მოიპოვება არც იმ ტექსტში, რომელიც ბუქარესტის ერთ ხელნაწერთა კოლექციაში აღმოჩნდა და რომელსაც ლუი პეტიტმა შიაკვლია და გამოსცა 1904 წელს. ბუქარესტული ხელნაწერი გადმოწერილია უთუოდ პეტრიწონის ცალიდან მე-18 საუკუნეში¹. მაგრამ ამ ტექსტს აქა-იქ აკლია და თანაც შეცდომებითაა გადმოწერილი. ამიტომ ლ. პეტიტმა თავისი გადმოცემის ზოგიერთ ნაწილში გ. მუსეოსის გამოცემული ახალ ბერძნულად ნათარგმნი ტექსტი გამოიყენა. სხვათა შორის, იქიდანვე ამოიღო მან და დაბეჭდა ცნობა გრიგოლისა და ეფთვიმე პატრიარქის ხელის მოწერის შესახებაც. მაშასადამე, ახალ-ბერძნული თარგმანი ერთად-ერთი ბერძნული ტექსტია, რომელშიც გადარჩენილია ხელის მოწერა ორივე პირისა — გრიგოლ ბაკურიანის-ძისა და მისი სტუმრის ეფთვიმე პატრიარქისა.

ახალ ბერძნულ ენაზე მთარგმნელი პირი უცნობია, თარგმანი კი შესრულებულია 1782 წელს (ამის შესახებ თავშივეა ნათქვამი). რაკი ამ ახალ ბერძნულ თარგმანში დაცულია გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა და აგრეთვე ეფთვიმე პატრიარქისა, ცხადია, მაშასადამე, პეტრიწონის (ამჟამად ხიოსის) ძველ ბერძნულ ხელნაწერში ხელის მოწერის შემცველი ფურცელი ყოფილა მე-18 საუკუნის ოთხმოციან წლებამდე. როდის ამოვარდა და დაიკარგა ეს ფურცელი, ამის ცნობა ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება. ეს ახალ-ბერძნული თარგმანი წინათ პეტრიწონში იყო დაცული და უთუოდ პეტრიწონული ტექსტიდან არის ნათარგმნი,

¹ ლ. პეტიტი ფიქრობს, რომ ეს არის უეჭველად ის გადმონაწერი (პირი), რომელიც სრისანთე პატრიარქს წამოუღია 1720 წელს ბაჩოვოდან, სადაც იგი აღდგომის დღესასწაულზე იყო (გვ. X X X I I).

ამჟამად კი იგივე ხიოსის კუნძულზეა, კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკაში ქართულ-ბერძნული ხელნაწერის გვერდით, 1599 ნომრად¹.

ს. ყაუხჩიშვილმა რომ პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის წესდების ძველი ბერძნული ტექსტი გამოსცა ორივე მოღწეული ხელნაწერის მიხედვით (ძირითადად ხიოსის ხელნაწერის მიხედვით და ბუქარესტის ტექსტის ვარიანტების ჩვენებით), მანაც, ლუი პეტიტის მსგავსად, გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა გიორგი მუსეოსის გამოცემიდან გადმობეჭდა.

ვიღრე გრიგოლ სევასტოსის ხელმოწერას (ბერძნულ ტექსტზე) უშუალოდ შევეხებოდეთ, მოვიყვანოთ, რა არის ნათქვამი ანდერძში იმის წინ. იქ სწერია²: «წინამდებარე ტიპიკონი... დაიწერა ბერძნულად, ქართულად და სომხურად 6592 წელს, ღკემბრის თვეში, მეშვიდე ინდიქტიონს, და ხელმოწერილია თვითონ ჩემ მიერ, ე. ი. სათნო გრიგოლის³ და დასავლეთის დიდი დომესტიკოსის ბაკურიანის მიერ სომხური ასოებით და იერუსალიმის უწმიდესის პატრიარქის უფალ ექვთიმის მიერ დასამტკიცებლად და სარწმუნო ყოფად ყველაფერ იმისა, რაც შიგ არის ჩამოწერილი». ცოტა ქვემოთ იკითხება: «დაიწერა ბერძნულად, ქართულად და სომხურად იმიტომ, რომ ამ მონასტრის მონაზვნები ქართველები არიან და არ იციან ბერძნული კითხვა. ამიტომ საჭიროა ეს ტიპიკონი შესრულებული იყოს ქართულადაც და სომხურადაც»⁴.

რაც შეეხება მაშენებლის ხელის მოწერას, იგი ასეთია: «მე, გრიგოლ ბაკურიანი, პატიოსანი⁵ და დიდი დომესტიკოსი⁶ დასავლეთისა, ხელს ვაწერ საკუთარი ხელით პეტრიწონის ღვთისმშობლის სახელობის წმინდა მონასტრის ტიპიკონს».

ჯერ ერთი: უცნაურია აქ «გრიგოლ ბაკურიანი», ანუ, როგორც ბერძნულ ტექსტშია, «გრიგორიოს ბაკურიანოს», რადგანაც გრიგოლი ბაკურიანი კი არ იყო, არამედ ძე ბაკურიანისა, როგორც ეს გარკვევით არის ნათქვამი თავშივე ქართულადაც და ბერძნულადაც:

ქართულად: «რომელი-ესე აღიწერა და დემეტრია ბრძანებითა ჩემ გრიგოლისითა, ნებითა ღმრთისაჲთა სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა»

¹ ის გარემოება, რომ ეს შედარებით ახალი ხელნაწერის ნომერი უშუალოდ მოსდევს ქართულ-ბერძნულისას, იმის მაჩვენებელია, რომ ისინი ერთსა და იმავე დროს მოუღიათ ხიოსის კუნძულზე ღვთისმშობლის სახელობის ბიბლიოთეკის ქონების წიგნში (В. Николаев. Сьдбата, 292).

² თარგმანი ს. ყაუხჩიშვილისა (აქაც და ქვემოთაც).

³ სჯობს, ასე ითარგმნოს: გრიგოლ სევასტოსის (როგორც ტიპიკონის დასაწყისში ეგვიპტე სიტყვები ნათარგმნი).

⁴ აქ ერთი ულოლიკობაა, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ნათქვამია: «ამ მონასტრის მონაზვნები ქართველებია და არ იციან ბერძნული წერა-კითხვა. ამიტომ საჭიროა, ეს ტიპიკონი დაიწეროს სომხურადაც და ქართულადაც». თუ ბერძენი ქართველები იყვნენ, განა საქმარისი არ იქნებოდა, რომ ტიპიკონი მხოლოდ ქართულად ყოფილიყო დაწერილი?

ქართულ ტექსტში უფრო გარკვევით არის აღნიშნული, რომ მონაზვნები ეროვნებით ქართველები არიანო («მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან»).

⁵ აქაც აჯობებდა, რომ «პატიოსნისს» ნაცვლად ყოფილიყო «სევასტოსისი», რომელიც ტიტულია.

⁶ ქართულ რედაქციაში ყველგან «დომესტიკოსისს» ნაცვლად «დემესტიკოსი» იკითხება (ასიმილაციის ძალით).

უღელისა დასავლეთისათა, ძისა სანატრელისა ერისთავთა მთავრისა ბაკურიანისათა» (0, 2).

ბერძნულად¹: «ახლახან აშენებულ მონასტერში, რომელიც აღვაშენე მე გრიგოლმა ღვთის ნებით სევასტოსმა და მთელი დასავლეთის დომესტიკოსმა, ღვიძლმა შვილმა ნეტარი ბაკურიანისა, ბრწყინვალე ერისთავთ-ერისთავისა».

ტიპიკონში ბაკურიანი სხვაგანაც არის დასახელებული გრიგოლის მამად; ბერძნულში იკითხება: «დიდი სუთშაბათის პატიოსანსა და წმიდა დღეს აღესრულოს სახსენებელი ნეტარისა და სახელოვანისა მამისა ჩუენისა ბაკურიანისა, ერისთავთ-ერისთავისა» (21, 11), ქართულადაც იგივეა: «დღესა დიდისა სუთშაბათისასა საქსენებელი აღესრულებოდის მამისა ჩუენისა ერისთავთ-ერისთავისა ბაკურიანისათს». იგივეა გამეორებული 31, 2-ში, ბერძნული ტექსტი: «ნეტარი მამა ჩუენი ბაკურიანი», ქართულით: «მამისა ჩემისა ბაკურიანისათს»².

ამ მოწმობათა შემდეგ საკითხავია: როგორ, გრიგოლ სევასტოსსა და დადღემესტიკოსს თავისი აგებული მონასტრის წესდების ხელის მოწერისას დაავიწყდა ვითომ, რომ ბაკურიანი მას კი არ ერქვა, არამედ მის მამას? მართალია, იმ დროს გრიგოლი უკვე მოხუცებული ყოფილა, მაგრამ სიბერე იმდენად როგორ ღოერია, რომ ზუსტად ვერ აღნიშნა, თუ რა ნათესაური კავშირი იყო მას და ბაკურიანს შორის? მაშინ როგორ მოხდა, რომ ამის შემდეგ იგი კიდევ მთავარსარდლობდა სამი წლის განმავლობაში, ვიდრე ომში დაიღუპებოდა 1086 წელს? თუ კი ტიპიკონის დასაწყისში და აგრეთვე სხვაგანაც ამ დოკუმენტში გრიგოლმა ბაკურიანი მამად გაგვაცნო, ხელის მოწერისას როგორღა მოუვიდა, რომ ეს გარემოება პირდაპირ არ აღნიშნა? მართალია, ბაკურიანი ბერძნულში გვარის სახელად ქცეულა, მაგრამ ხელი ხომ გრიგოლმა მოაწერა და მან როგორ ვერ დაიცვა ზედმიწევნილობა იურიდიულ დოკუმენტში?

მეორე: ბერძნულში მოთავსებული ხელის მოწერის ტექსტი სულ არ ჰგავს ს: თანადო ტექსტს, რომელიც ქართულს შემოუნახავს ამგვარად: «მტკიცე არიან ზემო წერილნი ესე ნებითა ღმრთისათა». დოკუმენტის დამტკიცებისათვის სწორედ ასეთი სიტყვები იყო საჭირო.

ყველა ამის გამო უნდა გარკვევით ითქვას, რომ ბერძნული ტექსტი მოღწეული ხელის მოწერა გრიგოლ ბაკურიანის-ძისა დიდად საეჭვოა, საეჭვოა, რადგანაც იგი არსებითად გამეორებდა იმისა, რაც ზემოთ ითქვა: «ხელმოწერილია თვითონ ჩემ მიერ, ე. ი. გრიგოლ სევასტოსისა და დასავლეთის დიდი დომესტიკოსის ბაკურიანის მიერ სომხური ასოებითო».

ეს «სომხური» ხელის მოწერა არ შემონახულა. ის კი, რაც შემონახა და

¹ მოგვყავს ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანი. ქართული და ბერძნული ტექსტი ამ ნაწილში მთლად არ ემთხვევა ერთმანეთს.

² აღსანიშნავია, რომ ბაკურიანი ქართული ფორმაა, სომხურად კი ბაკურანი ითქმობდა (*Բակուրյան*). მსგავსადვე ქართულად მირიანი ითქმის, სომხურად კი — მიპრანი (*Միրյան*). რომელიც მიღებულია სპარს. *Mihrañ*-ისაგან).

წევნამდე მოაღწია, ნამდვილად გრიგოლის ხელის მოწერა კი არ არის, არამედ 1883 წლის დედინდან მე-13 საუკუნეში ვითომც და სწორად ნათარგმნი «სომხურად» დაწერილი სიტყვები და ისიც არა პირვანდელი სახით შემონახული, არამედ მე-18 საუკუნეში გადმოწერილი!

გრიგოლ სევასტოსმა და დასავლეთის დიდმა დემესტიკოსმა უთუოდ ბერძნულ ტექსტებსაც ქართულად მოაწერა ხელი და იმგვარადვე, როგორც ეს ქართულ ტექსტშია: «მტკიცე არიან ზემო წერილნი ესე ნებითა ღმრთისაათა». ამ დამტკიცების ფორმულას ბერძნულ წიგნში შეიძლება მოსდევდა თავის დასახელებაც: «გრიგოლ ძე ერისთავთა ერისთავისა ბაკურიანისაჲ». დამტკიცების ფორმულა ქართულ ტექსტში არის, ბერძნულში — არა.

თუ განვიხილავთ ძველი პერიოდიდან (XI—XII ს.-თაგან) იშვიათად შემორჩენილი საბუთების დამტკიცების ფორმულას, დაერწმუნდებით, რომ იგი წარმოდგენილია ასეთი ვარიანტებით: ვამტკიცებ, მტკიცე არს (მტკიცეა, მტკიცე არიან), დამამტკიცებელი ვარ, დამიმტკიცებია, ჭელითა ჩემითა დამიმტკიცებია და მისთ. ერთი სიტყვით, «მტკიცე» უნდა იყოს ამა თუ იმ სახით, სახელისა თუ ზმნისა. ამასთანავე საბუთის მბოძებელი ზოგჯერ ახსენებს თავის სახელს, ზოგჯერ კი — არა. მაგ., დავით დიდისაგან შიომღვიმის მონასტრისათვის დაწერილ ანდერძს თვით მეფე იწყებს მხედრული ხელით («მე დავითს მიწყეის»), შემდეგ მწიგნობარი განაგრძობს სუცურად და ბოლოს თავად მეფე ათავეებს ისევე მხედრულად: «სიმტკიცეო ყოველთაო ღმერთო, მტკიცე მტკიცედ უქციე»¹.

თამარ მეფის სიგელს, ბოძებულს შიომღვიმის მონასტრისათვის მისი მეფობის მე-18 წელს, შემოუნახავს, ანტონი ჭყონდიდლის სიტყვით რომ ვთქვათ, «თვთ საუფლოათა ჭელითა» დაწერილი, ხოლო თ. ქორდანიას დახასიათებას თუ გავიმეორებთ, «წარჩინებულის ხვეულის ასობით» დაწერილი წინადადება: «ქ. მტკიცე იყო ს ღმერთმან შეუცვალებაღ»².

დავით ნარინისაგან მისი მეფობის 32-ე წელს ხეფინისჭვეელთა და წაქუელთათვის ბოძებული სიგლის ბოლოს იკითხება: «ქ. მტკიცეა ნებითა ღმრთისაათა»³.

ამის გამო წერდა ი. ჯავახიშვილი: «მეფის ხელრთულობა დამტკიცების ნიშანი და მომასწავებელი იყო, თუნდაც ეს გარემოება ხელრთულობაში საგანგებოდ აღნიშნული არც კი ყოფილიყო»⁴.

სწორედ ასეთი ვითარებაა პეტრიწონის მონასტრის გუჯარში. გრიგოლ ბაკურიანის-ძე, როგორც ეს ნათლად ჩანს ტიპიკონის ქართული რედაქციიდან,

¹ თ. ქორდანიას, Завещание грузинского царя Давида Возобновителя, данное Шно-Мгвинской лавре, 1895. მისივე ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა, 1896, 14—19; ს. კაკაბაძე, ანდერძი დავით აღმაშენებლისა შიომღვიმისათვის დაწერილი; 1912; ა. შანიძე, დავით აღმაშენებლის მიერ შიომღვიმისათვის დაწერილი ანდერძის დასაწყისი სიტყვები («ჩვენი მეცნიერება»), 8 იანვარი, 1924, 47—48).

² თ. ქორდანიას, ისტორიული საბუთები, 25—28; ს. კაკაბაძე, შიომღვიმის სამი სიგელი, 1912, 7—8 (ფოტოსურათითურთ).

³ პალეოგრაფიული აღბოძი. დამატება «საქართველოს სიძველეთა» II ტომისა, რე. I, 1909.

⁴ ი. ჯავახიშვილი, ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. 1926, გვ. 115.

ამ ტკიცებს, მაგრამ თავს არ ასახელებს. მწერალმა გადმოწერა გრიგოლის ხელით დაწერილი ფორმულა «მტკიცე არიან ზემო წერილნი ესე ნებითა ღმრთისაჲთა» და, როგორც მეტად მნიშვნელოვანი, მან ეს სიტყვები წითურად გამოიყვანა და სიტყვებს შორის ორ-ორი წერტილი დასვა, ბოლოს კი სამწერტილით დაამთავრა.

ამგვარად ირკვევა, რომ გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა ტიპიკონის ქართული რედაქციის ტექსტზე ნამდვილია, მაგრამ ნამდვილია იმ მხრივ, რომ იგი სწორად და უკლებლივ გადმოწერილი ჩანს დედნიდან, ხოლო ბერძნული რედაქციის ტექსტზე გრიგოლის ხელის მოწერა გააზრებული თარგმანია ვითომც და «სომხური» სიტყვებისა და აშკარად არ შეეფერება დამტკიცების ნამდვილ ვითარებას.

6. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ხელნაწერები

საბერძნეთში, ხიოსის კუნძულზე, კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკაში, დაცულია ქართულ-ბერძნული ხელნაწერი № 1598, რომელიც შეიცავს პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონს ორ ენაზე: ქართულად და ბერძნულად. ხელნაწერში ჯერ ქართული ტექსტია მოთავსებული (გვ. 1—145) და შემდეგ ბერძნული (გვ. 147—298). ხელნაწერი წინათ (1888 წლამდე?) თვით პეტრიწონის მონასტერში იყო დაცული, თანახმად ამ მონასტრის დამაარსებლის გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ბრძანებისა. შემდეგ იგი ბერძენთა ეროვნული განთავისუფლების მოძრაობის მეთაურის კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკისთვის გადაეცათ კუნძულ ხიოსზე, რომელიც ბალკანეთის ომებამდე (1912-13 წწ.) ოსმალეთის ფარგლებში იყო, შემდეგ კი საბერძნეთს მიეკუთვნა.

როგორც კი გავიგე დანამდვილებით, რომ პეტრიწონის ტიპიკონის ძველი ხელნაწერი (როგორც მაშინ შეცდომით ვფიქრობდი, დედანი) დაცული ყოფილა ხიოსის კუნძულზე, გადავდივი საჭირო ნაბიჯი მისი ფოტოპირების მისაღებად. ხიოსისთვის რომ უშუალოდ მიგვემართნა, ან ათინის მეცნიერებათა აკადემიის საშუალებით, ეს მაშინ ვერ მოხერხდა; ვერ მოხერხდა ხიოსთან საქმიანი ურთიერთობის დამყარება ვერც საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საზღვარგარეთის განყოფილების საშუალებით. მერმე ამ საქმის მოგვარება თავს იდვა საქ. მეცნ. აკადემიის ცენტრალურმა ბიბლიოთეკამ, რომელმაც შუამდგომლობა აღძრა ემავე საქმის შესახებ საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის წინაშე და მან დაავალა თავის «წიგნის განყოფილებას» (Книжный отдел-ს) ამ საქმის გაკეთება. «წიგნის განყოფილებამ» გამოითხოვა, სათანადო წესით და Международная книга-ს მეშვეობით, ჩვენთვის საჭირო ორი ხელნაწერის ფოტოსურათი: ქართულ-ბერძნულისა (№ 1598-ისა) და ახალ-ბერძნული თარგმანისა (№ 1599-ისა). ვერ ავსციდით გაუგებრობას და საქმის შეფერხებასაც: იმის გამო, რომ ქართულ-ბერძნული ხელნაწერი (№ 1598) დასახელებულ წიგნსაცავში ჩაწერილი ყოფილიყო სომხურ-ბერძნულად, მოსკოვიდან შემოგვევითხნენ (1955 წლის მაისში): «თანახმანი ხართ, რომ მიიღოთ 1—73 ფურცლების ფო-

ტოვებო?» აქედან უპასუხეს მოსკოვს: დანამდვილებით ვიცით, რომ № 1593 ხელნაწერის პირველი ნაწილი ქართულია და არა სომხური, მაგრამ, чтобы не смущать библиотечкарей на о. Хиос, можно написать им, что нам нужна и «армянская» часть. ეს იყო 1955 წლის აგვისტოში. შემდგომი მიწერ-მოწერის შედეგად¹, რომელიც, რა თქმა უნდა, ეხებოდა სათანადო თანხის გადახდასაც უცხოური ვალუტით, ჯერ მივიღეთ არა მთელი ხელნაწერის ფოტოები, არამედ ზერძნული ნაწილისა, ქართულისა კი მხოლოდ ერთი გვერდი. იძულებული გავსდით, ხელახლა გამოგვეთხოვა (1957 წ. სექტემბერში) ქართული ნაწილის ყველა ფურცლის ფოტოები. ბოლოსდაბოლოს ქართული ნაწილის მიღებასაც ველირსეთ.

ძველი ხელნაწერის ფოტოების მიღების შემდეგ (1958 წ.) შევუდეგი მისი ტექსტის შედარებას სოფიის ხელნაწერის ტექსტთან, რომელიც გადმოწერილი მქონდა, თავები დაყოფილი მუხლებად² და შესწავლილი. გამოირკვა, რომ ხიოსის ხელნაწერი არ არის დედანი, ე. ი. გრიგოლ ბაკურიანის-ძის დროს დაწერილი და მისგან საკუთარი ხელით დამტკიცებული გუჯარი, როგორც ამას წინათ ვფიქრობდი, არამედ მისგან გადმონაწერი, შესრულებული მე-13 საუკუნეში. ისიც გამოირკვა, რომ მასაც აქვია ცოტა და ტექსტი ბოლოში არეულად არის გადმოწერილი. მაგრამ აბა რა შედარებაა იმ ტექსტთან, რომელიც სოფიის ხელნაწერმა მოგვანწოდა და რომელიც სწორედ ამ ძველი ხელნაწერიდან ყოფილა გადმოწერილი მრავალი შეცდომით და სტრიქონების გამოტოვებით!

ა) ხიოსის ხელნაწერი

ხელნაწერის ზომას ვიგებთ იმის საშუალებით, რომ ფოტოგადაღების დროს მერვე ფურცლის წინა გვერდის ქვემო აშიაზე დაუტანებიათ სანტიმეტრიანი საზომი, რომლის მიხედვით დაწერილი გვერდის სიმაღლეა 24 სმ., სიგანე კი 12,5—13 სმ., ზემო და ქვემო აშიის სიფართო, აგრეთვე გარეთასი, სულ ცოტა, ორ-ორი სანტიმეტრი უნდა ვივარაუდოთ, ამდენივე შიგნითა აშიისაც, რომელიც ფოტოზე ნაკლებად არის ასახული. ასე რომ ხელნაწერის ფურცლის ზომა ყოფილა დაახლოებით: სიმაღლით 25 სმ. და სიგანით 17 სმ. (ან ცოტა მეტი ორივე განზომილებით). კ. ამანტოსის ცნობით, იგია 18×26 სმ. და ნაწერისა 12×20 სმ.³

აშიებზე მხოლოდ რვეულების ნომრებია მოთავსებული (რვეულის თავსა და ბოლოში) და ტიპიკონის თავთა ნომრები როგორც შესავალში (გვ. 6—12), სადაც აღწუსებულია ოცდა ცამეტი თავი, ისე თავ-თავის ალაგას (C 12, 4 19 და სხვაგან). რვეულების ნომრის აღმნიშვნელ ასოებს ზემოდან ხაზი არ აზის, თავების ნომრებისას კი აზის (ნიშანი ისეთივეა, როგორიც შემოკლებათათვის იხმარება).

¹ მიწერ-მოწერიდან ირკვევა, რომ ხიოსის ბიბლიოთეკას საბერძნეთის განათლების სამინისტროსაგან 1954 წ. აგვისტოში მიუღია ნებართვა, რომ ჩვენთვის ხელნაწერის ფოტოები გადაეღო.

² ამ დაყოფის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილმაც დაყო მუხლებად მისი გამოცემული ბერძნული ტექსტი.

³ В. Николаев, Сьдбата, 287.

ხელნაწერი ზოგან დალაქავებულია, უთუოდ, სინესტისაგან. სინესტეს გაუტანებობა რამდენიმე ფურცელში და ლაქა ფურცლის წინა მხარეს მარჯვნივ არის, ინავე ფურცლის უკანა მხარეს კი — მარცხნივ. დალაქავება არსად არ არის ისეთი, რომ ასოების ამოკითხვას, ორიოდ შემთხვევის გარდა, ხელს უშლიდეს. იგი უფრო გარეთა აშიებზეა და აშიასთან ახლო ნაწერ ადგილებში, უფრო მარჯვენა მხარეს (წინა გვერდისთვის), თანაც ზოგან მეტად, ზოგან ნაკლებად. 1—7 გვერდების ფარგლებში დალაქავებულა გარეთა აშიის მხარე ზემოდან თითქმის ქვემოდე, აგრეთვე 10—13 გვერდებზე და რამდენადმე შემდეგაც, განსაკუთრებით ფ. 6 (გვ. 11—12); 21—25 გვერდებზე ლაქები ზემო მარჯვენა მხარის კუთხეშია, ეგევეა ზემო მხარეს სხვაგანაც (მაგალითად, გვ. 38—45).

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ლაქები მე-6 რვეულის ორ წინა ფურცელზე და ორ უკანასკნელზე ნაწერის ზემო მარჯვენა კუთხეში (წინა გვერდისთვის). ამ ლაქების გამო 91—92 გვერდებზე ზოგი ასო არ იკითხება, ხოლო 45 ფურცელზე (89—90 გვერდებზე) ეს კუთხე ჩამოტეხილი აქვს და მცირეოდენი ნაწერი თან გაუყოლებია. ამ გზით დაღუპული ასოები და სიტყვები (საბედნიეროდ, ცოტა) გამოცემაში აღდგენილია და კავებშია ჩასმული.

ზემო კუთხეში დალაქავება შემდგომაც არის (გვ. 93—98). იგი უფრო მეტი ზომით იწყება კვლავ 105-იდან 112-მდე და მერმეც, უფრო კი 121—130-ზე, ზოგან მეტად, ზოგან ნაკლებად.

რამდენადაც შეიძლება იმსჯელოს კაცმა ფოტოების მიხედვით, ეტრატის ფურცლები აქა-იქ ჭიისაგან არის გაჭმული, უფრო ზემო და გარეთა აშიების მხარეს.

ტექსტი ნაწერია შავი მელნით, სათაურები კი წითურით, რომელიც ფოტოზე მკრთალად გამოსულა. წითურადვეა ნაწერი აბზაცის დასაწყისი ასოები და ზოგჯერ მომდევნო სიტყვისაც ან, იშვიათად, მთელი მომდევნო სიტყვაც.

ტექსტი ნაწერია ღამაში გაკრული ხელით. მთელი წიგნი ერთი გაწაფული მწიგნობრის მიერაა დაწერილი. ქარაგმა ხშირად იხმარება სიტყვათა შესამოკლებლად.

განკვეთილობის ნიშნებად ნახმარია წერტილები: ერთი, ორი და სამი. ერთი წერტილი ზოგჯერ დღევანდელი მძამის მნიშვნელობითაა ნახმარი, მაგრამ ამ მნიშვნელობით უფრო ორწერტილი იხმარება, რომელიც აგრეთვე წინადადებასაც აბოლოოებს. სულ ბოლოს, აბზაცის (ან ფრაზის) დასასრულს, სამწერტილი ზის. სანიმუშოდ ნაჩვენებია რამდენიმე გვერდი ტაბულებზე (ტაბ. 3—9).

ხელნაწერის სამკაული, პირველ ყოვლისა, ის არის, რომ წიგნი ორ ფერად უწერიათ: სათაურებისა და აბზაცების დასაწყისი ასოები — წითურად, დანარჩენისა კი — შავად. ამას გარდა, პირველ გვერდზე, ზემო თავში, კამარა ახურავს ტექსტს. კამარა წარმოადგენს წნულს, რომელიც შედგება ირიბად ამავალ-დამავალისა და ერთმანეთში მონაცვლეობით გაყრილი ზოლებისაგან. იგი მოთავსებულია ორ ხაზს შორის. კამარის დაშვებული მოკლე ბოლოები პირველი სტრიქონის ბოლომდე დადის და მარჯვნივ და მარცხნივ აშიებზე გადადის. მისი სიგრძეა 14,8 სმ., სიფართო წნულისა — 1,8 სმ. (ტაბ. 3).

თვითეულ გვერდზე 22 სტრიქონია. არ შემინიშნავს, რომ სადმე დარღვეული იყოს ეს წესი, გარდა სამი შემთხვევისა: 1-ლ გვერდზე, დასაწყისში, კამარის გა-

პო 19 სტრიქონია დატეული, 142-ზე ანდერძი თავდება და იქ მხოლოდ 12 სტრიქონია დაწერილი (შემდეგ მოსდევს მერმინდელი მინაწერები დოსითეოს პატრიარქისა და ახალციხელი მღვდლის იოანე მარკოზისშვილისა), ხოლო 145 გვერდზე საერთოდ თავდება ქართული ტექსტი და იქ მხოლოდ 13 სტრიქონია დაწერილი. თუ სტრიქონი სათაურის ან აბზაცის ბოლოს არ არის სრული, იგი ამოვსებულია სამწერტილოვანი ნიშნებით, რომელთაგანაც ერთი ნიშანი შავია, მეორე წითელი და ფერების მიხედვით ენაცვლებიან ერთმანეთს: გვ. 1, 15, 37, 47, 53, 64, 71, 104, 105, 130, 136, 138, 139, 142, 144 (ორჯერ), 145. მე-12 გვერდზე სტრიქონის ანოსავსებად ჯერ სამი წერტილია (შავად) და შემდეგ ჩამწკრივებულია 10 ნიშანი, რომლებიც გაკეთებულია თავ-ბოლო წერტილიანი საზისაგან, რომელსაც ზემოთ და ქვემოთ თითო წერტილი აქვს დასმული შუაზე. ასეთი ნიშნები, რიცხვით 21, ერთ სტრიქონზე (ფერების მონაცვლეობით ჩამწკრივებული) ამთავრებს ტიპიკონის ტექსტს სულ უკანასკნელ გვერდზე (გვ. 145).

ხელნაწერის სამკაულადვე უნდა ვიცნოთ აგრეთვე ხერხი ერთ ასოში მეორის ჩასმისა აბზაცის დასაწყისში: $\text{ՄԸ 22, 48 (ორჯერ), 50; ՇԴ 1, 45; ԱԿ 75, 79}^1$. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მოკლე ფეხზე შეუენებული მთავრული Կ ასოს თავი, რომელიც კიბის საფეხურებივით არის გამოყვანილი ისე, რომ ეს თავი გაშლილია ზემოთ და ვიწროვდება ძირისკენ (გვერდი 8, 9, 71). ნახე ტაბულაზე გვ. 71.

პალეოგრაფიული თვალსაზრისით აღსანიშნავია, აგრეთვე, რომ მთავრული $\text{Թ-ანის ზემო ხაზი მოკლეა: (Թივეც 21); მთავრულ Լ-ანის ფეხი ორ-საფეხურიანია და ოდნავ დაქანებული მარჯვნივ. უ-ნის ნიშანი ერთი ასოა, იგი ოთხ-ხაზიანია, რომელთაგანაც უკანასკნელი ოდნავ მაღალია დანარჩენებზე და მოხრილად ჩამოდის ქვეშ.$

წინ გამოშვებული ხაზები ასოებს წერტილით ეწყება, როგორცაა: $\text{Է Մ Ղ Դ Դ Դ Խ Կ Ի Դ Խ Խ}$, მაგრამ, თუ ისინი სხვა ასოებზეა გადაბმულად დაწერილი, წინა წერტილები ეკარგებათ.

Մ ასოს, თუ წინას გადაება, ეკარგება ზემო ხაზი (აღსრულებად 18, 18); უდაბნოა (30, 13), ზიარად (95, 18). Ի ასოს ზემო ხაზი ოდნავ ირიბად აუღის და ბოლო ძირს დაშვებულ მსხვილ წერტილად უთავდება.

ძალიან ჰგავს ერთმანეთს ბ და შ (Կ Կ) და ძნელი გასარჩევია. მართალია, საერთოდ ბ ასოს უფრო გამობერილი აქვს მუცელი, მაგრამ მათ გასარჩევად გვეშველის სიტყვის მნიშვნელობის დადგენა, მაგ., შ და ბ თითქმის ერთნაირადაა გამოყვანილი «აღშენებულსა» სიტყვაში (გვ. 1, სტრ. 14) ან «ქსენადოშებითა»-ში (გვ. 24, უკანასკნელი სტრიქონი).

განსაკუთრებით აღსანიშნავია მერვე ასო, რომელსაც მარჯვენა ფრთა ზემოთ აუღის, ხაზს ოდნავ ასცილდება და რამდენადმე Ը-ანს მოგვაგონებს². ეს მერვე ასო იხმარება, ჯერ ერთი, თავებისა და რვეულების სათვალავში და, მერმე, უეჯგუფის გადმოსაცემად: უკუშ, წუშრითა, აღმოკუშთილი, უჩუშნებდენ, შუშნი-

¹ სათანადო ლიგატურების უქონლობის გამო სტამბაში, წინა ასოში ჩაწერილი მომდევნო ასო აქ გარტო არის გამოტანილი.

² ეს თავისებურება სოფიის ხელნაწერშიც არის გამოჩენილი, რის გამოც მ. თარხნიშვილს «ԿՅ და» (2, 16, იქითვე «პე და») Ք Ց და Բ-ը წაუკითხავს (Գ 15, 15).

ერად, გუშგულების, განსუწნება და სხვ. ერთად-ერთი გამოწვევისა «სათუენი» (34ა, 36).

ამ პალეოგრაფიული და ორთოგრაფიული ნიშნების მიხედვით მგონია, რომ ხელნაწერი მე-13 საუკუნეში უნდა იყოს გადმოწერილი დედნიდან.

წიგნი რვა-რვა ფურცლიანი რვეულებისაგან არის შემდგარი და მისი ფურცლები აღრიცხულია რვეულებრივ, ფურცლობრივ და გვერდობრივ. პირვანდელია რვეულებრივი აღრიცხვა. რვეულს რიცხვის ნიშანი მთავრული ასოებით აქვს გაკეთებული პირველი ფურცლის წინა გვერდის ზემო აშიაზე, შუაში, და იგივე რიცხვი გამეორებულია მერვე ფურცლის უკანა გვერდის ქვემო აშიაზე, ისაც შუაზე. რვეულის ნომრის აღმნიშვნელი ასოები ლიტონად არის დაწერილი, უხაზოდ თავზე, მაშინ როდესაც ბერძნულ ნაწილში (რამდენადაც კი რვეულების ნუმერაცია აქა-იქ გადარჩენილა რვეულის უკანასკნელი ფურცლის უკანა მხარის ქვედა აშიაზე ფოტოფურცლების აკინძვის დროს აშოების ჩამოჭრის გამო) ასოებს ხაზი აქვს თავზე ქარაგმისებრ.

ფურცლობრივი ნუმერაცია არაბული ციფრებით არის შესრულებული, ალბათ, მე-19 საუკუნეში. ნომრის აღმნიშვნელი ციფრები მოთავსებულია ზედა და გარეთა აშოის შესაყარს ადგილას, პირველი სტრიქონის ოდნავ ზემოთ წინა გვერდზე. ციფრები მკრთალი მელნით (თუ ფანქრით) არის დაწერილი და ფოტოზე ზოგჯერ არც კი ჩანს. ქართული ტექსტის ფარგალში აღრიცხულია 73 ფურცელი. ეს აღრიცხვა რომ გაუკეთებიათ, მე-6 რვეულის 1-ლი და მე-2 ფურცელი (და აგრეთვე მათი განაკვეცი ცალეზი: მე-8 და მე-7) თავ-თავის ადგილას ყოფილა. ეს ფურცლობრივი აღრიცხვა განგრძობილია ბერძნულ ნაწილშიც (74, 75, 76, 77 და შემდგომი).

ფოტოგადაღების დროს თვითეული გვერდი აღურიცხავთ მექანიკურად (სა-ნუმერაციო საბეჭდავით) ზემო აშოის შუა ადგილას: 01, 02, 03, 04, 05 და შემდგომი. ნულები რიცხვებს უძღვის ასამდე, მერმე კი არა: 098, 099, 100, 101, 102 და შემდგომი.

ქართული ტექსტი მთავრდება 73 ფურცლის წინა (145-ე) გვერდზე და მეორე გვერდი თავიდან ცარიელი ყოფილა, მაგრამ შემდეგ ბერძნებს გამოუყენებიათ მონასტრის თანამდებობის პირთა სიის ჩამოსაწერად. მას ფოტოზე ნომრად აზის 146. შემდეგ კი ბერძნული ტექსტი იწყება და პაგინაცია იმავე წესით არის განგრძობილი: 147, 148, 149, 150 და შემდგომი.

ამ გამოცემაში ტექსტი ნაჩვენებია ამ პაგინაციის მიხედვით და ირკვევა, რომ პირველი რვეული ნაკლულია. მას ორი წინა ფურცელი აკლია და ტექსტი მესამე ფურცლიდან იწყება. იმ ორ დაკარგულ ფურცელზე შეიძლება მოთავსებული იყო სურათები მონასტრის მაშენებლის გრიგოლ ბაკურიანის-ძისა და მისი ძმის აბაზ მაგისტროსისა, ან პეტრიწონის მონასტრის სურათი, ან კიდევ ისიც და ესეც: ბაკურიანის-ძეებისა და მონასტრისა¹.

¹ მონასტრის ნაცვლად შეიძლება ყოფილიყო ღვთისმშობელი, რომლის სახელზედაც იყო აშენებული მთავარი ეკლესია. არაა გამორიცხული იოანე ნათლისმცემლისა და წმიდა გიორგის სურათიც.

ორი წინა ფურცლის კლების გამო პირველი რვეული მე-6 ფურცლით თავდება: რვეულის აღსანიშნავი ნომერი C მე-12 გვერდის ქვედა აშიახვა დასმული. შემდგომი რვეულები სრულია მეცხრემდის: 4 13—28, 7 29—44, 8 45—60, 7 61—76, 7 77—92, 8 93—108, 1 109—124. აღსანიშნავია ოღონდ, რომ მე-11 რვეულის ორი წინა ფურცელი (მათი უკანა განაკეცებითურთ) ერთი მეორის ადგილას ყოფილა ფოტოგადაღების დროს, აი აგრე: ფ. 40, 39 და 46, 45 (გვერდები სათანადოდ: 79/80, 77/78 და 91/92, 89/90). ეს ფურცლები გადავსვი და ტექსტა სათანადოდ გავმართე, რის გამოც მივიღეთ: 39, 40, 45, 46 (გვერდები სათანადოდ: 77/78, 79/80, 89/90, 91/92).

მე-6 რვეულს აკლია ორი ფურცლის შემდეგ (ე. ი. 128-სა და 129 გვერდებს შორის), ყოველ შემთხვევაში, ერთი ფურცელი, მესამე, და ალბათ მისი განაკეციც, მეექვსე. მესამე ფურცელზე უნდა ყოფილიყო მოთავსებული შეწირულებათა სიის განგრძობა, სადაც ჩამოთვლილი იქნებოდა სამღვდლო შესამოსლები, შანდლები, დროშები და ოთხფეხი ცხოველები, რაც ბერძნულ ტექსტში მოიპოვება (ს. ყაუხ-ზიშვილის გამოცემით გვ. 245, 9—246, 20) და რაც ამ ნაწილის სათაურიდანაც იგულისხმება, რომელიც 125 გვერდზეა მოყვანილი. ტექსტს აკლია, აგრეთვე, შემდგომი სიის სათაური («ოქრობეჭედთათჳს, რომელნი დაცვულ არიან სამეუფოსა ქალაქსა, დიდსა შინა ეკლესიასა») და ამ სიის პირველი ნომერი (სამი ოქრობეჭედი: ანისისა, ტაოსა და ჩორმერისის პრასტინათათჳს).

შემდეგ მოდის სამი ფურცელი: 129/130, 131/132, 133/134 და ტექსტიც უწყვეტელია. ამის შემდეგ კი არეულია ტექსტი, რაც უთუოდ იმის ბრალია, რომ დედანი, საიდანაც გადმოიწერეს, უკვე წესრიგში არ იყო. აქ 135/136 ფურცლას წინა გვერდის მესამე სტრიქონზე იწყება და უწყვეტლად მიდის ორსავე გვერდზე ტიპიკონის დამტკიცების ტექსტი, ხოლო შემდგომ განგრძობას ორი ფურცლის გამოტოვებით ვიპოვიით 141/142 ფურცელზე, სადაც მთავრდება დამტკიცების ტექსტი და მოსდევს მინაწერები იერუსალიმის პატრიარქების დოსითეოსისა და ხრისანთისი და ახალციხელი მღვდლის იოანე მარკოზისშვილისა.

შემდგომი სამი გვერდი 143, 144 და 145 უკავია დღესასწაულების გადახდას ტექსტის დასასრულს, მისი სათაური და დასაწყისი კი მოიპოვება 140 გვერდის ბოლოს, სადაც თავდება შეწირული ჭიქების სია, და გადადის 137/138-ზე. ასე რომ დღესასწაულების გადახდის ტექსტი და ტიპიკონის დამტკიცების ტექსტი ერთმანეთშია გარეული, რაც უთუოდ იმის გამოა, რომ დედანი, საიდანაც ტექსტი გადმოიწერეს, ბოლო ნაწილში ფურცლებ-არეული ყოფილა. მოღწეული ტექსტის მიხედვით ისე გამოდის, რომ ჯერ უნდა იყოს დამტკიცების ტექსტი და შემდეგ კი, თუ როგორ უნდა გადაიხადონ დღესასწაულები, რადგანაც ბერძნული ტექსტი სწორედ უკანასკნელს მოსდევს. მაგრამ თავდაპირველად შეიძლება დღესასწაულების ამბები წინ იყო და მას მოსდევდა დამტკიცება. ამ საკითხის საბოლოო გადაწყვეტა თვით ხელნაწერის გაუშინჯველად ძნელია.

ტიპიკონის ტექსტში საგანგებოდ არის აღნიშნული, რომ დღესასწაულების გადახდის წესი ამ ტიპიკონის ბოლოს («დასასრულსა ამის ტიპიკონისასა») არის მოთავსებული: «ეგრეთვე დიდ-დიდთაცა მოწამეთა და წმიდათა საქსენებელი და იგივე გლახაკთა მიმართ ქველის საქმისა მიცემაჲ, რომელი განთვსებულად ყო-

ველთა დღესასწაულთა განგვწესებებს, თვითოეულსა დღესასწაულსა ნუმცა და-
იხრწევის, რომლისა საზომი დასასრულსა ამის ტიბიკონისასა დაგვწერიეს
სახელ-დებით თვითოეულისა დღესასწაულისაჲ» (11, 2). მაგრამ «დასასრული» გუჟ-
რის დამტკიცების წინაც შეიძლება ვიგულისხმოთ და მის შემდეგაც.

აღსანიშნავია, რომ ეს მითითება ბერძნულ ტექსტშიც მოიპოვება და სავა-
რაუდებელია, რომ გრიგოლ ბაკურიანის-ძის დადგენილი 15 დღესასწაულის შეს-
რულების წესი თავდაპირველად ბერძნულ რედაქციაშიც იქნებოდა, მაგრამ მას
ჩვენამდე არ უნდა მოედწიოს¹. იგი მხოლოდ ქართული ტექსტით არის შე-
მონახული.

აქ ერთი საკითხია გასარკვევი: ანდერძის ბოლოს იკითხება: «რვეულნი ყო-
ველნი რვითა ფურცლითა არიან და არა არს მათ შინა აღმოკუეთილი და ნუცაღა-
ვინ იკადრებს აღმოკუეთად» (გვ. 142). საკითხავია: რას მიეკუთვნება ეს სიტყვე-
ბი, მოღწეულ ხელნაწერს, თუ დედანს, საიდანაც იგი გადმოწერეს? მე მგონია, აქ
იგულისხმება დედანი, რომელსაც გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ მოაწერა ხელი² და
რომელშიც ასეთი სიტყვები უნდა წერებულყო.

რვა-ფურცლიანობა და ფურცლის ამოუკვეთლობა მოღწეულ ხელნაწერსაც
შეეხება, რადგანაც იგიც რვა-რვა ფურცლიანი რვეულებისაგან არის შემდგარი.
დედანში «აღმოკუეთილი» ფურცელი, რა თქმა უნდა, თავიდან არ იქნებოდა, მაგ-
რამ ამ გადმონაწერში, როგორც ვთქვით, წინა ორი ფურცელი უთუოდ ამოკვეთი-
ლია. ამას გარდა, ბოლო ნაწილშიც აკლია მას რამდენიმე ფურცელი.

ამ გამოცემაში შეწირულებათა შემდეგ ჯერ დამტკიცების ტექსტს ვათავსებთ.
და შემდეგ — დღესასწაულთა გადახდისას.

რვეულთა ვითარების ცნობის შემდეგ ხიოსის ხელნაწერში მოიპოვება იერუ-
სალიმის დოსითეოს პატრიარქის ხუთ-სტრიქონიანი ბერძნული მინაწერი. (1669
წლისა), რომელსაც მეექვსე სტრიქონად ქართული ხელმოწერა აქვს:

ქ. იეროსოლიმონ: დოსითეოს:

[ნახე სურათი, ტაბ. 9].

ამის შემდგომ არის იოვანე ახალციხელი მღვდლის მინაწერი ქართულად (ნუსხუ-
რი ხელით), ხოლო ამავე გვერდის შიგნითა აშიაზე ზემოდან ქვემოთ ერთ სტრი-
ქონად ხრისანთე პატრიარქს აღუნიშნავს თავისი ყოფნა პეტრიწონის მონასტერში.
(მინაწერი 1720 წ. აპრილში).

უნდა ვიფიქროთ, რომ დედნის ქართული ტექსტი ცალკე წიგნი იყო და ბერძ-
ნულისა — სხვა ცალკე წიგნი. შეიძლებოდა ერთ უდაში მოექციათ ორივე, როგორც

¹ ბულგარულ ლიტერატურაში მოიპოვება ცნობა, რომ მეორე მაშენებელმა (გრიგოლმა თუ გიორგიმ), რომელმაც მე-17 საუკუნის დასაწყისში განაახლა პეტრიწონის მონასტერი, ტიპიკონის ბერძნულ ნაწილში აღნიშნა, რომ მან ეკლესიისა და მონასტრის განახლებასთან ერთად შეცვალა წესდება, დაწესა ახალი სამონასტრო დღესასწაული, შეუცვალა მონასტრის სახელი (ალბათ, პეტრიწონის ნაცვლად ბაქოვოსი უწოდა. ა. შ.) და ახალი სარგო გაუჩინა ბერებს და სხვ. იმავე ხელნაწერში საუბარია, რომ რამდენიმე გვერდი ამ ახალ წესდებაში ჩაწერილია ორიგინალისაგან განსხვავებით (В. Николаев. Сьдбата, 293). მაგრამ ამ გვერდების ფოტოპირები თბილისში არ მოსულა.

² რაც შეეხება თვით ხელის მოწერას, ამაზე ზემოთ არის საუბარი (გვ. 33—40).

მოდწეული გადმონაწერებია ერთ ყდაში, მაგრამ რვეულთა რაოდენობა ცალ-ცალკე უნდა ყოფილიყო აღნუსხული ორსავე რედაქციაში, როგორც ასლაც არის. ორივე რედაქციის გადმონაწერში. ბერძნული რედაქციის რვეულები ხიოსურ ხელნაწერში ქართული ასოებით ყოფილა დანომრილი, მაგრამ ნომრები აქ-იქ გადარჩენილია (ისიც მხოლოდ ქვედა აშიაზე, რვეულის უკანასკნელ გვერდზე), რადგანაც ფოტოპირების ყდაში ჩასმის დროს აქ, თბილისში, როგორც ვთქვით, ფართო აშეები ჩამოუჭრიათ. გადარჩენილი ნომრებია: Ծ 193, Դ 209, Դ 225, Ծ 241. მიკვირს, რად მოხვდა ეს ნომრები კენტ გვერდებზე (და არა წყვილებზე). საქმის ვითარების გარკვევა ძნელია, რადგანაც ხელნაწერი ხელთ არა გვაქვს.

პირვანდელი ქართული დედნის შესახებ ერთი ვარაუდი შეიძლება გამოვთქვათ: თითქო იქ უნდა წერებუდიყო «შირნიმოქსესტი», რომელიც გადმოწერს. შეცდომით «შირნიდოქსესტად» გადმოუღია (140, 2), რაც ნუსხასუცური 8 და 8 ასოების მსგავსებით აიხსნება. ეს შეცდომა სოფიის ხელნაწერშიც არის გამოვრებული (129, 12). ნ. ლექსიკონში გვ. 220.

რა შეიძლება ითქვას მოდწეული ხელნაწერის ბოლო რვეულების შესახებ? — საქმის ვითარება დღეს ასეთია: 64 ფურცლის (ანუ 128 გვერდის) შემდეგ ტექსტი წყდება, დაწყებულია შეწირული სამღვდლო შესამოსლების ჩამოთვლა, მაგრამ თვით შესამოსლები აღარ არის. აქ უთუოდ აკლია ერთი ფურცელი მინც, რომლის წინა გვერდის ზემო აშიაზე უნდა ყოფილიყო რვეულის ნომერი Ը და ამ ნომრითვე უნდა აღნიშნულიყო მისი განაკეცი (ე. ი. მერვე ფურცელი) უკანა გვერდის ქვემო აშიაზე. ეს ნომერი (Ը) თითქო მოიპოვება 142 გვერდზე, მღვდელ იოვანე მარკოზისშვილის მინაწერის მეოთხესა და მეხუთე სტრიქონს შუა, «კალენიკე» სახელის თავზე¹. მასასადაჲ, იგი მე-9 რვეულის უკანასკნელი გვერდია. მეთავე რვეულის პირველი ფურცლის ნომერი Դ 139 გვერდზეა, მისი განაკეცი კი არ ჩანს. საერთოდ, მე-9 და მე-10 რვეულისაგან მოდწეულია სულ 9 ფურცელი, რომლებზედაც ტექსტი არეულად არის გადმოწერილი. ჩვენ ეს ტექსტი ასე დავაწყვეთ ამ გამოცემისთვის: შესამოსლების სხენების შემდეგ ჩაერთეთ 139/140-ზე. მოთავსებული შეწირულებანი: 1) «და რომელი სხუად მივეციოთ პატიოსანსა და წმიდასა ეკლესიასა ჩუენსა», 2) «მივსცენ ჭიქისაცა ჭურჭელნი პატიოსანნი», რის შემდეგ აკლია ფურცელი, სადაც «ოთხფერჯთათუს» უნდა ყოფილიყო მოთავსებული და მერე მივაყოლოთ «ოქრობეჭედთათუს», რომელსაც თავში ცოტა აკლია (გადარჩენილია პირველი მუხლის უკანასკნელი სიტყვის ბოლო). მისი განგრძობა იწყება 129-ზე და უწყვეტლივ მიდის შვიდი გვერდის მანძილზე და თავდება მერვეზე მეორე სტრიქონით (129/130, 130/131, 132/133, 134/135, 1—2).

135-ის მესამე სტრიქონზე კი იწყება ტიპიკონის დამტკიცება, რომლის ტექსტი უკლებლივ არის შემონახული ორ ფურცელზე ასეთი თანამიმდევრობით: 135/136, 141/142.

რაც შეეხება დღესასწაულების გადახდის ტექსტს, იგიც სრულია და ხელნაწერში ასეთი თანამიმდევრობით არის წარმოდგენილი: 140, 18—22 (ე. ი. ამ გვერდზე მას უკავია ხუთი უკანასკნელი სტრიქონი, ოთხი მათგანი წითურად), 137/138, 143/144, 145, სულ ხუთი სრული სტრიქონი და ხუთი სრული გვერდა-

¹ ეს ნომერი სოფიის ხელნაწერშიც გადაუტანიათ იმავე ადგილას!

ხიოსის ქართული ტიპიკონის მინაწერები

1669 წლის ოქტომბერში პეტრიწონს სწვევია იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოს, რომელსაც ქართული წერა-კითხვაც სცოდნია. მას ტიპიკონის ქართული ტექსტის ბოლოს 142 გვერდზე შემდეგი მიუწერია ექვს სტრიქონად¹ (მეექვსე სტრიქონი ქართულია):

Δοσιθέως ἐλξέω Θεὸν πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐνταῦθα ἀφ' ἑμοῦ ἀποφαινομαι ἐν ἀγάπῃ πνεύματι, εἰ τις ἔπιποις καὶ ἂν εἶναι, τὰ βίβλια ταῦτα τὰ τυπικά τῆς μοῦχῆ ἀποψεύσασε: ἀπεινεύσῃ, γὰρ εἶναι ἀσυγχάρητος καὶ ἀφωρισμένος καὶ ἀναθεματισμένος(;) 1669 Ὀκτ. 15. [ტაბ. 9].

ქ იეროსოლიმონ: დოსითეოს:

ბერძნული ამას ნიშნავს:

«დოსითეოს, წყალობითა ღმრთისაჲთა პატრიარქი იერუსალიმისაჲ, აქა მოსრული განვაცხადებ² სულითა წმიდითა: უკუეთუ ვინ და რამანცა გუარმან კაცმან წიგნნი ესე ტიპიკონნი მონასტრისანი განაჰუნეს ამიერ, იყავნ შეუნდობელ, მოკუეო ილ და წყეულ! 1669 ოქტ. 15».

საინტერესოა, რომ დოსითეოს პატრიარქი ქართულად აწერს ხელს, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ იერუსალიმის საპატრიარქოს არსებობა ბევრად იყო დანოკიდებული საქართველოსაგან, სადაც მას მეფეთაგან შეწირული მამულები ჰქონდა. პატრიარქის სადაურობა აქ ბერძნული ფორმითაა მოცემული (იერუსოლიმონ).

ხოლო 1720 წლის აპრილში პეტრიწონს სწვევია იერუსალიმისავე პატრიარქი ხრისანთე, რომელსაც იმავე გვერდზე შიგნითა აშიაზე (ზემოდან ქვემო მიმართულებით) მიუწერია ერთ სტრიქონად თავისი დასტური დოსითეოს პატრიარქის გამოთქმული აზრისა:

Ὁ Ἱεροσολύμων ἐλξέω Θεὸν πατριάρχης Ἱερσσανθὸς συναποφαινόμμεθα 1720 μνη: Ἀπριλίω 5.

ეს ნიშნავს:

«წყალობითა ღმრთისაჲთა პატრიარქი იერუსალიმისაჲ ხრისანთე თანაგანვაცხადებთ. 1720 თუესა აპრილსა ზ».

დოსითეოსის მინაწერს მოსდევს მარკოზისშვილის მინაწერი ნუსხური ხელით. იოვანე მღვდელი ქარაგმებს ხმარობს, რომლებიც აქ გახსნილია:

«ქ. და მე ფრიად ცოდვილმან და ყოვლისა კაცისა უარესმან და ცოდვილმან იოვანე მღვდელმან მარკოზის შვილმან ახალციხელმან მოე[ე]ლ და წიგნები წაეიკითხე თვესა აღესტოსა, ამ წ[ე]ლსა რომ კალენიკე პატრიარქი რომ მოკუდა, გაბრეელ დაჯდა პატრიარქად. ვინცა შენდობა გვითხრათ, თქვენცა შეგინდნეს ღმერთმან. ამინ».

ამ მინაწერს მ. თარხნიშვილი გაეცნო სოფიის ხელნაწერის მიხედვით და დაასკვნა, რომ აქ მოხსენებულია კალენიკე II, რომლის გარდაცვალების შემდეგ იერუსალიმის საპატრიარქო საყდარი გაბრიელ III-მ 1702 წელს დაიპყრაო. მა-

¹ ბერძნული მინაწერები მოკვყავს იმ სახით, როგორც მას კითხულობს კ. ამანტოსი („Χειρόγραφα, 236). ² = გამოთქეამ ჩემს აზრს.

შასადამე, მარკოზისშვილის მინაწერი ამ წელს ეკუთვნისო. მან ისიც დასძინა, რომ, რაკი მინაწერი იმავე ხელითაა შესრულებული, რომლითაც დაწერილია მთელი სოფის ხელნაწერი პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონისა, თვით ეს სოფის ხელნაწერი 1702 წელს არის გადაწერილიო¹. ეს უკანასკნელი კი შეცდომაა, რომელიც ჯერ ვ. ნიკოლაევმა გაიმეორა² და შემდეგ -- ს. ყაუხჩიშვილმა³.

1-ლი გვერდის ქვემო აშიაზე გვიანდელი საუკუნის ხელით: *ხ(ა) ძეგრიტხი არილ-ქჩი გხხან(?) იოქი ქაჯილ* (მე ქურიელი (?)) არუთინ გესემ (?)) ძე ხაჩუმ(ისა)». ეს უთუოდ ახლო ხანში(მე-17—მე-18 ს.?) მიუწერია ვიღაც უცნობ პირს, რომელიც ალბათ სალოცავად იყო მისული მონასტერში.

შეწირულებათა ნაწილის სია, რომელიც ქართულ ტექსტს აკლია

რადგანაც პეტრიწონის წესდების ქართულ ტექსტს აკლია ფურცლები, აქ მოვიყვანთ ბერძნული ტექსტიდან შეწირულებათა სიის დანაკლისს, რაც დაკარგულ ფურცლებზე უნდა ყოფილიყო მოთავსებული, როგორც ეს ს. ყაუხჩიშვილმა თარგმნა:

სამდღელოა შესამოსელი¹: 1) სამი ომოფორი, რომელთაგან ერთზეა ხატი მარგალიტეზანი. 2) სხვა ომოფორი სიმენცისა. 3) აგრეთვე სხვა სამი ომოფორი აბრეშუმისა.

[სხუანი საქმარნი]: 1) სპილენძის შანდლები დიდი თორმეტი და სხვა პატარა ორი. 2) კანკელის მთლიანი შანდალი ერთი თავის შანდლებითურთ და სხვა პატარა ორი მათი ხელტარებითურთ. 3) კამაროვანი შანდალი, ორი. 4) ცხრა დრაკონტარი (დროშა) მათი ტარებითურთ. 5) სხვა დრაკონტარი ათი, უტარო. 6) ქორაკანდელი ჩვიდმეტი მათი ტარებითურთ. 7) ჯამი პატარა წყალურთხევისა (რუხ ქადავ), ერთი. 8) კაწინი ერთი. 9) ხერნიბოქსესტი და სელონი ერთი. 10) მახრუტი სასმისი ჩვიდმეტი. 11) აგრეთვე ერთი ქსესტიონი. 12) აგრეთვე ერთი ჯაპი. 13) სხვა ქსესტიონი ბროლისა (ჭადხი). 14) სხვა ქსესტიონი მწვანე, ეგრეთ წოდებული მინა. 15) სხვა ჭიქის სასმისები. 16) და სხვადასხვანაირი კანდელეები.

ცხოველთათჳს²: 1) ცხენი ულაუი და ფაშატი მათი კვიცებითურთ, ორივე ას ათი. 2) ვირი მამალი და დედალი მათი მურტუკებით თხუთმეტი. 3) ფურკამეჩი ოთხი. ხბო ორი. 4) მუშა საქონელი მონასტრის ყველა მამულეებში მყოფი ორმოცდაშვიდი უღელი. 5) ძროხა და ხარი სამოცდათორმეტი. 6) მეწველი ცხვარი ორას ოცდა თვრამეტი. 7) ვერძი ოთხმოცდა თოთხმეტი. 8) და თხა ორმოცდა თორმეტი.

უნდა შეენიშნოთ, რომ ზოგი ჭურჭელი, რომელიც აქ არის ჩამოთვლილი, ქართულშიც მოიპოვება. ბერძნულ ტექსტში ნაჩვენებია საერთო რაოდენობა სპილენძის შანდლებისა, დროშებისა და ქორაკანდლებისა, ქართულში კი, მგონია, სათითაოდ იქნებოდა აწერილი თვითიული მათგანი თუ არა, გარკვეული ნიშნების მიხედვით გაერთიანებული ნივთები მაინც.

¹ Турисон, р. II. ² В. Николаев. Свдбата, 293. ³ ს. ყაუხჩიშვილი. „ახალი წიგნი პეტრიწონის შესახებ («მნათობი», 1966, № 1, გვ. 178).

¹ ეს ორი სიტყვა («სამდღელოა შესამოსელი») სათაურია და 128 გვერდზე იეთხება. შემდეგ ფურცელი აკლია და ტექსტი წყდება. ² ქართულში სათაურად უნდა ყოფილიყო «ოთხმეტრკათოვს».

ბ) სოფიის ხელნაწერი

ბულგარეთის დედაქალაქის სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში (Народна библиотека-ში) დაცულია პატარა ტანის ხელნაწერი ქალაღღზე. იგი გადმოწერილია ზემოთ აღწერილი ხიოსური ხელნაწერისგან, ალბათ, წარსული საუკუნის 70-80-იან წლებში, ვიდრე ტიპიკონის ძველი ხელნაწერი ჯერ კიდევ პეტრიწონში იყო. ამ ხელნაწერს ადგილობრივ გავეცანით ქართული სამეცნიერო ექსპედიციის წევრები 1949 წლის მარტში და არმადნად წამოვიღეთ ბიბლიოთეკის დირექციისაგან ნაბომები მიკროფილმი ამ ხელნაწერისა. მიკროფილმი აქ გადავალეზინეთ გადიდებული სახით ფოტოქალაღღზე.

ხელნაწერი ქალაღღისაა, ჩასმულია მკვიდრ ყდაში. ზომა 21 სმ.×16,5 სმ. პროფ. ბ. ცონევის შედგენილ სოფიის სახელმწიფო წიგნთსაცავის «ხელნაწერებისა და ძველი ნაბეჭდი წიგნების აღწერილობაში» ამ ხელნაწერის შესახებ იკითხება: «581 (167) ხელნაწერი წიგნი უცნობ ენაზე ახალი დროისა. გვერდების რაოდენობა¹ 132,4°. ნაწერი სომხურს ჰგავს, მაგრამ არ არის ასეთი (писмото прилича на арменско, ала не е таково). ბოლოს მოიპოვება რაღაც ტაბულის მსგავსი ქარტაზე (хартия), ჩასმულია მუყაოს ყდაში, მთელი»².

ხელნაწერს აქვს ორმაგი პაგინაცია, ძველი და ახალი. პირვანდელი პაგინაცია მღღნითაა შესრულებული, ახალი — ფანქრით (ძველი პაგინაციის რიცხვები შიგნითა ანუ უფის აშიებისაკენ აქვს, ახლისა კი — გარეთა აშიებისაკენ).

ძველი პაგინაციის მიხედვით ცხადია, რომ ხელნაწერს აკლია ორი ფურცელი (გვ. 43—46), რაც ტექსტის ვითარებიდანაც ჩანს. ამით უნდა იყოს გამოწვეული შემდეგ ხელახალი დანომრვა გვერდებისა ფანქრით, რასაც შედეგად ის მოჰყოლია, რომ 42 გვერდის შემდეგ ფანქრით დანომრილი გვერდი მღღნისას ოთხით ჩამორჩება: 43 (47), 115 (119), 130 (134). ასე რომ უნდა ყოფილიყო 134 გვერდი, არის კი 130.

ამას გარდა, თავში აქვს ერთი ცარიელი ფურცელი, ბოლოში კი 12 ცარიელი. დაწერილი ფურცლები დახაზულია, დაუწერელი — არა.

ბიბლიოთეკის ქონების წიგნში აღნიშნულია, რომ არ არის ცნობილი, ვინ მიატანაო.

რაღაც ტაბულის მსგავსზე რომ არის ორიოდე სიტყვა პროფ. ვ. ცონევის აღწერილობის წიგნში, ეს არის 1311 წელს მოჭედილი პეტრიწონის ხატის წარწერა, გადმოღებული უცნობი პირის მიერ და ჩაყერებული ხელნაწერის ბოლოს. ქალაღღის ფილიგრანია გვირგვინიანი ფარი ზედ სამი ვარსკვლავითურთ და ზემოთ ნახევარ რკალზე დაყრდნობილი მცხრალი მთვარე ზემოთ აშეერილი ბოლოებით. როგორც ეს ჰვირინიშანი გვიჩვენებს, იგი, რ. პატარიძის ცნობით, მე-19 საუკუნეში უნდა იყოს შესრულებული.

ბულგარულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მოიპოვება ცნობა, რომ სოფიის ხელნაწერი პეტრიწონის (ბაჩკოვოს) მონასტერში ყოფილა 1892 წლამდი, როცა

¹ შეცლომით ფურცლების რაოდენობაა ნაჩვენები.

² Опись на рукописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Состави проф. Б. Цоневъ. София 1910, стр. 517.

მონასტერი ჯერ კიდევ ბერძნების ხელში იყო. რადგანაც მოსალოდნელი იყო, რომ მონასტერი ბულგარლებს დარჩებოდათ და ეშინოდათ, ვაი თუ ბერძნებმა იქიდან რაიმე გაიტაცონო, სახალხო განათლების სამინისტროს აუწერია მონასტრის ქონება და პლოვიდის გუბერნატორს მანოლოვს გადაუცია 1892 წელს სოფის სასკელმწიფო ბიბლიოთეკისთვის 26 ხელნაწერი და ძველი ნაბეჭდი წიგნი სიის მიხედვით. ეს სია დაუბეჭდავს ვ. იორდანოვს 1930 წ. და იქ 26 ნომრად აღნიშნულიყოფილა: «საეკლესიო სომხური წიგნი. ცნობილი არ არის, როდის დაიწერა»¹.

პეტრიწონის მონასტრის წესდების გადმონაწერი, რომელზედაც აქ საუბარია, გადმოუღია ასო-ასოდ ქართული ენისა და მწერლობის უცოდინარ პირს უთუოდ იმ მიზნით, რომ გაეყიდა და კარგი სასყიდელი მიეღო. რადგანაც მას არა გაეგებოდა რა ტექსტისა, მან იგი გადმოწერა დიდი მიმსგავსებით, შავი მელნით თავიდან ბოლომდე. წითური აქა-იქა ნახმარი სათაურებში (მაგ., გვ. 101, 102). პირველი გვერდის სამკაულად თავში მოთავსებული კამარა არ გადმოუღია, მაგრამ სხვაფრთვ დაუცავს დედნის ვითარება: მთავრული ასოები, ქარაგმები, წერტილები (ერთი, ორი თუ სამი), ასოს ასოში ჩასმა, მთავრული ყ-ს ზემო ნაწილის კიბისებრი სახე და სხვა. დედნისაგან განსხვავებით, გადმომწერს გვერდიდან გვერდზე გადასვლისას ბოლოში ცალკე სტრიქონად აღუნიშნავს მომდევნო გვერდზე დაწყებული სიტყვები ან მათი ნაწილები, ე. წ. კუსტოსები.

აგრეთვე დედნისაგან განსხვავებით, სოფის ნუსხაში სტრიქონთა რაოდენობა გვერდებზე სხვადასხვაა: 18, 19, 20, 21, 22, 23.

ხელი ერთია ყველგან, თუმცა ზოგან მსხვილად არის ნაწერი, ზოგან — წვრილად. პირველ გვერდებზე ასოები უშნოა და ტლანქი, მაგრამ გადმომწერი თანდათან შესწვევია ქართულ წერას და შემდეგ და შემდეგ გვარიანად გამოუყვანია. დედნის დაზიანებული ადგილები (ჩამომტვრეული ყური 89/90 ფურცლისა და ნესტისაგან გაფუჭებული ადგილი 92 გვერდისა, 46-ე ფ.-ისა) სოფის ხელნაწერში დაუწერლად არის დაგდებული.

გადმომწერი დედანს არ მისდევს სტრიქონ-სტრიქონ, არამედ რამდენიც დაუტევია სტრიქონზე, იმდენი დაუწერია და სხვა კი შემდგომზე გადაუტანია. შეცდომები მრავალია და სხვადასხვა გვარისა. აი მაგ., 1-ლ გვერდზე: «მხოლოდ შობილსა» სიტყვაში (1, 2) ი გამოუტოვებია, თუმცა იგი დედანში კარგად ჩანს მომდევნო ლ-სთან გადაბმული (შობილსა); შემდეგ რომ უნდა დაეწერა «სიტყუასა», დაუწერია «სისუასა», და რომ უნდა გამოეყვანა «ერთ სლ ქმნულთა», დაუწერია «ერთ ს» და შემდგომი ლ ისე გამოუყვანია, რომ უფრო ია იკითხება; «ქმნულთა» რომ დაუწეია (1, 9) და პირველი ასო (ქ) დაუწერია, თვალი დასცურებია და შემდგომი სტრიქონის «მყოფ არიან» მიუყოლებია («ქმყოფ არ»), მაგრამ ჯერ კიდევ არ ჰქონია დასრულებული «არიან» (რაც ფრთა არ აქვს მიბმული მარჯვნივ), შეცდომა შეუნიშნავს, მაგრამ არ წაუშლია და ისევ მიუყოლებია «ქმნულთა» (1, 9); დდფლისა-ს ნაცვლად იკითხება მდფლისა (1, 11); «ბრძანებითა» სიტყვის უკანასკნელი ასო დედანში გადატანილია შემდეგ სტრიქონზე; გადმომწერს იგი მომდევნო სიტყვისთვის შეუერთებია. «ბრძანებით აჩემ» (1, 15); «ნებითა»

¹ В. Николаев. Слѣдѣта, გვ. 264.

ვერ ამოუკითხავს და «ნეთთა» გადმოუწერია (1, 15); დედნის «დასავალეთი-საძათა» მის გადმონაწერში «დასავალეთითათა» გამხდარა (1, 17). ეს ერთ გვერდზეა. ასეთი და სხვაგვარი შეცდომები მრავალია წიგნში. საზოგადოდ არეულია ერთ-მანეთში *ა* და *ა*, *ე* და *ე*, *ი* და *ი*, *ო* და *ო*; გამოტოვებულია ასოები და სხვა. მოვიყვან ზოგიერთ შეცდომას: ფუფუნებით] ფუნუნებით 3, 16, რ-ი] ს-ი 4, 13; საკუთრად] სასუთრად 7, 1; ჯერ არს] ჯეთმ არს 10, 15; რადვე რადთურთით] რად ვერათუ რთით 10, 3; უოფისა] შოფისა 11, 9; ჰაეროვანნი] ჰაეროვანნი 17, 12; პეტრიწონ] აეტრიწონ 17, 18; სიურმისა] სიერმისა 18, 3; აგარაებითა] აგარაგითა 20, 1; სამეუფონი] სამიუფონი 28, 4; სჯულად] სტულად 91, 5; სამკაულთა] სამსაულთა 92, 4; ვაფუცებ] ვახუცებ 32, 2 ქვ.; უწესობაჲ] უწესობაჲ 81, 3 ქვ.; ძმათა] ძდათა 95, 2; განჩინებით] განწნებით 113, 11; დაშუეს] დაშაეს 107, 13 და სხვა.

ბევრგან აკლია შემოკლების ნიშნები (ქარაგმები). მოვიყვანდი მთელ სიას გადმომწერის შეცდომებისას, მაგრამ აბა რა აზრი აქვს, როცა ჩვენ ხელთ გვაქვს მისი დედანი! უნდა აღინიშნოს მხოლოდ, რომ ბევრი შეცდომა გაუსწორებია მ. თარხნიშვილს თავის გამოცემაში და მცდარი დაწერილობა სქოლიოში ჩაუტანია. ოღონდ მ. თარხნიშვილი ვერ მიმხვდარა (ან როგორ უნდა მიმხვდარიყო!) ერთ რასმე: დედნის 142 გვერდზე რომ მოთავსებულია იოვანე ახალციხელი მღვდლის მინაწერი, რომელიც დედანში—სიოსის ხელნაწერში) სულ სხვა ხელითაა დაწერილი, ვიდრე მთელი ტექსტი, სოფიის ნუსხის გადმომწერს თავისი ხელით, ე. ი. იმავე მოხაზულობის ასოებით გადმოუღია, როგორც ტიპიკონის ტექსტი. ამიტომ სოფიის ხელნაწერში წაიშალა განსხვავება ტიპიკონის ტექსტის ასოებსა და ახალციხელი იოანე მღვდლის მინაწერის ასოებს შორის. აი ამას შეუყვანია შეცდომაში მ. თარხნიშვილი, რომელმაც დაასკვნა, რომ სოფიის ხელნაწერი 1702 წელს არის გადმოწერილი იოანე მარკოზის-შვილის მიერო. სოფიის ხელნაწერის ტექსტი რომ ახალციხელ ქართველ მღვდელს გადმოეწერა, მას, რა თქმა უნდა, ისეთი შეცდომები არ მოუვიდოდა, რომლებიც შიგ მრავლად მოიპოვება. მაგრამ მთავარია მაინც მთელი სტრიქონების გამოტოვება. გადამწერს ზშირად დასცურებია თვალი და უნებლიეთ შემდგომ სტრიქონზე გადასულა და ვერ შეუნიშნავს. აი ეს გამოტოვებული სტრიქონები, რომლებიც აქ კავენბშია ჩასმული. დანაკლისს წინ უძღვის და შემდეგ მოსდევს ერთი ან მეტი სიტყვა, რომ ნათელი იყოს, თუ რა და სად არის გამოტოვებული¹.

1) 0, 2 ღმრთის მშობელისა მარიამისა და [მისისა მის სახელ-განთქმულისა და] შეუნიერად შეზავებულისა (U 2, 10—ს 7/8).

2) 0, 3. წინამძღუარიცა ჩემისა [მონასტრისაჲ და მღვდელნიცა] და სხუანიცა ძმანი ყოველნივე (U 3, 11—ს 3, 9).

3) 0 (შესავალი), თ. 21. აღაბისა [ქმნაჲ და საფასისა განყოფაჲ დღესა] ქსენებისა (U 10, 5—ს 10, 11).

¹ U—მედი ხელნაწერი პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონისა, რომელიც სიოსზეა დატული. (ადგილი ნაჩვენებია თავებისა და მუსხუბის მიხედვით, როგორც ამ გამოცემაშია წარმოდგენილი, ხოლო გამოტოვებული სიტყვები — ხელნაწერის გვერდებისა და სტრიქონების მიხედვით).

ს—სოფიის გადმონაწერი იმავე ტიპიკონისა (ნაჩვენებია ხელნაწერის გვერდებისა და სტრიქონების მიხედვით).

4) 0 (შესავალი), თ. 30. თუ ვითარ ჯერ-არს შემდგომად [მიცვალებისა მისი-სა უოფად ქსენებაჲ] მისი (U 11, 4-3 ქვ.—ს 12, 6).

5) თ. 1, 4. აღმოსავალეთს [გინა დასავალეთს საბერძნეთისა] სარგე[ბე]ლსა და მსახურებასა (U 18, 7—ს 18, 8).

6) თ. 1, 5. ყოველივე მხოლოდ ჩემისაგან ნაქონებისა და სამართლად მონა-გებისაგან კმნილ არს (U 19, 9-10—ს 19, 7).

7) თ. 5, 4. პირველისა მის წინა[მძღურისა მერმელა აქუნდეს მეორესა] მას ქელ-მწიფებაჲ (U 39, 3-2 ქვ.—ს 39, 2).

8) თ. 5, 5. რომელი ვთქუთ ახლად [დაყენებისათჳს წინამძღურისა და ახლად] დადგინებული იგი (U 49, 15—ს 39, 17).

9) თ. 6, 22. გინა ურჩ ბრძანებასა მამასახლისისასა, რასაცა ეტყოდის სარ-გებელისათჳს ეკლესიისა (U 51, 2-3—ს 49, 2). გადმომწერს გადაუბამს: ბრძგებე-ლისათჳს!

10) თ. 12, 5. და იქმნები[სმცა დღესასწაულობაჲ ყოველი შუენიერად გალო-ბი]თა და ფსალმუნებითა (U 65, 2 ქვ.—ს 64, 9).

11) თ. 13, 1. და ნუგეშინის-სცემდეს [და განჰმართებდეს ცთომათაგან და განსწმედდეს] სულთა მათთა (U 69, 1-2—ს 67, 10).

12) თ. 15, 13. რაოდენიცა ვინ დაიმდაბლოს [თავი თჳსი, ეგოდენცა აღმაღლ-დეს და მსგავსად სი]მრავლისა წყაღთა ზღუსა უფსკრულთაჲსა (U 79, 13-14—ს 76, 2).

13) თ. 26, 1. დიდი იკონო[მოსი გაიკითხვიდეს სხუათა იკონომო]სთა და მსა-სურთა და ლოლარიასსა უქმოდის (U 109, 2 ქვ.—ს 106, 5).

14) შეწირულებათა სია (თ. 34ა, 51). სკარამანგნი მიძიენი ხუთნი. [სტავრაჲ ერთი ღურანგი გაუკუეთელი]. სტავრაჲ ერთი სხუჲ ტრიველატი (U 128, 14-15—ს 120, 5).

15) ანდერძი (თ. 36, 1). დაიწერა ბერძულად და ქართუ[ლად რამეთუ მონა-ზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუ]არად ქართველნი არიან (U 136, 4-5—ს 126, 9).

ამგვარად, თხუთმეტიოდეს სტრიქონია გამოტოვებული სხვადასხვა ადგილას. ზოგი მათგანი დედანში ერთი სრული სტრიქონია, ზოგი გადადის ერთი სტრიქონიდან მეორეზე. გადამწერს შეცდომა იმიტომ მოსვლია, რომ მსგავს სიტყვას ან ასოს ხედავდა ქვემო სტრიქონზე და, სიტყვების აზრის უცოდინარობის გამო, ადვილად გადადიოდა შემდგომზე.

მ. თარხნიშვილს მხოლოდ სოფიის ხელნაწერი ჰქონდა ხელთ და ეს ადგა-ლები ყველა აკლია მის გამოცემას. მის გამოცემას აკლია აგრეთვე მთლიანად იმ ორი ფურცლის ტექსტი, რომლებიც სოფიის ხელნაწერს საზოგადოდ აკლია (გვ. 43—46) და რომლებზედაც საუბარი იყო ზემოთ, ამ ხელნაწერის აღწერისას.

როგორც ენახეთ ზემოთ, ხიოსის ხელნაწერის აღწერისას, ამ ძველ ხელნაწერს ჰქვლიან ფურცლები 128 გვერდის შემდეგ და ზოგი მათგანი არეული უოფი-ლა. ეს კლება სოფიის ხელნაწერშიც არის, ხოლო არევა კიდევ მეტია შიგ. არეულ ტექსტში გარკვევა და რიგზე დაწყობა ამქამად ადვილია ძველი ხელნაწერის ტექს-

ტის მოპოვების გამო, მანამდე კი ამ მხრივ ერთგვარ დახმარებას ბერძნული ტექსტი იძლეოდა.

გასაკვირველი როდია, რომ სოფიის ხელნაწერში შეცდომით გადმოწერილი სიტყვები, ან გამოტოვებული სიტყვა, თუ მისი ნაწილი მსგავსადვე ასახული იყოს მ. თარხნიშვილის გამოცემაშიც და აქედან ი. დოლიძისაშიც. აღვნიშნავთ ზოგიერთს: ¹

მ ტ ი ლ ი თ ა გუარად-გუარადითა (C 3, 2), მ ს ლ ი თ ა გუარად-გუარადითა (U 3, 2).

მ ო პ ა პ რ ა კ ე ბ ი თ ა (C 1, 4), მ ო პ ა პ რ ა კ ე ბ ი თ ა (U 19, 29).

რომელი ახსართანის ძმასა (C 13, 1), რომელი ა ბ ა ზ ს ახსართანის ძმასა (U 2, 7).

პ ს დ ა (C 15, 15), ჰ ე დ ა (U 2, 16) (ხელნაწერში: პ მ და).

მონამან ქრისტესმან ძე გ ლ ყოფად (C 18, 13), მონამან ქრისტესმან გ რ ი გ ო ლ ყოფად (U 4, 1).

და არა საჭამადთა (C 20, 5), და არა რ ა ა თ ა საჭამადთა (U 4, 6) (სოფიის ხელნაწერშია არა. გადმოწერს შეუერთებია ორი სიტყვა: არა რა).

ტ რ ა ა პ ე ზ ს ა (C 19, 13), ტ რ ა პ ე ზ ს ა (U 4, 4). სოფიის ხელნაწერის გადმოწერს უ-ს ნაცვლად ვ გამოუყვანია, რასაც შეცდომაში შეუყვანია მ. თარხნიშვილი, რომელსაც «ჩავარდნილი» ასო პ ფრჩხილებში აღუდგენია.

წმიდისა საკურთხეველისა (C 23, 31), წ ი ნ ა შ ე წმიდისა საკურთხეველისა (U 5, 7).

შემოვი დ ი ს (C 26, 2), შემოვი დ ო დ ი ს (U 6, 10).

ორ კრასოვოლი (C 30, 13), ო რ-ო რ ი კრასოვოლი (U 8, 8).

ქველის მეტყუელებითა მოცემულ პარს (C 51, 29), ქველის მეტყუელებითა (გამოცემაში მეტყუელებითა) მოცემულ არს (U 18, 9). სოფიის ხელნაწერში «არს» ზმნის წინ უ სწერია, რომელიც შეიძლება მის წინ მდგომი უ ასოს გამოერება იყოს, მიტოვებული. მ. თარხნიშვილს იგი უ-დ ეიოლია.

რაოდენნი ქამის მწირველნი იყვენენ მღღელნი (C 55, 29-30), რაოდენნი ქამის მწირველნი მღღელნი იყვენენ (U 21, 1). ხიოსის ხელნაწერშიც პირველად ისევეა დაწერილი, როგორც სოფიისაში, მაგრამ ორი უკანასკნელი სიტყვა (იყვენენ მღღელნი) დანომრილია: «იყვენენ»-ს თავზე რ აწერია, «მღღელნი»-ს უ — ეს ნიშნავს, რომ ჯერ «მღღელნი» უნდა, შემდეგ კი «იყვენენ»; ეს ნომრები სოფიის ტექსტის გადმოწერს ვერ შეუნიშნავს და არ გადმოუღია.

ამასცა ყოვლად მცნებად (C 64, 29), ამასცა კუალად მცნებად (U 27, 1). შემოკლებით დაწერილი კ დ («კუალად») სოფიის ხელნაწერში უხეიროდ არის გამოყვანილი (ყ დ).

სამღღელოა შესამოსელი რ ი ზ ი ს ა ა (C 75, 9). აქ სოფიის ხელნაწერში

¹ მ. თარხნიშვილის გამოცემა ნაჩვენებია C ნიშნით და გვერდებისა და სტრიქონების აღნიშვნით, წინამდებარე გამოცემისა კი — U ნიშნით და თავებისა და მუხლების მიხედვით.

(120, 13) უფრო რისისაჲ სწერია, მაგრამ მას შესამოსელთან არავითარი კავშირი არა აქვს. იგია თავ-ნაკლული «ოქრობეჭედთათჳს» სიის პირველი მუხლის უკანასკნელი სიტყვის ბოლო: [და სხუაჲ ჩორმე]რისისაჲ (35ა, 1). ხიოსის ხელნაწერის 128 გვერდიდან, სადაც ტექსტი წყდება, სოფიის ტექსტის გადმომწერი პირდაპირ 129-ზე გადასულა და უშუალოდ მიუყოლებია ამისი ტექსტა: «რისისაჲ, სხუაჲ ოქრო ბეჭედი ორი ჩემთა პრასტინთათჳს, რომელნი არმენაკთა მქონდეს» და შემდგომი.

ჰარბევისათჳს (ძ 76, 29), ჰარშივისათჳს (ს 35ა, 12).

ჰანაქურილთაჲ (ძ 79, 11), ჰანაქურელთაჲ (ს 35გ, 9).

დამესტიკოსად (ძ 79, 16), დემესტიკოსად (ს 35გ, 11). (ძ-ში კორექტურული შეცდომაც არის: «მე» მარცვალი გამეორებულია: დამემესტიკოსად).

აქედან ჩანს, თუ რამდენად სანდოა მ. თარხნიშვილის გამოცემა. მაგრამ მ. თარხნიშვილი მაინც მადლობის ღირსია, რადგანაც კარგი ხელნაწერი ვერ იშოვა და რა ექნა? რაც იშოვა, იმის მიხედვით გამოსცა ქართული ტექსტი და მისაღიათინური თარგმანი, რომელიც ქართულის შინაარსობლივ შეცდომებს იმეორებს.

გ) კვიპროსის ხელნაწერი

როდესაც მეორე მსოფლიო ომი გათავდა და საქართველოდან 1921 წელს საფრანგეთში გატანილი სამუზეუმო ნივთები (ხელნაწერები და სხვა) დაგვიბრუნდა (1945 წ. აპრილში), რაც ი. სტალინისა და მოსკოვს 1944 წ. ჩასული საფრანგეთის პრეზიდენტის დე გოლის შეთანხმების ძალით მოხდა¹, მათ მოჰყვა მათი თავდადებული მცველი პროფ. ექვთიმე თაყაიშვილი, რომელმაც თან მოიტანა ცნობა, თითქო კვიპროსის ბერძენთა მონასტერში დაცული ყოფილიყოს პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონი. საქ.-ს სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების XXIV სამეცნიერო სესიაზე 11 აპრილს 1947 წ. მან წაიკითხა მოხსენება ამ სათაურით: «ევროპაში ნახული ქართული ძეგლები და იქვე შეკრებილი ცნობები სხვა ქართულ სიძველეთა შესახებ». ტიპიკონის შესახებ მომხსენებელმა შემდეგი შინაარსის ცნობები მოგვაწოდა მსმენელებს: «პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ქართული ტექსტის აღმოჩენა. ამდენ ხანს ცნობილი იყო ამ ქართული მონასტრის ტიპიკონის (ე. ი. წესდების) ბერძნულ ტექსტი. მეორე მსოფლიო ომის წინ ერთს კვიპროსის ბერძენთა მონასტერში აღმოჩენილა ქართული ხელნაწერი ამ მონასტრის ტიპიკონისა, რომლის პირველი გვერდის ფოტოგრაფიული სურათი მივიღე და გადმოვწერე. ცნობილია, რომ კვიპროსის კუნძულზე იყო ქართული მონასტერი ღალია. იქ უნდა იყოს ნაპოვნი ხსენებული ხელნაწერი»².

¹ შ. ამირანაშვილი, როგორ გადაჩა ეროვნული განძი («კომუნისტი» 15 დეკ. 1970 წ.).

² საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილებას XXIV სამეცნიერო სესია (1947 წლის 11 და 12 აპრილს). მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები. 1947, გვ. 67.

ფოტოსურათის მოპოვების ისტორიის შესახებ ე. თაყაიშვილმა შემდეგი გვიამბო:

«პეტრიწონის მონასტრის ქართული ტიპოკონის პირველი გვერდი. როგორც ცნობილია, გრიგოლ ბაკურიანმა (+ 1086) 1083 წელს ბულგარეთში, სოფელ პეტრიწონში (ესლა ბაჩკოვო), ქართველი ბერებისათვის ააშენა მონასტერი და მასთან სემინარია, რომელიც ჩვენი მწერლობისა და ფილოსოფიის ცენტრად იქცა. ამ სკოლის პირველი რექტორი იყო ფილოსოფოსი იოანე, პეტრიწად წოდებული¹. გრიგოლ ბაკურიანი დიდად დამსახურებული მოხელე იყო ბიზანტიაში. ის იყო დიდი დომესტიკოსი საბერძნეთის დასავლეთ ნაწილისა, ხელმძღვანელობდა ბიზანტიის ჯარებს ამ მხარეში. მან 1084 წელს დაუწერა წესდება ანუ ტიპიკონი თავის მიერ დაარსებულს მონასტერს ბერძნულად, ქართულად და სომხურად. დღემდის ცნობილი იყო მხოლოდ ბერძნული ტექსტი, რომელიც ლუი პტიმ (Luis Petit) გამოსცა 1904 წელს².

მეორე მსოფლიო ომის წინ ერთ ბერძენ ინტელიგენტს ენახა ქართული ტექსტის ხელნაწერი კუნძულ კვიპროსის ერთ-ერთ მონასტერში და პირველი გვერდის ფოტოგრაფიული სურათი წერილითურთ გამოეგზავნა აკაკი პაპავასა და მისი მეუღლის თამარისათვის ბერლინში, ხოლო ამ უკანასკნელთაგან მე მივიღე ფოსტიოლევოში. ეტყობოდა, ის ბერძენი შეგნებული აღმნიანი იყო და საგნის ლიტერატურას იცნობდა, მაგრამ იგი თხოულობდა ფოტოსა და წერილის საჩქაროდ დაბრუნებას. მეც დავეუბრუნე და ვთხოვე პაპაევებს ყოველი ზომა მიეღოთ, რომ წერილის ავტორს გადმოეღო ფოტოთი ტიპიკონის მთელი ხელნაწერი. (რა თქმა უნდა, ჩვენის ხარჯით) და მოეწოდებინათ ჩემთვის. ამასობაში ომიც დაიწყო და ეს საქმე ჩაიშალა, მაგრამ მე მაინც მივიღე ზომები და იმ პირველი გვერდის ტექსტი გადმოვიწერე, მაგრამ ფოტოგრაფიული სურათის ერთი ზედა კუთხე გასვრილი იყო და ზოგი სიტყვა და ფრაზა არ იკითხებოდა.

ჩემთვის გამოგზავნილ წერილში არ იყო ნაჩვენები, თუ კვიპროსის რომელ მონასტერში აღმოჩნდა ხსენებული ტიპიკონი. ცნობილია მხოლოდ, რომ ამ კუნძულზე იყო ქართული მონასტერი «დალია» და ალბათ იქ ინახებოდა ეს ხელნაწერი. კარგი იქნებოდა, რომ ჩვენი მთავრობა ზომებს მიიღებდეს, მოიკითხავდეს ამ წიგნს — თუ იგი ომის დროს არ დაიღუპა და ფოტოგრაფიულად გადაიღებდეს ტიპიკონის ყველა ფურცელს, რასაც დიდი მნიშვნელობა ექნება ჩვენი კულტურის ისტორიისათვის».

მე მგონია, რომ კვიპრული ხელნაწერის ამბავი მოგონილია. მეორე მსოფლიო ომის წინ, 17 თებერვალს 1938 წ. ათინის მეცნიერებათა აკადემიაში ისტორიკოსს კ. ამანტოსს (Κ. Ἀμαντος) მოხსენება წაუკითხავს გრიგოლ ბაკურიანის მონასტრის ხელნაწერების შესახებ და ეს მოხსენება შემდეგ დაუბეჭდავს (Θρακικά. τ. 10, 1938, pp. 234—252)³. უთუოდ ამის შემდეგ გაგზავნეს ბერლინში ფოტოსურათ-

¹ დაწერილებითი ცნობები მის შესახებ იხ. კ. კეკელიძის «ქართული ლიტერატურის ისტორია», I, 1941, გვ. 96—98.

² Византийский временник, т. XI, 1904.

³ В. Николаев, Сѣдбата, 287.

თები ამ ხელნაწერისა, მაგრამ არ აცნობეს, თუ სად იყო ეს ხელნაწერი. უთუოდ გზა-კვალის ასახნევად ხიოსის ნაცვლად კვიპროსი დაუსახელეს ბერლინელ ადრესატს. ე. თაყაიშვილმა რომ ფოტოსურათი მიიღო საფრანგეთში, მან ეს დაიჯერა. რომ აგრეა, იქედან ჩანს, რომ მე მაქვს ე. თაყაიშვილისაგან გადმოცემული მისი საკუთარი ხელით გადმოწერილი ტექსტი კონვერტში, რომელსაც მისივე ხელით აწერია: «პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ქართული ტექსტის დასაწყისი ფოტოგრაფიული სურათიდან. ხელნაწერი აღმოჩენილია ერთ-ერთ კვიპროსის კუნძულის ბერძნების მონასტერში, ალბათ ძველ ქართულ ღაღაში».

ე. თაყაიშვილის გადმოწერილი ტექსტის განხილვა გვარწმუნებს, რომ იგა-არა მარტო დასაწყისი, როგორც ეს ექვთიმე თაყაიშვილს ჰგონებია, არამედ აგრეთვე ერთი ნაწილი ანდერძისაც. ცხადია, მისთვის მიუწოდებიათ არა ერთი გვერდი, არამედ ორი (1-ლი და 136-ე ხიოსის ხელნაწერის მიხედვით). ე. თაყაიშვილს ეს გვერდები გადმოუწერია სტრიქონ-სტრიქონ და პირველი გვერდის შემდეგ წერტილები დაუსვამს (ვითომ ტექსტი წყდება) და შუაში გამყოფი ხაზი დაუწერია. პირველ გვერდზეა 19 სტრიქონი, 136-ეზე — 22, სწორედ ისე, როგორც ეს არის ხიოსის ხელნაწერში. რომ ტექსტი ხიოსის ხელნაწერის ფოტოსურათიდან არის გადმოწერილი, ეს იქედანაც ჩანს, რომ გადმოწერილი სტრიქონები ემთხვევა სრულებით ხიოსის ხელნაწერისას. აღსანიშნავია, რომ ხიოსის ხელნაწერში 136-ე გვერდის მე-13 სტრიქონზე მოთავსებული უკანასკნელი სიტყვა («უპყრიეს») გაწვეტილია და გადატანილია შემდეგ სტრიქონზე (უპყრიეს). ე. თაყაიშვილს ეს სიტყვა ჯერ მთლიანად დაუწერია მეცამეტე სტრიქონზე, მაგრამ, რომ შეუნიშნავს სტრიქონ-სტრიქონ გადმოწერის წესის დარღვევა, წაუშლია იეს და შემდგომ სტრიქონზე რიეს გადაუტანია. რომ შეუნიშნავს, რომ აქაც შეცდომა მოსვლია, წაუშლია რ და ამგვარად დედნის ვითარება სავსებით აღუდგენია. ამ ნიშნების მიხედვით უეჭველია, რომ ე. თაყაიშვილს პეტრიწონის ტიპიკონის ტექსტი გადმოუწერია ხიოსის კუნძულზე კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკაში დაცული ქართული ხელნაწერის ორი ფოტოგრაფიული გვერდიდან¹. ხელნაწერის ნამდვილი ადგილ-საყოფელი იმისთვის დაუმაღლავს იმ ბერძენ «ინტელიგენტს» და «შეგნებულ ადამიანს», რომ როგორმე თვითონ მოეთბო ხელი ამ საქმეზე.

P. S. ეს წერილი აწყობილი იყო და დამზადებული დასაბეჭდად, რომ 14 ივნისს 1971 წ. სოფიიდან პროფ. Н. Дилевски-საგან მივიღე ჩემი თხოვნის თანახმად გამოგზავნილი მიკროფილმი კ. ამანტოსის გამოკვლევისა, რომელიც ეხება პეტრიწონის მონასტრის ხელნაწერებს, დაცულს კუნძულ ხიოსზე. როცა მიკროფილმი აქ ფოტოქაღალდზე გადავადებინე გადიდებული სახით, გამოირკვა, რომ კ. ამანტოსის გამოკვლევაში სწორედ იმ ორი გვერდის სურათია მოთავსებული, რომლებიც: ე. თაყაიშვილისთვის გაუგზავნიათ. მაშასადამე, საბოლოოდ დადასტურდა, რომ «კვიპროსი ხელნაწერი» მოგონილი ამბავია და რომ ე. თაყაიშვილის იმ ორი გვერდის ფოტოსურათის წყარო კ. ამანტოსის გამოკვლევა უოფილა.

¹ ე. თაყაიშვილს რომ ერთი გვერდი ჰგონებია, ეს ალბათ იმიტომ, რომ ფოტოზე ორი გვერდის ტექსტი შეერთებული იქნებოდა.

სურათი
ქართული რედაქციის ტექსტი

ქართული რედაქციის ტექსტი

1. თიდებამაცხოვარსა, მხოლოსა ღმერთსა ჩუენსა, — შამასა დაუსაბამოსა და ძესა მისსა მხოლოდშობილსა და ცხოველს-მყოფელსა ყოვლად წმიდასა სულსა მისსა, — რომელი-იგი მისცემს სიტყუასა მახარებელთა ძალითა მრავლითა.

2. ოწ უკუე ვიწყოთ ჩუენ აღწერად ღმრთისა მიერ განსაზღვრებამა ესე საკრებულომ და მცნებამ კანონისამ ერთ-სულ ქმნულთა მათთვის ნონაზონთა, რომელნი მყოფ არიან სახელსა ზედა ყოვლად წმიდისა დედოფლისა ჩუენისა იმრთისმშობელისასა აღშენებულსა ქართველთა მონასტერსა სეტრიწონისასა, რომელი-ესე აღიწერა და დაემტკიცა ბრძანებითა ჩემ ჴრიგოლისითა, ნებითა ღმრთისადათა სეფასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა¹ ყოვლისა თასავალეთისადათა, [2] ძისა სანატრელისა ერისთავთა მთავრისა ღაკურიანისადათა, აღმოსავალელისა და ქართველისადათა, რომელი-ესე მეგრ მაშენებელი ვარ პირველ ქსენებულისა მის ახალ-შენებულისა მონასტრისა და მას შინა სამარხოამსა მის განსასუენებელისა ჩემისა, რომელიცა სახელ-დებით წოდებულ არს სახელსა ზედა ყოვლად წმიდისა იმრთისმშობელისა შარიამისსა და მისისა მის სახელ-განთქმულისა და შუენიერად შეზავებულისა წმიდისა ტაძრისა და ჳეშმარიტად კარვისა დიდებისა ღმრთისა, რომელი-ესე აღემართა მას შინა შემწედ და შესავედრებელად და საქსრად ჩემდა, ცოდვითა განფრდილისა ამის, და თანა-მელძძლისა ძმისა ჩემისა სანატრელისა ობაზ მაგისტროსისა.

3. თინაათვან უკუე მაქუნდა სიყუარული და ძმობამ სულიერი პატრიოსნისა მონასტრისა სანაგიისამ, რომელი-იგი არს შინაგან ღმრთივ დაცვულისა ქალ[3]აქისა ღოსტანტინოპოლისა, ახლისა მის სრომისა², და ფრიად მთნდა და ჯეროვან მიჩნდა მათი იგი წესი და ვანგებამ სამონაზუნომ და საკრებულომ და მოქალაქობამ, რომელი აქუნდა მათ, ამისთვისცა ვინებე, რაათა ეგრევე სახელ მითვე წესითა და ვანგებითა დაემტკიცოს ჩემიცა ესე მონასტერი და ეკლესიამ ყოვ-

¹ დემესტიკოსისა. აქედან გადავიდა, უთუოდ, მეწიეთის მარხვანში გრიგოლ ბაკურიანის-მის დემესტიკოსობით მოხსენება. სხვაგან ტიპიკონში ყველგან დემესტიკოსი იკითხება.

² პრომისამ.

ლითავე საეკლესიოთა განგებითა და რაათა ეგრეთვე მოქალაქობდენ წინამძღუარიცა ჩემისა მონასტრისაჲ და მღდღენიცა და სხუანიცა. ძმანი ყოველნივე, ვითარ-იგი არიან ზემო ქსენებულისა მონასტრისა სანაგვისანი, ყოვლისაებრ წესისა მათისა, რომლისა აღწერაჲ ამისსა შემდგომად გუეგულებს.

4. ტამეთუ უკუეთუ ივინი, რომელნი ბუნებით მოქალაქენი ყოფილ არიან ოდესმე და ჩუეულნი კეთილად ცხორებასა და აღზრდილნი ფუფუნებით, და ესევითარსა მას შორის დიდსა და ერ-მრავალსა ქალაქსა დაჯერებულ არიან ეგევითარსა მაშენებლისა მათისა და [4]ებულსა წესსა და უცთომელად უპყრიეს მათდა მიცემული იგი ნამარხევი დადებულისა მის წესისა მათისაჲ, და აწ ჩუენცა, ჟ მამანო და ძმანო, რომელნი-ესე მკუდრ ვართ მონასტერსა ამას შინა, ვინათგან ქართველნი ვართ ნათესავით მჯნენი და მკედრობით აღზრდილნი და მარადის ჭირვეულსა ცხორებასა ჩუეულნი ვიდრეღა-იგი სოფელსა შინა ვიყვენით, და მოსრულ ვართ აწ სამონაზუნოსა ამას წესსა და გარეგან ქალაქისა არს ყოფაჲ ჩუენი, შორს სოფელთაგან და მსოფლიოთა, ესევითარსა ამას შუენიერსა უდაბნოსა, რომელი აღსაესე არს ყოვლითა კეთილითა, ესე-იგი არს მრავლითა და ტკბილითა წყლითა და წყაროებითა და მათ შინა მრავლითა და გულის-სათქუმელითა თევზითა და თითო-სახითა ნაყოფითა, ხილითა და ვენაჯებითა და მხლითა გუარად-გუარადითა [5] და სხვთა ყოვლითავე, რომელიცა უქმს მონაზონთა, ვითარ უკუე არა უფროჲსად თავს-ვიდვათ და დავიმარხოთ წესი მცნებისა მის მათისაჲ?

5. ღლოლ და უკუეთუ ეგრეთ რაჲმე არს, — რომელ რაჲ-იგი მე არა მწადის, — და უმეტეს ჩუენ მიერ დაწესებულისა ამის წესისა პატიოსნისა მონასტრისა სანაგვისა უფართესი და უმდიდრესი ცხორებაჲ ვისმე ენებოს და უფროჲსი განსუენებაჲ უნდეს, წარვიდენ კეთილად, ვინაჲცა პოონ გულის-თქუმაჲ გულისა მათისაჲ, რამეთუ არცა თუ ხეტართა მათ იწროჲ რაჲმე ცხორებაჲ უქადაგებეის, არამედ საშუაღლსა ოდენ გზასა სღვაჲ.

6. Ⴀწ უკუე წესი ესე განგებისა სამონაზუნოჲსა მის წიგნისაჲ, რომელი-ესე გამოვარჩიეთ და გარდავთარგმნეთ ზემო ქსენებულისა პატიოსნისა მონასტრისა სანაგვისა განგებისაგან და სხუაჲ მცირედი, რომელ ჩუენ შეესძინეთ და შთავწერეთ მას შინა, ესე არიან, რომელსა თვთ[6]ოეულად გამოაჩინებენ თავსა ზედა გამოსახულნი ესე

ტიცხუნი თავთანი

ტამეთუ ესე ესრეთ განვაწესეთ, რაათა ყოველმანვე გამომეძიებელმან რომლისავე პირისამან ქამსა თვსსა ადვილად პოოს საძიებელი თვსი.

20. **ც ა ვ ი 70.** ყელთსაქმრისათვის და შრომისა და ვითარმედ ჯერ-არს ყოვლადვე ფსალმონებად შრომასა შინა.

21. **ც ა ვ ი 71.** ძმათათვის, რაათა არა განვიდოდიან, [9] არცა იქცეოდინ გარეგან მონასტრისა თვნიერ წინამძღურისა ბრძანებისა; და მათთვის, რომელნი ორგულთაებრ მაჩუენებლობით ილოცვიდენ შორის კრებულისა.

22. **ც ა ვ ი 72.** ყელისუფალთათვის მონასტრისათა, რომელ არიან კონომოსნი¹ და აბარმადნი.

23. **ც ა ვ ი 73.** შცნებად განკრძალვისათვის საჭურისთაგან, რომელ არიან ყურულნი, და სხუათაგან, ჭაბუკთა ჰასაკითა.

24. **ც ა ვ ი 74.** ოზნაურებისათვის მონასტრისა და თავისუფლად ყოფისა ყოველთაგან თვსთა ჩემთა, შორიელთა და მასლობელთა, და სხუათა ვიეთგანცა, რაათა არავის აქუნდეს ზიარებად რაჲვე რაჲთ-ურთით.

25. **ც ა ვ ი 75.** ზითარმედ, უკუეთუ ეცროვოს² წინამძღუარი ანუ სხუად ვინ ჭელისუფალი აღთქუმასა თვსსა და იპაროს მონასტრისაჲ გინა ეკლესიისაჲ რაჲმე, აღიწოცოს ეგევითარი იგი.

26. **ც ა ვ ი 76.** შათთვის, რომელნი საწმარსა შემოსწირვენ მონასტერსა ქამის საწირავად მიცვალებულთა მათათვის; სწავლად, თუ ვი[10]ეთგან ჯერ-არს მოღებად ესევეითარისაჲ.

27. **ც ა ვ ი 77.** შცნებად ძმათა მიმართ, თუ ვითარ ჯერ-არს ყოფად საწესენებელი ჩემი და მიცვალებულთა ჩემთაჲ და აღაპისაჲ ძმნაჲ და საფასისა განყოფად დღესა ქსენებისა ჩუენისასა და წყალობისა ყოფად გლახაკთა მიმართ.

28. **ც ა ვ ი 78.** შიცვალებულთათვის წინამძღუართა და ძმათა მონასტრისათა, თუ ვითარ ჯერ-არს ქსენებად მათი წმიდითა ქამისწირვითა და ლოცვითა.

29. **ც ა ვ ი 79.** ორა შესლვისათვის მონასტრად ჩუენდა დედაკაცისა, არცა სადედოჲსა მონასტრისა შენებად ოდესმე საზღვართა მისთა.

30. **ც ა ვ ი 80.** ორა დაწესებისათვის შინაგან მონასტერსა ჩუენსა ბერძნისა ხუცისა მონაზონისა და თუ რაჲ არს მიზეზი ამისი.

31. **ც ა ვ ი 81.** ნათესავთა და მსახურთა ჩუენთა ქართველთათვის, რომელნი წესსა მონაზონებისასა მოვიდენ, თუ ვითარ ჯერ-არს შეწყყნარებად მათი მამასახლისისაგან და ძმათა, ანუ თუ მათ ვითარ უქმს [11] ყოფად და მსახურებად კრებულისათა თანა.

32. **ც ა ვ ი 82.** ოლარისა ქმნისათვის და ანგარიშის ყოფისა კონომოსთა³ და სხუათა მსახურთაჲსა წინამძღურისაგან და წინამძღურისაჲ ძმათაგან.

¹ ასეა! ² ეცროვოს.

³ ასეა!

33. **ც ა ვ ი ხ ზ.** ყსენებისა ყოფისათჳს ზოგად მიცვალებულთა ყოველთა ძმათათჳს, რაათა დაუცადებელად იქსენებოდინ სულნი მიცვალებულნი ლოცვითა და ქამის წირვითა.

34. **ც ა ვ ი ხ ი.** შონასტერსა შინა სასნეულოესათჳს; თუ ვითარ ჯერ-არს ფუფუნებით და განსუნებით მსახურებაჲ მათი.

35. **ც ა ვ ი ხ მ.** მუ რაჲსათჳს აღშენებულ არიან ჩემ მიერ ქსენადლოშნი¹, — რომელ არიან უცხოთა სადგურნი, — სტენიმახისაჲ, შარმარისაჲ და სრილონგისაჲ, — და თუ ვითარ განიწესნეს იგინი.

36. **ც ა ვ ი ზ.** ჩემ მიერ დადგინებულისათჳს პირველისა წინამძღურისა ჳრიგოლ ჴანელისა; თუ ვითარ ჯერ-არს შემდგომად მიცვალებებისა მისისა ყოფად ქსენებაჲ მისი ანუ რომელსა დღესა.

37. **ც ა ვ ი ზ ტ.** შოყმეთათჳს დიაკონთა, თუ სადა იყვნენ, ანუ ვითარ [12] განისწავლნენ და მერმელა შევიდენ მონასტრად; და მღდლისათჳს, რომელი იყოს ჩიკოლწმიდას.

38. **ც ა ვ ი ზ ლ.** საკარგავისა არა მიცემისათჳს წინამძღურისაგან ძმათაგანსა, ანუ თუ სხუასა ვისმე, რაათა არა აქუნდეს კელმწიფებაჲ არცა [განიჭებად, არცა] განსყიდად მონაგებთაგანი რაჲ ეკლესიისათაჲ.

39. **ც ა ვ ი ზ ლ.** ჳრძალულად დამარხვისათჳს წიგნისა ამის განსაგებელისა, რომელ არს ჳუჯარი ღიბიკონისაჲ, და თუ ვითარ ჯერ-არს წარკითხვაჲ ამისი.

40. ჳურთხეულ არს ქრისტი ღმერთი ჩუენი ყოლაღვე², აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე. **ამინ³.**

41 (**ც ა ვ ი ზ ბ.** შესაწირავთათჳს, რომელნი მიგვცემიან და დაგვმტკიცებიან ეკლესიისადა).

ა) სიწმიდისა სამსახურებელთათჳს და ხატთა და ჯუართათჳს და ყოველთავე პატიოსანთა სამკაულთათჳს, რომელნი მიგვცემიან და დაგვმტკიცებიან და დაგვსმნან პირველ თქუმულსა ეკლესიასა და მონასტერსა ჩუენსა, და ეგრეთვე ოთხფერკთათჳს და ყოვლისა ფერისა თვთო-სახეობისათჳს, რომელნი მივსცენით წმიდასა აწას მონასტერსა.

ბ) თა რომელი სხუაჲ მივეციტ პატიოსანსა და წმიდასა ეკლესიასა ჩუენსა.

გ) შიესცენ ჳიქისცა ჳურჭელნი პატიოსანნი.

დ) ოთხფერკთათჳს, რომელნი მივსცენით მონასტერსა ჩუენსა].

42. **ც ა ვ ი ზ ე.** **ა ქ რ ო ბ ე ჳ ე დ თ ა თ ჳ ს,** და ს ს ჳ ა თ ა წ ი გ ნ თ ა თ ჳ ს, რომელნი და ისხნეს სამუფოსა ქალაქსა და სეტრიწონს და სოფიასწმიდას.

¹ ქესენადლოშნი.

² ასეა (სრულად არის დაწერილი).

³ აწ (ქარაგმით).

ა) აქრობეჭედთათვის, რომელნი დაცეულ არიან სამეუფოსა ქალაქსა დიდსა შინა ეკლესიასა.

ბ) აქრობეჭედთათვის, რომელნი დაისხნეს ნამარხევედ მონასტერსა ჩუენსა.

გ) შოსაქსენებელი წიგნი და აპოტიქსი ოქრობეჭედთა ჩუენთაჲ და სხუათა სამართლოთა ნაწერთაჲ, რომელნი ნამარხევედ სხენან სოფიაწმიდას].

43. [ტ ა ვ ი უ რ. შამტკიცებისათვის წესისა ამის განგებისა].

44. [ტ ა ვ ი უ რ. ოთორმეტთა საუფლოთა და სამთა სხუათა საჩინოთა დღესასწაულთათვის, თუ ვითარ დღესასწაულობდენ].

*
*   *
*

მ ა ვ ი ტ

ს ი ტ ყ უ ა ჯ¹ შ ე ს ა ვ ა ლ ი ა ლ შ ე ნ ე ბ ი ს ა თ ზ ს
წ მ ი დ ი ს ა ა მ ი ს მ ო . ნ ა ს ტ რ ი ს ა

1. ქამეთუ ნანდვლვე ჯერ-არს და სამართალ ზოგად ყოველ-
თათუჲს ქრისტიანეთა მართლმადიდებელთა, რომელნიცა ნათელ-ღე-
ბულნი არიან სახელითა შამისაჲთა და ძისაჲთა და სულისა წმიდი-
საჲთა, მარადის მოლოდებად ზოგადსა [13] მას ყოველთა კაცთა
აღსასრულსა და ზრუნვად დღისათუჲს სიკუდილისა მათისა სასოებო-
თა მით მკუდრეთით აღდგომისაჲთა და მოგონებად საშინელი იგი და
შესაძრწუნებელი განკითხვაჲ სამართალთა მათ სასჯელთა ქრისტეს
ღმრთისა და შაცხოვრისა ჩუენისათაჲ და თითოეულისა² ჩუენისა
საქმეთა თუჲსთაებრ სამართლად მიგებაჲ, რომლისათუჲსცა თანა-გუაჲც
ყოველთა ყოვლითა ძალითა ჩუენითა ჰმათ ესევეითართათუჲს ზრუნ-
ვაჲ და ღუწოლაჲ, ვიდრეღა ცხორებასა ამას შინა ვართ ყოფით,
რაჲთა ყოვლითა ძალითა ჩუენითა მოსწრაფებით ვიღუაწოთ გან-
რინებად საშინელთა მათგან საუკუნეთა სატანჯველთა და ცეცხლისა
მისგან გეჰენისა და ჳმისა მისებრ და სწავლისა წმიდისა სახარებისა
მიცემად აქა და მივასხებად ღმრთისა საჯრისა კეთილისა თავთა
თუჲსთათუჲს, რაჲთა იყოს იგი ღმრთისა მიმართ ვითარცა მცირედი ნუ
რაჲ მიზეზი მიცემული მისდა, რომლითა ღირს [14] ვიქმნეთ მიმ-
თხუევად მიუწდომელთა მათ კაცთ მოყუარებისა მისისა კეთილთა და
ამით სახითა ქმნად ჩუენდა ყოვლადვე საქმეთა კეთილთა ძალისაებრ
თითოეულსა, და ესრე სახედ მოღუაწებითა მოგებად ჩუენდა [ნაცვა-
ლაჲ] მამონაჲსა ამისგან სიცრუვისა³ მეგობართა საცნაურთა სახი-
ერებით შემწყნარებელთა ჩუენთა მერმესა მას საუკუნესა [შდრ.
სუჲ. 16, 9], რაჲთა ამის ყოვლისა ესრეთ წარმართებითა მათ თანა
მებრ ღირს ვიქმნნეთ საღმრთოსა მას მკვდრობასა მიმთხუევეითა
ქრისტეს მიერ მოტევებასა ბრალთასა.

2. სომლისათუჲსცა მე ჴრიგოლ, ზემო ჳსენებულმან სევასტოსმან
და დიდმან დემესტიკოსმან, ფრიად ცოდვილმან და უღირსმან მო-

¹ და სიტყუაჲ. ² თითუჲსულისა. ³ სიცროვისა.

ნამან ჭრისტესმან, ვიხილე¹ თავი ჩემი სიყრმით ჩემითგან და ვიდრე სიბერედმდე ამაოდ და ცარიელად ყოველთაგან საქმეთა კეთილთა, ოდენ ღირს²-ქმნულად ზეშმარიტსა და მართლმადიდებელსა ქრისტეანეთა სარწმუნოებასა [15] ქართველთასა, რომელთა-იგი სწორად აქუს და გახუყოფელად მტკიცესა თანა სარწმუნოებასა და აღსარებასა ზეშმარიტთა ბერძენთა ნათესავისასა. და დაღაცათუ წადიერებაჲ მაქუნდა პირველითგან და განვიზრახევდ წღმოსაყალეთსვე ყოფასა ჩემსა და ვიდრე დასაფლეთს დამკვდრებადმდე აღშენებასა ეკლესიისასა და მონასტრისასა სამარხოდ და განსასუენებულად ბრალეულთა ბუალთა ჩემთა, გარნა მრავალთა მიერ ცოდვათა ჩემთა და ცვალებისაგან ამის სოფლისა საქმეთასა და ჩემისაგან საწუთროხსა ზრუნვათა შექცევისა და სიყუარულისაგან ვერ ღირს ვიქმენ აღსრულებად გულის ზრახვასა ჩემსა ვიდრე აქამომდე.

3. ღლო აწ, ქამსა სიბერისა ჩემისასა, არა თუ მე ჩემითა სიბრძნითა და მეცნიერებითა, გინა თუ გულისჯმის-ყოფითა, არამედ უფროხსლა აურაცხელითა და გამოუთქუმელითა კაცთმოყუარისა ღმრთისა ჩუენისა სახიერებითა³ და მოწყალებით მოხედვითა უღირსსა ამას [16] და ყოვლად უნდოსა მონასა მისსა ზედა, მცირედ რაჲმე განვიფრთხვე საწუთროხსა ამის ზრუნვათაგან და, მოვიჯსენე რაჲ დღე აღსასრულისა ჩემისაჲ და წინამდებარე იგი საქმეთა ჩემთა წოსაგებელისა ზარი და შიში და, ვითარცა პირველ ვთქუ, განვიცადე თავი ჩემი, რამეთუ ცუდ ვარ და ცარიელ ყოველთაგან საქმეთა ღმრთისა სათნოთა, ამისთვის უკუე შევევედრე მე ჩემსა მას და ყოველთავე შეცოდებულთა სასოსა და შემდგომად ღმრთისა შესავედრებელსა და მჯსნელსა ქრისტეანეთასა უმეტეს კურთხეულსა დედასა ჭრისტეს ღმრთისა ჩუენისასა მარადის ქალწულსა შარიამს, ყოვლად წმიდასა ღმრთისმშობელსა, და მის თანა ზეშთა საკვრველად დიდებულსა დიდსა მას წინამორბედსა და ნათლის-მცემელსა ჭრისტესსა, ნაშობთა შორის დედათაჲსა უმეტეს უაღრესსა წმიდასა ლოვანეს, და ეგრეთვე თავადსა მას ელვარედ მბრწყინვალესა მთავარ-მოწამესა და თავსა ჭრისტეს მარტულთასა ახოვნად მოღუაწესა წმიდასა ლიორგის და ვყვენ ესენი წინამძღუარ [17] ჩემდა ცხორებისა და მეოხად ჭრისტეს მიმართ ღმრთისა ჩუენისა დღესა მას განკითხვისასა ყოველთა თანა წმიდათა სათნოთა და საყუარელთა ჭრისტესთა, და აღვაშენენ ყოვლითა გულს-მოდგინებითა და დიდითა წარსაგებელითა ეკლესიანი ტაძრად სამკვდრებულად დიდებისა ერთბამად სახელსა ზედა სამთა ამათ ზეშთა საკვრველთასა ჰაეროვანნი და დიდად შუენიერნი, ძალისაებრ ჩემისა და ქცეულებისა დაუდგრომელთა მათ და დაუმტკიცებელთა ქამთა ამის საწუთროხსათა, თემსა შინა ღიიპუპოლისასა, მიღმართ სამხრით კერძო ჭევსა შინა ერთსა ფრიად

¹ ვიხილ. ² ღირ. ³ სხრებთა.

მაგარსა, საზღვართა შინა სოფლისა მის, რომელსა შეტრიწონ ეწოდების, რომელი-იგი ჴასილიკოსობად ჩინებულ არს.

4. სომელიცა წმიდათა და თვთმპყრობელთა მეფეთა ჩუენთა თვისთა წმიდითა სარწმუნოათა და თაყუანის-საცემელითა ოქრობეჭდებითა მოუნიჭებიეს ჩემდა ნაცვალად ჩემთა მათ მრავლითა სისხლითა სარწმუნოებით მსახურებათა, რომელი-ესე ჰასაკითგან სიყრ-[18]მისა ჩემისაათ და ვიდრე სიბერედ ჩემდამდე არაოდეს უდებ ვიქმენ დათხევად სისხლთა ჩემთა და თვისთა ჩემთასა და მრავლისა მის ერისა ჩემისასა სათნო-ყოფისათვს მეფობისა მათისა, ვინაჲცა ვიბრძანე მსახურებად Ⴢდმოსავლეთს გინა ბასავლეთს საბერძნეთისა სარგებელსა და მსახურებასა. სე, ნანდვლვე და ვიდრე ტყუეობათა შთავრდომადმდეცა თავით ჩემით და ჩემ თანა არა მცირედთა ნათესავთა ჩემთა ჴელსა წარმართთასა მიცემადმდე მიმსახურებია საბერძნეთისადა. ბა უკუეთუ ვთქუა, თუ მცირედნიდა ვინ ჩუენგანნი მომკუდარ არიან სარეცელსა ზედა თვისსა მშვდობით, რომელნი არა ჴელთაგან საბერძნეთისა და ძელისა ცხორებისა მტერთაჲსა მახვლითა მომწყდარ არიან, არა ვტყუვი.

5. Ⴢოლო აწ რამეთუ ღირს მყო მე ღმერთმან აღსრულებად გულის-თქუმასა გულისა ჩემისასა და განსრულდეს წმიდანი ესე ეკლესიანი გარე მოზღუდვილით მონასტრით და სენაკებითურთ ჩემთა მრ[19]ავალთა საფასეთა წარგებითა. რომლისათვს ვიკადრო და ვთქუა, ვითარმედ არავის სხვსა მიკინინდმდე საწმრისა, გინა ვინაჲვე მონახუეჭისა ანუ თუ გლენთა ჩემთა უსასყიდლოდ მოჰაჰრაკებითა რასავე მსახურებასა შინა, გინა ჳირვებითა მათითა ქმნილ არს შენებაჲ წმიდისა ამის ეკლესიისა და მონასტრისა ჩემისაჲ, არამედ ყოველივე მხოლოდ ჩემისაგან ნაქონებისა და სამართლად მონაგებისაგან ქმნილ არს.

შ ა ვ ი 4

შ ე ს ა წ ი რ ა ვ თ ა თ ვ ს და ძ ლ უ ე ნ თ ა და
ა დ გ ი ლ თ ა , რ ო მ ე ლ ნ ი მ ი ე ც ნ ე ს და
და ი ს ხ ნ ე ს ე კ ლ ე ს ი ა ს ა ა მ ა ს

1. შივეც უკუე და დაუმტკიცე წმიდასა ეკლესიასა ჩემსა მე, Ⴢრი-გოლ, ნებითა ღმრთისაჲთა სევასტოსმან და დიდმან დემესტიკოსმან ყოვლისა ბასავალეთისამან, ძემან სულ-კურთხეულისა Ⴢაკურიანისამან, ოქრობეჭდებითა ჩემდა მონიჭებულისაგან მონაგებისა და მამულისა ჩემისა, რომელნიცა მაქუნდეს ჴელმწიფებით სრულითა და შეუმრავითა უფლებითა, ლოგისქმნილ[20]ითა ოქრობეჭდებითა:

სირველად თავითგანვე თემსა ფილიპოპოლისასა ციხედ წოდებული სოფელი სეტრიწონისაჲ, რომელი უასილიკოსობად¹ წოდებულ არს, სრულად ყოვლითა აგარაებითა თვისითა,

უვანოვა აგარაკი, რომელსა შინა აწ მონასტერი აღიშენა,

სეტრიწონი აგარაჲ და

უაჩქოვა აგარაჲ,

ბობროლონგი აგარაჲ,

ბობროსტანი აგარაჲ,

შოსინაჲ აგარაჲ,

უაშკოვა აგარაჲ,

უაუოროვა აგარაჲ.

უსე ყოველნი თავიეთ ზღვრითა და სინორითა, და ყოვლითა სამართალითა და პირველითგანვე ქონებულითა ნაქონებითა მათითა და შემოსავალითა მათდა ქმნილისა მისებრ პერიერეზმონისა.

2. უგრეთვე მივეც დამოკიდებით მისსა ჩემი დიდი სოფელი სტენიმაზი, ჩემ მიერ აგებულითა ორითავე ციხით მისითურთ და ეგრეთვე მსგავსად აგარაებითურთ:

უბიპიწონით და

აგარაჲთ უარბარეწმიდითურთ, რომელი-იგი ღრენაკსა ახლავს, და სოხასტრებით მი[21]სით:

ჩიკოლწმიდით,

ულიაწმიდით,

ზემოთ უიორგიწმიდითურთ და

ქუემოჲთ, რომელი სოფელსა ახლავს, მითვე სახითა სრულებით თავისა ყოვლითავე პირველითგან გარე-შემოწერილითა ზღვრითა და ჩემ მიერ დადებულითა სინორითა შორის მისსა და მეორისა ციხისა უოტინაჲსა.

3. შივეც კუალად ციხეცა უანსკაჲ ახალ-ციხითურთ ურისით და სხვთა ყოვლითა სოფლებითა და აგარაებითა მისითა და პლანინაებითა და ყოვლითავე ზღვრითა და პირველითგანითა ნაქონებითა მისითა.

4. უგრეთვე მივეც მოფოლიწონთა სრეტორად სახელ-დებული სოფელი, რომელსა უელოვა ეწოდების, თავისა ყოვლითა შემოწერილებითა და ზღვრითა და ყოვლითა ნაქონებითა სრულებით.

5. შივეც მაგასვე ზემო უსენებულსა ეკლესიასა ჩემსა თემსა შინა უოლერონისასა ვანდსა შისინოპოლისასა პრასტინი ჩემი უაუწი თავისა ყოვლითა ზღვრითა და პირველითგანითა ნაქონებითა სრულებით. უა ციხესა შისინოპოლისასა შიგნით ჩემ მიერ განძითა ნასყიდნი სასახლენი ადგილნი და ჩემგანვე ადგებულნი სახლნი მას შინა და ეგრ[22]ეთვე ყმისა ჩემისა უარდან პრონოიტისისა უელითა გან-

¹ უასილისკოსობად.

ძითა ჩემითა ნასყიდნი სახლნი მასვე ციხესა შინა შისინოპოლისასა; და ციხესა გარეგნით მონასტერი ლიორჯიწმიდისაჲ, რომელი-იგი არს სპაპიკისა მთის ძირსა, თავისა ვენაქებითა და ყანებითა და მტილებითა და ყოვლითა სამართალითა და ნაქონებითა.

6. შა მასვე თემსა შინა ვანდსა სერიოთორისასა მივეც პრასტინი ჩემი სახელით შინა ზედა ნართაულით მიწით და ყანებით მისითურთ, ვითარ-იგი საპარადოდუკოსა პრასტიკონსა შინა სწერია.

7. უგრეთვე სერიოთორისა ციხესა შიგნით ავლინი, რომელი ობაზს, ოხსართანის ძმასა, სიძესა ჩუენსა, ჰქონდა¹, მითვე ყოვლითა შენებულებითა და ნაქონებითა.

8. ესე უკუე ყოველნი, რომელნი სახელ-დებით ზემოჲთ სწერიან, მიმიცემიან ზემო ქსენებულისა მონასტრისა ჩემისა ქართველთა იმრთისმშობელისა სექრიწონისადა, ვითა ზემო ვთქუ, თავიეთ ყოვლითავე ზღვრითა და პირველითგანვე ქონებულებითა ჭამულებითა და სამართალითა და თავიეთ უღლებითა ყოვლითა და თესულებითა [23] და ყოვლითა ალაგითა და შემოსავალითა.

9. სანატრელსა უკუე ძმასა ჩემსა ობაზ მაგისტროსსა ესრეთ დაეწესა ანდერძსა შინა მისსა, ვითარმედ: სადაცა ინებოს ძმამან ჩემმან ღრიგოლ აღშენებაჲ ეკლესიისა და საფლავისაჲ, მე მუნ დამმარხეთ. შა სსუათა თანა საჭმართა დაეწერა და დაეწესა ნაწილად სულისა თვისსა² თავისა სოფელი სრილონგი თემსა შინა სოლონიკისასა, რომელ არს საარხოვნილოსა სტეფანიანისასა, რომელი-იგი აქუნდა მას პატიოსნითა და თაყუანის-საცემელითა სარწმუნოითა³ ოქრობეჭდითა მინიჭებულად მისდა ნაცვალად პრასტინთა მისთა, რომელნი დაეტევნეს ონტიოქიას.

10. შა კუალად ესეცა დაეწესა ანდერძსა შინა თვისსა, ვითარმედ: უკუეთუ ვერ ეწიფოს ძმასა ჩემსა შენებად ეკლესიისა და მონასტრისა, მაშა სადაცა დავიმარხო, მუნ მიეცეს ესე სოფელი.

11. ლარნა-ვინაჲთგან წინამძღურებითა ღმრთისაჲთა, აღიშენა ჩემ მიერ ზემო თქუმილი ესე ეკლესიაჲ და მონასტერი ჩემი, ვყავთ ჩუენ ბრძანებისაებრ მისისა და მოვიყვანე ლარნაჲი მისი აქა, [24] მონასტერსა და ეკლესიასა სამარხოსა ჩემსა, და მუნ დავედევით საფლავსა შინა გუამი მისი. შა ვითარ-იგი ჯერ-იყო და შეჰგვანდა ჩემისა მისგან დიდისა და მრავლისა შეურავებისა და მჭურვალედ შემწუფელისა სურვილისა, რომელი მაქუნდა მისა მიმართ, ეგრეთ პატივით და ღირსებით ვილუაწეთ იგი და განვაწესეთ ყოველივე სარგებელი სულისა მისისაჲ და ფრიადიცა გასაყოფელი მივეც ქელითა ჩემითა საჭმართა და საფასეთა ჩემთაგან, პირველ, ოდეს-იგი ვიყავ მე ქეოდოსოპოლისს, და აწცა კუალად, შასავლეთს მოსლვასა ჩემსა.

12. ოწ უკუე, ვითარცა ვთქუ, სოფელი იგი სრილონგი, მისი-

¹ ჰქუნდა. ² თვისსა. ³ ასეა.

საებრ განწესებისა, მივეციტ მონასტერსა ჩუენსა და სამარხოსა მის-
სა და განვაწესეთ ყოფად მისთჳს ლოცვისა მრავლისა და ქამის
წირვისა, ვითარ ესერა ქუემოათ სწერია. შიგვცემიეს უკუე სოფელი
ესე სრილონგი მონასტრისა ჩუენისადა თავისა ძუელითა ციხებითა
და აგარაებითა, ქსენადოშებითა და ყოვლითა [25] ზღვრითა მისი-
თა და პირველითაგანითა ნაქონებითა და სამართალითა მისითა.

13. უგრეთვე დაეწერა ანდერძსა შინა თჳსსა სანატრელსა ძმასა
ჩემსა და მოეცა ლელატად ნაწილად ჩემდა ეგრევე სახელ ოქრობეჭ-
დითა მისდა მინიჭებულთა ადგილთაგან სოფელი ზრავიკი ზესარო-
პოლითურთ, რომელ არს თემსა სერაქსასა, ვანდსა შინა ხავალტო-
ნისასა სათევზითა ტბითა მისითა და აგარაათა, რომელსა ქლავაჲ
ეწოდების, და მე ვიქმენ¹ უფალ და ჳელმწიფე ამის სოფლისა და
ციხისა. ჴარნა მე პირველად სურვილისათჳს მისისა და მოწ-
ლედ სიყუარულისა და მერმე რამეთუ არარაჲ მაქუნდა ხუეჯაჲ
ამის სოფლისა საქმართათჳს, რამეთუ ნებითა ღმრთისაათა და ბედი-
თა წმიდათა და თჳთმპყრობელთა მეფეთაათა და ჩემითა მოსწრაფე-
ბითა და მოჭირვებითა არარაჲ მაკლდა, არცა მაქუნდა ხუეჯაჲ რაჲ-
სავე, რომლისათჳსცა პირველ თქუმული ესე სოფელი და ციხე, რო-
მელი ლელატად ჩემდა დაეტევა მას, განვაწესე და მივეც [26] კუა-
ლად იგიცა ამასვე ზემო ქსენებულსა ეკლესიასა და მონასტერსა ჩემ-
სა და სამარხოსა მისსა.

14. Ⴀწ უკუე სახელ-დებით ზემო თქმულნი ესე ციხენი და სო-
ფელნი და პრასტინნი ყოველნივე, რომელნიცა შევწირენით და მივს-
ცენით წმიდასა ეკლესიასა ჩუენსა და მონასტერსა ქართველთასა
სეტრიწონისასა, ყოველთავე სახელები პატიოსანსა შინა და სარწმუ-
ნოსა სიმტკიცისა ოქრობეჭედსა, რომელი შეიქმნა ამის მონასტრი-
სათჳს, თითოეულად წერილ არიან.

15. შრავალი უკუე სხუაჲცა საქმარი განეწესა პირველ თქუმულ-
სა სანატრელსა ძმასა ჩემსა მონაგებთა და საფასეთა მისთაგან ჳელი-
თა ჩემითა მიცემად სულისათჳს მისისა, ესე-იგი არს განძისაგან,
ვეცხლის ჳურჯელთაგან, შესამოსელთაგან და სხჳსა ყოვლისავე
საქმრისაგან და ეგრეთვე ოთხფერწთაგან და ყოვლისაგანვე ჳასაკისა
პირთაჲსა, რამეთუ ნებითა ღმრთისაათა მდიდარი იყო და აქუნდა
ყოველივე საქმარი უკლებად.

16. სე² და ჩემიცა არა მცირედი აქუნდა საფასე მის თანა ნამარ-
ხევად დადე[27]ბული, რომელიმე ჳელითა ჩემითა მიცემული მისდა
და სხუაჲ რომელიმე, შემდგომად Ⴀდმოსავალეთს განმგებელად წარ-

¹ ვექმენ (თუ «ვექმენ» ფორმას დავტოვებდით, მაშინ მომდევნო ობიექტები მიცემით ბრუნვაში დადგებოდა: ვექმენ უფალ და ჳელმწიფე ამას სოფელსა და ციხესა).

² ვქ.

სღვისა ჩემისა ძეოდოსოპოლისს, ჩემთა პრასტინთა ყოველსავე შემოსავალსა ამათ წყლთასა ბრძანებითავე ჩემითა აიღებდა და დაჰმარხვიდა, რამეთუ არავინ მესუა მე სხუად ვინ უფროჲს მისსა მისანდობელი სულისათჳს ჩემისა, ვითარ-იგი არცა მას ვინ ესუა უფროჲს ჩემსა მისთჳს მისანდობელი. თა რომელი-იგი იყო ჩემი მის თანა, ყოველივე ძუელი განძი იყო: რომანატი, მონამახატი¹, დუკატი, ექუსთავედი და მისაილატი, რომლისაგან, ლმოსავლეთით რაჲ მოვიქეც შემდგომად ძმისა ჩემისა დალევნისა, არცა ერთი რაჲ ვპოვე გინა თუ ჩემისაგან, გინა თუ მისისაგან საფასისა, რომელიცა მას სულისა თჳსისათჳს დაეწესა მიცემად.

17. ძოლო ზემო ჳენებულნი ეგე მონაგებნი ყოველნი, რომელთაცა სახელები თვითოეულად ზემოჲთ სწერიან, ესრე სახედ მიგვცემიან სრულებით ყოვლითა საჳმრითა მათითა, სეფითა უღლებითა და [28] ეგრეთვე გლეხებითა, მთითა და ბარითა, ტყითა და პლანიანებითა და საძოვრითა² ადგილებითა, ვენაჳებითა და ხილნარებითა, წისქვლებითა და სახლებითა, ზღვთა და ჳმელითა, ციხებითა და ყოვლითა შენებულებითა მათითა და ყოვლითა ქონიერებითა მათითა და შემოსავალითა შინა და გარე, ძრვადითა და უძრავითა და თვთომძრავითა ყოვლითა.

18. ძმას თანა შევწირენით და მივსცენით ხატნი პატიოსანნი მრავალნი და ჯუარნი საუფლონი, სავსენი ნაწილითა ძელისა ცხოვრებისაჲთა და სახარებანიცა ქართულნი და ბერძულნი. ძმათგანნი უმრავლესნი დიდძალითა წარსაგებელითა შემეკულ არიან თუალებითა პატიოსნითა და მარგალიტითა, მინაჲთა და შემეფტონითა. თა სხუად სამკაული მრავალი ფერი ეკლესიისაჲ, რომელ არიან ბარძიმ-ფეშხუმები და საცეცხურები ვეცხლისაჲ და ქორაჳანდელნი ვეცხლისანი და ჳიქანი ბრწყინვალედ პატიოსანნი და ეგრეთ [29] ვესამეუფონი შესამოსელნი პატიოსანნი თვთ მებრ წმიდისა მეფისა კირუ ლექსისა ზომნიანოსისა, თჳსისა წმიდისა ტანისაგან წარმოცემული ჩემდა ქამსა მას, ოდეს-იგი ღმერთმან დიდითა ძალითა თჳსითა და შეწევნითა ძლიერისა მარჯუენისა თჳსისაჲთა და ეგრევე მსგავსად ბედითა წმიდისა და თვთმპყრობელისა მეფისა ჩუენისაჲთა, დაამჳუა ჩუენ მიერ უშჯულოჲ და ფრიად მძლავრი მტერი ქრისტეანეთა და საბერძნეთისაჲ ნათესავი პეწინაგთაჲ, რომელთაცა ძლეულებაჲ და მოსრვაჲ წიგნითა აღწერად ვერ ძალ-მიც, რომელთასა ვჰგონებ, რომელ შემდგომად აღსრულებისა ჩემისა მრავალთა შინა ქამთა იჳსენებოდის მაშინ ყოფილი იგი ღმრთისა მიერ საკვრეველებაჲ.

19. ეგრეთვე იგიცა შესამოსლები მივეც, რომელ, ოდეს კუმანთა ტყუეობისაგან გამომიჳსნა ღმერთმან წყალობითა თჳსითა, წარმო-

¹ მონამახი. ² სასაძოვრითა.

ეცნეს ჩემდა წმიდასა მეფესა და ძლიერსა სევასტოკრატორსა, ძმასა ჰეფობისა მისისასა.

20. შივესცენით კუალად სსუანიცა სამოსელნი უკერველნი დიდფასისანი და სსუანიცა სატნი ფიც[30]რისანი, ოქროპეტალოთა და წამლითა შუენიერად დაწერილნი, საჭმარად და სამკაულად ეკლესიისა და ეგრეთვე საკანდლენი რვალისანი ჯაჭუებითურთ და სასანთლენი კელაპტარნი მრავალნი.

21. ზა ამათ ყოველთა საზომი და სახე ამისსა შემდგომად წიგნსა ამას შინა წულილ-წულილად ქუემო შთავწერია, რომელნიცა მიგვცემიან წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისადა¹.

ჩ ა ვ ი 2

ს ზ ნ ა უ რ ა დ ყ ო ვ ლ ი ს ა თ ვ ს მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა ჩ უ ე ნ ი ს ა ყ ო ვ ლ ი ს ა გ ა ნ ვ ე ს ა ხ ი ს ა ს ა ხ ა რ კ ო ხ ს ა და მ ს ა ხ უ რ ე ბ ი ს ა

1. შემდგომად ყოვლისა ამის განვაწესე წმიდაჲ ეკლესიაჲ ჩემი და სამოღუაწეოჲ სენაკები და უდაბნოჲ ესე და მონასტერი საკრებულოჲ ყოვად თვნიერ ყოვლისა მსახურებისა, სამეუფოჲსა და სამთავროჲსა, ყოვლითა ამით ზედა წერილით მონაგებითურთ, რომელი დაგვიწერიეს და მიგვცემიეს ამის მონასტრისადა, ზემავალითა და ქუემდებართა და თვთმავალითა ყოვლითა, რაჲთა იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თვთქელმწიფე, თვთმფლობელ და და[31]უმონებელ² და რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ: სამეუფოსა და საპატრიარქოსა, სამეტროპოლიტოსა და საეპისკოპოსოსა და სამამასახლისოსა ყოველსა.

2. ზა უფროჲსდა მიტროპოლიტისაგან ფილიპოპოელთაჲსა³ არს აზნაურ და შეუვალ მიმუნადმდე, ვიდრე არცაღა თუ კუერექსსა შინა იწსენებოდის სახელი მისი, გარნა ამას ხოლო იტყოდინ, ვითარმედ: «მოივსენენ, უფალო, ყოველნი ეპისკოპოსნი მართლმადიდებელნი» და შემდგომი ამისი.

3. ზა ეგრეთვე ყოველთაგან მთავართა და ქელმწიფეთა მსოფლიოთა არს თავისუფალ მონასტერი ჩემი, დიდთაგან და ვიდრე მიმცირეთადმდე, ვითარ-იგი სარწმუნოთა მიერ სამეუფოთა ოქრობეჭედთა არს დამტკიცებულ⁴ ესე ყოველი.

¹ მხედველობაში აქვს 34-ე და 35-ე თავებში ჩამოთვლილი ნივთები. ² დამონებელ.

³ ასეა. ⁴ დამტკიცებუ.

თ ა ვ ი ბ

ზოგად მცხორებელთათვის კრებულისა
ძმათა და განყენებისათვის
მათისა მოსენაკეობისაგან

1. ჩებითა ღმრთისაათა, განწესებისაებრ წმიდათა პირველთა მათათაჲსა, ვინებე მეცა, უნდომან და უღირსმან მონამან ჰრისტესმან ღრიგოლ, ყოფად მონასტრისა ჩემისა და მას [32] შინა დამკვდრებულთა ძმათა, რაათა იყვნენ ყოველნი იგი ზოგად მცხორებელ ერთობით, წინამძღუარიცა და ძმანიცა; ბრძენმცა არიან და გულისქმის-მყოფელ საღმრთოთაცა საქმეთა შინა და კაცობრივთა, ერთ-გულ და ერთ-სიტყუა ყოვლით კერძო მყუდროსა მას შინა და დაწყნარებულსა ცხორებასა.

2. თა იყავნ ტაბლად მათი საზოგადო და საერთადო, რამეთუ არა მნებაეს რაეთურთით, რაათა ორი გუარი ჰური, გინა საჭმელი ანუ სსუაჲ რაამე სანოვაგეთაგანი შეიქმნებოდის, ანუ თუ ორი გუარი ღვინოჲ იწდოღდის, რამეთუ სადაცა ზოგად მცხორებელნი იყვნენ, არა ჯერ-არს, რაათა ერთი მეორისა უმჯობესთა საზრდელთა და სასუმელთა იჭუმევედეს, არცაღა თვთ მებრ მამასახლისი, რამეთუ უფროჲსღა მისა ჯერ-არს ქონებად უმეტესისა სიმდაბლისა და წესირებისა, რაათა ესრეთ შეუძლოს მან სსუათა მათ დამჭირვად და ჰყრობად განწესებულსა ამას ქუეშე.

3. ჴანვაყენებ ამისგანცა, რომელ არს საკუთრად თავისა თვისათვის ალაგისა რაჲსამე [33] ღუწოლაჲ ძმისაჲ, ანუ თუ ნაშრომისა, ანუ ოთხფერჯისა მოგებაჲ, ანუ სენაკთა შინა მათთა რაჲსაცა დამარხვაჲ, რამეთუ ამას ყოველსა გარე განვსდევნით — მარტოდ ჳამასა და სუმასა ფარულად გინა ცხადად, გინა თუ სსუასა თანა. შამეთუ რომელი ამას იქმოდის, იგი წინა-აღუღვების აღთქმასა მას და მცნებასა, რომელი-იგი წინაშე ღმრთისა და კაცთა არა კაცთა, არამედ ანგელოზთა აღუწერიეს ცათა შინა, რომლისათვის სიტყუსა მიცემად მიგუეჟადების წინაშე საშინელთა საყდართა ჰრისტესთა.

4. Ⴎგრეთვე არცა სადუღარისა ჳურჯლისა ჯერ-არს ქონებად, არცა წუენისა ქმნად, გინა კიდევანად ტაბლისა შემზადებად, ანუ თუ ზოდებად რაჲსამე საზიაროსა მას ტრაპეზსა და მუნ შეჭმად, რაათა არა პატიოსნისა ტაძრისა წილ და სამოციქულოჲსა ტაბლისა საფარდულ იქმნას ადგილი ესე.

5. ღოლო უკუეთუ უძღურებისათვის, გინა სიბერესა დიდსა მიწევნისა მიზეზითა ნუგეშინის-ცემად ჳმდეს ვისიმე, ჯერ-არს, გარნა კნინოდენ.

6. ჰოლო უკუეთუ მთავართაგანი ვინ, გინა თუ შუებ[34]ულად ცხორებულთაჲ მოსრულ იყოს მონაზონებად და ესევეითარნი იგი მსახურისა გინა მოწფისა საკუთრად დადგინებასა ინუკევედენ, არა ესცემთ მიშუებასა. ძამეთუ უკუეთუ მიუშუას ვინ და ადგილ-სცეს ღათ, არა ხოლო თუ უსწორებლობაჲ და განყოფილებაჲ შეიქმნების ამის მიერ შორის ძმათა და საზიაროხსა მის ცხორებისა წესისა შეცვალებაჲ, არამედ დიდიცა საენებელი და ახალ-სახეობაჲ არა სულიერი ოდენ შორის შემოვალს, არამედ მონაგებთაცა ადგილისათა სარგებელისა წილ საენებელი ფრიადი შეემთხვოს და ევნოს მას შინა მყოფთა მათ თუთრჩულობითა მით¹ და შეძინების-მოყუარებითა. ძამეთუ განთხეებით საკუთრად წესისა ძიებითა ზოგად საცხორებელსა მას წესსა და საქმესა უწესობად და ორგულებად შესცვალბენ და, — რაჲთა ესრეთცა ვთქუა, ვითარმედ, — საქმარსა მას უწმრად გამოაჩინებენ თავველობით. ტრამედ უფრადსა თანა-აც ესევეითართა მათ, რაჲთა ღმრთის მოშიშებით და სიბრძნით სსუათაცა მსახურებისა განგებაჲ თ[35]ავს-იღვან და არა რაჲთა საჭამადთა და სასუამადთა სენაკთა შინა თუსთა დაძმარხვიდენ და გინა ცხადად, გინა ფარულად ჭამად გული უთქუმიდეს, რამეთუ ამას ყოველსა გარე-განვაშორებთ ქონებად ვისსამე.

7. ნა არა გუნებაჲს, რაჲთა ძმათა საქმარი რაჲმე აქუნდეს განთხეებულად, ცხადად გინა ფარულად, დიდი გინა მცირე; არცა სსუათაგან მოღებად რაჲსამე, გინა მიცემად ვისამე ქველის საქმედ, დაღაცათუ გლახაკცა იყოს. ნა ნუმცა ვინ არს უმეცარ ესევეითართა, ვითარმედ არა საქებელ არიან, რამეთუ საეშმაკო არს ესე და გარეგან შჯულისა, და კანონისა მის მოძღურებისა დამჯსნელ.

8. ძამეთუ ოდესღა-იგი არაჲვის აქუნდეს ჳელმწიფებაჲ თავისათვისისა უფლებად, ვითარ უკუე ეუფლოს სხვისა საქმართა ვითარცა თუსთა? და რომელსა-იგი² თუსთაგან საქმართა ყოველთა ეჯმნას, ვითარ განაგებდეს სხვისასა მას და ვითარცა თუსსა მისცემდეს მოქენეთა მათ?

9. ძამეთუ რომელსა თავიცა თუსი უარ-ეყოს ერთ გზის და ნებაჲცა და სიმართლისადა იყოს დამონებულ და მერმე [36] თავ-მოთხებით განაგებდეს რასმე, რასამცა სსუასა იქმოდა ეგევეითარი თუნიერ, რამეთუ სიმართლესა განეყენების და მონა ცოდვისა ჰყოფს თავსა თუსსა?

10. ნა რაჲმცა უკუე სასყიდელი მისცა ჰრისტემან ესევეითარსა მას, რომელი სიმართლესა თუსსა ეძიებდეს დამტკიცებად და სიმართლესა ღმრთისასა არა დაემორჩილოს?! ჴინა რომელიმცა საქმე წყა-

¹ მ-თ.

² რ-ლი-იგი.

ლობისა, გინა უცხოთ მოყუარებისა იყო ესე, რაჟამს-იგი არცა თუ წიცირედი ზღვევამ თავს-იდვას ვინ, არამედ ნაცვალად მისსა, რომელი-იგი გლახაკსა მისცა, სსუასა საჭმარსა ითხოვდეს წინამძღურისაგან და ძუელისა წილ ახალსა ინებებდეს და უჭმრისა წილ საჭმარსა ბოროტად მოვაჭრებითა?

11. წითარ უკუე არა ცხად არს, ვითარმედ იჭირვი შენ, რომელი-ევე ამას ჰყოფ, არა თუ სტუმართ მოყუარობისათვის, გინა გლახაკთ მოწყალებისა, არამედ საფარდულისა შეძინებითა და ანგაპრებითა, ოდესღა-იგი მათსა მას ზღვევასა რეცა ღმობიერად იჩქურებ და სიცივისა და სიშიშულისა თავს-დებად ჰმარუენებ[37]ლობ სიყუარულისათვის მოყუსისა, რაათამცა ესრე სახედ არა მიემთხვე მეცნიერებით დასჯილებასა?

12. ჯერ-არს უკუე და სამართალ განკრძალვად ყოველთა და უფროსდა წინამძღურისა სწავლათა შედგომად და იგი ოდენ ცნობად შჯულად და მცნებად და საღმრთოდ ბრძანებად, რომელი-რაჟმან უბრძანოს, და არა შთაფრდომად რეცა გონება-ტყბილობით მპარვობასა და არა უმეცრებად, ვითარმედ ზიარი არს და ზოგადი ყოველთათვის უცხოთ მოყუარებაჲ იგი და ქველის საქმე, რომელი იქმნების მნეთა მიერ და განმგეთა ეკლესიისათა.

13. ოწ უკუე რომელი წესსა ამას ზედა არა დაადგრეს¹, არამედ უმეტესსა რასმე ჭელ-ჰყოფდეს და ზეციერსა მას მორჩილებასა ზაკულებით აღაშფოთებდეს, უკუეთუ არა ინებოს განმართებად თავისა შუისისა და მოსლვად სიმართლესა, ეგვეითარი იგი, ვითარცა ქუებული შეილებისაგან, უცხოდ შეირაცხენ ძმობისა ამისგან და იჯმენინ და განვარდინ საღმრთოსა ამისგან სამკვდრებელისა.

თავი 7

წინამძღურისათვის მონასტრისა, ვითარ
[38] ჯერ-არს გამორჩევაჲ და დამტკიცებაჲ
ანუ შემდგომად პირველისა წინამძღურისა
ვითარ ჯერ-არს მეორისა დაყენებაჲ
მასვე მსახურებასა მონასტრისასა

1. ნეშმართად უკუე და სამართლად პირველ ყოვლისა წინა მდებარეთა მათ განწესებათაჲსა ჯერ-არს წინამძღურისა ძმათა მონასტრისათა ყოფად ურჩეულესი და უფრო უწესიერესი, რომელი უმეტეს ყოვლისა სასწრაფო არს ჩუენდა ფრიად და რომლისათვის ყოველი შოგონებაჲ და გულს-მოდგინებაჲ ჩუენი აღვპართ და განვიკითხეთ ურთიერთარს გამოცნობით და ესე ვპოვეთ წრფელი და ყოვლისა უფოთისაგან თავისუფალი გზაჲ: რაათა ვიდრე მე, მაშენებელი ზემო

¹ დაადრგეს.

ქსენებულისა მის მონასტრისაჲ, ცოცხალ ვიყო, რომელიცა მე და-
დაწესო წინამძღურად მონასტრისა, იგი იყავნ, და უკუეთუ დაადგ-
რეს¹ წესიერად და სიწრფოებით განწესებულისა ამისებრ მცნებისა,
ეგოს იგი წინამძღურობასა მას შინა ვიდრე დღემდე აღსასრულისა
მისისა.

2. ოლო შემდგომად მისსა დაყენებადი იგი, წესისაებრ ქამისა,
[39] წინამძღუარი ქამსა მიცვალებისა მისისასა მანვე პირველმან გა-
მთარჩიოს მეორედ წინამძღურად ყოფადი იგი მწყყმსად ძმათა, გარ-
ნა არა თვსებისა, გინა მეგობრობისა მიზეზითა, არამედ ძმათა ყო-
ველთა წამებითა და დამტკიცებითა ყოს, და რომელი-იგი შემძლე-
ელ იყოს ქამსა მას შინა და ურჩეულესი, უფროჲს ყოველთა გულის-
ქმის-მყოფელი და თუალ-უზნუავი.

3. ოლო მისდა ესრე ჯერ-არს ქონებად ჯელმწიფებისა ჯელთ-
დებულისა მის მამობისასა², რომელი-იგი ძმათა წინამძღუარ ყო-
ფად იყოს, რაჲთა არა იყოს ნეფსით თვსით მოსწრაფე წოდებასა
მას, არამედ, ვითარცა ზემო ვთქუ, გამორჩევასა მას და ბრძანებასა
მოელოდის ზედამდგომელისასა, რამეთუ ესრე მნებაჲს ყოფად ყო-
ველთა მათ, უფროჲსდა, რაჲთა ესევეთარი იგი ჯელ-ყოფად ესრე
სახედ ყონ, გარნა არა თვნიერ ნებისა გინა დაჯერებისა აღსრულება-
დისა მის წინამძღურისა.

4. ოლო შემდგომად ამიერ განსლვისა პირველისა მის წინა-
მძღურისა მერმელა აქუნდეს მეორესა მას ჯელმწიფებაჲ მთავრობი-
საჲ მის თანა-განზრახვითა მოლუაწეთა და [40] ჯელისუფალთა მო-
ნასტრისათა და რომელნი-იგი მოურნე სულისა მიცვალებულისაჲ
მის იყვნენ.

5. ზულად ამასცა ვიტყვ: შემდგომად მიცვალებულისა მის წინა-
მძღურისა, რომელი ჩემ მიერ გამორჩეულ და დაწესებულ იყოს წი-
ნამძღურად, უკუეთუ ესრეთ რაჲმე დახუდეს, რომელ ანასდუულად
მიიცვალოს და ვერ ეწიფოს ესრეთ განგებად და დაყენებად ვისამე
წინამძღურად სამწყსოასა მის, მაშინ უკუე გამორჩევითა და გამო-
ციებითა უმჯობესთა და მოლუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა და სუ-
ლისა მოურავთაჲთა დაიწესოს ძმათაგანი წინამძღურად. ოა ესე კუა-
ლად წესისაებრ პირველ ჩემ მიერ განჩინებულისა, რომელი ვთქუთ
ახლად დაყენებისათჲს წინამძღურისა. ოა ახლად დადგინებული იგი
დგეს და ეგოს ეგრევე სახედ, ვითარმცა მიცვალებულისა მისგან იყო
გამორჩეულ და დადგინებულ.

6. ოლო დადგინებასა და წარმართებასა მას წინამძღურისასა
ესრეთ განვაგებთ, რაჲთა მიიცვალებოდის რაჲ პირველი წინამძღუა-
რი, ესე იგი არს უფლისა რაჲ [41] ვიდოდის, ვიდრეღა ჯერეთ იყოს-

¹ დაადრგეს. ² ასეა (მოსალოდნელი იყო: მამობისაჲსა). შღრ. შუენიერე-
ბასა სახლისა ღმრთისასა (21,3).

და იგი ცხორებასა ამას, შემოკრიბნეს ძმანი ყოველნი ერთად და წარმოადგინოს, რომელი-იგი შემდგომად მისსა წინამძღუარ ყოფად იყოს, და ამცნოს მას დამარხვად ყოველივე ჩუენ მიერ პირველ განსაზღვრებულისა მის განგებისა წესი, რაათა მას ზედა მოქალაქობდეს, და არა აქუნდეს კელმწიფება თავით თვისით განგებად რაასამე.

7. ნა მერმე შემდგომად დაფლვისა მიცვალებულისა მის შესამესა დღესა ესე ჯერ-არს ყოფად ახლისა მის წინამძღურისა: რაათა აღასრულონ ღამის თევად და პანაშუდი და სამხრად, აღასრულონ რაა საღმრთოთა საიდუმლოთ, წინაშე წმიდისა საკურთხეველისა დაადგინონ და ძმათა ყოველთა წესისაებრ თვითოულმან ყოველმან მუქლნა მოუდრიკენეს და ამბორს-უყონ და მერმელა, შემდგომად ამისსა. განმხიარულებულნი ერთბამად ყოველნი ტრაპეზად იწოდნენ უფლისა მიერ და უხუებიტ ტაბლად დაეგოს და ჰმადლოდნენ ღმერთსა.

8. სომლისათვისცა ვაფუცებ და ამასვე ვეტყუ პირველსა მას წინამძღუარსა და შემდგომთა მისთა, რაათა წარმართებულად და სიწრფე[42]ობით ჰმწყსიდეს სულიერსა მას სამწყსოსა და სიმართლით იქცეოდის ძმათა მიმართ და თავადისა ქრისტეს შესუს მიერ უფლისა ჩუენისა, თუალ-უხუავისა მის, განმკითხველისა გულთა და თირკუმელთაასა და განმკუეთელისა უფროას ყოველისა მახვლისა იარპირისა, რომელი ვიდრე განსაყოფელადმდე სამშუენველისა და ნაწევართა მიიწევვის და განჰვლის და მიაგებს თვითოულსა საქმეთაებრ (ღამოცხ. 2, 23, 7ბრ. 4, 12); და რაათა არა-რაა უღირსებით და საენებელად წმიდასა მას ზედა სამწყსოსა ძმობისასა განიზრახოს, რომელთათვის არცა ერთი რაა შრომაა გინა ჰირი თავს-უც, არცა თვისითა შრომითა მოუგიეს, ვითარ-იგი დიდისა მოციქულისა საფლესებრ ჯერ-არს თქუმად განკანონებით, ვითარმედ: რომელი-იგი არა იქმოდის, ნუცაღა ჰამნ! [11 თესალ. 3, 10]. ამისთვის რასაცა იქმოდის, ესრეთმცა ჰყოფს, ვითარცა წინაშე თუალთა ძისა ღმრთისათა სახილველად მისა.

9. ნა მის თანა ყოველნი ესრეთვე იქმოდინ წესსა მას და განგებასა თვისსა მართლად და უბიწოდ, რამეთუ კმა არს მათდა მადლი ესე, რამეთუ [43] რომელსა შინა არა დაშურეს, სხუათა შრომილსა და ნაოფლავსა შინა იშუებენ, რომელი-იგი სხუათა დიდითა მოსწრაფებითა და მრავლითა ღუაწლითა და რუდუნებითა შემოუკრებიეს, რომელსა იგინი ხოლო იცნობენ, რომელთა გამოცდილებით უწყიან. ნა ამის ყოველისა უშრომელად და თვნიერ ზღვევისა მშუებელ და მქმარებელ იქმნეს! ამისთვის თანა-აც, რაათა მარადის ღმერთსა ჰმადლოდნენ ჯერისაებრ და ჩუენ გუაჰსენებდენ კეთილად, ვითარცა მიზეხსა¹ ქმნულთა მათდა ესევითართა მათ კეთილთასა.

¹ მიზეხ.

10. ნა ვითარმცა უკუე არა სამართლად თანა-ედვა ყოველსავე სიმართლით მავალსა ყოველსა შინა ცხორებასა მისსა მადლობაჲ მკსნელისა და ღმრთისა ჩუენისაჲ, რომელსა-იგი არცა თუ მცირედ რაათამე დამაშურალ არს რჩეულისა ამის და ნუყიერისა ადგილისა ძიებასა! ჩუენ ვართ უკუე, რომელთა თავს-ვიდევით ესევეთარი ზორუნვაჲ ზე და ქუე სღვითა ჩუენითა და ყოველისავე ადგილისა მონაგებთა ჩუენთაჲსა მიმოხილვითა და გამოკითხვითა და განსასუენებელისა ძიებითა სამკვდრებელად [44] ძმათა, რომლისა უფროჲს უმჯობესი და უმესგავსებული ვერსადა ვპოვეთ.

11. ნა ამან ესოდენმან ჩუენმან საქმისა ამის თანა-შემწეობამან ესრე სახედ ერთად შეკრებულსა ამას კეთილთა სიმრავლესა მიმამთხვნა ჩუენ, რომელ არს პირველად სადგური ესე ყოველითურთ შუენიერი და განსასუენებელი და ადვსებული მხიარულებითა და სიტყობებითა. და არა ესე ხოლო, არამედ ყოველთა საქმართა უხუებით და უვნებელად ქონებითა, რომელსა შინა ყოველივე საქმარი სულიერი და ჯორციელი ურთიერთას შეზავებულად აქუს.

12. სომლისათჳს მინდობილ ვარ თქუემად, ვითარმედ მსგავს არს ესე ძალისაებრ სამოთხისა ღმრთისა და პირველისა მის კაცისა საშუებელისა, რამეთუ უხუად აქუს და უჭირველად და უზრუნველად ყოველი საშუებელი მას შინა დამკვდრებულთა მათ, უფროჲსდა ოდეს ვინ შუენიერებასა ეკლესიისასა მიხედნეს და სიკეთესა სამკაულთა და შესამოსელთა მისთასა და მას შინა სულნელებასა მადლითა სულისაათა აღსავსესა და ჳმა-ტკბილობასა მას გალობისა ფსალმუნთაჲსა და სულთა [45] სარგებელსა მას წესიერებასა და სამეუფოჲსა მის გზისა სასუფეველისა ჩუენებასა და სხუასა მას ყოველსა მადლითა ღმრთისაათა შემკობილებასა.

13. სწ უკუე ამის ყოველისა ესრეთ უნაკლულოდ ყოფითა და ყოველისა კეთილისა უშრომელად პოვნითა ვითარ არა უზრუნველად და სიხარულით ცხონდებოდის ყოველი, რომელი აქა მკვდრობასა ღირს იქმნას და მარტივითა გულის-სიტყვთა უღელვოდ ჳმართებდეს ნავსა თჳსსა დაწყნარებულსა ამას შინა ჳაერსა, მსგავსად საყდართა ღმრთისათა მხილველისა მის წინაწარმეტყუელისა [შდრ. უსაია 6, 1] და მოციქულებრ მოქალაქობითა, ვითარცა-იგი იტყჳს ლობ საკურველი: «ეცინოდის ამბობებასა ქალაქთასა და ჳმასა მოხარკეთასა შურაცხ-ჳყოფდეს» [ღობ 39, 7].

14. ღოლო უპირატეს ყოველთასა, ზეშთა ყოველისა, წინამძღუარსა უქმს ყოველსა შინა განმართებაჲ თავისა თჳსისაჲ, რაათა სასე კეთილი ყოველთა ექმნას; უფროჲსდა, რაათა არაჲ მოიგოს თავისა თჳსისათჳს საკუთრად, რამეთუ ყოველივე მისი არს, და რაათა ლოცვისათჳს მოცალე იყოს და სიტყვთა მოძღურებისაათა და სწავლისაათა ფრთხილ, ღუწოლისა [46] თჳს ძმათაჲსა მოსწრაფე და უპატიოსნეს ყოველისა შეჳრაცხოს ესევეთარი განგებაჲ და უაღრეს, ვი-

თარცა იტყუოს საღმრთო მოციქული: «სდევდეს სიმართლესა მარჯუენითცა და მარცხენით, დიდებითა და გინებითა, ქებითა და გმობითა, ვითარცა მაცთურნი და ჭეშმარიტნი» [11 კორ. 6, 7-8]. და სხვთა ყოვლითა ესევეითართა მცნებათა სახითა ჰმწყსიდეს და უძლოდის მისდა რწმუნებულთა მათ სამწყსოთა, მიწევნად ნეტარებასა მას მოსალოდებელსა. ღლო სულ-გრძელებასა და სიმშუდესა და სახიერებასა ყოველთა მიმართცა აჩუენებს, დიდთა და მცირეთა, და დაუთმობდეს სულ-მოკლეთა და უდებთა სიყუარულითა ჰრისტესითა. შა ჯერ-არს თქუმად, ვითარმედ მდრტუნველთა მათ ზედაცა მებრჯერ-არს ჩუენებად სულ-გრძელებისა, რომელთა დათმობაჲ უძნელეს და უმპიმეს არს უფროჲს ყოვლისა. ჴარნა რომელნი თავს-იდებდენ მათსა, მრავალი სასყიდელი მოილონ ღმრთისაგან, რამეთუ მსგავს ღმრთისა იყვნენ.

15. შა შემდგომად ამის ყოვლისა ამასცა ვამცნებ კუალად, რაათა არა იყოს მონასტერსა ჩემსა წინამძღუარი, რომელსა თუს[47]ნი და ნათესავენი მრავალნი ესხნენ. შავაყენებ ამისგანცა, რაათა არა დააყენოს წინამძღუარმან თუსთა მისთაგანი ქელადად გინა მსახურად მონასტერსა შინა, გინა გარე სოფელთა ანუ პრასტინთა.

ჩ ა ვ ი 7

ს ი ც ხ ვ ს ა თ ვ ს მ ო ნ ა ზ ო ნ თ ა ე ს ა რ ო მ ე ლ ნ ი
და ვ ა წ ე ს ე ნ ი თ, რ ა ა თ ა ა რ ა დ ა ა კ ლ დ ე ნ, და
მ ა თ გ ა ნ თ ა ქ ე ლ ი ს უ ფ ლ ა დ დ ა ყ ე ნ ე ბ ი ს ა თ ვ ს

1. ჯერ-არს უკუე რიცხვსათუსცა ძმათაჲსა განსაზღვრებად ესრე სახედ, ვითარ-იგი ქველის მოქმედმან ღმერთმან ჩუენმან პირველ დასაბამსა შემოსლვაჲ კაცთაჲ სოფლად განაწესა უწინარეს და არა-რაჲსაგან არსებად მოიყვანნა იგინი წესიერად და ზომიერად, ვითარ-იგი არავის აქუნდა იჭვ.

2. Ⴀწ უკუე მნებაჲს მეცა, რაათა იყოს რიცხვ ზოგად ცხორებულთა მათ ძმათაჲ ორმეოცდა ათამდინ¹, თუნიერ მამასახლისისა. ღლო არიანმცა წმიდათა და მოღუწეთაგანნი² და მადლითა ღმრთისაჲთა შემკულნი სათნოებითა. შა არა მნებაჲს, რაათა დააკლდეს რიცხუსა ორმეოცდა ათთასა თუნიერ მამისა.

3. Ⴀათუცებ უფლისა მიმართ და თანა [48] კანონსა დაესდებ არა შთამოყვანებად რიცხვ ერგასითაჲ მათ. Ⴀრამედ უკუეთუ შეემთხვოს დაკლებაჲ ამის რიცხვსაჲ გინათუ სიკუდილითა ვისითა, ანუ სხვთა მიზეზითა რაჲთმე, კუალადმცა შეემატების და განსრულდების რიცხვ ორმეოცდა ათთაჲ მათ, რაათა დიდების მეტყუელებასა

¹ ასეა. ² ასეა.

ღმრთისასა და ლოცვასა არა მოაკლდეს და მსახურებაცა ადვილად იქმნებოდის და წესიერად და დაუკლებლად. ოა ამის ორმოცდაათერთმეტისა რიცხვსაგან:

4. ორთი იყოს წინამძღუარ და მწყემს მონასტრისა და ძმათა, რჩეული და განსრულებული სულიერითა მეცნიერებითა ყოვლითავე და მოღუწებითა.

5. ოა ორნი იყვნენ იკონომოსად ზედა სოფელთა: ერთი ფილიპოპოლისა კერძისათა და ერთი შისინოპოლისასათა და სხუათა მათქუემოთა სოფელთასა.

6. ოა ერთი დეკანოზად იყოს, წმიდად მოქალაქობითა და მეცნიერ ყოველსა განგებასა ეკლესიისასა, რაათა წესისაებრ სჯნაქსარისა აღასრულებდეს ყოველსავე.

7. ოა იყვნენ მღვდელნი ქამის მწირველნი ექუსნი,

8. ოა მთავარ-დააკონნი ორნი, რომელნი [49] საკურთხეველსა მსახურებდენ და სხუად რააცა ებრძანოს მათ.

9. ოა სხუანი კერძოლიაკონნი ორნი წიგნის მკითხველად და კანანარხად.

10. ოლოო ერთი, რომელიცა იყოს მისანდობელი და მოშიში ღმრთისაჲ, დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად ეკლესიისა, სამკაულთა და სიწმიდეთა¹ და საწმართა და განძისა მცველად, რაათა სადაათცა შემოვიდოდის, წერით აიღებდეს და წერით გასცემდეს.

11. ოა ერთი იყოს მნათედ-კანდელაკად, რომელ ბრძანებისაებრ დეკანოზისა იმჭირვიდეს ეკლესიისა საკუმეველსა და ზეთსა და სანთელსა, ზედაშესა და მსჯმელსა და შიშითა ღმრთისაათა წარაგებდეს ჯეროვნად. ოა დიდთა დღესასწაულთა, ოდეს მსახურებაჲ ეკლესიისაჲ განმრავლდეს, სხუათაცა ძმათა მისცემდეს მამასახლისი თანაშემწედ მნათისა.

12. ოა ერთი იყოს² კელრად, რომელ არს ოსტიგანი, წესისაებრ მონასტრისა, უხაკუველი და ერთგული, რომელსა ჰქონდის ჭელსა თვისსა პური და უქდური და საწუნე და ზეთი, თაფლი და სხუად ყოველივე საზრდელი და თვთ წარაგებდეს შიშითა ღმრთისაათა.

13. ოა [50] ერთი იყოს მემარნედ-ვაჟინრად, მოშიში ღმრთისაჲ მსახურებასა თვისსა,

14. ოა ერთი იყოს მეტრაპეზედ,

15. ორთი მესტუმრედ,

16. ორნი მეუძღურედ — მოხუცებულთა და სნეულთა ზედაშხედველად და მფუფუნებელად,

17. ოა ერთი რჩეული და ღმრთის მოშიშთაგანი იყავნ იპიტირიტად — ძმათა ზედაშხედველად, რაათა იქცეოდის მონასტერსა შინა, და რომელნიცა ძმათაგან არა მოსრულ იყვნენ ეკლესიად ქამსა ცის-

¹ სიწმიდეთა. ² იყო.

ქრისა გალობისასა პირველ დაწესებულთა წართქუმისა, მათ სწავ-
ლიდეს და ასწრაფობდეს წარსლვად ეკლესიად, რაათა არა უდებ
იყვნენ და სხუასა მისდა დაწესებულსა წინამძღუართაგან წესსა აღა-
სრულებდეს;

18. ოა ერთი იყოს მეპურედ,

19. ოა ერთი მზარაულად,

20. ოა ერთი მეკარედ,

21. ოა სხუანი იყვნენ მგალობელად და მემჯრედ და მეფსალ-
მუნედ.

22. ოა ესე ყოველნი იყვნედ ერთ-სულ და ერთ-ზრახვა, ნებასა
და შიშსა შინა ღმრთისასა და ურთიერთას სიყუარულსა, და მორჩი-
ლებასა და მსმენელობასა წინამძღურისა მათისასა, შენებასა შინა და
სარგებელსა მონასტრისასა. ოა ნუმცა [51] ვინ არს ამათგანი წინა-
აღმდგომ, გინა ურჩ ბრძანებასა მამასახლისისასა, რასაცა ეტყოდის
სარგებელისათვს ეკლესიისა, გინა სწავლისათვს და მოძღურებისა
სულთერისა, გინა ჯორციელისათვს მსახურებისა მონასტრისა.

ტ ა ვ ი 6

შ დ დ ე ლ თ ა თ ვ ს ქ ა მ ი ს მ წ ი რ ვ ე ლ თ ა, თ უ
ვ ი თ ა რ ჯ ე რ - ა რ ს გ ა მ ო რ ჩ ე ვ ა ე მ ა თ ი, ა ნ უ
მ ა თ ვ ი თ ა რ უ ჯ მ ს ქ ა მ ი ს წ ი რ ვ ა ე

1. იირს არს წინამძღურისა და ძმათა ფრიადითა გამოძიებითა გა-
მორჩევაჲ მღდელთაჲ და რომელნიცა წმიდად და სათნოდ და ღირ-
სად იპოვნენ და განსრულებულად შიშითა ღმრთისაჲთა აღსრულე-
ბად საღმრთოსა მას სახდუმლოსა, იგინი დააყენნენ ქამის მწირვე-
ლად, რამეთუ მათ მიერ მოგუცემს კაცთ-მოყუარე ღმერთი და შა-
ცხოვარი ჩუენი მკსნელი ზესუ ქრისტე ქსნასა სულთა ჩუენტასა.

2. ღოლო უკუეთუ წარმდები ვინმე იპოოს მათგანი და
სცთეს წესსა მას შინა მღდელობისასა, დადუმენინ ეგვევითარი იგი
მღდელობისაგან და მის წილ სხუაჲ დაეწესოს¹ ღირსი კაცი რიცხუსა
მას შინა მღდელთასა აღმასრულებელად საღმრთოსა მას საიდუმლო-
სა. ღოლო ცთომილი იგი [52] გარეგან მონასტრისა სოხასტერთა
შინა დაიწესოს¹ და მიცემულისაებრ მისდა მამასახლისისა მიერ კანო-
ნისა ინანდეს და შენდობასა და წყალობასა ღირს იქმნას და ეგრეთ-
ლა დაეწესოს¹ დასსა მას თანა ძმათასა, რომელთა-იგი არა აქუნდეს
მღდელობაჲ,

3. ძომლისათვს გაფუცებ ღმერთსა ცხოველსა და უბიწოსა დე-
დასა მისსა, მამანო და ძმანო, რაათა არავეს მიუშუათ უღირსებით
ქამის წირვად ეკლესიასა შინა ჩემსა. ღუალად ნუცა შურისა მიერ

¹ ასეა (დაეწესოს, დაიწესოს).

შესმენითა, ნუცა სსჯთა რაათმე საეშმაკოჲსა მტერობისა ძკრის ზრახვითა განაძებთ ვის მღდელთაგანსა მონასტრით, არამედ ჭეშმარიტითა გამოძიებითა სცნობდით ცთომასა მღდელისასა და ესრეთ განაძებდით.

4. ნა ვინაათგან ყოველსავე საწმარსა თჳსსა ჯორციელსა ეკლესიისაგან აღიღებს მღდელი, ჯერ- ესრეთ -იყო, რაათა ყოველთა დღეთა წელიწდისათა სასეფოდმცა წირვიდა; გარნა ჩუენ, უმეტესისა სარგებელისა მათისათჳს, ესრეთ განვაწესეთ, რაათა ყოველთა საუფლოთა და სახელოვანთა დღესასწაულთა სასე[53]ფოდ წირვიდენ და მათთჳს წირვიდენ, რომელთათჳს განსაგებელსა ამას შინა ჩუენსა განგვწესებდეს, და სხუათა მათ მსგეფისა დღეთა სამსა დღესა სასეფოდ წირვიდენ: ოთხშაბათსა, პარასკევსა და შაბათსა. ქომელი ჩუენთჳს განგვწესებდეს, ჩუენთჳს იწირვოდის, და რომელი არა, ვისგანცა ეკლესიასა საწირავად საწმარი აეღოს და წინამძღუარმან და ეკლესიისა მნეთა უბრძანონ და განაწესონ, მათთჳს წირვიდენ.

5. ხჳრიაკე დღე თჳთ საუფლოჲ არს, ხოლო სხუანი დღენი მღდელთანი არიან, — ვისიცა ენებოს, მათთჳსცა წირვიდენ.

ტ ა ვ ი 1

ერაპეზისა შემზადებისათჳს და მსახურთა¹
დუმილით და სიმშჳდით მსახურებისა

1. ჴგრეთვე ტრაპეზისაცა საქმე და მსახურთაჲ კეთილად აღესრულებოდენ საზომსა მას ზედა, რომელიცა საზრდელთათჳს განგვსაზღვრებდეს და ვითარ-იგი აწ ჩუენგან აღესრულების და აქა განჩინებით დაგვწერიეს. ჴარნა წუთლა უპირატეს მსახურთათჳს გუნებაჲს განცხადებულად თქუმად და რომელნი იმსახურებიან, — ესე იგი არს რომელნი დასხდებიან ტ[54]აბლასა და რომელნი ზე დგანან მსახურებად, — და ზედამდგომელთა და განმგეთა კეთილად წესიერებისათჳს და სიმტკიცისა, რაათა რომელნი ზე-დგომით ჰმსახურებდენ, მიმოსლვასა მათსა მყუდროდ იქმოდინ თჳნიერ რესუებისა ფერჯთაჲსა; და რომელთა ინაჯ-ედგას ტაბლასა, დაწყნარებულად მიიღებდენ საზრდელსა მათსა, რაათა ყოველივე სადიდებელად ღმრთისა იყოს და მარილითა მადლისაჲთა კეთილად შეზავებულ.

2. ღოლო პირველობაჲ და უკუანაჲსკენელობაჲ, რომელ არს ერთმანერთისა ზემო ჯდომაჲ გინა ქუემო ჯდომაჲ, არა აქა საძიებელ არს, არამედ თავადმან ღმერთმან განაგოს მერმესა მას ესევეთარი განკრძალულად, რაათა არა შფოთი და უწყესობაჲ შორის შემოვიდეს.

3. ნა ნუცა შეურაცხ-ჰყოფენ ურთიერთას უცხოჲთა რაათმე

¹ მსა...რთა.

ვანზრახვითა გარეგან წესისა სამონაზუნოჲსა საენებელად სულთა თვსთათვს და ურთიერთასმცა პატივ-სცემენ სიტყუსაებრ მოციქულისა, ვითარმედ «თვთოეული თქუენი ნუ ხოლო თავისა თვისისა სარგებელსა ეძიებნ, არამედ მოყუსისასაცა» (1 ზორ. 10, 24). ნა ესრე სა[55]ხედ ამალღდეს სიმდაბლითა მით ბრძანებისა მისებრ საუფლოჲსა, ვითარმედ «რომელმან დაიმდაბლოს თავი თვისი, იგი ამალღდეს» (შათ. 23, 12).

4. უგრეთვე წესსაცა წიგნის კითხვისასა ქამსა ჭამისასა მტკიცედმცა იპყრობენ და შუენიერად ღუმილსა და სმენასა; და ნუმცა ამას შინა ოდენ აჩუენებენ მტკიცედ წესიერებასა, არამედ ყოველსავე საქმესა შინა და ადგილსა, შინა და გარე, და ყოველსავე საქმესა მათსა განკრძალულად მოქალაქობითა.

5. ნა ნუმცა იქმნების პურისა გინა ღვინისა და სხუათა მათ სანოვაგეთა, რომელ განწესებულ არიან, შეცვალებად უგულვებელს-ყოფითა და ჭელჭობითა, რაჲთა არა მიზეზ ექმნას მონაზონთა ამის მიერ შეცვალებად წესსა ამას ზოგად ცხორებისასა და ჩუენ მიერ განწესებულისა ამის პირველ თქუმულისა წესისა სხუად წესად ცვალებად. სომლისათვს განწესებულსა ამას უქდურისასა და ყველსა ხუთთა მათ დღეთა შინა მსგეფსისათა, ვითარ-იგი თავითგანვე განგებულ არს, ნუმცა დააკლებენ, გინა სრულიად გარდასწყუედენ თვნიერ მარხვათაჲსა.

6. ნა ეგრევე ოთხსა საჯეროსა [56] ნუმცა დააკლებენ. ნა სამი საჭმელი იქმნებოდის, რაჲცა ღმერთსა მოეცეს. ნა ოთხი კრასოვოლი სრულად მიეცემოდის.

7. შნებაჲს, რაჲთა კვრიაკესა ღღესა უმბრწყინვალესი დაეგებოდის ტაბლაჲ, ვიდრე სხუათა მათ დღეთა, რამეთუ მაშინ ღამესა ათევენ მძანი და დაშურებიან საუფლოჲსა აღდგომისა გალობასა შინა და ფსალმონებასა.

8. ნა ეგრეთვე ზატიკთა შინა ლღესებისათა და ათორმეტთა მათ დღეთა ქრისტეს შობისათა¹ სამისა საჭმლისაჲ ჯერ-არს ქმნად, გინა ოთხისაჲცა, რაჲცა ღმერთსა მოენიჭოს. ნა მწუხრსა ყველი დაეგოს და თუ სხუად რაჲმე დასაგებელი იყოს. და ორ-ორი კრასოვოლი იწდიოს მათ დღეთა შინა.

9. Ⴀკუეთუ კულა წინამძღუარმან ქამისამან დახედნეს და სხუადცა რაჲმე შესძინოს და ჯერ-იჩინოს ესრეთ განგებად, მიშუებაჲ აქუს ჩუენგან ყოფად ამისა, რაჲთა დაიქნნას ჭუვილი მათი, რომელნი უნაყროვნეს-რე იყვნენ.

10. ნა უკუეთუ პრასტინთაგან ანუ საცხოვართა, გინა თუ ღმრთის მოყუართა ვიეთგანმე, ანუ თუ თვსთაგან მამასახლისისათა გინა

¹ ასეა. მოსალოდნელი იყო: ათორმეტთა მათ დღეთა განგებულებისა ქრისტეთა.

შმათაჲსა, ანუ მეგობარ[57]ბართაგან მათთა რაჲცა გუარი ნუგეშინის-საცემელი, — საჭამადი გინა სასუამადი, — შემოვიდეს მონასტრად, ჯერ-არს, რაჲთა ყოველი იგი კელარსა მიეცეს და მან, ჯერისაებრ განწესებულისა ამის წესისა, წარავოს საქმრად ძმათა. ონუ თუ თვთ მებრ ძღუნისა მის უფალმან მოიღოს საზიაროსა მას ტაბლასა და ზოგად იჭუმიონ. ოა ესე ამისთვის, რაჲთა არა დაიქსნას საკრებულოჲ წესი.

11. ოა მომრთუმელი იგი ძღუნისაჲ მის და თუ სხუჲა ვინმე სტუმარი ესტუმროს, ანუ თუ ხილვად მამისა გინა ძმათა მოვიდეს თვისთა მათთაგანი, გინა უცხოთაჲ, ანუ მეგობართაგანი, ჯერ-არს ძმისა მის, რომლისაცა თანა მოსრულ იყოს, რაჲთა, — უკუეთუ ტაბლისა დაგებისა ჟამსა ესტუმროს, — მის თანავე საზიაროსა მას ტრაპეზსა მიიყვანოს და, ვითაცა¹ ენებოს, მუნ პატივ-სცეს² და სიყუარული აჩუენოს.

12. ღოლო უკუეთუ არა იყოს ჟამი ტაბლის დაგებისაჲ, ანუ სტუმარი იგი ისწრაფდეს და არა ელოდის, წარიყვანოს იგი ძმამან მან კელარსა თანა და მუნ პატივ-სცეს² ჯერისაებრ. ოუ არა, არა ჯერ-არს ძმისა წარ[58]ყვანებად სტუმარი სენაკსა თვისსა და მუნ სიყუარულისა ყოფად.

13. ოა უკუეთუ მონაზონი ვისსამე სტუმრად მოვიდეს, ჯერ-არს მისა³ სამ დღე განსუენებად და მეოთხესა დღესა საგზლისა ჩადებად და წარგზავნად გზასა თვისსა.

14. ღოლო უკუეთუ უძღურებაჲ შეემთხვოს მას. ჯერ-არს დამჯირვად მისა და ფუფუნებად ვიდრე სრულიად⁴ ვანმრთელებადმდე.

15. ოა უკუეთუ მონასტერსა შინა მიიცვალოს, ჯერ-არს მისი⁵ ლოცვითა და ფსალმუნებითა დამარხვაჲ წესისაებრ, რაჲთა სასყიდელი მიიღოს ღმრთისაგან.

ჩ ა ვ ი ო

ჟ ე ს ა მ ო ს ლ ი ს ა თ ვ ს ა ნ უ ს ა მ ო ს ლ ი ს ა ფ ა ს ი ს ა,
 თ უ ვ ი თ ა რ ჯ ე რ - ა რ ს გ ა ნ ყ ო ფ ა დ
 მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ი ს ა გ ა ნ ძ მ ა თ ა, და
 ს ა ჯ მ ა რ ო ბ ლ ი ს ა თ ვ ს

1. ჟემდგომად ამისა შესამოსლისა ფასისათვის ვიზრუნეთ აღწერად და ჟამლთათვის და საფარველთა ჟორცთაჲსა და სხვისა საქმრისა ყოველისა. ოა გუენება, რაჲთამცა არა იქმნებოდა ესე გაროქვითა, დადაცათუ წარსაგებელი ფრიად უქმდა, არამედ რაჲთა მიეცემოდის ესე ყოველი თვთოეულსა წელიწადსა შინა უკლებად ყოველთავე, წე-

¹ ასეა (სრულად სწერია).

² ასეა.

³ მისსა.

⁴ ს-დ.

⁵ ჯერ მისსა.

სის[59]ებრ თვისისა, რაათა არა აქუნდეს ძმათა მიზეზი განსლვად მონასტრისაგან ამათ ესევეითართა საჭმართათუს მოსყიდად რაქსამე, ანუ ჯამლთა ძიებითა კართით-კარად რორინებად ანუ მექამლეთა რუ-დუნებად ანუ სსუაგან სადმე წარსლვად და ამათ მიზეზთაგან ვნებისა შემთხუევად და ძმათაგან კიდე-ყოფად, არამედ რაათა უფროქსად უცთუნებელა, დაადგრენ მსახურებასა ეკლესიისასა და მსახურთა მისთასა თანა-ნადებისა აღსრულებითა.

2. ნა თუმცა შესაძლებელ იყო ჩუენგან ზემო თქუმულისა¹ მის აღსრულებად, რაათამცა წესისაებრ პატიოსნისა მონასტრისა სანა-გიისა ვჰყოფდითმცა განყოფასა შესამოსელთასა, არა რაამცა უჯე-როვნეს და უმჯობეს ამისსა იყო. ლარნა, შეცვალეებისაებრ და მონარტებისა ქამთა ამათ და უმტკიცებლობისა, განვაწესეთ ყოფად ესრეთ, რაათა იყვნენ ძმანი სამ დასად განყოფილ და როქსა აიღებდენ:

წინამძღუარი მონასტრისაჲ აიღებდეს დრაჰკანსა ორმე-ოცსა.

ნა ქამის მწირველნი მდღელნი და ორნი იგი დიდნი იქ[60]ონომოსნი და დეკანოზი და დო-შიარი და სსუათა უთავესთა ძმათაგანნი, რომელთაგან შეიქმნას რიცხუ პირველისა დასისაჲ, ათხუთმეტი სული; და აიღებ-დეს თითოეული ამათგანი დრაჰკანსა ოცსა;

ჟოლო მეორე დასი იყავნ ეგრეთვე ათხუთმეტი სული; და აიღებდეს თუთოეული ამათგანი დრაჰკანსა ათხუთმეტსა;

ჟოლო მესამე დასი იყავნ რიცხვთ ოცი სული და თუთო-ეული ამათგანი აიღებდეს დრაჰკანსა ათსა.

ნა ყოველივე განძი როქისაჲ იყავნ სტამილონი სრული.

3. ნადაცათუ შემოსავალი ყოველი ფერი მონასტრისაჲ სეკდენ-ბერისა თუესა შეკრბების და აპეტის იქმნების და მაშინ ჯმდა, რა-ათამცა აიღეს ძმათა თავეით შესამოსლისა ფასი, გარნა ამისთუს, რაათა არა უნდეს ძმათა ვაჭრობისა გზითა მისლვად ქალაქად და გან-შორებად სამსახურებელისაგან მონასტრისა და გამოწუებად ლოცვი-საგან, განვაწესეთ, რაათა აიღებდენ განწესებულსა მას შესამოსლისა ფასსა დიდებულსა ჭრისტეს ლდგომისა დღესა, თიღსა ზკრიაქესა, რომელ არს წ[61]ღესებაჲ, რაათა, რაქამს-იგი ჩუენ მიერ განსაზღუ-რებული პანაგირი შეიქმნას პატიოსნისა მონასტრისა ჩუენისაჲ, მა-შინ თუთოეულმან მათმან ვაჭრობაჲ² თუსი ქმნას და პანაგირსა მას იციდოს, რააცა უქმდეს.

4. ნა ვინაფთგან როქითა იქმნა დაწესებაჲ შესამოსლისა მათი-საჲ, ამისთუს ჯერ-არს მიშუებისა მიცემად, რაათა ჯელ-ეწიფებოდის როქსა მათსა და ნაძუელავსა ზედა ყოფად, ვითარცა ენებოს.

¹ თქულისა. ² ვაჭრობაჲ.

5. ოკუეთუ კულა ქამთა ცვალეებითა გინა თუ რომელსამე ქამსა წინამძღუარმან ეგრეთ ჯერ-იჩინოს, რომელ როქისა წილ შესამოსელსა მისცემდეს ძმათა, იპყარნ კუალად ზემო დაწერილი წესი პანაგიელთაჲ, რომელი სწერია მეოთხესა თავსა, რადთა არა აქუნდეს ძმათა წელმწიფებაჲ ნაძუელავსა განცემად ვისსაცა, გარნა მამასახლისსავე შეუქციოს.

თავი 7

სამთა მათ ორმეოცთა მარხვათა წმიდად
მარხვისათჳს და გლახაკთა მიმართ
წყალობისა ყოფისათჳს ყოველთა
დღეთა

1. ღოლო სამთა მათ წმიდათა ორმეოცთა მარხვისა დღეთა უღჳნოდ და უზეთოდ ჯერ-არს მარხვაჲ თჳნიერ შაბათ-კჳრიაკეთაჲსა, რომელსა შინა ნუგე[62]შინის-საცემელად ძმათა ქამსა ჭამისასა სასუმელი განწესებულ არს და თჳთოეულსა დღესა საზრდელისა განყოფაჲ კარსა ზედა მონასტრისასა მყოფთა ძმათა ჰრისტესთა, რომელ არიან გლახაკნი, რამეთუ იგინი არიან მიზეზნი ჳსნისა ჩუენისანი და მომატყუებელნი მერმეთა მათ კეთილთანი.

2. თიდთა უკუე მარხვათა შაბათ-კჳრიაკეთა შინა იგივე ზომი სამარხოჲ სანოვაგე დაეგებოდის, თჳნიერ თეეზისა, და კრასაული სრულად მიეცემოდის. ღოლო სუთთა მათ დღეთა თჳნიერ ზეთისა იმარხვიდენ. ღოლო სამშაბათსა და სუთშაბათსა თჳთო კრასაულსა სუმიდენ.

3. ღოლო ჰრისტეს შობისა მარხვათა ერთ გზის ჭამდენ დღესა შინა და იგიცა მეცხრესა ქამსა. თა დღესა, რომელსა შინა «ღმერთი უფალი» ითქუმოდის, ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად, და თითოსა — მწუხრი. ჴარნა სამთა მათ დღეთა მსგეფსა შინა განვაყენებთ ზეთისაგან.

4. ჴგრეთვე ამითვე სახითა წმიდათა შოციქულთა მარხვასა იმარხვიდენ სამთა მათ დღეთა უზეთოდ, და ზოგად ყოველნი ჭამდენ ერთ გზის [63] დღესა შინა, მეშჳდესა ქამსა, და სუმიდენ ორ-ორსა კრასაულსა, და თჳთო კრასაულსა — მწუხრი სერობასა.

ტ ა ვ ი 1C

ბ დ ე ს ა ს წ ა უ ლ ი ს ა თ ვ ს ე კ ლ ე ს ი ი ს ა ჩ უ ე ნ ი ს ა
და ს ს უ ა თ ა თ ვ ს ს ა უ ფ ლ ო თ ა დ დ ე ს ა ს წ ა უ ლ თ ა
და ს ა ხ ე ლ ო ვ ა ნ თ ა წ მ ი დ ა თ ა ს ა , რ ა ა თ ა
ბ რ წ ყ ი ნ ვ ა ლ ე დ დ დ ე ს ა ს წ ა უ ლ ო ბ დ ე ნ

1. ლანვაწესეთ ყოფად დღესასწაული ეკლესიისა ჩუენისაა დღესა-
მიცვალებისა ყოვლად წმიდისა იმრთისმშობელისასა და მნებავეს,
რათა ყოველნი საუფლონი დღესასწაულნი ესრეთ მოწიწებით და
ბრწყინვალედ იქმნებოდენ¹, ვითარცა ჰმუენის დიდსა მას და სახელ-
-განთქმულსა ეკლესიასა ჩუენსა.

2. Ⴆგრეთვე დიდ-დიდთაცა მოწამეთა და წმიდათა საწსენებელი
და იგივე გლახაკთა მიმართ ქველის საქმისა მიცემაჲ, რომელი გან-
თვსებულად ყოველთა დღესასწაულთა განგვწესებებს, თვთოეულსა-
დღესასწაულსა ნუმცა დაიხრწევის, რომლისა საზომი განთვსებულად
დასასრულსა ამის ტიბიკონისასა დაგვწერიეს სახელ-დებით თვთო-
-ულისა დღესასწაულისაჲ.

3. ღლოო უფროხსდა უმეტესად ჰატივ-იცემებოდენ დღესას-
წ[64]აული შიცვალებისა ყოვლად წმიდისა იმრთის მშობელისაჲ,
რომლისათვს ვაფუტეებ ყოველთა შემდგომად ჩუენსა მომავალთა,
რათა არარათა სახითა არა დააკლებდენ, არამედ, შესაძლებელ თუ
იყოს მათგან, უმეტეს და უმბრწყინვალეს აწინდელისა ამის ჩუენ ზე
ყოფილისა ჰატივ-სცემდენ და დღესასწაულობდენ. შამეთუ დღე-
სასწაულის მოყუარენი და რომელნი დღესასწაულობდენ, დიდთა-
ნიჭთა მიიღებენ ღმრთისაგან და წარუვალთა კეთილთა დაიმიკვდრე-
ბენ და საღმრთოთა მადლთა მიემთხუევიან.

4. Ⴆგრეთვე სსუათაცა წმიდათა დღესასწაულსა ჰყოფდენ ბრწყინ-
ვალედ.

ტ ა ვ ი 1D

ყ ა ნ დ ე ლ თ ა მ ი ე რ და ს ა ნ თ ე ლ თ ა
გ ა ნ ბ რ წ ყ ი ნ ვ ე ბ ი ს ა თ ვ ს წ მ ი დ ი ს ა ე კ ლ ე ს ი ი ს ა
ჩ უ ე ნ ი ს ა , თ უ ვ ი თ ა რ Ⴆ ე რ - ა რ ს , და
ლო ც ვ ი ს ა თ ვ ს , რ ა ა თ ა ა რ ა რ ა ს
შ ე ე ქ ც ე ო დ ი ნ ლ ო ც ვ ა ს ა შ ი ნ ა

1. Ⴆერ-არს უკუე, რათა მარადე ყოველთა დღეთა და ღამეთა-
წინაშე ხატსა წმიდისა იმრთისმშობელისასა სამნი კანდელნი დაუვ-
სებლად ენთებოდინ და ერთი — დიდსა საკურთხეველსა, და ერთი —
წინა კანკელსა Ⴆუარცუმისა ხატსა წინაშე, და ერთი — ჩათ[65]ლის-

¹ ასეა.

მცემლისა ხატისა წინაშე, ეგუტრისა მისისა კარსა, და ერთი — წმიდისა ჴიორგისსა, და ზედა საფლავსა სამარხოსა ჩუენსა — სამი კანდელი.

2. ნა ყოველთა დღეთა წელიწდისათა ცისკრისა ლოცვისა ქამსა და სამხრისა და მწუხრისასა ამათ ზემო თქუმულთა კანდელთათანა თვთო სანთელი ენთებოდის ვიდრე ლოცვისა გასრულებამდე. ნა რაჲ ლოცვაჲ გაასრულონ, სანთელნი დაივსნენ, ხოლო კანდელნი დაუვსებელადმცა ენთებან.

3. ეგრეთვე ყოველთა დღეთა სამთა მათ ქამთა ლოცვისათა საუფლოთა მათ ათორმეტთა დღესასწაულთა წინაშე კანდელნი ენთებოდინ ვიდრე ლოცვისა გასრულებამდე.

4. ნა ეგრეთვე სახელოვანთა მათ საუფლოთა დღესასწაულთა რაოდენნიცა კანდელნი ეკიდნენ ეკლესიასა შინა, აღენთნენ და რავდენნიცა სასანთელნი იყვნენ, სანთლითა აღივსნენ¹.

5. ნა დღესასწაულსა ეკლესიისა ჩუენისასა უმეტესადლა იქმნებოდის აღნთებაჲ, და სხუათაცა საუფლოთა დღესასწაულთა. ნა იქმნებისმცა დღესასწაულობაჲ ყოველი შუენიერად გალობითა და ფსალმუნებითა და სულნელებითა. [66] ნა ბრწყინვალედ აღსავსე ტრაპეზი დაეგოს, რაჲცა ღმერთსა მოეცეს.

6. ღოლო დიდების მეტყუელებისათჳს ღმრთისა და ლოცვისა ვითარ-იგი განგებულ არს და განწესებულ, რად საქმარ არს თქუამად, ვითარმედ ვითარცა ხარკსა და თანა-ნადებსა საღმრთოსა, ესრეთ ჯერ-არს გარდაჲდა თანა-წარუვალად და ვითარცა ღმრთისა მცნებათა აღსრულებაჲ და საუკუნოდ უცთომელად დამარხვაჲ, რაჲცა ურთიერთას მოჰქდიდენ და მტკიცედ დაიმარხვიდენ პირველ ყოვლისა წესსა წმიდისა მის დიდების მეტყუელებისა ღმრთისასა კანონისაებრ და შჯულის-დებისა, ვითარ-იგი უპყრიეს ძმათა პატიოსნისა მონასტრისა სანაგისათა, ქამსა ცისკრისასა და სამხრისასა, მწუხრისა და სერობისასა და დლისაცა განწესებულთა ქამთა შემდგომებით მათითურთ და უფროჲს-ღა საღმრთოჲსა მის საედუმლოჲსა შეწირვასა.

7. ჴარნა ნუმცა ჰყოფენ ურთიერთას სწრობით ფსალმუნებასა მას, ნუცა პირველ განსრულებისა ერთისა კერძისა მემკრეთა მიერ გალობისა მეორისა კერძისანი დაიწყებენ, არამედ ჯეროვნად წესსა ზედა მათ[67] და² განწესებულსა.

8. ნა აქა მეგრ საცნაურ იქმნას: გარდამავალი მცნებათაჲ და მგევარდეს წყევასა ქუეშე მამათასა ვითარცა შეურაცხის-მყოფელი ბრძანებათა და შინებათა ღმრთისათაჲ, რამეთუ არა ხოლო თუ ჩუენისაგან ოდენ, არამედ შჯულისაგან და მცნებისა ღმრთისა გამოჩნდეს უცხო ქმნული.

9. ღოლო ამას ვიტყვთ არა მათოჳს, რომელნი მიზეზითა რაჲთ-

¹ აღავსნენ. ² მათ მიერ.

მე ჯეროვნითა საქმესა რასმე შექცეულ იყვნენ, ანუ უძლურებასა ანუ ნუგეშინის-ცემასა ძმათასა, ანუ სტუმართა შეწყნარებასა, გინათუ ღუწოლასა გლახაკთასა, არამედ განვაფრთხობთ უღებთა და განვაშორებთ მცონარებისაგან, ვითარცა სრულიად გარდამავალთა შჯულისათა.

10. ღოლო შემსგავსებულად მცნებისა ამის ვამცნებთ მონაზონთაცა, რაათა იმარხვიდენ წესიერად დუმილსა ყოველსა ჟამსა, და უფროხსად ჟამსა წმიდისა ლოცვისასა, რაათა არავის მიეშუას უბნობად ერთი ერთისა, ჯეროვნად გინა უჯეროდ, ანუ სიცილად ვიდრე მიგანლიმებამდეცა¹, გინათუ ჯმა-მალლობად რაამე უწესოდ და ამის მიერ განრყუნად შეუენიერსა მას გალობი[ნმ]სა ჯმასა და სმენისა მყუდროებასა და თანა-შემწე ეშმაკთა ყოფად, რამეთუ მათი არს მებრ ესე საქმე.

11. ჩუცადა კუალად შეექცევიან სხუასა რას ლოცვასა შინა, არამედ ჯეროვნად და შეუძრველად სულით და ჭორციით საღმრთოსა მას მსახურებასა შექცეულნი შესწირვენცა ღმრთისა მიმართ სულიერსა მას გალობასა.

12. ღოლო უკუეთუ ვინ რაათურთით ამას მცნებასა შეურაცხჰყოფდეს, კანონსა მას ქუეშე იყავნ შევრდომილ და წმიდათა მამათა მიერ დადებულითა წესითა განიკანონენ².

13. ომას თანა ჯერ-არს კვრიაკისა ძალთა ღამის თევად ლოცვითა და ფსალმუნებითა³ და წიგნის კითხვითა.

ტ ა ვ ი 14

რ ი თ ა რ მ ე დ ჯ ე რ - ა რ ს ყ ო ვ ე ლ თ ა დ ღ ე თ ა
ა ღ ს ა ა რ ე ბ ა დ ძ მ ა თ ა წ ი ნ ა მ ძ ღ უ ა რ ს ა თ ა ნ ა
გ უ ლ ი ს - ს ი ტ ყ უ ა თ ა და ს ა ქ მ ე თ ა და ყ ო ვ ე ლ თ ა
ც თ ო მ ა თ ა მ ა თ თ ა, რ ა ე ც ა ე ქ მ ნ ა ს

1. ღრიად ჯეროვან და სათანადო არს წინამძღურისა, რაათა განიკითხვიდეს ყოვლადვე გულის-სიტყუასა ძმათასა და არავის მათგანსა შეურაცხჰყოფდეს, რომელნი-იგი შეურევებულ და შეიწრებულ იყვნენ გულის-სიტყუათაგან, არამედ გამოჰკითხვიდეს მარადლე [ნმ] და ნუგეშინის-სცემდეს და განჰმართებდეს ცთომათაგან და განსწმედდეს სულთა მათთა ყოვლისაგან შებღალვისა სულიერისა და ჭორციელისა.

2. ოა ეგრეთვე ძმათა თანა-აც სარწმუნოებით შემუსრვილითა გულითა და სულითა წრფელითა გამოცხადებად მისა ყოველთა ცთომათა და წყლულებათა თვსთა და არა წარსლვად და აღსაარებად სხუაგან სადა, ვითარცა უცხონი და არა შვილნი მამისანი, და ესრეთ

¹ ვ-ემი გ-ნმლიმებამდეცა. ² განიკანონენ. ³ ფ-ნითა.

სივერაგით ზაკულებად აღსაარებისა მიმართ, რამეთუ წინამძღურისა ჯერ-არს, რაათა იცოდნის ყოველთა გულის-სიტყუანი და სხუაჲ ყოველი სიმტკიცე საქმისა მათისაჲ, და არა სხუასა ვის თანა ჯერ-არს გამოცხადებად გულის-სიტყუათა თვნიერ წინამძღურისა ხოლო.

3. თა კუალად ნუვინ ძმათაგანი თავით თვისით თვნიერ ნებისა და გამორჩევისა წინამძღურისა ჯელ-ჰყოფს სამსახურებელსა რასაცა, რაათა არა მომატყუებელ სიკუდილისა ექმნას თავსა თვისსა და სხუათა სახე ურჩებისაჲ მისცეს, ვინაჲთგან-იგი არა უწყოდის წინამძღურამან ნებაჲ გულის ზრახვათა მისთაჲ.

4. ძამეთუ არა უწყის თავით თვისით გამომრჩეველმან უმჯობესი თვისი, რამეთუ რომელსამე ესრ[70]ეთ სათნო რაჲმე უჩნს, და რომელსამე—ეგრეთ, და არა უწყის გამორჩევაჲ კეთილისაჲ; ვინაჲთგან-იგი მას ვისმე ესე-ესე ვინმე ჰმუენინ თანა-შემწედ საქმისა, და ამას ვისმე — სხუაჲ ვინმე. თა ამას ყოველსა სიბრძნე უქმს და საწინამძღუროჲ განკითხვაჲ, რამეთუ მან უწყის ყოველისავე კეთილად განგებაჲ.

5. წუ უკუე ოდეს-იგი ურჩ ვინმე იპოვნენ ძმათაგანნი და ნებისა თვისისა გამორჩევისა მოყუარე, ვითარ უკუე აზნაურად შევილად იწოდნენ სულიერისა მის მამისა, ვინაჲთგან თვთ ნეფსით თვისით უცხო ჰყოფენ თავთა თვისთა მამულისაგან სამკვდრებელისა და მტყუევრად გამორჩევიან აღთქუმათა თვისთა ღმრთისა მიმართ. რამეთუ «რომელი მცირესა ზედა ურწმუნო იყოს, იგი დიდთაცა მცნებათა ზედა მცთომ და ურწმუნო იქმნების» (შდრ. ზუკ. 16, 10) და მის ზედა სათქუმელ არს ქამსა თვისსა სიტყუაჲ მოციქულისაჲ, ვითარ-ნედ «ურწმუნოჲ იგი გან-თუ-ეყენებოდის, განეყენენ» (I სორ. 7, 15), მსგავსად იგავისა ლელუსა მის, ვითარმედ: «და ადგილიცა რაჲსათჳს დაუჰყრიეს უქმად ცუდითა უნაყოფობითა»?! (ზუკ. 13, 7).

6. ძამეთუ არა რაჲ არს უბო[71]როტესი, ვითარ-იგი ოდეს ურჩ ექმნებოდის ვინ უხუცესსა თვისსა და უჯეროთა მეტყუელებდეს წინა-აღმდგომად¹ მისა. ისევეითარი-იგი აღიწოცენ შორის ძმათა, რაათა არა მოყუასთა თვისთა სახე ბოროტისა ექმნას და მოძღუარ ურჩებისა, ოდეს-იგი არაოდეს იქმოდის ნებისაებრ წინამძღურისა, არამედ ნებასა ხოლო თვისსა აღირჩევდეს.

7. ხოლო უკუეთუ წინამძღუარი არა იყოს მღვდელი, გარნა ლიტონი მონაზონი იყოს და უმეცარი შჯულსა მას კანონთასა, და რამეთუ ჯელსა შინა მღვდელისასა არს შეკრვაჲ და განქსნაჲ, ჯერ-არს წინამძღურისა, რაათა გამოირჩიოს მღვდელთაგან უმჯობესი და მოღუაწე და მეცნიერი შჯულსა მას კანონთასა და იგი განაჩინოს სულიერად მოძღუარად ყოველთა ძმათა, რაათა წინამძღურისა წილ მას უთხრობდენ და აღუარებდენ ყოველთა ცთომათა და გულის-სიტყუათა თვისთა.

¹ აგრეა ხელნაწერში, მაგრამ მგონია, «წინა-აღმდგომად» უნდა.

ტ ა ვ ი 76

ყ ე ლ თ ს ა ქ მ რ ი ს ა თ ვ ს და შ რ ო მ ი ს ა და
 ვ ი თ ა რ მ ე ღ ჯ ე რ - ა რ ს ფ ს ა ლ მ უ ნ ე ბ ა ა
 შ რ ო მ ა ს ა შ ი ნ ა

1. შ ა მ ა თ ც ა ¹, რომელნი-იგი ქორციელად შურებოდინ, თანა-აც ფსალმუნებისა არა დაცადება, არამედ რაათა წელთ[72]საქმარსა მას შინა თანა-ილოცვიდენ ყოვლადვე პირითა, რამეთუ იგი არს საკუმე-ველი სადღუმლოდ შეწირული ღმრთისა ბრძანებისაებრ შიდისა ღა-სილისა და მომხდელ თანა-შემწეობასა მას ანგელოზთასა.

2. შამეთუ სახლსა შინა სამეუფოსა მრავალი ჭურჭელი არნ, რომელიმე ოქროსა და ვეცხლისა და რომელიმე კეცისა (შდრ. 11 ეიმ. 2, 20). წმისთვს ფრიადი სიბრძნე უკმს წინამძღუარსა ჩუენებად მათ-და გზასა ჭეშმარიტებისასა. შამეთუ მრავალ-სახეთა მიერ გზათა ჯერ-არს ჩუენდა შესლვად სასუფეველსა ცათასა, რამეთუ რომელიმე ამას წარჰმართებს სათხოებასა, და სსუა — სსუასა, და სსუა რომე-ლიმე — ყოველსავე.

3. შამეთუ რომელთამე ² შერისხვაა ჯერ-არს უხუცესისა, და რომელთამე ² — შერჩულვაა, და რომელთამე ² — წყლულებისა გან-კუეთაა მხილებისა მახვლითა. შა ყოველსავე საზომისაებრ ჯერ-არს ჰქმნად და ქამსა ჯეროვანსა.

4. შა რომელთამე საქმესა და შრომასა ქორციელსა ჯერ-არს დადგინება, რომელნი-იგი გონებითა დაუმტკიცებელ და უღმობელ იყვნენ, რაათა ნეფსით და უნებლიათ შრომითა მიეახლნენ ღმერთ-სა. შამეთუ სული შრომის მოყუარე მახლობელ არს ღმრთისა და აღრე მიიღებს კურ[73]ნებასა.

ტ ა ვ ი 77

ს რ ა გ ა ნ ს ლ ვ ი ს ა თ ვ ს ძ მ ა თ ა ა ს ა მ ო ნ ა ს ტ რ ი თ
 თ ვ ნ ი ე რ ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი ს ა უ ხ უ ც ე ს ი ს ა

1. ღოლო რომელნი დაუდგრომელ იყვნენ ძმათაგან, არა მიუშუას მათ წინამძღუარმან ნებისაებრ მათისა განსლვად და რორინებად, ვი-ნაეცა ენებოს ცნობისა სისუბუქითა, არამედ რომელნი წარმდებობ-დენ ესევეთართა ჩუეულებითა, ჯერ-არს დაყენება მათი ბრძანე-ბისაებრ წმიდათა მათ და ღმრთივ დადებულთა კანონთაჲსა.

2. შა არა ამას შინა ხოლო ჯერ-არს წურთაა მათი, არამედ სსუა-

¹ მათლაცა. ² ასეა.

სა ყოველსავე შინა საქმესა ურჩებისა და უსმენელობისასა, რაათა-ჯეროვნად და სამართლად იქცეოდინ წესისაებრ მონაზონთაჲსა.

3. ძამეთუ ხარკად ზედა-აც ყოველთა მწყემსთა კრებულისათა არა გარდასლვად მათდა დადებულსა ამას საზღვარსა, არამედ რაათა ამით წესითა მწყესიდენ სულიერთა მათ სამწყსოთა მათდა რწმუნებულთა, ესე იგი არს შეცოდებულთა მათ განკანონებად სინანულითა და ზრუნვად მათთჳს თანა-მოღმეობით ყოვლითა გულითა და ყოვლითა გონებითა ვითარცა ასოჲს მოდგმათა თჳსთა, რაათა არა შევარდეს სა[74]სჯელსა ღმრთისასა.

4. ძამეთუ ყოველი ბრძანებული წინამძღურისაჲ შჯული არს თანა-წარუვალი, და ვითარცა შჯულსა ღმრთისასა, ესრეთ ჯერ-არს შეწყნარებაჲ მორჩილთა კრებულსა ყოველსავე მის მიერ ბრძანებულსა და რაათა არა რაათა უდარესად შეჰრაცხონ ღმრთივ დადებულსა შჯულსა. ძამეთუ არა ჯერ-არს გამოწულილვად ბრძანებათა მისთაჲ, არცა წინა-აღდგომაჲ, გინა ჯდომაჲ, რომელ-ესე უწინამძღრობისა და თავვედობისაჲ არს სასწაული და უწესობაჲ, რომელი იგი აღაშფოთებს და დაჰჳსნის ყოველსავე კეთილსა. ძომელთაცა ზედა სასჯელი ღმრთისაჲ სამართალ არს ესევეითარისა მოქმედთა ზედა.

5. წმისთჳს უკუე ამასცა ვიტყჳ და განვაჩინებ ნებისაებრ ღმრთისა: არავის სხჳსა მნებაჲს მთავრობად გინა ჳელმწიფებად მათ ზედა, არცა წესსა მას მორჩილებისასა მნებაჲს დაჰსნად ოდესევე. ძამეთუ არა ჯერ-არს მონაზონისათჳს სხუაჲ რაჲმე სიტყუაჲ რქუმად წინამძღუარსა¹, გარნა ესე ზოლო, ვითარმედ: «ვცოდე, მომიტევე». ძამეთუ რომელნი ესრე სახედ მონაზონებდენ და ამას წესსა ზედა ერთობით ეგნენ, მშჳდობაჲ იყავნ მათ ზედა და [75] წყალობაჲ ღმრთისა მიერ!

6. Ⴀკუეთუ კულა ემხილოს ვისმე ძმათაგანსა და არა ინებოს ყოფად კანონსა მას ქუეშე განსაზღვრებულსა, არამედ წინა-აღუდგებოდის და უმეტესად ფიცხოოდის და ურგებად შეჰრაცხოს მხილებაჲ იგი უხუცესისაჲ და არა უფროესლა შესაძინელად და სარგებელად თჳსად გულისჳმა-ყოს შერისხვაჲ მისი და წინა-განწყევბოდის მწყემსსა მას და მკურნალსა და მხილებასა მისსა არა თავს-იდებდეს და ამისთჳს ცხადად გინა თუ ფარულად უჳდებოდის მას მტერობით, — რომელი-ესე მე არა მნებაჲს, რამეთუ სენითა საეშმაკოჲთა არნ სნულ ესევეითარი, რომელი ასუმიდეს მოყუასსა თჳსსა მრღჳსა, რომლისა ძლით განბძარვაჲ და განყოფაჲ მრავალ გზის შეემთხუევის გუამსა მას ეკლესიისასა, — ესევეითარი იგი, უკუეთუ შემდგომად ერთ გზის გინა ორ გზის და სამ გზისცა შერჩულებისა და განკანონებისა განუმართებელად ეგოს თჳსსავე ზედა თავვედობასა, ვითარცა ასოჲ.

¹ წინამძღ-რისა.

დამბალი განიკუეეთენ და განეშორენ სამწყსოასა მისგან საღმრ-
თოასა!

7. ხუალად ამისსა შემდგომად თანა-აც ცნობად მნესა მას სული-
ერსა, რომელ [76] არს წინამძღუარი, მოსწრაფებისა¹ ჩუენებად
ჟამსა და უქამოსა და, სიტყუსაებრ სამოციქულოასა, ყოვლითა სულ-
გრძელელებითა გამოცდად ყოვლისა (11 ლმ. 4, 2) და გამორჩევად კე-
თილისა და განშორებად ყოვლისაგან საქმისა ბოროტისა (შდრ.
1 ტეს. 5, 22—23) და არა უგულუბელს-ყოფად მცირეთა ცთომათა
ვიეთთამე, «რათა არა მცირემან მან ცომმან ყოველი აღსუარული
აღაფუჟნოს სიბოროტედ» (1 ზორ. 5, 6).

8. თა კუალად: უკუეთუ დიდ-დიდთა ვინ მოღუაწებათა ჭელ-ყოს
თავით თუსით გამორჩევითა და შეურაცხ-ყოს მამათა მიერ დად-
ბული ესე წესი, რომელი-იგი პირველითგან გამოცადეს და გამოირ-
ჩიეს და მომცეს ჩუენ საღმრთოდ ნამარხევად ვითარცა ჭეშმარიტად
უცთომელი და საშუვალი სამეუფოა გზაჲ, რომელ არს განშორებაჲ
თვთრჩულობისაგან, [არა შესაწყნარებელ არს], რამეთუ თვთრჩული
ყოველი მარადის მცთომ არს და გამოუცდელ და დაუმტკიცებელ.
წმისთვს უკუე საცნაურ არს, ვითარმედ, ვითარცა-იგი მორჩილი
სიტყუსა და საქმისა მიერ გამოცდილ არს ყოველსავე შინა და შეურ-
ყვეელ, ეგრეთვე არა შესაწყნარებელ არს საქმე მათი, რომელნი-იგი
გარეგან წესისა ჰყოფდენ რასაცა.

9. მათ თვს, რომელი-იგი მათ [77] ჩუენებლობით
ილოცვენ შორის კრებულისა, ვითარცა-იგი ორ-
გულნი. აკუეთუ იყენენ ვიეთნიმე, რომელნი გარეგან ნებისა
ზოგად ცხორებულთაასა და თვნიერ სწავლისა წინამძღურისა შორის
კრებულისა სახესა მოღუწებისასა აჩუენებდენ ლოცვისა მიზეზითა,
რათამცა დაარწმუნეს² მხილველთა, ვითარმედ იგინი არიან უპი-
რატესნი და მოღუაწენი ძმათა შორის და ესრეთ მოიპარვიან ცთუნე-
ბულნი სულთაგან ბოროტთა, რომელთა მიმართ არს ბრძოლაჲ ჩუე-
ნი სიტყუსაებრ მოციქულისა: «რომელი-იგი ბნელი არს და ნათელსა
იჩემებს». თა ესე სიტყუაჲ კმა არს სახისა მოცემად ჩუენდა, რათა
განვეკრძალნეთ. თა კუალად, რამეთუ წმიდისა მის და ყოვლად პატი-
ოსნისა მონასტრისა სანაგისა წესისაგან განსწავლულ ვართ განცხა-
დებულად, და მათგან ჯერ-არს სახისა მოღებად, რომელთა სრულ-
ყოფაჲ გუენებაჲს.

10. თა კუალადცა ვთქუა: ყოველსავე შინა ჯერ-არს გამოცნობაჲ
და ყოვლითა სახითა შერჩულვად და კეთილისა მიმართ წარმართებაჲ
და გონებისა აღმალღებაჲ ქუეყნიერთა ზრუნვათაგან, რათა გამო-
წულილვისა და ბრძანებისაებრ წინამძღურისა იქმნებოდის ყოველი-
ვე, [78] რამეთუ მის მიერი განწესებაჲ და გამორჩევად ღმრთისა მი-

¹ დამოსწრაფებასა.

² დაარწმუნა.

მართ თვსებაა არს, ვითარცა-იგი მისგან განშორებაა ცუდ არს და ამაო.

11. ნა ამას ამისთვის ვიტყვ, რამეთუ გონებისაა ჯერ-არს მარადის დაცვაა გულის-სიტყუათაგან ბოროტთა, რამეთუ მის გამო იქმნების წარმართება ბოროტისა მიმართ და კეთილისა. ამისთვის თანა-აც განშორებაა ბოროტისაგან და კეთილისა მიმართ მოსწრაფებაა, რომლისა მიერ ესოდენი ნაყოფი სიწმიდისაა და სიმართლისა იქმნების, ვითარცა-იგი ღალატებს დიდი იგი ჯმაა ღარსუნელისა მის ნესტუსა¹ — სავლესი, და გუაუწყებს, თუ რაა² ნაყოფი სულისაა, რომელ არს სიყუარული, სიხარული, მშუდობაა, სულ-გრძელებაა, სიტკბობაა და შემდგომი ამისი [წალ. 5, 22].

12. ღოლო თუთრჩულობით მოღუაწებასა და საჩუენებელად ქმნილსა, რომელსაცა სახილველად კაცთა მაჩუენებლობით იჩემებდენ, შუდგს მარადის საცთური და აღმოცენება სიცრუვისაა, რამეთუ გარეშეთა მიმართ ეჩუენების ცუდისა დიდებისა შედგომითა, რომელთა აღსასრული საშჯელსა შინა არნ, რომელნი-იგი დიდ-დიდთა განიზრახვენ თავთა თვსთავს, რომელ-ესე უძკრეს არს უფრ[79]ოას ყოვლისა, რამეთუ მხილველთა ოდენ მოიმადლებს მტყუვართა მით და არა ჭეშმარიტითა მოღუაწებითა, რომელსა-იგი გარეგან მცნებისა მამათაჲსა იქმოდინ, ვითარცა იტყვს წინაწარმეტყუელი, ვითარმედ: «უკუეთუ მოიდრიკო ქელი შენი ვითარცა გრკალი და შთაიცუა ძაძაჲ, ანუ თუ ნაცარი დაირეცო ქუეშე შენსა, არცა ესრეთ ვისმინო შენი, რამეთუ არა ესევითარი მარხვაა გამოვირჩიე, იტყვს უფალი, არამედ დაუნეცუე მშიერთა პური შენი, შეიყვანენ გლახაკნი სართულსა შენსა, შემოსენ შიშუელნი და სახლეულთაგან შენთა თუალსა შენსა ნუ გარე-მიიქცევ, და ესრეთ სათნო-გიყო³ შენ» [წსაია 58, 5—7].

13. ქამეთუ რაოდენცა ვინ დაიმდაბლოს თავი თვისი, ეგოდენცა ამაღლდეს [შათ. 23, 12] და მსგავსად სიმრავლისა წყალთა ზღუსა უფსკრულთაჲსა მყუდროებით გარდაჰმატოს შრომათა სიმართლისათა, რამეთუ რაოდენცა ვინ წარჰმართოს თავი თვისი მოღუაწებითა, ეგოდენცა ამაღლდეს ზეცად მიმართ და მსგავსად არწივისა მაღლად მფრინვალისა სიმაღლედ ზეცისად აღვიდეს. ქამეთუ სიმდაბლე მარადის საქმეთა თავისა თვისისათა გამოეძიებს და თავსა ზოლო თვისსა მიხე[80]დავს და მას დაშჯის. ქამეთუ ესრეთ არს მეგრ შჯულისდება წმიდათა მამათა ჩუენთაჲ და მიზეზი შესავალთა მათ სასუფეველისათაჲ, რომელი მიმიყვანებს ჩუენ განმზადებულთა მათ ადგილთა განსუენებისათა, რომელთაცა არა ზოლო თუ შუდთა მათ ამის საწუთროჲსა ქამთა, არამედ მერვისა მისთვისცა საუკუნოჲსა მიეცეს ნაწილი სიტყვსაებრ სოლომონისა [ქკლ. 11, 2].

¹ ნესტუსი (იკითხე: ნესუტისა). ² ასეა. ³ სათნო-გიყოს.

14. ბა კუალად ამას თანა საუფლოცა იგი მაცხოვრისა ბრძანე-
ბაჲ, ვითარ-იგი გუასწავლის და იტყუჱ: «ისწავეთ ჩემგან, რამეთუ
მშუდ ვარ და მდაბალ გულითა, აღიღეთ უღელი ჩემი თქუენ ზედა,
რამეთუ ტკბილ არს და ტვრთი ჩემი მცირე და ჰპოოთ განსუენებაჲ
სულთა თქუენთაჲ» (შათ. 11, 29-30).

15. ჩამეთუ არა ხოლო თუ მერმეთა მათ კეთილთა მოგუცემს
ჩუენ ღმერთი, არამედ ამასცა ცხორებასა მოგუმაღლებს და წარგვ-
ნართებს, უკუეთუ ვჰყოფდეთ ნებასა მისსა, რომელთა-ესე თანა-გუაც,
რათა ყოველსავე კეთილსა ნიჭსა და განმარჯუებასა ჩუენსა ღმერთ-
სა მივაჩემებდეთ და მას შევჰვიდრებდეთ თავთა ჩუენთა და მას ვიგო-
ნებდეთ მარადის. «ბა იყოს ადგილი ჩუენი მშუდობით და სამკუდრე-
ბელი ჩუენი სიონს, რამეთუ მუნ შემუსრნეს უფალმან ძალნი მშუ[81]-
ლდთანი, საჭურველი, მახული და ბრძოლაჲ» (ჟს. 75, 2-3), «შუნ
არს სარწმუნოებაჲ, სასოებაჲ და სიყუარული» (1 ლორ. 13, 13). შუნ
საღმრთოჲსა მის სიყუარულისა ტრფიალებაჲ და განათლებაჲ, რა-
მეთუ განმანათლებელ არს იგი საკვრველად მთათაგან საუკუნეთა
(ჟს. 75, 5).

16. Ⴀწ უკუე ტრაპეზისა სანოვაგეთათჱს და სისწორისათჱს მსა-
ხურთაჲსა და ზოგად ყოველთა ძმათა კეთილად წესიერებისათჱს და
სიმტკიცისა და სხჱსა ყოვლისა განგებისათჱს აქამომდე აღიწერა და
განიწესა ჩუენ მიერ.

17. ზოლო საეკლესიოთა წესთათჱს, ვინათგან ცხად არს ყოველ-
თათჱს¹, შემოკლებულად ვთქუა, ვითარმედ ჯერ-არს მსახურებისა
ნის ფსალმონებისა შეწირვაჲ მარადის გულს-მოდგინედ, მღჱძარე-
ბით და სიყუარულით, თჱნიერ ყოვლისა მცონარებისა, დღე და ღა-
მე, მაღლისა მისებრ ღმრთისა მიერ მაცხოვრისა მონიჭებულისა
თჱთოეულისა ენისა ჳმობად გალობისა თავადისა ჰრისტე ჴესუჱს
მიერ² უფლისა ჩუენისა, რომლისაჲ არს დიდებაჲ უკუნითი უკუნი-
სამდე. Ⴀმინ.

ტ ა ვ ი 17

შ ო უ რ ნ ე თ ა თ ჱ ს და მ ო ღ უ ა წ ე თ ა
მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა თ ა, რ ო მ ე ლ ა რ ი ა ნ
ი კ ო ნ ო მ ო ს ნ ი და ე პ ი ტ რ ო პ ო ს ნ ი

1. ზუალად შემდგომად თქუმულთა ამათ [82] ამას ვამცნებ და
დაშჯილებით ვასწავლი და განუსაზღვრებ ძმათა ჩუენთა, რომელნი
უდაბნოსა ჩუენსა მკუდრ არიან, რათა არაოდეს დაუტეონ პატიოსა-
ნი ესე სამოწესეოჲ ჩუენი თჱნიერ ეპიტროპოსთა და იკონომოსთა,
რომელ არიან განმგენი და აბარმადნი, არამედ რჩეულთამცა და გა-

¹ ყოველთა მიერ (ყ-თა მ-რ). ² მ-რ (მიერ).

ნოცდილთა დააწესებენ ზედამხედველად და განმგებელად შინა და გარე; და შემდგომად აღსრულებისა მათისა სხუათა გამოარჩევდენ. ეგრეთვე ღმრთის მოშიშთა და წესიერთა, გინათუ საეკლესიოთაგანნი იყვნენ, ანუთუ მსოფლიოთაგანნი ღმრთის მოყუარენი, და ნაცვალად პირველთა მათ დააყენებდენ განმგედ და მოუზრნედ მონასტრისა. და თავთა თვსთა, რომელნიცა უპირატესნი იყვნენ პატივითა და შემძლებელნი განმგეობად.

2. თა არაოდეს მნებავეს ყოფად მონასტრისა თვნიერ წინამძღუროსა და განმგეთაჲსა, რამეთუ არა ხოლო თუ სულთა წესთა ჯერ-არს დამარხვაჲ, ვითარ-ესე ჩუენ მიერ შჯულდებულ არს, არა-ნედ ჭორციელთათვსცა ჯერ-არს ზრუნვაჲ, რაჲთა მტკიცედ დაჰმარხონ მას შინა მყოფთა მათ [83] მსახურთათვს, რაჲთა არცა ერთითა რაჲთ იყვნენ მოქენე საჭიროთა მათ საჰმარათათვს.

ტ ა ვ ი 16

შ ც ნ ე ბ ა ა კ რ ძ ა ლ ვ ი ს ა თ ვ ი ს ს ა ჭ უ რ ი ს თ ა გ ა ნ და მოყმეთა ჭაბუკთა

1. ღოლო საჭურისთათვს, რომელნი ყუერულად სახელ-დებულ არიან, და უსაკოთათვს ჭაბუკთა არა ხოლო თუ ჩუენგან, არამედ პირველთაგანცა წმიდათა მამათა დახრწეულ არს დასაბამითგან ყოფაჲ მათი მონასტრისა შინა, ვითარცა დასაბრკოლებელი საქმე. თა ჩუენცა შეუდევით განსაზღვრებულსა მათსა, რაჲთა ეგრეთვე დადგრეს საუკუნოდ. თა არცა მიზეზითა სამსახურებელისაჲთა ვწამებთ ვის შეწყნარებად მათგანსა მონაზონთა თანა და არცა სხვთა რაჲთმე მიზეზითა, რამეთუ უწესობაჲ არს ესე და უშუერებაჲ.

2. თა, რაჲთა უჯეროვნესად ვთქუა, მსგავსად წმიდათა მათ მამათა სკიტელთა, ვითარმედ: ნუ შემოიყვანებთ აქა ყრმათა ჭაბუკთა, რამეთუ ოთხნი ეკლესიანი მათ მიერ აღოჭრდეს¹, და ამისთვს არა დაუტეობთ ჩუენ სახესა დაბრკოლებისასა მათთვს, რომელნი-იგი შემდგომად ჩუენსა მომავალ არიან [84] წინამძღუარნი, არცა რაჲთურთით რაჲთაცა მიზეზითა მიუშუებთ მათ ესევეითართა მათ შეწყნარებად, რომელთა მიერ იჭვ საგმობელი შეიქმნებოდეს, რაჲთა არა ვსცეთ გზაჲ შესაჲალი სიბოროტესა.

3. ტამეთუ დაღაცათუ წინაჲსწარვე განწესებათა მათ შინა ჩუენთა განთვსებულად განვაგეთ ესევეითართა საქმეთათვს, გარნა არა ხოლო ჩუენ მიერ დადებულ არს ესე შჯულად, ვითარცა ზემო ვთქუთ,

¹ აღოჭრდეს (მ. თარხნიშვილმა აღნიშნა, თუ საიდან არის მოყვანილი ეს სიტყვა: ეს ყოფილა *Apophtegmata patrum. Isaac Celliorum*, 5. (PG, 65, 225).

არამედ საქალაქოთა მათ და საერისკაცოთაცა შჯულთა ეგრევე სახედ კეთილად აღუჩნდა ამისი შჯულად დამარხვამ, ვითარცა დიდი და საქმარი საქმე. ჰოლო საცნაურ არს, ვითარმედ გარეგან კანონთაჲსა შორის შემოსრული და კანონთაგან განგდებული საქმე არა ჯერ-არს შეწყნარებად ჩუენდა სახედ უკეთურებისა.

4. ომისთვის უკუე ვამცნებ განკანონებით ყოველთა, რომელნი შემდგომად ჩუენსა წინამძღუარნი ყოფად არიან და მნენი, და ყოველსავე ძმობასა, და ვაფუცებ თავადსა უფალსა ჩუენსა ოესუ ქრისტესა და უხრწნელსა ღედასა მისსა, რაჲთა არაოდეს თავს-იდვან გარეგან განსაზღვრებულისა ამის ჩუენისა კ[85]ანონისა და მამათა მოცემულისა მცნებისა განგებად რაჲმე, რაჲთაცა მიზეზითა და სახითა, რაჲთა არა სულთა თვისთა ხოლო წარწყმედისა, არამედ მონასტრისაცა სრულიად¹ დაქცევისა და წარწყმედისა მიზეზ არა იქმნენ შეურაცხებითა საუფლოთა ამათ სიტყუათაჲთა და დაწესებულისა ამის ჩუენისა და საშინელითა განკანონებისა დათრგუნვითა.

ტ ა ვ ი 18

ო მ ნ ა ს ტ რ ი ს ა
 ქ ე ლ მ წ ი ფ ე ბ ი ს ა გ ა ნ თ ვ ს თ ა და ნ ა თ ე ს ა ვ თ ა
 ჩ უ ე ნ თ ა ჲ ს ა და ს ხ ვ ს ა ყ ო ვ ლ ი ს ა გ ა ნ
 ს ა ხ ა რ კ ო ა ს ა

1. შნებაჲს უკუე განსაზღვრებად პატიოსანი მონასტერი ჩემი, რაჲთა იყოს იგი აზნაურ და თავისუფალ ყოველთაგან შორიელთა და მახლობელთა თვისთა და ნათესაჲთა ჩემთა, გინა ტომად ჩემდა სახელ-დებულთა, რომელნი აწ არიან და რომელნი ყოფად არიან, და სულისა ჩემისა მოურავთაგანცა და ყოველთაჲე ამას სოფელსა შინა მყოფთა კაცთაგან: არავის აქუს ნაწილი არცა ზიარებაჲ რაჲთურთით, დიდი ანუ მცირე, გინათუ განთვსებული რაჲმე ზემო ქსენებულსა მონასტერსა ჩემსა და ეკლესიასა თანა, [86] გინათუ საქმართა და მონაგებთა მისთა თანა.

2. ორავის მივსცემ მიშუებასა, არცა ქელმწიფებასა რაჲთურთით, რაჲთამცა ნათესაჲთა ჩემთა გინა მსახურთა ლელატიისა ამღებელთაგანი² მიზეზითა ჩემგან მათდა ლელატიისა დატეობისაჲთა ქელ-ყოს და ეცადოს³ მკვდრად გამოჩინებად გინა თუ ყოფად მონასტრისა ჩემისა. ჰოლო უკუეთუ გამოჩნდეს ვინ და იტყოდის, ვითარმედ: «არა მაქუს ლელატი», აღიღოს ათორმეტი ფოლი ლელატად მისა, და სხუაჲ სამართალი არარაჲ აქუნდეს.

3. ოამეთუ მე მკვდრად ჩემდა ჩემი ეკლესიაჲ მაქუს და მონას-

1 ს.დ.

² ამღებელთაგანი... ქელ-ყოს და ეცადოს (სუბიექტი შეწყობილია მეორე შენისმენელთან).

ტერი, რომელი-იგი ყოვლითა ნაქონებითა მისითა, რომელი მივეც და დაუმტკიცე მას უღირსებისა ჩემისაგან, ძღუნად შემეწირავს ღმრთისა და საწსრად ცოდვილისა სულისა ჩემისა. შა ნუ იყოფინ, ვითარმცა აქუნდა ვის ჯელმწიფებაჲ ჯელთ-ღებად მისა¹, ნუცა ერთსა ვის მათგანსა დამორჩილებულ არს მონასტერი ჩემი! შამეთუ ესე-ღითარი ესე სამკუდრებელი მონაზონათათს ხოლო განმისაზღვრებოეს საყოფლად საუკუნოდ და მარადის თავისუფლად და თვთმფლობელად [87] მათითურთ, რომელნი-იგი ჟამითი-ჟამად წინამძღუარნი და ჯელისუფალნი იყვნენ მას შინა და განმგებლობაჲ ეპყრას განწესებისაებრ ჩუენისა.

4. შამეთუ არათუ ვითარ-იგი ვიეთნიმე იქმან, რომელ მონასტერთა დაამყარებენ, ანუ თუ სხუასა რასმე პატიოსანთაგანსა მოიგებენ და ნათესავთა თვსთა ჯელმწიფებასა ქუეშე ჰყოფენ შემდგომად სიკუდილისა მათისა მენაცვალებობითა, ჟამთა ცვალებისაებრ, ეგრეთვე ჩუენცა ვჰყოფდითმცა, გინა განეაწესეთ! ნუ იყოფინ ჩუენდა ამისა² ესრეთ ყოფად! შამეთუ მრავალი სავენებელი და ურთიერთ-არს ჯდომისა და წინა-აღდგომისა³ მიზეზი შორის მათსა შემოწდების და მტერობაჲ და განდგომილებაჲ, ოდეს-იგი თვთოეული მათი თავსა თვსსა უწოდდეს უფლად ყოვლისა, ვითარ-იგი მებრ მრავალ გზის სამსჯავროთა შინა ვიხილე მე თუალითა ჩემითა. შა ესე ფრიად უჯერო არს და უქმარ, რამეთუ მრავალ გზის უღირსი უფროჲს წარემატების ბჭობასა შინა, ვიდრეღა ღირსი, და უსამართლოჲ მართალსა წარჰქდის. შომლისათვს არა მნე[88][ბავს ამის ადგილისა⁴ ღმრთისა⁵ ნათესავთა ჩემთა[გან]სა ვ[ის ჯელთ-ღე]ბად⁶ გინა უცხოსა.

5. ოწ⁷.... უკუეთუ გამოჩნდეს გინა მტკიცეთა და ჰეშმარიტთა თვსთა ჩემთაგანი, ანუ თვსად ჩემდა სახელ-ღებულთაგანი ვინმე, ანუ მსახურთა და ყრმათა ჩემთაგანი წინა-აღმდგომად ეკლესიისა⁸, გინა მონასტრისა ჩემისა, ანუ სოფელთა გინა აგარაკთა მისთა, ანუ ციხეთა, რაჲთამცა ანუ სახლი იშენა ამათ შინა, ანუ სახიზნავად თვსად შექმნა, ანუ დამკუდრებად მას შინა ინებოს, გინა უფლებად მისა⁹, ანუ რასაცა გუარსა სახესა შემოსავალთა მისთაგანსა თუალ-ახუნეს და მიიხუეჭოს, ანუ შემინების-მოყუარეობდეს რასაცა ზედა საწმარსა, დიდსა გინა მცირესა, ანუ მებრ ლიტონითა სიტყვთა ერთითა ხოლო მიტაცებად მოიგონოს, პირველად წყეულ იყავნ და შეჩრუენებულ სამას ათრვამეტთა წმიდათა მამათაგან, რომელნი ჩი-

¹ მისსა. ² ამისსა. ³ წინა-აღმდგომისა. ⁴ ფრჩხილებში ჩასმული ასოებს ადგილი დაზიანებული ყოფილა დედანში. ⁵ ღ-ჲ. ⁶ ფრჩხილებში ჩასმული ასოების წაკითხვა საეჭოა (შდრ. 108, 6: ნუ იყოფინ მათდა ჯელთ-ღებად ესევითარისა ამის ადგილისა). ⁷ ამას მოსდევს ერთი სიტყვა, რომელიც კარგად არ იკითხება (უკუშ?). ⁸ აქ კიდევ იკითხება «გამოჩნდეს». ⁹ მისსა.

კეას შეკრბეს, და განგდებულ იყავნ ყოვლისაგან წესისა და სარწმუნოებისა ქრისტიანეთაჲსა და ნაწილი მისი ოუდას თანა იყავნ ოსკა-რიოტელ[89]სა!

6. ოა მერმე რაჲცა მისდა ლელა[ტად მიმე]ცეს ზემავალი ანუ ქუემ[დე]ბარ[ე ანუ] თვთმობრავი, ჳელმწიფებაჲ აქუნ[დეს ეკ]ლესიასა ჩემსა გამოღებად ყოვლისა მის და უფ[ლებ]ად¹ დამტვიცებით.

7. ოომლისათვს არა ვეჭუ, თუმცა ესოდენ უმადლო და კეთილის მოვიწყე ვინ იქმნა ჩემთაგან და გარდაჰჳდა მცნებულსა ჩემსა, რამეთუ ყოველთა თანა კეთილის მოქმედი ყოფილ ვარ: აღმიზრდიან და საზომად მომიწიფებიან არა თუ ამისთვს, ვითარმცა სამართალი რაჲმე ვისმე ჰქონებოდა ჩემ თანა მამულისა სამკვდრებელისა ძლით, არამედ მცნებისათვს ხოლო ღმრთისა და ჩემისა მათდა მიმართ მოწლედ გულის ქონებითა.

8. ოამეთუ ნეტარი მამაჲ ჩუენი ვინაჲთგან აღრე მიიცივალა და ჩუენ მცირენი დაგვტევნა და ჰასაკად ვერ მოწიფებულნი, ამისთვს ყოველი მონაგები და სანჯმარი მამისა ჩუენისაჲ დედამან ჩუენმან დედობრივისა ჳირვეულობასა მიხედვითა სხუათა მათ შვილთა თვსთა დათა ჩუენთა ზითვად მისცა და ჩუენ შიშუელნი დაგვტევნა ყოვლისაგან მამულისა და დედულისაგანცა სანჯმრისა. ოა დანი ჩუენნი [90] [ზითვითა] მათითურთ წარვიდეს ქმართა [მათთა და] განიბნინეს სხუათა და სხუათა შინა [სოფელთა და მ]უნ წარავეს ყოველი.

9. ოგრეთვე მე[ცა მსახუ]რებითა² და რუღუნებითა ჩემითა ს[ომხე]თს შინა და საქართველოს და სასარკი[ნ]ოზეთს მებრ და მერმე საბერძნეთს მოსლვითა საცხორებელსა ჩემსა ვეძიებდი და მოვირეწდი. ოა მრავალთა შინა ქამთა ვიქცეოდე ესრეთ. ოა ესე ყოველი — გინათუ მონაგები, გინა სანჯმარი, ანუთუ პატივი მთავრობისაჲ მომიგიეს, — ყოველივე შეწევნითა ღმრთისაჲთა ქმნილ არს ჩემდა და მშობელთა³ ჩემთა ლოცვითა და თვთ ჩემითა მრაველთა ტანჯვითა და მოჭირვებითა და სისხლთა დათხევითა, და არათუ სხვსა ვისითაცა თანა-შეწევნითა, გინა ქველის მეტყუელებითა მოცემულ არს. ოჲფროჲსლა ყოველნივე თვსნი და ნათესავნი და ყრმანი ჩემნი ჩემითა მოსწრაფებითა და მსახურებითა და ჩემდა მომართ საყუედურისა [არ]⁴ დადებითა არიან მიმთხუეულ დიდებასა და კეთილის მოქმედებასა წმიდათა მეფეთა ჩუენთაგან. ოა რომელი-რაჲ მათდა მიმიცემია, გინა ლე[91]ლატად დამიც, და რომელი მე მაქუს და რომელი ეკლესიისა ჩემისადა მიმიცემია და რომელი სხუაჲ მიცემად მეგულებს, ჩემი არს ყოველი და [ჩემ]თა სისხლთა ფასი, და ჩემისაგან მიმიცემია, რაჲცა-რაჲ ვისდა მიმიცემია და ჩემისა სულისათვს მიმი-

¹ ხელნაწერში იმდენი ადგილი არ არის, რომ «უფ[ლად მის]ად» აღვადგინოთ.

² აღდგენილი ნაწილის წაკითხვა საეგებიოა.

³ მშობლთა. ⁴ ეს ნაწილაკი დედანში არ არის.

ცემია, სხვსა მის ყოვლისა თანა, რომელი-იგი მკუდართა და ცოცხალთა ჩემთა თანა მიქმნია კეთილი, და არა სხვსა ვისისაცა ნაწილისა გინა სუედრებულისაგან მქონებია, გინა მიმიცემია.

10. ოა ამის ყოვლისათს ვინებე მე, რაათა მონასტერი ჩემი აზნაურად ეგოს ყოველთაგან თუსთა ჩემთა და უცხოთა და სამეუფოფოსაგანცა¹ კერძისა და საპატრიარქოსა და ყოვლისა საწელმწიფოფოსა და სამთავროფოსა, ვითარ-იგი სარწმუნოთა და თაყუანის-საცემელთა ოქრობეჭედთა მიერ დამტკიცებულ არს, რომელთა ზედა არა საწმარ იყო ჩემდა სხვსა ოქრობეჭედისა აღებაჲ მონაგებთა ჩემთათს, გარეშე პირველთა მათ ოქრობეჭედთა, რომელნი მაქუნდეს. ჴარნა ამისთს ვითხოვე და ავიღე წმიდათა მეფეთა ჩუენთაგან საკუთრად სხუაჲ ახალი ოქრობეჭედი, რაათა ჩემ მიერ განგებუ[92]ლი და განწესებული ყოველი მონასტრისა ჩემისათს შე[ეუძრ]ველად და უზრუნველად [მტკი]ცე[დ] დამა[რხულ] იქმნას ვიდრე აღსას[რუ]ლადმდე სოფლისა.

11. ოა უკუეთუ წინამძღუარ[თა]განი ვინმე მონასტრისათაჲ, გინათუ ძმათაგანი ვინმე გამოჩნდეს, რომელმან გარდასლვაჲ ინებოს ნოწევენულისა ამისგან ტიპიკონისა და მოიგონოს განზრახვაჲ ზაკუფისაჲ და ისწრაფოს შედგომად² ნათესავეთაგანსა ვისმე ჩემსა, გინათუ სხუასა ვისმე უცხოთა დაკლებად რაჲსამე, გინა მიცემად ვისამე თითოეულთა ამათგან, რომელიცა-რაჲ მივეცი თ და დაუმტკიცეთ წმიდასა ეკლესიასა და მონასტერსა ჩუენსა, ანუთუ უფლებად ვინმე ინებოს მას ზედა, გინა ფერჯისა შედგმად მას შინა, იგივე ზემო წერილი წყევად მიიღენ და განიძენ მონასტრისაგან, და ვითარცა შინა-განსცემელი და მზაკუვარი დაისაჯენ, ვითარცა გარდამავალი ტიპიკონისა ამის ჩუენისაჲ!

ტ ა ვ ი 16

შ ი ს თ უ ს, ვ ი თ ა რ მ ე დ უ კ უ ე თ უ შ ე ს ც თ ე ს
წ ი ნ ა მ ძ ლ უ ა რ ი და ე ც რ უ ო ს³ ა დ თ ქ უ მ ა ს ა
გ ი ნ ა თ უ ს ხ უ ა ჲ ვ ი ნ ჯ ე ლ ი ს უ ფ ა ლ თ ა გ ა ნ ი
და წ ა [93] რ ა გ ო ს ს ა ჯ მ ა რ ი მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა ჲ,
ჯ ე რ - ა რ ს ე ს ე ვ ი თ ა რ თ ა მ ა თ
გ ა რ დ ა დ გ ი [ნ ე ბ ა ჲ]

1. ძოლო უკუეთუ იქმნას სადა, — რომელსა-იგი მე ა[რა ვ]ეჭუ, არცა მოველი, — და შეურ[ა]ცხ-ყო[ნ წინა]მძღუართა ჩემ მიერ დადებული ესე სჯული [და ს]არგებელისა წილ მავნებელ ძმათა ექმნენ, მიშუებაჲ აქუს ბრძანებისაჲ დამორჩილებულთა მათ ძმათა, რომელ-

¹ სამეოფოფოსაგანცა.   ² შეგომად.

³ ეცროუს.

ნიცა უპირატესნი იყვნენ და მოხუცებულნი ძმათა შორის, მოღვაწენი და მეცნიერნი ქამსა მას შინა, ჭელისუფალთა და მნეთა თანაგანზრახვითა, რომელთა-იგი თანა-აც ყოვლითა მოსწრაფებითა წარმართებად ესევეითართამ მათ და არა მიშუებად, რაათა დაირღუას და აღოწრდეს¹ ესევეითარი ესე შუენიერი სამოწესეო სამკუდრებელი, ანუთუ უჯმარ იქმნეს. ღლოო უკუეთუ დაუთმოს ვინ ეგევეითართა მათ მავნებელთა და მიუშუას, არა მცირე დასასჯელი მიიღოს ღმრთისაგან და წმიდისა იმრთისმშობელისა, ვითარ-იგი ზემოცა ვთქუთ.

2. თადაცათუ მცირედცა რაამე საუნებელი მონასტრისაჲ უგულებელს-ყოს და არა იზრუნოს, და რაათაცა მიზეზითა სც[94]თეს და მჭურვალითა გულითა არა იღუაწოს დამარხვად საჯმარი ეკლესიის[აჲ] უგულებელს-ყოფითა და საჯმართა ეკლესიისათა უჯეროდ და ურიდად წარაგებდეს, და სამკაულთა და საფასეთა ეკლესიისათა წარწყმედად მიუშუებდეს და საქმესა მწეცისასა იქმოდის, პირველად უკუე სიტკბობებით და შიშითა ღმრთისაჲთა ჯერ-არს სწავლად მისა მათ მიერ და, შემდგომად ჯეროვნისა ამის სწავლისა, უკუეთუ არა მოვიდეს განმართებად, წმიდისა მის ადგილისაგან განეშორენ ერთობითთა წამებითა და განსჯითა ზოგადითა ყოველთა მიერ. თა მერ-მე ამისა შემდგომად ნაცვალად მისა სხუჲა ღირსი დაიდგინოს ადგილსა მისსა ყოველთა მიერ განზრახვით გამორჩევითა.

3. 7სე. ძალისაებრ ჩუენისა კმა-იყავნ აწ თქუმად ამის ჯერისათჳს, რომელი-ესე კაცობრივისაებრ გონებისა განვაგეთ და დავამტკიცეთ. ძამეთუ ვინმცა კაცთაგანმან უძლო ყოვლისაჲე უცთომელად წარმოთქუმად და განგებად, ვინაჲთგან წინამდებარე მომავალი ყოველი უცნაურ არს კაცთაგან? არამედ თჳთ მებრ მსახურთა [95] და ჭელისუფალთა ადგილისათა ვაფუცებ ღმრთისა მიმართ ცხოველისა, რაათა არცა ერთითა რაჲთ სახითა და მიზეზითა არა უგულებელს-ყონ ჩუენ მიერ განწყესებული ესე.

4. თა უკუეთუ სადა რაათაცა მიზეზითა განცხადებულად შესცთეს წინამძღუარი და არა იქცეოდის უმჯობესისა გამორჩევითა, არამედ მწყემსობისა წილ მგელ ექმნეს სამწყსოთა მათ ზედა² და საჯმარსა მონასტრისასა განპლევდეს და მონაგებთა მისთა წარჰსწყმედდეს და საქმეთა მგლისათა იქმოდის, არა დაუთმონ მას მონასტრისა მყოფთა, არამედ პირველად უკუე სიმშუდით და სიტკბობებით ღმრთის მოყუარებრ ასწაონ და ამხილონ ძმებრივად, და უკუეთუ არა ინებოს განმართებად, თაჲი თჳსი და სახე არა განაგოს, გარდაიგდოს და განშორებულ იქმნას ესევეითარი-იგი ჭელმწიფებისაგან თჳსისა ზოგად ყოველთა წამებითა და ჭელისუფალთა თანა-დგომითა. თა

¹ აღოწრდეს.

² «ზედა» ზედმეტი ჩანს. ან «მგელ ექმნეს სამწყსოთა მათ», ან «მგელ იქმნეს სამწყსოთა მათ ზედა».

მერმე ამისა შემდგომად ყოველთა ზიარად გამორჩევითა. და ჟელი-სუფალთა და მოლუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა წამებითა რომელიცა ღირსი იყოს, შორის შემოიყვანონ და ნა[96]ცვალად მისა განაწესონ.

ტ ა ვ ი 6

შ ა თ თ ვ ს, რ ო მ ე ლ ნ ი ს ა ჯ მ ა რ თ ა მ ი ს ც ე მ დ ე ნ
ქ ა მ ი ს ს ა წ ი რ ა ვ ა დ მ ი ც [ვ] ა ლ ე ბ უ ლ თ ა
მ ა თ თ ა თ ვ ს, და ს წ ა ვ ლ ა ა, [თ] უ ვ ი ე თ გ ა ნ
ჯ ე რ - ა რ ს ა ღ ე ბ ა ა

1. შის ხოლო საქმრისა ჯერ-არს აღება და შეწყნარება ქამის მწირველთა, რომელი-იგი არა იყოს მიზეზ მონასტრისა ვნებისა, არცა ახალ-სახეობად რაამე, არამედ სიმტკიცედ წინამდებარეთა საქმეთათვს და სისრულედ ღმრთის მსახურებისა, უფროდს რაათა არა დასამძიმებელად, არამედ გულს-მოდგინებად წინამდებარისა მის საქმისა და სარგებელად სულისა შემწირველთაჲსა და რომელთათვს შეიწირვოდის.

2. შამეთუ ესე არს მეგრ სათნო ღმრთისაჲ ნაყოფიერებაჲ, რომელსა უდიდებულესი ყოვლისაჲ აქუს ნაცვალისა მიგებაჲ, და არა მოვაჭრებაჲ სულიერისა ვნებისაჲ ესევეთარისა მის მიერ საქმისა, არამედ შეწირვაჲ სათნოდ სრულებათა საღმრთოთაჲ, რომელნი-იგი აღწერილ და განსაზღვრებულ არიან ამათ საქმეთათვს. შომლისათვს ჯერ-არს და სამართალ სრულებით-რე თქუმად დასასრულსა ამის წიგნისასა და აღწერად მტ[97]კიცესა ამას შინა განწესებასა, რაათა ცხად იყოს და უმტკიცეს თქუენდა დღესაჲსენებელი ზოგად ცხორებულთაჲ ქამსა მიცვალეებისა მათისასა.

ტ ა ვ ი 6C

შ ც ნ ე ბ ა ა კ უ ა ლ ა დ ძ მ ა თ ა მ ი მ ა რ თ რ ე მ ი ს ა
და თ ვ ს თ ა რ ე მ თ ა დ ღ ე ს ა ჯ ს ე ნ ე ბ ე ლ ი ს ა თ ვ ს
და ძ მ ა თ ა მ ი მ ა რ თ ს ი ყ უ ა რ უ ლ ი ს ა ყ ო ფ ი ს ა
და ს ა ფ ა ს ე თ ა გ ა ნ ყ ო ფ ი ს ა თ ვ ს დ ღ ე ს ა
ჯ ს ე ნ ე ბ ი ს ა რ უ ე ნ ი ს ა ს ა გ ლ ა ხ ა კ თ ა
მ ი მ ა რ თ

1. ლანვაწესეთ უკუე საქსენებელი ნეტარისა და კეთილად ჯსენებულისა ძმისა ჩემისა ობაზ მაგისტროსისაჲ ყოფად დღესა, რომელსა შინა მიიცვალა იგი, — თუესა სეკდენბერსა ოცსა წმიდისა მოწამისა ოცსათის დღესასწაულსა, რაათა დაეგოს მას დღესა შინა ტაბლაჲ ბრწყინვალე და შუენიერი და აღსავსე ყოვლითა კეთილითა, რომე-

ლიცა მოეცეს ღმერთისა: მწუხრსა სუან ძმათა ორ-ორი კრასაული, სამხრად — ოთხ-ოთხი; და რაოდენნი ქამის მწირველნი მღდელნი იყვნენ მონასტერსა შინა და გარე სოხასტერთა და სოფელთა შინა მას დღესა, ყოველთა მისთჳს წირონ ქამი. შა მიეცეს მას დღესა გასა-ყოფელად გლახაკთა დრაჰკანი სამოცდა ათორმეტი, და შემდგომად ღამის თევისა და ქამის წირ[98]ვისა კუალად განეყოს¹ დრაჰკანი ოცდა ოთხი ძმათა მათ მოსრულთა დღესა ქსენებისა მისისასა.

2. შნებაეს კუალად თქუმად ჩემთჳსცა. ქამეთუ, ვითარცა-იგი წერილ არს: «კაცად-კაცი თჳსისაებრ შრომისა მიიღებს სასყიდელსა» [1 ხორ. 3, 8], არამედ დაღაცათუ სიქადული ჯერ-არს, გარნა არადვე სარგებელ არს, ხოლო «რომელი-იგი იქადოდის, უფლისა მიერ იქადოდენ» [1 ხორ. 1, 31]. ქამეთუ თქუენ თვთ მებრ, რომელნი-ეგე დასაბამითგან მიცნობთ მე, უწყით კეთილად ყოველი ხარკებაჲ და სწრაფაჲ და ოფლითა მრავლითა შრომილებაჲ ჩემი, და ნიჭნი ღმრთისანი, რომელნი-იგი არა მე, არამედ მადლმან ღმრთისამან ქნა² ჩემ თანა. შა ვიცი სიყუარული თქუენი, რომელ, დაღაცათუმცა არა გამცენ და მოგაქსენე, თქუენ არა დაივიწყებთ, არცა უღებ-ჰყოფთ საქსენებელსა ჩემსა, რომლისაჲ თანა-გაც ყოფად, არამედ ჰყოფდეთ უეჭუელად. ჴარნა მნებაეს, რაჲთა უჰატიოსნესადღა ჰყოფდეთ და გულს-მოდგინედ, და სარწმუნოებით მომიქსენებდეთ მე ყოველსა ქამსა. შა რომელნი-იგი შემდგომად ჩუენსა მომავალ არიან, ევედრები მათ ყოველთა, ვითარცა მამათა და ძმათა, რაჲთა არა-[99]ოდეს დამივიწყონ ჩუენ.

3. ღლოო ჯერ-არს დღესა მას ქსენებისა ჩუენისასა გულისქმის-ყოფად ძმათა, რომელნიცა ხედვიდენ ესოდენსა მას შუენიერებასა. სახლისა ღმრთისასა, რომელ არს წმიდაჲ ეკლესიაჲ, და წლითი-წლადთა მათ შემოსავალთა მისთა და სხუათა მათ საქმართა, რომელთა-იგი შემდგომად ღმრთისა ჩუენ ქმნილ ვართ მიზეზ მოგებისა. ყოველთა მათ კეთილთაჲსა, და ნუმცა დამივიწყებთ ჩუენ, არამედ რომელსაცა დღესა ინებოს ღმერთმან ბრძანებითა მისითა ყოფად აღსარული ჩემ³ გრიგოლისი, მას დღესა ჰყოფდით ჩემსაცა საქსენებელსა.

4. შა მისცენ გასაყოფელად გლახაკთა დრაჰკანი სამოცდა ათორ-მეტი და ნუგეშინის-სცენ⁴ ძმათა უხუად დაგებულთა ტრაჰეზითა საჭმელთა მიერ და სასუმელთა. შა ეგრეთვე რომელნიცა მოსრულ იყვნენ დღესასწაულობად ქსენებასა ჩუენსა, მათცა ნუგეშინის-სცენ. შა შემდგომად ღამის თევისა და ქამის წირვისა კუალად განუყონ ძმათა მათ მოსრულთა დღესა ქსენებისა ჩუენისასა დრაჰკანი ოცდა ოთხი. შა უკუეთუ მის დღისათჳს განწესებუ[100]ლთა ამათ დრაჰკან-თაგან ანუ შემზადებულთა მათ საზრდელთაგან და-რაჲ-ჰმატდეს.

¹ განიყოს. ² ასეა. ³ ჩ-ი. ⁴ ნუგეშინისცენ.

სიმცროხსაგან მოსრულისა მის ერისა, იგიცა მეორესა დღესა გლახაკთა განეყოს და სსუად რად ნუ იქმარების.

5. ¹ თა ეგრეთვე რააცა-რააც ყოვლისაგან შემოსავალისა წელიწდისა დაჰმატდეს, ოდეს ყოველივე საჭმარი ეკლესიისა და ძმათაა განწესებისაებრ ჩუენისა მიცემულ იყოს, და სსუად ყოველივე სათანადოდ და საჭიროდ წარსაგებელი ქმნილ იყოს, მის ყოვლისა ნამეტნავისა, რომელი დაშთომილ იყოს, ნახევარი კუალად ეკლესიასავე საჭმრად დაეტეოს საწინათა მოულოდებელთა რათმე ჭირთა და წარსაგებელთათვის, ხოლო ნახევარი ყოვლისა მის ნამეტნავისაა ეგრევე მსგავსად ჟამსა წსენებისა ჩემისასა განეყოს კეთილად მსახურთა მიმართ ² ძმათა ქრისტესთა, გლახაკთა და დავრდომილთა და მსახურთა და მოშაკთა ³ მონასტრისათა და გლეხთა მისთა. ⁴ თა ყოველივე წინამძღუარმან და განმგეთა განუყონ თანა-განზრახვითა და მეცნიერებითა აბარმადთა და იკონომოსთაათა.

6. [101] ¹ ხოლო შიშითა ღმრთისათა და წმიდითა გონებითა და უბრალოათა ნებითა ჰყოფენმცა განყოფასა მას, და უწყიანმცა, თუ ვითარსა სასჯელსა ღირს იპოვა, რომელსა-იგი გუადრუცი საუფლოდ ეტჯრთა და მპარავ და მრეხველ და განმცემელ უფლისა თვისისა იქმნა (ლოვ. 12, 6; 18, 2—3). ² თა კუალად თუ ვითარ დაისაჯა ლეეზი კეთროვნებითა ვეცხლის მოყუარებისა მისისათვის (IV შეფ. 5, 27). ³ თა ეკრძალებიანმცა, რაათა არარაა ესევეითარი შეემთხვოს განმყოფელთა მათ.

7. ¹ სწ უკუე ამის ყოვლისა უკლებად და უცთომელად მნებაეს დანარხვად ყოველთა მიერ, რაათა არცა ერთითა რაათ მიზეზითა და ექრწიოს რაა ამათგანი.

8. ¹ ხოლო უკუეთუ ძმათა შემოწირულისა ანუ სსუათა ვიეთმე მიერ ნომძღუანებულისაგან შემოიკრიბოს დრაჰკანი, არა ჯერ-არს ნამეტნავისა მის სულისათვის ჩუენისა წარგებად, გარნა დამარხვად ჯერ-არს ძმათავე საჭმრად, და შემოსავალისაგან მონასტრისა ყოფად ყოველივე საჭმარი წსენებისა ჩუენისაა.

9. ¹ ეგრეთვე განვაწესეთ, რაათა ყოველთა შინა დღეთა წელიწდისათა საღმრთოსა მას შინა საიდუმლოსა ჟამის წირვისასა [102] თანა-შეწირულ იქმნას წსნისათვის სულთა ჩუენთაჲსა სამი სეფისკუერი უდიდროვნესი, რომელსა ანაფორაჲ ეწოდების, და ამოკუეთილ იქმნას ერთი სულისათვის ჩემისა, და ერთი ძმისათვის ჩემისა და ერთი მამისა ჩემისა ჭაკურინისათვის. ² თა ორი იგი აღმოკუეთილი განეყოს გლახაკთა და უძღურთა, კართა ზედა მონასტრისათა მყოფთა, და ერთი იგი ძმათა ევლოგიად განეყოს. ³ თა ეგრეთვე ყოველთა შინა ეკლესიათა სოხასტრისათა ერთი სეფისკუერი აღმოკუეთილ იქმნას საჭმრად სულთა ჩუენთათვის თვნიერ ყოვლისა ცილობისა. ⁴ თა ამას გან-

¹ მ-რთ. ² მოშაკთა.

კანონებით და დაშჯილებით ვამცნებ დამარხვად ყოველსა ძმობასა ქსენებისათს ჩუენისა და სარგებელისათს სულთა ჩუენტაჲსა, რაჲთა ესრე სახედ ჰოონ წყალობაჲ ღმრთისაგან.

10. ჯერ-არს კუალად, რაჲთა დღესასწაულსა წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისასა ყოველთავე მღღელთა ჩუენტს წირონ ქამი: ჩემთს და ძმისა ჩემისათს და მიცვალებულთა ჩუენტათს; და ეგრეთვე წმიდასა და დიდებულსა ბრწყინვალესა დღესა ჰრისტეს Ⴢღდგომისასა — Ⴢღვებასა, — და წმიდასა Ⴢმა[103]ღლებისა დღესა, და სულისა წმიდისა მოსლვასა, და ჰარებასა, და ჰრისტეს შობასა, და Ⴢანცსადებასა, — ამათ წმიდათა დღესასწაულთა ყოველივე ქამის წირვაჲ ჩუენტსმცა იქმნების. შა ეგრეთვე წელიწდისა ყოველნი შაბათნი ჩუენტსმცა იწირვიან: ერთი შაბათი ჩემთს და ერთი ძმისა ჩემისათს. შა ყოველთა დღეთა დიდსა შინა ეკლესიასა, ოდეს ზედა მწირველმან საადუმლოჲ ადასრულოს და ერი აზიაროს და სიწმიდესა ზე-უკუ-მოიყვანებდეს, მას ქამსა მღღელმან მოგვჯსენენეს ჩუენ სახელ-დებით, ზე და ძმაჲ ჩემი, და შენდობაჲ ითხოვოს ცოდვათა ჩუენტათს და ძმანი ყოველნი თანა-ეწამნენ მას. შა ეგრეთვე ცისკრისა და მწუხრისა ლოცვისა აღსასრულსა მოგვჯსენებდენ მღღელნი და ძმანი ყოველნი მე და ძმასა ჩემსა და ითხოონ ღმრთისაგან და თქუან, ვითარმედ: «შეუნდვენ ღმერთმან ბრალნი მაშენებელთა ჩუენტანი!»

11. ღოლო დღესა შიდსა ჰუთშაბათისასა საქსენებელი აღესრულებოდის სანატრელისა და კეთილად მსახურისა მამისა ჩუენისა ერისთავთა ერისთავისა Ⴢაკურთანისათს ლოცვითა და ქამის წირვითა, და ძმა[104]თათს ბრწყინვალე და ჯეროვანი ტაბლაჲ განემზადოს. შა განეყოს მას დღესა ღრაჰკანი ოცდა ორი გლახაკთა.

12. ძმანო, მოიქსენებდით ზირთა და რუდუნებათა და შრომათა ჩემთა, რომელ თქუენისა სიყუარულისათს დავშუერ, რომლისათს სასყიდელიმცა კეთილი გვპოვნიეს თქუენ მომქსენებელთა და ჩუენ ქსენებულთა ჰრისტე შესუჲს მიერ უფლისა ჩუენისა!

ტ ა ვ ი 24

ღ უ ვ ი თ ა რ ჯ ე რ - ა რ ს ქ ს ე ნ ე ბ ი ს ა ყ ო ფ ა დ
 მ ი ც ვ ა ლ ე ბ უ ლ თ ა წ ი ნ ა მ ძ ლ უ ა რ თ ა
 მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა თ ა და ს ხ უ ა თ ა მ ა თ
 ძ მ ა თ ა ქ ა მ ი ს წ ი რ ვ ი თ ა და
 ლ ო ც ვ ი თ ა

1. ოდეს წინამძღუარი მონასტრისაჲ აღესრულოს, ჯერ-არს ყოველთა მღღელთა და ძმათა ღირსებით და დიდებით პატივის-ცემაჲ წისი სანთლითა და საკუმეველითა, ფსალმუნებითა¹ და გალობითა

¹ ფსალმონითა.

აღსრულებად მის ზედა ყოველივე წესი სამკუდროა. ოუ მღღელთა-განი იყოს, სამღღელოთა წესითა დაჰმარხონ; და თუ ლიტონი მონაზონი იყოს, მონაზონთა წესითა; და წარაგონ გასაყოფლად საფლავსა მისსა ზედა ათორმეტი [105] დრაჰკანი. შა ნუგეშინის-სცენ მმათა და უმატონ საჭამადსა და სასუამადსა. შა მესამესა დღესა ყონ მისთს ჰანაშუდი და ღამის თევამ და მღღელთა ყოველთა ჟამი მისთს წირონ და ეგრეთე ცხრასა და ორმოცსა და წელიწდისა აღსრულებასა საეკლესიოესა წესისაებრ.

2. ზოლო ოდეს მმათაგანი ვინმე აღესრულოს, ესრევე ლოცვითა და გალობითა წესისაებრ დაჰმარხონ იგი და იქმნას მისთს ჰანაშუდი და ღამის თევამ სამსა, ცხრასა, ორმოცსა და წელიწდისა აღსრულებასა.

ტ ა ვ ი 67

ქ ა ძ თ ა ა რ ა შ ე ვ ი დ ე ს დ ე დ ა კ ა ც ი ე კ ლ ე ს ი ა ს ა
ჩ უ ე ნ ს ა , ა რ ც ა ს ა დ ე დ ო ჯ მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი
ა დ ე შ ე ნ ო ს ო დ ე ს ც ა ს ა ზ ღ ვ ა რ თ ა
შ ი ნ ა მ ი ს თ ა

1. Ⴀრა მნებაეს უკუე რაათურით შესღვაჲ დედაკაციჲ ეკლესიასა ჩემსა გინა მონასტერსა რაათაცა მიზეზითა, არცა ცოლოსნისა კაციჲ დამკვდრებაჲ საზღვართა მისთა, გინათუ მოყმისა ვისიმე უწუერულისაჲ, რაათა არასადა დასაბრკოლებელ იქმნას, არამედ კიდე ზოლო სოფელთა შინა და აგართა [106] იყვნენ.

2. შავაყენებ აღშენებისაგანცა სადედოესა მონასტრისა საზღვართა შინა მონასტრისათა და ნუმცა იქმნების ესე ოდესვე მიზეზითა იოვანეს¹ დედისა და ეფრემის დისაჲთა. Ⴀჟფროესლა მათიცა ჯერ-არს სხუაგან მიცვალებჲჲ მიერ, რამეთუ დაუთრგუნველად ყოვლითურთ დედათაგან განვაწესეთ ყოფად ადგილი ესე, ვითარ-ესე მებრ სიცოცხლესავე შინა ჩუენსა განვაგეთ, რომელ ოდენ დღესასწაულსა წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისასა მოვიდოდინ ლოცვად და დაჰყოფდენ ვიდრე ჟამის წირვისა ჟამადმდე და მყის ზოლო მსწრაფლ განვიდოდინ მიერ. შა ამის ჯერისათს ვაფუცებ განკანონებით, რაათა სხუასა არა რომელსა შინა ჟამსა იქმნას ესე.

¹ ი-ნეს.

თავი ԷԾ

რ ა ჯ თ ა ა რ ა ო დ ე ს დ ა ი კ ა რ გ ო ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ს ა
შ ი გ ნ ი თ ბ ე რ ძ ე ნ ი ხ უ ც ე ს ი ა ნ უ მ ო ნ ა ზ ო ნ ი
და თ უ რ ა ა ა რ ს¹ ა მ ი ს ი მ ი ზ ე ზ ი

1. ხუალად ვამცნებ ამასცა და შჯულ-დებით დავამტკიცებ, რაჲ-
თა არაოდეს იყოს მონასტერსა შინა ჩემსა მკუდრობით ბერძენი ხუცე-
სი ანუ მონაზონი, თვნიერ ერთისა ხოლო მონაზუნისა, რომელმან
ჯელით წ[107]ერილი იცოდის და მწიგნობრობასა იქმოდის და თა-
ვადსა თანა მიივლინებოდის² წინამძღურისაგან და მონასტრისა საქ-
მეთა იურვოდის.

2. ღოლო ამას ამისთვის განვაწესებ ესრეთ დამტკიცებით, რომელ
ვითა არიან ბუნებით მძლავრნი და ანგაჰარნი და ხელოვანნი, მეშინის,
თუ ნუთუ საუნებელი და დასაკლებელი რაჲმე შეამთხვონ მონასტერ-
სა, ანუ თუ წინა-აღმდგომცა ადგილისა იქმნენ და სრულიად უფლე-
ბად მისა³ ეცადნენ მამასახლისობად ჯელ-ყოფითა, ანუ სხვისა რაჲსმე
მიზეზისა სახითა, და თავისდა⁴ შექმნად ინებონ მონასტრისა. სომე-
ლი-ესე მრავალ გზის გუზილავს მათგან ქმნილად ჩუენისა ნათესავისა
უმანკობისა და გულ-მარტიობისაგან. მათ არა, ნებითა ღმრთისაჲთა,
ჯეშმარბიტისა მართლმადიდებლობისა მათისა მიმდგომნი ვართ და
აღმსარებელნი და მოწაფენი მათნი.

თავი ԷԿ

მ ჯ ს თ ა და ნ ა თ ე ს ა ვ თ ა ჩ უ ე ნ თ ა და ყ მ ა თ ა
ჩ უ ე ნ თ ა თ ვ ს ქ ა რ თ ვ ე ლ თ ა, რ ო მ ე ლ ნ ი ც ა
მ ო ნ ა ზ ო ნ ე ბ ი ს ა წ ე ს ს ა მ ო ვ ი დ ო დ ი ნ, თ უ
ვ ი თ ა რ ჯ ე რ - ა რ ს შ ე წ ყ ნ ა რ ე ბ ა ა მ ა თ ი

1. Ⴀკუეთუ იყენენ სადა [108] მახლობელთა თვსთა ჩუენთა
ცოცხალთაგანნი, — მათ ვიტყუ, რომელნი აღრაცხილებისა წესითა
მახლობელ ჩუენდა იყენენ თვსებით, — და წესსა შინა მონაზონები-
სასა წურთილ და შესწავებულ იყენენ და გონიერ და მეცნიერ განმგე-
ბელად მონასტრისა და შემძლებელ, ჯეროვნად და სამართლად შე-
მირაცხიეს თავ ყოფაჲ მათი საწინამძღუროდ, ვიდრე უცხოჲ ვინმე და
გარეგანი.

2. Ⴀკუეთუ კულა უცხო იყენენ იგინი სამღდელოჲსაგან წესისა
და მოღუაწებისა და არა ხოლო მოღუაწებასა შინა იყენენ უძღუონი,
არამედ შეუძლებელნიცა და უკმარნი საერისკაცოჲსაებრ განგებისა

¹ არ. ² მივლინებოდის. ³ მისსა. ⁴ ან: თავისად (ხელნაწერში სწერია: თა-
ვისდად).

და არცა თუ გულ-სავსებით მსახურებამ იცოდინან, ნუ იყოფინ მათდა ჭელთ-დებად ესევეითარისა ამის ადგილისა, რამეთუ სამკუდრებელი ესე ზოგად ცხორებულთათჳს და წესიერთა განმისაზღვრებეს საყოფლად, რათა აზნაურად ეგოს უკუნისამდე ყოველთაგან შორიელთა და მახლობელთა თჳსთა და ნათესავთა ჩემთა, და არცა ერთსა ვის მათგანსა დაემო[109]რჩილოს, არამედ მარადის იყოს თვთქელ-მწიფე და თვთმფლობელ ყოვლით კერძო.

3. ჰოლო უკუეთუ ზემო თქმულთა ამით ნათესავთა და ყრმათა ჩუენთაგან უსწავლელნი ლიტონნი ზოლო ვინმე იყვნენ ქართველთაგანნი და აღკუეცად ინებონ და განწესებულისა მის რიცხუსაგან ძმათაჲსა დაკლებულ ვინმე იყოს, მაშა ჯერ-არს მათი უფროჲს პატიეცემაჲ და შეწყნარებაჲ და ადგილსა მას დაკლებულისასა დაწესებაჲ აღმავსებელად რიცხუსა ძმათა რავედენობისასა. ჰოლო იგინი იყვნენ, წესისაებრ მონასტრისა და ერთობისა მის ძმათაჲსა, მორჩილებასა ეუეშე წინამძღურისასა. თა რიცხუსა მას ძმათასა ნუმცა დააკლდების ნუ ოდეს.

ტ ა ვ ი 67

ზო ღარ იას ქმნისათჳს იკონომოსისა და სხუათა მსახურთაჲსა წინამძღურისაგან და წინამძღურისაჲ ეპიტროპოსთაგან და ძმათა

1. ჯერ-არს და სამართალ, რათა წელიწადსა შინა ორ გზის დიდი იკონომოსი გაიკითხვიდეს სხუათა იკონომოსთა და მსახურთა და ლოღარ იასსა უქმო[110]დის: ერთჯერ სეკდენბერსა და მეორედ ოდესებასა შიშითა ღმრთისაჲთა და სამართალითა. თა რაჲცა შემოსავალი იყოს, აიღებდეს მათგან და აპოტიქსსა შეუქმოდის დიდი იკონომოსი და მამასახლისსა მისცემდეს.

2. თა მისგან იქმნებოდის ლოღარ იასად და აპოტიქსსა აიღებდეს.

3. შამასახლისი ეგრეთვე შიშითა ღმრთისაჲთა ეპიტროპოსთა მეცნიერებითა წარაგებდეს შემოსავალსა საქმრად ეკლესიისა და მონასტრისა და დანაშთომსა, რომელი არა წარგებულ იყოს სარგებელად და ჭამსად მონასტრისა, მისცემდეს მეჭურჭლესა და დოშიარსა და მისგან აპოტიქსსა აიღებდეს. თა ყოველთა ოდესებათა მამასახლისი იქმნებოდის ლოღარ იასად იკონომოსთაგან და მეგანძურისა და სხუათაგან ძმათა.

4. თა ეგრეთვე მეგანძური, რომელ არს დოშიარი, გაიკითხვოდის ლოღარ იასობით წელიწადსა შინა ორგზის მამასახლისისაგან და სხუათაგან ძმათა.

5. თა უკუეთუ ამათგანსა ვისმე მოეხუეჯოს ანუ ცუდად წარეგოს.

სა[111]წმართაგან ეკლესიისათა, ჯერ-არს, რაათა დაკლებული იგი და შეჭმული ეკლესიისავე შეუქციოს და თვთ განიძოს მსახურებისაგან თვისისა.

6. ნა რომელი-რაამე დაჰმეტდეს ეკლესიისა შემოსავალთაგან, გარეშე ჩუენ მიერ განწესებულისა მის წარსაგებელისა და სხუსა მის ჯეროვნად წარგებულისა, რომელიცა საწმრად და სარგებელად ეკლესიისა ქმნილ იყოს, იგი ყოველი დამარხულ იყავნ, რაათა სსუსასა შინა ქამსა ოდესმე საწმრად და სარგებელად ეკლესიისა წარეგოს.

7. წმასცა განვაწესებ, რაათა არა ოდეს დააკლდეს ვიდრე ათად ლიტრადმდე განძი საფასე მონასტერსა, რაათა საწინავეროდ საწმრად ეგოს მონასტრისათუს მომავალსა შინა ქამსა. ნა სსუსად, რადცა ამის-სა უმეტესი დაშთეს, მისცენ და ადგილი მოუყიდონ ეკლესიისა.

ტ ა ვ ი 46

ტ ა ა თ ა წ ს ე ნ ე ბ ა ს ა ჰ ყ ო ფ დ ე ნ ყ ო ვ ლ ა დ ვ ე
 მ ი ც ვ ა ლ ე ბ უ ლ თ ა ს ა ქ ა მ ი ს წ ი რ ვ ი თ ა და
 ს ა მ ღ დ ე ლ ო თ ა შ ი ნ ა ს ა ა დ უ მ ლ ო თ ა
 მ ო ი წ ს ე ნ ე ბ დ ე ნ ს უ ლ ს ა შ ე ს უ ე ნ ე ბ უ ლ თ ა ს ა
 და უ ც ხ რ ო მ ე ლ ი თ ა ლ ო ც ვ ი თ ა

[112] 1. წმასცა კუალად მცნებად ნამარხევად¹ მიგცემ თქუნენ, მამანო და ძმანო ყოველითა დამოწმებითა და სიმტკიცითა და კანონებით დაშჯითა და აღვსწერ მტკიცედ, რაათა ყოველადვე და მარადის დაუხრწვევლად აღასრულებდეთ საადუმლოსა საღმრთოთსა მის მსხუერბლისასა; და მარადის იწსენებინმცა ჩუეულებისაებრ სულნი შესუენებულთა ყოველთა ქრისტეანეთა² ჰრისტეს მიერ ძმათა ჩუენთანნი; ვითარ-იგი მებრ დასაბამითგან წესად შოგვლებიეს ზე-გარდამო და ვიდრე მოაქამდე მაღლითა ღმრთისათა დამარხულ არს ყოველთა შინა ეკლესიათა, ეგრევე სახედ თქუნცა დაჰმარხეთ, რამეთუ ესე არს საქმე შუენიერი და სათნოა უფლისა და თანა-აც ყოველთა მორწმუნეთა შეურყვევლად დაცვაად ამის ესევითარისა მცნებისა და უფროსდა მონაზონთაგან, რამეთუ ამის მიერ ყოველი ძალი წინა-აღმდგომისა ჩუენისა ეშმაკისა დაიწსნების.

2. ნა ეგრეთვე ეგუტერსა შინა წმიდისა ჴოვანე ჩათლის-მცემელისასა მღდელი ერთი დაიკარგოს, რაათა მარადის დაუცხრომელად წსენებათა ჰყოფდეს შეს[113]უენებულთასა.

3. ნა კუალად აღესრულებოდენ ყოველთა ძმათა საწსენებელი

¹ ეს სიტყვა წვრილი ასოებით არის დამატებული სტრიქონს ზემოთ.

² ქ-ნეთა.

ლამის თევითა და ჰანაშუდითა და ქამის წირვითა, ვითარცა ზემო წერილ არს.

4. ნა არა ესეოდენ, არამედ უკუეთუ მორწმუნეთაგანმან ვინმე გარეთ მოღმართ ძღუენი შემოწიროს და საჯმართა მიერ ქველის საქმითა ჰმსახუროს მონასტერსა ამას და გინათუ ლოცვითა მოწყნებისა მისისათჳს ყოს ესე, ანუთუ წლითი-წლად წსენების ყოფისათჳს, ჯერ-არს, რაჲთა ყოველთა ულოცონ მას ჭელ-აპყრობით და ჩუენისა ამისებრ დამცნებისა მოიწსენებდენ წმიდათა შინა ქამის წირვათა.

5. ნა ამის ყოვლისა დაუსრწევლად და უქცევლად ჰყრობად ეამცნებ ყოველთა, რომელნიცა შემდგომად ჩუენსა ჰომავალ არიან, ღიდრე აღსასრულადმდე ამის საწუთრომსა.

ტ ა ვ ი 41

შო უ ძ ლ უ რ ე ბ უ ლ თ ა და მ ო ხ უ ც ე ბ უ ლ თ ა
მ მ ა თ ა თ ჳ ს, თ უ ვ ი თ ა რ ჯ ე რ - ა რ ს
გ ა ნ ს უ ე ნ ე ბ ა და ფ უ ფ უ ნ ე ბ ა და
მ ა თ ი

1. ღოლო რომელნი-იგი მოუძღურდენ მმათაგან ჰირვეულნი სნეულეებითა, გინა თუ სიბერითა, ანუ სსჳთა [114] რაჲთმე მიზეზითა სენთაჲთა, მათი ჯერ-არს უმეტესად ღუწოლაჲ და ფუფუნებაჲ საზრდელითა და სასუმელითა. ნა ეგრეთვე მათ თანა-აც მოთმინებაჲ და არა სულ-მოკლებით დრტჳნვაჲ და რაჲთა თჳთ მათ თაჲადთა და რომელნი-იგი ჰმსახურებდენ მათ, ზოგად სასყიდელი მიიღონ მართლ მსაჯულისა მის მიერ ქრისტეს ღმრთისა ჩუენისა. შამეთუ ესე არს ნანდჳლვე ნებაჲ ღმრთისაჲ, რომელ არს მოყუასთა მიმართ კეთილის ყოფაჲ და სიყუარული მათი და სიტკბოებისა ჩუენებაჲ.

2. ნა არა ზოლო ესე ოდენ თანა-აც წინამძღუარსა, რაჲთა ჯორცთათჳს ზოლო ზრუნვიდეს, არამედ სულთაცა მათთა¹ უჳმს გამოზრდაჲ სიტყჳთა მით მოძღურებისაჲთა; და არა სიტყჳთა ზოლო, არამედ საქმითაცა, რაჲთა მსგავსად მკურნალისა ჭელოვნისა ჰკურნებდეს სულთა მათთა.

3. შამეთუ ესე არს მეზრ საძიებელი ჩუენი, რომლისათჳს ყოველი სიტყუაჲ და საქმე მოღუაწებისაჲ სრულ იქმნების და რომლისა უმეტეს სათნო ღმრთისა არა რაჲ არს, ესე იგი არს უწესოთა და ღირწთა წესიერებად მოყვანებაჲ, მომთრ[115]ვალეთა მარხვითა განმჳნობაჲ, მრისხანეთა² სიმშჳდისა და სულ-გრძელეებისა სწავლაჲ, ამპარტავანთა სიმდაბლითა განშუენებაჲ.

¹ მათთაჲ. ² მრისხანეთაჲ.

4. სამეთუ ესე არს სიბრძნე პირველი, ესე არს სიბრძნის მოყუა-რებაჲ საღმრთოჲ, ესე არს ხატი და მსგავსებაჲ ღმრთისაჲ კაცობრი-ვისაებრ ძალისა და ბაძვაჲ მისი, რომელმან-იგი «უძლურებანი ჩუენნი იტვრთნა და სნეულებანი ჩუენნი განკურნნა» (ღს. 53, 4; შათ. 8, 17). სამეთუ რაჲღამცა სსუაჲ იყო ეგევითარი-იგი, გარნა პირი ღმრთისაჲ, ვითარცა იტყუჲ წინაწარმეტყუელი, ვითარმედ «რომელმან გამო-იყვანოს პატიოსანი უპატიოებისაგან, პირ ჩემდა იწოდოს» (იერ. 15, 19) და ხატ — ხატიერებისათჲს პირმშოსა მას სახესა მიმსგავ-სებითა.

ტ ა ვ ი ხ ტ

ს ა მ თ ა მ ა თ ჩ ე მ მ ი ე რ ა ღ შ ე ნ ე ბ უ ლ თ ა
ქ ს ე ნ ა დ ო შ თ ა თ ჯ ს, რ ო მ ე ლ ა რ ი ა ნ
უ ც ხ ო თ ს ა დ გ უ რ ნ ი

1. ღოლო რომელ-იგი სოფლისა სტენიმახისა ქუემო კერძო, ორ-თა მათ გზათა ზედა აღვაშენეთ ქსენადოში ერთი, განუწესებ და გა-ნუსაზღვრებ მას მისვე სოფლისა სტენიმახისა შემოსავალისაგან, რაჲ-თა მიეცემოდის მგზავრთათჲს და გლახაკთა ყოველთა შინა ღღეთა წელიწდისათა:

- ა) დიკაჲ [116] ორი მოდი,
- ბ) ღჯნოჲ ორი მეტროჲ და
- გ) საწუნე, — რაჲცა ღმერთსა მოეცეს ცერცუთაგან¹ და მხალთა.
- დ) ჴანუწესე წისქვლიცა ერთი სასეფოთა წისქვლთაგან, რომელ არიან სტენიმახს, რაჲთა საფქავსა დაუფქვიდეს,
- ე) და გლეხი ერთი უღლისა უფალი თავისუფლად სხჲსა ყოვლისა სამსახურებელისა და ჰირისაგან მასვე სოფელსა შინა, რაჲთა ოდენ სამწიროსა მას ჰმსახურებდეს შეშისა მოღებითა და წყლისაჲთა და სსუაჲ რაჲცა უჭმდეს სამსახურებელი;
- ვ) და კაცი ერთი სარწმუნოჲ² მემწიოდ მონაზონთაგანი, რომ-ლისა ჴელითა განეყოფოდის³ დაწესებული ესე საზრდელი გლახაკ-თა და მოგზაურთა. თა იყავნ იგი წმიდა გონებითა და მოშიში ღმრთი-საჲ, რაჲთა შიშითა ღმრთისაჲთა ჰყოფდეს განყოფასა მას შეუორ-გულლებლად⁴ და აღიღებდეს ძმათა თანა მონასტრისათა წესთასა თჲსსა და როქსა, ვითარცა ერთი მესამისა დასისაგანი.

2. თა იყვენ ქსენადოშსა მას შინა ცხედარნი მრავალნი და ფურ-ნე და თორნე, განჭურვებულნი ზამთრისა ღღეთა სტუმართათჲს სატფობლად და გასაქმ[117]ობლად და განსასუენებლად.

3. თა უკუეთუ დაუძლურდეს ვინ მოსრულთა მგზავრთა და სტუ-

¹ ცერცოთაგან. ² სარწმუნოჲ. ³ განიყოფოდის. ⁴ შეუორგულლებლად.

მართაგანი, ჯერ-არს მათი განსუენებაჲ სამ დღე და ეგრეთ წარგზავნაჲ. ოკუუეთუ კულა სრულიად მოუძღურდეს და ვერ ეძლოს სლვად, ჯერ-არს მუნამდის დამჭირვაჲ მისი და განსუენებაჲ, ვიდრე სრულიად განმრთელდეს.

4. ლიშენოს უკუე სამწიროჲსა მის თანა ბორცუსა ზედა კოშკი ერთი, რაჲთა საქმარი რაჲცა იყოს, მას შინა დაიმარხოს და არავის ჭელ-ეწიფოს მძლავრთა მგზავრთაგანსა უნებლებით მიტაცებად.

5. ჰოლო ქსენადოში შარმარისაჲ, რომელ არს ჳიდსა ზედა, და მეორე ქსენადოში ნიკოლწმიდისაჲ, რომელ არს ზღვს კიდესა, რომელი აღვაშენენით საქსრად სულისა ნეტარისა ძმისა ჩუენისა, განვაწესე ეგრეთვე, რაჲთა იყვნენ მსახურად მათ შინა მონაზონნა ორნი — ერთი მუნ და ერთი მუნ, — და აღიღებდენ იგინიცა როქსა, ვითარ-იგი აიღებს სტენიმახელი.

6. ნა მიეცემოდის სასტუმროსა შარმარისასა სოფლისა ზრავიკისა შემოსავალისაგან ყოველთა დღეთა:

ა) დიკაჲ მოდი ერთი

ბ) და ღვნოჲ მეტროჲ ერთი

გ) და გლეხი ერთი [118] გაუთავისუფლონ მფქველად და მრეშუელად და მერწყულად და სხუაჲ რაჲცა უწმდეს ქსენადოშსა მსახურად.

7. ნა ეგრეთვე მიეცემოდის ქსენადოშსა ნიკოლწმიდისასა შემოსავალისაგან სოფლისა სრილონგისა ყოველთა დღეთა:

ა) დიკაჲ მოდი ერთი და

ბ) ღვნოჲ საწყაული ერთი და

გ) სხუაჲ საწუნე, რაჲცა ღმერთსა მოეცეს, — გინა თუ ცერცჳ, გინა თუ მხალი.

დ) და გლეხი ერთი მუნითცა გაუთავისუფლონ, რომელ საფქავსა უფქვიდეს და შეშასა მოართუმიდეს და სხუაჲ რაჲცა სამსახურებელი იყოს ქსენადოშისაჲ, იქმოდის.

8. სომლისათჳს ვაფუცებ ყოველთა ღმერთსა ცხოველსა და უბიწოსა დედასა მისსა, რაჲთა არაოდეს დაიხრწიოს განწესებაჲ ესე სასტუმროთაჲ ამათ, არცა რაჲ დააკლდეს ჩუენ მიერ განჩინებულისა ამისგან მისაცემლისა, დიდი გინა მცირე, კინოღენიცა. ნა მრწამს მე ღმრთისაჲ და წმიდათა მისთაჲ, რომელ, დაღაცათუ სხჳსა არა-რაჲსათჳს, გარნა ამისთჳს მებრ, უკუეთუ ვინ დაჰმარხოს წესი ესე, ღმერთმანცა, მიზეზმან კეთილთამან, დაუჳსნელად და შეუხებელად ყოველთაგან ბოროტთა დაიცვას ადგილი ესე.

9. [119] ნა უკუეთუ¹ უმეტესად და უდიდესად აღემატოს შემოსავალი მონასტრისა ჩუენისაჲ, თანა-აღემატებოდენ სტუმართ მოყუარებისაცა ესე წესი. ნა უკუეთუ არა, მაშა რომელი ესე განვაჩინ-

¹ უკუეთუ.

ნეტ, ნუმცა ოდეს დააკლდების, არამედ უფროხდა შეურყეველად და მტკიცედ ეგენ ყოვლადვე.

10. ოკუეთუ კულა ინებოს ვინ შემდგომად ჩუენსა დაქსნად ესე-ვითარისა ამის სტუმართ მოყუარებისა წესი, ბრალად დიდად შეე-რაცხენ მას და ცოდვათამცა ჩუენთა მზღველი არს წინაშე ღმრთისა!

ჩ ა ვ ი ზ

ჩუენ მიერ პირველ წინამძღურად
დადგინებულისა ღრიგოლ ჴანელისა
საქსენებელიისათჳს

1. პირველ აღრით ქამითგან შეყუარებულ იყო ჩუენ მიერ მონა-ზონი ესე სანატრელი ღრიგოლ და მასცა სარწმუნოებით და მჭურვალითა გულითა ემსახურა ჩუენდა და გვლოცვიდა. თა უფროხდა აწინდელსა ამას ჩუენ მიერ დადებულსა მისდა მსახურებასა და ზედამდგომელობასა შინა ეკლესიისა¹ და მონასტრისა შენებისასა კეთილად წარმართებითა, და უცონილად, მისდა რწმუნებულისა მსახურებისაათა უმეტესსა მიემთხვა [120] ჩუენ მიერ სიტკბოებასა და სიყუარულსა.

2. Ⴤმისთჳს ჩუენცა მისდა მიმართ მოწლებითა სიყუარული-საათა განჩინებით დავაწესეთ დღე ქსენებისა მისისაჲ, რაათა დღესასწაულსა წმიდისა ღრიგოლ იმრთისმეტყუელისასა აღესრულებოდის საქსენებელი მისი. თა თანა-აც ყოველთა მღდელთა და ძმათა ბრწყინვალედ დღესასწაულობაჲ ყოვლითა განგებითა და მისთჳს ქამის წირვითა და ნუგეშინის-ცემად ძმათა უმეტესთა საზრდელთა მიერ და სასუმელთა. თა მიეტეს მას დღესა შინა წარსაგებელი გასაყოფლად გლახაკთა ექუსი დრაჰკანი და ქამსა მიცვალებისა მისისასა, მესამესა დღესა, და მეცხრესა, და მეორმოცესა, და წელიწდისა აღსრულებასა, ვითარცა ზემო წერილ არს სსუათათჳს მიცვალებულთა წინამძღურთა, ეგრეთვე მის ზედა აღესრულოს ყოველივე.

3. თა უკუეთუ ზემო ქსენებულმან ამან მამამან² დაიცვას ყოველივე, რააცა მოწვეწულსა ამას ტიპიკონსა სწერია, სრულებით შეურყეველად და არა მაოჭრებელ იპოოს მონასტრისა ჩუენისა, დიდითა რაათ გინა მცირითა, იყავნ [121] იგი კურთხეულ! ღლოლო უკუეთუ იპოვოს ცხორებასა შინა თჳსსა გინა შემდგომად სიკუდილისა

¹ ეკლესიისასა.

² მამან.

ცთომასა რას შინა, საქსენებელისა წილ წყევად მიიღენ და უცხო იქმენინ წმიდისა ამის მონასტრისაგან და ძმობისაგან მისისა!

რ ა ვ ი ზ C

შოყმეთათჳს დიაკონთა, თუ სადა იყვნენ,
ანუ ვითარ განისწავლნენ

1. ლანვაწესეთ უკუე ყოფად მოყმეთა მოსწავლეთა ნიკოლწმიდას, რომელ არს მახლობელად ციხისა სოხასტერი. შაიკარგოს მას შინა მღდელი ერთი წმიდაა და მღლუაწე მოხუცებულთაგანი, ღირსად ქამის მწირველი, და აიღებდეს როქსა და საზრდელსა და სხუასა ყოველსა საჭმარსა სწორად სხუათა მათ მღდელთა, რომელნი იყვნენ დიდსა მონასტერსა, და ჰმსახურებდეს წმიდასა მას ტაძარსა გალობითა და კურთხევითა.

2. შა მსგეფსსა შინა სამსა დღესა სასეფოდ ქამსა წირვიდეს: ერთსა დღესა — მამისა ჩემისა ღაკურიანისათჳს და ერთსა დღესა — მამის ძმისა ჩემისა ღუასროვანისათჳს და ერთსა — მამის ძმის წულისა ჩემისა ღაკურიანისათჳს.

3. შა განეწესოს დიდისა ეკლესიისაგან და [122] წინამძღურისაგან მიცემად საკუმეველი, ზეთი და სანთელი და მხჳმელი და ზედაშე, ვითარცა შეჳგვანდეს ზემო თქუმულსა მას ეკლესიასა და ტაძარსა წმიდისა ნიკოლაოზისსა.

4. შა იყვნენ წმიდასა მას ეკლესიასა ნიკოლწმიდისასა მღდელსა მას თანა სასწავლოდ ყრმანი ექუსნი. შა აიღებდენ მონასტრისაგან საზრდელსა თჳსსა და სამოსელსა, ვითარ-იგი შეჳგვანდეს, ვიდრემდის დაისწავლონ სრულიად ყოველი წესი სამღდლოა.

5. შა ოდეს ჰასაკად მოიწინენ და წუერითა გასრულდენ, მაშინდა რომელნიცა ღირს მღდლობისა იყვნენ მათგანნი, ზუცად იკურთხნენ და შეწყნარებულ იქმნენ დიდსა მონასტერსა და ქამსა წირვიდენ სხუათა თანა მღდელთა, თუცა თუ არა დაჳკლებოდის რიცხუსა ჰირველ განწესებულთა მღდელთასა. შა აიღებდენ¹ იგინიცა ყოველსა მისაცემელსა ვითარ სხუანი იგი ქამის მწირველნი.

6. ღოლო რომელნი არა ღირს იყვნენ მათგანნი მღდლობასა, განისხნენ მიერ, გარნა რიცხუსა ყრმათასა ნუმცა ოდეს დაკლებულა ნიკოლწმიდას სწავლისაგან.

¹ და იღებდენ.

[123]

ტ ა ვ ი 74

ს ა კ ა რ გ ა ვ ი ს ა ა რ ა ვ ი ს დ ა მ ი ც ე მ ი ს ა თ ვ ს ,
 ა რ ც ა გ ა ნ ს ყ ი დ ი ს ა

1. ლანვაყენებ ამისგანცა და რაჲთურთით არა მივსცემთ მიშუებასა¹, ვითარმცა, ლმოსავალეთისა გინა შასავალეთისა მონასტერთა წესისაებრ, წინამძღუარმან საკარგავი მისცა ვის ძმათაგანსა მონაგებთაგან მონასტრისათა: ანუ გლეხი, ანუ მიწაჲ, ანუ ვენაჲ, ანუ ბოსტანი, გინა თუ სხუაჲ რაჲცა-რაჲ ესევეითარი, რაჲთა არა დაიქსნას ერთობაჲ ძმათაჲ.

2. უგრეთვე განსყიდასა და განიჭებასა ვისსაცა პირსა არა უწამებთ და ამას ყოველითა სიმტკიცითა ვამცნებთ, რომელი-ესე ნუ იყოფინ ყოფად ოდესვე. ლარნა გლეხთა ხოლო მიეცემოდის საკარგავი, რომელნი ეკლესიასა ჰმსახურებდენ და თანა-ნადებსა თვისსა გარდაიქდიდენ.

ტ ა ვ ი 75

მ რ ძ ა ლ ვ ი თ დ ა მ ა რ ხ ვ ი ს ა თ ვ ს გ უ ჯ ა რ ი ს ა ა მ ი ს
 გ ა ნ ს ა გ ე ბ ე ლ ი ს ა , რ ო მ ე ლ ა რ ს ტ ი ბ ი კ ო ნ ი , დ ა
 რ ა ჲ თ ა ე კ ლ ე ს ი ი ს ა ჩ უ ე ნ ი ს ა დ ღ ე ს ა ს წ ა უ ლ ს ა
 დ ა ს ა მ თ ა ვ ე წ მ ი დ ა თ ა მ ა რ ხ ვ ა თ ა
 შ ე მ ო ს ლ ვ ა ს ა წ ა რ ი კ ი თ ხ ვ ო დ ი ს
 ტ ი ბ ი კ ო ნ ი ე ს ე [124] ს ა ე რ ო ღ
 ს რ უ ლ ე ბ ი თ

1. უაფუცებ უფლისა მიმართ და სიტყუასა დავსდებ ყოველთა თანა, რაჲთა არაოდეს² დააკლოს ვინ ჩუენ მიერ დადებულთა ამათ წესთაგან, არცა გარდაჰქედეს კანონთა ამათ. ოჲკუეთუ კულა ინებოს ვინ დაქსნად სჯულის-დებაჲ ესე, ანუ მცნებაჲ განწესებულისაჲ ამის შეცვალოს, ანუ და-რაჲ-აკლოს ამისგანი, ანუ თუ იოტაოდენი ერთი რქაჲ გამოილოს ამისგან [შდრ. შათ. 5, 18], გინა თუ ყოველითურთ მეზრ სრულიად მოპარვაჲ ანუ წარწყმედაჲ და გამოტუებაჲ მონასტრისა ამისგან მოიგონოს წინამძღუარმან ანუ ძმათაგანმან ვინმე, ანუ-თუ სხუამან რამანცა გუარმან კაცმან, დასჯილ იყავნ ღმრთისაგან და ყოველთა წმიდათა მისთაგან და ბრალთა და ცოდვათა ჩუენთა თანამდებ იყავნ წინაშე ჰრისტესა.

2. ჰოლო რომელთა განკრძალულად და შიშით დაიცვან წმიდათა

¹ მიშუებასა. = არაოდეს.

მამათაგან განწესებული ესე ტიპიკონი, და ჩუენ მიერ დამტკიცებული ესე განსაზღვრებაჲ, ბრალობისა ჩუენისაგან თავისუფალ და კურთხეულ იყავნ¹ უფლისა ჩუენისა შესუჲს ჟრისტეს მიერ, რომლისა თანა შამასა სულით წმიდითურთ შუენის დიდებაჲ, მთა[125]ვრობაჲ და პატივი აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე, ამინ².

თ ა ვ ი 35

ს ი წ მ ი დ ის ა ს ა მ ს ა ხ უ რ ე ბ ე ლ თ ა თ ვ ს და ხ ა ტ თ ა და გ უ ა რ თ ა თ ვ ს და ყ ო ვ ე ლ თ ა ვ ე პ ა ტ ი ო ს ა ნ თ ა ს ა მ კ ა უ ლ თ ა თ ვ ს, რ ო მ ე ლ ნ ი მ ი გ ვ ც ე მ ი ა ნ და და გ ვ მ ტ კ ი ც ე ბ ი ა ნ და და გ ვ ს ს მ ა ნ პ ი რ ვ ე ლ თ ე შ მ უ ლ ს ა ე კ ლ ე ს ი ა ს ა და მ ო ნ ა ს ტ ე რ ს ა ჩ უ ე ნ ს ა, და ე გ რ ე თ ვ ე ო თ ხ ფ ე რ ჯ თ ა თ ვ ს და ყ ო ვ ლ ის ა ფ ე რ ის ა თ ვ თ ო ს ა ხ ე ო ბ ის ა თ ვ ს, რ ო მ ე ლ ნ ი მ ი ვ ს ც ე ნ ი თ წ მ ი დ ა ს ა ა მ ა ს მ ო ნ ა ს ტ ე რ ს ა, რ ო მ ე ლ ა რ ი ა ნ ესე:

ს

1) ჰატნი ოქროჲსანი შემეფტონითა, ორნი, რომელთა შინა სუენებთან ნაწილნი ძელისა ცხორებისანი.

2) შა სსუაჲ ხატი ერთი დიდი, შემეფტონითავე, ჴერისცვალებისა უფლისაჲ.

3) შა სსუაჲ ხატი ერთი დიდი შემეფტონითა, რვა-კედლოვანი.

4) შა სსუაჲ ხატი ერთი მცირაჲ, კარედი, წმიდისა იმრთისმშობელისაჲ, შემეფტონითავე.

5) ჳუარი პატიოსანი ერთი დიდი შემეფტონითა და თუალებითა, წმიდისა საკურთხეველისაჲ.

6) შა სსუაჲ ჳუარი ერთი ვეცხლისაჲ, სადროშაჲ, წითლითა თუალებითა.

7) შა ჳუარი ერთი სსუაჲ შეშისაჲ ოქროჲთა მოჭედილი, და ზედა სუთი თუალი მჭიე იაგუნდი³.

8) შა სსუაჲ ხატი [126] ერთი ქვისაჲ, ექუს-კარედი, ჳუარცუმისაჲ.

9) სსუაჲ ხატი ერთი დიდი შეშისაჲ, პეტალოჲთა ვეცხლითა შემოჭედილი, წმიდისა ლიორგისი.

10) სსუაჲ ხატი ერთი წმიდისა ლიორგისი და ძევედორესი, სარუთითა და ვეცხლითა მოჭედილი.

¹ ასეა. მოსალოდნელი იყო: იყენედ. ² ან. ³ იაგონდი.

- 11) ბა სსუაჲ ხატები შეშისაჲ, ოქროპეტალოთა შეკაზმული, რიცხვთ ოცდა შვიდი.
- 12) ბა კანკელი დიდისა კონქისაჲ, რომელსა აქუს გამოსახულად ათორმეტი საადუმლოჲ განგებულებისა ქრისტესი.
- 13) ღარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ, ოქროთა ცურვებული, თუალებითა, რომელთაგან აკლს თუალი ათერთმეტი.
- 14) ღარძიმი ერთი იასპი, ოქროთა და შემეფტონითა შეკაზმული.
- 15) სსუაჲ ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ, ხატოვანი, სამი წყვილი.
- 16) ზოვზი ვეცხლისაჲ ერთი.
- 17) საცეცხურნი ვეცხლისანი სამნი.
- 18) სასაკუმეველე ვეცხლისაჲ ერთი.
- 19) ბურჯი ვეცხლისაჲ, სანაწილე სიწმიდისაჲ, ერთი¹.
- 20) ჟორაკანდელნი ვეცხლისანი ორნი, თავიეთ ჯაჭუებითა, — ერთი მათგანი ოქროთა ცურვებული არს.
- 21) სახარებაჲ ერთი ბერძული, ოქროთა და შემეფტონითა შეკაზმული, რომელსა ზედა სხენან [127] თუალნი დიდფასისანი.
- 22) სსუაჲ სახარებაჲ ერთი, ქართულად წერილი ოთხთავი, ვეცხლითა შეჭედილი, ოქრო-ცურვებული.
- 23) სსუაჲ სახარებაჲ ერთი მცირე, ოთხთავი ვეცხლითა მოცუარული.
- 24) სსუაჲ სახარებაჲ დიდი, მრგულად წერილი ოთხთავი, ეგრეთვე ვეცხლითა მოცუარული.
- 25) სსუაჲ სახარებაჲ ერთი გამოკრებული, ვეცხლითა შეკაზმული და ოქროთა ცურვებული.
- 26) სსუაჲ სახარებაჲ ერთი, გამოკრებული, ლიტონად შემოსილი.
- 27) წიგნი ერთი მარგმანებაჲ სახარებისა ზოვანეს თავისაჲ.
- 28) წიგნი ერთი იმრთისმეტყუელი.
- 29) წიგნი ერთი წმიდისა ღასილის ოთიკაჲ.
- 30) სსუაჲ წიგნი ერთი დიდი, შრავალთავი.
- 31) სსუაჲ წიგნი ერთი, ცხორებაჲ წმიდისა სუმეონისი.
- 32) სსუანი ორნი წიგნნი წმიდისა შაქსიმესნი.
- 33) სსუანი ორნი წიგნნი ზღემაქსნი.
- 34) სსუანი ორნი წიგნნი, წმიდისა იმრთის მშობლისა² ცხოვრებაჲ.
- 35) სსუაჲ წიგნი ერთი, სტოდიელი.

¹ ხელნაწერში იკითხება: ღურჯი ერთი ვეცხლისაჲ, სანაწილე სიწმიდისაჲ ერთი. რადგანაც ღურჯი სანაწილედ უნდა ყოფილიყო გამოყენებული (როგორც ამას ბერძნული ტექსტი შეიგვიითიებეს), ისინი ვაჟაერთიანე პირველი «ერთის» გამოტოვებით.

² ასეა (ღ-თის მშობლისა).

- 36) სხუანი წიგნნი, სათუენი, სამნი.
- 37) სხუა წიგნი ერთი, საგალობელი ძვათა ჳმათაჲ.
- 38) სხუა წიგნი ერთი, სუნაქსარი.
- 39) სხუა წიგნი ერთი [128] ზურთხევათაჲ.
- 40) სხუანი ორნი წიგნნი, გამოკრებული სავლენი.
- 41) სხუა წიგნი ერთი, Ⴀცდა ოთხთა ჳამთაჲ.
- 42) სხუა წიგნი ერთი, Ⴀკლესიისა კურთხევაჲ, ვეცხლითა მოცუარული.
- 43) სხუა წიგნი, სარაკლიტონი Ⴀთხთა ჳმათაჲ.
- 44) სხუა წიგნი ერთი წმიდისა Ⴀსაკისი.
- 45) სხუა წიგნი ერთი, გამოკრებული Ⴀადგარი.
- 46) Ⴀავითნი ერთნი.
- 47) Ⴀურაჲ სამეუფოჲ Ⴀქსიკასტორი Ⴀთხი; ერთი მათგანი Ⴀქროქსილი არს.
- 48) სუღარაჲ Ⴀთხი Ⴀქრო-წერილითა აღმითა.
- 49) სტავრაჲ სამოსელი უკერავი, Ⴀქსიკასტორი, Ⴀრი.
- 50) სკარამანგნი მძიმენი, ზუთნი.
- 51) სტავრაჲ ერთი — დურანგი გაუკუეთელი.
- 52) სტავრაჲ ერთი სხუა ტრივლატი.
- 53) სხუა საკურთხეველისა საბურავი, შეკერული სკარამანგი დურანგი, თავისა წესითა ყოვლითა.
- 54) სხუა საბურავი საკურთხეველისაჲ Ⴀრთა ეგუტერთაჲ სრულეზით.
- 55) სხუა საკურთხეველისა საბურავი ერთი, თეთრი ექსამიტონი, რომელსა აქუს ზატი წმიდისა იმრთისმშობელისაჲ მარგალიტოვანი.
- 56) სამღდლოჲ შესამოსელი . . . . .

[აკლია]

4

(139) Ⴀა რომელი სხუა მივეცი თ
 ჰატი Ⴀსანსა და წმიდასა
 ეკლესიასა ჩუენსა

1) Ⴀიხაელ მეფისა მოცემული ყელსა სასუენებელი ჳუარი ჰატი Ⴀსნისაგან ძელისა ცხორებისა.

2) ბა ეგრეთვე ღოთათორისა მოცემული ჩემდა ლელატად ყელსა-სასუენებელი ჯუარი პატიოსნისაგან ძელისა ცხორებისა.

3) ბა სსუა მისგანვე დატეობილი ჩემდა მცირე ხატი, რომელსა შინა სუენებია ცხოველს-ყოფელისა სისხლისაგან ღრისტეს ღმრთისა ჩუენისა.

ბა ესენი დაისხნეს ვეცხლისა ბუდეთა ოქროვანთა შინა, ვითა სსუანი იგი პატიოსანნი ჯუარნი, რათა არავისი ჭელი შეეხებოდას და ზაკულებაა რამე¹ შეემთხვოს.

4) შივეც საზოლავროჲ ჯუარი ერთი სსუა ვეცხლისაჲ ოქროთა ცურვებული.

5) შივეც ვეცხლისა კაწინი ერთი, დიდი, თეთრი.

6) ბა სსუა მივეც მცირე კაწინი ერთი ვეცხლისაჲ, ოქრო-ცურვებული და კანინი მისი.

7) შივსცენ ვეცხლისა აპალარნი სამნი, რათა შექმნენ ზემო-თქუმულთა წმიდათა შთასასუენებელნი ბუდენი და სამწერობელნი და [140, 1-17] სსუა სამსასურებელი ეკლესიისაჲ, რაჲცა ჯმდეს.

8) შივეც ვეცხლისა შრინიმოქსესტი², წყვილი ერთი.

ღ

შივსცენ ჭიქისაცა ჭურჭელნი
პატიოსანნი

1) ღროლისა ღუდედიკი ერთი, გამოქანდაკებული.

2) შიქაჲ ბროლისაჲ ფსკერედი, სადაგი, დიდი, ერთი.

3) სსუანი ბროლისა ჭიქანი ფსკერედნი, გამოჭრილნი, ორნი.

4) სსუაჲ ჭიქაჲ ბროლისაჲ მცირაჲ, ერთი.

5) სსუაჲ ბროლისა მცირე კეფი ერთი, გამოქანდაკებული.

6) სსუაჲ ბროლისა წყლის სასუმელი, პირ-ცხავი კუტალი, ერთი.

7) შუქამი კეფი ერთი, ძუძოანი.

8) შახრუდი ყელ-იწროჲ კუტალი ორი.

9) შახრუდივე ჭიქაჲ დიდი, ერთი.

10) შუქამი ჭიქაჲ დიდი, ერთი.

11) შახრუდი ორ-ბაგედი ნავის-სახე ჭიქაჲ ერთი.

12) შახრუდი კეფი ერთი, სსუაჲ.

13) შწუანე მინაჲ, კეფი ერთი.

ბ

[ღ თ ხ ფ რ ჯ თ ა თ ჯ ს]

. . . . .

¹ ასეა. ² შრინიმოქსესტი.

[ტ ა ვ ი 35]

[ოქრობეჭედთათვის]

C

[ოქრობეჭედთათვის, რომელნი დაცვულ არიან სამეფოფოსა ქალაქისა, დიდსა შინა ეკლესიასა]

1. [ოქრობეჭედნი სამნი ჩემთა პრასტინთათვის, რომელნი ლმონსავალეთს მქონდეს, ესე იგი არს ერთი ორისისა, სხუა დაოხსა და სხუა ხორმე[129]რისისა.
2. სხუა ოქრობეჭედი ორი ჩემთა პრასტინთათვის, რომელნი ორმენაკთა მქონდეს, — ერთი ზაფხულისა და ერთი — ორნასაკისა და შარტისპაჟისა.
- 3) სხუა ოქრობეჭედი ერთი, მონასტრისა კიურა ეფროსინესი¹, რომელ არს ქრისტიანთა.
- 4) სხუანი ოქრობეჭედნი სამნი შიხაელ მეფისანი მისინოპოლისისა პრასტინთათვის.
- 5) სხუა ოქრობეჭედი ოთხი ფილიპოპოლისა პრასტინთათვის.
- 6) სხუა ოქრობეჭედი ერთი უბრალოებისათვის ხარს თავადობისა ჩემისა.
- 7) სხუა ოქრობეჭედი ორი განუკითხველობისათვის ხარხუქალაქს მთავრობისა ჩემისა.
- 8) სხუა ოქრობეჭედი ერთი თავისუფლად ყოფისათვის პრასტინთა ჩემთაჲსა, რომელ არიან ფილიპოპოლისს და მისინოპოლისს² შინა.
- 9) სხუა ოქრობეჭედი ერთი სოფლისა ქსანთისათვის.
- 10) სხუა ოქრობეჭედი ერთი შარლონაჲსა, ჭილსა ზედა წერილი, რომელი-იგი წინდად მაქუს.
- 11) ზიველონნი ორნი, — ერთი მათგანი არს ეფროსინესისათვის, და ერთი — სოფლისა ხოტრიაჲსათვის.
- 12) სიმონისნი ერთი [130] შიხაელ მეფისაჲსა შეწინაგისა შარშისათვის.
- 13) გერეთეე სიმონისნი ერთი სხუა მისეჲსა მეფისაჲსა ფილიპოპოლისა მიტროპოლიტისა საქმისათვის.
- 14) სხუა ოქრობეჭედი ერთი ნოტანიატისაჲსა, რომელსა შინა არს სიმონისნი პრასტინთათვის ფილიპოპოლისათა.

¹ ეფროსინესი.

² მისინოპოლისს.

15) სამეუფოა წიგნები, რომელნი კატასტროს-ქმნილ არიან სიკრიტონთა შინა; და სხუაა წიგნები თვითო-სახეთა პირთათჳს, სამოცდა ექუსი.

16) შა სამთა ოქრობეჯედთა სწორნი აღმოსავალეთისა პრასტინთათჳს.

4

ოქრობეჯედთათჳს, რომელნი დაისხნეს
ნამარხეჲად მონასტერსა ჩუენსა
და არიან ესე

1) ოქრობეჯედი ორი უბრალოებისათჳს მთავრობისა ჩემისა დიდსა შინა დემესტიკოსობასა.

2) ოქრობეჯედი ერთი სხუაა ციხისა ჴანსკაჲსათჳს და სოფლისა ჩრეენაჲსა.

3) სხუაა ოქრობეჯედი ერთი ველტიოს-ქმნისათჳს პრასტინთა ჩემთაჲსა და მათ შინა ციხის გებისა და სოფლისა და მონასტრისა შენებისაჲ.

4) სხუაა ოქრობეჯედი ერთი მაგისეჲ პირისათჳს და ვითარმედ, უკუეთუ [131] განმრავლდეს შემოსავალი პრასტინთა ჩემთაჲ, უურაობაჲ გუაქუნდის მე და ყოველთა ჩემთა შემდგომად ჩემსა.

5) ოქრობეჯედი ოთხი მონასტრისა ჩუენისა სეტრიწონისაჲ, უფლებისათჳს და თვთმფლობელობისა და მაგისეჲ მონასტრისა ' ყოვლადეჲ აზნაურად ყოფისათჳს, და პრასტინთა ჩემთათჳს, რომელნი დაუმტკიცენ მონასტერსა მაგას.

6) სხუაა ოქრობეჯედი ერთი სპაზმაჲსა და სანკალიწისათჳს.

7) სხუაა ოქრობეჯედი ორი უბრალოდ ყოფისათჳს და ულოღარისოდ დადგრომისა ჩუენისაჲ სამეუფოჲსა განძისათჳს, რომელი წარვაგეთ კომანთა გამოყენებასა შინა.

8) სხუაა ოქრობეჯედი ერთი უბრალოებისათჳს თემისა ზმოლინაჲსა.

9) სხუაა ოქრობეჯედი ორი ტკრიტონისა პრასტინთა ჩემთა: ყიკონისა და ქართფრთიკისათჳს.

10) სხუაა ოქრობეჯედი ერთი სამკაულთათჳს პატროსნისა მონასტრისა ჴახულისაჲ.

11) სხუაა ოქრობეჯედი ერთი, რაჲთა ექლმწიფებაჲ მაქუნდეს პრასტინთა ჩემთა [. . .]², ვინაჲცა მენებოს, ნათესავთა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა, დაღაცათუ [132] სომეხნი იყენენ სარწმუნოებითა.

¹ მონასტრისაჲ.

² ერთი სიტყეჲა უნდა აკლდეს (წარცემად? მიცემად? განიჭებად?) ან აქ, ან მესამე «ჩემთა»-ს შემდეგ, «დაღაცათუ»-ს წინ.

12) აქრობეჭედისა სწორი ერთი, პრასტინთათუს ოლოერონისა და შისინოპოლისათა.

13) სსუა ოქრობეჭედისა სწორი ერთი, ფილიპოპოლისა პრასტინთა ჩემთათუს.

14) სსუანი ოქრობეჭედთა სწორნი სამნი, ფილიპოპოლისა პრასტინთა ჩემთათუს.

15) სსუა ოქრობეჭედისა¹ სწორი ერთი, ხარნუქალაქს განგებისა ჩემისათუს.

16) სამეუფო პიტაკი ერთი, ლოგის-ქმნისათუს ყოველთა პრასტინთა ჩემთაჲსა.

17) სსუა სამეუფო პიტაკი სამი აპოსკედესობისათუს.

18) სსუა პიტაკი ერთი, თემისა ზმოლინაჲსათუს.

19) ოპოდიქსი შისაელ მეფისაჲ სამისა კენტინარისაჲ და ოცდა შუდისა ლიტრისაჲ, რომელ ავიღეთ სამეუფოთა ბრძანებითა ხრტისისაგან ღილიკიელისა და ძისაგან სარაფშაფისა.

20) სსუა აპოდიქსი აპეტისინისა² თემისა ზმოლინაჲსაჲ.

21) ოპოტიქსი განძისაჲ სამისა კენტინარისაჲ, რომელი ფილოტი-ნიად აიღეს ფრანგთა.

22) შაგისფე პირისათუს პიტაკი ერთი.

23) და სსუა მრავალ-სახე პიტაკები.

24) სიმეოსინი ხარტოფილაკისაჲ [133] და წიგნი მისი თემისა მის მსაჯულისა მიმართ.

25) პიტაკი ოტანიატისაჲ, რომელი გარდაიწერა სიკრიტონსა შინა, მიწერილი იკონომოსსა თანა შისინოპოლისასა პრასტინთა ჩემთათუს, რომელ, დადაცათუ ეპისკევეტობისაგან იყვნეს³ პრასტინნი, და ბრძანებაჲ გამოვიდა მისეუ მეფისაგან, რომელ ვისცა ვის-და ეპისკევეტობისაგან მიცემულ იყოს, კუალად ეპისკევეტობასაჲ მი-ეჭეს, გარნა ჩუენნი შეურყეველად დაშენ. ოა ესე პიტაკი სოფია-წმიდას არს, სსუათა თანა სასამართლოთა ნაწერთა.

ღ

შოსაქსენებელი წიგნი და აპოტიქსი
ოქრობეჭედთა ჩუენთაჲ და სსუათა
სასამართლოთა ნაწერთაჲ, რომელნი
ნამარხევად სხენან სოფია წმიდას

1) ოსოკოდიკონი ზრავიკისაჲ და ქელით წერილები მისეუ სოფ-ლისაჲ.

2) ოსოკოდიკონი სოფლისა ორილონგისაჲ.

¹ ასეა (ზემოთ, 12 და 13, ოქრობეჭედისა). ² ასეა. ³ იყვნენ.

3) ჩასყიდის ნაწერები უარდანისი ავლინისათვის, რომელი შისინოპოლის არს და ლიორგიწმიდისათვის, რომელი საპიკს არს.

4) პრასტიკონი და პერიერეზმონი ფილიპოპოლისა პრასტინთათვის.

5) [134] პრასტიკონი და პერიერეზმონი შისინიპოლისა პრასტინთა ჩემთაა.

6) შა ეგრეთვე აპოტიქსები კონომისაა — დიმოსისაა და [ლი]-ველიკობისათვის¹.

7) ზოგისიმონობისა² წიგნი შისინოპოლისა პრასტინთა ჩემთათვის.

8) პრასტიკონი და პარადოდიკონი ზავაკაასაა.

9) ყელით წერილები და აპოტიქსები სტენიმახისა პანაჟურელთაა.

10) უსომნიმაა, რომელი შექმნა შისოპოტმელმან სამეუფოთა³ ბრძანებითა ფრენაკსა შორის და ზაქარაიას სოფელსა.

11) პრასტიკონი⁴ მისვე პირისათვის, რომელი შექმნა ბრძანებითა წმიდისა მეფისა ჩუენისა ოლექსისაათა, ვიდრედა ჯერეთ დიდად დემესტიკოსად იყო.

12) პრასტიკონი და პერიერეზმონი სეტრიწონისაა, ყოველთა ადგილთაა, შექმნილი ოფიდოფაისაგან ბრძანებითა წმიდისა და თვთმპყრობელისა მეფისა ჩუენისაათა.

13) შა ესე ყოველი ოქრობეჭდები და სასამართლოა წიგნები, რომელნი სოფიაწმიდას ნამარხევედ არიან და რომელნი მონასტერს არიან, ყოველნივე იყენედ ჩუენსა მონასტერსა და ეკლესიასა შინა ჭელსა ქუეშე მამასახლისისასა, [135] რაათა მომავალსა შინა ჟამსა, ოდესცა საჭმარ იყოს, გამოიღებდენ და უჩუენებდენ.

[ტ ა ვ ი ზ უ]

[შ ა მ ტ კ ი ც ე ბ ი ს ა თ ვ ს და დ ა მ ა რ ხ ვ ე ს ა თ ვ ს
წ ე ს ი ს ა ა მ ი ს გ ა ნ გ ე ბ ი ს ა]

1. შაიწერა უკუე და დაემტკიცა წესი ესე განგებისაა ამის პატიონისა მონასტრისა ჩუენისა⁵ იმართისმშობლისა სეტრიწონისაა ბრძანებითა ჩემ ღრიგოლ სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა ყოვლისა შასავალეთისა მიდამოხსა, მისა ჭაკურთანისაათა, მაშენებლისა ზემო თქუმულისა ამის მონასტრისა და ეკლესიისა, წერილითა ბერძულითა და ქართულითა, თუესა⁶ დეკენბერსა, მეშვდესა ინდიკ-

¹ ეს ადგილი შერყენილი ჩანს. აქ იკითხება: აპოტიქსები კონომისაა დიმოსისაა და ველიკობისათვის. ² ლოგისი მონობისა. ³ სამეოფოთა. ⁴ აქ იკითხება: «რომელი შექმნა», რაც ზედმეტი ჩანს, და ამოვიღე. ⁵ ჩუენისაა. ⁶ თ-ა.

ტიონსა, დასაბამითგანთა წელთა ექუს ათას ხუთას ოთხმოცდა-
მეათორმეტესა.

2. თა ქუემოათ წარიწერნეს¹ კელითა ჩემითა ზემო ჳსენებულისა
ღრიგოლისითა ყოველნივე ესე ტიპიკონნი, სოლო ბერძულნი ორნი-
ვე წარიწერნეს შემდგომად ჩემისა დაწერილისა წმიდისა პატრიარქი-
სა ჴერუსალემელისა² ღირსისა ოფთუზმესითა დასამტკიცებულად და
სარწმუნო ყოფად ყოვლისავე, რომელიცა ტიპიკონსა ამას შინა წე-
რილ არს, დახუდომითა მისითა ჩუენ თანა, რამეთუ სამეუფოთა
ბრძანებითა ძესალონიკედ მოსრულ იყო [136] მშუდობისა და სი-
ცუარულისა ყოფად შორის ფრანგთა და მოქცევასა მისსა ჩუენ თანა.
წარმოვიდა ფილიპოპოლისა პრასტინთა ჩუენთა.

3. თა ამისთჳს დაიწერა ბერძულად და ქართულად, რამეთუ მო-
ნაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან და არა
იციან ბერძული წარკითხვაჲ, და ჯერ-არს, რაჲთა ქართულად წე-
რილსა აღმოიკითხვიდენ და გულისქმა-ჰყოფდენ აღწერილსა გან-
საზღვრებულსა ამას შინა ტიპიკონსა. **ე** ო ლ ო ს ი მ ტ კ ი ც ი ს ა
ქ ო ნ ე ბ ა დ უ ბ რ ძ ა ნ ე ბ თ ბ ე რ ძ უ ლ ს ა წ ე რ ი ლ ს ა, რა-
მეთუ დასასრულსა საქმისასა ქუემო წარწერილი მას უჰყრიეს.

4. თა შეიქმნა სწორი ამისი და დაიწერა ეგრევე სახედ და და-
იდვა პატიოსანსა მონასტერსა სანაგიისასა, რომელ არს ღმრთივ
დაცვულსა ქალაქსა სამეუფოსა, რაჲთა უკუნისამდე მუნ დაიმარხოს.
მასვე მონასტერსა შინა.

5. თა უკუეთუ სადა, — ვითარ-იგი მე არა მწადის, — წინამძღუარ-
თაგანი ვინმე მონასტრისა ჩუენისათაჲ, ანუ სხუაჲ ვინმე ძმათა-
განი მაოწრებულად ზემო ჳსენებულისა ამის მონასტრისა, [141] გინა
პრასტინთა მისთა ანუ სანამართა იპოოს და შეურაცხ-ყოფად ეცა-
დოს, რომელი-რაჲ ტიპიკონსა ამას შინა წერილ არს, ანუ თუ მებრ
დაჳსნად ამისა, გინა წარწყმედად ისწრაფოს, ტიპიკონი იგი, რომელი
სანაგიისა [მონასტერსა]³ ნამარხევად ძეს, გამოიჩინოს და ემხილოს
ესევითარსა მას, რომელმან ეგევითარი იგი უსამართლოებაჲ ყოფად
იკადროს და ქმნას, და ჯეროვნად განიწუართოს. თა რაჲცა დაეკ-
ლოს, ეზღვიოს მას და თვთ განიმოს მონასტრისაგან. თა კუალად
ტიპიკონი იგი დაიდვას მონასტერსა სანაგიისასავე, და არა მნებავს
რაჲთურთით გარეგან მონასტრისა გინა სამეუფოთსა ქალაქისა გან-
სლვაჲ ამისი, ანუ თუ დამალვაჲ.

6. **ს** ო მ ლ ი ს ა თ ჳ ს ვ ა ფ უ ც ე ბ მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს თ ა, რომელნი ყოფად არიან
მონასტერსა ჩუენსა და მის თანა ძმათა ყოველთა თავადსა წმიდასა
ღმრთისმშობელსა, რაჲთა დაიმარხოს მათ მიერ ნებაჲ ჩუენი და
შეჯულის-ღებაჲ ესე და ამასვე მონასტერსა შინა დამარხულ იქმნას.

¹ წარიწერენ. ² ი-შლეშელისა.

³ მონასტერსა] ეს სიტყვა არ მოიპოვება დედანში.

ტიპიკონი ესე მონასტრისა ჩუენისაჲ. ღა თუ ვისმე უწმდეს გარე გან-
ლებაჲ [142] ამისი სასარჩლოჲსა რაჲსამე საქმისათჳს, ამისგან, რო-
მელ არს მონასტრისა ჩუენსა, სწორი მისი დაიწეროს და დაიმტკიცოს.
წინამძღურისა და ძმათაგან და წარიცეს ვითა თავადიჲე ტიპიკონი და,
ვითარცა ვთქუთ, ნუოდეს ნუმცა განსრულ არს მონასტრისაგან ჩუე-
ნისა თავადი ტიპიკონი.

7. შ ტ კ ი ც ე: ა რ ი ა ნ: ზ ე მ ო: წ ე რ ი ლ ნ ი: ე ს ე: ნ ე-
ბ ი თ ა: ღ მ რ თ ი ს ა ჯ თ ა:.

8. ძვეულნი ყოველნი რევითა ფურცლითა არიან და არა არს მათ.
შენა აღმოკუეთილი და ნუცალა ვინ იკადრებს აღმოკუეთად!

[ტ ა ვ ი 'ზხ]

[ტ თ ო რ მ ე ტ თ ა ს ა უ ფ ლ ო თ ა და ს ა მ თ ა ს ხ უ ა თ ა.
ს ა ჩ ი ნ ო თ ა დ ღ ე ს ა ს წ ა უ ლ თ ა თ ჳ ს, თ უ ვ ი თ ა რ
დ ღ ე ს ა ს წ ა უ ლ ო ბ დ ე ნ]¹

1. [140, 18] წანვაწესებთ უკუე და ვამცნებთ ყოველთა შემდგო-
მად ჩუენსა მომავალთა წინამძღუართა და სულისა ჩუენისა მოურაგ-
თა, მკვდრთა მონასტრისა ჩუენისათა, რაჲთა წმიდათა ამათ ათორ-
მეტთა [137] ჰრისტეს ღმრთისა ჩუენისა განგებულებისა საუფლო-
თა დღესასწაულთა უბრწყინვალესად დღესასწაულობდენ: ღამის-
თევეითა, გალობითა, ეკლესიისა შემკობითა ბრწყინვალედ სანთელთა.
მიერ და კანდელთა და საკუმეველთა მიერ სულნელთა განშუენებითა,
უხუად ტრაპეზისა დაგებითა და ძმათა კრებულისათა კეთილად ნუგე-
შინის-ცემითა, გლახაკთა ღუწოლითა და ქველის-საქმისა მიცემითა.
საქსრად სულთა ჩუენთათჳს და ყოველთა მიცვალებულთა ჩუენთა.

ღსრეთ ჰყოფდენ:

2. ღ ა რ ე ბ ა ს ა დღესა ყოველთა ქამი ჩემთჳს წირონ. შას-
დღესა ტრაპეზი დაეგოს უხუებით და გლახაკთა უღონოთა განეყოს
დრაჰკანი ათი და მღდელთა ქამის მწირველთა ექუსთა, ვითა ზემო-
დაგვწერია და განგვწესებია, სამთა და სამთა თვთო დრაჰკანი.

3. ჰ რ ი ს ტ ე ს მ ო ბ ა დ ყოველთა მღდელთა ქამი ჩემთჳს
წირონ. შას დღესა ტაბლაჲ დაეგოს ბრწყინვალე და გლახაკთა უღო-
ნოთა განეყოს დრაჰკანი ათი და ექუსთა ქამის მწირველ[138]თა
მიეცეს დრაჰკანი ორი.

4. შ ი გ ე ბ ე ბ ა დ ყოველთა მღდელთა ქამი ჩემთჳს წირონ.
ღრაპეზი დაეგოს უხუებით მას დღესა და გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი
ათი და ექუსთა ხუცესთა მიეცეს დრაჰკანი ორი.

¹ სათაური არ მოიპოვება, სამაგიეროდ ოთხი სტრიქონი (წანვაწესებთ...
წინისათა») წითურადა დაწერილი.

5. ღანცხადებად ყოველთა მღდელთა ქამი ჩემთვის წირონ. შას დღესა ტაბლაჲ დაეგოს ბრწყინვალე, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი და ექუსთა ხუცესთა მიეცეს დრაჰკანი 4.

6. ჟერისცვალებად ყოველთა მღდელთა ქამი ჩემთვის წირონ. შას დღესა ტრაპეზი დაეგოს უხუებით და გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი და ხუცესთა ექუსთა მიეცეს დრაჰკანი ორი.

7. ღზობად ყოველთა მღდელთა ქამი ჩემთვის წირონ. შას დღესა ტაბლაჲ დაეგოს უხუებით, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი და ექუსთა ხუცესთა მიეცეს დრაჰკანი ორი.

8. ესე ექუსნი საუფლონი დღესასწაულნი ჩემ ღრიგოლისთვის, ზემო წსენებულისა ამის მონასტრისა მაშენებლისათვის განმჩინიან, რაჲთა ჩემთვის აღაძსა ჰყოფდენ ამით სახითა.

[143] თაკუალად ამასვე პირსა ზედა განვაწესებ და დავამტკიცებ სანატრელისა ძმისა ჩემისა ტბაზ მაგისტროსისათვის¹:

9. თიდსა სარასკევსა ტაბლაჲ დაეგოს ჯერისაებრ და გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი. თა დაღაცათუ მას დღესა ქამის წირვაჲ არა აღესრულების, არამედ 24სისხლოჲსა მის შსხუერპლისა ღანახლებჲა იქმნების, ჯერ-არს, რაჲთა ექუსთა ქამის მწირველთა ორი დრაჰკანი მიეცეს.

10. თიდსა ყაბათსა მღდელთა ქამი ძმისა ჩემისა ტბაზისთვის წირონ. შას დღესა ტაბლაჲ დაეგოს უხუებით, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი, ექუსთა ხუცესთა მიეცეს დრაჰკანი ორი.

11. ტღვსებასა დღესა ყოველთა ქამი ძმისა ჩემისათვის წირონ, ტრაპეზი დაეგოს ბრწყინვალე, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი, ექუსთა ხუცესთა — დრაჰკანი ორი.

12. ტმადლებად ყოველთა ძმისა ჩემისათვის წირონ. ღრაპეზი დაეგოს უხუებით, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი, ქამის [144] მწირველთა — დრაჰკანი ორი.

13. სულისა წმიდისა მოსღვად ყოველთა ძმისა ჩემისათვის ქამი წირონ. ღაბლაჲ დაეგოს ბრწყინვალე, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი, ექუსთა ხუცესთა — დრაჰკანი ორი.

14. თიდი ღუთშაბათი ზემო დაიწერა სანატრელისა მამისა ჩუენისა ღაკურიანისათვის². თა [რაჲ მ]ათთვის³ დაგვწესებია გასაყოფელად გლახაკთა, კუალად მუნითცა⁴ მიეცეს ქამის მწირველთა ორი დრაჰკანი.

15. თა შიცვალებასა წმიდისა იმრთისმშობელისასა, რომელ არს დღესასწაული წმიდისა ეკლესიისა ჩუე-

¹ ეს სიტყვები (და კუალად... მაგისტროსისათვის) წითურადაა ნაწერი.

² ნახე ზემოთ თ. 21, 11; 31, 2. ³ სამი ასო არ ჩანს და თითქო ასე უნდა წავიკითხოთ: [რ-ჲ მ]ათთვის. შეიძლება რაღაც გამოტოვებული იყოს. ⁴ მონითცა.

ნისაჲ, და ძ ა ვ ი ს კ უ ე თ ა ს ა წ მ ი დ ი ს ა ო ვ ა ნ ე ჩ ა თ -
 ლ ი ს მ ც ე მ ე ლ ი ს ა ს ა და ო ო რ გ ი წ მ ი დ ო ბ ა დ მ მ ა თ ა
 მონასტრისათა განეყოს თორმეტ-თორმეტი დრაჰკანი. წმათ სამ-
 თავე დღესასწაულთა ოცდა ათექუსმეტი დრაჰკანი მონასტრისა ჩუე-
 ნისა მონაზონთა განეყოს, ჟამის მწირველთა და ყოველთა მმათა
 ერთობით სწორად: ათორმეტი იმართისმშობლისა შიცვალებად,
 ათორმეტი ძ ა ვ ი ს კ უ ე თ ა დ, ათორმეტი ო ო რ გ ი წ მ ი დ ო ბ ა დ.

16. [145] [X]ერ-არს უწყებად: უკუეთუ ღარებაჲ შიდასა ღუთმა-
 ბათსა მიხუდეს, ექუსთა მღდელთა ჟამის მწირველთა სამთა მამისა
 ჩუენისათჳს წირონ და სამთა — ჩემთჳს; ხოლო მათი განწესებული
 არა დააკლდეს, არცა რომელ ვითარ გლახაკათჳს განგვწესებია თი-
 თოეულისა დღესასწაულისაჲ, არამედ წარსაგებელი ყოველი გა-
 ნეყოს.

უგრეთვე შიდასა სარასკევსა და შიდასა ყაბათსა და ტღვსებასა
 უკუეთუ ღარებაჲ მიხუდეს, ესრეთ ჰყოფდენ.

შიდებაჲ ღმერთსა სრულმყოფელსა
 ყოველთა კეთილთასა!

შა დიდებაჲ ყოვლად წმიდასა იმართის-
 მშობელსა!

Օրհնություններ

NB

ტიპიკონის ენაში (ორთოგრაფიულ-გრამატიკულ მიმოხილვაში, ლექსიკონში), შესავალსა და საძიებლებში ტექსტი დამოწმებულია თავებისა და მუხლების მიხედვით; მაგ. ზ ლ უ ა-ჲ 2, 17; ვ ა ნ დ ი 2, 5; 2, 17; კ ა ნ-დ ე ლ-ი 12, 1; 34ა, 12; მ ო ქ ე ნ ე 4, 8 და მისთ.. ტიპიკონის შესავალი თავი აღნიშნულია ნულით (0-ით), მაგ., ზ ო გ ე ბ ი თ 0, 10. ხოლო, თუ სიტყვა სათაურში გვხვდება, ასეა ნაჩვენები: სათ.; მაგ., ს ა ხ ა რ კ ო ა 3, სათ.

დამოწმებისას, ადგილის მოგების მიზნით, ზოგჯერ სიტყვებია გამოტოვებული, მაგრამ გამოტოვება საგანგებოდ აღნიშნული არ არის; მაგ., მ კ ვ დ რ ი: ვამცნებთ ყოველთა მკვდრთა მონასტრისა ჩუენისათა 37, 1. დედანში არის: ვამცნებთ ყოველთა შემდგომად ჩუენსა მომავალთა წინამძღუართა და სულისა ჩუენისა მოურავთა, მკვდრთა მონასტრისა ჩუენისათა.

ორთოგრაფიულ-გრამატიკული მიმოხილვა ტიპიკონის ენისა ლექსიკონში ამგვარად არის დამოწმებული: მიმოხ.

ნ. = ნახე.

შესავალი

1. ტიპიკონი დაწერილია XI საუკუნეში, 1083 წელს, და მასში ასახულია ამ საუკუნის სამეცნიერო სალიტერატურო ენის თავისებურებანი. ეს არის ძირითადად ძველი ქართული ენის ძველი, მაგრამ შიგ საკმაოდ გარეულია ახალი მოვლენებიც, რომლებიც საშუალო ქართულისათვის არის დამახასიათებელი. ძნელია იმის თქმა, რა შესძინა გადამწერმა XIII საუკუნეში ძველ ტექსტს. მაგრამ ზოგი რამ რომ მის მიერ უნდა იყოს შიგ შეტანილი. ეს უუპკველია. მაგრამ ეს არ გვიშლის ხელს, რომ ძველის ენა XI საუკუნისად მივიჩნიოთ.

2. გადამწერის ლაფსუსები. ტექსტის გადამწერი გაწაფული მწერალია და საზოგადოდ კარგად გამოჰყავს სიტყვები, ოღონდ აქა-იქ აკლებს ცალკეულ ასოებს (დაკლებული აქ ფრჩხილებშია ჩასმული): ვიხილ(ე) 1, 2; ღირ(ს) 1, 2; დამტკიცებულ(ლ) 3, 3; იყო(ს) 6, 12; თქუ(მუ)ლისა 9, 2; ვაქ(რ)ობაჲ 9, 4; შე(დ)გომად 18, 11; რაჲ არ(ს) 24, სათ.; მიშუ(შ)ბასა 32, 1.

ასო ან სიტყვა რომ გამორჩენია, თავზე დაუწერია წვრილი ასოებით: მოსნატერსა 2, 11; განძარვაჲ 27, 1 და, შეცდომით რომ გადაუსვამს სიტყვები, მათ თავზე დაუწერია რიგის მაჩვენებელი ასოები: ყამის მწირველნი იყვნენ მღღელნი (21, 1). მაშასადამე, უნდა ვიკითხოთ: ყამის მწირველნი მღღელნი იყვნენ¹.

ორთოგრაფიული თავისებურებანი

3. ო ასო ძველში იხმარება რიცხვის აღსანიშნავად. იგი ზის მერვე რვეულს: თავსა და ბოლოში, გვ. 109 და 124) და აგრეთვე სათანადო თავთა აღრიცხვისას გარეთა აშიებზე: ო (8), ო (18), ხო (28).

ო იხმარება დადასტურების ნაწილაკში ერთხელ (ჰმ და ჩემიცა 2, 16), მეორე შემთხვევაში მას იმავე ნაწილაკში ე ენაცვლება (ჰე, ნანდვლვე 1, 4).

სხვა შემთხვევაში ო ასოს მხოლოდ ორთოგრაფიული დანიშნულება აქვს

¹ სოფიის ხელნაწერის გადმოწერს ეს თავზე დასმული ნიშნები ეგრე შეუნიშნავს და არც გადმოუღია და მათ მიხედვით სიტყვები არ გადაუსვამს. აღიტიმ მ. თარხნიშვილის გამოცემაზე (და აქედან ი. დოლიძისაშიც) „იყვნენ მღღელნი“ იკითხება.

და იხმარება ე-ს გადმოსაცემად უმარცვლო უ-ს შემდეგ: უკუშ, უკუშთუ, შუშნი-ერი, გუშგულების 0, 3; ჩუშულნი 0, 4; საჩუშნებლად 16, 12; უშუშტრება 17, 4; უეჭუშლად¹ 21, 2; აღმოკუშთად 36, 8 და მისთ.. ეს ორთოგრაფიული წესი ხელნაწერში მტკიცედ არის დაცული ყველგან. ერთადერთი გამონაკლისი, რომელიც შევნიშნეთ, არის „სათუენი“ 34ა, 36. გამოცემაში კი ეს ორთოგრაფიული თავისებურება გასწორებულია: უშ ჩგუფის ნაცვლად ყველგან უე არის დაბეჭდილი: უკუე, უკუეთუ, შუენიერი, გუეგულების, ჩუეულნი, საჩუენებლად, უშუერება, უეჭუელად, აღმოკუეთად და მისთ.

4. შ ასოც (ოპ) ორთოგრაფიული დანიშნულებისაა და მხოლოდ ერთხელ გვხვდება წოდებითში დაყენებულ სახელთან: შ მამანო და ძმანო 0, 4. ამ შემთხვევაში მისი ფუნქციაა, გააძლიეროს ამ ბრუნვის შინაარსი.

5. გრაფიკული მონაცვლეობა. ძეგლში მოიპოვება ო და უ-ს გრაფიკული მონაცვლეობის შემთხვევები:

ა) ო არის დაწერილი და უნდა ვიკითხოთ უ: ეცროვოს 0, 25 (ეცრუვოს); სიცროვისა 1, 1 (სიცრუვისა); სამეოფომასაგანცა 18, 15 (სამეუფომასაგანცა); მოშაკთა 21, 5 (მუშაკთა); ცერცოთაგან 29, 1 (ცერცუთაგან); სარწმონოდ 29, 1 (სარწმუნოდ); მონითცა 37, 14 (მუნითცა).

ბ) უ არის დაწერილი და უნდა ვიკითხოთ ო: ჰქუნდა 2, 7 (ჰქონდა).

გ) გადმოწერს მიყოლებით უნდა დაეწერა უო ან ოუ, მაგრამ მან შებრუნებით დაწერა: ეცროუს 19, სათ. (ეცრუოს); შეოურგულებელად 29, 1 (შეუორგულებელად).

დ) მიჭირს თქმა, იმავე რიგის მოვლენა გვაქვს „ნუყიერისა“ სიტყვაშიც (5, 10); თუ არა (დღეს „ნაყიერს“ ვამბობთ) და აგრეთვე იაგონდ-ში (34ა, 7).

6. ყ ასო. ეს ასო გვხვდება ტიპიკონში ყველგან, სადაც უი დიფთონგია მოსალოდნელი. ამ მხრივ გამონაკლისი არ არის და ცხადია, რომ ძეგლის შემდგენელი ათონური სკოლის წარმომადგენელია, ისე როგორც მისი გადამწერი. მაგალითები: თუსი, -თუს (ბაკურიანისათუს, რავდენობისათუს და მისთ.), თუთმპყრობელი 2, 18; დავწვირიეს და მიგვცემიეს 3, 1; განგვსაზღვრებიეს 8, 1 და მისთ.

საყურადღებოა, რომ ერთმანეთს ენაცვლება თითოეული 1, 1; 18, 11 და თუთოეული 2, 17; 5, 7; 8, 3; 9, 2 (არის აგრეთვე თითოეულად 2, 14), თითო და თუთო: ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად და თითოსა — მწუხრი 10, 3; თუთო კრასაულსა მწუხრი სერობასა სუმიდენ 10, 2; თუთო კრასაულსა მწუხრი სერობასა 10, 4; თუთო სანთელი 12, 2; თუთო-სახეთა 35ა, 15.

7. ჯ ასო. ეს ასო გვხვდება დიფთონგის მეორე ნაწილად: დიდებამ, ასომ, სამწყსოასა, იესუმასა, მაგრამ იგი არ გვხვდება ე-ს შემდეგ (არც ეა-ს და არც ე-ს სახით).

საყურადღებოა, რომ „საიდუმლოჲ“ უმეტესად „საადუმლო“-მს ფორმით გვხვდება: საადუმლოჲ 21, 10; საადუმლოსა 7, 1; საადუმლოთა 27, სათ.; საადუმლოდ 14, 1 და სხვაგან.

¹ ამ სიტყვაში პირველი უ მარცვლიანია, მეორე — უმარცვლო.

ფონეტიკური მოვლენები

8. ბგერათა განვითარება. უა კომპლექსში ჩნდება ვ: აღუარებდენ 13, 7, მაგრამ: აღუვარებდენ 0, 19. შეიძლება იგივე ყოფილიყო სხვა მსგავს შემთხვევაშიც, მაგრამ გვაქვს: უალრეს 5, 14; უარ-ეყო 4, 9.

9. ბგერათა დაკარგვა. გარკვეულ ვითარებაში იკარგება თანხმოვნები: ვ მ რ ნ ჰ, აგრეთვე უმარცვლო უ.

ა) პოვნა ზმნისაგან გვაქვს ვპოვეთ (5, 1), მაგრამ ამასთანავე: პოოს 0, 6, ჰპოოთ 15, 14; პოონ 0, 5. ხოლო ქსოვა ზმნისაგან გვაქვს ქსოილი (ოქრო-ტსოილ-ში 34ა, 47).

ბ) ვ, როგორც პირველი სუბ. პირის ნიშანი, ძველი ქართულის წესის თანახმად, ამ ძეგლშიც დაკარგულია უ-ს წინ (დაუმტკიცე 2, 1), მაგრამ შენახულია დაცულ-ში (ღმრთივ დაცულისა ქალაქისა 1, 3).

გ) ვ დაკარგულია სისტემებრ „ცხოვრება“-სა და მისი ფუძისაგან ნაწარმოებ სიტყვებში: ცხოვრება 0, 5; ზოგად მცხოვრებელთათვის 4 სათ.;; ზოგად ცხოვრებულთა 6, 2; საცხოვრებელსა 18, 9.

დ) ყოველ სიტყვისაგან ვითარებითში უნდა გვქონდეს ყოვლად, მაგრამ ეს სიტყვა ჩვეულებრივ შემოკლებულად იწერება (ყ დ). ერთხელ სრულად არის დაწერილი ყოლაღვე (0, 40) და ამის მიხედვით შეიძლებოდა, რომ ამ გამოცემაში ყველგან ყოლაღ და ყოლაღვე გაგვეტარებინა ქარაგმის გახსნისას, მით უმეტეს, რომ ყოლაღ-ისაგან ყოლა წარმოდგა, რომელიც „ვეფხისტყაოსანში“ იხმარება, მაგრამ ერთ მაგალითს ვერ დავეყრდენ და ვამჯობინე, ყველგან ყოვლად ყოფილიყო.

ე) ივო კომპლექსში რომ ვ იკარგება, ეს საყოველთაოდ ცნობილია „პატიოსან“ სიტყვით. ასეთივეა ამ ძეგლის გულ-მარტიობა-ც 24, 2.

ვ) მბრწყინვალე. „ბრწყინვა“ ზმნისაგან მიმღეობის ფორმა მბრწყინვალე, რომელიც გვხვდება ამ ძეგლში (ელვარედ მბრწყინვალესა მთავარმოწამესა გიორგის 1, 3). მიმღეობის მ დაცულია უფროობითი ხარისხის ფორმაშიც (მნებავს, რაათა კვრიაკესა დღესა უმბრწყინვალესი დაეგებოდის ტაბლაჲ 8, 7), რადგანაც აქ მანის წარმოთქმას წინ დართული უ ადვილებს, მაგრამ საერთოდ ეს მ იკარგება თანხმოვანთა თავმოყრის გამო და მომდევნო ბ-ანის გავლენით: ტაბლაჲ დაეგოს ბრწყინვალე 37, 3; 37, 5; 37, 11; 37, 13; ბრწყინვალედ 0, 17; 11, სათ..

ზ) უმარცვლო უ სისტემებრ დაკარგულია შრომა-ში და ზოგიერთს მისი ფუძის სიტყვაში (ნაშრომსა 4, 3; შრომილსა 5, 9; უშრომელად 5, 13), თუმცა იგი შენახულია პირიან ფორმებში: დაშუერ 21, 12; დაშურეს 5, 9; დაშურებიან 9, 7; შურებოდინ 14, 1.

წინამძღუარ სიტყვისაგან გვაქვს წინამძღურისა, წინამძღურობასა 5, 1 და სხვა, მაგრამ აგრეთვე უწინამძღრობისა 15, 4.

ტ) ჰ გვხვდება ჰე-ში (1, 4; 2, 16), რომელიც დადასტურების სიტყვაა. როგორც პირის ნიშანი, ის კარგად შენახულია მეორე სუბ. პირისთვისაც (ჰპოოთ 15, 14) და მესამე ობიექტურისთვისაც (რაჲცა შეჰმთხუეოდის 0, 19).

სახელთაგან კი ჰ გვხვდება ძველად ნასესხებ სიტყვებში, სადაც იგი ტრადი-

ციულად არის შემონახული. ესენია: გეპენია (1, 1), ანგაპარნი (24, 2); მოპაპარაკებია (1, 5), ჰასაკი, ჰაეროვანი 1, 3; პარშივი 35ა, 12; დრაპკანი 21, 1. ამათგან ჰასაკი (1, 3; 18, 8) კარგავს თავიიდურ ჰაეს, თუ მას თავში ხმოვანი დაერთო და ამის გამო ხმოვნებს შორის აღმოჩნდა: უასაკოა (17, 1). ჰრომ-ში ჰ ბერძნულსაგან მოდის დასაწყისი თანხმოვნის წარმოქმნის თავისებურებათა გამო.

თ) გამარტივებულია ზოგჯერ გან და აღ ზმნისწინები ბოლოკიდური თანხმოვნის ჩამოკვეციით: გან-კითხვა 1, 1, მაგრამ გაიკითხვოდის 26, 4; გასაყოფლად 30, 2; გაუთავისუფლონ 29, 7.

აღმოკუთეთილი 21, 9; აღმოკუთედ 36, 8, მაგრამ: ამოკუთეთილ იქმნას 21, 9; ამალდეს 8, 3; ავიღე 18, 11; აიღებდეს 26, 1 (აიღებდეს 29, 1); აიღებდენ 9, 3 (აიღებდენ 29, 5) და სხვ.

10. **კუმშვა.** ძეგლი დაწერილია ტაოელ ქართველთა წრეში და არ არის გასაკვირველი, რომ ზოგიერთი სახელი არ იკუმშებოდეს ან ნაკლებად იკუმშებოდეს.

ა) პირველ ყოვლისა, აქ უნდა დავასახელოთ ქვეყნის საპირისპირო მხარეთა აღმნიშვნელი ორი სახელი — აღმოსავალეთი და დასავალეთი; რომლებიც უმეტესად არ იკუმშება: აღმოსავალეთისა გინა დასავალეთისა 32, 1; აღმოსავალეთისა პრასტინათაჲს 35ა, 16; დიდმან დემესტიკოსმან ყოვლისა დასავალეთისამან 2, 1. ასეთივეა: აღმოსავალელისა 0, 2. შეკუმშული ფორმაც გვხვდება: აღმოსავლეთით 2, 16; დასავლეთს 2, 11.

ბ) **ლუაწ** ფუძისაგან საყოველთაოდ ცნობილია **ლუწოლაჲ**, **ლუწაჲ** და **სხვა**. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ გვხვდებოდეს მოლუწე და მოლუწებაჲ: მოლუწეთაგანნი 6, 2; მოლუწებითა 6, 4, თუმცა გვაქვს აგრეთვე შეუკუმშავი ფორმები მოლუაწეთა 5, 4; 5, 5.

გ) **მოწაფე-ც** იკუმშება: მოწფისა 4, 6.

დ) **მონაზონ** ფუძე, ნასესხები ბერძნულსაგან, ზოგჯერ იკუმშება (სამონაზუნოა 0, 3; სამონაზუნოსა 0, 4), ზოგჯერ კი — არა: მონაზონისა 0, 30; მონაზონისათჲს 15, 5; მონაზონებად 4, 6; წესსა მონაზონებისასა 0, 31.

ე) **თულ** სიტყვა არ იკუმშება მაშინაც კი, როდესაც იგი ძვირფას მინერალს აღნიშნავს: თულეებითა პატიოსნითა 2, 18; თულეებითა 34ა, 6; 34ა, 13.

3) **ოქრობეჭედი** ჩვეულებრივ იკუმშება (ოქრობეჭედისა, ოქრობეჭედები), მაგრამ უკუმშველი ფორმაც გვხვდება: ოქრობეჭედისა 35ბ, 12; 35ბ, 13.

ზ) **საკურთხეველ-ი**ც ეგეთია: არის პარალელური ფორმები, შეუკუმშველიცა და შეკუმშულიც: საკურთხეველისა 34ა, 53; 34ა, 54. მაგრამ: საკურთხეველისა 34ა, 55.

წ) **მპარავ** სიტყვისაგან (21, 5) გვაქვს მპარვობაჲ 4, 12.

თ) **ღმრთისმშობელ-ი** და **ნათლისმცემელ-ი** არც ერთი არ იკუმშება ჩვეულებრივ, მაგრამ გამონაკლისის სახით გვხვდება შეკუმშული ფორმაც: ღმრთისმშობლისა 34ა, 34; ნათლისმცემლისა 12, 1. შეიძლება ეს იმის ბრალი იყოს, რომ შემოკლების ნიშნის დასმა დაავიწყდათ.

ი) საერთოდ ძეგლში ხშირია შეუკუმშავი ფორმები, რომელთაგანაც აქ ზოგს დავასახელებთ: მოსაგებელისა 1, 3; სამკვდრებელად 1, 3; დაუცადებ-

ლად 0, 39; სამართალითა 2, 5; შემოსავალითა 2, 8; მაგლობელად 6, 21; წუც-
ნისა 4, 3 (მაგრამ საწუნე 6, 12; 29, 7, რადგანაც თავშიც დაერთო კუნძვის გამოჰ-
წვევი აფიქსი და ბოლოშიც), სარგებელისა 7, 4; სეკდენბერისა თუესა 9, 3; გა-
საყოფელად 1, 2; სარგებელისა წილ 4, 6 და სხვა.

11. ასიმილაცია. დომესტიკოს-ისასაგან მიღებულია დემესტიკოს-ი. რომე-
ლიც ერთხელ შეცდომით დემესტიკოს-ის სახით არის დაწერილი ტიპიკონის
დასაწყისშივე (0, 2), არ ვიცი, რად მოუვიდა გადამწერს ასეთი კალმის შეცდომა,
რადგანაც სხვაგაი ყველგან დემესტიკოსია: 1, 2; 35ბ, 1; 35გ, 11; 36. 1. ის კა-
უჭკველია, რომ აქედან მოდის გრიგოლ ბაკურიანის-ძის „დიდ დემესტიკო-
სად“ მოხსენება ამილახორის სახლის კრებულის მოსახსენებელსა და მეწიეთის
„მარხვანის“ მოსახსენებელში (სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები.
გამოცემა ქრისტინე შარაშიძისა, 1961, გვ. 18 და 21).

12. დისიმილაცია (გადასხვებვებება) იყო მოსალოდნელი წულილ-წული-
ლად-ში (2, 21), მაგრამ არ მომხდარა. სამაგიეროდ, საზორავრო-ს ნაცულად მა-
ღებულია საზორავრო 34ბ, 4. დისიმილაციური გამჟღერების წესის თანახმად,
გვაქვს ტიპიკონ-ის გვერდით (30, 3; 33, 2; 36, 2) ტიპიკონი-ც (0. 39; 11. 2;
53, სათ.).

მორფოლოგიური საკითხები

სახელები

ბ რ უ ნ ე ბ ა

13. სახელობითი. სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ყველგან არის შემონახუ-
ლი, გარდა ე-ზე გათავებულ ფუიანი სახელებისა: ამ მხრივ ძეგლში გამონაკლა-
სი არ გვხვდება. მაგალითი: საქმე შუენიერ-ი და სათნო-ა უფლისა-ა 27, 1;
სიბრძნე პირველ-ი 28, 4 და სხვ.

14. ებ-იანი მრავლობითის ფორმები უფრო გვხვდება მოქმედებით ბრუნ-
ვაში: „სოფელი ესე პრილონგი თავისა ძუელათა ციხებითა დ აგარაებითა, ქსე-
ნადოშებითა და ყოვლითა ზღვრითა მისითა 2, 12. ამ მხრივ მეტად დამახასიათე-
ბელია ტიპიკონის მეორე თავის ბოლო: ზემო კსენებულნი ეგე მონაგებნი ყო-
ველნი, რომელთაცა სახელები ზემოთ სწერიან, ესე სახედ მიგვცემიან სრუ-
ლებით ყოვლითა საქმრითა მათითა, სეფითა უღლებითა და ეგრეთვე გლხეხე-
თა, მთითა და ბარითა, ტყითა და პლანიანებითა და საძოვრითა ადგილებითა,
ვენაქებითა და ხილნარებითა, წისკვლებითა და სახლებითა, ზღვთა და კემლითა,
ციხებითა და ყოვლითა შენებულებითა მათითა. ამ წინადადებაში შენებულებითა
შეიძლება შენებულ-ის მრ. რიცხვის ფორმადაც გავიგოთ და შენებულება-ს მრ.
რიცხვის ფორმადაც. მე უფრო პირველი მგონია.

15. ბრუნების თავისებურებათაგან აღსანიშნავია შემდეგი:

ა) ძველში ძველი აგარაკი-ც გვხვდება (ივანოვა აგარაკი 2, 1; ანუ სოფელთა. გინა აგარაკთა მისთა 18, 5) და მისგან მიღებული ახალი აგარაჲ-ც. იმის გამო, რომ ეს უკანასკნელი წარმომდგარია თანხმოვანზე ფუძე-ვათავებული სახელისაგან (კანის ჩაყარდნის გამო), ჯერ კიდევ ბოლო-უკვეცელია: სათევეზითა ტბითა მასითა და აგარაჲთა 2, 13; აგარაებითა 2, 12. როგორც ვხედავთ, ტბა-ჲ შეიკვეცა; აგარა-ჲ — არა. ფუძე-უკვეცელია აგრეთვე მინა: მინაჲთა 2, 18.

ბ) პირთა სახელებს, საზოგ. სახელებთან გათანაბრების გამო, გასჩენიათ ნათ. ბრუნვაში ა: ბაკურიანისა-თვს 21, 11; 31, 2 (ორჯერ!), 37, 14; ძისა ბაკურიანისა-ჲთა 36, 1; ხუასროვანისა-თვს 31, 2.

გ) ხუცეს სიტყვის ნათ.-ის და ვით.-ის ფორმებია: ხუცისა და ხუცად (ბერძნისა ხუცისა 0, 30; ხუცად ეკურთხნენ 31, 5), რაც ადრევე მიღებულია ისტორიულად სიტყვის შეკუმშვით და ამის გამო სანი უშუალოდ მოხვდა ც-ს მეზობლად (*ხუცს-ისა, *ხუცს-ად), ეს პირველად ვ. თოფურიამ ახსნა.

დ) მოსალოდნელი ო არ მოიპოვება რამე-ში: ზაკულებჲა რამე 34ბ, 3.

16. რიცხვით სახელებში აღსანიშნავია, რომ:

ა) ორმეოცდაათი-ც გვხვდება (6, 2) და ძველი ერგასისი-ც 6, 3.

ბ) დამახასიათებელია, რომ ათმეტეულებში შენახულია თავიკიდური ხმოვანი: ათერთმეტი 6, 3; ათორმეტი 8, 6; 21, 7; 37, 15; ათხუთმეტი 9, 2; ათექუსმეტი 37, 15; ათრვამეტი 18, 5. მაგრამ პარალელურად გვხვდება აგრეთვე უანო ფორმაც: თორმეტ-თორმეტი 37, 15.

გ) ოცეულების სახელთა მე-ში ხმოვანი ზოგჯერ ამოღებულია: გვაქვს როგორც ორმეოცსა 22, 2 და ორმეოცთა 10, სათ., ისე ო რ მ ო ც ს ა 22, 1. ანგვარივეა აგრეთვე სამეოცდა ათორმეტი 21, 1 და ს ა მ ო ც და ათორმეტი 21, 4.

17. ნაცვალსახელთაგან შეიძლება აღინიშნოს, რომ

ა) გვხვდება როგორც ძველისძველი ურთიერთას 5, 11; 6, 22; 8, 3; და ურთიერთარს 5, 1; 18, 4, ისე მერმინდელი ერთმანერთისა 8, 2.

ბ) აგრეთვე აღსანიშნავია ვინ და ვინმე-ს მრავლ. რიცხვის ფორმები: ვიეთ-ნიმე 15, 9; 18, 4; ვიეთ-გან 20, სათ.; ვიეთმე 21, 7 და ვიეთთამე 15, 7.

გ) უკუქცევითი კუთვნილებითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობით იხმარება როგორც თვისი (აგარაებითა თვისითა 2, 1) და თავისა (პრასტინი ჩემი ზაუწი თავისა ყოვლითა ზღვრითა 2, 5; მონასტერი გიორგი წმიდისაჲ თავისა ვენაკებითა და ყანებითა და მტილებითა 2, 5), ისე თავიეთ. ეს უკანასკნელი (თავიეთ) მიემართება მრავლობითში დასმულს (ან ნაგულისხმევ) სახელს: ესე ყოველნი თავიეთ ზღვრითა და სინორითა 2, 1; ესე ყოველნი მიმიცემიან თავიეთ ყოვლითა ზღვრითა და თავიეთ უღლებითა 2, 8; რაჲთამცა აიღეს ძმათა თავიეთ შესამოსლისა ფასი 9, 3; ქარაკანდელნი თავიეთ ჯაჭუებითა 34ა, 20. ამ თავიეთ-ისაგან მოდის დღევანდელი თავიანთ-ი.

დ) „მეანის“ მნიშვნელობით იხმარება იგი ვინმე და ესე ვინმე: მას ვისმე ეს ე-ე ეს ე ვინმე ჰშუენინ თანაშემწედ საქმისა და ამას ვისმე — ს ხ უ ა ჲ ვ ი ნ მ ე 13, 4.

18. სახელთა წარმოქმნის სფეროდან აღსანიშნავია, რომ

ა) დროშა სიტყვისაგან ნაწარმოებია სადროშავე (34ა, 6). მაშასადამე, დროშა-ს ბოლო არ ეკვეცება, რადგანაც იგი დროშაკ-ისაგან მოდის (ისე როგორც ავარაჲ — აგარაკისაგან).

ბ) კნინობითის ფორმათაგან გვხვდება მცირაჲ (34ა, 4; 34გ, 4).

გ) სა—ეთ აფიქსებით ნაწარმოებია არა მარტო სა-ბერძნ-ეთ-ი (მომსახურებ-ზია საბერძნეთისადა 1, 4; მერმე საბერძნეთს მოსვლითა 18, 9), არამედ სა-სარ-კნინოზ-ეთ-იც (18, 9), რომლის ბაღლად ბერძნულ ტექსტში (Μαρία „ასურეთი“) იკითხება.

დ) ფერად-ფერად-ისა და კაცად-კაცად-ის მსგავსად გაორკეცებით არის ნაწარმოები გუარად-გუარადი: მხლითა გუარად-გუარადითა 0, 4.

ზ მ ნ ე ბ ი

უღლების საკითხთაგან შეიძლება შემდეგი აღინიშნოს:

19. ოდ-იან ზმნათა თავისებულება. სამ მწკრივთაგან, სადაც ოდ-სავრცო-ზიანი ზმნები თავისებულებას იჩენენ და განსხვავდებიან დ-სავრცობიანთაგან. უწყვეტელი იშვიათია ტიპიკონის სპეციფიკური ხასიათის გამო, მაგრამ მანაც გვხვდება და იგი ძველი ქართული ენის წესის მიხედვით არის გაკეთებული: წრავალთა შინა ჟამთა ვექტეოლდე ესრეთ 18, 9. სამაგიეროდ ხშირად გვხვდება I ბრძანებითის მწკრივისა და I კავშირებითის ფორმები და აქაც ძველი წარმოება ძალაშია, განსაკუთრებით მხოლოდობით რიცხვში. განვიხილოთ ამ ზმნათა ფორმები ორსავე მწკრივში.

20. I კავშირებითის მწკრივი. I კავშირებითის (ანუ I მყოფადის) მწკრივის მხოლოდობით რიცხვში ოდ სავრცობიან ზმნათა უღლებაში საერთოდ ძველი წარმოების ფორმებია წარმოდგენილი: უკუეთუ გამოჩნდეს ვინ და იტყოდის 18, 2; სამკაულთა და საფასეთა ეკლესიისათა წარწყმედად მიუშუებდეს და საქმესა გელისასა იქმოდის 19, 2; რაჲთა ლოლარიასსა უქმოდის და რაჲცა შემოსავალი იყო, აიღებდეს მათგან და აპოტიქსსა შეუქმოდის 26, 1. მწიგნობრობასა იქმოდის და თავადსა თანა მიივლინებოდის და იურვოდის 24, 1 და მისთ. გამონაკლისს შეადგენს „შეიქმნებოდეს“ (რომელთა მიერ იქვ საგმობელი შეიქმნებოდეს 17, 2), რომელიც შეიძლება გადამწერს უნებლიედ გაეპარა.

მრავლობით რიცხვში კი ძველი წარმოების ფორმებიც არის და გარდამავალი საფეხურისაც:

ა) ძველი წარმოება: ძმათათვს. რაჲთა არა განვიდოდიან, არცა იქცეოდინა გარეგან მონასტრისა 0, 21; და არცა თუ გულ-სავსებით მსახურებჲა იცოდინა 25, 2.

ბ) გარდამავალი საფეხურის (ოდ-ინ-იანი) ფორმები. ძველში უმეტესად გარდამავალი საფეხურის ფორმები გვხვდება, რაც XI საუკუნის ძველთათვის არის დამახასიათებელი: რაჲთა არარას შეექცეოდინ ლოცვასა შინა 12, სათ.;

¹ ამ გარდამავალი საფეხურის შესახებ ნახეთ ჩემი „გიორგი მთაწმიდლის ენა“ (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3). 1946. გვ. 27—78.

სამნი სანთელნი დაუვსებლად ენთებოდინ 12, 1; კანდელნი ენთებოდინ 12, 3; რომელნი იგი კორციელად შურებოდინ 14, 1; რაათა ჯეროვნად და სამართლად იქცეოდინ 15, 2; რომელსა-იგი გარეგან მცნებისა მამათაჲსა იქმოდინ 15, 12; რომელნი მონაზონებისა წესსა მოვიდოდინ 25, სათ.. კარგი მაგალითია 23-ე თავის ბოლო, სადაც იკითხება: სიტოცხლესავე შინა ჩუენსა განვაგეთ, რომელ (დედაჲ იოვანესი და დაჲ ეფრემისი) ოდენ დღესასწაულსა წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისასა მოვიდოდინ ლოცვად და დაჰყოფდენ ვიდრე ჟამის წირვისა ჟამადმე და მყის ხოლო მსწრაფლ განვიდოდინ მიერ 23, 2.

21. ბრძანებითის მწკრივი. ტიპიკონში საკმაოდ მოიპოვება საკუთარი მწკრივის ფორმები მე-3 პირისათვისაც, რაც ამ ძეგლის ზმნათა უღლებას ძველი ქართული ზმნის უღლების სისტემასთან აახლოვებს. მაგალითები: იუყარ კუალად ზემო დაწერილი წესი პანაგიელთაჲ 9, 5; საკსენებელისა წილ წყევად მიიღენ და უცხო იქმენინ წმიდისა ამის მონასტრისაგან 30, 3; იგივე ზემო წერილი წყევად მიიღენ და განიძენ მონასტრისაგან 18, 11; კუალად აღესრულებოდენ ყოველთა ძმათა საკსენებელი 27, 3; ტრაპეზისაცა საქმე და მსახურთაჲ კეთილად აღესრულებოდენ 8, 1; მეორე დასი იყავნ 9, 2; ესევეთარი იგი აღიკოცენ შორის ძმათა 13, 6 და მისთ.

მაგრამ ხშირად საკუთარი მწკრივის ფორმას იმავე მნიშვნელობით კავშირებითის ფორმა ენაცვლება. ხშირია შემთხვევა, რომ თანწყობილსა თუ შერწყმულ წინადადებაში ერთი ზმნა საკუთარი მწკრივის ფორმით იყოს, მეორე კი — კავშირებითისაგან ნასესხებით: დადუმენინ ეგვეითარი იგი მღდელობისაგან და მის წილ სხუად დაეწესოს 7, 2; წმიდისა ამის ადგილისაგან განეშორენ და მერმე ამისა შემდგომად ნაცვალად მისა სხუად ღირსი დაიდგინოს 19, 2.

ტიპიკონის მე-6 თავში ერთისა და იმავე მნიშვნელობით ერთიმეორეს ცვლიან ბრძანებითი კილოს საკუთარი და ნასესხები ფორმები: იყავნ და იყოს, იყვენდ და იყვენენ, მაგრამ უმეტესად კავშირებითია (იყოს, იყვენენ). სათანადო შიწმობა: ერთი რჩეული და ღმრთის მოშიშთაგანი იყავნ იპიტირიტად 6, 17. მაგრამ ამ ერთ საკუთარ იყავნ ფორმას გვერდში უდგას შვიდი იყოს: ერთი იყოს წინამძღუარ 6, 4; ერთი დეკანოზად იყოს 6, 6; ერთი იყოს მნათედ-კანდელაკად 6, 11; ერთი იყოს კელრად 6, 12; ერთი იყოს მემარნედ-ვაჟინრად 6, 13; ერთი იყოს მეტრაპეზედ 6, 14; ერთი იყოს მეპურედ 6, 18.

სათანადო ფორმები მრავლობითში: და ესე ყოველნი იყვენდ ერთ-სულ და, ერთ-ზარახვა 6, 22. ამ ერთ იყვენდ-ს პირისპირ უდგას სამი იყვენენ: ორნი იყვენენ იკონომოსად 6, 5; და იყვენენ მღდელნი ჟამის მწირველნი ექუსნი 6, 7; და სხუანი იყვენენ მაგლობელად და მემქრედ და მეფსალმუნედ 6, 21.

ზემოთ მე-7 თავიდან დავიმოწმეთ დაეწესოს (დადუმენინ ეგვეითარი იგი მღდელობისაგან და მის წილ სხუად დაეწესოს 17, 2), მაგრამ მე-6-ში იმავე მნიშვნელობით დაეწესენ იკითხება: ხოლო ერთი დაეწესენ მექურტლედ და დოშიარად. სხვა მაგალითები კავშირებითის მწკრივის ფორმათა გამოყენებისა ბრძანებითი კილოს გამოსახატავად: მას ჟამსა მღდელმან მოგვკსენენეს ჩუენ 21, 10; ტიპიკონი იგი გამოიჩინოს და ემხილოს ესევეთარსა მას და ჯეროვნად

განიწუართოს და, რააცა დაეკლოს, ეზღვიოს მას და განიძოს მონასტრისაგან და ტიპიკონი იგი დაიდვას მონასტერსა პანაგიისასავე 36, 5.

ამგვარად, ცხადია, რომ ბრძანებითი კილოს გამოსახატავად საკუთარი მწკრივის ფორმებიც იხმარება, მაგრამ მათ ბევრად სჭარბობს კავშირებითის მწკრივისაგან ნასესხები ფორმები.

22. პირდაპირ-ობიექტური პირის ნიშანი I სერიის ფორმებში. როგორც ცნობილია, გარდამავალ ზმნებს I სერიის ფორმებში პირდაპირ ობიექტად მიცემითში დაყენებული სახელი შეეწყობა, ძველ ქართულში ასეთი ზმნები, თუ ისინი ორპირიანებია და ფუძე თანხმოვნით ეწყებათ, პირის ნიშანსაც მიიღებენ მსგავსად ირიბ-ობიექტიანი ზმნებისა, რომელთაც ირიბი ობიექტი ყოველთვის მიცემითში უდვას, I სერიის მწკრივებშიც და II-ისაშიც. ტიპიკონის ტექსტში ეს მოვლენა საკმაო სიცხადით არის წარმოდგენილი: ორპირიან ზმნათა II სერიის უნიშნო ფორმებს აქ უპირისპირდება I სერიის ნიშნიანები: შევწირენით 2, 14; 2, 18; ძლუენი შემოწიროს 27, 4, მაგრამ: რომელნი საქმარსა შემოსწირვენ 0, 26; შესწირენმცა 12, 11. მსგავსი მაგალითებია: ჰყოფს 4, 9; ჰყოფენ 18, 4; ვჰყოფდითმცა 9, 2; აღვსწერ მტკიცედ 27, 1 (მაგრამ: შთავწერეთ 0, 6); კანონსა დავსდებ 6, 3; სიტყუასა დავსდებ 33, 1; საქმართა ეკლესიისათა განძლევედეს და მონაგებთა მისთა წარძწყმდდეს 19, 4 (აქ პირის ნიშნად ჰს არის ნახმარი); ჰმწყსიდეს სულიერსა მას სამწყსოსა 5, 8; ჰმწყსიდენ სულიერთა მათ სამწყსოთა 15, 3; განჰვლის 5, 8; შესცვალებენ 4, 6; ჰკურნებდეს სულთა მათთა 26, 2; სცნობდით 7, 3 და მისთ.

ხედვიდენ-ში (21, 3) ჰაე დაკარგულია თავიკიდური ხანის გამო. „წირვიდეს“ და „წირვიდენ“ ფორმებში (7, 4; 7, 5) არ არის ობ. პირის ნიშანი, შეიძლება იმიტომ, რომ ამ ზმნას პირდაპირი ობიექტი არსებითად არ მოეპოვება.

23. I თურმეობითის ფორმებში მოქმედებითი გვარის ზმნებს, რომელთაც პირდ. ობიექტი მხოლოდით რიცხვში აქვთ შეწყობილი, ბოლოში ძველი იეს-ი.კ მოლუდის და მერმინდელი ია-ც:

იეს: მომიგიეს 18, 9; დაგვწერიეს და მიგვცემიეს 3, 1; აღუწერიეს 4, 3; შემოუყრებიეს 5, 9; გვპოვნიეს 21, 12; მიგვლებიეს 27, 1; განმისაზღვრებიეს 18, 3; 25, 2; განგვსაზღვრებიეს 8, 1; უქადაგებიეს 0, 5. მსგავსივე ფორმა აქვს სტატიკურსაც აწმყოში: უჰყრიეს 12, 6.

ია: მიმსახურებია 1, 4; დაგვწერია 37, 2; (სტატ.) სწერია 2, 12; 9, 5; 30, 3; მქონებია 18, 9.

24. სტატიკური ვნებითის ფორმებად მიდის: სუენებია 34ბ, 3 და სუენებიან 34ა, 1. ამათ ნაცვლად დღეს ვამბობთ: ასვენია.

25. ვნებითი გვარის წარმოება. ყურადღებას იქცევს ი და ე პრეფიქსთა მონაცვლეობა ვნებითი გვარის ზმნათა ფორმებში: აღიშენა და აღეშენა, დაიწესოს და დაეწესოს, დაიმტკიცოს და დაემტკიცოს მაგალითები: ივანოვა აგარაკი, რომელსა შინა აწ მონასტერი აღიშენა 2, 1; აღიშენა ჩემ მიერ ზემო თქუმიული ესე ეკლესია 2, 11. არცა სადედოა მონასტერი აღეშენოს ოდესცა საზღვართა შინა მისთა 23, სათ.; გარეგან მონასტრისა სოხასტერთა დაიწესოს 7, 2; ერთი დაეწესენ მიქუტრქლედ და დოშიარად 6, 10; და მის წილ სხუაჲ დაეწესოს ღირსი კა-

ცი 7, 2. დაიწეროს და დაიმტკიცოს 36, 6. აღიწერა და დაემტკიცა 0, 2. ასეთია აგრეთვე: დაიხრწიოს 29, 8 და დაეხრწიოს 21, 7. აღსანიშნავია აგრეთვე ვნებით გვარის წარმოება ი პრეფიქსით კრებ ფუძისაგან: შემოიკრიბოს 21, 8 (მაგრამ შეკრებების 9, 3; შეკრებს 18, 5).

26. ტმესის მაგალითებია: ანუ და- რაჲ -აკლოს ამისგანი 33, 1; და- რაჲ -ჰმატდეს 21, 4 (შდრ. გაუკვეთლად ხმარება ამავე ზმნისა ცოტა ქვემოთ იმავე თავში: და რაჲცა-რაჲ ყოვლისაგან შემოსავალისა წელწოდისა დაჰმატდეს 21, 5), ჯერ -ესრეთ -იყო 7, 4; ურწმუნოჲ იგი გან- თუ -ყეყნებოდის. განყეყნენ 13, 5 (ეს არის მოწმობა, მოყვანილი კორინთელთა მიმართ ეპისტოლედან). საყურადღებო. ის არის, რომ ამ წიგნის ძველ რედაქციებში ზმნა გაუკვეთლად არის ნახმარი: ლკუეთუ ურწმუნოჲ იგი განყეყნებოდის, განყეყნენ (I კორ. 7, 15).

27. გვხვდება III კავშირებითის ფორმა გარდაუვალ ზმნათაგან: ჯერ-არს, რაჲთა აღუვარებდენ ძმანი წინამძღუარსა გულის სიტყუათა და საქმეთა და ყოველსავე ბრალსა, რაჲცა შემოხუეოდის მათ 0, 19. თუცა თუ არა დაჰკლე- ბოდის 31, 5.

28. თავისებურ ზმნათაგან შეიძლება აღინიშნოს:

ა) აქუნდა, რომელსაც ძველი ქართულისთვის დამახასიათებელი ფორმებიც მოეპოვება: მაქუნდა 2, 13; აქუნდა 2, 15; აქუნდეს (არავის აქუნდეს ზიარებაჲ 0, 24); გუაქუნდის (უურაობაჲ გუაქუნდის 35ბ, 4), მაგრამ ამათ გვერდით არის. ჰქონდა 2, 7 ;ჰქონდის 6, 12.

ბ) უცნაურია ალაოკრდეს ფორმა, რომელიც ორჯერ გვხვდება ხელნაწერში: ოთხნი ეკლესიანი მათ მიერ ალაოკრდეს 17, 2; რაჲთა დაირლუას და ალაოკრდეს. ესევეთარი ესე სამოწესეოჲ სამკვდრებელი 19, 1. უთუოდ ინდივიდუალურია, მაგრამ აშკარა შეცდომა მგონია და გამოცემაში გავასწორე.

გ) დარღვევა ზმნისაგან II კავშირებითის ფორმად მოსალოდნელია დაირ- ლუეს, მაგრამ გვაქვს: რაჲთა დაირლუას 19, 1.

დ) გვხვდება ერთი მაგალითი არს ზმნის შემოკლებისა: რაჲ-ა ნაყოფი სუ- ლისაჲ 15, 11. შეიძლება ამას დავსძინოთ „დაკლებულ-ა“ (გარნა რიცხუსა ყრმა- თასა ნუმცა ოდეს დაკლებულა სწავლისაგან 31, 6).

ა) უნდა ზმნა ძველებური წესით აწარმოებს I კავშირებითს: უფროსი გან- სუენებაჲ უნდეს 0, 5. [თანა 21, 2.

ვ) ქმნა ზმნისაგან გვხვდება წყვეტილში „ქნა“: ძალმან ღმრთისამან ქნა ჩემ

უ დ ე ტ რ ე ბ ი

29. კავშირთაგან აღსანიშნავია რაჲ, რომელიც დროის დამოკიდებულ წინა- დადებაში გვხვდება: მოვიქსენე რაჲ დღე აღსასრულისა ჩემისაჲ 1, 3; მიიცვა- ლებოდის რაჲ პირველი წინამძღუარი 5, 6; აღასრულონ რაჲ საღმრთოჲ საა- ღუმლოჲ 5, 7.

30. მო და მი. ესენი კარგად ცნობილი ზმნისწინებია, მაგრამ წინდებულის ფუნქციითაც გვხვდება სახელთან და ზმნიზედასთანაც: ვიდრე მოაქამდე 27, 1;

მიმუნადმდე 3, 2; მიკნინადმდე 1, 5; დიდითგან და ვიღრე მიმციკრეთამდე 3, 3; ვიღრე მიგანლიმებამდეცა 12, 10.

31. თანდებულთაგან

ა) მდე ერთხელ მდინ ფორმით გვხვდება: რაათა იყოს რიცხვ ზოგად ცხობულთა მათ ძმათაჲ ორმოცოცდაათამდინ 6, 2.

ბ) -და თანდებული: მიმსახურებია საბერძნეთისადა 1, 4; მიცემული მისდა 2, 16; მიგვცემიეს უკუე სოფელი ესე პრილონგი მონასტრისა ჩუენისადა 2, 2.

გ) ებრ თანდებული ნათესაობითში დასმულ სახელს დაერთვის: წესისაებრ, ჯერისაებრ, ჩუეულებისაებრ, ჩუენისა ამისებრ დამცნებისა 27, 4 და მისთ.. მაგრამ გვხვდება აგრეთვე: ღმრთის მოყუარებრ 19, 4; ძმებრ-ივ-ად 19, 4.

სინტაქსის საკითხები

32. პირდაპირი ობიექტის შეწყობა სახელშვნებთან. ზმნის საწყისს შეუძლია პირდაპირი ობიექტი შეიწყოს სახელობითსა და მიცემითში:

ა) სახელობითში: წარყვანებად სტუმარი 8, 12; ყოფად დღესასწაულ 11, 1; მიცემად საკუმეველი, ზეთი და სანთელი 31, 3; უკუეთუ ინებოს ვინ დაქსნად ესევითარისა ამის სტუმართმოყუარებისა წესი 29, 10; დაქსნად სჯულის-დება ესე 33, 1; ყოფად საქსენებელი ჩემი 0, 27; მოგონებად საშინელი იგი და შესაძრწუნებელი განკითხვაჲ 1, 1 და მისთ.

ბ) მიცემითში: ჩუენებად მათდა გზასა ჭეშმარიტებისასა 14, 2; ყოველსავე საზომისაებრ ჯერ-არს ქმნად 14, 3 და მისთ.

საყურადღებოა, რომ მიმღობასა და მიმღობის ტიპის სახელსაც შეუძლია შეიწყოს ობიექტი (პირდაპირი თუ ირიბი) მიცემითში: მარადის ჭირვეულსა ცხობრებასა ჩუეულნი 0, 4; უმეცარი სჯულსა მას კანონთასა 13, 7; მეცნიერა სჯულსა მას კანონთასა (იქვე).

შეიძლება, რომ ერთმა და იმავე ფორმამ პირდ. ობიექტი შეიწყოს სახელობითშიც და მიცემითშიც: ჯერ-არს ფსალმუნებითა და გალობითა აღსრულებად მის ზედა ყოველივე წესი სამკუდროჲ 22, 1; ვერ ღირს ვიქმენ აღსრულებად გულის-ზარახვასა ჩემსა 1, 2; ღირს მყო მე ღმერთან აღსრულებად გულის-თქმასა გულისა ჩემისასა 1, 5.

რა თქმა უნდა, ასეთ შემთხვევაში ზშირია პირდაპირი ობიექტის ნაცვლად უბრალო დამატების შეწყობაც ნათესაობითის ფორმით: და განვაწესეთ ყოფად მისთჲს ლოცვისა მრავლისა და ჟამის წირვისა (2, 12); არცა სადულარისა ჭურჭლისა ჯერ-არს ქონებად, არცა წუენისა ქმნად, გინა კიდევანად ტაბლისა შემზადებად ანუ თუ მოღებად რაასამე საზიაროსა მას ტრაპეზსა 4, 4.

33. მცა ნაწილას ჩვენს ძეგლში ყველგან შენახული აქვს თავისი სინტაქსური ძალა: წინადადებაში იგი ზმნას შეიწყობს თხრობით კილოში და აძლევს მას კავშირებითის მნიშვნელობას. ასეთი ფორმა შეიძლება ბრძანებითის მნიშვნელობითაც იყოს გამოყენებული. მაგრამ, თუ მცა ნაწილაკი შერწყმულ წინადადებაშია ნახმარი და რამდენიმე ზმნას ემსახურება, შეიძლება ყველას არ გასწვდეს მისი ძალა. ამის მაგალითია: რაათამცა ანუ სახლი იშენა ამათ შინა, ანუ სა-

სიზნავად თვსად შექმნა ანუ დამკვდრებად მას შინა ინებოს, გინა უფლებად მი-
ლა, ანუ რასაცა გუარსა სახესა შემოსავალთა მისთაგანსა თუალ-ახუნეს და მია-
ხუეჭოს, ანუ შეძინების-მოყუარებდეს რასაცა ზედა საქმარსა, დიდსა გინა მცი-
რესა. ანუ მებრ ლიტონითა სიტყვთა ერთითა ხოლო მიტაცებად მოიგონოს 18, 5.
აქ მოყვანილ ზმნის ფორმათაგან მხოლოდ პირველი ორია თხრობითი კილოსი
(იშენა, შექმნა), რომლებზედაც ვრცელდება მცა ნაწილაკის გავლენა, მომდევნო-
ები კი ყველა კავშირებითის ფორმებია. არ ვიცი, დედანშიც ეგრე იყო, თუ
გადმომწერმა გადააკეთა უნებლიეთ. ამ საკითხს სხვა ძეგლების მიხედვით უნდა
წესწავლა.

34. შედგენილ შემასმენელში შემავალი სახელის ბრუნვა. შედგენილი შე-
მასმენლის სახელი ჩვეულებრივ წრფელობითში დგას: და მე ვიქმენ უფალ და
კელმწიფე ამის სოფლისა და ციხისა 2, 13. აქ წრფელობითია როგორც უფალ,
რე კელმწიფე და მათთან შეწყობილი სოფლისა და ციხისა¹. სხვა მაგალითი:
ბრძენმცა არიან და გულისკმის მყოფელ, ერთ-გულ და ერთ-სიტყუა 4, 1; და
ცაჲვ ტაბლაჲ მათი საზოგადო და საერთადო 9, 2; და უკუეთუ... არა მოკრებელ
იპოს მონასტრისა ჩუენისა, იყავნ იგი კურთხეულ 30, 3; რაჲთა არა მოყუასთა
თვსთა სახე ბოროტისა ექმნას და მოძღუარ ურჩებისა და მისთ.

ხშირად წრფელობითის ნაცვლად ვითარებითი იხმარება: ერთი იყოს წინა-
მძღუარ და მწყემს მონასტრისა და ძმათა 6, 3, მაგრამ იქვე: ორნი იყვენ იყო-
ნომოსად 6, 5; ერთი დეკანოზად იყოს 6, 6; ერთი იყოს კელრად 6, 12 და სხვ.
ასეთივე მაგალითებია: ვყვენ ესენი წინამძღუარ ჩემდა ცხოვრებისა და მეოხად
ქრისტეს მიმართ 1, 3; რომელი-იგი არა იყოს მიზეჲ მონასტრისა ვნებისა, არცა
ახალ-სახეობად რამე, არამედ სიმტკიცედ წინამდებარეთა საქმეთათვს და სის-
რულედ ღმრთის მსახურებისა 20, 1.

არის, რა თქმა უნდა, სახელობითი ბრუნვის ფორმის ხმარების შემთხვევე-
ბიც: მდიდარი იყო 2, 15 და სხვ.

ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა

35. სტილისტიკის თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ გრიგოლ ბაკური-
ანას-ძე ხან მხოლოდითი რიცხვის ფორმით მოგვითხრობს თავის ნაქმარ საქმე-
ებს, ხან მრავლობითით. მაგალითი: გარნა ვინაჲთგან, წინამძღუარებითა ღმრთი-
საჲთა, აღიშენა ჩემ მიერ ზემო თქუმული ესე ეკლესიაჲ და მონასტერი ჩემი,
ვყავთ ჩუენ ბრძანებისაებრ მისისა და მოვიყვანე ლარნაკი მისი აქა, მონასტერსა
და ეკლესიასა სამარხოსა ჩემსა, და მუნ დავდევით საფლავსა შინა გუამი მისი
2, 11; აწ უკუე, ვითარცა ვთქუე, სოფელი იგი პრილონგი, მისისაებრ განწესები-
სა, მივეციოთ მონასტერსა ჩუენსა და სამარხოსა მისსა და განვაწესეთ ყოფად
ნისთვს ლოცვისა მრავლისა და ჟამის წირვისა.

36. აგრეთვე აღსანიშნავია სინონიმური გამოთქმები: დამჭირვად და პყრო-

¹ სოფლისა და ციხისა ნათესაობითის ფორმა, ფუძედ გამოყენებული სხვა სახელის გან-
სჯილბრებისა და ამ შემთხვევაში ნათესაობით-წრფელობითია.

ბად 7, 2; ჯერ-არს და სამართალ 4, 12; 20, 2; 26, 1; დგეს და ეგოს 5, 5; მორჩილებასა და მსმენელობასა 6, 22; უჯროვნეს და უმჯობეს 9, 2; ყოველსავე შინა საქმესა ურჩებისა და უსმენელობისასა 15, 2; განბძარვა და განყოფა 15, 6; შერჩეულვა და განკანონება 15, 6; ყოვლადე და მარადის 27, 1; განუწყესებ და განუსაზღვრებ 28, 1 და მისთ.

ბერძნულიდან ნახესხებ სიტყვებში ყურადღებას იქცევს:

37. პირველ ყოვლისა, კომნიანოს-ი (2, 18). ამ სამეფო გვარის ასეთი ფორმა ცნობილია აგრეთვე სხვა ქართული წყაროებიდანაც: „მოვიდა ოდესმე ანდრონიკე კომნიანოსი“ (ისტორიანი და აზმანი. ქ. ცხ. II, 16); „მოიყვანეს ასული კომნიანოსისა“ (ყამთა აღმწერელი, ქ. ცხ. II, 274).

ბერძნული ანბანის შერეე ასო (ჟ) რომ ია-დ იყოს გადმოცემული ქართულში, ამის მაგალითია კიდევ სკლიაროს-ი („მას ჟამსა შინა იქმნა განდგომილება სკლიაროსისა“ (ცხორ. იოვანესი და ეფთვმესი, 16). ჩვეულებრივ ჟ ასო ამ დროს ი-დ გადმოდის (დიმოსი, იპიტირიტი-ი, იპომნიმა-ა). უკანასკნელ ორ სიტყვაში მხედველობაში გვაქვს ის ი, რომელიც რი და შნი მარცვლებშია შესაბამისად.

38. ჯ ასო ვიწრო ხმოვნების წინ შ-ინად არის გადმოცემული: დოშიარი, პანაშვიდი, ქსენადოში, შემეფტონი, შერნიმოქსესტი (ნ. თავ-თავის ადგილას ლექსიკონში). პანაშვიდ-ის ნაცვლად უნდა გვექონოდა პანიშიდი, მაგრამ ხმოვანთა ასიმილაცია მომხდარა (პანა-) და შემდეგ რიცხვითი შუილ-ის გავლენით უმარცვლო უ ჩართულა სიტყვაში (პანაშუიდი, პანაშვიდი).

ჯ რომ შ-დ იყოს ქცეული, ეს ცნობილია სხვა წყაროებიდანაც: ქუათაქევის და ვლამერნის ღმრთის მშობელსა შემოგწირეთ (ს. კაკაბაძე, ისტ. საბ. III, 76, 10); ანდიოშისა, რაც ამას უდრის: ანტიოხისა, ანტიოქისა (მცნება სარჯულს, 1470—1474 წ., ს. კაკაბაძის გამოც. 1913); ეს ფართოდ გავრცელებული ფონეტიკური მოვლენა ცნობილია ჭანურიდანაც. სადაც იმავე ბერძნულიდან შილიდონი („მერცხალი“) და შილია („ათასი“) შემოსულა (ნ. მარტი, ჭანური გრამატიკა, 205).

39. ყ ასო რომ დ იყო ა-ს წინ XI საუკუნის ბერძენთა გამოთქმაში, ეს გიორგი მთაწმიდლის ანდერძიდანაც ვიცით, რომელიც მან მის ნარედაქციევ ფსალმუნთა წიგნს დაურთო¹. ამის მაგალითები ტიპიკონშიც არის: ალაპი 36, 1; ლელატად დამიც 18, 10; ლოდარიასობით 26, 4 და სხვ., მათ შეიძლება დაემატოს ამ ასოს დანად გამოთქმა ო-ს წინაც (ყაცის სახელი მარლონა 35ა, 10), მაგრამ იგი გ-დ რჩება ლოგის-ქმნილ-სა (2, 1) და პანაგირ-ში (9, 3) და ჟ-დ გვევლინება პანაჟურელთა-ში (35გ, 9), ვაჟინარ-ში (6, 21) და ევლოვა სოფლის სახელში (6, 2).

¹ ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები. გამოსცა მზ. შანიძემ. I ტექსტი. 1960 (ძველი ქართული ენის ძეგლები. II). აქ იკითხება: უკუ-თუ ვინმე ამას ჩუენსა შრომით და რუდუნებოთ ჭნისლსა და ყოვლითა კეშმარიტებითა საქესა ნაშრომსა და აღწერილსა არა ჯერ-იყოს და კე იცოდის, ანუ ღარ, გინა ოტი, ანუთუ ღმერთი და უფალი, მშა ჩუენსა ნაშრომსა ზედა ნუ ბრინობს“ (გვ. C27). აქ ღარ=γιδ.

40. ბერძნული $\sigma\mu$, $\sigma\phi$ და $\chi\tau$ კომპლექსი გადმოცემულია ზმ, ზრ და ხტ-ს სახით (შესაბამისად): ზმოლინა (35ბ, 8, 18, 20), ზრავეიკი (2, 13; 29; 6), პრაბტიკონი (35ბ, 30, 31, 34).

41. ბერძნულს არა აქვს შიშინა ბგერები შ და ჩ (რა თქმა უნდა, არც სათანადო ნიშნები ანბანში). ამიტომ მათ ნაცვლად სისინა ბგერებს გამოთქვამენ. მაგრამ ქართველის ყურს რომ შ და ჩ ესმოდა ბულგართაგან სოფლის სახელებში, მას არ გაუჭირდა სწორად დაეწერა: შიკონი (35ბ, 9) და ჩრვენა (35ბ, 2).

42. ზოგი სახელი, წარმოშობით სლაური ან სლაური გზით შესული ბერძნულში, ტიპიკონის ქართულ რედაქციაში გადმოცემულია იმდროინდელი ბერძნული გამოთქმის მიხედვით. ეს ეხება ჩ ბგერას, რომლის საპირისპირო სისინა ბგერაა ც (უფრო ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, სლაური ი ბგერის შესატყვისი საპირისპირო სისინა ბგერაა ი). მის გადმოსაცემად მარტო ც არ ყოფილა საკმარისი და წინ τ -ს უწერდნენ, ალბათ, სიყრუევის გასაძლიერებლად: ცწ. ეს კი ქართველის ყურს უფრო წ-დ ესმოდა, ვიდრე ც-დ. ამიტომ, რომ გვაქვს გეოგრაფიული სახელები: პეტრიწონი, ლიპიწონი, ზაუწი და ეთნიკური პეწინაგი.

* *
*

ჯ

აბარმად-ი (0, 22; 16, 1; 21, 5). ს. ორბელიანის ლექსიკონის მიხედვით აბარმად-ი ჰქვია (ს. ორბელიანს აბრამად-ი აქვს) ეზოს მოძღვარს ან კანდაღატს (!). ხოლო „ნაზირ“ სიტყვასთან ლექსიკოგრაფი შენიშნავს, რომ „სალაროს ნაზირს აბრამადი ჰქვია, ქარხნის ნაზირს კი — ეზოსმოძღვარი“, მაგრამ არ ჩანს, საიდან აქვს მას დამოწმებული ეს სიტყვა. სულხანის ლექსიკონიდან აბრამადი გადასულა დ. ჩუბინაშვილისაში, სადაც იგი ასეა ახსნილი: „ნაზირი, дворецкий“ და ნაჩვენებია წყარო გვ. 15, 20 (ე. ი. გუჯარი?). პეტრიწონის ტიპიკონში ეს სიტყვა სამჯერ გვხვდება, მაგრამ ისე, რომ მასთან ერთად დასახელებულია ან იკონომოსი, ან განმგე. ბერძნულ ტექსტში კი სათანადო ადგილას ორივე ქართული სიტყვის შესაბამისად ან ეპიტროპოსია ნახსენები, ან იკონომოსი: კელისუფალთათვს მონასტრისათა, რომელ არიან იკონომოსნი და აბარმადნი 0, 22 პერ: τῶν ἐπιτροπῶν: რაჲთა არაოდეს დაუტეონ ჰატიოსანი სამოწესეოჲ ჩუენი თვნიერ ეპიტროპოსთა და იკონომოსთა (ἄνευ ἐπιτροπῶν), რომელ არიან განმგენი და აბარმადნი 16, 1; და ყოველივე

წინამძღუარმან და განმგეთა განუყონ თანაგანზრახვითა და მეცნიერებითა აბარმადთა და იკონომოსთაჲთა 21, 5 შ:ბ τῶν ἁμῶν ἁμῶν ἁμῶν ἁμῶν ἁμῶν ἁμῶν.

მოყვანილი ადგილების მიხედვით ცხადია, რომ აბარმადი მონასტრის ხელისუფალთაგანია.

სეტის გაბრიელ მთავარანგელოზის ხატის წარწერაში მოხსენებულია აბარმადი იონა და ნაცვალი მიქელა-ჭურა: „მოიჭედა აბარმადობასა ინასსა (იკითხე: იონაისასა), ნაცლობასა მქელა-ჭურასასა“) [ეს ხატი, ე. თაყაიშვილის აზრით, უნდა ეკუთვნოდეს მე-12-13 საუკუნეს: არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს. პარიზი 1937, გვ. 267—268]. ამ წარწერის მიხედვით აბარმადი მონასტრის წინამძღვარი ჩანს.

თამარ მეფისაგან გელათისათვის ბოძებულ სიგელში აჭამეთის აბარმადი იკითხება: „აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაჲ და სიგელი ესე ჩემი შემდგომითი შემდგომად მომავალთა მეფეთა, ერისთავთ-ერისთავთა, ერისთავთა, აზნაურთა, ოთხმიზღურთა, ნაცვალთა. ა ჯ ა მ ე თ ი ს ა ბ ა რ მ ა დ თ ა ¹, ტყისმცველთა, გოგნისა ციხის[ა ც]იხისთავთა, კელი-

¹ თ. ეორდანიას მოჰყავს კითხვის ნიშნით: აჭამეთის აბრმადთა (?). ტყის მცველთა (ქრონკები, II, 74). ალბათ, სიტყვა დედანში შემოკლებულად არის დაწერილი (აბრმადთა) და უნდა წავეითებოდ „აბარმადთა“.

სუფალთა. გზირთა და ყოველთა საქმი[ს მოქმედ]თა ჩუენთა. დიდთა და მცირეთა, დაუმტკიცეთ და ნუენ [უშალავთ] ბრძანებასა ამას ჩუენსა (თ. უორდანი, ქრონიკები II, 73—74; С. К а к а б а д з е. Грамота царицы Тамары Великой на имя Гелат от 1193 г.: Известия Кавказского историко-археологического Института. III. (1925), გვ. 116. მ. თარხნიშვილით აბარმადი — dispensator („გამგე“, „ეკონომოსი“), ს. ყაუხჩიშვილით — კელარი (Georgica V, 85).

[აბრაგ-ი. ნ. ტამტ-აბრაგი].

აგარაკ-ი, აგარა-ა [გვხვდება ორივე ფორმა] სახნავ-სათესი ადგილი: ანუ სოფელთა, გინა აგარაკთა მისთა, ანუ ციხეთა 18, 5; აგარაებითა 2, 3; 2, 12; აგარაებითურთ 2, 2. (მიმოხ. 15ა).

ადგილ-ი: ნუყიერისა ადგილისა 5, 10; ადგილი მოუყიდონ ეკლესიასა 26, 7; მისდა მონიჭებულთა ადგილთაგან 2, 13; ყოველსავე საქმესა შინა და ადგილსა 8, 4; მონაგებთაჲ ადგილისათა 4, 6. ნახე ალაგი.

ადგილ-ცემა-ა: უკუეთუ მიუშუას ვინ და ადგილ-სტეს მათ 4, 6.

ადვილად 0, 6; 6, 3.

ავლინ-ი (ავღჩი) ეზო. კარ-მიდამო: პერითორისა ციხესა შიგნით ავლინი 2, 7; ნასყიდის ნაწერები ვარდანისი ავლინისათჳს 35გ, 3.

აზნაურ-ი თავისუფალი: მნებაეს, რაჲთა იყოს იგი აზნაურ და თავისუფალ ყოველთაგან შორიელთა და მახლობელთა თჳსთა და ნათესავთა ჩემთა 18, 1; რაჲთა აზნაურად ეგოს 18, 10; 25, 2; რაჲთა იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თვთ-კელმწიფე და უფროჲსდა მიტროპოლიტისაგან ფილიპოპოელთაჲსა არს აზნაურ და შეუვალ 3,

1-2. აზნაურებაჲ თავისუფლება: აზნაურებისათჳს 0, 9.

ათორმეტ-ი: აღილოს ათორმეტი ფოლი 18, 2; საუფლოთა მათ ათორმეტთა დღესასწაულთა წინაშე 12, 3; აქ იგულისხმება უთუოდ ხატები 12 საუფლო დღესასწაულისა კანკელზე.

ათრვამეტ-ი: სამას ათრვამეტთა წმ. მამათაგან 18, 5.

ალაგ-ი მიწის ნაკვეთი: საკუთრად თავისა თჳსისათჳს ალაგისა რაჲსამე ღუწოლაჲ ძმისაჲ 4, 3; ყოვლითა ალაგითა და შემოსავლითა 2, 8. ნახე ადგილი.

ალამ-ი ზეწრის კუთხე (?): სულარაჲ ოთხი ოქროწერილითა აღმითა 34ა, 49 (არაბ. *كء* დროშა).

ამიერ განსლვაჲ მიცვალება. მოკვდომა: შემდგომად ამიერ განსლვისა პირველისა მის წინამძღურისა 5, 4 (შდრ.: შემდგომად მიცვალებისა მის წინამძღურისა 5, 5).

ამოკუეთა-ა. ნ. აღმოკუეთაჲ.

ანასდუულად 5, 5 უეცრად.

ანაფორა-ა: სამი სეფისკუერი უდიდროენესი, რომელსა ანაფორაჲ ეწოდების 21, 9 (*ان افورا*).

ანგარიშ-ი (სპ. *انگارش*): ლოღარისა ქმნისათჳს და ანგარიშის ყოფისა 0, 32.

ანგაპარ-ი: ანგაპარნი და კელოვანნი 24, 2; ანგაპრება-ა: ანგაპრებითა 4, 11 (მიმოხ. 9, 8).

ანდერძ-ი: ანდერძსა შინა მისსა 2, 9; 2, 13.

აპალარ-ი (*اپالاريا*, ლათ. *epularis*-აგან) ლანგარი: მივსტენ ვეცხლისა აპალარნი სამი, რაჲთა შექმნენ ზემო თქუმულთა წმიდათა შთაასუენებელნი ბუდენი, სამწერლობელნი და სხუაჲ, რაჲცა კმდეს 34ბ, 7.

აპეტის-ი, აპეტისინ-ი: დაღაცათუ შემოსავალი ყოველი ფერი მონასტრი-

საჲ სეკდენბერისა თუესა შეკრბების და აბეტის იქმნების (και ἀπαύσεις ἵππου-ται) 9,3; სხუაჲ აპოლიქსი აბეტისინისა თემისა ზმოლინაჲსაჲ 35ბ, 20 (ἀπαύ-τῃσιν, მრ. ἀπαύσεις) „მოთხოვნა“, „გადახდევინება“.

აპოლიქს-ი, აპოტიქს-ი ხელწერილი (ἀπόδειξις): აპოლიქსი მიხნელ მეფისაჲ... ოცდაშუდისა ლიტრისაჲ 35ბ, 19; სხუაჲ აპოლიქსი აბეტისინისა თემისა ზმოლინაჲსაჲ 35ბ, 20; აპოტიქსსა შეუქ-მოდის 26, 1; აპოტიქსსა აიღებდეს 26, 2; 26, 3; აპოტიქსები 35გ, 9. „საბუთი“ (ყაუხჩ. 287).

აპოსკედევსობა-ა: სხუაჲ სამეუ-ფოჲ პიტაკი, აპოსკედევსობისათჳს 35ბ, 17 *ἔπειρα πῦρ ἀγία τῆς ἀπιστοῦ ἡμεῶν*. გადასახადის „გაშვება“, „ამოკვეთა“, „გადასახადისაგან განთავისუფლება“ (ყაუხჩ. 287).

არცა თუ: რამეთუ არცა თუ ნეტარ-თა მათ იწროჲ რაჲმე ცხორებაჲ უქადა-გებიეს 0, 6.

არწივ-ი: მსგავსად არწივისა მალლად მფრინვალისა 15, 13.

არზონდ-ი. ნ. საარზონდო.

ასაკ-ი, უასაკოჲ. ნ. ჰასაკ-ი (მი-მობ. 9 8).

ასო-ა ვითარცა ასოჲ დამპალი 15, 6. ასოჲს მოდგამ-ი სახლეული, თავისია-ნი: ხარკად ზედა-აც ყოველთა მწყემს-თა კრებულისათა, რაჲთა ჰმწყსიდენ სუ-ლიერთა მათ სამწყსოთა მათდა რწმუნე-ბულთა, ვითარცა ასოჲს მოდგამთა თჳსთა 15, 3 *ἀνδ ὀξείσιν*.

ალაპ-ი (ἀγάπη) მკვდრის სულის მო-სახსენებლად დაგებული ტრაპეზი: ალა-პისა ქსენებაჲ 0, 21; რაჲთა ჩემთჳს ალაპსა ჰყოფდენ 37, 8 *любовная ве-черя, поминательная трапеза по умер-шим*.

ალ-არ. ნ. აღსარებაჲ.

ალგება-ა: ჩემგანვე აღგებულნი სახ-ლნი 2, 5.

ალება-ა, აღლება-ა: რაჲთა წერით აიღებდეს და წერით გაცემდეს 6, 9; მის ხოლო საქმრისა ჯერ-არს ალებაჲ და შეწყნარებაჲ 20, 1; ჩემთა პრასტინთა ყოველსავე შემოსავალსა აიღებდა და დაჰმარხვიდა 2, 16; აპოტიქსსა აიღებ-დეს 26, 2; 26, 3; რაჲთამცა აიღეს ძმათა თავით შესამოსლისა ფასი 9, 3; ყოველ-სავე საქმარსა თჳსსა კორციელსა ეკლესიისაგან აღიღებს მღვდელი 7, 4.

ალვსება-ა: დიდებულსა მას ქრის-ტეს აღდგომისა დღესა, დიდსა კვრია-კესა, რომელ არს ალვსებაჲ 9, 3; წმი-დასა და დიდებულსა ბრწყინვალესა დღესა ქრისტეს აღდგომისასა — ალვ-სებასა 21, 10; ერთ-ჯერ სეკდენბერსა და მეორედ ალვსებასა 26, 1; ზატოკთა შინა ალვსებისათა 8, 8 აღდგომის დღესას-წაულებზე.

ალზრილი-ი: აღზრილინი ფუფუნე-ბით 0, 4; მკედრობით აღზრილინი 0, 4.

ალთქუშა-ა: უკუეთუ ეკრუვოს წი-ნამძღუარი, ანუ სხუაჲ ვინ ჰელისუფა-ლი ალთქუშასა თჳსსა 0, 25.

ალკუეცაჲ ბერად შედგომა, постри-женне в монахи: უკუეთუ აღკუეცაჲ ინებონ 25, 3.

ალმართვა-ა: რომელი-ესე აღმართა მას შინა 0, 2.

ალმოკუეთა-ა, ამოკუეთა-ა: რვეულ-ნი ყოველნი რვითა ფურცლითა არიან და არა არს მას შინა აღმოკუეთილი, და ნუცაღა ვინ იკადრებს აღმოკუეთად 36, 8; ყოველთა შინა ეკლესიათა ერთი სეფისკუერი აღმოკუეთილ იქმნას 21, 9; სამი სეფისკუერი... და ამოკუეთილ იქმ-ნას ერთი 21, 9.

ალმოსავლეთ-ი, აღმოსავლეთ-ი. ნ. გეოგრ. სახელბში.

აღნთება-ა. ნ. ნთებაა.

ალოკრება-ა. ამ ზმნისაგან ვნებითი გვარის ფორმა წყვეტილის მე-3 პირის მრავლ. რიცხვსა და I კავშირებითის (იმყოფადის) მე-3 პირის მხოლ. რიცხვში იქნება: ალოკრდეს 17, 2 (წყვ.); 19, 1 (1 კავწ.). ხელნ.-ში: ალოკრდეს (აქ გასწორებულია). [მიმოხ. 28 ბ].

აღრაცხილებისა წესი: უკუეთუ იყვნენ სადა მახლობელთა თვსთა ჩუენთა ცოცხალთაგანნი,—მათ ვიტყვ, რომელნი აღრაცხილებისა წესითა მახლობელ ჩუენდა იყვნენ თვსებით 25, 1. აღრაცხილებისა წესითა — *ααζα ββαμιν* „საფეხურებრივ“ (ე. ი. ნათესაობის ხარისხის მიხედვით).

აღსაარება-ა, აღსარება-ა. ჭერ-არს აღსაარებად 13, სათ.; ძმათა თანა-აც არა წარსლვად და აღსაარებად სხუაგან სადა და ესრეთ სივერაგით ზაკულებად აღსაარებისა მიმართ 13, 2; მტკიცესა თანა სარწმუნოებასა და აღსარებასა ჰეშმარიტთა ბერძენთა ნათესავისასა 1, 2.

ი/უ: ჭერ-არს, რაათა ყოველთა დღეთა აღუვარებდენ ძმანი წინამძღუარსა გულის სიტყუათა და საქმეთა და ყოველსა ბრალსა 0, 19; მას უთხრობდენ და აღუარებდნენ ყოველთა ცთომათა 13, 7.

აღსავსე: რომელი აღსავსე არს ყოველითა კეთილითა 0, 4. შდრ. სავსე.

აღსარება-ა. ნ. აღსაარებაა.

აღსასრულ-ი სიკვდილი: ჭერ-არს და სამართალ მარადის მოლოდებად ზოგადსა მას ყოველთა კაცთა აღსასრულსა 1, 1; ვიდრე დღედმდე აღსასრულისა მისისა 5, 1.

ნ. აღსრულებაჲ, აღსრულებადი.

აღსრულება-ა: ოდეს ზედა მწირველმან საადუმლოჲ აღასრულოს 21, 10; დღესასწაულისათვს წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისა და სხუათათვს საუფლოთა დღესასწაულთა და საჩინოთა წმიდათა, რომელ ბრწყინვალედ აღესრულებოდინ 0, 17.

აღსრულებად-ი რომელიც უნდა აღესრულოს, მოკვდეს: გარნა არა თვნიერ ნებისა გინა დაჯერებისა აღსრულებადისა მის წინამძღურისა 5, 3.

აღსუარულ-ი 15, 7 ცომი.

აღფუვნება-ა. ნ. ცომი.

აღჩენა-ა ი/უ—დ: კეთილად აღუჩნდა ამისი შჯულად დამარხვაჲ 17, 3.

აღშენება-ა (ვნებითი ინითაც არის ნაწარმოები): ივანოვა აგარაკი, რომელსა შინა აწ მონასტერი აღიშენა 2, 1; აღიშენა ჩემ მიერ ზემო თქუმული ესე ეკლესიაჲ 2, 11; აღიშენოს უკუე სამწიროჲსა მის თანა ბორცუსა ზედა კოშკი ერთი 29, 4 (მიმოხ. 25).

აღშფოთება-ა: რომელი ზეციერსა მას მორჩილებასა ზაკულებით აღაშფოთებდეს 4, 13.

ახალ-სახეობა-ა (*καινοτομία*): დიდია სავნებელი და ახალ-სახეობაჲ არა სულიერი ოდენ შორის შემოვალს 4, 6; რომელი-იგი არა იყოს მიზეზ მონასტრისა ვნებისა, არცა ახალ-სახეობად რაჲმე 20, 1.

ახალ-შენებულ-ი: ახალ-შენებულისა მონასტრისა 0, 2.

ახალი ციხე: ახალ ციხითურთ ვრისით 2, 3.

ახლავს: რომელი ფრენაკსა ახლავს 2, 2; რომელი სოფელსა ახლავს 2, 2.

ახოვან-ი: ახოვნად მოლუაწესა წმიდასა გიორგის 1, 3.

4

ბარ-ი: მითა და ბართა, ტყითა და პლანიანებითა 2, 17.

ბარძიმ-ი (ბარძიმი): ბარძიმი ერთი იასპი 34ა, 14 ბერძნულშია ბარძიმი; მაგრამ დისკოსი ქართულად არის ფეშხეუმი; ბარძიმ-ფეშხეუმი (ბარძიმი) ვეცხლისა 34ა, 13; 34ა 14; ბარძიმ-ფეშხეუმები 2, 18.

ბედ-ი: ნებითა ღმრთისაჲთა და ბედითა მეფეთაჲთა 2, 13; ბედითა მეფისა ჩუენისაჲთა 2, 18.

ბოსტან-ი (ბოსტანი): ანუ ვენაჲ ანუ ბოსტანი 32, 1. შდრ. მტილი.

ბრალ-ი: რაჲთა აღუვარებდენ ძმანი წინამძღუარსა ყოველსავე ბრალსა 0, 19; ბრალთა და ცოდვათა ჩემთა თანა-მდებ იყავნ წინაშე ქრისტესა 33, 1.

ბრალობა-ა: ბრალობისა ჩუენისაგან თავისუფალ და კურთხეულ იყავნ 33, 2.

ბროლი-ი: ბროლისა ღუდღედიკი ერთი 34გ, 1. ბროლი ბერძნულად ხრძი. ამის შესახებ ნახეთ ყაუხჩ. 290.

ბრძენ-ი: ბრძენმცა არიან და გული-კმის-ყოფელ 4, 1.

ბრწყინვა-ა. ამისგან მიმღობის ფორმა „მბრწყინვალე“ (ელვარედ მბრწყინვალესა 1, 3). მაგრამ პირველი თანხმოვანი ჩვეულებრივ დაკარგულია და შემონახულია უფრობითი ხარისხის ფორმაში (წინ ხმოვნის დართვის წყალობით): ბრწყინვალედ 0, 17; 10, 1; 11, 4; 37, 1; უმბრწყინვალესი ტაბლაჲ 8, 7; უმბრწყინვალეს 11, 3 (მაგრამ: უბრწყინვალესად 37, 1). (მიმოხ. 9ვ).

ბუდე: ესენი დაისხნეს ვეცხლისა ბუდესა ოქროვანთა შინა 34ბ, 3; რაჲთა შექმნენ ზემო თქუმულთა წმიდათა შთასასუენებელნი ბუდენი 34ბ, 7.

ბუნება-ა: რომელნი ბუნებით მოქალაქენი ყოფილ არიან ოდესმე 0, 4.

ბჰობა-ა: უღირსი უფროჲს წარებატების ბჰობასა შინა, ვიდრელა ღირსი 18, 4.

7

გ, ჰგეც — ეგოს (სტატ. ვნებ.): დგეს და ეგოს 5, 5; რაჲთა აზნაურად ეგოს ყოველთაგან 25, 2; ეგოს იგი წინამძღურობასა მას შინა 5, 1; განუმართებელად ეგოს თვისსავე თავქედობასა 15, 6; რომელნი ამას წესსა ზედა ერთობით ეგენ 15, 5.

გათავისუფლება-ა, ი/უ: გლეხი ერთი გაუთავისუფლონ მტკველად 29, 6; გლეხი ერთი მუნითცა გაუთავისუფლონ 29, 7.

გაკითხვა-ა ლოლარიასობით: და ეგრეთვე მეგანძური, რომელ არს ღოშიარი, გაიკითხოვდის ლოლარიასობით წე-

ლიწადსა შინა ორ გზის მამასახლისისაგან 26, 4. ნ. ლოლარიას. შდრ. განკითხვაჲ.

გამობერილ-ი: სხუანი ბროლისა ჰიქანი ფსკერედნი, გამობერილნი, ორნი 34გ, 3. შდრ. სადაგი.

გამოზრდა-ა: სულთა მათთაჲ უკმს გამოზრდაჲ 28, 2.

გამოკითხვა-ა: ყოველსავე ადგილისა მონაგებთა ჩუენთაჲსა მიმოხილვითა და გამოკითხვითა და განსასუენებელისა ძიებითა 5, 10.

გამოკრებულ-ი: სახარებაჲ ერთი გამოკრებული 34ა, 25; 34ა, 26 (საყუჲსა)

ჯამოყრებელი იადგარი 34ა, 45; გამოკრებულნი პავლენი 34ა, 40.

გამომეძიებელი-ი: რაჲთა ყოველმანვე გამომეძიებელმან რომლისამე პირისამან ჟამსა თჳსსა ადვილად პოოს საძიებელი თჳსი 0, 6.

გამორჩევა-ა: ფრიადითა გამოძიებითა გამორჩევაჲ მღღელთაჲ 7, 1; გამორჩევაჲ და დაწესებაჲ (მღღელთაჲ) 0, 13; წინამძღურისათჳს მონასტრისა, თუ ვითარ ჭერ-არს გამორჩევაჲ და დამტკიცებაჲ 0, 11.

ა—2: რომელი-ესე გამოვარჩიეთ და გარდავთარგმნეთ 0, 6.

ი: ესე წესი, რომელი-იგი პირველითგან გამოცადეს და გამოიჩინეს 15, 8.

გამოსავალი-ი: აზნაურებისათჳს მონასტრისა ჩუენისა ყოველთაგან სამეუფოთა და სამღღელთმთავროთა ხარკთა და მისაკდელთაგან გამოსავალთა 0, 9.

გამოსახული-ი: გამოსახულნი (რიცხუნი) 0, 6.

გამოქანდაკებულ-ი: ბროლისა ღუდღიკი ერთი, გამოქანდაკებული 34გ, 1; სხუაჲ ბროლისა მცირე კეფი ერთი, გამოქანდაკებული 34გ, 5.

გამოყვანება-ა: რომელი წარვაგეჲ კომანთა გამოყვანებასა შინა 35ბ, 7.

გამოჩინება-ა: ტიპიკონი იგი გამოიჩინოს 36, 5.

გამოცდა-ა: წესი, რომელი-იგი პირველითგან გამოცადეს 16, 8. **გამოცდილი-ი:** მორჩილი სიტყჳსა და საქმისა მიერ გამოცდილ არს 15, 8; რჩეულთამცა და გამოცდილთა დააწესებენ 16, 1; **გამოუცდელი-ი:** თუთრჩული ყოველი მარადის მცთომ არს და გამოუცდელ 15, 8.

გამოცდილება-ა: რომელთა გამოცდილებით უწყიან 5, 9.

გამოცნობა-ა 15, 10.

გამოძიება-ა: ფრიადითა გამოძიები-

თა გამორჩევაჲ 7, 1; ჳეშმარიტითა გამოძიებითა სცნობლით ცთომასა მღღელისასა 7, 3. ნ. გამომეძიებელი 9, 8.

გამოწულილება-ა: არა ჳერ-არს გამოწულილება ბრძანებათა მისთაჲ 15, 4; გამოწულილებისა და ბრძანებისაებრ 15, 10.

გამოკსნა-ა, ი: კომანთა ტყუეობისაგან გამომიკსნა 2, 19.

გამოკუება-ა: გამოკუებად ლოცვისაგან 9, 3; მოპარვაჲ ანუ წარწყმედაჲ და გამოკუებაჲ მონასტრისა ამისგან მოიგონოს 33, 1. ნ. კუებული.

განათლება-ა: შემკობისათჳს და განათლებისა წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისა სანთელთა მიერ და კანდელთა 0, 18.

განახლება-ა: უსისხლოჲსა მის მსხუერბლისა განახლებაჲ (37, 1), ანუ სიწმიდისა განახლებაჲ — *литургия преедосвященных даров, missa praesantificatorum*, შემდგომში მას ეწოდება „პირველ შეწირული“ (კ. კეკელიძე *Иер. канонарь*, 338).

განბრწყინება-ა: კანდელთა მიერ და სანთელთა განბრწყინებისათჳს წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისა 12 სათ.

განბძარვა-ა: რომლისა ძლით განბძარვაჲ და განყოფაჲ მრავალ გზის შემთხუევის გუამსა მას ეკლესიისასა 15, 6.

განგება-ა. ა—2: არამედ თავადმან ღმერთმან განაგოს 8, 2; რომელსა-იგი თჳსთაგან საკმართა ყოველთა ეჭმნას, ვითარ განაგებდეს სხჳსასა მას 4, 8; და მერმე თავ-მოთნებით განაგებდეს რასმე 4, 9; ვითარ იგი თავითგანვე განგებულ არს 8, 5; თანა-აც ესევეითართა მათ სხუათაცა მსახურებისა განგებაჲ თავს-იდვან 4, 6; არა აქუნდეს თავით თჳსით განგებად რაჲსამე 5, 6; სხუაჲ ოქრობეჭდისა სწორი ერთი კარნუქალაქს განგებისა ჩემისათჳს 35ბ, 15.

განგება-ა (ნაზმნარი სახელი) 1. წესდება: წესი და განგება სამონაზუნოა და საკრებლოა... მითვე წესითა და განგებითა დამტკიცოს 0, 3. 2. საველსიო წესები სვინაქსარის მიხედვით შესასრულებელი: მეცნიერ ყოველსა განგებასა ეკლესიისასა წესისაებრ სვინაქსარისა 6, 6. (ნახე გვ. 17—18).

განგებულება-ა 1. მოკრებელ ამის მონასტრისა ჩუენისა განგებულებისა იპოოს 36, 5 (6. განგებაა ა—2). 2. კანკელი დიდისა კონქისაჲ, რომელსა აქუს გამოსახულად ათორმეტი საადუმლოა განგებულებისა ქრისტესი 34ა, 12 იგულისხმება თორმეტი საუფლო დღესასწაულის თითო მომენტის დასურათება (ხატი).

განთავისუფლება-ა. 5. გათავისუფლებაჲ.

განთვება-ა: განთვებით საკუთრად წესისა ძიებითა 4, 6. **განთვებულ-ი**: რომელი განთვებულად ყოველთა დღესასწაულთა განგვწესებვის, რომლისა საზომი განთვებულად დასასრულსა ამის ტიბიკონისასა დაგვწერიეს 11, 2.

განიჭება-ა (—განნიჭება-ა) გაჩუქება: განსყიდასა და განიჭებასა არა უწყამებთ 32, 2.

განკანონება-ა სასჯელის დადება სამონასტრო წესების მიხედვით: ჭერ-არს თქუამდ განკანონებით 15, 8; ვაფუცებ განკანონებით 23, 2; ამას განკანონებით და დაშვილებით ვამცნებ დამარხვად ყოველსა ძმობასა 21, 9; შეცოდებულთა მათ განკანონებად სინანულითა 15, 3.

განკითხვა-ა: მოგონებად საშინელი იგი და შესაძრწუნებელი განკითხვაჲ 1, 1. ი: განვიკითხეთ ურთიერთარს გამოცნობით 5, 1. **განმკითხველ-ი**: თულ-უხუავისა მის, განმკითხველისა გულთა და თირკუმელთასა 5, 8.

განუკითხველობა-ა კაცს რომ ბრალი არაფერში ედება: სხუაჲ ოქრობეკედი ორი განუკითხველობასათუს კარნუ-ქალაქს მთავრობისა ჩემისა 35ა, 7. 5. გაკითხვაჲ.

განკრძალვა-ა გარიდება, მორიდება: განკრძალვისათუს საჭურისთაგან 0, 23; განკრძალვად ყოველთა 4, 12. **განკრძალულად**: განკრძალულად ლოცვისათუს 0, 18; განკრძალულად მოქალაქობითა 8, 4; რაჲთა განკრძალულად და შიშით დაიცვან 33, 2.

განკუეთა-ა: წყლულებისა განკუეთთაჲ მხილებისა მახვლითა 14, 3. **განმკუეთელისა** უფროჲს ყოვლის მახვლისა ორ-პირისა 5, 8.

განმართება-ა გასწორება: უკუეთუ არა ინებოს განმართებად თავისა თუსისა 4, 13; უკუეთუ განუმართებლად ეგოს თუსსავე ზედა თავკედობასა 15, 6. (გაუსწორებლად).

განმართლება-ა: განმართლებად თავისა თუსისა 4, 13; და უკუეთუ არა მოვიდეს განმართლებად 19, 2.

განმგე-ა: თვნიერ ეპიტროპოსთა და იკონომოსთა, რომელ არიან განმგენი და აბარმადნი 16, 1; და ყოველივე წინამძღუარმან და განმგეთა განუყონ თანა-განზრახვითა და მეცნიერებითა აბარმადთა და იკონომოსთაჲთა 21, 5; არაოდეს მნებავეს ყოფად მონასტრისა თვნიერ წინამძღურისა და განმგეთაჲსა 16, 1; უცხოთ-მოყუარებაჲ იგი და ქველის საქმე, რომელი იქმნების მნეთა მერ და განმგეთა ეკლესიისათა 4, 12; ზედა-მდგომელთა და განმგეთა 2. 1. **განმგეობა-ა**: რომელნიცა უპირატესნი იყვნენ პატივითა და შემძლებელნი განმგეობად 16, 1.

განმგებელ-ი 1. მთავარი, თავადი (ორივე ძველი გაგებით): შემძღვომად აღმოსავლეთს განმგებლად წარსვლი-

სა ჩემისა 2, 16. შდრ. მთავარი, თავადი.
2. გამგე საზოგადოდ: განმგებელად მონასტრისა 25, 1.

განწაღება-ა: ჯეროვანი ტაბლად განმწაღადს 21, 11. შდრ. შემწაღებად.

განმრთელება-ა განკურნება, მორჩენა: ჯერ-არს დამკირვად მისა და ფუფუნებად ვიდრე სრულიად განმრთელებადმდე 8, 14; ჯერ-არს მუნამდის დამკირვად მისი და განსუენებად, ვიდრე სრულიად განმრთელდეს 29, 3.

განრიება-ა გადარჩენა: რაფთა ვილუაწოთ განრიებად საშინელთა მათგან საუკუნეთა სატანჯველთა 1, 1.

განსაგებელ-ი: კრძალულად დამარხვისათჳს წიგნისა ამის განსაგებელისა, რომელ არს გუჯარი ტიბიკონისა 0, 39; რომელთათჳს განსაგებელსა ამას შინა ჩუენსა განგვწესებიეს 7, 4.

განსაზღვრება-ა: აწ უკუე ვიწყოთ ჩუენ აღწერად ღმრთისა მიერ განსაზღვრებად ესე საკრებულო 0, 2; 0—2: საზომსა მას ზედა, რომელიცა საზრდელთათჳს განგვსაზღვრებიეს 8, 1; ი/უ: ამას ვამცნებ და დამჭილებით ვასწავლი და განუსაზღვრებ ძმათა ჩუენთა 16, 1. რაფთა გულისკმა-ჰყოფდენ აღწერილსა განსაზღვრებულსა ამას შინა ტიპიკონსა 36, 3.

განსასუენებულ-ი: გამოკითხვითა და განსასუენებულთა ძიებითა სამკვდრებელად ძმათა 5, 11; მონასტრისა და მას შინა სამარხოვსა მის განსასუენებელი-სა ჩემისა 0, 2.

განსაყოფელ-ი: რომელი ვიდრე განსაყოფელადმდე სამშუენლისა და ნაწევართა მიიწევის და განჰვლის 5, 8.

განსრულება-ა, **გასრულება-ა**, **დ**: განსრულდების რიცხვ 6, 3; ვიდრე ჰასაკად მოიწინენ და წუერიოთა გასრულდენ 31, 5. **განსრულებულ-ი** совершён; нын: რომელნიცა წმიდად და სათნოდ

და ღირსად იბოვნენ და განსრულებულად 7, 1.

განსუენება-ა: ფუფუნებით და განსუენებით მსახურებად მათი 0, 34; უკუეთუ უფროდსი განსუენებად უნდეს 0, 5; ჯერ-არს მისა სამ დღე განსუენებად 8, 13; ჯერ-არს მათი განსუენებად სამ დღე 29, 3; ჯერ-არს მუნამდის დამკირვა მისი და განსუენებად, ვიდრე სრულიად განმრთელდეს 29, 3; სტუმართათჳს განსასუენებლად 29, 2.

განსყიდა-ა: ეგრეთვე განსყიდასა და განიკებასა არა უწამებთ 32, 2; არცა განსყიდად 0, 38.

განსწავლა-ა, **ი** ვნ.: თუ სადა განისწავლენ 0, 37; 31, სათ.

განსხმა-ა გარეკა, გაგდება (პირდ. ობ. მრ.-ში). **ი** ვნ.: განისხნენ მიერ 31, 6. **ნ**. განძებად.

განფრდა-ა ცოდვითა განფრდილი 0, 2.

განფრთხოება-ა: განვაფრთხოთ უდებთა და განვაშორებთ მცონარებისაგან 12, 9. **ი** ვნ.: განვიფრთხვე საწუთროვასა ამის ზრუნვათაგან 1, 3.

განღიმება-ა: ვიდრე მიგანღიმებამდეცა 12, 10.

განყენება-ა (მოითხოვს განდართულ ნათესაობითს): განყენებისათჳს მათისა მოსენაკეობისაგან 4 სათ.; განვაყენებთ ზეთისაგან 10, 3; განვაყენებ ამისგანცა 4, 3. **ე**: სიმართლესა განყენების 2, 9. **ნ**. დაყენებად 2.

განყოფა-ა: განბძარვად და განყოფად 15, 6; საფასეთა განყოფისათჳს 21, სათ.; განყოფასა შესამოსელთასა 9, 2; განყოფად შესამოსლისა 3, სათ. **ი/უ**: რაფთა განუყოს წინამძღუარმან ძმათა 0, 15; კუალად განუყონ ძმათა მათ მოსრულთა 21, 4. **ე**: რომლისა კელითა განყოფოდის დაწესებული ესე საზრდელი გლახაკთა და მოგზაურთა, რაფთა შიში-

თა ღმრთისადათა ჰყოფდეს განყოფასა მას: იგიცა მეორესა დღესა გლახაკთა განეყოს 21, 4; გლახაკთა უღონოთა განეყოს დრაპკანი ათი 37, 1; რამთა არა-რამ ესევეითარი შეემთხვოს განყოფელთა მათ 21, 6. **განყოფილ-ი**: რამთა იყვნენ ძმანი სამ დასად განყოფილ 9, 2; არა ხოლო თუ უსწორებლობაჲ და განყოფილებაჲ შეიქმნების ამის მიერ 4, 6; **გასყოფელ-ი** დასარიგებელი საჩუქარი: ფრიადი გასყოფელი მიეცე 2, 11. ნ. განსყოფელი.

განშუენება-ა: ამპარტავანთა სიმდაბლითა განშუენებაჲ 28, 3.

განჩინება-ა [განჩენა-ა], ა—2: დაწესება: ესე ექუსნი საუფლონი დღესასწაულნი ჩემ გრიგოლისთჳს განმიჩენიან 37, 8; და აქა განჩინებით დაგვწერიეს 8, 1; ჩუენცა განჩინებით დავაწესეთ დღე ქსენებისა მისისაჲ 30, 2; და ესე კუალად წესისაებრ პირველ ჩემ მიერ განჩინებულისა 5, 5.

განცდა-ა, ი: შეხედვა, დანახვა: განციკადე თავი ჩემი 1, 3.

განცხადებულად: წუთლა უპირატეს მსახურთათჳს გუენებაჲს განცხადებულად თქუმად 8, 1.

განძ-ი (λοιζάριον) ფული (მონეტა) და სხვა საფასე: განძი როქისაჲ 9, 2 (τὸ λοιζάριον τῆς ῥόψας); ყოველივე განძი როქისაჲ იყავნ სტამილონი სრული 9, 2; რამთა არაოდეს დააკლდეს განძი საფასე (λοιζάριον) ვიდრე ათად ლიტრადმდე მონასტერსა 26, 7; სამეუფოჲსა განძისათჳს, რომელი წარვაგეთ კომანთა გამოყვანებასა შინა 35ბ, 7; განძითა ნასყიდნი სასახლენი ადგილნი 2, 5; აპოტიქსი განძისაჲ სამისა კენტინარისაჲ 35ბ, 21; ერთი დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად ეკლესიისა, სამკაულთა და სიწმიდეთა და საქმართა და

განძისა მცველად 6, 10; განძითა ჩემითა (ἐξ ἡμετέρου λοιζάρου) ნასყიდნი სახლნი 2, 5; მონაგებთა და საფასეთა მისთაგან კელითა ჩემითა მიცემად სულისათჳს მისისა, ესე იგი არს განძისაგან (ἀπὸ τοῦ νομισματῶν), ვეცხლის ჰურჳქელთაგან, შესამოსელთაგან და სხვსა ყოვლისავე საკმრისაგან 2, 15; ძუელი განძი (παλαίον λοιζάριον): რომანატი, მონომახატი, დუკატი, ექუს-თაველი, მიხაილატი 2, 16. აქედან ჩანს, რომ განძი პირველ ყოვლისა ფულია (მონეტის სახით).

აქ ჩამოთვლილი მომენტებისაგან:

1) **რომანატი** უნდა იყოს რომანოზ II-ის მოჭრილი დრაპკანი (959—963), უფრო კი რომანოზ III არგიროზისა (1028-34). ათონის ქართვ. მონასტრის აღაპებში ეს მონეტა **პრომანატ** ფორმით არის მოყვანილი: „დრაპკანი პრომანატი რ“ (№ 51).

2) **მონომახატ-ი** კონსტანტინე მონომახის მოჭრილი დრაპკანი (1042—1054).

3) **დუკატ-ი** კონსტანტინე დუკას მოჭრილი დრაპკანი (1059—1067).

4) **ექუს-თაველ-ი** იგივე უნდა იყოს, რაც ათონის ქართველთა მონასტრის ექუს-თავი („მისცა მონასტერსა სტამენონი ექუს-თავი ფ“, № 111), ე. ი. რომანოზ დიოგენისა და მისი მეუღლის ევდოკიას მოჭრილი დრაპკანი, რომელზედაც ექვსი თავია გამოხატული: წინ რომანოზ, იესო ქრისტე და ევდოკია, უკან ევდოკიას შვილები: მიხაილი, კონსტანტინე და ანდრონიკე. ეს მონეტა ბერძნულ ტექსტში „სკიპტრატად“ არის მოხსენებული (σκιπτεράτοι) და არა „ექსაკეფალად“, მსგავსად „ტრიაკეფალისა“, რომელიც აღაპებში გვხვდება (№№ 128, 143, 158).

ეს მონეტა საქართველოს სახ. მუ-

ზეუმის ნუმისმატიკურ განყოფილება-საც მოეპოვება: თ. აბრამიშვილი. საქ. სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები. 1965, გვ. 105 (აღწერილობა 442-ის ქვეშ), ტაბ. XXV (სურათი № 444-ისა) ¹.

5) **მიხაილატ-ი**. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის დაწერამდე საბერძნეთში ბარე შვიდი მიხაილი იყო იმპერატორის ტახტზე, მაგრამ აქ დასახლებული მონეტა უნდა ეკუთვნოდეს მიხაილ VII-ს (1071—1078), კონსტანტინე დუკას და ევლოკიას უფროს ვაჟს, რომლის მონეტას ათონის ქართველთა მონასტრის აღაპებში „დუკატ-მიხაილატი“ ეწოდება (№№ 43, 44, 97) ².

განაძება-ა გაძევა, გაგდება: ნუცა განაძებთ ვის მლდელთაგანსა მონასტრით 7, 3; და ესრეთ განაძებდით 7, 3; განიძენ მონასტრისაგან 18, 6; განიძოს მონასტრისაგან 36, 5; და თვთ განიძოს მსახურებისაგან თვისისა 26, 5. ნ. განსხმა.

განწესება-ა წესის დადება, განსაზღვრა, დადგენა: განწესებისაებრ ჩუენისა 21, 5; განწესებისაებრ წმიდათა პირველთა მამათაჲსა 4, 1; სოფელი იგი პრილონგი, მისისაებრ განწესებისა (αἵματ τῆς ἐκείνου διατάξιν) მივეციით მონასტერსა ჩუენსა 2, 12.

ა—2: ესე ესრეთ განვაწესეთ 0, 6; განვაწესებთ უკუე და ვამცნებთ 37, 1;

განვაწესებ და დავამტკიცებ 37, 8; განვაწესე წმიდაჲ ეკლესიაჲ ჩემი 3, 1; სოფელი და ციხე განვაწესე და მივეც 2, 13; მრავალი უკუე სხუაჲცა საქმარი განეწესა სანატრელსა ძმასა ჩემსა მონაგებთა და საფასეთა მისთაგან კელითა ჩემითა მიცემად 2, 15.

ი ვნ.: თუ ვითარ განიწესნეს ივინი (სასნეულონი) 0, 35.

ე: და განეწესოს დიდისა ეკლესიისაგან საკუთმეველი 31, 3.

განწესებულ-ი: უკუეთუ მის დღისათუ განწესებულთა ამათ ღრაჰკანთაგან 21, 4; ჩუენ მიერ განწესებულისა ამის წესისა სხუად წესად ცვალებად 8, 5; ჭერისაებრ განწესებულისა ამის წესისა 8, 10; სხუათა მათ დამკირვად და პურობად განწესებულსა ამას ქუეშე 4, 2. ნ. დაწესება.

განწურთვა-ა. იოვანე და ეფთჳმეს ცხოვრების მიხედვით, წურთნა არის მიწაზე გართხმა და ცემა ღვედით (ნ. წურთნის აღწერილობა დასახლებული თხზულების 68-ე პარაგრაფში).

ი ვნ.: ჭეროვნად განიწურათოს 36, 5. ნ. წურთა.

განქურვებულ-ი: ფურენ და თორენ განქურვებულნი ზამთრისა ღღეთა სტუმართათუ 29, 2.

გარდათარგმნა-ა ერთი ენიდან სხვა ენაზე გადალება (წიგნისა, სიტყვისა): წესი ესე განგებისაჲ გამოვარჩიეთ და

¹ კონსტანტინე დუკას სიკვილის შემდეგ მას დაჰრჩა შვილები: მიხაილი, ანდრონიკე და კონსტანტინე, რომლებსაც მამამ სიკოცხლეში სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა გაუზიარა და გვირგინი დაადგა. მისი სიკვილის შემდეგ მისმა ქვრივმა ევლოკიამ შეირთო რომანოზ დიოგენი, რომელიც „ერთ წუთსაც არ ყოყმანობდა, აესრულებინა ვალდებულება, რომელიც მას მოსთხოვეს: დაეცვა ტაძრის მემკვიდრეთა უფლება და სახელმწიფო საქმეები განეგო მეფის წულგებთან ერთად: მიხაილთან, ანდრონიკესთან და კონსტანტინესთან ერთად, რომლებიც ხელს აწერდნენ ზოლმე ყველა სახელმწიფო აქტს“ (Ф. И. Успенский, გვ. 66).

² ამ ბიზანტიური მონეტების შესახებ ნახეთ R. P. Blake, Some byzantine accounting practices illustrated from georgian sources: Harvard Studies in Classical Philology. Vol, 51, pp. 11—33.

გარდავთარგმნეთ ზემო ქსენებულისა მონასტრისა პანაგიისა განგებისაგან 0, 6.

გარდასლვა-ა წესის, მცნების დარღვევა: რომელმან გარდასლვა ინებოს მოწვეულისა ამისგან ტიპიკონისა 18, 11; **გარდამავალ-ი**: გარდამავალი მცნებათაჲ 12, 7.

გარდაწყუედა-ა გადაგდება, გაუქმება: განწესებულსა მას უკდურისასა ნუშკა დააკლებენ, გინა სრულიად გარდასწყუედენ თვნიერ მარხვათაჲსა 8, 5.

გარდაქდა-ა: ვითარცა ხარკსა და თანა-ნადებსა, ესრეთ ჭერ-არს გარდაქდა თანა-წარუეალად 12, 5; და თანა-ნადებსა თვსსა გარდაიკდიდენ 32, 2.

გარე: შინა და გარე 8, 4; 16, 1. **გარე განღება-ა**: და თუ ვისმე უქმდეს გარე განღებაჲ ამისი 36, 5. **გარე განღევნა-ა**: ამას ყოველსა გარე განვსდევნით 4, 3. **გარე განშორება-ა**: ამას ყოველსა გარე განვაშორებთ ქონებად ვისსამე 4, 6. **გარე შემოწერილითა ზღვრითა** 2, 2; **გარეთ მოღმართ** 27, 4 со стороны(?). **გარე-მიქცევა-ა**: სახლეულთაგან შენთა თუალსა შენსა ნუ გარე-მიქცევე 15, 13.

გარეგან (მოითხოვს ნათესაობითს) 1. **გარეთ**: გარეგან მონასტრისა 0, 21; 7, 2; 36, 5; გარეგან ქალაქისა 0, 4, 2. **გარეშე**: გარეგან შჯულისა 4, 7; გარეგან წესისა სამონაზუნოჲსა 8, 3. **გარეგნით**: ციხესა გარეგნით 2, 5 (შდრ. ციხესა მიწონოპოლისასა შიგნით 2, 5).

გარეგან-ი გარეშე, посторонний: ვიდრე უცხოჲ ვინმე და გარეგანი 25, 1.

გარეშე გარდა: გარეშე პირველთა მათ ოქრობეკედთა 18, 12; გარეშე ჩუენ მიერ განწესებულისა 26, 6.

გარნა 5, 2; 7, 4 მაგრამ.

გაროკვა. ნ. როქი.

გასაყოფელ-ი. ნ. განყოფაჲ.

გასაქმობლად გასამშრალებლად: ფურნე და თორნე განკურნებულნი ზამ-

თრისა დღეთა სტუმართათვს სატვობლად და გასაქმობლად 29, 2.

გასრულება-ა: თუთო სანთელი ენთებოდის ვიდრე ლოცვისა გასრულებადმდე. ა—2: და, რაჲ ლოცვაჲ გაასრულონ, სანთელი დაივსნენ 12, 2. **ღ**: ოდეს ჰასაკად მოიწინენ და წუერითა გასრულდენ 31, 5.

გაცემა-ა: რაჲთა წერით აიღებდეს და წერით გასცემდეს 6, 9.

გაკჷობა-ა. ნ. გასაქმობლად.

გეჷენია-ა ჯოჯობეთი: ცეცხლისა მისგან გეჷენიისა 1, 1.

გზა-ა: ვაჷრობისა გზითა 9, 2 ვაჷრობის გამო.

გზის: უკუეთუ შემდგომად ერთ გზის, ორ გზის და სამ გზისცა შერჩულისა 15, 6.

გლახაკ-ი მათხოვარი: 0, 16; 0, 27; 4, 7; 37, 1.

გლებ-ი (πάροχος): გლები ერთი გაუთავისუფლონ 29, 6, 7; მსახურთა და მუშაკთა მონასტრისათა და გლებთა მისთა 21, 5; გლებთა უსამართლოდ მოპაჷრაკებითა 1, 5; გლებთა ხოლო მიეცემოდის საკარგავი, რომელნი ეკლესიასა ჰმსახურებდენ და თანა-ნადებსა თვსსა გარდაიკდიდენ 32, 2; მონაგებთაგან მონასტრისათა: ანუ გლები, ანუ მიწაჲ, ანუ ვენაკი, ანუ ბოსტანი 32, 1; ეგე მონაგებნი ყოველნი მიგვცემიან სრულებით ყოვლითა საჷმრითა მათითა: სეფითა უღლებითა და ეგრეთვე გლებებითა, მთითა და ბარითა 2, 17; და გლები ერთი უღლისა უფალი 29, 1.

გონება-ა 1. სინდისი: შიშითა ღმრთისათა და წმიდითა გონებითა (გამაჷჯთჷთჷ) და უბრალოთა ნებითა ჰყოფენცა განყოფასა მას 21, 6; 2. აზრი, ზრახვა: და იყავნ იგი წმიდა გონებითა (ἐν ἁμαρτῶν ἰσῆ) 29, 1.

გონება-ტკბილობა-ა: რეცა გონება-ტკბილობით 4, 12.

გრკალ-ი: უკუეთუ მოიდრიკო ქელი შენი ვითარცა გრკალი 15, 13.

გუადრუც-ი (γυαδρως) კოლოფი, ყუთი: რომელსა გუადრუცი ეტვრთა 21, 6.

გუარ-ი: 1. მოდგმა, ტომი, ეროვნება: მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან 36, 3. შდრ. ტომი. 2. ნაირი: რაჲცა გუარი ნუგეშინის-საცემელი — საქამადი, გინა სასუამადი 8, 10; ორი გუარი პური 4, 2 ორ-ნაირი პური; რასაცა გუარსა სახესა შემოსავალთა მისთავანსა თუალ-ახუნეს 18, 5.

გუარად-გუარად-ი ნაირ-ნაირი: მხლითა გუარად-გუარადითა 0, 4.

გულემა-ა, ე: რომლისა თქუმაჲ ამისა შემდგომად გუეგულეების 0, 3.

გულის თქუმა-ა ძლიერი სურვილი: გულის თქუმაჲ 0, 5. ი/უ: ჭამად გული უთქუმიდეს 4, 6, **გულის-სათქუმიელი** 0, 4.

გულისქმის-მყოფელი 5, 2.

გულ-მარტიობა-ა გულუბრყვილობა: ჩუენისა ნათესავისა უმანკოებისა და გულ-მარტიობისაგან 24, 2.

გულ-სავსება-ა: გულ-სავსებით მსახურებაჲ 25, 2.

დაგება-ა საკმელ-სასმლის მოტანა სუფრაზე: ტაბლისა დაგებისათჳს 0, 14; ტაბლისა დაგებისა ჟამსა 8, 11. ე (2)1: დაეგებოდის ტაბლაჲ 8, 7; ტაბლაჲ (ტრაპეზი) დაეგოს უხუებით (ან: ბრწყინვალედ), ჟერისაებრ 37 (ბევრგან). **დასაგებელი-ი:** მიწუხრსა ყველი დაეგოს და თუ სხუაჲ რამე დასაგებელი იყოს 8, 8.

დადგინება-ა, ი ვნ. დაყენება: ნაცვა-

გულს-მოდგინება-ა მეტად მონდომება, მთელი ძალ-ღონის მოკრეფა: ყოველი მოგონებაჲ და გულს-მოდგინებაჲ ჩუენი აღძვართ 5, 1; გულს-მოდგინებით 0, 18.

გუჯარ-ი: გუჯარი ტიბიკონისაჲ 0, 39: კრძალვით დამარხვისა გუჯარისა ამის ტიბიკონისაჲ 33, სათ. (რამაჲ, რომელიც სოფოკლეს მიხედვით არის: 1) გრაგნილი (τόμος sc. χάρτου scroll; roll; 2) libellum, volume, document).

გუჯარი დ. ჩუბინაშვილს არაბ. **ج-ს**გან მიღებული ჰგონია (ქართულ-რუსულ-ფრანციული ლექსიკონი 1840; ქართ. ქრისტომატია 1, 1846, გვ. XIII—XIV), რაც შეცდომაჲა, რადგანაც ეს არაბული სიტყვა გუჯარს ვერ მოგვეცემდა. ამ შეცდომას იმეორებს დ. ბაქრაძე (Статьи по истории и древностям Грузии. СПб. 1887, стр. 25). სიტყვა მოდის საშუალი სპარ. vičār-ისაგან, რამაც ახალ. სპარსულში guzār მოგვეცა. (گزارش „ახსნა“, განმარტება“): (მზია ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, 1966, გვ. 305).

ბ

ლად მისა სხუაჲ ღირსი დაიდგინოს ადგილსა მისსა 19, 2; ჩემ მიერ დადგინებულისათჳს პირველისა წინამძღურისა 0, 36.

დადგრომა-ა, **დადრომა-ა,** დადგრომა: რომელი ამას წესსა ზედა დაადრგეს 4, 13; უკუეთუ დაადრგეს წესიერად 5, 1; მაგრამ: ულოღარიასოდ დადგრომისა 35ბ, 7; რომელნი დაუდგრომელ

იყვნენ ძმათაგან 15, 1. გამოცემაში გასწორებულია „დადგრომად“.

დადება-ა: კანონსა დავსდებ 6, 3; დადებული წესი 0, 4; დადებულსა წესსა 0, 4; ჩემიცა არა მცირედი აქუნდა მის თანა ნამარხვეად დადებული 2, 16. ლელატად დამიც ნ. ლელატთან.

ი ვნ. დაიდვა მონასტერსა 36, 4. ნ. დაისხნეს (დასხმა-სთან).

დადუმება-ა: დადუმენინ ეგვეითარი იგი მღვდლობისაგან 7, 2.

დავითნ-ი 34ა, 46.

დავსება-ა დაქრობა; დაუვსებელ-ი დაუქრობელი. **ი ვნ.:** სანთელნი დაივსნენ, ხოლო კანდელნი დაუვსებულადმცა ენთებიან 12, 1; სამნი კანდელნი დაუვსებულად ენთებოდინ 12, 1.

დათმობა-ა, ი/უ: უკუეთუ დაუთმოს ვინ ეგვეითართა მათ შეენებელთა 19, 1; არა დაუთმონ მას 19, 4 (არ მოუთმინონ).

დათრგუნვა-ა ფეხის დადგმა გასრესა, გადატ. არად ჩაგდება: განკანონებისა დათრგუნვითა 17, 4; დაუთრგუნველ-ი ფეხ-დაუდგმელი: დაუთრგუნველად ყოვლითურთ დედათაგან განვაწესეთ ყოფად აღგილი ესე 23, 2.

დაკარგვა-ა დაწესება, მონასტრის ძმობაში ჩარიცხვა. **ი ვნ.:** რაათა არაოდეს დაიკარგოს მონასტერსა შიგნით ბერძენი ხუცესი ანუ მონაზონი 24, სათ.; ეგუტერსა შინა მღვდელი ერთი დაიკარგოს 27, 2; დაიკარგოს მას შინა მღვდელი ერთი 31, 7. შდრ. საკარგავი.

დაკლება-ა, ა—3: ნუმცა დააკლებენ 8, 5; 8, 6; ანუ და- რაა -აკლოს ამისგანი 33, 1; რააცა დაეკლოს, ეზღვიოს მას 37, 5. **დაკლებაა** ამის რიცხვსა 6, 3.

დაკლებული-ი: დაკლებული იგი და შექმული ეკლესიასავე შეუქციოს 26, 5; და-

საკლებელ-ი: სავენებელი და დასაკლებული რამე 24, 2; დაუკლებულად 6, 3.

დალევნა-ა (Δελειναι) სიკუდილი: შედგომად ძმისა ჩემისა დალევნისა 2, 16 (გურიაში ეხლაც იციან წყევლა: შენი დალევა იქნა!).

დამალვა-ა: არა მნებავს რაათურთით გარეგან მონასტრისა განსლვამ ამისი, ანუ თუ დამალვამ 36, 5.

დამარხვა-ა 1. შენახვა, დაცვა: სენაკთა შინა მათთა (საზრდელისა) რამსაცა დამარხვამ 4, 3; კრძალულად დამარხვისათვს წიგნისა ამის განსაგებელისა 0, 39; ამცნოს მას დამარხვად წესი 5, 6.

0—(3)2: ეგრევე სახედ თქუენცა დაჰმარხეთ, ვითარ-იგი დამარხულ არს ყოველთა შინა ეკლესიათა 27, 1; უკუეთუ ვინ დაჰმარხოს წესი ესე 29, 8; ჩემთა პრასტინთა ყოველსავე შემოსავალსა აიღებდა და დაჰმარხვიდა 2, 16; რაათა არა საჰამადთა და სასუამადთა სენაკთა შინა თვსთა დაჰმარხვიდენ 4, 6.

ი: ვითარ უკუე არა უფრომად თავს-ვიღვათ და დავიმარხოთ წესი მცნებისა მისისა 0, 4.

ი ვნ.: რაათა დაიმარხოს მათ მიერ ნებაჲ ჩუენი 36, 6; საჰამარი რააცა იყოს, მას შინა დაიმარხოს 29, 4; რაათა უკუნისადმდე მუნ დაიმარხოს (სწორი ამისი) 36, 4. **დამარხულ-ი:** და ამასვე მონასტერსა შინა დამარხულ იქმნას ტიპიკონი ესე 36, 6.

2. დაფლვა, მიწას მიბარება (მიცვალებულისა): უკუეთუ წინამძღუარი მონასტრისაჲ აღესრულოს, თუ მღვდელთაგანი იყოს, სამღვდლოათა წესითა დაჰმარხონ 22, 1; ხოლო ოდეს ძმათაგანი ვინმე აღესრულოს, ესრევე ლოკვითა და გალობითა წესისაებრ დაჰმარხონ იგი 22, 2.

ი ვნ.: კუალად ესეცა დაეწესა ანდერძსა შინა თვსსა (ძმასა ჩემსა): სადაცა დავიმარხო. მუნ მიეცეს ესე სოფელი 2, 10.

დამატება-ა, დამეტება-ა, 0—2—დ, ზედმეტი იყოს: უკუეთუ მის ღღისათვის განწესებულთა ამთ ღრაჰკანთაგან ანუ შემზადებულთა მათ საზრდელთაგან და-რაჲ -ჰმატდეს 21, 4 ზედმეტი იყოს რა-ჰე, გადაპრჩეს რაჰე, შორჩეს რაჰე: რაჲცა-რაჲ ყოვლისაგან შემოსავალისა წელიწდისა დაჰმატდეს 21, 5 რაც რამ ზედმეტი იყოს მთელი წლიური შემო-სავლისაგან; და რომელი რაჲჲე დაჰმეტ-დეს ეკლესიისა შემოსავალთაგან, იგი ყოველი დამარხულ იყავნ 26, 6.

დამიც. ნ. ლელატად დამიც.

დამკვდრებულ-ი: და მას შინა დაჰ-კვდრებულთა ძმათა 4, 4.

დამოკიდებით მისსა: ეგრეთვე მი-ვეც დამოკიდებით მისსა ჩემი ღღი სო-ფელი სტენიმახი 2, 2 (მასთან ქვემოთ მღებარე).

დამონება-ა, დამონებულ-ი, დაუმო-ნებელ-ი: სიმართლისადა იყოს დამონე-ბულ 4, 9; რაჲთა იყოს დაუმონებელ და რასავე ხარკსა ქუეშე შეუერდო-მელ 3, 1.

დამპალი-ი: ვითარცა ასოჲ დამპალი 15, 6.

დამტკიცება-ა: წინამძღურისათვის მონასტრისა, ვითარ ჳერ-არს გამორჩე-ვაჲ და დამტკიცებაჲ 0, 11.

ა—2: განეაწესებ და დავამტკიცებ 7, 2: 37, 8.

ი ენ.: სწორი მისი დაიწეროს და და-მტკიცოს 36, 6.

ე: რომელი-ესე აღიწერა და დაემ-ტკიცა ბრძანებითა ჩემ გრიგოლისითა 0, 2; დაიწერა უკუე და დაემტკიცა წესი ესე განგებისაჲ 36, 1 (მიმოს. 25). და-სამტკიცებელად და სარწმუნო ყოფად 36, 2. **დამტკიცებულ-ი:** ვითარ-იგი სარ-წმუნოთა მიერ სამეუფოთა ოქრობე-

ქედთა არს დამტკიცებულ ესე ყოვე-ლი 3, 3.

დამყარება-ა დაფუძნება: არა თუ ვითარ-იგი ვიეთნიმე იქმან, რომელ მო-ნასტერთა დაამყარებენ 18, 4.

დამცნება-ა: ჩუენისა ამისებრ დამ-ცნებისა 27, 4.

დამძიმება-ა: არა დასამძიმებელად 20, 1.

დამჭირვა-ა 1. ხელში დაჭერა: რაჲ-თა ესრეთ შეუძლოს მან სხუათა მათ დამჭირვად და ჰყრობად განწესებულსა ამას ქუეშე 4, 2. ნახე მჭირვაჲ.

2. დაკავება, არ გაშვება, **зadržать:** ჳერ-არს მუნამდის დამჭირვაჲ მისი და განსუენებაჲ, ვიდრე სრულიად განმრ-თელდეს 29, 3; ჳერ-არს დამჭირვად მი-სა და ფუფუნებად 8, 14.

დამჭობა-ა: ოდეს-იგი ღმერთმან და-ამჯუა ჩუენ მიერ უშჯულოჲ ნათესავი პეწინაგთაჲ 2, 18.

დამქსნელი-ი: საეშმაკო არს ესე და გარეგან სჯულისა, და კანონისა მის მოძ-ღურებისა დამქსნელ 4, 7.

დანაშთომ-ი 26, 3.

დანეტუვა-ა: დაუნეტუე მშვიერთა ჰური შენი 15, 12.

დარეცვა-ა: ანუ თუ ნაცარი დაირე-ცო ქუეშე შენსა 15, 12.

დას-ი (დაძღვ), დასისაგან-ი: განეა-წესეთ ყოფად ესრეთ, რაჲთა იყვენნ ძმანი სამ დასად განყოფილ და როქსა აიღებდენ... პირველი დასი... მეორე და-სი... მესამე დასი 9, 2; დაიწესოს დასსა მას თანა ძმათასა. რომელთა-იგი არა აქუნდეს მღდელობაჲ 7, 2; აღიღებდეს როქსა, ვითარცა ერთი მესამისა დასისა-განი 29, 1.

დასაბამ-ი: პირველ დასაბამსა 6, 1.

დასაბამითგან-ი: დასაბამითგანთა წელ-თა 36, 1.

დასაგებელ-ი ნ. დაგებაჲ.

დასავალეთ-ი: დასავალეთს მოსლვა-სა ჩემსა 2, 11; ბრძანებითა დიდისა დემესტიკოსისა დასავალეთისაჲთა 0, 2; დიდისა დემესტიკოსისა ყოვლისა დასავალეთისა მიდამოჲსა 36, 1 (მიმოხ. 10 ა).

დასამტკიცებელ-ი. ნ. დამტკიცებაჲ.

დასწავლა-ჲ, ი: ვიდრემდის დაისწავლონ სრულიად ყოველი წესი სამღდელოჲ 31, 4. ნ. სწავლაჲ.

დასხმა-ჲ (პირდ. ობ. მრ.-ში) დადება: რომელნი დაგვსხმან ეკლესიასა და მონასტერსა ჩუენსა 34, სათ.

ი ვნ.: და ესენი დაისხნეს ვეცხლისა ბუდეთა შინა 34ბ, 3; ოქრობეჭედთათჳს, რომელნი დაისხნეს ნამარხვეად 35ბ, სათ.

დასჯა-ჲ, დასჯილება-ჲ. ნ. დაშჯაჲ, დაშჯილებაჲ.

დატევება-ჲ, ი/უ—(3)2: და ჩუენ მცირენი დაგვტევნა 18, 8; ამისთჳს არა დაუტეობთ 17, 2; ლელატად ჩემდა დაეტევა 2, 13; რომელნი დაეტევნეს ანტიოქიას 2, 9. ე: ნახევარი კულად მკლესიასავე საკმრად დაეტეოს 21, 5. **დატეობილ-ი:** მისგანვე დატეობილი ჩემდა მცირე ხატი 34ბ, 3.

დაუდგრომელ-ი: რომელნი დაუდგრომელ იყვნენ ძმათაგან 15, 1. ნ. დადგრომაჲ.

დაუმტკიცებელ-ი: თუთრჩული მარადის მკთომ არს და გამოუტდეღ და დაუმტკიცებელ 15, 8. ნ. უმტკიცებლობაჲ. [სა 0, 1.

დაუსაბამო-ჲ: მამასა დაუსაბამო-დაუცადებელად განუწყვეტლივ: რაჲთა დაუცადებულად იქსენებოდიან 0, 33.

დაუცხრომელ-ი შეუწელებელი: დაუცხრომელითა ლოცვითა 27, სათ.; რაჲთა მარადის დაუცხრომელად ქსენებასა ჰყოფდეს შესუენებულთასა 27, 2.

დაუხრწველ-ი შეუფერხებელი,

ხელ-შეუშლელი: რაჲთა ყოლადვე და მარადის დაუხრწველად აღსარულებდეთ სადღუმლოსა საღმრთოჲსა მის მსხუერპლისასა 27, 1; და ამის ყოვლისა დაუხრწველად და უქცეველად ჰყრობად ვამცნებ ყოველთა 27, 5. ნ. დახრწვეაჲ.

დაფქვა-ჲ: რაჲთა საფქვაჲსა დაუფქვიდეს 29, 1. ნ. ფქვაჲ.

დალაკათუ 1. თუნდაც: გინა მიცემად ვისამე ქველის საქმედ, დალაკათუ გლახაკა იყოს 4, 7; ნათესავთა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა, დალაკათუ სომენი იყვნენ სარწმუნოებითა 35ბ, 11.

2. თუმკალა: დალაკათუ მას ღღესა ჟამის წირვაჲ არა აღესრულების 37, 9.

დაყენება-ჲ 1. დადგინება, დანიშვნა: ვითარ ჯერ-არს მეორისა დაყენებაჲ 0, 11; მსახურად და ქელისუფლად დაყენებაჲ 0, 12. **დაყენებად-ი:** შემდგომად მისსა დაყენებადი იგი წინამძღუარი 5, 2.

ა—2: და რომელნიცა წმიდად და სათნოდ და ღირსად იპოვნენ, იგინი დაყენენ ჟამის მწირველად 7, 1.

2. აკრძალვა, არ დაშვება: დაყენებისათჳს მოსენაკეობისაგან 0, 10, სათ.; რომელნი დაუდგრომელ იყვნენ ძმათაგან, ჯერ-არს დაყენებაჲ მათი 15, 1.

ა—2: დავაყენებ აღშენებისაგანცა სადღედოჲსა მონასტრისა 23, 2. ნ. განყენებაჲ.

დაყოფა-ჲ დარჩენა: მოვიდოდინ ლოცვად და დაყოფდენ ვიდრე ჟამის წირვისა ჟამადმდე 23, 2.

დაშთომა-ჲ, 0—1: სხუაჲ, რაჲცა ამისსა უმეტესი დაშთეს 26, 7; გარნა ჩუენნი [პრასტინნი] შეუტყეველად დაშთენ 35ბ, 25.

დაშურომა-ჲ 1. შრომის გაწევა: კმა არს მათდა მადლი ესე, რამეთუ რომელსა შინა არა დაშურეს, სხუათა შრომილსა

და ნაოფლავსა შინა იშუებენ 5, 9; არცა თუ მცირედ რაჲთამე დამაშურალ არს (= შრომა გაუწევია) რჩეულისა ამის და ნუყიერისა ადგილისა ძიებასა 5, 10.

2. დაღლა: მაშინ ღამესა ათევენ ძმანი და დაშურებიან აღდგომისა ვალობასა შინა და ფსალმუნებასა 8, 7.

დაშჯა-ა, დასჯა-ა: მცნებად მიგცემ თქუენ ყოვლითა დამოწმებითა და სიმტკიცითა და კანონებით დასჯითა 27, 1 (კანონებით დასჯაჲ იგივე უნდა იყოს, რაც „განკანონებაჲ და დაშჯილება“). დასჯილ-ი გასამართლებული: დასჯილ იყავნ ღმრთისაგან 33, 1.

დაშჯილება-ა, დასჯილება-ა: და ამას განკანონებით და დაშჯილებით ვამცნებ 21, 9; კულად შემდგომად თქუულთა ამათ ამას ვამცნებ და დაშჯილებით ვასწავლი 16, 1; რაჲთამცა ესრე სახედ არა მიემთხვე მეცნიერებით დასჯილებასა 4, 11.

დაცადება-ა: თანა-აც ფსალმუნები-სა არა დაცადებაჲ 14, 1.

დაცუულ-ი: შინაგან ღმრთივ დაცუულისა ქალაქისა კოსტანტინოპოლისა 0, 3; ღმრთივ დაცუულსა ქალაქსა სამეუფოსა 36, 4.

დაწერა-ა 1. დახატვა: სხუანიცა ხატნი ფიცრისანი, ოქრობეტალოთა და წამლითა დაწერილნი 2, 20.

2. ხელის მოწერა; დაწერილ-ი ხელის მონაწერი: შემდგომად ჩემისა დაწერილისა 36, 2.

დაწესება-ა, ა—2: რადენრობისათჳს მონაზონთაჲსა და რიცხუსათჳს, რომელნი დავაწესენით 0, 12; რომელიცა მე დავაწესო წინამძღურად 5, 1; დაგვწესებთეს გასაყოფლად გლახაკთა 37, 14; ესრეთ დაეწესა ანდერძსა შინა მისსა 2, 9; და კულად ესეცა დაეწესა ანდერძსა შინა თჳსსა 2, 10. ი ვნ.: დაიწესოს წინამძღურად 5, 5; ეგრეთღა დაიწესოს

დასსა მას თანა ძმათასა 7, 2. ე: მის წილ სხუაჲ დაეწესოს ღირსი კაცი 7, 2; ხოლო ერთი დაეწესენ მეჭურჭლედ და ღოშირად 6, 9 (მიმოხ. 25).

გამორჩევამ და დაწესებაჲ (მღდელთაჲ) 0, 13; არა დაწესებისათჳს ბერძნისა ხუცისა 0, 30; ჩუენ მიერ დაწესებული წესი 0, 5; სხუასა მისდა დაწესებულსა წესსა 6, 16.

დაწესებულ-ნ-ი: პირველ „დაწესებულთა“ წართქუმისა 6, 17. „დაწესებულნი“ სიტყვა-სიტყვით: узаконошния, правила, канон. „ძველ ძეგლებში აგრე ეწოდებოდა ექვსფსალმუნებას (шестопсалмие-ს). ეს ჩანს შიომღვიმის მონასტრის 1270 წლის ტიპიკონიდან, სადაც ეს აგრეა ახსნილი: „ექუსფუნ ცისკრისა და წესებულთა უწოდენ ბერძენნი, ვითარ არიანცა ჭეშმარიტებით“. „ექვსფსალმუნებას ასეთი სახელი დაერქვა (ქართულად) იმიტომ, რომ იგი წართქმის ცისკრის დაწყებისას. ცისკარს ძველად კანონი ეწოდებოდა“ (კ. კეკელიძე, Иерусалимский канонарь VII века, გვ. 326). „ყოველგვარ სადღეღამისო მსახურებას (ქართულად) სახელი ეწოდება დღის იმ დროის მიხედვით, როდესაც ის უნდა სრულდებოდეს. გამოწაკლისა ცისკარი, რომელსაც ძველ ძეგლებში ჰქვია კანონი, რომელიც შემდეგში ექვსფსალმუნებას (шестопсалмие-ს) შეჰრჩა. ეს გარემოება გვეუბნება, რომ ქართული ლიტურგიკული მწერლობა ადრეა წარმოშობილი, რადგანაც ცისკარს კანონი ჰქვია“ (იქვე, გვ. 322—323).

დაწუნარებულ-ი: მყუდროსა მას შინა და დაწუნარებულსა ცხორებასა 3, 1.

დახედ-ნ-ი: უკუეთუ წინამძღუარმან ჟამისამან დახედნეს და სხუაჲცა რაჲმე შესძინოს 8, 9.

დახრწევა-ა, ი ვნ. (ან ე) მოშლა, გა-

უქმება: ნუმცა დაიხრწევის 11, 2; არა-
ოდეს დაიხრწიოს განწესებაჲ ესე სას-
ტუმროთაჲ 29, 8; რაჲთა არცა ერთითა
რაჲთ მიზეზითა დაეხრწიოს რაჲ ამათ-
გან 21, 7. ნ. დაუხრწეველი.

დახუდომა-ჲ მოხდომა: დახუდომი-
თა მისითა ჩუენ თანა 37, 2 რომ მოხდა
ისე, რომ ის ჩვენთან იყო; უკუეთუ
ესრე სახედ დახუდეს, რომელ ანასდეუ-
ლად მიიცვალოს 5, 5 ისე რომ მოხდეს,
რომ უეტრად მოკედეს.

დაქსნა-ჲ დარღვევა, გაუქმება, მოშ-
ლა, ი ვნ.: რაჲთა დაიქსნას ქუველი მა-
თი 8, 9; რაჲთა არა დაიქსნას საკრებუ-
ლოჲ წესი 8, 11. ნ. დამქსნელი.

დაჭერება-ჲ თანხმობა, კმაყოფილე-
ბა; **დაჭერებულ-ი** თანახმა, კმაყოფილი:
გარნა, არა თვნიერ ნებისა გინა დაჭერე-
ბისა აღსრულებადისა მის წინამძღური-
სა 5, 3; უკუეთუ იგინი დაჭერებულ
არიან ეგვეითარსა მაშენებლისა მათისა
დადებულსა წესსა 0, 4.

დედა-ჲ 1. დედა, გმობელი: ნუმცა
იქმნების ესე ოდესვე მიზეზითა იოვანეს
დედისა და ეფრემის დისაჲთა 23, 2.
2. დედაკაცი, ქალი. აქედან: **სადედოჲ**
მონასტერი: დავაყენებ აღშენებისაგან-
ცა სადედოჲსა მონასტრისა საზღვართა
შინა მონასტრისათა, რამეთუ დაუთრ-
გუნველად ყოვლითურთ დედათაგან
განვაწესეთ ყოფად ადგილი ესე 23, 2.

დედაკაც-ი: არა შესლვისათჳს მო-
ნასტრად ჩუენდა დედაკაცისა 0, 29;
რაჲთა არა შევიდეს დედაკაცი ეკლესია-
სა ჩუენსა 23, სათ.; არა მნებავს უკუე
რაჲთურთით შესლვაჲ დედაკაცისაჲ ეკ-
ლესიასა ჩემსა 23, 1.

დედობრივ-ი ქალური, დედაკაცური:
დედამან ჩუენმან დედობრივისა ქირვე-
ულობასა მიხედვითა 18, 8.

დედულ-ი: ჩუენ შიშუელნი დაგვ-

ტევენა ყოვლისაგან მამულისა და დედუ-
ლისაგანცა საკმრისა 18, 8.

დეკანოზ-ი 6, 6; 6, 11 მთავარი
მღვდელი ეკლესიაში (*ἐκκλησιαάρχης*):
ბრძანებისაგებრ დეკანოზისა 9, 2. დეკა-
ნოზი პირველ დასს ეკუთვნოდა და წე-
ლიწადში 20 დრაჰკანი ჰქონდა როქად
(6, 6). ამჟამად დეკანოზი იმასვე აღნიშ-
ნავს, რასაც რუსული *протоиерей*, მაგ-
რამ ძველად ეს იყო პირი, რომელსაც
მეორე ადგილი ეჭირა წინამძღვრის შემ-
დეგ მონასტერში. იგი სხვა მღვდლებისა
და მგალობლების მეთაური იყო (თავ-
დაპირველად ალბათ ათის უფროსი). ეს
თანამდებობა ამჟამადაც არის კათოლი-
კურ ეკლესიაში, სადაც დეკანოზი მეო-
რე პირია აბატის შემდეგ (კ. კეკე-
ლიძე, *Литург. груз. пам.*, 479; მი-
სივე *Иерус. канонарь*, 327). გვხვდება
ეკლესიარქ-იც (მარჯუენესა ხოროსა
აწუევს და ჰმართებს ეკლესიარქი, ხო-
ლო მარცხენესა — სხვა ვინმე: იერუსა-
ლიმის მონასტერთა საეკლესიო განწე-
სებაში: А—186, თ. უორდანიი, *Описание рукописей I*, გვ. 194).

დეკენბერ-ი: თუესა დეკენბერსა
36, 1.

დემესტიკოს-ი (*δομῆστικος* ლათ.
domesticus-ისგან), დიდი დემესტიკო-
სი — მთავარსარდალი, ამირსპასალარი
(0, 2; 1, 2; 36, 1); ვიდრე-ლა ჭერეთ დი-
დად დემესტიკოსად იყო 35გ, 11. **დე-**
მესტიკოსობა-ჲ: დიდსა შინა დემესტი-
კოსობასა 35ბ, 1 (შიმოხ. 11).

დიაკონ-ი (*διάκονος*): მოყმეთათჳს
დიაკონთა 0, 37. ნ. კერძოდიაკონი, მთა-
ვარდიაკონი.

დიდ-ი: დიდი ანუ მცირე 18, 1; დიდ-
თაგან და ვიდრე მიმცირეთადმდე 3, 3;
დიდი ხუთშაბათი 37, 14; დლესა დიდსა
ხუთშაბათისასა 21, 11; დიდსა პარასკე-

სა 37, 9; დიდსა შაბათსა 37, 10; დიდთა დღესასწაულთა 6, 10.

დიდების მტყუფლებაჲ 6, 3.

დიდროვან-ი крупный. ნ. უდიდროვნისი.

დიდფას-ი: სამოსელნი დიდფასისანი 2, 20; თუალნი დიდფასისანი 34ა, 21.

დიდძალ-ი: დიდძალითა წარსაგებულითა 2, 18.

დიკა-ჲ (δικος): დიკაჲ ორი მოდი 29, 1; დიკაჲ მოდი ერთი 29, 6.

დიმოს-ი: აპოტიქსები კონომოსისაჲ — დიმოსისაჲ 35გ, 6 [შდრ. „ბაგრატის დედამან ლიტრაჲ ერთი სოლიმნი შეგვქმნა და ბაგრატ დიმოსი მოგვწყუცდა“, ალაპები, № 15; „თუესა იანვარსა ვ ნათლისღებაჲ კონსტანტი მონომახისა ალაპად განგვწყესებიეს: სოლიმნი ჩუენი ყოველი მან შეგვქმნა და დიმოსი მოგვწყუცდა“, ალაპები № 27]. ობ ბუჰმსიოუ გადასახადი, ბეგარა (ყაუხჩ. 288).

[დომესტიკოსი. ნ. დემესტიკოსი].

დოქ-ი. ნ. დოშიარი.

დოშიარი-ი (δοχειαριος, δοχειαρης) მეგანძური: და ეგრეთვე მეგანძური, რომელ არს დოშიარი, გაიკითხვოდის ლოღარისობით 26, 4; მამასახლისი ნაშთომსა მისცემდეს მეჭურჭლესა და დოშიარსა 26, 3; ერთი, რომელიცა იყოს მისანდობელი და მოშიში ღმრთისაჲ, დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად 6, 9 (მიმოხ. 38). როგორც ჩანს, პეტრიწონში მეჭურჭლე (σχεισοφλαξ) და დოშიარი ერთი კაცი იყო; დოშიარი პირველი დასისა ყოფილა და წელიწადში როქად 20 დრაჰკანი ჰქონებია დანიშნული (9, 2) [შდრ.: „სადოშიაროს რომელ მივათუალეთ პერპერაჲ მ, ტრიაყეფალი ჩ და სხუანი შუდას სამოცი“: ალაპები, № 158]. დოშიარი — დოქის მზარუნვე-

ლი მონასტერში; ხოლო დოქი (δοχεια) — სურსათის საწყობი მონასტერში (ყაუხჩ. 223, დიმიტრაკის ლექსიკონის მიხედვით). მაგრამ სურსათის საწყობი, პეტრიწონის ტიპიკონის მიხედვით, ოსტიგნის ანუ კელრის ხელშია.

დრაჰკან-ი 1. ფულის ერთეული ოქროსი (ეტიმოლოგიურად: დარეჰული, ანუ დარიოს მეფის მოჭრილი), ბერძნულში მას ჩვეულებრივ χρυσον შეესატყვისება. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის მიხედვით, წინამძღვარს წელიწადში როქად 40 დრაჰკანი ჰქონებია დანიშნული (ბერძნული ტექსტის მიხედვით — 36 დრ.), დანარჩენი მონაზვნები სამ დასად იყვნენ გაყოფილი: პირველ დასში შედიოდნენ: ორი დიდი იკონომოსი, დეკანოზი, დოშიარი და სხვა „უთავესნი ძმათაგანნი“ (სულ 15 კაცი), რომელთაც სარგოდ წელიწადში ოცოცი დრაჰკანი ჰქონდათ; მეორე დასის მონაზვნებს (აგრეთვე 15 კაცს) 15-15 დრაჰკანი, მესამე დასისას კი (რიცხვით 20 კაცს) დანიშნული ჰქონდა 10-10 დრაჰკანი (თავი 9).

აბაჲ მაგისტროსის ხსენების დღეს (20 სექტემბერს) გლახაკებისთვის უნდა გაეყოთ 72 დრაჰკანი, ხოლო (სტუმრად) მოსული ხალხისათვის—24 დრაჰკანი (21, 1); ეგვევ უნდა გამოვრებულიყო თვით გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხსენების დღეს (21, 4); პეტრიწონის მონასტრის პირველი წინამძღვრის გრიგოლ ვანელის სულის ხსენების დღეს გლახაკთათვის უნდა დაერიგებინათ ექვსი დრაჰკანი (30, 2); ორი დრაჰკანი ეძლეოდა ჟამის მწირველ ექვს მღვდელს ხარებას, შობას, მიგებებას, განცხადებას, ფერისცვალებას და ბზობას (37, 2-6), თითო დრაჰკანი სამ-სამს.

2. ფული საზოგადოდ: უკუეთუ ძმათა შემოწირულისა ანუ სხუათა ვიფთვე

მიერ მოძღუანებულისაგან შემოიკრიბოს დრაჰკანი, არა ჯერ-არს ნამეტნავისა მის სულისათჳს ჩუენისა წარგებად 21, 7. ბიზანტიურ დრაჰკანში 4, 55 გრამი ოქრო იყო (Успенский, История Визант. империи III. 1949, გვ. 132).

დროშა-ა. ნ. სადროშაე.

დუკატ-ი 2, 16 კონსტანტინე დუკას მიერ მოჭრილი დრაჰკანი (1057—1067). ნ. განძი.

დურა-ა: დურაჲ სამეუფოჲ (Ξπιδρ-ραα βασιλευς) ოქსიკასტორი ოთხი 34ა, 41. დურა ამჟამად მთის კილოებში ცხვრის ტყავისაგან გაკეთებულ უსახლო

ბეწვიან მოსასხამს ნიშნავს, ქურქს, რომელსაც საბნადაც ხმარობენ.

დურანგი: სტავრაჲ ერთი — დურანგი გაუკუეთელი 34ა, 51; შეკერული სკარამანგი დურანგითა 34ა, 53 (სპარს).

دوران „ორფერა“?).

დურჯ-ი (სპ. چرا დურჯ „კოლოფი“): დურჯი ვეცხლისაჲ 34ა, 19.

დღესასწაული-ი, დღესასწაულობა-ა: საუფლოთა დღესასწაულთა 0, 17. რაჲთა ამათ საუფლოთა დღესასწაულთა უბრწყინვალესად დღესასწაულობდენ 37, 1; დიდთა დღესასწაულთა 6, 10; ბრწყინვალედ დღესასწაულობაჲ 30, 2.

დღე საქსენებელ-ი 20, 2; 21, სათ.

7

ეპისკოპოს-ი, საეპისკოპოსო-ა. ნ. ეპისკოპოსი.

ებრ (მოითხოვს ნათ.-ს): ყოვლისა-ებრ წესისა მათისა 0, 3; ბრძანებისაებრ დეკანოზისა 6, 10; წესისაებრ მონასტრისა 6, 11; ძალისაებრ ჩუენისა 19, 3; კაცად-კაცადი თჳსისაებრ შრომისა მიიღებს სასყიდელსა 21, 2 (= I კორ. 3, 8); ნებისაებრ წინამძღურისა 13, 6 (მიმობ. 31გ).

ეგვიტარ-ი იგი 0, 25; 4, 13.

ეგრევე მსგავსად 2, 18.

ეგრევე სახედ 0, 3.

ეგრეთ: უკუეთუ ეგრეთ რაჲმე არს

[0, 5.

ეგუტერ-ი (εγυτηριον) ეკლესიაზე მიშენებული (ან ცალკე აშენებული) მცირე სამლოცველო: ეგუტერსა შინა 27, 2; ეგუტრისა მისისა კარსა 12, 1; სხუჲ საბურავი საკურთხეველისაჲ ორთა ეგუტერთაჲ სრულებით 34ა, 54.

ეგლოგია-ა: ერთი იგი (სეფისკუერი) ევლოგიად განეყოს გლაზაკთა და უძღურთა 21, 9.

ეკლესიარქ-ი. ნ. დეკანოზი.

ეპისკევეტობა-ა: დაღაცათუ ეპისკევეტობისაგან იყვნეს პრასტინნი და ბრძანებაჲ გამოვიდა მისევე [ვოტანიატ] მეფისაგან, რომელ, ვისცა ვისდა ეპისკევეტობისაგან მიცემულ იყოს, კუალად ეპისკევეტობასავე მიეჭკეს, გარნა ჩუენნი შეურყეველად დაშთენ 35ბ, 25 (სათანადო ადგილი აკლია ბერძნულს).

ეპისკოპოს-ნი 3, 2.

ეპიტირიტი-ი. ნ. იპიტირიტი.

ეპიტროპოს-ი: ლოდარიას ქმნისათჳს წინამძღურისა ეპიტროპოსთაგან და ძმათა 26, სათ. ნ. კიდევ აბარმადთან.

ერ-ი ხალხი: დიდსა და ერ-მრავალსა ქალაქსა 0, 4; დათხევად სისხლთა ჩემთა და თჳსთა ჩემთა და მრავლისა მის ერისა ჩემისა 1, 4; სადღუმლოჲ აღასრულოს და ერი აზიაროს 21, 4; სიმცრომსაგან მოსრულისა მის ერისა 21, 4. **საეროდ** 33, სათ. **საჯაროდ, публично.** ნ. ერისთავი.

ერგასის-ი: რიცხჳ ერგასისთაჲ 6, 3.

ერთბამად ერთად: აღვაშენენ ეკლესიანი ერთბამად სახელსა ზედა სამთა

ამათ ზეშთა საკვრველთასა 1, 3; შემდგომად ამისსა განმხიარულებულნი ერთბამად ყოველნი ტრაპეზად იწოდნენ 5, 7.

ერთ-გულ-ი (1) ერთი აზრისა: ბრძენმცა არიან და გულისკმის-ყოფელ, ერთ-გულ და ერთ-სიტყუა 4, 1.

ერთგულ-ი (2): და იყოს ერთი კელრად, უზაკუველი და ერთგული 6, 11; ერთ-ზრახვა-ჲ 6, 22.

ერთი მეორე: არა ჯერ-არს, რაჲთა ერთი მეორისა უმჯობესთა საზრდელთა იქუმევედეს 4, 2.

ერთ-სიტყუა-ჲ. ნ. ერთ-გული (1).

ერთ-სულ-ი: ერთ-სულ ქმნულთა მათთვის მონაზონთა 0, 2; ესე ყოველნი იყვენდ ერთ-სულ და ერთ-ზრახვა 6, 22.

ერთიერთ-ი: უბნობად ერთიერთისა 12, 11.

ერთმანერთ-ი: ერთმანერთისა ზემო ჯდომამ და ქუემო ჯდომამ 8, 2.

ერთობა-ჲ: ერთობისათვის და ზოგებით ცხორებისა ძმათა კრებულისათა 0, 10; რაჲთა იყვენ იგინი ზოგად მცხორებელ ერთობით 4, 1.

ერთობით-ი: ერთობითითა წამებითა და განშჯითა ზოგადითა 19, 2.

ერისთავ-ი, ერისთავთა მთავარ-ი, ერისთავთა ერისთავ-ი: ძისა სანატრელისა ერისთავთა მთავრისა ბაკურია-

ნისაჲთა 0, 2; დღესა დიდსა ხუთშაბათისასა საკსენებელი აღესრულებოდეს მამისა ჩუენისა ერისთავთა ერისთავისა ბაკურიანისათვის 21, 11.

ერისკაც-ი. ნ. საერისკაცოჲ.

ესევეთარ-ი: ესევეთარსა მას შორის დიდსა და ერ-მრავალსა ქალაქსა 0, 4; ესევეთარსა ამას შუენიერსა უდაბნოსა 0, 4; თანა-გუაყ ყოველთა ამათ ესევეთართათვის ზრუნვაჲ 1, 1.

ესე-ვინმე. ნ. იგი-ვინმე.

ესრე სახედ 6, 1.

ესუა. ნ. მესუა.

ექსამიტონ-ი (ἐξάμιτος ακαμιτ, оксамит) ქსოვილი, რომელიც ექვსი ძაფისაგან იყო მოქსოვილი: თეთრი ექსამიტონი 34ა, 55 (Дьяченко, 9, ყაუხჩ. 289).

ექუს-თავედ-ი: 2, 16 დრაჰკანი, მოქრილი რომანოზ დიოგენისა (1067-1071) და ევდოკიას მიერ. ნ. განძი.

ექუს-კარედ-ი: ხატი ექუს-კარელი 34ა, 8.

ექუსფსალმუნნი: ნ. დაწესებულნი.

ეშმაკ-ი, საეშმაკო-ჲ: საეშმაკო არს ესე 4, 7; ნუცა სხვთა რაჲთმე საეშმაკოსა მტერობისა ძვრის ზრახვითა განაძებთ ვის მღდელთაგანსა მონასტრით 7, 3. [ლად 21, 2.

ეჭუა-ჲ: მე არა ვეჭუ 19, 1; უეჭუ-

უ

ვანდ-ი თემში შემავალი სამხედრო ადმინისტრაციული ერთეული, თემის განყოფილება (βάνδον): გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ერთი პრასტინი, ზაუწი, იყო „თემსა შინა ვოლერონისასა, ვანდსა მისინოპოლისასა“ 2, 5; სხვა პრასტინი ჰქონდა „მასვე თემსა შინა, ვანდსა პერითორისასა“ 2, 6; აბაზ მაგისტროსს ეკუთვნოდა სოფელი ზრავიცი კესარო-

პოლითურთ, რომელიც მდებარეობდა „თემსა სერაქსასა, ვანდსა შინა ზავალტონისასა“ 2, 13. სოფოკლე ამ სიტყვას ტევტონური წარმოშობისად თვლის (ლათინურის გზით), მისი პირვანდელი მნიშვნელობა არისო „ბანერ“.

ვაჟინარ-ი მემარნე, ღვინის მწდე: და ერთი იყოს მემარნედ — ვაჟინარად 6, 12

(აქ უთუოდ „მემარნე“ და „ვაჟინარი“ სინონიმებია). იოვანეს და ეფთვემს ცხოვრებაში, რომელშიც ათონის ქართ-ველთა მონასტრის წესდების ნაწილებია შეტანილი, „ვაჟინარ“-ის ნაცვლად „მე-ვაჟინე“ იკითხება: „კელარნი სამხრად ყოვლადვე სატრაპეზოს მივიდიან და ეგრეთვე მევაჟინენი“ (96, 5); „დაეუბ-ნის მევაჟინესა: უკუეთუ სუბუქი ღვწოა იყოს, ყოლა ნუ ურთავ წყალსა, და უკუეთუ საშუალი იყოს, ჭერისაებრ ურთე, და უკუეთუ უმჯობესი-რე იყოს, ვითარცა ჭერ-იყოს (70, 6-10). ს ა ვ ა ე ი ნ რ ო - მ: [მამამან პავლე] აღა-შენა ეკლესიაჲ მელნიძათა ყოვლად წმი-დისაჲ... და მეტოქი როდოვილს ს ა ვ ა ე ი ნ რ ო მ თ ვიღრე სამზარეველოდ-მდე“: აღაპები, № 165.

სიტყვა წარმომდგარია *βαρυχαρι*-სა-გან; იგი ნაწარმოებია ბიზანტიურსა და ახალ ბერძნულში ხმარებული *βαρυχι* სიტყვისაგან, რომელიც „ქვევრს“, „კო-კას“ „ღვინის კურჭელს“ აღნიშნავს (ს. ყაუხჩიშვილი, ახალი წიგნი პეტრი-წონის შესახებ; „მნათობი“ 1956 წ. № 1, გვ. 177; *Georgica*, V, 155).

ვასილიკოსობა-მ: რომელსა პეტრი-წონ ეწოდების, რომელი-იგი ვასილი-კოსობად ჩინებულ არს 1, 3; სოფელი პეტრიწონისაჲ, რომელი ვასილიკოსო-ბად წოდებულ არს 2, 1 (*βασιλικος*). ვასილიკატის შესახებ ნ. *Литаврин*, 138-141.

-ვე (ნაწილაკი): რასავე მსახურებასა შინა 1, 5; რაჲთა ყოველმანვე გამომე-ძიებელმან რომლისავე პირისამან 0, 6.

ველიკობა-მ. ნ. ლიველიკობაჲ.

ველტიოს-ქმნა-მ (*βελτισμος* „გაუმ-ჯობესება“): სხუაჲ ოქრობეჲქედი ველ-ტიოს-ქმნისათჳს პრასტინთა ჩემთაჲსა 35ბ, 3.

ვენაქ-ი: ხილითა და ვენაქებითა 0, 4; თავისა ვენაქებითა და ყანებითა და მტი-ლებითა 2, 5; ანუ მიწაჲ; ანუ ვენაქი, ანუ ბოსტანი 32, 1.

ვერაგ-ი, სივერაგე: სივერაგით ზა-კულებად 13, 2.

ვეშაპაკ-ი. ეს სიტყვა პეტრიწონის ტიპიკონის ქართულ ტექსტში უნდა ყო-ფილიყო, მაგრამ არ გვხვდება, რადგა-ნაც სათანადო ადგილის შემცველმა ფურცელმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია. სა-მაგიეროდ იგი გვხვდება იოვანე და ეფ-თვემს ცხოვრებაში: „და მისცეს იკონო-მოსსა საშოალისასა ლიტრაჲ ერთი გან-ძი საშოალისათჳს წასაგებელად: სას-ყიდლად ქორაქანდელთა, ვეშაპაკთა და ჯაჭუთა და კელაპტართა“. ეს უნდა შეე-სატყვისებოდეს ბერძნულ *δραχονα-ριον*-ს, რომელიც გვხვდება ტიპიკონის ბერძნულ რედაქციაში და „დროშას“ ნიშნავს. დროშაზედ ეხატა ვეშაპი ანუ ღრაკონი.

ვეცხლ-ი: ჭუარი ერთი ვეცხლისაჲ 34ა, 6; ხატი შეშისაჲ ვეცხლითა შემო-ჭედილი 34ა, 9; სარუთითა და ვეცხლი-თა მოჭედილი 34ა, 10; პეტალოჲთა ვე-ცხლითა შემოჭედილი 34ა, 9.

ვეცხლისმოყუარება-მ: თუ ვითარ დაისაჯა გეეზი კეთროვნებითა ვეცხლის-მოყუარებისა მისისათჳს 21, 6.

ვიღრე, ვიღრელა: დიდიტან და ვიღ-რე მიმცირეთადმდე 3, 3; ვიღრე-ლა ჭე-რეთ დიდად დემესტიკოსად იყო 35გ, 11; ვიღრელა-იგი სოფელსა შინა ვიყვენით 0, 4; ვიღრელა ცხოვრებასა ამას შინა ვართ ყოფით 1, 1.

ვი-ეთ. ნ. ვინ.

ვითა: სწორი მისი დაიწეროს და დაიმტიკოს და წარიცეს ვითა ზემო დაგვწერია 36, 1; ვითა თავადივე ტიპი-კონი 36, 6.

ვითარ სახელ როგორ 0, 7; ვითარ-
სახენი შესაწირავნი 0, 8.

ვი-ნ, ვი-ნ-მე: ანუ სხუად ვინ 0, 25; სხუად ვინ 2, 16; ოდესღა-იგი არა ვის აქუნდეს კელმწიფებამ თავისა თვისისა უფლებად 4, 8. ვიეთ (ნათ. მრ. რი-ცხვისა): აზნაურებისათვის მონასტრისა და თავისუფლად ყოფისათვის ყოველთა-გან თვსთა ჩემთა და სხუათა ვიეთგანცა 0, 24; უკუეთუ ძმათა შემოწირულისა ანუ სხუათა ვიეთმე მიერ მოძღუანებუ-ლისაგან შემოიკრიბოს დრაჰკანი 21, 7;

არა უგულუბელს-ყოფად მცირეთა ცთო-
მათა ვიეთთამე 15, 7.

ვინამევე: არავის სხუსა მიკნინადმდე
საკმრისა, გინა ვინამევე მონახუეჟისა
1, 5 (საიდანმე?). [4 რადგანაც

ვინამთგან: ვინამთგან-იგი 13, 3; 13,
ვინამცა სადაც (где, куда): ვინამცა
პოონ 0, 5; განსლვად და რონინებად,
ვინამცა ენებოს 15, 1; ვინამცა მენებოს
35 ბ, 11.

ვიწყ. ნახე მოვიწყე.

ვინება-მ: ვინებისა შემთხუევად 9, 1.

ზ

ზაკუვა-მ: განზრახვამ ზაკუვისამ 18,
11. ზაკულებამ-მ: ზაკულებით აღაშფო-
თებდეს 4, 13; სივერაგით ზაკულებად
13, 2. უზაკუველ-ი: და იყოს ერთი
კელრად, უზაკუველი და ერთგული 6,
12. მზაკუვარი-ი: ვითარცა შინა-განმცე-
მელი და მზაკუვარი დაისაჯენ 18, 11.

ზარი-ი: ზარი და შიში 1, 3.

ზატიკ-ი: ზატიკთა შინა აღვსებისა-
თა 8, 8 აღდგომის დღესასწაულებზე.

ზე 1. საპირისპიროა ქუე-სი: ზე და
ქუე სლვითა ჩუენითა 5, 10; ზე დგანან
მსახურებად 8, 1;

2. დროს: უმბრწყინვალეს აწინდე-
ლისა ჩუენ-ზე ყოფილისა 11, 3.

ზედა: ყოვლითა ამით ზედა წერი-
ლით მონაგებითა 3, 1; ზედა სოფელნი
6, 5; ოდეს ზედა მწირველმან საადრემ-
ლომ აღასრულოს 21, 10.

ზედა-აც. ნ. ზედა-დებამ.

ზედა-დებამ-მ: ხარკად ზედა-აც ყო-
ველთა მწყემსთა კრებულისათა 15, 3.

ზედა-მდგომელ-ი: 1. ზედამდგომელ-
თა და განმგეთა 8, 1; ბრძანებასა მოე-
ლოდის ზედამდგომელისასა 5, 3. 2. პეტ-
რიწონის მონასტრის შენებისას ზედა-
მდგომელი ყოფილა გრიგოლ ვანელი:

ზედამდგომლობასა შინა ეკლესიისა და
მონასტრისა შენებისასა 30, 1.

ზედა მწირველ-ი 21, 10 პირველი
მწირველი; იგივეა, რაც უპირატესი
(Кекелидзе, Иерус. канонарь, 328).

ზედამხედველ-ი: ერთი რჩეული
იყავნ იბიტირიტად — ძმათა ზედამხედ-
ველად 6, 17; მოხუცებულთა და სნე-
ულთა ზედამხედველად და მფუფუნე-
ბელად 6, 16.

ზედა-ნართაულ-ი: ზედა-ნართაუ-
ლით მიწით და ყანებით მისითურთ 2, 6.

ზედაშე ზიარების შესამზადებლად
საკირო ღვინო: ზეთი და სანთელი და
მხვამელი და ზედაშე 31, 3; ზედაშე-
სა 6, 11.

ზეთ-ი: 6, 11; 6, 12; თვნიერ ზეთისა
10, 2; განვაყენებთ ზეთისაგან 10, 3;
უზეთოდ 10, 4.

ზემავალ-ი: ზემავალი ანუ ქუემდე-
ბარე ანუ თვთმოდრავი 18, 6; ზემავალი-
თა და ქუემდებარითა და თვთმავალითა
ყოვლითა 3, 1.

ზემო: დიდი ხუთშაბათი ზემო დაი-
წერა 37, 14; ვითარცა ზემო წერილ არს
27, 3; ვითარ-იგი ზემოცა ვთქუთ 19, 1;
კელითა ჩემითა, ზემო ქსენებულისა

გრიგოლისითა 36, 2; ზემო ქსენებულისა მონასტრისა პანაგიისანი 0, 3; ზემო ჯდომამ და ქუემო ჯდომამ 8, 2; ზემო ქსენებულნი ეგე მონაგებნი ყოველნი 2, 17.

ზემოათ: ზემოათ გიორგიწმიდითურთ 2, 2; რომელთაცა სახელები ზემოათ სწერიან 2, 17.

ზე-უკუშოყვანება-ა: სიწმიდესა ზე-უკუშოყვანებდეს 21, 10.

ზეშთა: ზეშთა საკვრველად დიდებულსა დიდსა მას წინამორბედსა და ნათლისმცემელსა ქრისტესსა 1, 3; ერთბამად სახელსა ზედა სამთა ამთ ზეშთა საკვრველთასა 1, 3.

ზიარ-ი: ზიარი არს და ზოგადი 4, 12. ნ. საზიარო.

ზიარება-ა: 1. საერთო: რამთა არავის აქუნდეს ზიარებაჲ რაჲვე რამთურთით 0, 24. 2. 0—2: ერი აზიაროს 21, 10.

ზითევ-ი: ყოველი მონაგები და საქმარი მამისა ჩუენისაჲ დედამან ჩუენ^ჲ 5 დათა ჩუენთა ზითვად მისცა და ჩუენ შიშუელნი დაგვტევენა 18, 8.

ზოგად ერთად, ერთობით, საერთოდ: ზოგად მცხოვრებელთათჳს 4, სათ.; რამთა იყვნენ ყოველნი იგი ზოგად მცხოვრებელ 4, 1; ზოგად ცხოვრებულთა 6, 2; ზოგად საცხოვრებელსა წესსა 4, 6; ქსენებისა ყოფისათჳს ზოგად მიცვალებულთა ყოველთა ძმათათჳს 0, 33; ჯერ-არს და სამართალ ზოგად ყოველთათჳს ქრისტიანეთა მართლმადიდებელთა მოლოდებად ზოგადსა მას ყოველთა კაცთა აღსასრულსა 1, 1; ძღუენისა მის უფალმან მოიღოს საზიაროსა

ტაბლასა და ზოგად იქუმეონ. ნ. ზოგადი, ზოგებით.

ზოგად-ი: ზიარი არს და ზოგადი ყოველთათჳს უცხოთ მოყუარებაჲ იგი და ქველის საქმე 4, 12; ერთობითთა წამებითა და განშჯითა ზოგადითა 19, 2. ნ. ზოგად.

ზოგებით: ერთობისათჳს და ზოგებით ცხოვრებისა ძმათა კრებულისათა 0, 10.

ზოლავარ-ი. ნ. საზოლავერო.

ზომ-ი, ზომიერ-ი: იგივე ზომი სამარხოჲ სანოვაგე 10, 2; წესიერად და ზომიერად 6, 1. შდრ. საზომი.

ზრახვა-ა: ძურის ზრახვითა 7, 3.

ზრუნვა-ა: თავს-ვიდევით ესევითარი ზრუნვაჲ 5, 10; ჯერ-არს ზრუნვად დღისათჳს სიკუდილისა 1, 1; თანა-გუაჲ ყოველთა ამთ ესევითართათჳს ზრუნვაჲ და ლუწოლაჲ 1, 1. ი: შესამოსლისა ფასისათჳს ვიზრუნეთ აღწერად 9, 1.

ზღვარ-ი: თავიეთ ზღვრითა 2, 1; ყოვლითა ზღვრითა მისითა 2, 12; თავისა ყოვლითა შემოწერილებითა და ზღვრითა 2, 4; თავისა ყოვლისა ზღვრითა 2, 5. შდრ. საზღვარი.

ზღვევა-ა (ἄσχετη) გაქირება: არცა თუ მკირედი ზღვევაჲ თავს-იღვას ვინ 4, 10; მათსა მას ზღვევასა რეცა ლმობიერად იჩქურებ 4, 11; ამის ყოვლისა თვნიერ ზღვევისა მშუებელ და მკმარებელ იქმნეს 4, 9. ე: ჯეროვნად განიწუართოს და, რამცა დაეკლოს, ეზღვოს მას 36, 5 (სამაგიერო გადაჰხდეს).

ზღუა-ა: ზღუთა და კმელითა 2, 17.

Ⓒ

თავ-ი: 1. ერთი ოთხ სახარებათაგანი: თარგმანებაჲ სახარებისა იოვანეს თავისაჲ 34ა, 27. 2. კარი (წიგნში): რი-

ცხუნი თავთანი 0, 6. თავსა ზედა თავში(?): რომელსა თვთოეულად გამოაჩინებენ თავსა ზედა გამოსახულნი ესე

რიცხუნი თავთანი 0, 6; 3. მთავარი: თავი მარტულთაჲ: მთავარმოწამესა და თავსა მარტულთასა ახოვნად მოღუაწესა წმ. გიორგის 1, 3. უ თავე ს-ი უმთავრესი: ეპის მწირველნი მღდელნი და ორნი იგი იკონომოსნი და დეკანოზი და დომიარი და სხუათა უთავესთა ძმათაგანი 9, 2.

თავად-ი 1. თვითონ: თავადმან ღმერთმან განავოს 8, 2; თავადსა წმიდასა ღმრთისმშობელსა 36, 6; თავადსა მას წმიდასა გიორგის 1, 3; რაჲთა თვთ მათ თავადთა და რომელნი-იგი ჰმსახურებენ მათ 28, 1; და წარიცეს ვითა თავადივე ტიპიკონი და ნუოდეს ნუმცა განსრულ არს მონასტრისაგან ჩუენისა თავადი ტიპიკონი 36, 6.

2. მხარის გამგე, ἄρχων: რომელმან კელით წერილი იცოდის, მწიგნობრობასა იქმოდის და თავადსა თანა მიივლინებოდის 24, 1. შდრ. მთავარი, მთავრობაჲ, განმგებელი.

თავადობა-ჲ გამგებლობა: სხუჲჲ ოქრობეჭედი ერთი უბრალოებისათჳს კარს თავადობისა ჩემისა [კარს (ე. ი. ყარს-ში) რომ თავადად ანუ გამგებელად ვიყავიო]. ნახე თავადი 2, შდრ. მთავარი, მთავრობაჲ.

თავის კუეთა-ჲ: თავის კუეთასა წმ. იოვანეს ნათლისმცემელისასა 37, 15; ათორმეტი [დრაჰმანი განეყოს] თავის კუეთად 37, 16.

თავიეთ თავიანთი: ესე ყოველნი თავიეთ ზღვრითა და სინორითა 2, 1; თავიეთ ყოვლითავე ზღვრითა 2, 8; თავიეთ უღლებითა ყოვლითა და თესულებითა 2, 8; რაჲთამცა აიღეს ძმათა თავიეთ შესამოსლისა ფასი 9, 3; ქორაქანდელნი ვეცხლისანი ორნი თავიეთ ჭაჭუებითა 34ა, 20 (მიმოხ. 17გ).

თავითგანვე 8, 5; პირველად თავითგანვე 2, 1.

თავისა: სრულებით თავისა ყოვლითავე პირველითგან შემოწერილითა ზღვრითა 2, 2; თავისა სოფელი პრილონგი 2, 9 (მიმოხ. 17გ).

თავისუფალ-ი: რაჲთა იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თვთ-ქელმწიფე 3, 1; და ეგრეთვე ყოველთაგან მთავართა და კელმწიფეთა მსოფლიოთა არს თავისუფალ მონასტერი ჩემი 3, 3; სხუჲჲ ოქრობეჭედი ერთი თავისუფლად ყოფისათჳს პრასტინთა ჩემთაჲსა 35ა, 8.

თავ-მოთნებით სხვის უკითხვად, თავის ნებისაებრ: თავ-მოთნებით განაგებდეს რასმე 4, 9.

თავს-ღება-ჲ, ი: თავს-ვიდევით ესე-ვითარი ზრუნვაჲ 5, 10; არცა თუ მცირედი ზღვევაჲ თავს-იღვას ვინ 4, 10; ვითარ უკუე არა უფრომსად თავს-ვიღვათ და დავიმარხოთ 0, 4; რაჲთა არაოდეს თავს-იღვან განგებად რაჲმე 17, 4; სიცივისა და სიშიშულისა თავს-ღებად ჰმაჩუენებლობ 4, 11. თავს-უც (თავს-მიც, თავს-გიც): რომელთათჳს არცა ერთი რაჲ შრომაჲ გინა ჰირი თავს-უც 5, 8.

თავ-ყოფაჲ: ჭეროვნად და სამართლად შემირაცხიეს თავ-ყოფაჲ მათი საწინამძღუროდ 25, 1.

თავკედლობა-ჲ: საკმარსა მას უქმრად გამოაჩინებენ თავკედლობით 4, 6; უწინამძღურობისა და თავკედლობისაჲ არს სასწაული 15, 4.

თანა-აღმატება-ჲ: და უკუეთუ უმეტესად და უდიდესად აღემატოს შემოსავალი მონასტრისა ჩუენისაჲ, თანა-აღემატებოდენ სტუმართ მოყუარებისაჲცა ესე წესი 29, 9.

თანა-განზრახვა-ჲ ბჭობა, ერთად მოლაპარაკება: თანა-განზრახვითა მოღუაწეთა და კელისუფალთა მონასტრისათა 5, 4.

თანა-ღება-ა: თანა-გაც ყოფად 21, 2; უფროჲს-ლა თანა-აც ესევეითართა მათ 4, 6; თანა-აც ყოველითა მოსწრაფებითა წარმართებად 19, 1; თანა-აც ყოველთა მორწმუნეთა 27, 1; თანა-გუაც ყოველთა ამთ ესევეითართათჳს ზრუნვაჲ 1, 1. 5. თანა-ნადები.

თანა-დგომა-ა: ზოგად ყოველთა წამებითა და კელისუფალთა თანა-დგომითა 19, 5 (დახმარებით).

თანა-მელღძლე ღვიძლი: შესავედრებელად და საქარად ჩემდა და თანა-მელღძლისა ძმისა ჩემისა სანატრელი-სა აბაჲ მაგისტროსისა 0, 2.

თანა-მოღმეობა-ა: ზრუნვად მათ-თჳს თანა-მოღმეობით ყოველითა გულისითა 15, 3.

თანა-ნადებ-ი ვალი: ვითარცა ხარკ-სა და თანა-ნადებსა საღმრთოსა 12, 6; გარნა გლახთა ზოლო მიეცემოდის საკარგავი, რომელნი ეკლესიასა კმსახურებდენ და თანა-ნადებსა თჳსსა გარდა-იღდიდენ 32, 2; თანა-ნადებისა აღსრულებითა 9, 1.

თანა-შემწე: დიდთა დღესასწაულთა სხუათაცა ძმათა მისცემდეს მამასახლისი თანა-შემწედ მნათისა 6, 11; **თანა-შემწეობა-ა:** საქმისა ამის თანა-შემწეობამან 5, 10.

თანა-შეწევნა-ა: და არა თუ სხჳსა ვისიმე თანა-შეწევნითა 18, 10. ნ. თანა-შემწე.

თანა-შეწირვა-ა: საღმრთოსა მას შინა სადღუმლოსა უამისა წირვისასა თანა-შეწირულ იქმნას სამი სეფისკუერი 21, 9.

თანა-წამება-ა: ძმანი ყოველნი თანა-წამებნენ მას 21, 10.

თანა-წარუვალად: ვითარცა ხარკსა და თანა-ნადებსა საღმრთოსა, ესრეთ ჯერ-არს გარდაჲდა თანა-წარუვალად 12, 6.

თაფლ-ი 6, 12.

თაყუანის-საცემელ-ი: თაყუანის-საცემელითა და სარწმუნოთა ოქრობეკლითა 2, 9.

თევა-ა: დამესა ათევენ ძმანი 8, 7.

თევზ-ი: თვნიერ თევზისა 10, 2. ნ. სათევე.

თემ-ი (მῆμα) სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეული, რომელიც ვანდებად იყოფოდა; პეტრიწონი მდებარეობდა ფილიპუპოლისის თემში: (მონასტერი ავაშენეო, ამბობს გრიგოლი,) თემსა შინა ფილიპუპოლისასა, საზღვართა შინა სოფლისა მის, რომელსა პეტრიწონ ეწოდების 1, 3; სხუაჲ ოქრობეკელი ერთი უბრალოებისათჳს თემისა ზმოლინაჲსა 35 ბ, 8. სხვა მოწმობები ნახე ვანდთან.

თესულ-ი (ნათესი, თუ სახნავ-სათესი ადგილი?): თავიეთ უღლებითა ყოველითა და თესულებითა და ყოველითა ალაგითა და შემოსაელითა 2, 8.

თითო, თვთო: ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად და თითოსა — მწუხრი 10, 3; სამშაბათსა და ხუთშაბათსა თვთო კრასაულსა სუმიდენ 10, 2; თვთო კრასაულსა — მწუხრი სერობასა 10, 4 (მიმოხ. 6).

თითოეულ-ი, თვთოეულ-ი: აიღებდეს თითოეული ამათგანი დრაჰკანსა ოცსა 9, 2; ძალისაებრ თითოეულისა 1, 1; თითოეულისა ჩუენისა საქმეთა 1, 1; თითოეულად წერილ არიან 2, 14; მიცემად ვისამე თითოეულთა ამათგან 18, 6; თვთოეული ამათგანი 9, 2 (ორჯერ); ძმათა ყოველთა წესისაებრ თვთოეულმან ყოველმან მუკლნი მოუდრიკნეს 5, 7. **თვთოეულად:** თ. გამოაჩინებენ 0, 6; რომელთაცა სახელები თვთოეულად ზემოთ სწერიან 0, 17 (მიმოხ. 6).

თითო-სახე სხვადასხვა: გულის-სათ-

ქუმელითა თევზითა და თითო-სახითა ნაყოფითა 0, 4.

თირკუმელ-ი: გულთა და თირკუმელთაჲსა 5, 8.

თნება-ა: ფრიად მთნდა და ჯეროვან მიჩნდა მათი იგი წესი და განგება 0, 3.

თორნე: ფურნე და თორნე განჭურვებულნი 29, 2.

თულ-ი ძვირფასი ქვა: ამათგანნი უმრავლესნი შემკულ არიან თულეებითა პატიოსნითა 2, 18; ჯუარი წითლითა თულეებითა 34ა, 6; სახარებაჲ ერთი ბერძული, რომელსა ზედა სხენან თულნი დიდფასისანი 34ა, 21; ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ თულეებითა, რომელთაგან აკლს თული ათერმეტი 34ა, 13; და ზედა ხუთი თული მკიე იაგონდი 34ა, 7. (მიმოხ. 10ე).

თულ-ხუმა-ა, ა—(ჰ)2 (უპირდაპიროდ) თვალის დადგმა, თავისად მოწადინება: ანუ რასაცა გუარსა სახესა შემოსავალთა მისთაგანსა თულ-ახუნეს და მიიხუეჭოს 18, 5 თვალი დაადგას. **თულ-უხუავი** პირუთვნელი: თვალ-უხუავისა მის 5, 8.

თუ რომ: მეშინის, თუ ნუთუ საენებელი და დასაქლებელი რამე შეამთხვონ მონასტერსა 24, 2. ნ. ანუთუ, გინათუ, თუცათუ.

თუე: თუესა სეკდენბერსა ოცსა 21, 1; თუესა დეკენბერსა 36, 1. ნახე სათუენი.

თუცა თუ თუნდაც რომ: თუცა თუ არა დაპკლებოდის რიცხუსა 31, 5.

თუმავალ-ი, **თუმოდრავ-ი,** **თუმძრავ-ი:** ზემავალითა და ქუმედებართა და თუმავალითა ყოვლითა 3, 1; მოძრავნი და თუ უძრავნი და თუმძრავნი 0, 8; ძრავლითა და უძრავითა და თუმოდრავითა ყოვლითა 2, 17; ზე-

მავალი ანუ ქუმედებარე ანუ თუმოდრავი 18, 6.

თუმოდრავი. ნ. თუმავალი.

თუმბყრობელ-ი: ბელითა წმიდათა და თუმბყრობელთა მეფეთაჲთა 2, 13; ბელითა წმ. და თუმბყრობელისა მეფისა ჩუენისაჲთა 2, 18; ბრძანებითა წმ. და თუმბყრობელისა მეფისა ჩუენისაჲთა 35გ, 12.

თუმფლობელ-ი: რაჲთა იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თუთქელმწიფე, თუმფლობელ და დაუმონებელ 3, 1.

თუმფლობელობა-ა: ოქრობეჭედი ოთხი მონასტრისა ჩუენისა პეტრიწონისაჲ უფლებისათჳს და თუმფლობელობისა 35 ბ, 5.

თუთო: თუთო სანთელი 12, 2; თუთო დრაპკანი 37, 2; თუთო კრასაულსა 10, 2.

თუთოეულ-ი. ნ. თითოეული.

თუთო-სახე სხვადასხვა: და სხუაჲ წიგნები თუთო-სახეთა პირთათჳს სამოც და ექუსი 35 ა, 15. **თუთო-სახეობა-ა:** ყოვლისა ფერისა თუთო-სახეობისათჳს 34, სათ.

თუთრჩულ-ი თავის ნებით მოქმედი. **თუთრჩულობა-ა** თავის ნებაზე მოქმედება: განშორებაჲ თუთრჩულობისაგან (რამეთუ თუთრჩული ყოველი მარადის მცთომ არს და გამოუცდელ და დაუმტკიცებელ) 15, 8; და ევნოს მას შინა მყოფთა მათ თუთრჩულობითა მით 4, 6; ხოლო თუთრჩულობით მოღუაწებასა და საჩუენებელად ქმნილსა შეუდღეს მარადის საცთური 15, 12.

თუთძრავ-ი. ნ. თუმავალ-ი.

თუთქელმწიფე: რაჲთა იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თუთქელმწიფე, თუმფლობელ და დაუმონებელ 3, 1.

თუნიერ: თუნიერ ყოვლისა მსახურებისა 3, 1; თუნიერ ზეთისა იმარხვიდენ

10, 2 (შდრ. უზეთოდ 10, 4); თზნიერ თევზისა 10, 2; თზნიერ ბრძანებისა უზუცესისა 15, სათ.; თზნიერ მამასახლისისა, თზნიერ მამისა 6, 2.

-თვს: უკუეთუ სიბერისათვს (=სიბერის გამო), გინა სიბერესა დიდსა მიწევისა მიზეზითა 4, 5.

თვს-ი: ყოველნივე თვსნი და ნათესავნი და ყრმანი ჩემნი 18, 9; აზნაურებისათვს მონასტრისა და თავისუფლად ყოფისა ყოველთაგან თვსთა ჩემთა, შორიელთა და მახლობელთა 0, 24; აზნაურად ყოფისათვს მონასტრისა კელმწიფებისაგან თვსთა და ნათესავთა ჩუენთაჲსა 18, სათ.; რაჲთა იყოს იგი აზნაურ

და თავისუფალ ყოველთაგან შორიელთა და მახლობელთა თვსთა და ნათესავთა ჩემთა 18, 1; ჩემისა და თვსთა ჩემთა დღესაკუნებელისათვს 21, სათ.; უკუეთუ გამოჩნდეს გინა მტკიცეთა და ჭეშმარიტთა თვსთა ჩემთაგანი, ანუ თვსად ჩემდა სახელ-დებულთაგანი ვინმე 18, 5; ანუ თუ თვსთაგან მამასახლისისათა 8, 10.

თვსება-ჲ ნათესაობა: მანვე პირველმან გამოარჩიოს მეორედ წინამძღურად ყოფადი იგი მწყემსად ძმათა, გარნა არა თვსებისა გინა მეგობრობისა მიზეზითა, არამედ ძმათა ყოველთა წამებითა 5, 2.

7

იაგონდ-ი: და ზედა ხუთი თუალი მკიე იაგონდი 34 ა, 7.

იადგარ-ი: გამოკრებული იადგარი 34ა, 45 (μηναιον εξαοχθριον). სიტყვა წარმოშობით სპარსულია (گدگس ხსოვნა; სახსოვარი).

იასპ-ი: ბარძიმი ერთი იასპი 34ა, 14 (ιασπιδ яшма, драгоц. зеленый камень).

იგი ვინმე მავანი: მას ვისმე ესე-ესე ვინმე ჰმუენინ თანა-შემწედ საქმისა, და ამას ვისმე — სხუაჲ ვინმე.

ითიკა: წიგნი ერთი წმ. ბასილის ითიკა (τὰ Ἰθικὰ) 34ა, 29.

იკონომოს-ი, კონომოს-ი მონასტრის სამეურნეო ნაწილის გამგე; მოურნეთათვს და მოლუაწეთა მონასტრისათა, რომელ არიან იკონომოსნი და ეპიტროპოსნი 16, სათ.; თზნიერ ეპიტროპოსთა და იკონომოსთა 16, 1; კელისუფლთათვს მონასტრისათა, რომელ არიან კონომოსნი და აბარმადნი 0, 22; ლოლარიას-ქმნისათვს და ანგარიშის ყოფი-

სა იკონომოსთა და სხუათა მსახურთაჲსა წინამძღურისაგან 0, 32. [აქედან ჩანს, რომ იკონომოსი „მსახურაა“]. პიტაკი ვოტანიატისაჲ, მიწერილი იკონომოსსა თანა მისინოპოლისისასა 35ბ, 25; დიდი იკონომოს-ი ეპიტროპოსი: ჭერ-არს და სამართალ, რაჲთა წელიწადსა შინა ორ გზის დიდი იკონომოსი გაიკითხვიდეს სხუათა იკონომოსთა და მსახურთა და ლოლარიასსა უქმოდის 26, 1; აპოტიქსსა შეუქმოდის დიდი იკონომოსი და მამასახლისსა მისცემდეს 26, 1. დიდი იკონომოსი ორი ყოფილა პეტრიწონში; ისინი პირველ დასს ეკუთვნოდნენ და წელიწადში 20 დრაჰკანს იღებდნენ (9, 2). ბერძნულ რედაქციაში დიდი იკონომოსის ნაცვლად ეპიტროპოსი არის. ეპიტროპოსივეა საზოგადოდ იკონომოსის ნაცვლად იმავე ბერძნულ რედაქციაში (6, 5). ს. ყაუხჩიშვილი ბერძნ. „ეპიტროპოსს“ იკონომოსად თარგმნის (გვ. 161). კონომოსი (0, 22; 0, 32) რომ შესაძლებელი ფორმაა, იქედან ჩანს, რომ ათონის ივერთა მონასტრის ალაპებში

კონომოსი და საკონომოსო გვხვდება (№ 158).

[ტაბლასა 8, 1.

ინაქ-დგმა-ა: რომელთა ინაქ-ედგას ინდიკტიონ-ი: მეშვდესა ინდიკტიონ-სა 36, 1 [ინდიკტიონი პირველ სექტემბერს იწყებოდა: ალაპები № 144].¹

იოტაოდენ-ი მცირეოდენი: ანუ თუ იოტაოდენი ერთი რქაჲ გამოილოს ამის-გან 33, 1.

იპიტირიტ-ი (ἰπιτηριτης): იპიტირიტად — ძმათა ზედამხედველად 6, 17.

იპომნიმაჲ (ἰπομνημα) 35გ, 10 (იგივე უნდა იყოს, რაც მოსაკსენებელი წიგნი 35გ, სათ.). მოხსენება; გადაწყვეტილება (ყაუხჩ. 298).

კადრება-ა: რომელმან ეგვეითარი იგი უსამართლობაჲ ყოფად იკადროს 37, 5.

კანანარხ-ი (←კანონარხ-ისაგან): და სხუანი კერძოდიაკონნი ორნი წიგნის მკითხველად და კანანარხად 6, 9 (აჲ *κασιναρχειν*). *Κασιναρχης* — კანონის დამწყები, ე. ი. პირი, რომელიც წამოიწყებდა პირველ მუხლს საგალობლისას, რომელიც უნდა მგალობლებს ეგალობათ. იგივე უჩვენებდა, რომელ ხმაზე უნდა ეგალობათ. „Что вроде уставшика (კ. კეკელიძე *Иер. канонарь*, 320). ამ სიტყვისაგან მოდის კანანახება („აქა მღვდელ-მონაზონი ნემსაძე მიკანანახებდა: მინაწერი А — 186-ზე; Ф. Жордания, *Описание I*, 198—199) და დღევანდელი „კარნახი“.

ისოკოდიკონ-ი (*ισοκώδικον*) 35გ, 1 საგადასახადო დავთარი: ისოკოდიკონი სოფლისა პრილონგისაჲ 35გ, 2. „აღწერის დავთარი, საგადასახადო დავთარი, писцовая книга, податная книга. თვით სიტყვა გვიჩვენებს, რომ ეს უნდა იყოს არა დედანი, არამედ პირი (წით) დავთრისა“ (ყაუხჩ. 289).

იწრო-ა: იწროჲ რამეჲ ცხორებაჲ 0, 5; მახრული ყელ-იწროჲ კუტალი 34გ, 8.

იჭუ-ი: ვითარ-იგი არავეს აქუნდა იჭვ 6, 1; რომელთა მიერ იჭვ საგმობელი შეიქმნებოდეს 17, 2. ნ. ეჭუაჲ.

ბ

კანდელ-ი (*καυδῆλα* ლათ. *candela*-საგან) ზეთის სანათური (ე. ი. სანათური, რომელსაც საწვავ მასალად ზეთი აქვს), лампада, свечильник: სანთელთა მიერ და კანდელთა 0, 18; 36, 1; კანდელთა მიერ და სანთელთა 12, სათ.; სამნი კანდელნი 12, 1; სამი კანდელი 12, 1.

კანდელაჲ-ი: და ერთი იყოს მნათედ-კანდელაჲად 6, 11. ბერძნ. *καυδη-λάπτης* სიტყვამ პირველად კანდელაჲ-ი მოგვცა (საბაწმიდის ტიპიკონი А—158: *ჟორდანი, Описание I*, გვ. 193), შემდეგ იგი კანდელაჲ-ად იქცა², ე. ი. ფტ კომპლექსის ნაცვლად კ მივიღეთ. შდრ. ტიმოთესაგან მიღებული კიმოთე.

კანი-ი. ნ. კაწინი.

¹ 15-წლიანი ინდიკტიონებით წელთაღრიცხვას საბერძნეთში საფუძვლად დაედო გადასახადების დავთრების გადასინჯვა, რაც ყოველ 15 წელიწადში ერთხელ ხდებოდა (Ф. Успенский, 810).

² ჩვენში მიღებული იყო წესად, რომ თუ ერთ ჩამომავლობაში პაპა, მამა და შვილი მღვდლები იყვნენ, შემდგომი თაობა გვარად კანდელაჲს ირქმევდა. მაგ., საჯავახოს კანდელაჲები წარმოშობით ქორიძეები არიან, სამტრედიისა კი—ნიკურაძეები. ცნობილმა ლოტბარმა და მუსიკის მცოდნემ ფილიმონმა გვარის გამოცვლა არ ინება და ქორიძედ დარჩა. მისი ახლო ნათესავეები კი კანდელაჲეზად იწერებიან.

კანკელ-ი (καγκέλλοι საკუთხეველის ტიხარი): კანკელი დიდისა კონქისაჲ 34ა, 12 (τέμπλον); წინა კანკელსა (ἐν τῷ; καγκέλλοις) 12, 1.

კანონ-ი საეკლესიო წესით დადებული სასჯელი: კანონსა დაესდებ 6, 3; ხოლო ცთომილი იგი გარეგან მონასტრისა დაიწესოს მიცემულისაებრ მისდა მამასახლისისა მიერ კანონისა 7, 2; მცნებაჲ კანონისაჲ 0, 2; კანონებით დაშჯითა 27, 1; განკანონებით და დაშჯილებით 21, 9.

კართი-კარად: კართი-კარად რორინებად 9, 1.

კარავი-ი: კარავი დიდებისა ღმრთისაჲ 0, 2.

კარელი-ი: ხატი კარელი 34ა, 4.

კატასტროს-ქმნა-ჲ აღნუსხვა საფინანსო უწყების დავთარში, საგადასახადო დავთარში შეტანა: სამეუფოჲ წიგნები, რომელნი კატასტროს-ქმნილ არიან (καταστρωμένη რომლებიც აღრიცხულია) სიკრიტონთა შინა 35ა, 15 [კატეხეტიკონი ნიშნავს, რომ სათანადო საბუთი აღნუსხულია (საფინანსო) უწყების დავთრებში. (ყაუხჩ. Georgica, 8, 235. დამოწმებულია Dölger).

კაცობრივი-ი: საღმრთოთაჲ საქმეთა შინა და კაცობრივთა 3, 1.

კაწინი-ი (καυσίσιον „კალათი“?): მივეც ვეცხლისა კაწინი ერთი დიდი თეთრი 34ბ, 5; და სხუჲა მივეც მცირე კაწინი ერთი ვეცხლისაჲ, ოქრო-ცურვებულნი და კანინი მისი 34ბ, 6 (ს. ყაუხჩიშვი. καυσίσιον-ს „კაწინად“ თარგმნის, 243).

კედელი-ი, რვა-კედლოვანი-ი: და სხუჲა ხატი ერთი შემეფტონითა, რვა-კედლოვანი 34ა 3 (ὄκατρυαίς).

კეთილი-ი 1. (ზედსართ.): ჩუეულნი კეთილად ცხორებასა 0, 4; კეთილად აღესრულებოდენ 8, 1; კეთილად შეზა-

ვებულ 8, 1; კეთილად მსახურნი ძმანი ქრისტესნი 21, 5 *благочестивые братья во Христе*.

2. (არსებ.): ყოვლითა კეთილითა 0, 4.

კეთროვნება-ჲ: თუ ვითარ დაისაჯა გეეზი კეთროვნებითა 21, 6.

კელაპტარი-ი: სასანთლენი კელაპტარნი მრავალნი 2, 20.

კელარი-ი (ლათ. cellarius, აქედან ბერძ. *κελλάριος* ან *κελλαριτης*): და ერთი იყოს კელრად, რომელ არს ოსტიგანი 6, 12; რაჲცა გუარი ნუგეშინის-საცემელი, — საჭამადი ანუ სასუამადი, — შემოვიდეს მონასტრად, ჯერ-არს, რაჲთა ყოველი იგი კელარსა მიეცეს და მან ჯერისაებრ განწესებულისა ამის წესისა წარაგოს საკმრად ძმათა 8, 10.

კენტინარი-ი (κεντηάριον, centenarium-ისაგან) „ასიანი“, ე. ი. ას-ლიტრიანი: აპოლიქსი მიხაილ მეფისაჲ სამისა კენტინარისაჲ და ოცდა შუდისა ლიტრისაჲ 35ბ, 19; აპოლიქსი განძისაჲ სამისა კენტინარისაჲ 35ბ, 21. ნახეთ კიდევ კენდინარი ჩემს ნაშრომში, რომელ-ა „გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანეს და ეფთვიმეს ცხოვრების მიხედვით“ (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3), 1946, გვ. 108.

კერვა-ჲ. ნ. უკერავი, შეკერული.

კერძი 1. რაჲთა მონასტერი ჩემი აზნაურად ეგოს ყოველთაგან თვსთა ჩემთა და უცხოთა და სამეუფოჲსაგანცა კერძისა და საპატრიაქოჲსა 18, 10.

2. მხარე (ეკლესიის მგალობლებისა): ნუმცა ჰყოფენ ურთიერთას სწრობით ფსალმუნებასა მას, ნუცა პირველ განსრულებისა ერთისა კერძისა მემკრეთა გალობისა მეორისა კერძისანი დაიწყებენ 12, 7; ფილიპოპოლისა კერძისათა 6, 5. ნ. მკარი, მემკრე.

კერძო: სამხრით კერძო 1, 1.

კერძოდიაკონ-ი (ἐπίσκοπος): და სხუანი კერძოდიაკონნი ორნი წიგნის მკითხველად და კანანარხად 6, 8.

კეფ-ი ქიქის ჭურჭელი, ბოთლი (?): სხუად ბროლისა მცირე კეფი ერთი, გამოქანდაკებული 34გ, 5; მუქამი კეფი ერთი ძუძოანი 34გ, 7; მახრული კეფი ერთი 34გ, 12; მწუანე მინაჲ კეფი ერთი 34გ, 12 (ყაუხჩ. 291-2). კეფი გრაგნილის ფურცელს ერქვა (ი. ჯავახიშვილი. ქართული დამწერლობათა-მკოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. 1949, გვ. 63), მაგრამ აქ სხვა მნიშვნელობითა ნახმარი. „ბრონოლრაფში“ იკითხება: სიავნიცა და სამსხვერპლონი და კეფანი და ფიალნი ოქროსანი და ვეცხლისანი და რვალისანი“. სათანადო აღგილას ბერძნულ დედანში (ს. ყაუხჩიშვილის თანახმად) „კეფანი“ სიტყვის ბაღდად τὰ παρεια ყოფილა (τὰ παρεια—სასაკმეველე, საცეცხური: ლევიტ. 10, 1). არც ეს მნიშვნელობა უდგება აქ. შდრ. ყაუხჩ. 291-2.

კიდე: რაათა დედაკაცი არასადა დამბრკოლებელ იქმნას, არამედ კიდე ხოლო სოფელთა შინა და აგარათა იყვნენ 23, 1. კიდე-ყოფა-ა: ძმათაგან კიდე-ყოფად 9, 1.

კიდევნად განკერძოებით: არცა სადღუდარისა ჭურჭლისა ჯერ-არს ქონებად, არცა წუენისა ქმნად, გინა კიდევნად ტაბლისა შემზადებად 4, 4.

კირუ: მეფისა კირუ ალექსისა 2, 18 (βασίλειος κυρίου Ἀλεξίου; შდრ. τὸν κυρὸν Μιχαήλ 35ა, 12-ის შესატყვის ბერძნულ ტექსტში).

კიურა: მონასტრისა კიურა ეფვროსინესი 35ა, 3 (κურὰ Ἐφροσύνης).

კლება-ა: რომელთაგან აკლს თუალი ათერთმეტი 34ა, 13.

კლემაქს-ნ-ი: სხუანი ორნი წიგნნი, კლემაქსნი 34ა, 33 (Κλημάκας).

კმა: კმა არს მათდა 5, 9.

კნინ-ი: არავის სხვა მიკნინადმდე საქმრისა 1, 5. კნინოდენ-ი: დიდი გინა მცირე, კნინოდენიცა 29, 8; ჯერ-არს, არამედ კნინოდენ 4, 5.

კოვზ-ი: კოვზი ვეცხლისაჲ ერთი 34ა, 16.

კონომოსი. ნ. იკონომოსი.

კონქ-ი: კანკელი დიდისა კონქისაჲ 34ა, 12.

კოშკ-ი: აღიშენოს უკუე სამწირომსა მის თანა ბორცუსა ზედა კოშკი ერთი 29, 4.

კრასაულ-ი, კრასოვოლ-ი (κρασавъ-лю) ღვინის სასმისი, კათხა 8, 6; 8, 8; 10, 2; 10, 3; 10, 4.

კრებულ-ი მონასტრის პირადი შედგენილობა (სოხასტრებში მყოფი პირების გამოკლებით): ზოგად მცხოვრებელთაჲს კრებულისა ძმათა 4, სათ.; ერთობისათჲს და ზოგებით ცხოვრებისა ძმათა კრებულისათა 0, 10; ძმათა კრებულისათა კეთილად ნუგეშინის-ცემითა 37, 1; შორის კრებულისა 0, 21. კრებულისა-ა 0, 32 მონასტრის კრებულის წევრი. ნ. საკრებულოა.

კრძალვით, კრძალულოად: კრძალვით დამარხვისათჲს გუჯარისა ამის განსაგებელისა 33, სათ.; კრძალულოად დამარხვისათჲს წიგნისა ამის განსაგებელისა 0, 39.

კუფრექს-ი (κῆρυξ „ქადაგება“) ერთი წყება მოკლე-მოკლე ლოცვებისა, რომელთაც მღვდელი (ან დიაკონი) ამბობს და რომელთაც მოსდევს მგალობელთაგან: „უფალო შემეწყალებ“ (ან შეგვწყალებ), რომელიც მეორდება რამდენიმე, „მოგუმადლენ უფალო“, „შენ უფალო“, და, უკანასკნელ, „ამინ“,

არცალა თუ კუერექსსა შინა იკსენებოდის სახელი მისი 3, 2 (ბერძნულად, და აქედან სლაურად, მას ჰქვია ეკტენია).

კულა (უმარცვლო უნით) ხოლო, კი: უკუეთუ კულა უამთა ცვალებითა 9, 5; უკუეთუ კულა სრულიად მოუძღურდეს 29, 3 (აქ მას უძღვის სხვა „უკუეთუ“: „უკუეთუ დაუძღურდეს ვინ მოსრულთა მგზავრთაგანი“); უკუეთუ კულა ინებოს ვინ დაქსნად სჭულისდებამ ესე 33, 1.

კურთხევათა-ა, კურთხევა-ნ-ი: სხუამ წიგნი ერთი, კურთხევათაჲ 34ა, 39.

კუტალ-ი: დოქივით გამოყვანილი კურჭელი წყლისათვის: პირ-ცხავი კუტალი 34გ, 6; ყელ-იწროჲ კუტალი 34გ, 8.

კვრიაკე დღე: კვრიაკე დღე თვთ სუფლოჲ არს 7, 4. კვრიაკისა ძალთა კვირაძალებში, в воскресные навечерия.

ზ

ლარნაკ-ი (λάρνᾰξ, — χος) კუბო: ვყავთ ჩუენ ბრძანებისაებრ მისისა და მოვიყვანე ლარნაკი მისი აქა მონასტერსა და ეკლესიასა სამარხოსა ჩემსა და მუნ დავდევდით საფლავსა შინა გუამი მისი 2, 11.

ლეღატ-ი: (ლ. legatum. სიტყვა ლათინურია, მაგრამ მოდის ბერძნულის გზით. ამიტომჲა შიგ ლ): რამთამცა ნათესავთა ჩემთა გინა მსახურთა ჩემთა ლეღატისა დატეობისათჳს... უკუეთუ გამოჩნდეს ვინ და იტყოდის, ვითარმედ: „არა მაქუს ლეღატი“, აიღოს ათორმეტი ფოლი ლეღატად მისა (ἀγὰρ λέγεται) და სხუამ სამართალი არამ აქუნდეს 18, 2; და რომელი-რამ მათდა მიმიცემია, გინა ლეღატად დამიც 18, 10 (ἀγὼ τε λέγεται τοῖς δῶδεκα ἡ εἴς τὸ δῶσα); და ხოთათორისა მოცემული ჩემდა ლეღატად ყელსა სასუენებელი ჭუარი 34ბ, 2; ეგრეთეე დაწვერა ანდერძსა შინა თჳსსა სანატრელსა ძმასა ჩემსა და მოეცა ლეღატად ნაწილად ჩემდა სოფელი ზრავიკი კესაროპოლითურთ... ესე სოფელი და ციხე, რომელი ლეღატად ჩემდა დაეტევა მას 2, 13.

ლეღატის ამღებელ-ი 18, 2 (legata-

rius, ληγατᾰριος მემკვიდრე). „ამ ტერმინით აღინიშნებოდა მოხელე, ჩვენს შემთხვევაში სამნეო დარგის მოურავი“ (ყაუხჩ. 197). მაგრამ ამ აღგილს ასეთი მნიშვნელობა შეეფერება კი?

[ლი]ველიკობა-ა: აპოტიქსები კონომისაჲ დიმოსისაჲ და ლიველიკობისათჳს 35გ, 7 პერ! თჳნ ნημοσιῶσ τῶσ λῖβελλῖωσ შესახებ სახელმწიფო გადასახადებისა. Georg. 8, 239.

ლიველონ-ი (libellus, λῖβελλος) სიგელი (?): ლიველონნი ორნი (λῖβέλλοι δύο). ერთი მათგანი არს ეფდუქიმოჲსათჳს, და ერთი — სოფლისა კოტრაჲსათჳს 35ა, 11. „წიგნი, განაცხადი“ (ყაუხჩ. 290). ს. ორბელიანს შეტანილი აქვს თავის ლექსიკონში „ლიველიონსი“ (წერილთან): წიგნაკი (ეწოდების) ცუდსა წიგნსა (+ლიველიონსი), მაგრამ ახსნა არ არის სწორი.

ლირწ-ი: უწესოთა და ლირწთა წესიერებად მოყვანებამ 28, 3.

ლიტონ-ი (λιτόν) უბრალო: სახარებაჲ ლიტონად შემოსილი 34ა, 27; უკუეთუ ზემო თქუშულთა ამათ ნათესავთა და ყრამათა ჩუენთაგან უსწავლელნი ლიტონნი ხოლო ვინმე იყვენენ ქართველ-

თავანნი 25, 3; თუ ლიტონი მონაზონი იყოს 22, 1: უკუეთუ წინამძღუარი არა იყოს მღვდელი, გარნა ლიტონი მონაზონი და უმეცარი სჯულსა მას კანონთასა 13, 7.

ლიტრა-ა (λίτρα, ლათ. libra) საწყასო ერთეული (დაახლოვებით ერთი გირვანქა, 400 გრამი), რომელიც ფულის საანგარიშო ერთეულად იყო მიჩნეული. უფრო დიდი ერთეული იყო კენტინარი (100 ლიტრა): აპოდიქსი მიხაელ მეფისაჲ სამისა კენტინარისაჲ და ოცდაშვიდისა ლიტრისაჲ 35ბ, 19; რაჲთა არა ოდეს დააკლდეს ვიდრე ათ ლიტრამდე განძი საფასე მონასტერსა 26, 7.

ლმობა-ა, **ულმობელი-ი**: გონებითა დაუმტკიცებელ და ულმობელ 14, 3.

ლოგის-ქმნა-ა გადასახადებისაგან გათავისუფლება, **ლოგის-ქმნილი-ი**, **ლოგისიმონობა-ა**: სამეუფოჲ პიტაკი ერთი ლოგის-ქმნისათჳს (περὶ τὸν λογισμοῦμαι საგადასახადო სიებიდან ამორიცხვისასათვის, Georg. 8, 235 Dölger-ის დამოწმებით) ყოველთა პრასტინთა ჩემთაჲსა 35ბ, 16; ოქრობეჭდებითა ჩემდა მონიჭებულისაგან მონაგებისა და მამულისა ჩემისა, რომელნიცა მკაქუნდეს კელმწიფებით სრულითა და შეუძრავითა უფლებითა ლოგის-ქმნილითა ოქრობეჭდებითა 2, 1 (ლოγισμοῦμα γερουσία). ლოგისიმონობის წიგნი (τὸ λογισμοῦ

παραχρησῆ) მისინობოლისა. პრასტინთა ჩემთათჳს 35გ, 7. (ყუხუჩი. 269—270).

ლოლარიას-ქმნა-ა, **ლოლარიასად ქმნა-ა**, **ლოლარიასისა ქმნა-ა**, **ლოლარიასობით გაკითხვა-ა** ანგარიშის მოთხოვნა: ლოლარიას ქმნისათჳს (περὶ τὸν λογαριάζεσθαι) და ანგარიშის ყოფისა იკონომოსთა და სხუათა მსახურთაჲსა წინამძღურისაგან და წინამძღურისაჲ ძმათაგან 0, 32; ლოლარიას ქმნისათჳს (περὶ τὸν λογαριάζεσθαι) იკონომოსისა და სხუათა მსახურთაჲსა წინამძღურისაგან და წინამძღურისაჲ ეპიტროპოსთაგან და ძმათა 26, სათ.; რაჲთა წელიწადსა შინა ორ გზის დიდი იკონომოსი გაიკითხვიდეს სხუათა იკონომოსთა და მსახურთა და ლოლარიასსა უქმოდის 26, 1 (ლოგარიζῆν); და მისგან იქმნებოდის ლოლარიასად (ლოგარიάζεσθαι) 26, 2; ყოველთა აღვსებათა მამასახლისი იქმნებოდის ლოლარიასად (ლოგარიάζεσθαι) იკონომოსთაგან, მეგანძურისა და სხუათაგან ძმათა 26, 3; ეგრეთვე მეგანძური გაიკითხვოდის ლოლარიასობით (ლოგარიάζεσθαι). წელიწადსა შინა ორ გზის მამასახლისისაგან და სხუათაგან ძმათა 26, 4; ულოლარიასობით დადგრომა-ა: სხუჲ ოქრობეჭედი ორი უბრალოდ ყოფისათჳს და ულოლარიასოდ დადგრომისა ჩუენისაჲ განძისათჳს; რომელ წარვაგეთ კომანთა გამოყვანებასა შინა 35ბ, 7.

შ

მაგისტროს-ი (μαγιστρος, ლათინურიდან): თანამედვძლისა ძმისა ჩემისა სანატრელისა აბაზ მაგისტროსისა 0, 1; აბაზ მაგისტროსისათჳს 36, 2.

მამა-ა 1. შშობელი: მამისა ჩემისა ბაკურიანისათჳს 31, 2. 2. წმიდა მამა:

შევარდეს წყევასა ქუეშე მამათასა 12, 8. 3. მონასტრის წინამძღვარი; მამასახლისი: და თუ სხუჲ ვინმე სტუმარი ესტუმროს, ანუ ხილვად მამისა გინა ძმათა მოვიდეს 8, 11 (აქედან ჩანს, რომ წინამძღვარი არის „მამა“, ხოლო სხუა ბე-

რები — „ძმანი“). აქედან მამობა-მწინამძღვრობა, მამასახლისობა: მისდა ესრე ჯერ-არს ქონებად კელმწიფებასა კელთ-ღებულისა მის მამობისასა 5, 3. ნ. მამასახლისი. 4. მამაკაცი: მამათა სისხლთა ფასი ძნელად საშოვნელი რამ, ძვირად მოსაპოებელი, „მამასისხლად“ ნაშოვნნი: რამ-იგი სხუად მიცემად მეგულების, ჩემი არს, მამათა სისხლთა ფასი, და ჩემისაგან მიმიცემია 18, 9 (შეიძლება იგულისხმებოდეს, რომ ომებში დაეღუპა თავისი ხალხი, რომელთაც სისხლი დაღვარეს).

მამასახლისი-ი 1. მონასტრის წინამძღვარი, მამა: არა ჯერ-არს, რაჟთა ერთი მეორისა უმჯობესთა საზრდელთა და სასუმელთა იკუმევედეს, არცაღა თვთ მამასახლისი 4, 2; დიდთა დღესასწაულთა სხუათაცა ძმათა მისცემდეს მამასახლისი თანაშემწედ მნათისა 6, 10; რაჟთა აპოტიქსსა შეუქმოდის დიდი იკონომოსი და მამასახლისსა მისცემდეს 26, 1, მამასახლისი ეგრეთვე ეპიტროპოსთა მეცნიერებითა წარაგებდეს შემოსავლსა საკმარად ეკლესიისა, ყოველთა აღვსებათა მამასახლისი იქმნებოდის ლოლარისად იკონომოსთაგან 26, 3; თუ ვითარ ჯერ-არს შეწყნარებაჲ მათი მამასახლისისაგან და ძმათა 0, 31; თუ ვითარ ჯერ-არს განყოფად მამასახლისისაგან 9, სათ.; ანუ თუ თვსთაგან მამასახლისისათა 8, 10; ვაფუცებ მამასახლისთა, რომელნი ყოფად არიან მონასტერსა ჩუენსა 36, 6. **მამასახლისობა-მ**: ანუ თუ წინა-აღმდგომცა ადგილისა იქმნენ და სრულიად უფლებად მისა ეცადნენ მამასახლისობად კელ-ყოფითა 24, 2. 2. ადგილობრივი ხელისუფალი, ერისთავი, მთავარი, არხონდი. აქედან: **სამამასახლისობა-მ**: რასავე ხარკსა ქუეშე შეუერდომელ: სამეუფოსა და საპატრიარქოსა, სამეტროპოლიტოსა და საეპისკო-

პოსოსა და სამამასახლისოსა, ყოველსა 3, 1.

მამის ძმა-მ: მამის ძმისა ჩემისა ხუას-როვანისათუ 31, 2; მამის ძმის წულიისა ჩემისა ბაკურიანისათუ 31, 2.

მამონა-მ: მამონაჲსაგან ამის სიცრუვისა 1, 1 (ლუქ. 16, 9; 16, 11).

მამულ-ი: ოქრობეჭდებითა მონიჭებულისაგან მონაგებისა და მამულისა ჩემისა 1, 1 (სხვა მოწმობა ნ. დედულთან). ამის მიხედვით, **მამული** მემკვიდრეობით მიღებული ქონებაჲ, რომლის საპირისპიროა **მონაგები**, ე. ი. პირადად შეძენილი ქონება.

მანკ-ი. ნ. უმანკობაჲ.

მაოკრებელ-ი: მაოკრებელად ამის მონასტრისა იბოოს 36, 5.

მარადის, მარადლე: მარადის მოლოდებად ზოგადსა მას ყოველთა კაცთა აღსასრულსა 1, 1; 5, 9; რაჟთა ყოველადვე და მარადის აღასრულებდეთ 27, 1; მარადლე გლახაკთა ლუწისათუ 0, 16; რაჟთა მარადლე ყოველთა დღეთა და ღამეთა სამნი კანდელნი დაუესებლად ენთებოდინ 12, 1.

მარგალიტი-ი: შემკულ არიან თუალეებითა პატიოსნითა და მარგალიტითა 2, 18; **მარგალიტოვანი** 34ა, 55.

მართალ-ი: უსამართლოჲ მართალსა წარჰკდის 18, 4.

მართლიად: მ. და უბიწოდ 5, 9.

მართლ-მადიღებელ-ნი-ი 3, 2; **მართლ-მადიღებელთა** 1, 1; **მართლ-მადიღებლობისა** 24, 2.

მარილ-ი: მარილითა მადლისაჟთა კეთილად შეზავებულ 8, 1.

მარტივ-ი. ნ. გულ-მარტიობაჲ.

მარტულ-ი (ბერძნ.): თავსა ქრისტეს მარტულთასა 1, 3. ნ. მოწამე.

მარხვა-მ (1. საწყისი): უღუნოდ და უხეთოდ ჯერ-არს მარხვაჲ 10, 1; მო-

მთრავლეთა მარხვითა განმქნობაჲ 28, 3; სამთა მათ წმ. ორმეოცთა მარხვისა დღეთა 10, 1. 2. მარხვა-ნი (არს. სახ.): დიდთა უკუე მარხვათა 10, 2; ქრისტეს შობისა მარხვათა 10, 3; წმ. მოციქულთა მარხვათა 10, 4; აქედან: სამარხო-ჲ: სამარხოჲ სანოვაგე 10, 2 საკმელი, რომელიც ნება-დართულია მარხვაში.

მატება-ჲ: ნუგეშინის-სცენ ძმათა და უმატონ სავამადსა და სასუამადსა 22, 1.

მაშა იმ შემთხვევაში, მაშინ, თი: უკუეთუ ვერ ეწიფოს ძმასა ჩემსა შენებად ეკლესიისა და მონასტრისა, მაშა სადაცა დავიმარხო, მუნ მიეცეს ესე სოფელი 2, 10; და უკუეთუ არა, მაშა რომელი ესე განვაჩინეთ, ნუშცა ოდეს დააკლდების 29, 9.

მაშენებელ-ი 0, 2; 0, 4; ამის მონასტრისა მაშენებლისათჳს 37, 1.

მაჩუენებლობა-ჲ ფარისევლობა, ფორმალურად შესრულება: რომელნი-იგი მაჩუენებლობით ილოცვენ, ვითარცა ორგულნი 15, 9; მათთჳს, რომელნი ორგულთაებრ მაჩუენებლობით ილოცვიდენ შორის კრებულისა 0, 21; სიცივისა და სიმშობისა თავს-დებად ჰმაჩუენებლობ სიყუარულისათჳს მოყუსისა 4, 11. უკანასკნელ ფრაზაში, ს. ყაუხჩიშვილის აზრით (Georgica V, 259), მცდარად არის გადმოცემული ბერძნ. ἄμαχ-მენჯი, რომელიც საზიარო ფორმაა პლუსკვამპერფექტის მე-2 პირისათვის მენჯისა („ჩვენება“), და ἄμαχ-სა, რომელსაც რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: ვლებულობ, ვიწყნარებ, ვიტან, მოთმინებით ვხვდები. მისი აზრით, აქ უნდა ყოფილიყო არა ჰმაჩუენებლობ, არამედ ვიტან. ქართულში, მე მგონია, ეს არის ნათქვამი:

შენ სიცივისა და სიმშობის შეწყნარებას ფარისევლურად უჩვენებ (ხალხს) მოყვასის სიყვარულის გამოი, ე. ი. გარეგნულად ისე იტყვი, როგორც ფარისეველი („ჰმაჩუენებლობ“) და სიცივისა და შიმშობს ურიგდები, იტან, „თავს-იდებ“ ვითომც მოყვასის სიყვარულის გამოი.

მახარებელ-ი: რომელი-იგი მისცემს სიტყუასა მახარებელთა ძალითა მრავლითა 0, 1.

მახვლ-ი: განმკუეთელისა უფროეს ყოვლისა მახვლისა ორ-პირისა 5, 8; წყლულებისა განკუეთაჲ მხილებისა მახვლითა 14, 3; მახვლითა მომწყდარ არიან 1, 4.

მახლობელ-ი: შორიელთა და მახლობელთა 0, 24; 18, 1.

მახრულ-ი (არაბ. مخروط) მოხარატული, ფიგურებით გამოყვანილი: მახრული კუტალი 34გ, 8; მახრული ჭიქაჲ 34გ, 9; 34გ, 11; მახრული კეფი 34გ, 12. (ბერძნულ ტექსტში იგივე სიტყვა „მახრულტ“-ის ფორმით გვხვდება: μαχρῶτα πειρητα „მახრული ფეშხუმები“). მახრული გვხვდება არსენ კათალიკონის წერილში, რომელიც მისწერა აბუსერს 1218—1233 წლებში: „ანუ ვინ სადა მკდომარემან აღსავსესა ტრაპეზსა ურქუა გხნი¹, ხოლო გლახაკისა უბეთაგან სასოებდა განძლომასა? ანუ სამეფონი საწდენი ტაკუკნი და ფიალნი აღსავსენი და-ვინმე-უტენა ოდესმე და გული უთქუმიდა მახრულტსა პერელრინთასა შთაწრედად“ (თ. ჟორდანიას, ქრონიკები II, 109). ს. ორბელიანის მიხედვით „მახრული“ ჭიქა არს ღრმად კოდილი და სითხით ჭრელებული“. „მახრული“ აგრეთვე „კონუსსაც“ ნიშნავს,

¹ თ. ჟორდანიას ამას ასე კითხულობს: „გიხაროდენი“.

და ეგების ამ სიტყვით ზოგჯერ კონუსისებრ გამოყვანილი სურა ივულისხმებოდეს, მაგრამ პეტრიწონის ტიპიკონში მახრული უფრო გამოხარატულს უნდა ნიშნავდეს.

მბრწყინვალე: ელვარედ მბრწყინვალესა 1, 3. ნ. ბრწყინვა.

მგზავრ-ი: არავის კელ-ეწიფოს მძლავრსა მგზავრთაგანსა უნებლებით მიტაცებად 29, 4. შდრ. მოგზაური.

მებრ (ნაწილაკი) ...ც კი, (სწორედ, же, даже, именно. იგი ხშირად მოსდევს „თვთ“-ს): შეეწირენით შესამოსელნი პატიოსანნი თვთ მებრ წმ. მეფისა კირუ ალექსისა კომნიანოსისა 2, 18; არა ჯერ-არს, რამთა ერთი მეორისა უმჯობესთა საზრდელთა და სასუმელთა იქუმევდეს, არცალა თვთ მებრ მამასახლისი 4, 2; ანუ თუ თვთ მებრ ძღუნისა მის უფალმან მოიღოს საზიაროსა მას ტაბლასა და ზოგად იქუმიონ 8, 11; არამედ თვთ მებრ მსახურთა და კელისუფალთა ვაფუცებ 19, 3; თქუენ თვთ მებრ, რომელნი-ევე მიცნობთ მე 21, 2; მათ თანა მებრ ღირს ვიქმნეთ 1, 1; ანუ მებრ ლიტონითა სიტყვთა ერთითა ხოლო მიტაცებად მოიგონოს 18, 5; ვითარ-იგი მებრ მრავალ გზის სამსჯავროთა შინა ვიხილე მე თუალითა ჩემითა 18, 4; მათი არს მებრ ესე საქმე 12, 10; აქა მებრ საცნაურ იქმნას 12, 8; სომხეთს შინა და საქართველოს და სასარკინოზეთს მებრ და მერმე საბერძნეთს მოსლეთთა საცხოვრებელსა ჩემსა ვეძიებდი 18, 9; ანუ თუ მებრ დაქსნად ამისა გინა წარწყმედად ისწრაფოს 36, 5; რამეთუ ესე არს მებრ სათნოა ღმრთისაჲ 20, 2; ვითარ-ესე მებრ სიცოცხლესავე შინა ჩუენსა განვაგეთ 23, 2; უკუეთუ ვინ გინა ყოვლითურთ მებრ სრულიად მოპარვაჲ ანუ წარწყმედაჲ და გამოკუეებაჲ მონასტრისა ამისგან მოიგო-

ნოს 33, 1; დადაცათუ სხვსა არა რამსათუს, გარნა ამისთუს მებრ, უკუეთუ ვინ დაჰმარხოს წესი ესე 29, 8; რომელი ესე მებრ მაშენებელი ვარ 0, 2; რამეთუ ესე არს მებრ საძიებელი ჩუენი 28, 3; ვითარ-იგი მებრ დასაბამითგან წესად მოგვლიეს 27, 1.

მგალობელი-ი: და სხუანი იყვენნ მგალობელად და მემკრედ და მეფსალმუნედ 6, 21.

მეგანძურ-ი: და ეგრეთვე მეგანძური, რომელ არს დომიარი, განიკითხვოდის ლოლარისობით 26, 4.

[მევაჟინე. ნ. ვაჟინარი].

მეკარე: და ერთი (იყოს) მეკარედ 6, 20.

მემარნე: და ერთი იყოს მემარნედ-ვაჟინრად 6, 13.

მემწირე: და კაცი ერთი სარწმუნოა (იყოს) მემწირედ, მონაზონთაგანი, რომლისა კელითა განეყოფოდის დაწესებული ესე საზრდელი გლახაკთა და მოგზაურთა 29, 1.

მემკრე: და სხუანი იყვენნ მგალობელად და მემკრედ და მეფსალმუნედ 6, 21. „მემკრე-ნი — стоящие на клиросах, т. е. певцы и чтецы; по славянски — дикостоятели“ (К. Кекелидзе. Перус. канонарь, 332). ნ. მგარი.

მენაცვლეობა-ა: შემდგომად სიკუდილისა მათისა, მენაცვლეობითა ჟამთა ცვალებისაებრ 18, 4.

მეპურე: და ერთი იყოს მეპურედ 6, 18.

მერმე 1. (ზედსართავი): მერმესა მას საუკუნესა 1, 1; მომატყუებელნი მერმეთა მათ კეთილთანი 10, 1.

2. (ზმნიზ.) ა) შემდეგ: მოყმეთათუს დიაკონთა, თუ სადა იყვენნ, ანუ ვითარ განისწავლენნ, და მერმე-ლა შევიდენ მონასტრად 0, 37. ბ) во-вторых: გარნა

მე პირველად სურვილისათვის მისისა... და მერმე, რამეთუ არარაჲ მაქუნდა ხუეჲჲ ამის სოფლისა საკმარათს 2, 13.

მერწყული- და გლეხი ერთი გაუთავისუფლონ მფჳქველად და მრეშუელად და მერწყულად 29, 6.

მესტუმრე: ერთი იყოს მესტუმრედ 6, 15.

მესუა, ესუა მყავდა; ჰყავდა (ითქმის ადამიანზე): არავინ მესუა მე სხუაჲ ვინ უფროჲს მისსა მისანდობელი სული-სათს ჩემისა, ვითარცა-იგი არცა მას ვინ ესუა უფროჲს ჩემსა მისანდობელი 2, 16.

მეტრაპეზე (τραπαζεύσις) ვინც ტრაპეზის საქმეს განაგებს (ე. ი. ტრაპეზის „დაგებას“), მონასტრის სასაღილოს გამგე 6, 14.

მეტრო-ჲ საწყაული, საწყაოს ერთეული (μέτρον): ღწნოჲ ორი მეტროჲ 29, 1; ღწნოჲ მეტროჲ ერთი 29, 6 (შდრ. ღწნოჲ საწყაული ერთი 29, 7. აქედან ჩანს, რომ „მეტრო“ და „საწყაული“ ერთი და იგივეა). იოვ. და ეფთჳმეს ცხორებაში იგივე სიტყვა „მეტრა“ ფორმით გვხვდება.

მეტროპოლიტი-ი. ნ. მიტროპოლიტი, სამეტროპოლიტო.

მეტყუელეზა-ჲ. ნ. ქველის მეტყუელება.

მეუფე. ნ. სამეუფო.

მეუძღურე 6, 16 უძღურთა და სნეულთა მომველი.

მეფე: მიხაილ მეფისა 34ბ, 1; მეფისა კირუ ალექსისა კომნიანოსისა 2, 18. შდრ. სამეუფო.

მეფობა-ჲ: ძმასა მეფობისა მათისასა 2, 19.

მეფსალმუნე: მგალობელად, მემკრედ და მეფსალმუნედ 6, 21.

მელჳძლე. ნ. თანა-მელჳძლე.

მეცნიერ-ი მცოდნე: გამოძიებითა უმჯობესთა და მოლუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა 5, 5; ქელისუფალთა და მოლუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა წამებითა 19, 4; უკუეთუ იყვნენ წესსა შინა მონაზონებისასა წურთილ და შესწავებულ იყვნენ და გონიერ და მეცნიერ განმგებელად მონასტრისა 25, 1.

მეცნიერება-ჲ: მამასახლისი ეპიტროპოსთა მეცნიერებითა წარაგებდეს შემოსავალსა საქმრად ეკლესიისა 26, 3 (ისე, რომ ეპიტროპოსებმა იცოდნენო, с ведома епитропов); რაჲთამცა არა მიემთხვე მეცნიერებით დასჯილებასა 4, 11 намеренно, сознательно (?).

მეჭურჭლე: ხოლო ერთი დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად 6, 10; მისცემდეს მეჭურჭლესა და დოშიარსა 26, 3.

მეჭამლე. ნ. კამლი.

მხაყუვარ-ი: ვითარცა შინა-განმცემელი და მხაყუვარი 18, 11.

მზარაული-ი 6, 19.

მთა-ჲ: მთითა და ბართა 2, 17.

მთავარ-ი ქალაქის ან მხარის გამგებელი: და ეგრეთვე ყოველთაგან მთავართა და ქელმწიფეთა მსოფლიოთა არს თავისუფალ მონასტერი ჩემი 3, 3; უკუეთუ მთავართაგანი ვინ მოსრულ იყოს 4, 6; ძისა სანატრელისა ერისთავთა მთავრისა ბაკურიანისაჲთა 0, 2. **სამთავრო-ჲ:** ყოფად თჳნიერ ყოვლისა მსახურებისა სამეუფოჲსა და სამთავროჲსა 3, 1; რაჲთა მონასტერი ჩემი აზნაურად ეგოს ყოველთაგან თჳსთა ჩემთა და უცხოთა და სამეუფოჲსაგანცა კერძისა და საპატრიარქოჲსა და ყოვლისა საკელმწიფოჲსა და სამთავროჲსა 18, 10.

მთავრობა-ჲ 1. მეუფება: რომელსა შუენის დიდებაჲ, მთავრობაჲ და პატივი 33, 2. 2. მთავრად ყოფნა, გამგებლობა, მართვა-გამგეობა: ოქრობეჳქედი

ორი უბრალოებისათვის მთავრობისა ჩემისა (რჲს პარჯჳს; მაა) დიდსა შინა დემესტიკოსობასა 35ბ, 1; სსუაჲ ოქრობეჲქელი ორი განუჟივთხველობისათჳს კარნუ-ქალაქს მთავრობისა ჩუენისა 35ა, 7 (ჲნ რჲ Θειοθισουσπὸλεϊ πარჯჳს; მუს) [შლრ.: სსუაჲ ოქრობეჲქელი ერთი უბრალოებისათჳს კარს თავადობისა ჩემისა 35ა, 6 რჲს ჲნ რჲ Καρπჳ პარჯჳს; მუს. აქედან ჩანს, რომ თავადობა და მთავრობა ერთი და იგივეა].
3. ჯელმწიფებაჲ მთავრობისა-ჲ უფლება მართვა-გამგეობისა საზოგადოდ, კერძოდ მონასტრისა: შემდგომად ამიერ განსლვისა პირველისა მის წინამძღურისა მერმელა აქუნდეს მეორესა მას ჯელმწიფებაჲ მთავრობისაჲ მის 5, 4.

მთავარ-დიაკონ-ი: და მთავარ-დიაკონნი ორნი, რომელნი საკურთხეველსა კმსახურებდენ და სსუაჲ, რადცა ებრძანოს მათ 6, 8 (ბერძნულში აქ მას შესატყვისება მ:αρχισ: ბნq).

მი (წინდ.): არაიეს სხჳსა მიკინადმდე საკმრისა 1, 5; დიდითგან და ვიდრე მიმცირეთადმდე 3, 3; მიმუნადმდე 3, 2 (მიმობ. 30).

მიგება-ჲ, ა—3: მიაგებს თვთოეულსა საქმეთაებრ 5, 8; თითოეულისა ჩუენისა საქმეთა თჳსთაებრ სამართლად მიგებაჲ 1, 1; ნაცვალისა მიგებაჲ 20, 2.

მიდამო-ჲ: დიდისა დემესტიკოსისა ყოვლისა დასავალეთისა მიდამოჲსა 36, 1.

მიერ იქედან: რომელნი არა ღირს იყვნენ მათგანნი მღღელობასა, განისხნენ მიერ 31, 6; უფროსლა მათიცა ჯერ-არს სსუაგან მიცვალებჲა მიერ 23, 2. [1, 1.

მივასხება-ჲ: მივასხებად ღმრთისა
მიზეზ-ი: მცირელი ნუ რაჲ მიზეზი 1, 1; რადათცა მიზეზითა 17, 4; მიზეზი

განსლვად მონასტრისაგან 9, 1; მიზეზნი კსნისა ჩუენისანი 10, 1.

მიმდგომ-ი: მართლმადიდებლობისა მათისა მიმდგომნი ვართ 24, 2.

მიმთხუევა-ჲ: რადათა ღირს ვიქმნნეთ მიმთხუევად მიუწღომელთა მათ კეთილთა 1, 1; რადათა ღირს ვიქმნნეთ საღმრთოსა მას მკჳდრობასა მიმთხუევითა მიტეებასა ბრალთასა 1, 1.

ე: რადათამცა ესრე სახედ არა მიემთხვე დასჯილებასა 4, 11. უმეტესსა მიემთხვა ჩუენ მიერ სიტკბობასა და სიყვარულსა 30, 1.

მიმოხილვა-ჲ: ყოვლისავე ადგილისა მონაგებთა ჩუენთაჲსა მიმოხილვითა და გამოკითხვითა 5, 10.

მიმუნადმდე: არს აზნაურ და შეუვალ მიმუნადმდე, ვიდრე 3, 2.

მიმცირეთადმდე: დიდთაგან და ვიდრე მიმცირეთადმდე 3, 3.

მიწა-ჲ 1. ემალი: ამათგანნი უმრავლესნი დიდძალითა წარსაგებელითა შემკულ არიან თუალებითა პატრიოსნითა და მარგალიტითა, მიწაჲთა და შემეფტონითა 2, 18 (აქ მიწა და შემეფტონი ერთი და იგივე ჩანს).

2. ჭიქის ჭურჭელი (?): მწუანე მიწაჲ, კეფი ერთი 34გ, 13 (ყაუხჩ. 291—292).

მიწლობა-ჲ: მიწლობილ ვარ თქუმად 5, 12. წ. მისანღობელი.

მიწიჭება-ჲ ბოძება, წყალობა: რომელი-იგი აქუნდა მას ოქრობეჲქლითა მიწიჭებულად მისდა 2, 8; ოქრობეჲქლითა მისდა მიწიჭებულთა ადგილთაგან 2, 13. წ. მონიჭებაჲ.

მისაგებელ-ი. წ. მოსაგებელი.

მისანღობელ-ი სანდო, ვისაც ენდობი: ხოლო ერთი, რომელიცა იყოს მისანღობელი და მოშიში ღმრთისაჲ, დაეწესენ მეჭურჭლედ 6, 10; გრიგოლ ბაკურიანის-ძე ამბობს თავის ძმაზე, აბაზ

მაგისტროსზე: არავინ მესუა მე სხუად ვინ უფროას მისსა მისანდობელი სულისათჳს ჩემისა, ვითარ-იგი არცა მას ვინ ესუა უფროას ჩემსა მისთჳს მისანდობელი 2, 16.

მისაცემელ-ი: და აღებდენ იგინიცა ყოველსა მისაცემელსა ვითარ სხუანი იგი ჟამის მწირველნი 31, 5.

მისაჯდელ-ი: აზნაურებისათჳს მონასტრისა ჩუენისა ყოველთაგან სამეუფოთა და სამღვდელთმთავროთა ხარკთა და მისაჯდელთაგან გამოსავალთა 0, 9 (მდრ.: აზნაურად ყოფისათჳს მონასტრისა ჩუენისა ყოვლისაგანვე სახარკოსა და მსახურებისა 3, სათ.).

მიტაცება-ა: ანუ მეგრ ლიტონითა სიტყუთა ერთითა ხოლო მიტაცებად მოიგონოს 18, 5; არავის კელ-ეწიფოს მძლავრთა მგზავრთაგანსა უნებლებით მიტაცებად 29, 4.

მიტროპოლიტი-ი (ბერძნ.): და უფროასლა მიტროპოლიტისაგან ფილიპოპოლისა არს აზნაურ და შეუვალ 3, 2; სიმოსინი ერთი სხუად მისვე [მიხაელ] მეფისაა ფილიპოპოლისა მიტროპოლიტისა საქმისათჳს 35ა, 13. ნ. სამეტროპოლიტოა.

მიუწდომელ-ი: მიმთხუევად მიუწდომელთა კეთილთა 1, 1.

მიქცევა-ა, ე: კულად ეპისკევეტობასავე მიექცეს 35ბ, 25 დაუბრუნდეს.

მიღმართ: თემსა შინა ფილიპოპოლისასა, მიღმართ სამხრით კერძო ქვესა შინა ერთსა ფრიად მაგარსა 1, 1. ნ. მოღმართ (გარე-სთან).

მიშუება-ა ნებართვა: მიშუებაა აქუს ჩუენგან ყოფად ამისა 8, 9.

ი/უ: არა ვსცემთ მიშუებასა, რამეთუ უკუეთუ მიუშუას ვინ და აღგილს-სცეს მათ 4, 6; გაფუცებ ღმერთსა, რამათა არავის მიუშუათ უღირსებით ჟა-

მის წირვად 7, 3. ე: რამათა არავის მიუშუას უბნობად ერთიერთისა 12, 10.

მიცვალება-ა 1. გადაადგილება, სხვაგან წასვლა: მათიცა ჟერ-არს მიცვალება მიერ 23, 2. 2. გარდაცვალება, მოკვდომა: შემდგომად მიცვალებისა მის წინამძღურისა 5, 5.

მიცვალებულ-ი: მიცვალებულთათჳს წინამძღურათა და ძმათა მონასტრისათა 0, 28. მიმღობაა, არსებითად ქცეულა: ჟამის საწირავად მიცვალებულთა მათთათჳს 0, 26; საკსენებელი ჩემი და მიცვალებულთა ჩემთაა 0, 27.

მიწა-ა მიწის ნაკვეთი: ანუ გლეხი, ანუ მიწა, ანუ ვენაკი, ანუ ბოსტანი 32, 1; მივეც პრასტინი ჩემი სახელით: შინა ზედა ნართაულით მიწით და ყანებით მისითურთ 2, 6.

მიწერილ-ი: პიტაკი ვოტანიატისა, მიწერილი იკონომოსსა თანა 35ბ, 25.

მიხაილატი-ი 2, 16 მიხაილ მეფის მოკრილი დრაჰკანი (მიხაილ VII, 1071—1078). ნ. განძი.

მიხედვა-ა: დედობრივისა ჳირვეულობასა მიხედვითა 18, 8.

მიხულომა-ა დამთხვევა: უკუეთუ ხარებაა დიდსა ხუთშაბათსა მიხუდეს 37, 16.

მიხუეჭა-ა, ი: თულ-ახუნეს და მიხუეჭოს 18, 5. ნ. ხუეჭა, მოხუეჭა.

მიქდა-ა: სიტყუსა მიცემამა მიგუეჯადების 4, 3 პასუხის-გება მოგვეთხოვება. ნ. მისაჯდელი:

მკითხველ-ი: წიგნის მკითხველად 6, 3.

მკობა-ა. ნ. სამკაული, შემკობა.

მკუდარ-ი, სამკუდრო-ა: ყოველივე წესი სამკუდროა 22, 1. მკუდრეთით: სასოებითა მით მკუდრეთით აღდგომისათა 1, 6. ნ. მოკუდრომამ.

მკვდრ-ი 1. რომელნი-ესე მკვდრვართ მონასტრსა ამას შინა 0, 4; ვამც-

ნებ ყოველთა მკვდრთა მონასტრისა ჩუენისათა 37, 1. 2. მემკვიდრე: მე მკვდრად ჩემდა ჩემი ეკლესიაა მაქუს და მონასტერი 18, 2. ნ. დამკვდრებული, სამკვდრებელი.

მნათე: და ერთი იყოს მნათედ-კანდელაკად 6, 11; თანაშემწედ მნათისა 6, 11.

მნე: რომელნი შემდგომად ჩუენსა წინამძღუარნი ყოფად არიან და მნენი 17, 4; მნეთა მიერ და განმგეთა ეკლესიისათა 4, 12; კელისუფალთა და მნეთა თანა-განზრახვითა 19, 1; მნესა მას სულიერსა 15, 7; წინამძღუარმან და ეკლესიისა მნეთა უბრძანონ და განაწესონ 7, 4.

მოგება-ა: სხუასა რასმე მოიგებენ 18, 4; არცა თუ თვისითა შრომითა მოუციეს 5, 8. ნ. მონაგები.

მოგზაურ-ი: გლახაკთა და მოგზაურთა 29, 1. შდრ.: მგზავრი.

მოგონება-ა: ყოველი მოგონება და გულს-მოდგინება ჩუენი აღვძართ 5, 1; ჯერ-არს და სამართალ მოგონებად საშინელი იგი და შესაძრწუნებელი განკითხვა 1, 1. ი: ანუ წარწყმედა და გამოკუეება მონასტრისა ამისგან მოიგონოს 33, 1.

მოდ-ი (modius, ქართულში ბერძნულიდან: μῶδος) საწყაოს ერთეული: დიკაჲ მოდი ერთი 29, 6; დიკაჲ ორი მოდი 29, 1.

მოდგამ-ი. ნ. ასოჲს მოდგამი.

მოვაჭრება-ა: ბოროტისა მოვაჭრებითა 4, 10.

მოვიწყე: ესოდენ უმაღლო და კეთილის მოვიწყე ვინ იქმნა 18, 8.

მოკუდომა-ა: მცირედნი-ლა ვინ ჩუენგანნი მოკუდარ არიან სარეცელსა ზედა მშუდობით 1, 4.

მოლოდება-ა: ჯერ-არს და სამართალ

მარადის მოლოდებად ზოგადსა მას ყოველთა კაცთა აღსასრულსა 1, 1.

ე: გამორჩევასა და ბრძანებასა მოელოდის ზედამდგომელისასა 5, 3.

მომავალ-ი: ვაფუცებ ყოველთა შემდგომად ჩუენსა მომავალთა 11, 3; ვამცნებთ ყოველთა შემდგომად ჩუენსა მომავალთა წინამძღუართა 37, 1.

მომართება-ა: შეცვალეებისაებრ და მომართებისა ჟამთა ამით 9, 2.

მომატყუებელ-ი: ივინი არიან მიზუნნი ქსნისა ჩუენისანი და მომატყუებელნი მერმეთა მათ კეთილთანი 10, 1; რაჲთა არა მომატყუებელ სიკუდილისა ექმნას თავსა თვისსა 13, 3.

მომთრვალე: მომთრვალეთა მარხვითა განმკმობაჲ 28, 3.

მომართუმელ-ი: მ. იგი ძღუნისაჲ 8, 11.

მომხდელი: იგი არს მომხდელ თანაშემწეობასა მას ანგელოზთასა 14, 1.

მონაგები-ი 1. პირადად შეძენილი ქონება [ამ მნიშვნელობით იგი უპირისპირდება მამულსა და დედულს (ნ.): მონაგებისა და მამულისა ჩემისა 2, 1]. 2. ქონება საზოგადოდ: მონაგებთა და საფასეთა მისთაგან 2, 15; ჩემთაგან მონაგებთა და ძმისა ჩემისა აბაზისთაგან 0, 8; მონაგებთაგანი რაჲ ეკლესიისათაჲ 0, 38; ყოვლითა ამით ზედა წერილითა მონაგებიტურთ 3, 1; ჩემდა მონიკებულისაგან მონაგებისა 2, 1.

მონაზონ-ი (ბერძ.): მონაზონისა 0, 30; მონაზონთასა 0, 12; მონაზონებისასა 0, 31; სამონაზუნთა-ა: განგებისა სამონაზუნთასა მის წიგნისაჲ 0, 6; სამონაზუნთოსა ამას წესსა 0, 4.

მონასტერ-ი (ბერძ.): ქართველთა მონასტერი 0, 2 (და სხვაგან, ნ. ქართველი).

მონახუეკ-ი: გინა ვინაჲვე მონახუეკისა 1, 5.

მონიკება-ა: ჩემდა მონიკებულისა-
გან მონაგებისა 2, 1. ა—3: რაჲცა ღმერთ-
სა მონიკოს 8. 8. 6. მინიკებაჲ.

მონომახატი-ი (2, 16) კონსტანტინე
მონომახის მიერ მოკრილი ფული
(1042—1054). 6. განძი.

მოპარვა-ა, ი ვნ.: მოპარვიან ცთუ-
ნებულნი სულთაგან ბოროტთა 15, 9.

მოპაპრაკება-ა ძალის მიტანა, დაძა-
ლება, ძალის საშუალებით გაკეთებინე-
ბა: ანუ თუ გლებთა ჩემთა უსასყიდლოდ
მოპაპრაკებითა რასავე მსახურებასა ში-
ნა 1, 6. (შდრ. პაპრაკად წარიყვანეს
მარკ. 15. 21).

მორეწა-ა, ი: საცხორებელსა ჩემსა
ვეძიებდი და მოვირეწდი 18, 9.

მორჩილ-ი 15, 4; 15, 8. **მორჩილე-
ბა-ა** 6. 22; 15, 5.

მოსაგებელ-ი: მოვიკსენე რაჲ დღე
აღსასრულისა ჩემისაჲ და წინამდებარე
იგი საქმეთა ჩემთა მოსაგებელისა ზარი
და შიში 1. 3.

მოსაქსენებელ-ი: მოსაქსენებელი
წიგნი 35გ. სათ.

მოსენაკეობა-ა განკერძოებით ცხოვ-
რება ცალკე სენაკში: დაყენებისათჳს
მათისა მოსენაკეობისაგან 0, 10; განყე-
ნებისა მათისა მოსენაკეობისაგან 4, სათ.
(იოვ. და ეფთ. ცხოვებაში მოსენაე
არის).

მოსრვა-ა: ნათესავი ჰეწინავთაჲ,
რომელთაცა ძლეულებაჲ და მოსრვაჲ
წიგნითაცა აღწერად ვერ ძალ-მიც 2, 18.

მოსყიდა-ა: რაჲთა არა აქუნდეს
ძმთა მიზეზი განსლვად მონასტრისაგან
ამათ ესეეთართა საქმართათჳს მოსყი-
დად რაჲსამე 9, 1. ი/უ: ადგილი მოსყი-
დონ ეკლესიასა 26, 7.

მოსწავლე: განვაწესეთ უკუე ყოფად
: მოყმეთა მოსწავლეთა ნიკოლწმიდას
- 31. 1.

მოსწრაფე ძალიან მონდომებული:

რაჲთა არა იყოს ნეფსით თჳსით მოსწ-
რაფე წოდებასა მას 5, 3. **მოსწრაფება-ა**
ცდილობა, ძალიან მონდომება, **СТРА-
НИЕ:** რაჲთა ყოვლითა ძალითა ჩუენითა
მოსწრაფებით ვილუაწოთ განრინებად
საშინელთა მათგან საუკუნეთა სატანჯ-
ველთა 1, 1; ჩემითა მოსწრაფებითა და
მოჭირვებითა 2, 13; რომელი-იგი სხუა-
თა დიდითა მოსწრაფებითა და მრავლი-
თა ღუაწლითა და რუდუნებითა შემო-
უკრებიეს 5, 9.

მოულოდებელ-ი: საწინაოთა მოუ-
ლოდებელთა რათმე ჳირთა და წარსა-
გებელთათჳს 21, 5.

მოურავ-ი სულისა-ა, **მოურნე** სული-
სა-ა: გამორჩევითა და გამოძიებითა უმ-
ჯობესთა და მოღუაწეთა და მეცნიერთა
ძმთა და სულისა მოურავთაჲთა დაი-
წესოს ძმთაგანი წინამძღურად 5, 5;
რაჲთა იყოს იგი (მონასტერი) აზნაურ
და თავისუფალ ყოველთაგან შორიელთა
და მახლობელთა თჳსთა და ნათესავთა
ჩემთა და სულისა ჩემისა მოურავთაგან-
ცა 18, 1; ვამცნებთ ყოველთა შემდგო-
მად ჩუენსა მომავალთა წინამძღურათა
და სულისა ჩუენისა მოურავთა 37, 1;
შემდგომად ამიერ განსლვისა პირველი-
სა წინამძღურისა აქუნდეს მეორესა მას
კელმწიფებაჲ მთავრობისაჲ მის თანა-
-განზრახვითა მოღუაწეთა და კელისუ-
ფალთა მონასტრისათა და რომელ-იგი
მოურნე სულისა მიცვალებისაჲ მის იყ-
ნენ 5, 4.

მოურნე: მოურნეთათჳს და მოღუა-
წეთა მონასტრისათა 16, სათ. **მოურნე**
სულისაჲ. 6. მოურავი სულისაჲ.

მოუძღურება-ა, დ: რომელნი-იგი
მოუძღურდენ ძმთაგან 28, 1; მოუძღუ-
რებულთა და მოხუცებულთა ძმთათჳს
28, სათ.

მოქალაქე ქალაქის მცხოვრები: უკუ-
ეთუ იგინი, რომელნი ბუნებით მოქლა-

ქენი ყოფილ არიან ოდესმე და ჩუეულ-ნი კეთილად ცხოვრებასა და აღზრდილ-ნი ფუფუნებით 0, 4; მოქალაქობა-ა ცხოვრება, ყოფაქცევა, მოღვაწეობა: ფრიად მთნდა და ჭეროვან მიჩნდა მათი იგი წესი და განგებაჲ სამონაზუნოჲ და საკრებულოჲ და მოქალაქობაჲ, რომელი აქუნდა მათ. ამისთვის ვინებე, რაჲთა ეგრევე მოქალაქობდენ წინამძღუარი-ცა მონასტრისა ჩემისაჲ და სსუანიცა ძმანი ყოველნივე 0, 3; რაჲთა მას ზედა მოქალაქობდეს 5, 6; წმიდაჲ მოქალაქობითა 6, 6; განკრძალულად მოქალაქობითა 8, 4.

მოქენე ვინც იხვეწება, მახვეწარი: მისცემდეს მოქენეთა მათ 4, 8; რაჲთა არცა ერთითა რაჲთ იყვნენ მოქენე საკიროთა მათ საკმართათჳს 16, 2.

მოქცევა-ა მობრუნება: მოქცევასა მისსა ჩუენ თანა წარმოვიდა ფილიპოპოლისა პრასტინთა ჩუენთა 36, 2 რომ ბრუნდებოდა, აქეთ მობრუნებისას.

მოღება-ა მიღება, *получать*: სწავლაჲ, თუ ვითარ ჭერ-არს მოღებაჲ ესე-ვითარისაჲ 0, 26.

მოღმართ. ნ. ვარეთ მოღმართ (გარე-სთან). ნ. მიღმართ.

მოღუაწე, **მოღუწე**: დაიკარგოს მას შინა მღდელი ერთი მოღუაწე მოხუცებულთაგანი 31, 1; თანა-განზრახვითა მოღუაწეთა და კელისუფალთა მონასტრისათა 5, 4; გამორჩევითა და გამოძიებითა უმჯობესთა და მოღუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა 5, 5; კელისუფალთა და მოღუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა წამებითა 19, 4; მოღუწეთაგანი 6, 2;

მოღუაწება-ა, **მოღუწება-ა**: თვთრჩულობით მოღუაწებასა 15, 12; უკუეთუ უცხო იყვნენ იგინი სამღდლოჲსაგან წესისა და მოღუაწებისა. და არა ხოლო მოღუაწებასა შინა იყვნენ უძლურნი, არამედ 25, 2. განსრულებული მოღუწე-

ბითა 6, 4; სახესა მოღუწებისასა 15, 9 (უქარაგმოდ): **სამოღუაწეო** სენაკები 3, 1 (მიმოხ. 10ბ).

მოყვანა-ა: მოვიყვანე ლარნაკი მისი 2, 11 („მოვიყვანე“ და არა „მოვიღე“; რადგანაც ლარნაკში აბაზ მაგისტროსის ნეშტი იყო, ამას გარდა, „მოყვანა“ ალბათ ეტლის საშუალებით მოხდა).

მოყმე ახალგაზრდა, ჭაბუკი: მოყმეთათჳს დიაკონთა 0, 37; 31, სათ.; არა მნებაეს ცოლოსნისა კაცისა დამკვდრებაჲ საზღვართა მისთა, გინა თუ მოყმისა ვისიმე უწუერულისაჲ 23, 1; განვაწესეთ უკუე ყოფად მოყმეთა მოსწავლეთა ნიკოლწმიდას 31, 1.

მოცემა-ა: რაჲცა ღმერთსა მოცეს 8, 6.

მოცუარულ-ი: სსუჲაჲ სახარებაჲ ერთი მცირე ოთხთავი, ვეცხლითა მოცუარული 34ა, 24 (μειζ ἀρχαῖων μισθῶν ἰαροφύων); სსუჲაჲ სახარებაჲ დიდი, მრგულად წერილი ოთხთავი, ეგრეთვე ვეცხლითა მოცუარული 34ა, 25 (μειζ ἀρχαῖων ἀρχαῖων); სსუჲაჲ წიგნი ერთი, ეკლესიისა კურთხევაჲ, ვეცხლითა მოცუარული 34ა, 43 (μειζ ἰαροφύων ἀρχαῖων).

მოძრავ-ი, **თვთ მოძრავ-ი**: მოძრავნი და უძრავნი და თვთ ძრვადნი 0, 8; ზემავალი ანუ ქუემდებარე ანუ თვთმოძრავი 18, 6.

მოძღუანებულ-ი: უკუეთუ ძმათა შემოწირულისა ანუ სსუჲათა ვიეთმე მიერ მოძღუანებულისაგან შემოიკრიბოს დრაჰკანი 21, 7.

მოძღურება-ა: კანონისა მის მოძღურებისა დამკსნელ 4, 7.

მოწამე: ღიღთაცა მოწამეთა და წმიდათა საკსენებელი 11, 2. ნ. მარტული.

მოწაფე (ნათ. მოწფისა): მსახურისა

გინა მოწვისა საკუთრად დადგინებასა ინუქვედენ 4, 6.

მოწვენა-ა: და ოდეს ჰასაკად მოიწინენ და წუერითა გასრულდენ 31, 5.

მოწვენულ-ი წინამდებარე, **насто-ящий:** რაჲცა მოწვენულსა ამას ტიპიკონსა სწერია 30, 3; მოწვენულისა ამის-გან ტიპიკონისა 18, 11.

მოწესე. ნ. სამოწესეოა.

მოწიფება-ა: აღმიზრდიან და საზომად მომიწიფებიან 18, 7; მამაჲ ჩუენი აღრე მიიცივალა და ჩუენ მცირენი დაგვტვენა და ჰასაკად ვერ მოწიფებულნი 18, 8.

მოწიწებით: რაჲთა ყოველნი საუფლონი დღესასწაულნი ესრეთ მოწიწებით და ბრწყინვალედ იქმნებოდენ 11, 1; რაჲთა გულს-მოდგინებით იქმნებოდის და მოწიწებით 0, 18.

მოწლე, მოწლეობა-ა: ჩემისა მათდა მიმართ მოწლედ გულის ქონებითა 18, 8; ჩუენცა მისდა მიმართ მოწლეობითა სიყუარულისაჲთა 30, 2.

მოჭედილ-ი: ჭუარი ერთი სხუაჲ შესისაჲ, ოქროთა მოჭედილი 34ა, 7.

მოჭირვება-ა: ჩემითა მოსწრაფებითა და მოჭირვებითა 2, 13; ჩემითა მრავლითა ტანჯვითა და მოჭირვებითა 18, 9.

მოხუეჭა-ა: უკუეთუ ვისმე ამათგანსა მოხუეჭოს ანუ ცუდად წარეგოს 26, 5. ნ. მიხუეჭაჲ.

მოხდა-ა. ნ. მომხდელი.

მოქდა-ა: რაჲთა ურთიერთას მოჰკიდდენ და მტკიცედ დაიმარხვიდენ პირველ ყოვლისა წესსა 12, 6.

მპარავ-ი: მპარავ და მრეხველ და განმცემელ უფლისა თვისისა იქმნა 21, 6; **მპარვობა-ა:** შთავრდომად რეცა გონება-ტკბილობით მპარვობასა 4, 12.

მრავალთავ-ი: სხუაჲ წიგნი ერთი დიდი, მრავალთავი 34ა, 30.

მრავალი ფერ-ი: სხუაჲ სამკაული მრავალი ფერი ეკლესიისაჲ 2, 18.

მრავალ-სახე სხვადასხვა სახისა, მრავალგვარი: სხუაჲ მრავალ-სახე პიტაკები 35ბ, 23.

მრგულად წერილ-ი მრგვლოვანი ასოებით ნაწერი: მრგულად წერილი-ოთხთავი 34ა, 24.

მრეშუელ-ი: და ერთი გლეხი გაუთავისუფლონ მტკველად და მრეშუელად და მერწყულად 29, 6. ნ. რეშუაჲ.

მრეხველ-ი: მპარავ და მრეხველ და განმცემელ უფლისა თვისისა იქმნა 21, 6 (ბერძნულში არა აქვს შესატყვისი).

მრღვე მღვრიე: რომელი ასუმიდეს მოყუასსა თვისსა მრღვესა 15, 6.

მსახურ-ი, მსახურება-ა: ნათესავთა და მსახურთა ჩუენთა 0, 31; ნათესავთა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა 35ბ, 11.

და ესევეთარნი იგი მსახურისა გინა მოწვისა საკუთრად დადგინებასა ინუქვედენ 4, 6; ტრაპეზისა შემზადებისათს და მსახურთა დუმილით და სიმშვლით მსახურებისა 8, სათ.; ტრაპეზისაცა საქმე და მსახურთაჲ კეთილად აღესრულებოდენ... წუთლა უპირატეს მსახურთათს გუნებაგს განცხადებულად თქუმად და რომელნი იმსახურებიან, ესე იგი არს რომელნი დასხდებიან ტაბლასა, და რომელნი ზე დგანან მსახურებად 8, 1; იკონომოსთა და სხუათა მსახურთაჲსა 0, 32. კეთილად მსახური 21, 5 **благочестивый**.

0—(3)2: საკმართა და ქველის საქმითა ჰმსახუროს ეკლესიასა 27, 4. მიმსახურებია საბერძნეთისადა 1, 4; რაჲთა ოდენ სამწიროსა ჰმსახურებდეს 29, 1; თუ ვითარ უკმს ყოფაჲ და მსახურებაჲ კრებულისათა თანა 0, 31; ვიბრძანე მსახურებად საბერძნეთისა სარგებელსა და მსახურებასა 1, 4; ოდეს მსახურებაჲ ეკლესიისაჲ განმრავლდეს 6, 11; თვნიერ

ყოვლისა მსახურებისა სამეუფოვასა და სამთავროვასა 3, 1; ნაცვალად ჩემთა მათ მრავლითა სისხლითა სარწმუნოებით მსახურებათა 1, 4;

მსაჯულ-ი: წიგნი მისი თემისა მის მსაჯულისა მიმართ 35ბ, 24.

მსგეფს-ი ერთი კვირე, შვიდეული: სხუათა მათ მსგეფსისა დღეთა სამსა დღესა სასეფოდ წირვიდენ 7, 4; მსგეფსა შინა სამსა დღესა სასეფოდ ჟამსა წირვიდენ 31, 2; სამთა მათ დღეთა მსგეფსსა შინა განვაცენებთ ზეთისაგან 10, 3; მსგეფსსა შინა რავდენი დღე ჯერ-არს, რაათა სასეფოდ ჟამი წირონ 8, 5; ზუთთა მათ დღეთა შინა მსგეფსისათა 8, 5.

მსმენელობა-ა: მორჩილებასა და მსმენელობასა წინამძღურისა მათისასა 6, 22.

მსოფლიო-ა 1. სოფელი: შორს სოფელთაგან და მსოფლიოთა 0, 4.

2. არა სასულიერო, საერო, СВЕТСКИИ: ყოველთაგან მთავართა და ქელმწიფეთა მსოფლიოთა არს თავისუფალ მონასტერი ჩემი 3, 3.

მტილ-ი (αἴτιος ბალი): თავისა ვენა-კებითა და ყანებითა და მტილებითა 2, 5; შდრ. ბოსტანი.

მტიციე: მტიციე არიან ზემო წერილნი ესე ნებითა ღმრთისაათა (გრიგოლ ბაკურიანის ძის ხელის მოწერა ტიპიკონის ბოლოს) 36, 7. ნ. დამტიციებაჲ, სიმტიციე.

მუნ იქ: მუნ დაიმარხოს 36, 4 (იქ იქნეს დაცული); მუნითყა მიეცეს 37, 14 (იქედანაც მიეცეს); ერთი მუნ და ერთი მუნ 29, 5.

მუნამდის მანამდის: ჯერ-არს მუნამდის დამპირვაჲ მისი და განსუენებაჲ, ვიდრე სრულიად განმრთელდეს 29, 3.

მუშა-ი ნაქირავები მუშა (?): განე-

ყოს მსახურთა და მუშაკთა მონასტრისათა და გლეხთა მისთა 21, 5.

მუჭამ-ი: მუჭამი კეფი ერთი ძუძოანი 34გ, 7; მუჭამი ჭიქამ დიდი ერთი 34გ, 10.

მუჟლ-ი: მუჟლნი მოუღრიკენეს 5, 7.

მფლობელ-ი. ნ. თვთმფლობელი.
მფჳველ-ი: და გლეხი ერთი გაუთავისუფლონ მფჳველად და მრეშუელად და მერწყულად 29, 6.

მღდელ-ი (არ იკუმშება: მღდელისა, სამღდელი): მღდელისათჳს, რომელი იყოს ნიკოლწმიდას 0, 37; ცთომასა მღდელისასა 7, 3; მღდელნი ჟამის მწირველნი 6, 7; თუ მღდელთაგანი იყოს, სამღდელიათა წესითა დაჰმარხონ 22, 1; ყოველთა მღდელთა ჟამი ჩემთჳს წირომ 37, 1. შდრ. ხუცესი.

მღდელთმთავარ-ი, **სამღდელთმთავრო-ა**: აზნაურებისათჳს ყოველთაგან სამეუფოთა და სამღდელთმთავროთა ხარკთა 0, 9. ნ. პატრიაჳი.

მყუდრო-ა: მყუდროსა მას და დაწყნარებულსა ცხორებასა 3, 1; მიმოსლვასა მათსა მყუდროდ იქმოდინ 8, 1.

მშუებელი-ი: და ამის ყოვლისა უშრომელად და თვნიერ ზღვევისა მშუებელ და მქმარებელ იქმნეს 5, 9. ნ. შუე-ბაჲ.

მშუღლ-ი: ძალნი მშუღლთანი 15, 15.

მშუღლობა-ა ზავის ჩამოგდება: (იერუსალიმის პატრიაჳი ეფთჳმე) სამეუფოათა ბრძანებითა თესალონიკედ მოსრულ იყო მშუღლობისა და სიყუარულისა ყოფად შორის ფრანგთა 36, 2.

მცველ-ი: სამკაულთა და სიწმიდეთა და საქმართა და განძისა მცველად 6, 10.

მცირა-ა (კნინობ.): სხუჲა ხატი ერთი მცირაჲ 34ა, 4; სხუჲა ჭიქამ ბროლისაჲ მცირაჲ 34გ, 4.

მცირე: დიდითგან და ვიდრე მიმკირეთადმდე 3, 3; არა უგულებელს-ყოფად მცირეთა ცთომათა ვიეთთამე, რაჲ-

თა არა მცირემან მან ცომმან ყოველი აღსუარული აღაფუენოს სიბოროტედ 15, 7. ნ. მცირაჲ, მცირელი, სიმცროჲ.

მცირედ-ი: და სხუჲ მცირელი, რომელ ჩუენ შეესძინეთ 0, 6.

მცნება-ჲ: მცნებაჲ ძმათა მიმართ 0, 27; ანუ მცნებაჲ განწესებულისაჲ ამის შეცვალოს 33, 1; მცნებაჲ კანონისაჲ 0, 2.

ა—3: ამას ყოვლითა სიმტკიცითა ვამცნებთ 32, 2; განვაწესებთ უკუე და ვამცნებთ ყოველთა 31, 1; მცნებად მიგცემ თქუენ 27, 1.

მცონარება-ჲ ზარმაცობა: თვნიერ ყოვლისა მცონარებისა 15, 17. ნ. უცონილად.

მძიმე: სკარამანგნი მძიმენი ხუთნი 34ა, 51.

მძლავრ-ი მოძალადე: უშულოდ და ფრიად მძლავრი მტერი 2, 18; არიან ბუნებით მძლავრნი და ანვაპარნი და კელოვანნი 24, 2; არავის კელ-ეწიფოს მძლავრთა მგზავრთაგანსა უნებლებით მიტაცებად 29, 4.

მწიგნობრობა-ჲ: რომელმან კელით წერილი იცოდის და მწიგნობრობასა იქმოდის 24, 1.

მწირ-ი. ნ. სამწიროჲ.

მწუანე: მწუანე მინაჲ, კეფი ერთი 34გ, 13.

მწუხრ-ი: მწუხრი სერობასა 10, 4; ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად და თითოსა — მწუხრი 10, 3; მწუხრსა ყველი დაეგოს 8, 8.

მწყსა-ჲ, მწყემს-ი, სამწყსო-ჲ: მწყსილდეს სულიერსა მას სამწყსოსა 5, 8; მწყემსად ძმათა 5, 2; მწყემსობისა წილ მგელ იქმნეს სამწყსოთა მათ ზედა 19, 4.

მკირვა-ჲ, ი: (მნათე) იმპირვილდეს ეკლესიისა საკუმეველსა და ზეთსა და

სანთელსა, ზედაშესა და მხვამელსა 6, 11. ნ. დაპკირვაჲ.

მხალ-ი: მხლითა გუარად-გუარადითა 0, 4; საწუნე ცერკუთაგან და მხალთა 29, 1; სხუჲ საწუნე, გინა თუ ცერკუ, გინა თუ მხალი 29, 7.

მხილება-ჲ, ა—(3)2: ასწაონ და ამხილონ ძმებრივად 19, 4.

ე: უკუეთუ კულა ემხილოს ვისმე ძმათაგანსა და ურგებად შეჰკაცოს. მხილებაჲ იგი უხუცესისაჲ 15, 5; წყლულებისა განკუეთაჲ მხილებისა მახვლითა 14, 3.

მხვამელ-ი სასეფისკერე ფქვილი: მხვამელი და ზედაჲ 31, 3; ზედაშესა და მხვამელსა 6, 11. ს. ორბელიანს მოჰყავს: „მახვიმალი — სასეფისკერე ფქვილი“ (ალბათ, შეცდომა: „მხვიმელი“ უნდა).

[**მჯარ-ი** сторона, крыло; так назывались клиросы в храмах (К. Кекелидзе, Иер. Канонарх, 334). «Клиросами называются места, устроенные в передней части храма для чтецов и певцов. Таких мест обыкновенно бывает два, по правую и левую сторону на некотором расстоянии от амвона, так что правый клирос большею частью приходится против южной алтарной двери, а левый — против северной». Дьяченко, 252. აქედანაა „მეპკრე“].

მკედრობა-ჲ. მოწმობა ნ. მკნე-სთან.

მკიე რუხი: და ჯუარი ერთი სხუჲ, შეშისაჲ, ოქროთა მოკედილი და ზედა ხუთი თუალი, მკიე იაგუნდი 34ა, 7.

მკმარებელ-ი: მშუებელ და მკმარებელ იქმნეს 5, 9.

მკნე: ვინაჲთგან ქართველნი ვართ ნათესავით მკნენი და მკედრობით აღზრდილნი 0, 4.

მკურვალე: მკურვალითა გულითა 19, 2; 30, 1.

ნ

ნავის სახე: მახრული ორ-ბაგედი ნავის სახე ჭიქაჲ ერთი 34გ, 11.

ნათელ-ღებულ-ნ-ი 1, 1.

ნათესავ-ი 1. ერი, ხალხი: სარწმუნოებასა და აღსარებასა ჭეშმარიტთა ბერძენთა ნათესავისასა 1, 2; ქართველნი ვართ ნათესავით მკნენი და მკედრობით აღზრდილნი 0, 4; ჩუენისა ნათესავისა უმანკოებისა და გულ-მარტიობისაგან 24, 2. 2. ნათესავი (დღევანდელი მნიშვნელობით): ნათესავთა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა 35ბ, 11; ნათესავთა და მსახურთა ჩუენთა 0, 31; თავით ჩემით და ჩემ თანა არა მცირედთა ნათესავთა ჩემთა კელსა წარმართთასა მიცემადმდე მიმსახურებია საბერძნეთისადა 1, 4.

ნამარხევი-ი: რომელი-იგი (წესი) პირველითგან გამოცადეს და გამოირჩიეს და მომცეს ჩუენ საღმრთოდ ნამარხევედ 15, 8; ჩემიცა არა მცირედი აქუნდა საფასე მის თანა ნამარხევედ დადებული 2, 16; ოქრობეჭედთათჳს, რომელნი დაისხნეს ნამარხევედ მონასტერსა ჩუენსა 35ბ, სათ.; რომელნი სოფიაწმიდას ნამარხევედ არიან 35გ, 13; ნამარხევედ სხენან სოფიაწმიდას 35, სათ.; მათდა მიცემული ნამარხევი დადებულისა მის წესისაჲ 0, 4.

ნამეტნავ-ი ზედმეტი: ნახევაი ყოვლისა მის ნამეტნავისაჲ 21, 5.

ნანა-ჲ, ი: მიცემულისაებრ მისდა მასახლისისა მიერ კანონისა ინანდეს 7, 2.

ნანდვლვე 1, 1; 1, 4; 28, 1.

ნაოფლავ-ი: ნ. ოფლი.

ნართაულ-ი რომელიც ახლავს, მასთან არის: ზედა ნართაულით მიწით და ყანებითურთ 2, 6.

ნასყიდ-ი: ნასყიდის ნაწერები ვარდანისი ავლინისათჳს 35გ, 3. ნასყიდობის საბუთები.

ნაქონებ-ი: პირველითგანვე ქონებულითა ნაქონებითა მათითა 2, 1; და ყოვლითა ნაქონებითა სრულებით 2, 4; მითვე ყოვლითა შენებულებითა და ნაქონებითა 2, 7; პირველითგანითა ნაქონებითა და სამართალითა 2, 12.

ნაყოფ-ი: თითო-სახითა ნაყოფითა 0, 4; **ნაყოფიერება-ჲ** 20, 2.

ნაყოვანი-ი, უნაყოვნეს-ი: რაჲთა დაიკნას ჭუვილი მათი, რომელნი უნაყოვნეს-რე იყვნენ 8, 9.

ნაშთომ-ი: ნაშთომსა მისცემდეს მეჭურჭლესა 26, 3.

ნაშრომ-ი შრომის ნაყოფი: საკუთრად თავისა თჳსისათჳს ადგილისა რაჲსამე ღუწოლაჲ ძმისაჲ, ანუ თუ ნაშრომისა, ანუ თუ ოთხფერქისა მოგებაჲ 4, 3.

ნაცვალ-ი: ნაცვალისა მიგებაჲ 20, 2; **ნაცვალად:** სოფელი პრილონგი. რომელი-იგი აქუნდა მას ნაცვალად პრასტინთა მისთა, რომელნი დაეტევნეს ანტიოქიას 2, 9; რომელიცა თვთმპყრობელთა მეფეთა ჩუენთა თჳსითა ოქრობეჭედებითა მოუნიჭებდეს ჩემდა ნაცვალად ჩემთა მათ მრავლითა სისხლითა სარწმუნოებით მსახურებათა 1, 4.

ნაძუელავ-ი: რაჲთა კელ-ეწიფებოდის როქსა მათსა და ნაძუელავსა ზედა ყოფად, ვითარცა ენებოს 9, 4; რაჲთა არა აქუნდეს ძმათა კელმწიფებაჲ ნაძუელავსა განცემად ვისსაცა 10, 5.

ნაწვეარ-ი: ვიდრე განსაყოფელადმდე სამშვნეელისა და ნაწვეართა 5, 8.

ნაწერ-ი: ნასყიდის ნაწერები ვარდანისი 35გ, 3; სხუათა თანა სასამართლოთა ნაწერთა 35ბ, 25; და სხუათა სასამართლოთა ნაწერთაჲ 35გ, სათ.

ნაწილ-ი 1. საესენი ნაწილთა ძელი-სა ცხორებისაჲთა 2, 18. ნ. სანაწილე.

2. ნაწილად სულისა თჳსისა 2, 9; .

მოეცა ლელატად ნაწილად ჩემდა 2, 13.
ნახევარ-ი: ნახევარი კუალად ეკლე-
სიასავე საკმრად დაეტეოს 21, 5.

ნება-ა მნებაეს, მენება: უკუეთუ
უფართესი და უმდიდრესი ცხობრებაა
ვისმე ენებოს 0, 5.

ნესტვ: ტარსუნელისა მის ნესტვსა
პავლესი 15, 11 (ხელნაწერშია ნესვ-
ტისა).

ნეფსით: ნეფსით თვსით 5, 3.

ნთება-ა, აღნთება-ა: ენთებოდინ 12,
1; ენთებოდინ 12, 4; აღენტნენ 12, 4;
აღნთება 12, 5.

ნიჰ-ი: დიდთა ნიჰთა მიიღებენ
11, 3. ნ. მინიჰებაა, მონიჰებაა.

[ნოყიერ-ი. ნ. ნუყიერი].

ნუგეშინის-ცემა-ა გამასპინძლება ან
საჭირო რამის ჩუქება: ძმათა კრებულ-
სათა კეთილად ნუგეშინის-ცემითა 37, 1;

რაამცა გუარი ნუგეშინის-საცემელი (სა-
ჭამადი ანუ სასუამადი) 8, 10; ნუგეშ-
ნის-ცემითა ძმათა უმეტესთა საზრდელ-
თა მიერ და სასუმელთა 30, 2; ნუგეშ-
ნის-საცემელად ძმათა ჟამსა ჭამისასა
სასუმელი განწესებულ არს 10, 1.

ნუთუ ვაი თუ: მეშინის, თუ ნუთუ
საენებელი და დასაკლებელი რაამე შე-
ამთხვონ მონასტერსა 24, 2.

ნუკევა-ა: მსახურისა გინა მოწფისა
საკუთრად დადგინებასა ინუკევედენ 4, 6.
ნუ ოდეს 36, 6.

ნუ რაა: მცირედი ნუ რაა მიზე-
ზი 1, 1.

ნუყიერ-ი ნოყიერი: რჩეულისა ამის
და ნუყიერისა ადგილისა ძიებასა 5, 10
(აქ უ ონის ნაცვლად უნდა იყოს დაწე-
რილი და უნდა იკითხებოდეს: ნოყიე-
რისა) [მიმოხ. 5].

ღ

ოდენ: რაათა ოდენ სამწიროსა მას
ჰმსახურებდეს 29, 1; საშუალსა ოდენ
გზასა 0, 5.

ოდეს: ოდეს გამომიქსნა 2, 19.

ოდესვე ოდესმე: არცა წესსა მას
მორჩილებისასა მნებაეს დაქსნად ოდეს-
ვე 15, 5; ნუმცა იქმნების ესე ოდესვე
23, 2; რომელი-ესე ნუ იყოფინ ყოფად
ოდესვე 32, 2.

ოდეს-იგი როდესაც: ოდეს-იგი
ღმერთმან დაამკუა ჩუენ მიერ უშუა-
ლოდ და ფრიად მძლავრი ბტერი 2, 18.
ნ. ოდესცა.

ოდესმე: რომელნი ბუნებით მოქა-
ლაქენი ყოფილ არიან ოდესმე 0, 4;
არცა სადღეოდესა მონასტრისა შენებად
ოდესმე 0, 29 (შდრ. ოდესცა, ოდესვე).

ოდესლა-იგი: ოდესლა-იგი არავის
აქუნდეს კელმწიფებაა თავისა თვისისა
უფლებად 4, 8.

ოდესცა: რაათა მომავალსა შინა ჟამ-
სა, ოდესცა საკმარ იყოს, გამოიღებდენ
და უჩუენებდენ 35ბ, 38; არცა სადღეოდ
მონასტერი აღმენოს ოდესცა 23, სათ.
ნ. ოდეს-იგი (შდრ. ოდესმე).

ოთხთავ-ი: 34ა, 23; 34ა, 24; 34ა, 25
(*τετραεσυχχιον*).

ოთხთა ჯმათა-ა: პარაკლიტონი ოთხ-
თა ჯმათა 34ა, 44 (*τετραρχος*).

ოთხფრტვ-ი: ოთხფრტვთაგან 2, 15.

ორ-ბაგედ-ი ორპირიანი: მახრული
ორ-ბაგედი ნავის სახე ჭიქაა 34გ, 11.

ორგული-ი ფარისეულურად მოქმედი:
რომელნი ორგულთაებრ მაჩუენებლო-
ბით ილოცვიდენ 0, 21; რომელნი-იგი
მაჩუენებლობით ილოცვენ ვითარცა
ორგულნი 15, 8; ორგულება-ა: მას წეს-
სა და საქმესა უწესობად და ორგულე-
ბად შესცვალებენ 4, 6. შეუორგულბე-
ლად 29, 1.

ორმოცდაათამდინ, ორმოცდა ათ-
თაჲ 6, 3; 6. ერგასისი. ერმოცდა ათ-
ერთმეტისა 6, 3.

ორ-პირ-ი: განმკუთვლისა უფროჲს
ყოვლისა მახვლისა ორ-პირისა 5, 8.

ოსტიგან-ი: და ერთი იყოს კელრად,
რომელ არს ოსტიგანი 6, 12 (სიტყვის
ახსნა ნ. 31—32 გვერდზე).

ოფლ-ი: ოფლითა მრავლითა შრო-
მილებჲჲ ჩემი 21, 2; ნაოფლავ-ი ოფ-
ლით, შრომით შექენილი: სხუათა შრო-
მილსა და ნაოფლავსა 5, 9.

ოქრობეჟედ-ი (χρυσόβηλος, χρυσο-
βίος) სიგელი: რომელიცა თვთმპყ-
რობელთა მეფეთა ჩუენთა თვისთა
სარწმუნოჲთა ოქრობეჟედებითა მოუნი-
ჭებიეს ჩემდა 1, 4; მიეც ოქრობეჟედ-
ებითა ჩემდა მონიჭებულისაგან მონაგე-
ბისა და მამულისა ჩემისა, რომელნიცა
მაქუნდეს, კელმწიფებით სრულითა და
შეუძრავითა უფლებითა, ლოგის-ქმნი-
ლითა ოქრობეჟედებითა 2, 1; სარწმუ-
ნოსა სიმტკიცისა ოქრობეჟედსა 2, 14;
ვითარ-იგი სარწმუნოთა მიერ სამეუფო-
თა ოქრობეჟედთა არს დამტკიცებულ
ესე ყოველი 3, 3; არა საკმარ იყო ჩემდა
სხვსა ოქრობეჟედისა აღებჲჲ მონაგებთა

ჩემთათჳს გარეშე პირველთა მათ ოქრო-
ბეჟედთა, რომელნი მაქუნდეს 18, 10.
ამას გარდა, 35-ე თავში ბევრგან არის
საუბარი ოქრობეჟედებზე.

ოქროვან-ი: და ესენი დაისხნეს ვე-
ცხლის ბუდეთა ოქროვანთა შინა 34ბ, 3.

ოქრობეტალო-ჲ ოქროს ფურცელი,
ოქროს ვარაყი: მივსცენით სხუანიცა
ხატნი ფიცრისანი, ოქრობეტალოჲთა და
წამლითა შუენიერად დაწერილნი 2, 20.
ნ. პეტალოჲ.

ოქრო-ქსოილ-ი: ღურჲჲ ოთხი, —
ერთი მათგანი ოქრო-ქსოილი არს 34ა, 7.

ოქრო-ცურვებულ-ი, ოქროჲთა ცურ-
ვებულ-ი: 34ა, 13; 34ა, 20; 34ა, 22;
34ა, 25.

ოქრო-წერილ-ი: სუღარჲჲ ოთხი ოქ-
რო-წერილითა აღმითა 34ა, 47.

ოქსიკასტორ-ი: ღურჲჲ სამეუფოჲ
ოქსიკასტორი ოთხი (ἐπιστάτης βίτου-
καὶ ἐπιστάτης τῆς οὐρανοῦ) 34ა, 47; სტაე-
რჲჲ სამოსელი უკერავი ოქსიკასტორი,
ორი 34ა, 49.

ოცდა ოთხთა ყამთა-ჲ. ნ. ყამნი.
ოჯრება-ჲ. ნ. აღოჯრებაჲ, მაოჯრე-
ბელი.

U

პავლე-ნ-ი პავლეს ეპისტოლენი:
სხუანი ორნი წიგნნი გამოკრებულნი
პავლენი 34ა, 40.

პანაგირ-ი, პანაჟურ-ი (πανήγυρις,
πανήγυρις) სახალხო დღესასწაული,
ხალხის შეკრებილება; ბაზრობის დღე;
ბაზრობა: რაჟამს-იგი ჩუენ მიერ გან-
საზღვრებული პანაგირი შეიქმნას პა-
ტიოსნისა მონასტრისა ჩუენისაჲ, მაშინ
თვთოეულმან მათმან ვაჭრობჲჲ თვისი
ქმნას და პანაგირსა მას იყიდოს რაჲცა
უქმდეს 9, 3. პანაჟურელ-ი (πανήγυρις-

τοις) ბაზრობის მონაწილე: კელით წე-
რილები და აპოტიქსები სტენიმახისა პა-
ნაჟურელთაჲ 35გ, 9.

პანაშვლ-ი (παναυχλις, — ἰδιος, ἦ) ღა-
მის თევა დაწესებული მსახურების შეს-
რულებით, მუხლთ მოდრეკით და სხვა
(ჩვეულებრივ ეკლესიის გარეთ): მესა-
მესა დღესა ყონ მისთჳს პანაშვლი და
ღამის თევაჲ 22, 1; იქმნას მისთჳს პანა-
შვლი და ღამის თევაჲ 22, 2; ღამის თე-
ვაჲ და პანაშვლი 5, 7 (მიმოხ. 38).

პარაღოღკონ-ი: პრახტიკონი და პა-

რადოდიკონი (παράδοικόν) ლავაკაჲსაჲ 35გ. 8. საპარადოდიკო-ჲ: ვითარ-იგი საპარადოდიკოსა პრაბტიკონსა შინა სწერია 2, 6.

პარაკლიტონ-ი: პ. ოთხთა კმათაჲ 33ა, 43 (პ:κλίον τερράχως, παρακλιτ-κί μιχ).

პარვა-ჲ, ი: და იპაროს მონასტრისაჲ გინა ეკლესიისაჲ რაჲ 0, 25. ნ. მპარავი.

პატივის-ცემა-ჲ, პატივ-ცემა-ჲ: მუნ პატივ-სცეს 8, 11; პატივ-სცემდენ 11, 3; პატივ-იცემებოდენ დღესასწაული 11, 3.

პატიოსან-ი: რომელმან გამოიყვანოს პატიოსანი უპატიოებისაგან 28, 4. ეს სიტყვა გვხვდება სხვადასხვა რამის ეპითეტად: მონასტრისა (0, 3; 0, 5; 35ბ, 10), შესამოსლისა (2. 18), ჳიქისა (ჳიქანი ბრწყინვალედ პატიოსანნი 2, 18), ჳვრისა (34ა, 5), ძელისა ცხორებისაჲსა (34ბ, 2), სამკაულისა (პატიოსანთა სამკაულთათჳს 34, სათ.), ოქრობეჳდისა (2, 14), ხატისა (2. 18). თუალი პატიოსან-ი ძვირფასი ჳვა: შემკულ არიან თუალებითა პატიოსნითა 2, 18.

პატრიაჳ-ი (ბერძნ. მამათმთავარი, მღღელთმთავარი: პ. იერუსალემელი 36, 2; საპატრიაჳო-ჲ: რასავე ხარკსა ჳუეშე შეუვრდომელ: სამეუფოსა და საპატრიაჳქოსა, სამეტროპოლიტოსა და საეპისკოპოსოსა და სამამასახლისოსა ყოველსა 3, 1; სამეუფოჲსაგანცა კერძისა და საპატრიაჳქოჲსა 18, 10. ნ. მღღელთმთავარი.

პაპრაჳ-ი. ნ. მოპაპრაჳებაჲ [პაპრაჳად წარყვანებაჲ: მარკ. 15, 21].

პერიერეზმონ-ი (περιερισμός) შემოსაზღვრა, საზღვარი: პრაბტიკონი და პერიერეზმონი ფილიპოპოლისა პრასტინთათჳს 35გ. 4; პრაბტიკონი და პერიერეზმონი მისინოპოლისა პრასტინთა ჩემთაჲ 35გ. 5; პრაბტიკონი და პერიერე-

რეზმონი პეტრიწონისაჲ 35გ. 12; მათდამხულისა მისებრ პერიერეზმონისა 2, 1. „აღწერა და შემოსაზღვრა“ (ყაუხჩ. 253).

პეტალო-ჲ (πέταλον „ფურცელი“) ვარაყი: პეტალოჲთა ვეცხლითა შემოქედელი 34ა, 9; სხუაჲ ხატები შემოსია ოქრო-პეტალოჲთა შეკაზმული 34ა, 11.

პირ-ი 1. ჳურჳლის წამოსადინარი. პირ-ცხავი პირ-ნახვრეტებიანი(?): პირ-ცხავი კუტალი 34გ. 6. 2. საქმე, საკითხი, რაიმე: გამომეძიებელმან რომლისავე პირისამან 0, 6; ამასვე პირსა ჳედა 36, 2 (ამავე საქმეზე, ამავე საკითხის შესახებ); სხუაჲ ოქრობეჳდნი მაგისვე პირისათჳს 35ბ, 4; მაგისვე პირისათჳს პიტაჳი ერთი 35ბ, 22; სხუაჲ წიგნები თვთო სახეთა პირთათჳს 35ა, 15; ყოვლისაგანვე პასაჳისა პირთაჲსა 2, 15.

პირველ (ზმნიზ.) -მდის, წინ, წინათ, აღრე: მაშენებელი ვარ პირველ სხენებულისა მონასტრისა 0, 2; პირველ დაწესებულთა წართჳუმისა 6, 17 „დაწესებულთა“ წართჳმამდის; პირველ ყოვლისა 12, 6.

პირველ-ი. აჳედან: პირველობა-ჲ: პირველობაჲ და უკუჲნაჲსკენლობაჲ (რომელ არს ერთმანერთისა ჳემო ჳდომაჲ და ჳუემო ჳდომაჲ) 8, 2.

პირველად во-первых: პირველად სურვილისათჳს მისისა და მოწოდებულსა სიყუარულისა, და მერმე რამეთუ არარაჲ მაჳენდა ხუეჳაჲ ამის სოფლისა საქმართათჳს 2, 13; პირველად თავითგანვე 2, 1.

პირველითგან: პ. გამოცადეს და გამოირჩიეს 15, 8; პირველითგანვე ჳონებულთა 2, 1. პირველითგან-ი: ყოვლითავე ჳღვრითა და პირველითგანითა ნაჳონებითა მისითა 2, 3; თავისა ყოვლითა ჳღვრითა და პირველითგანითა ნაჳონებითა სრულებით 2, 5; და პირველითგან-

ნითა ნაქონებითა და სამართალითა მისითა 2, 12.

პიტაკ-ი (π.τ.άκιον, ლათ. piltacium-ისაგან) რისამე აღსანიშნავი ნაწერი, წერილი: 35ბ, 16, 17, 18, 22, 23, 25.

პლანინა-ა ტყიანი მთა, საძოვარი, ВЫГОН: პივეც კულად ციხეცა ვანსკაჲ ახალციხითურთ ვრისით და სხუთა ყოვლითა სოფლებითა და აგარაებითა მისითა და პლანინებითა 2, 3 (თუყ რაჯ პლაყყაჯ); სეფითა უღლებითა, და ეგრეთვე გლეხებითა, მთითა და ბართა, ტყითა და პლანინებითა და საძოვრითა ადგილებითა, ვენაქებითა და ხილნარებითა 2, 17. აქ „პლანინა“ და „საძოვარი“ სინონიმები მგონია (ნახე планина გვ. 336).

პრასტინ-ი (προΰστειον) მამული (с усадьбой владельца, или без нее: Виз. сборник 1945, стр. 74), владение, имение: პრასტინი ჩემი ზაუწი 2, 5; პრასტინი ჩემი სახელით მინა 2, 6; ზემო თქუშმულნი ესე ციხენი და სოფელნი და პრასტინნი ყოველნივე 2, 14; ნაცვალად პრასტინთა მისთა 2, 9; ჩემთა პრასტინთა ყოველსავე შემოსავალსა ამათ წელთა ბრძანებითავე ჩემითა აიღებდა 2, 16; უკუეთუ პრასტინთაგან ანუ საცხოვართა 8, 10.

თუმცა „პრასტინი“ ბერძნული სიტყვაა, მაგრამ ბერძნულ რელაქციასში მას ზენგრან ჯაჟმა (ჩრ. ჯაჟმატა) წესატყვისება: 35ა, 2, 4-14-16; 35ბ, 9-11--12-13-14-16, ხოლო προΰστειον შემდეგ ადგილებში იკითხება: 2, 5; 2, 6; 2, 14.

პრასტიკონ-ი (35ბ, 30-31-34-37-38 παρακτιών): ვითარცა-ივი საპარადოდიკოსა პრასტიკონსა შინა სწერია 2, 6. საგადასახადო დავთარი: „ბიზანტიელ დიდ მოხელეთა, აღმწერთა ოქმები, სადაც აღნუსხული იყო აწერილი ადგილმამულის შედგენილობა, სახელი მფლობელისა და მისი ოჯახის შედგენილობა სათანადო გადასახადის აღნიშვნით“ (ყაუხჩ. 293 Fr. Dölger-ის დამოწმებით). (მიმოხ. 40). ნ. პერიერეზმონი, შდრ. ისოკოდიკონი.

პრეტორ-ი (πραιτωριον): ეგრეთვე მივეც თოფოლიწონთა პრეტორად სახელდებული სოფელი, რომელსა ყელოვა ეწოდების 2, 4 (აღნიშნული სოფელი ალბათ პრეტორის გამგებლობაში იყო. ცნობილია, რომ კონსტ. მონომახის დროს (1042—1054) თემებში შეასუსტეს სამხედრო ხელისუფალთა (სტრატეგების) ძალა-უფლება და მათ გვერდში ამოუყენეს სამოქალაქო ხელისუფლების წარმომადგენლები, პრეტორები (III. ДИП, Осн. проблемы, 109).

პრონოიტის-ი (προνοιτης) მამულის მოურავი, იჯარისა და გადასახადის ამკრეფი: და ეგრეთვე ყმისა ჩემისა ვარდან პრონოიტისისა კელითა განძითა ჩემითა ნასყიდნი სახლნი 2, 5.

პური-ი: 6, 12; პურისა გინა ღვინისა 8, 5; პურის ფასად 0, 12.

პყრობა-ა, ი: წესსაცა მტკიცედმცა იპყრობენ 8, 4. ი/უ (სტატკ.): უპყრიეს 0, 4; 36, 3.

ყ

ყამ-ი 1. დრო: ყამსა ჭამისასა 10, 1; ცისკრისა ლოცვისა ყამსა 12, 2; ყამსა თვსსა 0, 6; თუ ვითარ ჭერ-არს ანუ რომელსა ყამსა განყოფაჲ 0, 15; უკუეთუ

წინამძღუარმან ყამისამან დახედნეს 8, 9 (იმ დროის, თავის დროის წინამძღუარმა); მრავალთა შინა ყამთა 18, 9 (დიდნი ხნის განმავლობაში); მენაცვლეობითა

ჟამთა ცვალებისაებრ 18, 4. ჟამითი-ჟამად 18, 3. უჟამო-ჟამ: ჟამსა და უჟამოსა 15, 7. 2. საათი: მეცხრესა ჟამსა 10, 3; მეშვიდესა ჟამსა 10, 4: სხუად წიგნი ერთი ოცდაოთხთა ჟამთაჲ (=ჟამნი?) 34ა, 41. 3. წარვა, ლიტურგია: ყოველთა

მღელთა ჟამი ჩემთვის წირონ 35, 1: სასეფოდ ჟამი წირონ 0, 13; ჟამის წირვისა 2, 12; ჟამის მწირველი 0, 13; ჟამის საწირავად 0, 26: ღირსად ჟამის მწირველი 31, 1: მღელნი ჟამის მწირველნი 6, 7: მღელთა ჟამის მწირველთა 37, 2.

ქ

რა-ჲ რამე, რამე: რაჲთა არცა ერთითა რაჲთ მიზეზითა დაეხრწიოს რაჲ ამთვან 21, 7; არცა ერთი რაჲ ვპოვე 2, 16; არცა განიჭებად, არცა განსყიდად მონაგებთაგანი რაჲ ეკლესიისათაჲ 0, 38; ანუ და-რაჲ-აქლოს ამისგანი 33, 1; უკუეთუ იპოვოს ცთომასა რას შინა 30, 3; სხუად რად ნუ იქმარების 21, 4. **არარა-ჲ** არაფერი: რაჲთა არარაჲ ესევეთარი შეემთხვოს განმყოფელთა მათ 21, 6. ნ. რაულნი.

რა-ჲ (ნაწილაკი): აღასრულონ რაჲ საღმრთოჲ სადღუმლოჲ 5, 7.

რავდენ-ი: რავდენი დღე 0, 13. **რავდენობა-ჲ**: რავდენობისათჳს მონაზონთაჲსა 0, 12.

რაჲ-ვე: რაჲთა არავის აქუნდეს ზიარებაჲ რაჲვე რაჲთურთით 0, 24; არცა მაქუნდა ხუეჭაჲ რაჲსავე 2, 13; რაჲსავე ხარკსა ქუეშე შევერდომილ 3, 1.

რაჲთურთით: არა მნებაჲს რაჲთურთით 4, 2.

რაჲ-იგი რაც: რაჲ-იგი მე არა მწადის 0, 5.

რაჲ-მე: საკუთრად რაჲსამე ზრუნვისა 0, 10: საწინაოთა მოულოდებელთა რათმე ჳირთა და წარსაგებელთათჳს 21, 5.

რაჲცა-რაჲ: 18, 10; 21, 5 რაც კი; გინა სხუად რაჲცა-რაჲ ესევეთარი 32, 1.

რაჲმს-იგი 4, 10 როდესაც.

რაულნი-ი როგორი: თუ რაულნი ანუ

ვითარ-სახენი შესაწირავნი და ადგილნი მიეცნეს 0, 8.

რე (ნაწილაკი): რომელნი უნაყროვნეს-რე იყენენ 8, 9; სრულებით-რე თქუამად 20, 2.

რეშვა როშვა, მსხვილად ფქვა, ღერღვა: მრეშუელი 29, 6 მროშველი, მსხვილად მფქველი.

რეცა ვითომც, თითქოს: ოდესღა-იგი მათსა მას ზღვევასა რეცა ლმობიერად იჩქურებ 4, 11; და არა შთავრდომად რეცა გონება-ტყბილობით მპარეობასა 4, 12.

რეხუება-ჲ: რაჲთა რომელნი ზედგომით ჳმსახურებდენ, მიმოსლვასა მათსა მყუდროდ იქმოდინ, თჳნიერ რეხუებისა ფერკთაჲსა 8, 1. შდრ. მრეხველი.

რვათა ჳმათა-ჲ: საგალობელი რვათა ჳმათაჲ 34ა, 38 (βάρβαρος, ορθοπλ).

რვალ-ი: საქანდლენი რვალისანი 2, 20. შდრ. სარუთი.

რვეულნი-ი: რვეულნი ყოველნი რვითა ფურცლითა არიან 36, 8.

რომანატი-ი 2, 16 რომანოზ მეფის მოჳრილი დრაჳკანი (რომანოზ II 959—963, ან რომანოზ III არგიროზი 1028—34, უფრო უკანასკნელისა). ნ. განძი.

რომელ რომ: რომელ ბრწყინვალედ აღესრულებოდინ 0, 17; უკუეთუ ესრეთ რაჲმე დახუდეს, რომელ ანასდუჲ-

ლად მიცივალოს 5, 5; და გლეხი ერთი მუნითცა გაუთავისუფლონ, რომელ საფქავსა უფქვიდეს და შეშასა მოართუმიდეს 29, 7.

რომელი-რაჲ 18, 10. **რომელი-რაჲმე** 26, 6. **რომელიცა-რაჲ** 18, 8 რაც კი.

რომელნიმე... **რომელნიმე ზოგი...** **ზოგი:** რომელთამე შერისხვამ ჯერ-არს უხუცესისაჲ, რომელთამე — შერჩულვამ, რომელთამე — წყულულებისა განკუეთამ მხილებისა მახვლითა 14, 3.

რომლისათვის ამიტომ: რომლისათვის ვაფუცებ მამასახლისთა 36, 6.

რორინება-ჲ: ჯამლთა ძიებად კართი-კარად რორინებად 9, 1; ხოლო რომელნი დაუდგრომელ იყვნენ ძმათაგან, არა მიუშუას მას წინამძღუარმან ნები-საებრ მათისა განსლვად და რორინებად, ვინაჲცა ენებოს 15, 1. [შდრ.: (რომელსა ეპისკოპოსსა) „სამწყსოსა შიგან სიარულისაგან თავი კელთ არა ჰქონდეს და ანუ ავად არ იყოს, ანუ მისსა სამწყსოსა შიგან ქორებისკობოსსა გაუწყვეტლად არ არონინებდეს და სჯულის საქმესა მართლა არ მწყსობდეს“. კათალიკოსის სამართალი, ს. კაკაბაძის გამოცემა, 1913, გვ. 6]. ნ. იოვ. და ეფთ. ცხორების ლექსიკონი.

როქ-ი (ბრჯა, pyra) სარგო, ჯამაგირი (ფულად): რაჲთა იყვნენ ძმანი სამ დასად განყოფილ და როქსა აიღებდენ 9, 2; ვინაჲთგან როქითა იქმნა დაწესებაჲ შესამოსლისა მათისაჲ, ამისთვის ჯერ-არს მიშუებისა მიცემად, რაჲთა კელ-ეწიფებოდის როქსა მათსა და ნაძუელავსა ზედა ყოფად, ვითარცა ენებოს 9, 4; და აღიღებდეს ძმათა თანა მონასტრისათა წესთასა თვისსა და როქსა, ვითარცა ერთი მესამისა დასისაგანი 29, 1; და აღიღებდენ იგინიცა როქსა, ვითარ-იგი აღი-

ღებს სტენიმახელი 29, 5; დაიკარგოს მას შინა მღდელი ერთი და აიღებდეს როქსა და საზრდელსა 31, 1. აქედან გაროქვა-ჲ ჯამაგირის დანიშვნა, ჯამაგირის მიცემა: და გუენება, რაჲთამცა არა იქმნებოდა ესე გაროქვითა 9, 1 (ნაჲ ბაშაჲჲ ბოჲჲჲ). [შდრ.: „და გაიროქნეს მუშანი მონასტრისანი სამსა ჯერსა, რომელთა დავახმევინეთ ვენაჲი კე-სა მოღისაჲ“: აღაპები, № 145].

ბრჯა მიღებულია ლათ. erogatio-საგან (სოფოკლე); erogio „გავსცემ“, „ვხარჯავ“. აქედანვეა ძვ. რუს. pyra. ქართ. „როქი“ ფორმით უფრო ახლო დგას სომხურში ხმარებულ რიოჲ და რიოჲ ფორმებთან (პ. ატარიაანის ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, IV, 414—416).

[**როშვა-ჲ. ნ. რეშვაჲ**].

რუღუნება-ჲ: მრავლითა ღუაწლითა და რუღუნებითა 5, 9; ჩემითა მრავლითა მოჭირვებითა და რუღუნებითა 18, 9; მოიკსენებდით ჰირთა და რუღუნებათა და შრომათა ჩემთა 21, 12; ჯამლთა ძიებითა კართი-კარად რორინებად ანუ მექამლეთა რუღუნებად 9, 1.

რქა-ჲ: იოტაოდენი ერთი რქა გამოიღოს ამისგან 33, 1 (შდრ. მათ. 5, 18).

რქუმა-ჲ: არა ჯერ-არს მონაზონისათვის სხუამ რაჲმე სიტყუამ რქუმაღ წინამძღუარსა 15, 5.

რჩეულ-ი: რჩეულისა ამის და ნუყიერისა ადგილისა 5, 10.

რწმუნებულ-ი: მისდა რწმუნებულისა მსახურებისაჲთა 30, 1; სულიერთა მათ სამწყსოთა მათდა რწმუნებულთა 15, 3.

რწყ. ნ. მერწყული.

ს

საარხონდო-ა საარხონტო, არხონტის სახელო (*ἀρχοντία*): სოფელი პრილონგი თემსა შინა სოლონიკისასა, რომელ არს საარხონდოსა სტეფანიანისასა 2, 9.

საბურავი-ი: სხუა საკურთხეველისა საბურავი, შეკერული სკარამანგი ღურანგითა 34ა, 53; სხუა საბურავი საკურთხეველისა... სხუა საბურავი ერთი, თეთრი ექსამიტონი 34ა, 54-55.

საგალობელი-ი: ს. რვათა კმათაჲ 34ა. 37.

საგზალ-ი: საგზლისა ჩადებად 8, 13.

სადა 1. სადმე: წარსლვად და აღსაარებად სხუაგან სადა 13, 2. 2. ოდესმე: და უკუეთუ სადა წინამძღუართაგანი ვინმე მაოკრებელად ამის მონასტრისა განგებულებისა იპოოს 36, 5.

სადაგ-ი (სპ. ააღ) უბრალო: ჭიქაჲ ბროლისაჲ ფსკერედი, სადაგი, 34გ, 2.

სადაძთცა საიდანაც კი: რაჲთა, სადაძთცა შემოვიდოდის, წერით აიღებდეს და წერით გასცემდეს 6, 10.

სადგური-ი. ნ. უცხოთ სადგური.

სადედო-ა: სადედოჲ მონასტერი 2, 29 დედათა მონასტერი: დავაყენებ აღშენებისაგანცა სადედოჲსა მონასტრისა 23, 2.

[**სადღოშიარო-ა**. ნ. ღოშიარი].

სადროშაე (*σπαρῆχῆ*): ჯუარი ერთი ვეცხლისაჲ. სადროშაე 34ა, 6. შდრ. საზოღავროჲ.

სადულარი-ი: არცა სადულარისა კურკლისა ჯერ-არს ქონებად 4, 4.

საებისკოპოსო-ა: რასავე ხარკსა ქუეშე შევრდომილ, სამეტროპოლიტოსა და საებისკოპოსოსა 3, 1.

საერთადო-ა: და იყავნ ტაბლაჲ მათი საზოგადო და საერთადო 4, 2.

საერისკაცო-ა: საერისკაცოებისა-ებრ განგებისა 25, 2.

საეროდ საჯაროდ, *πυδλιχιο*: რაჲთა ეკლესიისა ჩუენისა დღესასწაულსა და სამთავე წმიდათა მარხვათა შემოსლვასა წარიკითხვოდის ტიპიკონი ესე საეროდ სრულებით 33, სათ.

საეშმაკო-ა. ნ. ეშმაკი.

[**სავაჟინრო-ა**. ნ. ვაჟინარი].

სავნებელი-ი: დიდიცა სავნებელი 4, 6; სარგებელისა წილ სავნებელი ფრიალი შეემთხვოს 4, 6.

სავსე: ჯუარნი საუფლონი, სავსენი ნაწილითა ძელისა ცხორებისაჲთა 2, 18. შდრ. აღსავსე.

საზიარო-ა: საზიაროსა მას ტრაპეზსა 4, 4; 8, 11; საზიაროსა მას ტაბლასა 8, 10; საზიაროჲსა მის ცხორებისა წესისა შეცვალებაჲ 4, 6.

საზოგადო-ა: და იყავნ ტაბლაჲ მათი საზოგადო და საერთადო 4, 2.

საზოღავრო-ა სასარდლო (*σπαρῆχῆ*): მივეც საზოღავროჲ ჯუარი ერთი სხუაჲ, ვეცხლისაჲ 34ბ, 4 (ზოღავარი-ი ანუ ზორავარი-ი *ελαρῆχῆ*—მხედართმთავარი, სარდალი). ზოღავარი საკუთარი სახელი უნდა იყოს ამ ადგილას: „ქრისტე, ადიდე სულითა ზოღავარი და შვილნი მისნი“ (მინაწერი 1040 წლის ხელნაწერზე: ა. ც ა გ ა რ ე ლ ი. ჯვარის მონასტრის ხელნაწერთა კატალოგი, № 144). შდრ. სადროშაე.

საზომ-ი (*μέτρον*): ამათ ყოველთა საზომი და სახე 2, 21; ტრაპეზისაჲცა საქმე და მსახურთაჲ კეთილად აღესრულებოდენ საზომსა მას ზედა, რომელიცა საზოდელთათჳს განგვსაზღვრებიეს 8, 1; რომლისა საზომი განთჳსებულად დასას-

რულსა ამის ტიბიკონისასა დაგვწერიეს 11, 2; აღმოზრდიან და საზომად მომიწიფებინა 18, 7 (შდრ.: „იგი ყრმაჲ განსამე -ზრდილ არს, საზომსა ჰასაკისასა მიწვეწულ არს“: მოქც. ქართლისაჲ, ე. თაყაიშვილის გამოც. 763, 4). შდრ. ზომი.

საზრდელ-ი საქმელი: სხუად ყოველი საზრდელი 6, 12; რაჲთა ერთი მეორისა უმჯობესთა: საზრდელთა და სასუმელთა იკუმევედეს 4, 2; ნუგეშინის-ცემად ძმათა უმეტესთა საზრდელთა მიერ და სასუმელთა 30, 2; საზრდელთა შემზადებაჲ 0, 10; საზომსა მას ზედა, რომელიცა საზრდელთათჳს განგვსაზღვრებიეს 8, 1.

საზღვარ-ი: საზღვართა შინა მონასტრისათა 23, 2; საზღვართა მისთა 0, 29. შდრ. ზღვარი.

სათანადო-ა: ფრიად ჭეროვან და სასათანადო არს წინამძღურისა 13, 1.

სათევზე: სათევზითა ტბითა მისითა 2, 13.

სათნო-ყოფა-ა: სათნო-გიყო შენ 15, 12.

სათუე: სხუანი წიგნნი სათუენი, (μυηαα) სამნი 34ა, 36. ამჟამად საეკლესიო პრაქტიკაში ამ წიგნს ჩვეულებრივ „თუენი“ ჰქვია და არა „სათუე“. ძველად „სათუეო“ც გვხვდება; „ერთი დიდი მეტაფრასი და ერთნი განყოფილნი დაივითა, ორი სათუეო — მარტი და აპრილი — დაწერნა და მოაქსენნა ყოველად წმიდასა“, აღაპები, № 5, „სათუენი ათორმეტთა თუეთანი“ იქვე № 32.

საიდუმლო-ა: აღასრულონ რაჲ საღმრთოჲ საიდუმლოჲ 5, 7.

საკანდლე: საკანდლენი რვალისანი 2, 20.

საკარგავ-ი: საკარგავისა არა მიცემისათჳს წინამძღურისაგან ძმათაგანსა 0, 38; განეაყენებ ამისგანცა და რაჲ-

თურთით არა მივსცემთ მიშუებასა, ვითარმცა, აღმოსავალეთისა გინა დასავალეთისა მონასტერთა წესისაებრ, წინამძღუარმან საკარგავი მისცა ვის ძმათაგანსა: ანუ გლეხი, ანუ მიწაჲ. ანუ ვენაკი, ანუ ბოსტანი, გინა თუ რაჲცა-რაჲ ესევითარი, გარნა გლეხთა ხოლო მიეცემოდის საკარგავი, რომელნი ეკლესიასა ჰმსახურებდენ და თანა-ნადებსა თჳსსა გარდაიკლიდენ 32, 1—2. შდრ. დაკარგავა.

[მოსაკარგვე საკარგავის მქონებელი: მონაზონმან ანუ მოსაკარგვემან (თამარ მეფის 1202 წ. სიგელში შიო-მღვიმის მონასტრისათვის წყაროს წყლის საქმის თაობაზე, ანტონი ჭყონდიდლის მინაწერი: თ. უორდანიი. ისტორ. საბუთები 28, 13)].

საკრებულო-ა: მონასტერი საკრებულოჲ 3, 1; რაჲთა არა დაიქსნას საკრებულოჲ წესი 8, 11; წესი და განგებაჲ სამონაზუნოჲ და საკრებულოჲ 0, 3; განსაზღვრებაჲ საკრებულოჲ 0, 2.

საკუთრად 1. განთჳსებით საკუთრად წესისა ძიებითა 4, 6; საკუთრად თავისა თჳსისათჳს ალაგისა რაჲსამე ლეწოლაჲ 4, 3; თავისა თჳსისათჳს საკუთრად რაჲსამე ზრუნვისა 0, 10. 2. საგანგებოდ, განსაკუთრებით: ავიღე მეფეთა ჩუენთაგან საკუთრად სხუად ახალი ოქრობეჲქელი 18, 10.

საკუმეველ-ი 6, 11; საკუმეველი, ზეთი და სანთელი 31, 3. 6. სასაკუმეველ.

საკურთხეველ-ი 1. altar: ერთი [სანთელი ენთებოდის] დიდსა საკურთხეველსა (ὅν τῶν μεγάλων βήματι) 12, 1; წინაშე წმიდისა საკურთხეველისა დაადგინონ 5, 7. 2. ტრაპეზი: სხუად საკურთხეველისა საბურავი 34ა, 53 ზენსუჲ რჳს ἄγίας τραπεζῆς.

საკვრველება-ა 2, 18.
სამართალ-ი (იკუმშება ვითარებით-

ში, მოქმედებითში კი—არა) სწორი, სამართლიანი: ჭერ-არს და სამართალ 1, 1; ჭერ-არს უკუე და სამართალ 4, 12; რაჟთა ჭეროვნად და სამართლად იქცეოდინ 15, 2; სამართალთა მათ სასჯელთა 1, 1; სასჯელი ღმრთისაჲ სამართალ არს ესე-ვითარისა მოქმედთა ზედა 15, 4; ყოველითა სამართალითა 2, 1; 2, 5; და სამართალითა მისითა 2, 12; საქმეთა თვსთა-ებრ სამართლად მიგებჲა 1, 1; ჭეშმარი-ტად უკუე და სამართლად 5, 1. ნ. სასა-მართლოჲ, უსამართლოჲ.

სამარხო-ჲ 1. ეკლესიისაგან მარხვის დღეს ნებადართული საქმელი: დიდთა უკუე მარხვათა შაბათ-კვრეაყეთა შინა იგივე ზომი სამარხოჲ სანოვაგე დაეგე-ბოდის 10, 2. 2. დასამარხავი ადგილი მი-ცვალებულისა, საძვალე: მაშენებელი ვარ მონასტრისა და მას შინა სამარხოჲ-სა მის განსასუენებელისა ჩემისა 0, 2; აღშენებასა ეკლესიისასა და მონასტრი-სასა სამარხოლ და განსასუენებელად ბრალეულთა ძულთა ჩემთა 1, 2; მოვი-ყვანე ლარნაკი მისი აჟა მონასტერსა და ეკლესიასა სამარხოხსა ჩემსა და მუნ დავევი საფლავსა შინა გუამი მისი 2, 11; მივეცი მონასტერსა და სამარხოხსა მისსა 2, 12; მივეც მონასტერსა ჩემსა და სამარხოხსა მისსა 2, 13; ზედა საფ-ლავსა სამარხოხსა ჩუენსა სამი სანთე-ლი 12, 1.

სამეტროპოლიტო-ჲ: რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ: სამეტროპოლი-ტოსა და საებისკოპოსოსა 3, 1. ნ. მიტ-როპოლიტი.

სამეუფო-ჲ სამეფო, მეფისა: სამე-უფონი შესამოსელნი 2, 18; ღურაჲ სა-მეუფოჲ 34ა, 47; სამეუფოჲ წიგნები 35ა, 15; სამეუფოჲთა ბრძანებითა 35გ, 10; თვნიერ ყოვლისა მსახურებისა სა-მეუფოჲსა და სამთავროჲსა 3, 1; რასა-ვე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ: სამეუ-

ფოსა და საპატრიარქოსა 3, 1; ყოველთა-გან სამეუფოთა და სამღვდელთმთავრო-თა ხარკთა 0, 9; სამეუფო-ჲ ქალაქი-კონსტანტინოპოლი: არა მნებაეს რაჟ-თურთით გარეგან მონასტრისა გინა სა-მეუფოჲსა ქალაქისა განსლვაჲ ამისი 36, 5. ნ. მეფე.

სამთავროჲ. ნ. მთავარი.

სამკაულ-ი: სამკაულთა და სიწმიდე-თა და საკმართა და განძისა მცველად 6, 10; სამკაულთათჳს პატიოსნისა მო-ნასტრისა ხაზულისა 35ბ, 10.

სამკუდროჲ. ნ. მკუდარი.

სამკვდრებელ-ი: განვარდინ საღმრ-თოჲსა ამისგან სამკვდრებელისა 4, 13; სამკვდრებელი ჩუენი სიონს 15, 15. ნ. მკვდარი.

სამონაზუნო-ჲ. ნ. მონაზონი.

სამოსელ-ი: შესამოსელთათჳს გინა-სამოსლისა ფასისა 0, 15.

სამოღუაწეო-ჲ. ნ. მოღუაწე.

სამოწესეო-ჲ: ესე შუენიერი სამო-წესეოჲ სამკვდრებელი 18, 1; რაჟთა-არაოდეს დაუტეონ პატიოსანი ესე სა-მოწესეოჲ ჩუენი თვნიერ ეპიტროპოს-თა და იკონომოსთა 16, 1.

სამსახურებელ-ი 1. სამსახური: ვი-თარ ჭერ არს მეორისა დაყენებაჲ მასვე სამსახურებელსა ეკლესიისასა 0, 11; და-სხუაჲ რაჟცა უკმდეს სამსახურებელი 29, 1. 2. რა ნიეთებიც საჭიროა ეკლე-სიისთვის: და სხუაჲ სამსახურებელი ეკლესიისაჲ 34ბ, 7.

სამსჯავრო-ნ-ი სასამართლო: ვითარ-იგი მებრ მრავალ გზის სამსჯავროთა შინა ვიხილე მე თუალითა ჩემითა 18, 4.

სამღვდელთმთავრო-ჲ. ნ. მღვდელთ-მთავარი.

სამშვნელ-ი (ψυχή): ვიდრე განსა-ყოფელადმდე სამშვნელისა და ნაწე-ვართა 5, 8.

სამწერობელ-ი: ἄπ'ἡμῶν, рипида;

опахало: რაფთა შექმნენ სამწერო-ბელნი 34ბ, 7.

სამწერო-მ. ნ. სასტუმროა.

სამწყსო-მ: წინამძღუარად სამწყსოა მის 5, 5; რაფთა წარმართებულად და სიწრფოებით კმწყსიდეს სულიერსა მას სამწყსოსა 5, 8.

სამხარ-ი შუაღლის დრო; სადილი: ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად და თითოსა — მწუხრი 10, 3; ცისკრისა ლოცვისა ჟამსა და სამხრისა და მწუხრისასა 12, 2; და სამხრად, აღასრულონ რამ საღმრთოა საიდუმლოა 5, 7.

სანატრელ-ი ითქმის მიცვალებულის კრძალვით ხსენებისას: ძმისა ჩემისა სანატრელისა აბაზ მაგისტროსისა 0, 2; სანატრელისა ძმისა ჩემისა აბაზ მაგისტროსისათვის 37, 8; სანატრელისა მამისა ჩუენისა ბაკურიანისათვის 37, 14.

სანაწილე: სანაწილე სიწმიდისა 34ა, 19.

სანთელ-ი 6, 10. ნ. სასანთლე.

სანოვაგე სასმელ-საჭმელი: ნუმცა იქმნების პურისა, გინა ღვინისა და სხუათა მათ სანოვაგეთა შეცვალება 8, 5; იგივე ზომი სამარხოა სანოვაგე დაეგებოდის, თვნიერ თევზისა 10, 2; არა მნებაეს, რაფთა ორი გუარი პური, გინა საჭმელი ანუ სხუა რაამე სანოვაგეთაგანი შეიქმნებოდის 4, 2.

საიდუმლო-მ 21, 10; 34ა, 12; საიდუმლოსა 7, 1; 21, 9; 27, 1; საიდუმლოდ 14, 1; საიდუმლოთა 27, 1. მაგრამ: საიდუმლოა 5, 7; საიდუმლოსა 7, 2.

[საოსტიგნე. ნ. გვ. 31—32].

საპარადოდიკო-მ, ნ. პარადოდიკონი.

საპატრიარქო-მ. ნ. პატრიარქი.

სარგებელ-ი ვიბრძანე მსახურებად აღმოსავლეთს სარგებელსა და მსახურებასა 1, 4; სარგებელსა მონასტრისასა 6, 22; სარგებელისათვის ეკლესიისა 6, 22.

სარეცელ-ი ლოგინი: მცირედნი-ღა-ვინ ჩუენგანნი მომკუდარ არიან სარეცელსა ზედა მშვდობით 1, 4.

სარუთ-ი სპილენძი (? ას. სარუში-საგან?): სხუა ხატი ერთი წმ. გიორგისი და თევდორესი, სარუთითა და ეეცხლითა მოჭედილი 34ა. 10. სარუთი (ანუ საროთი) მოიპოვება მეღქისედეე კათალიკოზის 1020 წლის სიგელში: და ხატი-ერთი დიდი მაცხოვრისაა საროთითა და გარეშემო თუალითა შექმობილი; და ხატი ნათლისმცემლისაა ერთი და თევდორესი ერთი და საროთითა შექმნილი, ოქროთა და ვეცხლითა შექედილი და სხუა ხატები, საროთითა და ოქროფურცლითა დაწერილი (მეღქისედეე კათალიკოსის სიგელი: თ. ჟორდ., ქრონიკები II, 32; ნ. ბერძენიშვილი, საქ. ისტორიის საკითხები, IV, 281) თ. ჟორდანიას და ნ. ბერძენიშვილს „ოქროფურცლითა“-ს ნაცვლად „ოქროფორტლითა“ ამოუკითხავთ. ს. ორბელიანი (და მასზე დაყრდნობით დ. ჩუბინაშვილი) სხვაგვარად ხსნის: „პატიოსანთა თუალებთა და აღრალებთა დასთლიან და მათ შეაწყობენ ხატთა და ყვავილთა ძვირფასთა, იგი არს საროთი (ს. ორბ.); დ. ჩუბინაშვილით: „სოფიას კენჭი, საროთი, ხატი ან სხვა რამ მოხატული ფერადის კენჭებითა, мозаика“. შდრ. რვალი.

სარჩელ-ი. ნ. სასარჩლო. შდრ. სასაჩელი.

სარწმუნო-მ: თაყუანის-საცემელითა და სარწმუნოთა ბეჭდითა 2, 9; სარწმუნოსა სიმტკიცისა ოქრობეჭედსა 2, 14; სარწმუნოთა მიერ ოქრობეჭედთა 3, 3; დასამტკიცებულად და სარწმუნო ყოფად. 36, 2; კაცი ერთი სარწმუნოა მეგშირედ 29, 1.

სარწმუნოება-მ: დადაცათუ სომეხნი იყენენ სარწმუნოებითა 35ბ, 11.

სასაკუმველე: სასაკუმველე ვეცხლი-საა ერთი 34ა, 18. ნ. საკუმვეელი.

სასამართლო-ა: მოსაკსენებელი წიგნი და აპოტიქსი ოქრობეჭედთა ჩუენთაჲ და სხუათა სასამართლოთა ნაწერთაჲ 35გ, სათ. *καὶ λῖ: πᾶν θ: α: α: α: μ: ᾄ: τ: α: ν;* ესე ყოველი ოქრობეჭედები და სასამართლოჲ წიგნები 35გ, 13.

სასანთლე-ნ-ი 12, 4.

სასარჩლო-ა: სასარჩლოჲსა რაჲსამე საქმისათჳს 36, 6.

სასაძოვრე: სასაძოვრითა ადგილებითა 2, 17 (აგრეა ხელნაწერში, მაგრამ, შეიძლება აქ ერთი „სა“ ზედმეტად დაწერილი იყოს).

სასახლე: სასახლენი ადგილნი 2, 5.

სასეფო-ა. ამ ძეგლში ეს სიტყვა ნიშნავს საბატონოს, ე. ი. გრ. ბაკურიანისძის ოჯახის წევრების კუთვნილს, ან მათთვის განკუთვნილს. ბერძნულ რედუქციამი მას ზოგჯერ შეესატყვისება *μησπαυ: α: ᾄ: δ: ς:* მკაფესსა შინა რავედნი დღე ჯერ-არს, რაჲთა სასეფოდ ჟამი წირონ 0, 13; ჯერ-ესრეთ -იყო, რაჲთა ყოველთა დღეთა წელიწდისათა სასეფოდმცა წირვიდა, გარნა ჩუენ ესრეთ განვაწესეთ, რაჲთა ყოველთა საუფლოთა და სახელოვანთა დღესასწაულთა სასეფოდ წირვიდენ და სხუათა მათ მსგეფისა დღეთა სამსა დღესა სასეფოდ წირვიდენ: ოთხშაბათსა, პარასკევსა და შაბათსა 7, 4; და მსგეფსა შინა სამსა დღესა სასეფოდ ჟამსა წირვიდეს 32, 2: განუწესე წისქვილიცა ერთი სასეფოთა წისქვლთაგან 21, 1. ნ. სეფე.

სასნეულო-ა საავადმყოფო: სასნეულოთათჳს 0, 34.

სასოება-ა: სასოებითა 1, 1.

სასტუმრო-ა: და მიეცემოდის სასტუმროსა მარმარისასა 29, 6; არაოდეს დაიხრჩიოს განწესებაჲ ესე სასტუმროთაჲ ამათ 29, 8. ამავე მნიშვნელობით

ამავე ძეგლში ნახმარია „სამწიროჲ“ და ბერძნ. „ქსენადოში“ (*ξενοδοχειον*), რომელიც ახსნილია „უცხო სადგურად“: სასტუმროს გამგეს ერქვა *მემწიროჲ*. *სამწიროჲ*: აღიშენოს უკუე სამწიროჲსა მის თანა ბორცუსა ზედა კოშკი ერთი 29, 4; და გლეხი ერთი გაუთავისუფლონ, რაჲთა ოდენ სამწიროსა ჰმსახურებდეს შეშისა მოღებითა და წყლისაჲთა და სხუაჲ რაჲცა უკმდეს სამსახურებელი 29, 1. *მემწიროჲ*: და კაცი ერთი სარწმუნოჲ მემწიროდ მონაზონთაგანი, რომლისა კელითა განეყოფოდის დაწესებული ესე საზრდელი გლახაკთა და მოგზაურთა 29, 1. *ქსენადოშ-ი*: თუ რაჲსათჳს აღშენებულ არიან ჩემ მიერ ქსენადოშნი, რომელ არიან უცხოთა სადგურნი 0, 35; *სამ-*თა მათ ჩემ მიერ აღშენებულთა ქსენადოშთათჳს, რომელ არიან უცხოთ სადგურნი 29, სათ.; სოფლისა სტენიმახის ქუემო კერძო აღვაშენეთ ქსენადოში ერთი 29, 1; და იყვენენ ქსენადოშსა მას შინა ცხედარნი მრავალნი და ფურნე და თორნე 29, 2; ხოლო ქსენადოში მარმარისაჲ, რომელ არს კიდსა ზედა, და მეორე ქსენადოში ნიკოლწმიდისაჲ, რომელ არს ზღვს კიდესა 29, 5; რაჲცა უკმდეს ქსენადოშსა ნიკოლწმიდისასა 29, 6; და სხუაჲ რაჲცა სამსახურებელი იყოს ქსენადოშისაჲ 29, 7; ქსენადოშებითა 2, 12 (მიმოხ. 38).

სასუამად-ი: საქამადი გინა სასუამადი 8, 10; და უმატონ საქამადსა და სასუამადსა 22, 1; საქამადთა და სასუამადთა 4, 6. შდრ. სასუმელი.

სასუენებელ-ი: ყელსა სასუენებელი ჯუარი 34ბ, 1; 34ბ, 2.

სასუმელ-ი: საზრდელითა და სასუმელითა 28, 1. ნ. წყლის სასუმელი.

სასუიდელი-ი: 4, 10; 8, 15; უსასუიდლოდ 1, 5.

სასწავლო: ს. ყრმანი ექუსნი 21, 4.

სასწაულ-ი ნიშანი: რომელი ესე უწინამძღრობისა და თავკედლობისა არს სასწაული 15, 4.

სასწრაფო-ა: უმეტეს ყოვლისა სასწრაფო არს ჩუენდა ფრიალ 5, 1 ყველაზე უფრო უნდა ვისწრაფდეთ.

სასჯელ-ი: სამართალთა მათ სასჯელთა ქრისტესთა 1, 1. შდრ. სარჩელი (სასარჩლოსთან).

[სატანუტრო-ა. ნ. გვ. 29, 30].

სატანჯველ-ნი 1, 1.

სატფობლად 29, 2. [1, 1.

საუკუნე: საუკუნეთა სატანჯველთა

საუფლო-ა: კურიაკე დღე თვთ საუფლო-ა არს 7, 3; საუფლონი დღესასწაულნი 11, 3; საუფლოთა დღესასწაულთა 0, 11; ყოველთა საუფლოთა და სახელოვანთა დღეთა 7, 4.

საფარდულ-ი 1: სავაჭრო ადგილი: რაჟთა არა საფარდულ იქმნას ადგილი ესე 4, 4. 2. საქონელი(?): საფარდული-სა შეძინებითა და ანგაპრებითა 4, 11.

საფარველ-ი: შესამოსლისა ფასისათვს ვიზრუნეთ აღწერად და ჯამლთათვს და საფარველთა ჯორცთაჟსა 9, 1.

საფასე ფული და სხვა ფასეული რამ: რაჟთა არაოდეს დააკლდეს განძი საფასე მონასტერსა 26, 7; ჰე და ჩემიცა არა მცირედი აქუნდა საფასე მის თანა ნამარხევად დადებული 2, 16; გინა ჩემისაგან, გინა თუ მისისაგან საფასისა 2, 16 (კონტექსტიდან ჩანს, რომ ფულზეა საუბარი, რაც ზემოთ „განძად“ არის ნახსენები); მონაგებთა და საფასეთა მისთაგან 2, 15; საქმართა და საფასეთა ჩემთაგან 2, 11; ჩემთა მრავალთა საფასეთა წარგებითა 1, 5; საფასეთა განყოფისათვს 21, სათ. (შინაარსიდან ჩანს, რომ უნდა დაუბრუნდეს ფული).

საფლავ-ი: ეკლესიისა და საფლავი-საჟ 2, 9; საფლავსა შინა 2, 11.

საფქავ-ი: რომელ საფქავსა უფქე-

დეს 29, 7; რაჟთა საფქავსა დაუფქე-დეს 29, 1.

საქმე: ქმნად ჩუენდა ყოლადვე საქმეთა კეთილთა 1, 1; სასარჩლოჟსა რაჟს-მე საქმისათვს 36, 6; დასასრულსა საქმისასა 36, 3; საღმრთოთაცა საქმეთა შინა და კაცობრივთა 3, 1.

საყვედურ-ი: ჩემდა მომართ საყვედურისა [არ] დადებითა 18, 9.

საშინელ-ი: საშინელი განკითხვაჟ 1, 1; საშინელთა მათგან სატანჯველთა 1, 1.

საშუვალ-ი: საშუვალსა ოდენ გზასა 0, 5.

საჩინო-ა: და სხუათათვს საუფლოთა დღესასწაულთა და საჩინოთა წმიდათა 0, 17.

საჩუენებელ-ი: თვორჩულობით მოლუაწებასა და საჩუენებელად ქმნილსა, რომელსაცა სახილველად კაცთა მაჩუენებლობით იჩემებენ 15, 12.

საცეცხურ-ი: საცეცხურები 2, 18; საცეცხური ვეცხლისანი სამნი 34ა, 17;

საცნაურ-ი: მეგობართა საცნაურთა სახიერებით შემწყნარებელთა ჩუენთა 1, 1.

საცხოვარ-ი: პრასტინთაგან ანუ საცხოვართა 8, 10.

საცხოვრებელ-ი: საცხოვრებელსა ჩემსა ვეძიებდი და მოვირეწდი 18, 9.

საძიებელ-ი: რაჟთა ადვილად პოოს საძიებელი თვისი 0, 6.

საძოვარ-ი. ნ. სასაძოვროჟ.

საწინავრო-ა: რაჟთა არაოდეს დააკლდეს ვიდრე ათად ლიტრადმდე განძი საფასე მონასტერსა, რაჟთა საწინავროდ საქმარად ეგოს მონასტრისათვს მომავალსა შინა ჟამსა 26, 7. შდრ. საწინაოჟ.

საწინაო-ა: ნახევარი კულად ეკლესიასავე საქმრად დაეტეოს საწინაოთა

მოულოდებელთა რაიმე ჭირთა და წარსაგებელთათჳს 2, 15. შღრ. საწინაწრომ.

საწირავ-ი: ვისგანცა ეკლესიასა საწირავად საქმარი აელოს 7, 4.

საწუთრო-მ: ამის საწუთრომსა 1, 3; 28, 5; საწუთრომსა ამის ზრუნვათაგან 1, 3.

საწუნე წვნიანი საქმლის გასაკეთებელი მასალა (ცერცვი, მხალი და სხვ.): პური და უქდური და საწუნე 6, 12; საწუნე, რაჲცა ღმერთსა მოეცეს ცერცუთაგან და მხალთა 29, 1; საწუნე, რაჲცა ღმერთსა მოეცეს — გინა თუ ცერცვ, გინა თუ მხალი 29, 7. ნ. წუენი.

საწყაულ-ი (μῆτρον): ღვინო საწყაული ერთი 29, 7 [შღრ.: ღვინო მეტრომ ერთი 29, 6. აქედან ჩანს, რომ „მეტრო“ და „საწყაული“ ერთია მნიშვნელობით; ერთია ბერძნული, მეორე — ქართული].

საჰამად-ი საქმელი: საჰამადი გინა სასუამადი 8, 10; რაჲთა არა საჰამადთა და სასუამადთა სენაკთა შინა დაჰმარხვიდენ 4, 6; და უმატონ საჰამადსა და სასუამადსა 22, 1.

საჰმელ-ი: რაჲთა ორი გუარი პური, გინა საჰმელი ანუ სხუჲ რაჲმე სანოვაგეთაგანი 4, 2; და საჰი საჰმელი იჰმნებოდის 8, 6; საჰმელთა მიერ და სასუმელთა 21, 4.

საჰურის-ი: განკრძალვისათჳს საჰურისთაგან, რომელ არიან ყუერულნი 0, 23; საჰურისთათჳს, რომელნი ყუერულად სახელ-ღებულ არიან 17, 1.

სახარება-მ 34ა, 21-27.

სახარკო-მ გადასახადი: აზნაურად ყოფისათჳს ყოვლისაგანვე სახარკომსა და მსახურებისა 3, სათ.; და სხჳსა ყოვლისაგან სახარკომსა 18, სათ.

სახე: ამით ყოველთა საზომი და სახე 2, 21; რაჲთა არარაჲთა სახითა არა დააკლებდენ 11, 3; ამით სახითა 1, 1; ესრე სახედ 1, 1; 6, 1; ვითარ სახედ 0, 7;

ვითარ-სახენი შესაწირავნი 0, 8; რასაცა გუარსა სახესა შემოსავალთა მისთაგანსა 18, 5. **სახეობა-მ:** ყოვლისა ფერისა სახეობისათჳს 34, სათ.

სახელ-განთქუმულ-ი: სახელ-განთქუმულსა ეკლესიასა 11, 5.

სახელ-ღებით სახელის აღნიშვნით, დასახელებით: რომელიცა სახელ-ღებით წოდებულ არს სახელსა მარიამისასა 0, 2; რომელნი სახელ-ღებით ზემოთ სწერიან 2, 8; სახელ-ღებით ზემოთქუმულნი ესე ციხენი და სოფელნი და პრასტინნი 2, 13; სახელ-ღებით თჳთოეულისა დღესასწაულისათჳს 11, 2.

სახელოვან-ი: ყოველთა საუფლოთა და სახელოვანთა დღესასწაულთა 7, 4; სახელოვანთა წმიდათა 11, სათ. (შღრ. საჩინომ).

სახიერება-მ: სახიერებით შემწყნარებელთა ჩუენთა 2, 1.

სახიზნავ-ი: რაჲთამცა ანუ სახლი იშენა ამით შინა, ანუ სახიზნავად თჳსად შექმნა 18, 5.

საკამრობელ-ი < საკამლობელი) ფეხსაცმელი (თუ საფეხსაცმლე მასალა?): საკამრობლისათჳს 9, სათ. ნ. კამლი.

საკელმწიფო-მ: საკელმწიფომსა და სამთავრომსა 18, 10.

საკმარ-ი 1. (ზედსართ.) საჭირო: ოდესცა საკმარ იყოს 35გ, 13; რად საკმარ არს თქუმად 12, 6.

2. (არსებ., იკუმშება) ყველაფერი, რაც კი საჭიროა: ყოველსავე საკმარსა თჳსსა კორციელსა ეკლესიისაგან აღიღებს მღღელი 7, 4; საკმარსა მას უკმარად გამოაჩინებენ 4, 6; საკმარსა შემოსწირვენ ეკლესიასა 0, 26; რაჲთა წარავოს საკმარად ძმათა 8, 10; თუ ვითარ სახედ აღიშენა ანუ ვითართა მიერ საკმართა 0, 7; საკმართა და საფასეთა ჩემთაგან 2, 11; არარაჲ მაქუნდა ხუეჰამ ამის სოფლისა საკმართათჳს 2, 13; სამ-

კაულთა და სიწმიდეთა და საკმართა და განძისა მცველად 6, 10.

საკსარ-ი: საკსარად სულთა ჩუენთათს 37, 1; მივასნებად ღმრთისა საკსარისა კეთილისა თავთა თვსთათს 1, 1.

საკსენებელ-ი: თუ ვითარ ჭერ-არს ყოფად საკსენებელი ჩემი და მიცვალე-ბულთა ჩემთაჲ 0, 27; ჩემსაცა საკსენებელსა 21, 3; დღესაკსენებელი 20, 2.

საჭერო-ჲ: ოთხსა საჭეროსა ნუმცა დააკლებენ (ე. ი. ოთხჯერ ჭამას დღეში) და სამი საჭმელი იქმნებოდის (ე. ი. სამი თავი) 8, 6; მარხვის დღეებში ერთხელ ჭამა იყო დაწესებული ზამთარში, ქრისტეს შობის მარხვაში, ცხრა საათზე [10, 3] და ზაფხულში, მოციქულთა მარხვაში, შვიდ საათზე [10, 4].

სევასტოკრატორ-ი (σεβαστοκρατορ): წარმოეცნეს ჩემდა მეფესა და ძლიერსა სევასტოკრატორსა¹, ძმასა მეფობისა მისისასა 2, 19.

სევასტოს-ი (σεβαστος): მე გრიგოლ, სევასტოსმან და დიდმან დემესტიკოსმან 1, 2; 2, 1; ბრძანებითა ჩემ გრიგოლისითა, სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა დასავალეთისაჲთა 0, 2; ბრძანებითა ჩემ გრიგოლ სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა 36, 1. მნიშვნელობით უდრიდა ლათ. augustus-ს. ალექსი კომნიანოსმა იგი საპატიო ტიტულად აქციაო, ამბობს სოფოკლე. სამოხელეო იერარქიის მიხედვით სევასტოსს მეორე ადგილი ეკავა კესაროსის შემდეგ.

სეკდენბერ-ი: თუესა სეკდენბერსა ოცსა 21, 1; ერთჯერ სეკდენბერსა 26, 1.

სეკრეტონ-ი. ნ. სიკრიტონი.

სენ-ი: სენითა საეშმაკოჲთა არნ სნეულ ესევიტარი 15, 6. ნ. სნეული.

სენაკ-ი ბერის ოთახი: სენაკსა შინა

თვსსა 0, 10; სამოლუაწეო სენაკები 3, 1. ნ. მოსენაკეობაჲ.

სერობა-ჲ ვანშამი: ჭამდენ ერთ გზის დღესა შინა, მეშუდღესა უამსა და სუმიდენ ორ-ორსა კრასაულსა და თვთო კრასაულსა — მწუხრი სერობასა 10, 4; შდრ.: ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად (= შუადღისას) და თითოსა — მწუხრი 10, 3.

სეფე (ზედსართ.) ბატონისა, საბატონო, δεσποτης: მიგვცემიან სრულებით ყოვლითა საქმრითა მათითა: სეფითა უღლებითა და ეგრეთვე გლეხებითა, მითა და ბარითა 2, 17, 6. სასეფოჲ [„სეფე“ ზოგჯერ „სეფისკუერ“-საც ერქვა: „რაჲთა აღმოიკუთებოდის ყოველთა დღეთა თვთო სეფე“: აღაპები, № 145; „უამსა წირვიდენ და ტრაპეზად შევიდოდენ და ყოველთა სეფის ამოკუთეთათა მოიკსენებდენ“: № 164].

სეფისკუერ-ი (σεφισκουρα) პურის კვერი, რომელიც საჭიროა ე. წ. საიდუმლოს შესასრულებლად: სამი სეფისკუერი უდიდროვნესი, რომელსა ანაფორაჲ ეწოდების 21, 9. ყოველთა შინა ეკლესიათა სოხასტრისათა ერთი სეფისკუერი აღმოკუეთილ იქმნას 21, 9. [შდრ.: „შეიქმოდინ ორთა სეფისკუერთა დიდთა; მიეცემოდის: ერთი ბერძენთა ნათლისმცემელისასა და ერთი — დიდსა ეკლესიასა“. აღაპები, № 142].

სივერაგე: სივერაგით ზაკულებად აღსაარებისა მიმართ 13, 2.

სიკრიტონ-ი: პიტაკი ვოტანიატისაჲ, რომელი გარდაიწერა სიკრიტონსა შინა, მიწერილი იკონომოსსა თანა პრასტინთა ჩემთათს 35ბ, 25; სამეუფოჲ წიგნები, რომელნი კატასტროს-ქმნილ არიან სიკრიტონთა შინა 35ა, 15.

უნდა იყოს სეკრეტონი (ლათ. scd.

¹ ეს საპატიო წოდება ალექსი მეფეს შემოუღია (1081—1118). სევასტოკრატორი პირველი კაცი იყო იმპერატორის შემდეგო (Ф. Успенский. Очерки из истории Трапезунтской империи. Л. 1929, 27).

return), მაგრამ რადგანაც ადრე ეს სიტყვა *σέχρα*-ადაც იწერებოდა და *σῆρα*-ადაც, ხოლო უფრო მეტად *σῆρα*-ად, რომლის გამოთქმა XI საუკუნეში უკვე სიკრიტონი იყო, ამიტომ ქართულში ამ ფორმით გადმოსულა. იგია სავაზირო (ი. ჭავჭავაძის შ., ქართ. დიპლომატიკა, 153), ან უფრო სწორად საუწყებო დავთარხანა, სამდივნო, ძვ. რუს. приказ. (მდრ. ყაუხჩ. 294-5).

სიმეოსინი-ი, სიმოსინი-ი (σήμεσιον;): სიმოსინი ერთი პეწინაგისა ჰარშიესათუს 35ა, 12; ეგრეთვე სიმოსინი ერთი სხუაჲ მისევე მეფისაჲ ფილიპოპოლისა მიტროპოლიტისა საქმისათუს 35ა, 13; სხუაჲ ოქრობეჲედი ერთი ვოტანიატისაჲ, რომელსა შინა არს სიმოსინი პრასტინთათუს ფილიპოპოლისათა 35ა, 14; სიმოსინი ხარტოფილაკისაჲ 35ბ, 24. **სიმოსინი** — სასამართლოს განაჩენი (Georgica VIII, 235. დამოწმებულია Dölger-ის ნაშრომი).

სიმტკიცე: სარწმუნოსა სიმტკიცისა ოქრობეჲედსა 2, 14; სიმტკიცისა ქონებად უბრძანებთ ბერძულსა წერილსა 36, 3.

სიმცრო-ა: სიმცროსაგან მოსრულისა მის ერისა 21, 4.

სინორ-ი (σύνοριον) ზღვარი: თავიეთ ზღვრითა და სინორითა 2, 1; ჩემ მიერ დადებულითა სინორითა 2, 2.

სისუბუქე: ნებისაებრ მათისა განსლვად და რორინებად, ვინაჲცა ენებოს ცნობისა სისუბუქითა 15, 1.

სისწორე: სისწორისათუს მსახურთაჲსა 15, 16.

სისხლთა ფას-ი. ნ. მამათა სისხლთა ფასი.

სიტკბობეა-ა: სიტკბობისა ჩუენებაჲ 28, 1; პირველად სიტკბობით 19, 2;

მიემთხვა ჩუენ მიერ სიტკბობასა და სიყუარულსა 30, 1.

სიტყუა-ა: ს. შესავალი 1, სათ.; სიტყუს მიცემაჲ მოგუეჲადების 4, 3. **სიტყუსა დადება-ა**: ვაფუცებ უფლისა მიმართ და სიტყუსა დაესდებ ყოველთა თანა, რაჲთა... 33, 1.

სიქადულ-ი: დალაცათუ სიქადული ჯერ-არს 21, 2.

სიყუარულ-ი: სიტკბობასა და სიყუარულსა 30, 1; სურვილისათუს მისისა და მოწლედ სიყუარულისა 2, 13; **სიყუარულისა ყოფაჲ**, **სიყუარულისა ჩუენებაჲ** გამასპინძლება: სიყუარულისა ყოფისათუს 8, 12; სიყუარული აჩუენოს 8, 12.

სიწმიდე 1. სიწმიდით მარხვისათუს 0, 16. **2**. ბარძიში შემზადებული საზიარებელი მასალა. **3**. ეკლესიაში საჭირო ნივთები **свѣщеннѣя посуда** (განსაკუთრებით, რომელიც საჭიროა საზიარებელი მასალის შესამზადებლად: ბარძიმი, ფეშხუმი, კოვზი და სხვ.): სამკაულთა და სიწმიდეთა და საკმართა და განძისა მცველად 6, 10. ამავე მნიშვნელობითა ნახმარი **სიწმიდისა სამსახურებელი** 34, სათ.; სანაწილე სიწმიდისაჲ ერთი 34ა, 19.

სიწრფოება-ა: წესიერად და სიწრფოებით 5, 1; რაჲთა წარმართებულად და სიწრფოებით ჰმწყსიდეს სულიერსა მას სამწყსოსა 5, 8.

სკარამანგი-ი (σκαρμαγγιον) სახიანი ქსოვილი, ოქრონემსული: შეკერული სკარამანგი ღურანგი 34ა, 53; სკარამანგნი მძიმენი ზუთნი 34ა, 50. „სკარამანგი“ სხვა ძეგლებშიც გვხვდება, ზოგჯერ შერყვნილი ფორმით (საკარამანგი, საკარამანგი, რომლებიც აქ გასწორებულია): ა) ჯუანშერი მოგვითხრობს, რომ ვახტანგ მეფემ ტფილისს მოწვეულს სპარსთა მეფეს უძღვნა, სხვათა შორის,

სტავრა სკარამანგი ხუთასი (ქ. ცხ. I, 182, 3). ბ) მელქისედეკ კათალიკოზის 1020 წლის გუჯარში იკითხება: „სკარამანგნი დიდნი გარე-შეოღვილნი ვეცხლისა გრგოლითა შეჯაზმულნი მ და ბაგრატ კურაპალატისა ნაბოძვარი დიდი სკარამანგი ა“. (ნ. ბერძენიშვილი, მცხეთის საბუთი XI საუკუნისა: საქ. ისტორიის საკითხები, IV, 282); „ამა სამარტვლოსა შიგან საკურთხეველი ჩემი შევემოსე სკარამანგითა. მოვჰქედე ვეცხლითა, დავდგი ბარძიმ-ფეშხუეში ვეცხლისაჲ და კოვზი ვეცხლისაჲ, სანაწილე, და ასაპყრობელი, და საცეცხურნი და სასაკუმეველენი ვეცხლისანი, შესამოსელი სკარამანგი ა, ზეწარი ა, და დავჰკიდე ეზოჲ სკარამანგი შეოღვილი ა“ (იქვე, გვ. 284). გ) ამირან-დარეჯანიანში იკითხება: „სკარამანგისა ფლასი ზედა ეხურა“ (ცხენსა) 66, 6; „მას კართა ზედა ქალაქისათა დგა ათასი კაცი შემოსილი სკარამანგითა“ 311, 1; „ამირან-დარეჯანის-ძესა სკარამანგისა სასთაული დაუდგა“ 364, 8; „რა გათენდა, დილასა გამოიხუნეს სკარამანგნი კარავნი ოთხნი, ორნი დიდროვანი და ორნი შედგენი. ორნი ერთ-კერძ დადგეს და ორნი — ერთ-კერძ: ერთი საპურობოდ და სანადიმოდ და ერთი საწოლად დადგეს ტურფასა რასმე ველსა შინა“ 468-9; „ჩამოიხუნა სკარამანგნი კარავნი“ 536, 6 (მოსე ხონელი, ამირან-დარეჯანიანი, ლ. ათანელიშვილის გამოკემა. 1967) სკარამანგ-ადვე უნდა შესწორდეს „საფრამანგი“ „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“: „და შთააცვეს სკარამანგი ტანსა მათსა“ (ი. დოლიძე, ქართ. სამართლის ძეგლები II, 1965, გვ. 92. ი. სურგულაძე. ქ. სამართლის ძეგლები 1970, გვ. 46, 19). გვხვდება იგი აგრეთვე ვეფხის ტყაოსნის დანართში (A 2022) და როსტომიანში (I, 1811).

ამ ამონაწერების მიხედვით „სკარამანგი“ ძვირფასი ქსოვილია. სტავრა ერთგვარი, რომელიც თოფებადაც შეიძლება იყოს და შესაქერავადაც იქნეს გამოყენებული; მისგან აკეთებდნენ კაცის შესამოსელს (წამოსასხამს), საკურთხევის გადასაფარებელს, ცხენის გადასაფარებელს, კარავს, ბალიშს („სასთაულს“) და სხვას.

ბერძნული მასალების მიხედვით სკარამანგს ს. ყაუხჩიშვილი ასე ხსნის: 1) „ძვირფასი წამოსასხამი, ოქრომკერდით ნაკერი; 2) ძვირფასი ქსოვილი წამოსასხამისათვის ან გადასაფარებლისათვის“ (295-6).

ს. ორბელიანი ხსნის: „სკარამანგი — ესე არს ძვირფასად და ყვაილოვნად ნაკერი ოქროს თმითა და ჩიგინითა“ და იმოწმებს გრიგოლ ღმრთისმეტყველის სხოლიონს: „ტრიონ“ უწოდიან (იგულისხმება τριώνυ) თვისგანსა რასამე სამოსელსა სწავლულებათასა, ვითარი იგი რიტორთა იის ფერი და მეწამული ჰმოსიედ და ფილოსოფოსთა — შაეი — აღსანიშნველად თვითოეულსა მათისა, ვითარ-ესე აწ პოლიტიკნი მოქალაქენი სკარამანგსა შეიმოსენ“.

დ. ჩუბინაშვილი იმეორებს ს. ორბელიანის ახსნას: სკარამანგი — ოქრომკედლით და ჩიგინით ნაკერი რამ, шитье канителю в строчку (იმოწმებს წმიდათა ცხოვრებას). სამწუხაროდ, ასეთ ქსოვილს ან მისგან შეკერილ სამოსელს ჩვენამდღე არ მოუღწევია, რომ უფრო ზედმიწევნით აიხსნას ეს სიტყვა, თუმცა იუსტინე აბულაძე „როსტომიანის“ ლექსიკონში (I, 826) სკარამანგს ასე ხსნიდა: „ძვირფასი ფარჩეული, ან ბადე, მარგალიტით ნაკერი მელოგინე ქალის გადასაფარებლად“ და თან მიუთითებდა: „იხილე საისტორიო და საეთნოგრაფიო საგანძურის ვიტრინა, მე-33-ე

№ 10“. შემდეგ განაგრძობდა: „აგრეთვე ცხენის ჩული მოთვალ-მარგალიტებული მიღებ-მოვლებული; საკუთრივ საკარ-მანგი ნიშნავს პერანგის გულისპირის მარგალიტის საკინძეს“. არ ვიცი, რაზეა დამყარებული ასეთი ახსნა. ი. ჭავჭავიძე, მასალები მატერ. კულტურის ისტორიისათვის, III—IV, (1962), გვ. 181-2.

[სკიტ-ი წაჩაღ, წაჩუღ ადგილი ეგვიპტეში ლიბიის საზღვარზე]. სკიტელ-ი. სკიტში დამკვიდრებული ბერი, განდევნილი: მსგავსად მათ მამათა სკიტელთა 17, 2.

სნეულ-ი: მოხუცებულთა და სნეულთა ზედამხედველად და მფუფუნებელად 6, 16; სნეულება-ა, სენ-ი: რომელნი-იგი მოუძღვრდენ ძმათაგან, ჰირვეულნი სნეულებითა გინა თუ სიბერითა, ანუ სხვთა რაჲთმე მიზეზითა სენტაჲთა 28, 1; სასნეულო 0, 34 სავადმყოფო, სოფელ-ი 1. ქვეყანა: არარაჲ მაქუნდა და ხუეჲჲჲ ამის სოფლისა საქმართაჲ 2, 13; შემოსლვაჲ კაცთაჲ სოფლად 6, 1. 2. სოფელი (დღევანდელი მნიშვნელობით): სოფელი პეტრიწონისაჲ 2, 1; საზღვართა შინა სოფლისა მის, რომელსა პეტრიწონ ეწოდების 1, 3; მუნ მიეცეს ესე სოფელი 2, 10; მე ვიქმენ უფალ და ქელმწიფე ამის სოფლისა და ციხისა 2, 13; ვიდრელა-იგი სოფელსა შინა ვიყვენით 0, 4; ესე ციხენი და სოფელნი და პრასტინნი 2, 14; სოფელთა შინა და აგარათა იყვენ 23, 1; ანუ სოფელთა გინა აგარაკთა მისთა 18, 5; სოფლებითა და აგარაებითა მისითა 2, 3; ზედა სოფელნი, ქუემონი სოფელნი 6, 5.

სოხასტერ-ი წაუჯჯარქო: სადაყუდებულთ: ცთომილი იგი გარეგან მონასტრისა სოხასტერთა შინა დაიწესოს 7, 2; და სოხასტრებით მისით: ნიკოლწმიდით, ელიაწმიდით, ზემოთ გიორგიწმიდითურთ 2, 2.

სრულ-ი: კელმწიფეებითა სრულითა 2, 1; სრულად: თთხი კრასოვოლი სრულად მიეცემოდის 8, 6; სრულიად: ვიდრე სრულიად განმრთელებადმდე 8, 14.

სრულება-ნ-ი: შეწირვაჲ სათნოდ სრულებათა საღმრთოთაჲ 20, 2.

სტავრა-ა ძვირფასი ქსოვილი, ფარჩა. თუმცა ეს სიტყვა ბერძნულშიც გვხვდება, *σταυρακιον*, მაგრამ ტიპიკონის სათანადო ადგილას მას *βλατειον* შეესატყვისება: სტავრაჲ სამოსელი უკერავი ოქსიკატორი ორი 34ა, 50 (*βλατειζ βῆσακστωραζ ὀρθι*); სტავრაჲ ერთი სხუაჲ ტრიელატი 34ა, 52 (*βλατειν τριελατ-τῆσ ἑν*). უფრო ძველი ფორმაა სტავრაჲ-ი: „და სახლეულნი მისნი შემოსილნი სტავრაჲითა“: ცხორებაჲ ევფემიანესი და ძისა მისისა ალექსისი“. კიმენი I, 161, 4).

სტამილონ-ი: და ყოველივე განძი როქისაჲ იყავნ სტამილონი სრული 9, 2 (*στομλειον τραπεζ*). პეტრიწონის ტიპიკონის „სტამილონი“ უთუოდ იგივეა, რაც ათონის ქართველთა მონასტრის აღაპების „სტამენონი“: „დრაჰკანი სტამენონი ალექსატი ორას ოთხმოცი“ (№ 42); „პერპერაჲ მე, სტამენონი ახალი, ლიტრაჲ კ“ (№ 65); „განძი, სტამენონი ლიტრაჲ ერთი“ (№ 78); „მოგუცა ბ ლიტრაჲ სტამენონი“ (№ 84); „სამასი დრაჰკანი სტამენონი“ (№ 106). აბაზ ბაკურიანის-ძეს სიცოცხლეშივე მიუცია ათონის ქართველთა მონასტრისათვის „სტამენონი ექუსთავი ფ“ (№ 111); „განძი ლიტრაჲ ერთი სტამენონი და კუალად სხუაჲ ხუთასი დრაჰკანი სტამენონი; სხუაჲ დრაჰკანი სტამენონი ლიტრაჲ ა“ (№ 120); „მისცა ეკლესიასა სტამენონი ექუსასი და პერპერაჲ ჩ“ (№ 146). იგულისხმება თითქო წონით გაეცმა და მიღება ფულისა (R. Blake, 28-29).

„სტამენონი (στᾶμενον) უნდა იყოს რაღაც საზომის აღმნიშვნელი“ (ყაუხჩ. 167).

სტოდიელ-ი: სხუაჲ წიგნი ერთი სტოდიელი 34ა, 35 წიჲკით თჳს Ⴀთა-ბზჳთ.

[სტოდიელი ანუ, უკეთ, სტუდიე-ლი — ბერი სტუდიუს კონსულის მიერ V საუკუნეში კონსტანტინოპოლს დაარსებული მონასტრისა; აქ იგულისხმება თეოდორე სტუდიელის წიგნი].

სტუმარ-ი, სტუმრება-ა: თუ სხუაჲ ვინმე სტუმარი ესტუმროს 8, 11; სტუმართ მოყუარეობისათჳს 4, 11. ნ. სასტუმროჲ.

სუ. ნ. მესუა.

სუბუქ-ი. ნ. სისუბუქე.

სუდარა-ა: სუდარაჲ ოთხი (σφ:γχ-τᾶρ:α τῆσφ:αρ:α) ოქროწერილითა აღმითა 34ა, 48. „სუდარა“ კნინობითია სუდარ-ისა, რომელიც სახარების ენაში გვხვდება გასახვევი ან მოსახვევი ტილოს მნიშვნელობით: აჰა ვეცხლი შენი, რომელი მაქუნდა დაკრძალული სუდარსა (ლუკა 19, 20). აქაც და სხვაგანაც (იოვ. 11, 44; იოვ. 20, 7) სათანადო ბერძნულ ტექსტში ნახმარია იგივე სიტყვა (σφιδᾶριον, გადმოსული ლათინურიდან: sudarium „ოფლის სახოცი“), მაგრამ ჩვენს ტიპიკონში მას უდრის „სტინკტორი“ (σφ:γχτᾶρ:σιον ლათ. strictorium), რომელსაც Du Cange-ი მოგვიანო ბერძნულისათვის ხსნის როგორც „ტანსაცმელს, რომელიც არც ერთი მხრიდან არ არის გახსნილი და მკიდროდ ეკვრის ტანს“, ხოლო ნ. კონდაკოეს იგი მიაჩნია აღმოსავლურ სამოსლად და თარგმნის: pantalons collants: Byzantion I, p. 18. (ყაუხჩ. 298).

სუენება-ა (სტატიკ.): ს უ ე ნ ე ბ ი ა (მხოლ.), ს უ ე ნ ე ბ ი ა ნ (მრავლ.) ას-

ენია: მკირე ხატი, რომელსა შინა სუენებია ცხოველს-მყოფელისა სისხლისაგან ქრისტეს ღმრთისა ჩუენისა 34ბ, 3; ხატნი, რომელთა შინა სუენებია ნაწილნი ძელისა ცხორებისანი 34ა, 1 (მიმობ. 24).

სულ-ი 1. ნ. მოურავი სულისაჲ.

2. კაცი (რაოდენობის აღსანიშნავად): რომელთაგან შეიქმნას რიცხვ პირველისა დასისაჲ ათხუთმეტი სული 9, 2; მეორე დასი იყავნ ეგრეთვე ათხუთმეტი სული 9, 2; ხოლო მესამე დასი იყავნ რიცხვთ ოცი სული 9, 2.

სულიერ-ი: ძმობაჲ სულიერი 0, 1; სწავლისათჳს და მოძღურებისა სულიერისა 6, 22.

სულნელ-ი არმატიანი, სასიამოვნო სუნის გამომცემელი: საკუმეველთა მიერ სულნელთა 36, 1. **სულნელება-ა:** სულნელებითა 12, 5.

სუმა. ნ. მესუა.

სურვილ-ი დიდი სიყვარული: მკურვალედ შემწუველისა სურვილისა, რომელი მაქუნდა მისა მიმართ 2, 11; სურვილისათჳს მისისა და მოწლედ სიყუარულისა 2, 13.

სუნაქსარ-ი 34ა, 38 (συναξᾶριον). საეკლესიო წიგნი, რომელშიც მოთავსებულია წმიდათა შემოკლებული ცხოვრებანი თვეებისა და დღეების მიხედვით: წესისაებრ სუნაქსარისა 6, 6.

სუიდა-ა. ნ. განსუიდაჲ, მოსუიდაჲ, ნასუიდი.

სწავება-ა: პირველად უკუე სიმშუდით და სიტკობებით ღმრთის მოყუარებრ ასწაონ და ამხილონ 19, 4.

სწავლა-ა, დასწავლა-ა 1. სწავლა, სწავლება: მრისხანეთა სიმშუდისა და სულგრძელებისა სწავლაჲ 28, 3; რიცხუსა ყრმათასა ნუმცა ოდეს დაკლებულა ნიკოლწმიდას სწავლისაგან 31, 6; 0—3: მათ სწავლიდეს და ასწრაფობდეს

6. 16: და იყვნენ სასწავლოდ ყრმანი ექუსნი 31, 4; დასწავლა-მ. ი: ვიდრემდის დასწავლონ სრულიად წესი სამღვდლო 31, 4; 2. მოძღვრება: სწავლა, თუ ვიეთგან ჯერ-არს მოღვება-მ ესე-ვითართამ 0, 26; სწავლისათვის და მოძღვრებისა სულიერისა 6, 22.

სწორ-ი 1. ნ. სისწორე, უსწორებლობა. 2. (წით) პირი, კობიო: და შეიქმნა სწორი ამისი და დაიწერა ეგრეთვე სახედ 36, 4; ოქრობეჭდისა სწორი ერთი 35ბ, 12; 35ბ. 13; სხუამ ოქრო-

ბეჭდისა სწორი ერთი 35ბ. 15; სხუანი ოქრობეჭედთა სწორნი სამნი 35ბ, 14.

სწრაფა-მ, ი (უობ.): ისწრაფდეს და არა ელოდის 8, 12; წარწყმედად ისწრაფოს 36, 5.

სწრაფობა-მ, ა—2: მათ სწავლიდეს და ასწრაფობდეს 8, 6.

სწრობა-მ (და)სწრება: ნუმცა ჰყოფენ ურთიერთს სწრობით ფსალმუნებასა მას 12, 7 ფსალმუნების დროს ერთი მხრის მგალობლები ნუ დაასწრებენ მეორე მხრისასო.

სხენან 34ა, 31.

ღ

ტაბლა-მ (ლათ. tabula) გაშლილი სუფრა, დალაგებული სასმელ-საჭმელი, საჭმელი: და იყავნ ტაბლა მათი 4, 2; ტაბლისა შემზადებად 4, 4; ტაბლისა დაგებისათვის 0, 14; ტაბლა დაეგოს 5, 7. შდრ. ტრაპეზი.

[ტანუტერ-ი. ნ. გვ. 29, 30].

[ტაშტ-აბრაგ-ი (სპ. طشت ტაშტი და ابرق იბრეკ—მაღალ-ყელიანი თუნგი): „და ვეცხლისა ტაშტ-აბრაგი დიდი, წყვილი ორი, და ბერძული ტაშტ-აბრაგი ვეცხლისამ ოქროთა ცურვებულ ერთი“ (მელქისედეკ კათალიკოზის გუჯარი 1020 წლისა), *похань и рукомои*]. ნ. შრინიშოქსესტი.

ტაძარ-ი: ტაძრისა 0, 1. [2, 13.

ტბა-მ: სათევზითა ტბითა მისითა

ტიპიკონ-ი, ტიპიკონ-ი (τυπικόν) წესდება: ესე ტიპიკონი 33, 2; ტიპიკონსა ამას შინა 36, 2; რამცა მოწევნულსა ამას ტიპიკონსა სწერია 30, 3; ყოველნივე ესე ტიპიკონნი 36, 2; გუჯარისა ამის განსაგებელისა. რომელ არს ტიპიკონი 33, სათ.: დასასრულსა ამის ტიპიკონისასა დაგვწერიეს 11, 2; წიგნისა ამის

განსაგებელისა, რომელ არს გუჯარი ტიპიკონისა 0, 39. ნახე კიდევ ამ წიგნის შესავალში გვ. 18—19.

ტკბილ-ი: მრავლითა და ტკბილითა წყლითა და წყაროებითა 0, 4 (აქ ტკბილი — пресный?). ნ. გონება-ტკბილობა.

ტომ-ი: თვსთა და ნათესავთა ჩემთა გინა ტომად ჩემდა სახელ-დებულთა 18, 1. შდრ. გუარი.

ტრაპეზ-ი (τραπέζα): ტრაპეზი დაეგოს უხუებით 36, 1; ტრაპეზი დაეგოს ბრწყინვალე 37, 2; უხუად ტრაპეზისა დაგებითა 37, 1; ტრაპეზად იწოდნენ 5, 7; ტრაპეზისაცა საქმე 8, 1; საზიაროსა მას ტრაპეზსა 8, 11 [შდრ.: ტაბლა დაეგოს უხუებით 37, 1; 37, 2; ტაბლა დაეგოს ბრწყინვალე 37, 1. აქედან ჩანს, რომ „ტრაპეზი“ და „ტაბლა“ ერთი და იმავე მნიშვნელობისაა, მაგრამ ითქმის მხოლოდ: სატრაპეზო-მ (იოვ. და ეფთ. ცხორება) და მეტრაპეზე (6, 14)].

ტრივლატ-ი (τριβλάτος): სტავრა ერთი სხუამ ტრივლატი 34ა, 52.

ტფობა-მ. ნ. სატფობლად.

ტყუეობა-ა: ოდეს კუმანთა ტყუეობისაგან გამომჰქსნა 2, 19.

ტყუილ-ი: არა ვტყუი 1. 4. მტყუვარი 15, 12.

Q

უასაკო-ა. ნ. ჰასაკი.

უაღრეს-ი: ნაშობთა შორის დედათაჲსა უმეტეს უაღრესსა წმ. იოვანეს 1, 3. შდრ. უღარესი.

უბიწო-ა: მართლიად და უბიწოდ 5, 9.

უბრალო-ა (ამჟამჲს) ბრალის უქონელი, უდანაშაულო, მართალი. **უბრალოდ ყოფა-ა:** სხუად ოქრობეჴედი ორი უბრალოდ ყოფისათჳს და ულოღარიასოდ დადგრომისა ჩუენისაჲ 35ბ, 7. **უბრალოება-ა:** სხუად ოქრობეჴედი ერთი უბრალოებისათჳს კარს თავადობისა ჩემისა 35ა, 6; სხუად ოქრობეჴედი ერთი უბრალოებისათჳს 35ბ, 8; ოქრობეჴედი ორი უბრალოებისათჳს ჩემისა დიდისა შინა დემესტიკოსობასა 35ბ, 1.

უგულეებელს-ყოფა-ა: არა უგულეებელს-ყოფად მცირეთა ცთომათა ვიეთთამე 15, 7; უგულეებელს-ყოფითა 8, 5; რაჲთა არა უგულეებელს-ყონ 19, 3.

უდაბნო-ა: ესევითარსა ამას შუენიერსა უდაბნოსა 0, 4.

უღარეს-ი: რაჲთა არა რაჲთა უღარესად შეჴრაცხონ ღმრთივ დადებულსა მჭულსა 15, 4. შდრ. უღარესი.

უღებ-ი: რაჲთა არა უღებ იყვნენ 6, 16; განვაფრთხობთ უღებთა და განვაშორებთ მცონარებისაგან 12, 9.

უდიდროვნეს-ი крупнейший: სამი სეფისყუერი უდიდროვნესი 21, 9. **უქუჴელად** 21, 2.

უზაკუველ-ი 6, 12. ნ. ზაკუვაჲ.

უკერავ-ი, უკერველ-ი: სტავრაჲ საშოსელი უკერავი ოქსიკასტორი 34ა, 49; სამოსელნი უკერველნი 2, 20 (ამჟამჲს); შდრ. შეკერული.

უკლებად: აქუნდა ყოველივე საკმარი უკლებად 2, 15.

უკუნანაჲსკენელ-ი: პირველობაჲ და უკუნანაჲსკენელობაჲ 8, 2.

უკუჴე (ნაწილაკი, არასოდეს არ დგას თავში, როგორც ბერძნ. οὐκ, რომელიც მას ზოგჯერ შეესატყვისება): აწ უკუჴე 0, 6 (oὐκ); 0, 2; ვინაჲთგან უკუჴე 0, 3; ვითარ უკუჴე არა უფროჲსად თავს-ვიღვათ 0, 4; სანატრელსა უკუჴე ძმასა ჩემსა 2, 9; განვაწესებთ უკუჴე 37, 1; დაიწერა უკუჴე და დაემტკიცა 36, 1; არა მნებაჲს უკუჴე რაჲთურთით 23, 1.

უკუმოყვანება-ა. ნ. ზე-უკუმოყვანებაჲ.

ულოღარიასოდ. ნ. ლოღარიას ქმნაჲ. **უმაღლო-ა უმაღური:** ესოდენ უმაღლო და კეთილის მოვიწყე 18, 7.

უმანკოება-ა: ჩუენისა ნათესავისა უმანკოებისა და გულ-მარტიობისაგან 24, 2.

უმდიდრეს-ი: უმდიდრესი და უფართესი ცხორებაჲ 0, 5.

უმეტეს-ი: უმეტეს ჩუენ მიერ დაწესებულისა ამის წესისა 0, 5.

უმეტყარ-ი: ნუმცა ვინ არს უმეტყარ ესევითართა 4, 7. **უმეტყება-ა:** და არა უმეტყებად 4, 12.

უმტკიცებლობა-ა: შეცვალებისაებრ და მომართებისა ჟამთა ამათ და უმტკიცებლობისა 9, 2.

უმჯობეს-ი: უმჯობესთა საზრდელთა და სასუმელთა 4, 2; რომლისა უფრო უმჯობესი და შემსგავსებული ვერასადა ვპოვეთ 5, 10; უჯეროვნეს და უმჯობეს ამისსა 9, 2.

უნებლებით: უნებლებით მიტაცებად 29, 4.

უპატიოება-ა. ნ. პატიოსანი.

უპირატეს-ი: რომელნიცა უპირატესნი იყვნენ 19, 1; გარნა წუთლა უპირატეს მსახურთათჳს გუნებაჳს განცხადებულად თქუმად 8, 1.

უჟამო-ა. ნ. ჟამი.

ურვა-ა, ი: და მონასტრისა საქმეთა იურვოდის 24, 1. **უურაობა-ა** უზრუნველობა (*უურა(ვ)ობა-ა): სხუაჲ ოქრობეჴედი ერთი მაგისჴე პირისათჳს და ვითარმედ, უკუეთუ განმრავლდეს შემოსავალი პრასტინთა ჩემთაჲ, **უურაობაჲ** გუაჴუნდის მე და ყოველთა ჩემთა შემდგომად ჩემთა 35ბ, 4 (იგულისხმება, რომ მეტი გადასახადი არ შეეწერებოდა). ნ. შეურვებაჲ.

ურთიერთას 6, 22; 8, 3; **ურთიერთას** 5, 1.

ურიდ-ი: უჭეროდ და ურიდად წარაგებდეს 19, 2.

ურჩ-ი: წინა-აღმდგომ ანუ ურჩ 6, 22; **ურჩებაჲ** 15, 2.

ურჩეულეს-ი 4, 2; **ურჩეულესი** და **უფრო უწესიერესი** 5, 1.

უსამართლო-ა: მრავალ გზის უღირსი უფროჲს წარგმატების ბჴობასა შინა, ვიდრე-ლა ღირსი, და უსამართლოჲ მართალსა წარჴქდის 18, 4; **უსამართლობა-ა** 36, 5.

უსმენელობა-ა 15, 2.

უსწორებლობა-ა: უ—ა და განყოფილებაჲ 4, 6. ნ. სისწორე.

უურაობა-ა ნ. ურვასთან წარმოების მხრივ შეადარე: უნახვი — უნახაობაჲ, უურავი — უურაობაჲ. ამიტომ მ. თარხნიშვილი ცდება, უურვაობად რომ ასწორებს; ცდება, რადგანაც გვაჴეს მოურავი და საურავი, მაშასადამე, უნდა გვაჴონდეს უურავ-იც. მოურავ-ისაგან ნაწარმოებია მოურაო-

ბა, მსგავსადვე ნაწარმოებია აგრეთვე უურა(ვ)ობა.

უფალ-ი პატრონი, მფლობელი: და მე ვიჴმენ უფალ და კელ-მწიფე ამის სოფლისა და ციხისა 2, 13; ოდეს-იგი თვთოეული მათი თავსა თჳსსა უწოდდეს უფლად ყოვლისა 18, 4; ანუ თუ თვთ მებრ ძღუნისა მის უფალმან მოიღოს საზიაროსა მას ტაბლასა 8, 11; და გლეხი ერთი უღლისა უფალი 29, 1. ნ. უფლება. [მდრ.: და მივათუალეთ მონასტერი, ეზომ გლახაჲ და ვაღთა უფალი, რომელ ხუთასი დრაჴკანნი იბოა გარდაუჴდელი და სოფელნი დაჴირულნი“: ალაპები, № 165].

უფართეს-ი: უმდიდრესი და უფართესი ცხორებაჲ 0, 5.

უფლება-ა 1. უფლად ყოფნა, ბატონ-პატრონობა: ოქრობეჴედი უფლებისათჳს და თვთმფლობელობისა 35ბ, 5. 2. უფლება, право: რომელნიცა მაჴუნდეს კელმწიფეებითა სრულითა და შეუძრავითა უფლებითა 2, 1; ე: ოდეს-ლა-იგი არავის აჴუნდეს კელმწიფეებაჲ თავისა თჳსისა უფლებად, ვითარ უკუე ე უფლოს სხუათა საქმართა ვითარცა თჳსთა 4, 8.

უფროჲს-ი (ზედსართ.): უფროჲსი განსუენებაჲ 0, 5. **უფროჲს** (ზმნიზ.), **უფროჲსად:** უფროჲს მისსა 2, 16; უფროჲს ჩემსა 2, 16; ვითარ უკუე არა უფროჲსად თავს-ვიღვათ 0, 4; უფროჲსად უცთუნებელად 9, 1; უფროჲსლა 1, 3; და უფროჲსლა მიტროპოლიტისაგან ფილიპოპოლელთამსა 3, 2 (= უფრო კი); ხოლო უფროჲსლა უმეტესად პატივი-იცემებოდენ 11, 3.

უქცეველ-ი: დაუხრწეველად და უქცეველად ჰყრობად 27, 5.

ულელ-ი: და გლეხი ერთი უღლისა უფალი 29, 1; თავიეთ უღლებითა ყოვლითა 2, 8 (μειν τῶν ἐν ἀποίῃς ἕσ-

ყარსა); სეფითა უღლებითა 2, 17 (სუ მესთი:ჰანუ ჴყარსა). „უღელი“ აქ უნდა ნიშნავდეს მიწის ფართობის ერთეულს, რომელიც უღრის ბერძნ. ჴყარსი-ს და მის მომუშავე გლეხს, რომელსაც ჰყავს ხარ-კამეჩები და სხვა. ზევიარის შესახებ აკად. თ. უსპენსკი წერდა: Рассматривая зевгарь как земельный и хозяйственный термин, свойства которого выясняются из писцовых книг, мы естественно можем искать в нем признаков измеряемости. Так и подходил уже раз к этому термину акад. В. Г. Васильевский, признавший в нем участок определенной величины и измерения [მოსდეეს სქოლიო: ЖМНП, 1880, август, стр. 362]... Зевгарь нельзя рассматривать, как реальную земельную величину с определенным раз навсегда количеством модиев, ибо принималась во внимание качественность и производительность земли, чрезвычайно разнообразившая реальную величину модиев в зевгаре от 60 до 100 и свыше 300 модиев». (Ф. Успенский, История, стр. 815—816).

უღირს-ი. ნ. ღირსი.

უღონო-ა: გლახაკთა უღონოთა განეყოს დრაჰკანი ათი 37, 1.

უზრომელად 5, 9.

უშუერება-ა: უწესობაა არს ესე და უშუერებაა 17, 1.

უშჯულო-ა: უშჯულოა და ფრიალ მძლავრი მტერი 2, 18.

უცთომელად: უ. უპყრიეს (წესი) 0, 4.

უცთუნებელად: რაჲთა უფრომად უცთუნებელად დაადგრენ მსახურებასა ეკლესიისასა 9, 1.

უცნაურ-ი გამოუცნობი: წინამდებარე მომავალი ყოველი უცნაურ არს კაცთაგან 19, 3.

უცონილად დაუზარებლად: უცონი-

ლად ყოფითა მისდა რწმუნებულისა მსახურებისადა 30, 1. ნ. მკონარებაა.

უცხო-ა: ანუ თუ ხილვად მამისა გინა ძმათა მოვიდეს თვსთა მათთაგანო, გინა უცხოთაა, ანუ მეგობართაგანი 8, 11; უცხოთ მოყუარება-ა (ფილჴი:ჴ) 4, 10; 4, 12. უცხოთ სადგურ-ი სასტუმრო. (ნ. ქსენაღოში სასტუმროსთან).

უძლურება-ა ავადმყოფობა: უკუეთუ უძლურებაა შეემთხვოს მას 8, 14 თუ ავად გახდეს.

უძრავ-ი: ძრვადითა და უძრავითა და თვთომძრავითა ყოვლითა 2, 17; რომელ არიან მოძრავნი და უძრავნი და თვთძრვადნი 0, 8.

უძვრეს-ი: რომელი-ესე უძვრეს არს უფრომს ყოვლისა 15, 12.

უწესიერეს-ი. ნ. წესიერი.

უწესო-ა: უწესოთა და ღირწთა წესიერებად მოყვანებაა 28, 3; უწესობა-ა 15, 4; შფოთი და უწესობაა 8, 2; ზოგად საცხორებელსა მას წესსა უწესობებად და ორგულებად შესცვალებენ 4, 6; უწესობაა არს ესე და უშუერებაა 17, 1.

უწუერულ-ი: მოყმისა ვისიმე უწუერულისაა 23, 1.

უწყება-ა: ჯერ-არს უწყებად 37, 16.

უხრწნელ-ი: უხრწნელსა დედასა მისსა 17, 4.

უხუ-ი (უხვ), უხუება-ა: უხუად ტაბლისა დაგებთა 37, 1; ტაბლაა (ან: ტრაპეზი) დაეგოს უხუებით 37 (ბევრგან); უხუებით ტაბლაა დაეგოს 5, 7.

უხუცეს-ი: ოდეს ურჩ ექმნებოდის ვინ უხუცესსა თვსსა 13, 6; რომელთაჲმე შერისხვაჲ ჯერ-არს უხუცესისაჲ, რომელთაჲმე — შერჩულვაჲ 14, 3; მხილებაჲ იგი უხუცესისაჲ 15, 6. ნ. ხუცესი.

უძღურ-ი რძის ნაწარმი, საურწყო (ყველი, ხაჰო, ერბო, კარაჭი და სხვ.):

პური და უქდური და საწუნე 6, 12; განწესებულისა ამას უქდურისასა და ყველსა ნუმცა დააკლებენ 8, 5.

უქმარ-ი: საჯმარსა მას უქმარად გამოაჩინებენ 4, 6.

უჯერო-ა: და ესე ფრიად უჯერო არს და უქმარ 18, 4; ჯეროვნად გინა უჯეროდ 12, 10.

უჯეროვნეს. ნ. ჯეროვანი.

ფ

ფარულ-ი: ცხადად გინა ფარულად 4, 7.

ფას-ი: სამოსლისა ფასისა 0, 15; შე-სამოსლისა ფასისათჳს 9, 1; პურის ფასად 0, 12; თუალნი დიდფასისანი 34, 21. ნ. საფასე.

ფერ-ი: სამკაული მრავალი ფერი ეკლესიისაჲ 2, 18. ნ. ყოველი ფერი.

ფეშხუემ-ი. ნ. ბარძიმ-ფეშხუემი.

ფილოტიმია-ა (φιλότης უხვად გაცემა. ხელგაშლილობა; მოსაკითხი, ძღვენი): აპოტიქსი განძისაჲ სამისა კენტინარისაჲ. რომელიც ფილოტიმიად აიღეს ფრანგთა 35ბ, 21 (ძღვენად, საჩუქრად?). [შდრ.: „ესე აწ, ომ განმგონეო, გიფილოტიმიე“. ი. პეტრიწის შრომები II, 1937, 71. 5].

ფიცარ-ი: ზატნი ფიცარისანი 2, 20. შდრ. შეშაჲ.

ფიცხო(ვ)ის: წინა-ალუდგებოდის და უმეტესად ფიცხოოდის 15, 6.

ფოლ-ი (follis სპილენძის ფული, რომელიც პირველად დიოკლიტიანეს დროს მოიჭრა, 284—305 წწ.): აღიღოს ათორმეტი ფოლი ლელატად მისა (მბ-მეჲჲ ფსλესჲ) 18, 2. ბიზანტიური ფოლი 40 ნუმს უდრიდაო (ნუმი ცალკე არ იჭრებოდა: იყო ხუთ-ნუმნიანი, ათ-ნუმნიანი, ოციანი, ოცდაათიანი და სრული — 40-იანი: follis თავდაპირველად პარკს ერქვა, შიგ ეყარა შავი ფული, რომელიც გარკვეული წონისა იყო და ვერცხლზე ან ოქროზე გადაიანგარიშებოდა

(H. Halske. Handwörterbuch der Münzkunde. 1909).

ფსალმონება-ა, ფსალმუნება-ა: ჯერ-არს ყოვლადე ფსალმუნებაჲ შრომასა შინა, 0, 20; დაშურებიან ძმანი გალობასა შინა და ფსალმონებასა 8, 7. მეფსალმუნე 6, 21. ნ. სწრობით ფსალმუნებაჲ.

ფსკერედ-ი ფსკერიანი (აქ კი ფეხიანი?): ჭიქაჲ ბროლისაჲ ფსკერედი 34გ, 2; სხუანი ბროლისა ჭიქანი ფსკერენი 34გ, 3.

ფურნე: ფურნე და ფორნე განქურვებულნი 29, 2.

ფურცელ-ი: რვეულნი ყოველნი რვითა ფურცლითა არიან 36, 8.

ფუფუნება-ა: ჩუეულნი კეთილად ცხობებასა და აღზრდილნი ფუფუნებით 0, 4; თუ ვითარ ჯერ-არს ფუფუნებით და განსუენებით მსახურებაჲ 0, 34; უკუეთუ უძლურებაჲ შემთხვოს მას, ჯერ-არს დამჭირვად მისა და ფუფუნებად ვიდრე სრულიად განმრთელებად 8, 14; ჯერ-არს უმეტესად ღუწოლაჲ და ფუფუნებაჲ საზრდელითა და სასუმელითა 28, 1. მფუფუნებელ-ი: მოხუცებულთა და სნეულთა ზედახედველად და მფუფუნებელად 6, 16.

ფუცება-ა: გაფუცებ ღმერთსა 7, 3; ვაფუცებ ყოველთა ღმერთსა ცხოველსა 29, 8; ვაფუცებ მამასახლისთა 36, 6; ვაფუცებ თავადსა უფალსა ჩუენსა 17, 4.

ფჳა-ა, დაფჳა-ა: რომელ საფჳავსა უფჳეიდეს 29, 7; საფჳავსა დაუფჳეიდეს 29, 1.

†

ქალაქი: ერ-მრავალსა ქალაქსა 0, 4; შორს ქალაქთაგან და მსოფლიოთა 0, 4; გარეგან ქალაქისა 0, 4.

ქანდაკება-ა. ნ. გამოქანდაკებული.

ქვა-ა: სხუაჲ ხატი ერთი ქვისაჲ 34ა, 8 (უთუოდ იგულისხმება მარმარილოსი, რომელიც ბევრგან არის პეტრიწონის მიდამოებში).

ქველის მეტყუელება-ა: და არა თუ სხვსა ვისითაცა თანა-შეწევნითა გინა ქველის მეტყუელებითა მოცემულ არს 18, 9 მოწყალების გამოთხოვით (?). შეიძლება გამოტოვებული იყოს სიტყვა ან სიტყვები გადაწერის დროს, ან შეცდომა იყოს „ქველის მოქმედებითა“-ს ნაცვლად.

ქველის საქმე ქველმოქმედება, მოწყალების გარეშე: ქველის საქმისა მიცემითა 37, 1; ქველის საქმითა 0, 16; 27, 4. ქველის მოქმედი: ქველის მოქმედმან ღმერთმან 6, 1.

ქონებულ-ი: პირველითგანვე ქონებულითა ნაქონებითა მათითა 2, 1 (ამ შემთხვევაში „ნაქონები“ არსებითია).

ქონიერება-ა: ყოვლითა ქონიერებითა მათითა 2, 17.

ქორაქანდელ-ი ხომლი, ლუსტრა: ქორაქანდელნი 2, 18; ქორაქანდელნი ვეცხლისანი ორნი, თავიეთ ჯაჭუებითა 34ა, 20.

ქენადლოშ-ი (ξενωδωσις) სასტუმრო, სამწირო, უცხოთ სადგური (მოწმობები ნახე სასტუმროსთან). (მიმოხ. 38).

ქუე-ნ. ზე და ქუე.

ქუემდებარე: ზემავალი ანუ ქუემდებარე ანუ თვთმობარე 18, 6; ზემავალითა და ქუემდებარითა და თვთმავალითა ყოვლითა 3, 1.

ქუემო-ა (ზედს.), ქუემო, ქუემოთ (ზნნიზ.): ქუემონი სოფელნი 6, 5. ქუემო დაგვწერია 2, 21; ქუემო წარწერილი 36, 3; ზემო ჯდომამ და ქუემო ჯდომამ 8, 2. ქუემო კერძო: სოფლისა სტენიმახისა ქუემო კერძო 29, 1. ქუემოთ: ზემოთ გიორგიწმიდითურთ და ქუემოთ, რომელი სოფელსა ახლავს 2, 2; ქუემოთ წარიწერნეს კელითა ჩემითა 36, 2.

ქუეშე: რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრომელ 3, 1.

ქცევა-ა, ი ვნ.: მრავალთა შინა ჟამთა ვიქცეოდე ესრეთ 18, 9; რაჲთა იქცეოდის მონასტერსა შინა 6, 17; რაჲთა არა განვიდოდინ, არცა იქცეოდინ გარეგან მონასტრისა 0, 21.

ქცეულება-ა: ძალისაებრ ჩემისა და ქცეულებისა დაუდგრომელთა მათ და დაუმტკიცებელთა ჟამთა ამის საწუთრომასათა 1, 3.

П

ლა: ვიდრე-ლა ჯერეთ იყოს-ლა იგი ცხორებასა ამას 5, 6; და უფრომს-ლა მიტროპოლიტისაგან ფილიპოპოლელთაჲსა არს აზნაურ 3, 2; უფრომს-ლა მონაზონთაგან 27, 1; რაჲთა უპატიოსნესად-ლა ჰყოფდეთ 21, 2.

ლანშვიდი 5, 7; პანაშვიდი და ღამის თევია 22, 1; საკსენებელი ღამის თევითა და პანაშვიდითა 27, 3; რაჲთა დღესასწაულობდენ ღამის თევითა 37, 1. ა—2: ღამესა ათევენ ძმანი 8, 7.

ღირს-ი, უღირს-ი: ღირს არს წინამძღურისა 7, 1 ჯერ-არს, საქიროა: მრავალთა

ღამის დევა-ა: ღამის თევია და პა-

ვალ გზის უღირსი უფრომს წარემატე-
ბის ბჭობასა შინა, ვიდრელა ღირსი 18, 4;
რომელნიცა ღირს მღღელობისა იყვნენ
მათგანნი 31, 5. უღირსება-ჲ: რაათა
არავის მიუშუათ უღირსებით ჟამის წირ-
ვად 7, 3; უღირსებისა ჩემისაგან 18, 2.

ღმრთისმეტყუელ-ი: წიგნი ერთი
ღმრთისმეტყუელი 34ა, 28. იგულისხმე-
ბა გრიგოლ ღმრთისმეტყუელის წიგნი.

ღუაწლ-ი შრომა, ჭათა: მრავლითა
ღუაწლითა და რუდუნებითა 5, 9.

ღუწა-ა, ღუწოლა-ა: გლახაკთა ღუ-
წისათჳს 0, 16; გლახაკთა ღუწოლითა
37, 1; მათი ჭერ-არს უმეტესად ღუწო-
ლაჲ და ფუფუნებაჲ საზრდელითა და
სასუმელითა 28, 1; თანა-გუაჲ ყოველ-

ყანა-ა: თავისა ვენაკებითა და ყანე-
ბითა 2, 5; ზედა ნართაულით მიწით და
ყანებით მისითურთ 2, 6.

ყელ-იწრო-ა: მახრუდი ყელ-იწროჲ
კუტალი, ორი 34გ, 8.

ყველ-ი: განწესებულსა ამას უკდუ-
რისასა და ყველსა ნუმცა დააკლე-
ბენ 8, 5.

ყმა-ა. ნ. ყრმაჲ.

ყოველ-ი მთელი: ყოველი აღსუარუ-
ლი 15, 7.

ყოველი ფერ-ი: შემოსავალი ყოვე-
ლი ფერი მონასტრისაჲ სეკდენბერისა
თუესა შეკრებების 9, 3; ყოვლისა ფერისა
სახეობისათჳს 34, სათ. **ყოვლადვე, ყო-
ლადვე** ყოველთვის, მარად: ყოლადვე,
აწ და მარადის 0, 40; რაათა ყოვლადვე
და მარადის დაუხრწეველად აღასრუ-
ლებდეთ 27, 1; ყოვლადვე აზნაურად.
ყოფისათჳს 35ბ, 5; ჭერ-არს ყოვლადვე
ფსალმუნებაჲ შრომასა შინა 0, 20. ეს
სიტყვა სრულადაც (ე. ი. უქარაგმოლ).
არის დაწერილი (ყოლადვე 0, 40), მაგ-

თა ამათ ესევიტართათჳს ზრუნვაჲ და-
ღუწოლაჲ 1, 1; საკუთრად თავისა თჳსი-
სა ალაგისა რაჲსამე ღუწოლაჲ ძმი-
საჲ 4, 3.

ი: რაათა მოსწრაფებით ვიღუაწოთ.
განრინებად 1, 1; ეგრე პატივით და-
ღირსებით ვიღუაწეთ იგი 2, 11; მიმოხ.
10გ.

იუდედიკა-ი: ბროლისა ღუდედიკი-
ერთი, გამოქანდაკებული 34გ, 1. ბერძ-
ნულში სათანადო ადგილი არ არის.

ღვნო-ა: ღვნოჲ ორი მეტროჲ 29, 1;
ღვნოჲ მეტროჲ ერთი 29, 6; ღვნოჲ საწ-
ყაული ერთი 29, 6; ღვნისა შეცვალე-
ბაჲ 8, 5.

ღვძლ-ი ნ. თანა-მეღვძლე.

ყ

რამ უმეტესად შემოკლებულად არის-
დაწერილი, რაც აქ ყოვლადვე-დ არის-
გაშლილი (მიმოხ. 9დ).

ყოფა-ა 1. ყოფნა. ცხოვრება: გარე-
გან ქალაქისა არს ყოფაჲ ჩუენი 0, 4;
ვითარ უქმს ყოფაჲ და მსახურებაჲ 0, 31;
ვიდრე-ღა ცხოვრებასა ამას შინა ვართ
ყოფით 1, 1.—2. ქმნა: თუ ვითარ ჭერ-
-არს ყოფად საკსენებელი ჩემი და წყა-
ლობისა ყოფად გლახაკთა მიმართ 0, 27;
ლოღარისა ქმნისათჳს და ანგარიშის ყო-
ფისა 0, 32; მიშუებაჲ აქუნდეს ჩუენ-
გან ყოფად ამისა 8, 9.

ყოფად-ი რომელიც უნდა იყოს: მან-
ვე პირველმან გამოარჩიოს მეორედ წი-
ნამძღურად ყოფადი იგი მწყემსად ძმა-
თა 5, 2.

ყრმაჲ, ყმა-ა 1. ბავშვი: და იყვნენ
მღღელსა მას თანა სასწავლოდ ყრმანი
ექუსნი 31, 4; რიცხუსა ყრმათასა ნუმ-
ცა ოდეს დაკლებულა 31, 6. 2. კაცი,
ბავშვი: ანუ მსახურთა და ყრმათა-
ჩემთაგანი. 18, 5 (τῶν βούρπῶν ἡμῶν);

თჳსნი ნათესაენი და ყრმანი (ὁ δὲ ἀμφι-
παι) ჩემნი 18, 9; თჳსთა და ნათესავთა
და ყრმათა ჩუენთათჳს ქართველთა 25,
სათ.; და ეგრეთვე ყმისა ჩემისა ვარ-

დან პრონოტიისა კელითა განძითა ჩე-
მითა ნასყიდნი სახლი 2, 5.

ყუერულ-ი. ნ. საჭურისი.

ყ

შაბათ-ი 7, 4; დიდსა შაბათსა 37, 10;
37, 16.

შებლალვა-ა. ყოვლისაგან შებლალ-
ვისა 13, 1.

შეგვანება-ა. ვითარცა შეჭგვანდეს
31, 3; ვითარ-იგი შეჭგვანდეს 31, 4; ვი-
თარ-იგი ჭერ-იყო და შეჭგვანდა 2, 11.

შედგომა-ა. ჭერ-არს წინამძღურისა
სწავლათა შედგომად 4, 12.

შეზავებულ-ი. მარლითა მადლისაჲ-
თა კეთილად შეზავებულ 8, 1; შუენიე-
რად შეზავებულისა ტაძრისა 0, 2.

შეკაზმვა-ა. სხუაჲ ხატები შეშისაჲ,
ოქრობეტალოჲთა შეკაზმული 34ა, 11;
ბარძიმი ერთი იასპი ოქროჲთა და შე-
მეფტონითა შეკაზმული 34ა, 14.

შეკერულ-ი. შეკერული სკარამანგი
ღურანგითა 34ა, 52. შღრ. უკერავი.

შემატება-ა. კულადმცა შეემატების
6, 3.

შემდგომ-ი. და შემდგომი ამისი 3, 2
и так далее; შემდგომთა მისთა. შემ-
დგომებით მათითურთ 12, 6; შემდგო-
მად после: ამისა შემდგომად 0, 3; შემ-
დგომად პირველისა 0, 11; შემდგომად
ჩუენსა მომავალთა წინამძღურათა 37, 1.

შემეფტონ-ი. ეს სიტყვა ქართულში
არსებითადაჲ ყველგან ნახმარი (ოქროჲ-
თა და შემეფტონითა შეკაზმული, შე-
მეფტონითა და თუალებითა და სხვ.),
მაგრამ გადმოგვეცმს ბერძნ. მიმღეობჳს
საშ. სქესის ფორმით: ἡμεψευθ-ს. მო-
სალოდნელი იყო „შიმეფტონი“, მაგრამ
პირველი ხმოვანი მეორეს დაჰმსგავსე-
ბია. ბერძნულ ტექსტში კიდევ გვხვდება

ἡμεψευθ. რეალურად ეს არის მიწა, ემა-
ლი: შემეკულ არიან თუალებითა პატიოს-
ნითა და მარგალიტითა, მინაჲთა და შე-
მეფტონითა 2, 18. აქ მინა (სპ. *μينا*) და
„შემეფტონი“ ერთსა და იმავეს უნდა.
აღნიშნავდეს, რაც ბერძნულში ამ-
ნაირად არის გადმოცემული ὁ δὲ ἡμεψευ-
θ-ს (ნახე ცოტა ქვემოთ შ. ამირანაშ-
ვილის აზრი ამის შესახებ); ხატნი
ოქროჲსანი შემეფტონითა ორნი 34ა, 1;
და სხუაჲ ხატი ერთი დიდი, შემეფტო-
ნითაჲ, ფერისცვალებისა უფლისაჲ 34ა,
2; და სხუაჲ ხატი ერთი მცირაჲ, კარე-
დი, წმ. ღმრთისმშობელისაჲ, შემეფ-
ტონითაჲ 34ა, 4; და სხუაჲ ხატი ერთი
დიდი შემეფტონითა, რვა-კედლოვანი
34ა, 3. ჭუარი პატიოსანი ერთი, დიდი,
შემეფტონითა და თუალებითა 34ა, 5;
ბარძიმი ერთი იასპი, ოქროჲთა და შე-
მეფტონითა შეკაზმული 34ა, 14; სახა-
რებაჲ ერთი ბერძული, ოქროჲთა და
და შემეფტონითა შეკაზმული 34ა, 21;
იმავე ბერძული სიტყვისაგან მოდის
ძველი რუსული *фимифтонъ*. „პეტრიწო-
ნის მონასტრის ქართული და ბერძნული
ტექსტების შედარება, განსაკუთრებით
იმ ადგილებისა, სადაც ორივე ტერმინი,
ე. ი. „შემეფტონი“ და „მინა“ იხმარე-
ბა, საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ,
რომ პირველი ტერმინი აღნიშნავს მი-
ნაქრის ნაწარმოებს, მეორე კი — მი-
ნის აფერადებულ მასას, *smallum*-ს
(შ. ამირანაშვილი, ქართ. ხე-
ლოვნების ისტ. 328). „ვეფნისტყაოსან-

ში“ გვხვდება მინა, შემეფტონი კი — არა. (მიმოხ. 38).

შემზადება-ა, **განმზადება-ა**: საზრდელთა შემზადება 0, 4; **შემზადებულთა** მათ საზრდელთაგან 21, 4; 5. **განმზადება**.

შემთხუევა-ა, **ე**: უძლურება შემთხვოს 2, 14; რადთა არარაჲ ესევეთარი შემთხვოს 21, 6; ვნებისა შემთხუევად 9, 1. **შეპმთხუოდის** 0, 19.

შემკობა-ა: შემკობისათჳს და განათლებისა ეკლესიისა 0, 18.

შემოკრება-ა, **შემოკრიბნეს** ძმანი ყოველნი 5. 6: რომელი-იგი სხუათა შემოუკრებიეს 5. 9. ი ვნ.: უკუეთუ ძმათა შემოწირულისა, ანუ სხუათა ვიეთმე მიერ მოძღუენებულისაგან შემოიკრიბოს დრაჰკანი 21, 8. (მიმოხ. 25).

შემოსავალი-ი: ჩემთა პრასტინთა ყოველსავე შემოსავალთა ამათ წელთა (ძმაჲ ჩემი აბაჲ მაგისტროსი) ბრძანებითავე ჩემითა აიღებდა და დაჰმარხვიდა 2, 16: ყოვლითა სამართალითა და პირველითგანვე ქონებულთა ნაქონებითა მათითა და შემოსავალითა 2, 1; ყოვლითა ალაგითა და შემოსავალითა 2, 8; წლითი-წლადთა მათ შემოსავალთა მისთა 21, 3.

შემოსილი-ი: სახარებაჲ ლიტონად შემოსილი 34ა, 26.

შემოსლვა-ა: შემოსლვაჲ კაცთაჲ სოფლად 6, 1. 5. შორის შემოსლვაჲ, შემოსავალი.

შემოწირვა-ა: მათთჳს, რომელნი საჲმარსა შემოსწირვენ მონასტერსა 0, 26.

შემოკდომა-ა: რამეთუ მრავალი საენებელი და ურთიერთარს კდომისა და წინა-აღდგომისა მიზეზი შორის მათსა შემოკდების 18, 4. 5.

შემსგავსებულ-ი: რომლისა უფრო უმჯობესი და შემსგავსებული ვერასადა ვპოვეთ 5, 10.

შემწე: შემწედ და შესავედრებელად და საკსრად ჩემდა 0, 2.

შემწყნარებელი-ი: 5. **შეწყნარება**.

შენება-ა: სადღეოჲსა მონასტრისა შენებაჲ 0, 29; მონასტრისა შენებისასა 30, 1; შენებასა შინა 6, 22 (გადატანითი მნიშვნელობით).

შენებულ-ი, **შენებულება-ა**: მითჳე ყოვლითა შენებულებითა და ნაქონებითა 2, 7; ციხებითა და ყოვლითა შენებულებითა მათითა 2, 17 (მიმოხ. 14).

შეორგულება-ა. 5. **შეუორგულებლად**.

შერისხვა-ა: რომელთაჲმე შერისხვაჲ ჯერ-არს უხუცესისაჲ და რომელთაჲმე შერჩულვაჲ 14, 3.

[**შერინმოქსესტი-ი**. 5. **შრინმოქსესტი**].

შერჩულვა-ა დასჯა საეკლესიო კანონების მიხედვით; იგივე უნდა იყოს, რაც „განკანონება“: რომელთაჲმე შერისხვაჲ ჯერ-არს უხუცესისაჲ და რომელთაჲმე — შერჩულვაჲ 14, 3; უკუეთუ შემდგომად ერთ გზის გინა ორ გზის და სამ გზისცა შერჩულვისა და განკანონებისა განუმართავად ეგოს თჳსსავე ზედა თავკედობასა 15, 6; ყოვლითა სახითა შერჩულვაჲ 15, 10.

შესავალი-ი: სიტყუაჲ შესავალი 1, სათ.

შესამოსელი-ი: შესამოსლისათჳს ანუ სა მო ს ლ ის ა ფასისა 9, სათ.; შესამოსლისა ფასისათჳს 9, 1; სამეუფონი შესამოსელნი 2, 18.

შესაძრწუნებელი-ი: შესაძრწუნებელი განკითხვაჲ 1, 1.

შესლვა-ა: არა შესლვისათჳს მონასტრად ჩუენდა დედაკაცისა 0, 29.

შესმენა-ა: ნუცა შურისა მიერ შესმენითა 7, 3.

შესწავებულ-ი: წესსა მონაზონები-

სასა წურთილ და შესწავებულ იყვნენ 25, 1.

შეუვალ-ი: ხელ-შეუხებელი, ხარკ-დაუდებელი, გადასახადისაგან თავისუფალი: აზნაურ და შეუვალ 3, 2 (შეუვალობა — *ἄζνοσσεύα*).

შეუვარდომელ-ი: რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვარდომელ 3, 1.

შეუორგულებელად 29, 1.

შეურავება-ა: ვითარ-იგი ჯერ-იყო და შეკვანდა ჩემისა მისგან დიდისა და მრავლისა შეურავებისა 2, 11. ნ. ურვად.

შეურყვეველ-ი: კუალად ეპისკეპტობასავე მიეცეს, გარნა ჩუენნი შეურყვეველად დაშთენ 35ბ, 25.

შეუძრავ-ი: რომელნიცა მაქუნდეს კელმწიფებით სრულითა და შეუძრავითა უფლებითა 2, 1.

შექმნა-ა, ი ვნ: და შეიქმნა სწორი ამისი 37, 4.

შექცევა-ა, ი/უ დაბრუნება (ი/უ): რაჟთა არა აქუნდეს ძმათა კელმწიფებაჲ ნაძუელავსა განცემად ვისსაცა, გარნა მამასახლისსავე შეუქციოს 9, 5; რაჟთა დაკლებული იგი და შექმული ეკლესიასავე შეუქციოს 26, 5.

შეშა-ა 1. ხე, როგორც რომელიმე საგნის დასამზადებელი მასალა: ჯუარი შეშისაჲ 34ა, 9 (*ξύλα*); ხატი ერთი დიდი შეშისაჲ 34ა, 9.—**2.** ხე, როგორც საწვავი მასალა: რაჟთა სამწიროსა ოდენ ჰმსახურებდეს შეშისა მოღებითა და წყლისაჲთა 29, 1.

შეცვალება-ა, ცვალება-ა: ნუმცა იქმნების პურისა, ღვინისა და სხვათა მათ სანოვაგეთა შეცვალებაჲ, რაჟთა არა მიზეზ ექმნას მონაზონთა ამის მიერ შეცვალებაჲ წესსა ამას ზოგად ცხორებისასა და ჩუენ მიერ განწესებულისა ამის წესისა სხუად წესად ცვალებაჲ 8, 5; შეცვალებისაებრ და მომართებისა ჟამთა ამათ 9, 2. 0—2: ზოგად საცხორებელ-

სა მას წესსა და საქმესა უწესობად და ორგულებად შესცვალებენ 4, 6.

შეძენა-ა, 0—3: და სხუაჲ მცირედი, რომელ ჩუენ შეესძინეთ და შთაწერეთ მას შინა 0, 6; **შეძინების-მოყუარება-ა:** თვთრჩულობითა მით და შეძინების-მოყუარებითა 4, 6.

შეწყნარება-ა: ვითარ ჯერ-არს შეწყნარებაჲ მათი 0, 31. სახიერებით შემწყნარებელთა ჩუენთა 1, 1.

შეჭედილ-ი: სახარებაჲ ვეცხლითა შეჭედილი 34ა, 22.

შეჭმულ-ი: დაკლებული იგი და შეჭმული ეკლესიასავე შეუქციოს 21, 5.

შვილება-ა შვილად ყოფნა: ვითარცა ქუებული შვილებისაგან 4, 13; (აქ „შვილებისაგან“ გან-დართული ნათ. ბრუნვის ფორმაა არა „შვილ“ სიტყვის ებიანი მრავლობითის ფორმისაგან. არამედ განყენებული ცნების აღმნიშვნელი სიტყვის მხოლობითისაგან. მისი მხოლ. რიცხვი ფორმალურია): **შვილება-ა** (სახ.), **შვილებისა** (ნათ.).

შთამოყვანება-ა: შთამოყვანებად რიცხუ ერგასისთაჲ 6, 3.

შთასახუნებელ-ი: რაჟთა შექმნენ ზემო თქუულთა წმიდათა შთასახუნებელნი ბუდენი 34ბ, 7.

შიგნით (ზმნიზედა თანდებულის ფუნქციით, მოითხოვს მიცემითს): ციხესა მისინოპოლისასა შიგნით 2, 5; პერიტორისა ციხესა შიგნით 2, 7; მონასტერსა შიგნით 24, სათ. შდრ. შინაგან.

შინა (ზზ.): შინა და გარე 8, 4; 16, 1.

შინაგან (ზზ. თანდებულის ფუნქციით; მოითხოვს მიცემითს ან ნათესაობითს): შინაგან ქალაქისა 0, 3; შინაგან მონასტერსა 0, 30; შდრ. შიგნით.

შინა-განმცემელ-ი: და ვითარცა შინა-განმცემელი და მზაყუვარი დაისაჯენ 18, 6.

შინება-ა: ბრძანებათა და შინებათა ლმრთისათაჲ 12, 8.

[**შირინმოქსესტი-ი.** ნ. შირინმოქსესტი აქვე და გვ. 47].

შორიელ-ი: აზნაურებისათჳს ყოველთაგან თჳსთა ჩემთა შორიელთა და მახლობელთა 0, 24; აზნაურ და თავისუფალ ყოველთაგან შორიელთა და მახლობელთა თჳსთა 18, 1.

შორის (ზხ. თანდებულის ფუნქციით; მოითხოვს მიცემითს ან ნათესაობითს): ესევეთარსა მას შორის დიდსა და ერ-მრავალსა ქალაქსა 0, 4; შორის კრებულისა 0, 21; შორის ძმათა 4, 6.

შორის შემოსლვა-ა: დიდისა საენებელი და ახალ-სახეობაჲ არა სულიერი ოდენ შორის შემოვალს, არამედ 4, 6; რაჲთა არა შფოთი და უწყესობეჲ შორის შემოვიდეს 8, 2; გარეგან კანონთაჲსა შორის შემოსრული და კანონთაგან განგდებული საქმე 17, 3.

შირინმოქსესტი-ი ხელსაბანი ჭურჭელი, *рукомой с лоханью*: მივეც ვეცხლისა შირინმოქსესტი წყვილი ერთი 34ბ, 8. რადგანაც აქ ერთ წყვილზეა საუბარი, შირინმოქსესტი შედგებოდა, უთუოდ, ორი საგნისაგან, რომელთაგანაც ერთი იყო წამოსასხმელი ჭურჭელი, რომელშიც წყალი იდგა, და მეორე — ტაშტი, რაზედაც ნაბანი წყალი ისხმოდა (ე. ი. ტაშტ-აბრაგი მელქისედეკ კათალიკოზის 1020 წლის სიგლისა და ამირან-დარეჯანიანისა). ბარძიმ-ფეშხუემსაც ხომ წყვილობით თვლიდნენ, რადგანაც ორი საგანია: „ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ ხატოვანი სამი წყვილი“ 34ა, 15. ხელნაწერში იკითხება **შირინდოქსესტი**, მაგრამ. შე აცედრომა მგონია, რომელიც გადმოწერის დროს მოჰსვლიათ

(მ ამოუკითხავთ შ-დ). შირინდოქსესტიკი თავის მხრივ წარმოადგენს შირინდოქსესტის გადაკეთებას, ან შერნივოქსესტი-სას (*χερνιვοξστοις*). ჯ ბგერავერ გადაიქცეოდა შ-დ რ-ს შემდეგ. ასეთად იგი უთუოდ ე-ს წინ ან ი-ს წინ არის გადაქცეული (მიმოხ. 38). ს. ყაუხჩიშვილს *χερνιვοξστοις* ახსნილი აქვს, როგორც „ჯამი ნაქურთხი წყლისათვის“ (295). ნ. ტაშტ-აბრაგი.

შრომა-ა: არცა ერთი რაჲ შრომაჲ გინა ჭირი თავს-უც 5, 8; კელთ საქმეთათჳს და შრომისა და ვითარ ჭერ-არს ყოველადვე ფსალმუნებჲა შრომასა შინა 0, 20; თჳსითა შრომითა მოუგეის 5, 7; ძმანო, მოიკნენებდით ჭირთა და რულუნებათა და შრომათა ჩემთა 21, 12 (მიმოხ. 9ხ).

შრომილ-ი: სხუათა შრომილსა და ნაოფლავსა 5, 9; უწყით კეთილად ყოველი ხარკებჲა და სწრაფჲა და ოფლითა მრავლითა შრომილებჲა ჩემი 21, 2. ნ. უშრომელად.

შუებულ-ი: უკუეთუ მთავართაგანა ვინ, გინა თუ შუებულად ცხორებულთა მოსრულ იყოს მონაზონებად 4, 6.

შუენ, 0—2 (გარდაუვ.): ვითარცა კშუენის დიდსა მას და სახელ-განთქუმულსა ეკლესიასა ჩუენსა 11, 1.

შუენიერ-ი: საქმე შუენიერი 27, 1; ტაბლაჲ ბრწყინვალე და შუენიერი 21, 1; ესევეთარსა ამას შუენიერსა უდაბნოსა 0, 4; ხატნი ფიცრისანი ოქროპეტალოთა და წამლითა შუენიერად დაწერილნი 2, 20.

შფოთ-ი: შფოთი და უწყესობეჲ 8, 2.

შჭულის დება-ა: რაჲთა დაიმარხოს მათ მიერ ნებაჲ ჩუენი და შჭულის დებაჲ ესე 36, 6.

h

ჩადება-ა: ჭერ-არს საგზლისა ჩადე-ბად 8, 13.

ჩემება-ა, ი: რომელი-იგი ბნელი არს და ნათელსა იჩემებს 15, 9; რომელსა-ცა სახილველად კაცთა იჩემებდენ 15, 12. ა—3 მიკუთვნება (ა): რაჟთა ყოველსავე კეთილსა, ნიჰსა და განმარჯუებასა ჩუენსა ღმერთსა მივაჩემებდეთ 15, 15.

ჩინება-ა: რომელი-იგი ვასილიკოსობად ჩინებულ არს 1, 3. ნ. განჩინებაჲ.

ჩუენება-ა, ა—3: სიყუარული აჩუენოს 8, 11 გაუმასპინძლდეს.

ჩუეულ-ი: ჩუეულნი კეთილად ცხორებასა და ფუფუნებით აღზრდილნი 0, 4; ქართველნი მარადის ჰირვეულსა ცხორებასა ჩუეულნი 0, 4.

ჩუეულება-ა: მარადის იქსენებიან-მცა ჩუეულებისაებრ სულნი შესუენებულთა ძმათა ჩუენთან 27, 1.

ჩჷურება-ა, ი: ოდეს-იგი მათსა მას ზღვევასა რეცა ღმობიერად იჩჷურებ 4, 11 (წთჲყჲყჲ). შდრ.: კეთილნი ბოროტთა განრეულ არიან და იცნის და მშჷდლნი — ჩჷურთა (უღაბნოს მრავალთავე, 113v); უჩნდეს მათ სიტყუანი მათნი ვითარცა სიჩჷურისანი (ლუკ. 24, 11); ქრისტეს ჰეშმარიტისა ღმრთისა ჩუენისა ზედა სიჩჷურით მეტყუელნი: რუის-ურბნისის კრების ძეგლის წერა: ქართ. სამართლის ძეგლები III, 1970 (ი. დოლიძის გამოც.). გვ. 119, 1 ქვ.; განცოფებული იგი სიბრძნე ელღენებრისა სიჩჷურისაჲ (იქვე, 109, 6).

ც

ცდა-ა, ე: სრულიად უფლებად მისა ეცადნენ 24, 1; შეურაცხ-ყოფად ეცადოს 36, 5.

ცერცუ: გინა თუ ცერცუ, გინა თუ მხალი 29, 7; ცერცუთაგან გინა მხალთა 29, 1.

ცვალება-ა: ჟამთა ცვალებითა 9, 5. ნ. შეცვალებაჲ.

ცთომა-ა: ცთომასა მღდელისასა 7, 3; უკუეთუ იპოვოს ცთომასა რას შინა 30, 3; არა უგულებელს-ყოფად მცირეთა ცთომათა ვიეთთამე 15, 7. უკუეთუ სცთეს წესსა მას შინა მღდლობისასა, 7, 3.

ცთომილ-ი: ცთომილი იგი გარეგან მონასტრისა სოხასტერთა შინა დაიწესოს 7, 2; უცთომელ-ი 15, 8; მცთომ-ი: თჷთრჩული ყოველი მარადის მცთომ არს 15, 8.

ცილობა-ა: თჷნიერ ყოვლისა ცილობისა 21, 9.

ციხკარ-ი: ჟამსა ციხკრისა გალობისასა 6, 17.

ციხე: ციხისა ვანსკაჲსათჷს 35ბ, 2; მათ შინა ციხის გებისა 35ბ, 3; უფალ და კელწიფე ამის სოფლისა და ციხისა 2, 13; ჩემ მიერ აგებულთა ორითავე ციხით მისითურთ 2, 2; ციხეცა ვანსკაჲ ახალ ციხითურთ ვრისით 2, 3; ციხედ წოდებული სოფელი პეტრიწონისაჲ 2, 1; ციხენი და სოფელნი და პრაპტინნი ყოველნივე 2, 14; თავისა ძუელითა ციხებითა და აგარაებითა 2, 12; ციხებითა და ყოველითა შენებულებითა მათითა 2, 17.

ცნობა-ა, ი: რომელნი-ეგე დასაბამითგან მიცნობთ მე 21, 2; რომელსა იგინი ხოლო იცნობენ 5, 9; 0—2: ჰეშმარიტითა გამოძიებითა სცნობლით ცთომასა

მღდელისასა 7, 3; ცნობისა სისუბუქითა 15, 1.

ცოლოსან-ი: არა მნებაეს უკუე რამ-თურთით შესლვაჲ დედაკაცისაჲ ეკლესიასა ჩემსა გინა მონასტერსა რამათაჲ მიზეზითა, არცა ცოლოსნისა კაცისა დამკვდრებაჲ საზღვართა მისთა 23, 1.

ცომ-ი საფუარი: რამათა არა მცირემან მან ცომმან ყოველი აღსუარული აღაფუენოს 15, 7.

ცონ. ნ. მცონარებაჲ, უცონილად.

ცოცხალ-ი: უკუეთუ იყენენ სადა მახლობელთა თვსთა ჩუენთა ცოცხალთაგანნი 25, 1.

ცრუვება-ჲ, ე: უკუეთუ ეცრუვოს წინამძღუარი აღთქუმასა თვსსა 0, 25; 19, სათ.

ცუდ-ი: ცუდ ვარ და ცარიელ 1, 3; მოეხუეჟოს ანუ ცუდად წარეგოს 26, 5 (საპირისპიროა ჯეროვნად: ჯეროვნად წარგებული: 26, 6).

ძ. ნ. ძეს, თანა-დებაჲ, თავს-დებაჲ, დამიც (ლელატთან).

ძალ-ი 1. ღონე, შეძლება: ესე ძალი-საებრ ჩუენისა კმა იყავნ 19, 3. ამის მიერ ყოველი ძალი წინააღმდეგობისა ჩუენისა ეშმაკისაჲ დაიქსნების 27, 1. **ნ. ძლით.** ძალ-შიც: წიგნითა აღწერად ვერ ძალ-შიც 2, 18 (ძალ-შიც = ძალ-მისს შემოძლია). ნახე ძლ. 2. (მრ. რიცხვში, ჩვეულ. მიცემითის ფორმით და დროის გარემოების მნიშვნელობით) დღესასწაულის წინა დღე, განსაკუთრებით მისი მეორე ნახევარი (კვირისათვის შაბათის საღამო, ახალწლისთვის 31 დეკემბრის საღამო) **навечерие, канун:** ჯერ-არს კვრიაკისა ძალთა ღამის თევაჲ 12, 3.

ძაძა-ჲ 15, 12.

ცურვებულ-ი: ოქროთა ცურვებული 34ბ, 5; ოქროცურვებული 34ბ, 6.

ცხადად: ცხადად გინა ფარულად 4, 7.

ცხავ-ი. ნ. პირ-ცხავი.

ცხედარ-ი საწოლი: და იყენენ ქსენადოშსა მას შინა ცხედარნი მრავალნი 29, 2.

ცხოველს-მყოფელ-ი: დიდებაჲ ცხოველს-მყოფელსა სულსა მისსა 0, 1.

ცხორება-ჲ, მცხორებელ-ი, ცხორებულ-ი: უფართესი და უმდიდრესი ცხორებაჲ 0, 5; ჩუეულნი კეთილად ცხორებასა 0, 4; მარადის ჭირვეულსა ცხორებასა ჩუეულნი 0, 4; ვიდრე-ღა ცხორებასა ამას შინა ვართ ყოფით 1, 1; ერთობისათვს და ზოგებით ცხორებისა 0, 10; საზიაროჲსა მის ცხორებისა 4, 6; ზოგად მცხორებელთათვს 4, სათ.; ზოგად ცხორებულთა 6, 2 (მიმოხ. 9გ).

ძი

ძეს: რომელი ნამარხევაჲ ძეს 36, 5. **ნ. განძებაჲ.**

ძიება-ჲ: კამლთა ძიებითა კარიტი-კარად რორინებაჲ 9, 1. **ი ვნ.:** რამათა არა დააკლდენ, არცა ამათგან საქმარი პურის ფასად გინა ძლუნად იძიოს 0, 6. **ე (დებ.):** საცხორებელსა ჩემსა ვეძიებდი 18, 9. **ნ. გამომეძიებელი, საძიებელი.**

ძლ, ი/უ: ვინმცა კაცთაგანმან უძლო ყოვლისავე უცთომელად წარმოთქმად 19, 3.

ძლეულება-ჲ: რომელთაჲ ძლეულე-ბაჲ და მოსრვაჲ წიგნითა აღწერად ვერ ძალ-შიც 2, 18.

ძლით გამო-, თვის: მამულისა სამკვდრებელისა ძლით 18, 7.

ძმა-ჲ 1. თანა-მელძმლისა ძმისა ჩემ-

სა აბაზ მაგისტროსისა 0, 2; სანატრელ-სა ძმასა ჩემსა 2, 9; 2, 13; 2, 15; ნეტარისა ძმისა ჩემისა 21, 1; სანატრელისა ძმისა ჩემისა 37, 8. შამის ძმა-ჲ ბიძა: მამის ძმისა ჩემისა ხუასროვანისათს და მამის ძმის წულისა ჩემისა ბაკურიანისათს 31, .

2. მონასტერში დამკვდრებული ბერი, წვერი მონასტრის კრებულისა (საპირისპიროა ზოგჯერ მამა ან მამასახლისი, მონასტრის წინამძღუარი): წინამძღუარიცა და ძმანიცა 4, 1; რამთა ეგრე მოქალაქობდენ წინამძღუარიცა და სხუანიცა ძმანი ყოველნივე 0, 3; ხილვად მამისა გინა ძმთა მოვიდეს თვსთა მათთაგანი 8, 11; წინამძღუართა და სხუათა მათ ძმთა 22, სათ.; ერთობისათს და ზოგებით ცხო-

რებისა ძმთა კრებულისათა 0, 10: შეწყნარებამ მათი მამასახლისისაგან და ძმთა 0, 31; ლოლარისა ქმნისათს წინამძღურისა ეპიტროპოსთაგან და ძმთა 26, სათ.; წინამძღუართაგანი ვინმე ანუ სხუა ვინმე ძმთაგანი 36, 5.

ძმობა-ჲ: ძმობაჲ სულიერი 0, 3.

ძრვად-ი: ძრვადითა და უძრავითა და თვთმობრავითა ყოვლითა 2, 17: მოძრავნი და უძრავნი და თვთმობრავნი 0, 8.

ძღუენ-ი: უკუეთუ მორწმუნეთაგან მან ვინმე გარეთ მოღმართ ძღუენი შემოწიროს 27, 4; ძღუნისა მის უფალმან მოილოს საზიაროსა მას ტაბლასა 6, 11; მომრთუმელი იგი ძღუნისაჲ მის 8, 11; არცა ამათგან საკმარი პურის ფასაჲ გინა ძღუნად იძიოს 0, 12.

წ

წად-ილ-ი: არა მწადის 0, 5.

წადიერება-ჲ: წადიერებაჲ მაქუნდა 1, 2.

წამალ-ი სურათის დასახატი მასალა: ხატნი ფიცრისანი ოქრობეტალოთა და წამლითა შუენიერად დაწერილნი 2, 20.

წამება-ჲ დამოწმება, დასტური: ძმთა ყოველთავე წამებითა და დამტკიცებითა 5, 2.

წარგება-ჲ, ა—2 ხარჯვა: [მნათე-კანდელაკი] იმპირვიდეს ეკლესიისა საკუმეველსა და ზეთსა და სანთელსა, ზედაშესა და მხვმელსა და წარაგებდეს ჯეროვნად 6, 11; მამასახლისი ეპიტროპოსთა მეცნიერებითა წარაგებდეს შემოსავალსა საკმრად ეკლესიისა და მონასტრისა და ნაშთომსა, რომელი არა წარგებულ იყოს სარგებელად და კამსად მონასტრისა, მისცემდეს მეჭურჭლესა 26, 3; რამთა ჯერისაებრ წარაგოს საკმრად ძმთა 8, 10; სამეუფოჲსა განძი-

სათს, რომელი წარვაგეთ კომანთა გამოყვანებასა შინა 35ბ, 7. წარსაგებელ-ი ხარჯი: აღვაშენენ ყოვლითა გულს-მოდგინებითა და ღიღითა წარსაგებელითა ეკლესიანი 1, 3; ამათგანნი უმრავლესნი ღიღალითა წარსაგებელითა შემეკლარიან 2, 18; წარსაგებელი ფრიალ უქმდა 9, 1.

წარგზავნა-ჲ: მეოთხესა დღესა საგზლისა ჩადებად და წარგზავნად გზასა თვსსა 8, 13.

წართქუმა-ჲ: პირველ დაწესებულთა წართქუმისა 6, 17.

წარკითხვა-ჲ: თუ ვითარ ჯერ-არს წარკითხვაჲ ამისი 0, 39; არა იციან ბერძული წარკითხვაჲ 36, 3.

წარმართ-ი: კელთა წარმართთასა მიცემადმდე 1, 4.

წარმართება-ჲ: დადგინებასა და წარმართებასა მას წინამძღურისასა ესრეთ განვაგებთ 5, 6; ამის ყოვლისა ესრეთ

წარმართებითა მათ თანა მებრ ღირს ექმნნეთ 1, 1; ზედამდგომელობასა შინა ეკლესიისა და მონასტრისა შენებისასა კეთილად წარმართებითა 30, 1; წარმართებულ-ი: რაათა წარმართებულად და სიწრფოებით ჰმწყსიდეს სულიერსა მას სამწყსოსა 5. 8.

წარმდებ-ი უკულმართი, თავხედი: უკუეთუ წარმდები ვინმე იპოოს მათგანი 7, 2. წარმდებობა-ა: რომელნი წარმდებობდნენ ესევითარიითა ჩუეულებითა 15. 1.

წარმოცემა-ა გამოგზავნა, ბოძება, ი—(3)2: შესამოსლები, რომელნიცა წარმოეცნეს ჩემდა 2, 19; შესამოსელნი, თვისისა ტანისაგან წარმოცემული ჩემდა 2, 18. ნ. წარცემა.

წარსაგებელ-ი. ნ. წარგება.

წარუვალ-ი: წარუვალთა კეთილთა დაიმკვდრებენ 11, 3.

წარცემა-ა, ი ვნ.: სწორი ამისი დაიწეროს და დაიმტკიცოს და წარიცეს ვითა თავადივე ტიპიკონი 36, 6. ნ. წარმოცემა-ა.

წარწერა-ა: ქუემომთ წარიწერნეს კელითა ჩემითა ყოველნივე ესე ტიპიკონნი 36, 2; ქუემო წარწერილი მას უპყრიეს 36, 3.

წარწყმედა-ა: ანუ თუ მებრ დაკსნად ამისა, გინა წარწყმედად ისწრაფოს 36, 5.

წარქდომა-ა წასწრება, წინ წასვლა: უსამართლო მართალსა წარჰკდის 18, 4 (წასწრებს, აჯობებს).

წდევა-ა, ი ვნ.: ანუ ორი გუარი ღვწოა იწდოდის 4, 2; ორი კრასოვოლი იწდოს 8, 8.

წელიწად-ი: წელიწდისა ყოველნი შაბათნი 21, 10; წელიწდისა აღსრულებასა 22, 1; 22, 2; 30, 2; ყოველთა დღეთა წელიწდისათა 7, 4; ყოველთა შინა დღეთა წელიწდისათა 29, 1.

წერა-ა: წერით აიღებდეს და წერით გასცემდეს 6, 9.

წერილ-ი ნაწერი: დაიწერა წესი ესე განგებისა წერილითა ბერძულითა და ქართულითა 36, 1; რაათა ქართულად წერილსა აღმოიკითხვიდნენ 36, 3; სიმტიციისა ქონებად უბრძანებთ ბერძულსა წერილსა 36, 3; მტიციე არიან ზემო წერილნი ესე 36, 7; სხუა სახარებაჲ ერთი ქართულად წერილი ოთხთავი 34ა, 22; მრგულად წერილი ოთხთავი 34ა, 24; ოქრობეჭედი ერთი მარღონაჲსა, კილსა ზედა წერილი 35ა, 10. ოქროწერილ-ი: სულარაჲ ოთხი ოქროწერილითა აღმითა 34ა, 49.

წეს-ი 1. ჯერ-არს აღსრულებად მის ზედა ყოველივე წესი სამკუდროა: თუ მღვდელთაგანი იყოს, სამღვდლოთა წესითა დაჰმარხონ და თუ ლიტონი მონაზონი იყოს, — მონაზონთა წესითა 22, 1; ჩუენ მიერ დაწესებულისა ამის წესისა 0, 5; მოსრულ ვართ აწ სამონაზუნოსა წესსა 0, 4; ყოვლისაებრ წესისა მათისა 0, 3; წესსა მონაზონებისასა მოვიდნენ 0, 31; წესსა შინა მონაზონებისასა 25, 1; მაშენებლისა მათისა დადებულსა წესსა 0, 4. წესისაებრ სუნაქსარისა 6, 6. ნ. უწესოა. 2. წესი განგებისა-ა, წესი და განგება-ა ტიპიკონი, წესდება: წესი ესე განგებისა სამონაზუნოჲსა მის წიგნისაჲ, რომელი-ესე გამოვარჩიეთ და გარდავთარგმნეთ პანაგიისა განგებისაგან 0, 6; წესი და განგებაჲ სამონაზუნოჲ და საკრებულოჲ, რომელი აქუნდა მათ, მითვე წესითა და განგებითა დაემტკიცოს ჩემიცა ესე მონასტერი 0, 3.

წესთა-ა რაც წესით ეკუთვნის: აღიღებდეს წესთასა თვისსა და როქსა 29, 1.

წესიერ-ი: წესიერად და ზომიერად 6, 1. უწესიერესი: ურჩიულესი და უფრო უწესიერესი 5, 1.

წესიერება-ა: ჯერ-არს ქონებად უმე-

ტესისა სიმდაბლისა და წესიერებისა 4, 2; უწესოთა და ლირწთა წესიერებად მოყვანებად 28, 3.

წიგნი-ი: 1. წიგნის მკითხველად 6, 9; წიგნის კითხვისასა 8, 4; წიგნისა ამის განსაგებელისა 0, 39; წიგნსა ამას შინა 2, 21; 2. ლოგისიმონობისა წიგნი 35ბ, 33; სიმეოსინი ხარტოფილაკისაჲ და წიგნი მისი (χαρτῶφιλῶν) თემისა მის მსაჯულისა მიმართ 35ბ, 24; და სხუაჲ წიგნები 35ა, 15. 3. ასო(?), წერა, ნაწერი: წიგნითა აღწერად ვერ ძალ-მიც 2, 18.

წილ მაგივრად: ძუელისა წილ ახალსა ინებებდეს და უქმრისა წილ — საქმარსა 4, 10; ტაძრისა წილ 4, 4; საქსენებელისა წილ 30, 3.

წინა-აღდგომა-ჲ, ი/უ: წინა-აღუდგებოლის 15, 6.

წინა-აღმდგომ-ი: წინა-აღმდგომ გინა ურჩ 6, 22; ყოველი ძალი წინა-აღმდგომისა ჩუენისა ეშმაკისაჲ დაიქსნების 27, 1.

წინა-განწყობა-ჲ, ე: წინა-განწყუებოლის მწყემსსა მას 15, 6.

წინამდებარე (προαιμειος მომავალი, მოსალოდნელი): წინამდებარეთა საქმეთათჳს 20, 1; წინამდებარისა მის საქმისა 20, 1; წინამდებარეთა მათ განწესებათაჲსა 5, 1; წინამდებარე იგი საქმეთა ჩემთა მოსაგებელისა ზარი და შიში 1, 3; წინამდებარე მომავალი ყოველი უცნაურ არს კაცთაგან 19, 3.

წინამძღუარი-ი მონასტრის გამგე, მამა, მამასახლისი: წინამძღურისათჳს მონასტრისა 5, სათ. და სხვაგანაც. **წინამძღურობა-ჲ:** ეგოს იგი წინამძღურობასა 5, 1. **უწინამძღრობაჲ** 15, 4. ნ. მამაჲ, მამასახლისი, ძმამა.

წინამძღურება-ჲ: წინამძღურებითა ღმრთისაჲთა 2, 11.

წინდ-ი: ოქრობეჭედი ერთი მარლო-

ნაჲსა კილსა ზედა წერილი, — იგი წინდად მაქჳს 35ა, 10.

წირვა-ჲ, 0—2: სასეფოდმცა წირვი-და 7, 4; რაჲთა სასეფოდ წირვიდენ 7, 4. ი ვნ.: ჩუენთჳს იწირვოდის 7, 4.

წისკვლ-ი: განუწევე წისკვლიცა ერთი სასეფოთა წისკვლთაგან 29, 1.

წიფება-ჲ, ე: უკუეთუ ვერ ეწიფოს აღშენებად 2, 10; ანასდუულად მიიცივალოს და ვერ ეწიფოს ესრეთ განგებად 5, 5. შდრ. კელ-წიფებაჲ.

წლითი-წლად: წლითი-წლად კსენებისა ყოფისათჳს 27, 4. **წლითი-წლად-ი:** წლითი-წლადთა მათ შემოსავალთა მისთა 21, 3.

წმიდა-ჲ: (ზედსართ.) 1. სხვათა შორის, ეპითეტია მეფისა: ბედითა წმიდათა და თვთმპყრობელთა მეფეთაჲთა 2, 13. 2. (არს.) დღესასწაულისათჳს საუფლოთა დღესასწაულთა და საჩინოთა წმიდათა 0, 17. ითქმის ეკლესიაში სახმარებელ ნივთებზედაც (ჯვარზე და სხვ.): რაჲთა შექმნენ ზემო თქუემულთა წმიდათა შთასასუენებელნი ბუდენი 34ბ, 7.

წრფელ-ი: წრფელი გზაჲ 5, 1. ნ. სიწრფოებაჲ.

წუენ-ი: არცა სადღულარისა კურკლისა ჯერ-არს ქონებად, არცა წუენისა ქმნად 4, 4. ნ. საწუნე.

წუერ-ი: და ოდეს მოიწინენ და წუერთა გასრულდენ 31, 5.

წუთლა ჯერ: წუთლა უპირატეს მსახურთათჳს გუნებაჲს განცხადებულად თქუამდ 8, 1.

წული-ი ვაჟი: მამის ძმის წულისა ჩემისა 31, 2.

წულილ-ი, წულილ-წულილად დაწერილებით: წიგნსა ამას შინა წულილ-წულილად ქუემო შთაგვწერია 2, 21. ნ. გამოწულილვაჲ.

წურთაჲ: ჯერ-არს წურთაჲ მათი 15,

2. **წურთილ-ი**: წესსა მონაზონებისასა წურთილ და შესწავებულ იყვნენ 25, 1. 6. განწურთაჲ.

წყალ-ი. ნ. მერწყული.

წყარო-ა: ტბილითა წყლითა და წყაროებითა 0, 4.

წყევა-ა: საკსენებელისა წილ წყევამ მიიღენ 30, 3; **წყეულ-ი**: წყეულ იყავნ 18, 5.

წყვილ-ი: ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლი-საჲ, ხატოვანი, . სამი წყვილი 34ა, 15; ვეცხლისა შრინიმოქსესტი წყვილი ერთი 34ბ, 8.

წყლის სასუმელ-ი: სხუჲა ბროლისა წყლის სასუმელი პირ-ცხავი კუტალი 34გ, 6.

ს

კაბუკ-ი: კაბუკნი ჰასაკითა 0, 23; მოყმეთა კაბუკთა 17, სათ.; უსაკოთათჳს კაბუკთა 17, 1; ნუ შემოიყვანებთ აჲა ყრმათა კაბუკთა 17, 2.

კამულ-ი (**კამულეზა-ა?**): თავიეთ ყოვლითავე ზღვრითა და პირველითგანვე ქონებულითა კამულეზითა და სამართალითა 2, 8. **კამულ-ი** თითქო კამის უფლებით მიცემულს ნიშნავს, ე. ი. სარჩოდ გამოყენების უფლებით მიცემულს, რომ თავისთვის მოიხმაროს კაცმა (მ. თარხნიშვილს გაუსწორებია: „კამულეზითა“ 137, 7). ფორმის თვალსაზრისით შეადარე შენებულნი.

კელტობა-ა: ნუმცა იქმნების ჰური-სა, გინა ღვინისა და სხვათა მათ სანოვაგეთა შეცვალეზა უგულეზელს-ყოფითა და კელტობითა 8, 5. „კელტობითა“ სიტყვის ბადლად ბერძნულ ტექსტში ზღჲ ფეზაჲ; აჲ იკითხება, რაც ამას ნიშნავს: „დაზოგვით“. მგონია, „კელტ-ი“, რომლისაგანაც ნაწარმოებია „კელტობა-ა“, იგივე უნდა იყოს, რაც იმერეთში (მაგ., ქუთაისში) ხმარებული „კინჭყულ-ი“; **კინჭკლობს** — არ ყაბულობს, არ იჯერიებს, უსამართლობას იჩემებს და თავისკენ იხრის, მაგალითად, თამაშობაში, ვაჭრობაში. იგივე უნდა იყოს აგრეთვე **კელტობაჲ**, რომელიც ეფერემ ასურის ერთ ნაწერში იკითხება: ვაჭრო-

ბასა შინა არნ კელტობაჲ და ცილობაჲ („მხილებამ მონაზონთა უღამნოთაჲ“ ი. აბულაძე. მამათა სწავლანი 274, 14). თარხნიშვილი ასწორებს: კელტობითა.

კილ-ი: ოქრობეკედი კილსა ზედა წერილი 35ა, 10.

კირ-ი 1: შრომაჲ და კირი 5, 8; მოიკსენებდით კირთა და რუდუნებათა და შრომათა ჩემთა 21, 12.—2. გლეხი ერთი უღლისა უფალი თავისუფლად ყოვლისა სამსახურებელისა და კირისაგან 29, 1 (ამ შემთხვევაში კირი — რაც უღლის უფალ გლეხს სკირდა, ე. ი. ემართა) გადასახდელად, ПОВИННОСТЬ.

კირვა-ა: ვითარ უკუე არა ცხად არს, ვითარმედ იკირვი შენ 4, 11.

კირვეულ-ი 1. ძნელი: ქართველნი ვართ კირვეულსა ცხორებასა ჩუეულნი 0, 4. 2: დამართებული, რომ სკირს: რომელნი-იგი მოუძღურდენ ძმათაგან კირვეულნი სნეულებითა, გინა თუ სიბერითა 28, 1 (რომელთაც სნეულება ან სიბერე სკირს) [შდრ.: „კაცი ზოგჯერ კირვეულია და ზოგჯერ ღვინიანი“ (ვისრ. 205, 11). აქ „კირვეული“ კირში მყოფს ნიშნავს].

კირვეულობა-ა ზნე რომ სკირს, ზნე ჩუეულება: დედობრივისა კირვეულობასა მიხედვითა 18, 8. **კატაჲ ყუთაქეჲ**

ქე.ვ. ს. ყაუხჩიშვილი წერს: იქნება აქ ეწერა „ქუეულეზასა“, ე. ი. „ჩუეულეზასა“ რაც უდრის ჳწყ-ს (201), მაგრამ ჩინი მოხაზულობით დღევანდელ ჳ-ს ჰგავს XIII საუკუნის მხედრულად დაწერილ სიგლებში ან წიგნებში. ტიპიკონი კი დაწერილია „ხუცურად“ და ვ (ჳ) და ხ (ჩ) ასოების აღრევა არ არის მოსალოდნელი.

ტიქა-ა 1: შუშა. 2. ტიქა, стакаш:

ტიქისაცა ჳურჳელნი 34გ, სათ.: ტიქამ ბროლისაჲ ფსკერედი 34გ, 2; სხუანი ბროლისა ტიქანი 34გ, 3; ტიქანი ბრწყინვალედ პატიოსანნი 2, 18.

ჳუვილ-ი გვრემა, ტკივილი: რაათა დაიქსნას ჳუვილი მათი, რომელნი უნაყოვენეს-რე იყვნენ 8, 9.

ჳურჳელ-ი: სადუღარისა ჳურჳელისა 4, 4; ტიქისაცა ჳურჳელნი 34გ, სათ.

ჟ

ხარკ-ი 1. გადასახადი: რასავე ხარკსა ჳუეუე შეუვრდომელ 3, 1; ხარკთა და მისაქდელთაგან 0, 9; ვითარცა ხარკსა და თანა-ნადებსა საღმრთოსა, ესრე ჳერ-არს გარდაქდაჲ 12, 6. ნ. სახარკოჲ. 2. მოვალეობა: ხარკად ჳუდა-აც ყოველთა 15, 3 (მოვალენი არიან).

ხარკება-ა მონდომება: უწყით კეთილად ყოველი ხარკებაჲ და სწრაფად და ოფლითა მრავლითა შრომილებაჲ ჩემი 21, 2.

ხარტოფილაკ-ი. (χαρτοφύλαξ) კონსტანტინოპოლის პატრიარქის არქივის გამგე): სიმეოსინი ხარტოფილაკისაჲ და წიგნი მისი თემისა მის მსაჯულისა მიმართ 35ბ, 22.

ხატ-ი: ხატნი ოქროსანი შემეფტონითა 34ა, 1; ხატი ერთი რვა-კედლოვანი 34ა, 3; სხუაჲ ხატი ერთი მცირაჲ კარედი 34ა, 4; ხატი ერთი ქვისაჲ, ექუს-კარედი 34ა, 8; ხატი ერთი ღიღი, შეშისაჲ 34ა, 9.

ხატიერება-ა: პირ ჩემდა იწოდოს და ხატ — ხატიერებისათჳს პირმშოსა მას სახესა მიმსგავსებითა 28, 4.

ხატოვან-ი: ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ ხატოვანი 34ა, 15 (ბერძნულ ტექსტში არ მოიპოვება შესატყვისი

სიტყვა. ჳედ აღბათ ეხატა რამდენიმე გამოსახულება ქრისტეს სასწაულთაგან).

ხიზან-ი. ნ. სახიზნავად.

ხილ-ი: თითო-სახითა ნაყოფითა და ხილითა და ვენაკებითა 0, 4.

ხილვა-ა ნახვა, посещать: და თუ სხუაჲ ვინმე სტუმარი ესტუმროს, ანუ თუ ხილვად მამისა გინა ძმათა მოვიდეს თჳსთა მათთაგანი 8, 11.

ხლება-ა. ნ. ახლავს.

ხოლო (ნაწილაკი): რომელსა იგინი ხოლო იცნობენ 5, 9; არა სიტყუთა ხოლო, არამედ საქმითაცა 28, 2.

ხუედრებულ-ი: და არა სხჳსა ვისისაცა ნაწილისა გინა ხუედრებულისაგან მქონებია, გინა მიმიცემია 18, 9.

ხუეჳა-ა: არარაჲ მაქუნდა ხუეჳაჲ ამის სოფლისა საქმართათჳს ...არცა მაქუნდა ხუეჳაჲ რაჲსავე 2, 13. ნ. მოხუეჳაჲ.

ხუცეს-ი (ხუცისა, ხუცად): ბერძნისა ხუცისა 0, 30; რომელნიცა ღირს მღღელობისა იყვნენ მათგანნი, ხუცად ეკუთვნენ და შეწყნარებულ იქმნენ ღიღსა მონასტერსა და ეამსა წირვიდენ სხუათა თანა მღღელთა 31, 5. ტიპიკონის ტექსტის მიხედვით, „ხუცესი“ იგივეა, რაც „მღღელი“. მონასტრის წესდებით გან-

საზღვრული იყო ექვსი ჟამის მწირველი მღვდელი („და იყვნენ მღვდელი ჟამის მწირველნი ექუსნი“ 6, 8). რომლებიც დიდ ღვთისმსახურებზე ჟამის წირვისათვის და ბაქურბანის ძეთა სულის მოხსენებისათვის ორ დრაჰკანს იღებდნენ და იყოფდნენ (თავი 31); ეს ექვსი პირი „მღვდლებად“ არის მოხსენებული ჟამის წირვისას, ხოლო სარგოს მიღებისას — ხუცებად; მაგ., ქ. შობად „ყოველთა მღვდელთა ჟამი ჩემთს წირონ... და ექუსთა ჟამის მწირველთა მიეცეს დრაჰკანი ორი“; მიგებებად კი: „ყოველთა მღვდელთა ჟამი ჩემთს წირონ, და ექუსთა ხუცესთა

მიეცეს დრაჰკანი ორი“. აგრევეა სხვა ღვთისმსახურებზედაც: ხარებას, განცხადებას, ფერიცვალებას, ბზობას. მაშასადამე, „ხუცესი“ რეალურად „უფროს მღვდელს“ ნიშნავს. წესდებით მღვდელი ნიკოლწმიდის სოხასტერშიც იყო „დაკარგული“, რომელიც გათანაბრებული იყო დიდი მონასტრის მღვდლებთან (31, 1). ამას გარდა, ნიკოლწმიდის სკოლაში სწავლა-დამთავრებულ ახალგაზრდებს, წვერით სრულად შემოსის შემდეგ, ხუცად აკურთხევენ და მათ ჟამის წირვის ნება ეძლეოდათ, კიდევაც რომ არ დაჰკლებიყო „რიცხუსა პირველ განწესებულთა მღვდელთასა“ (31, 5).

ყ

კად. ნ. ჯღაძე.

კამ-ს: მაშინ ჯმდა, რაჟთამცა აიღეს 9, 3; უკუეთუ ნუგეშინის ცემაჲ ჯმდეს ვისიმე 4, 5. ი/უ: რომელიცა უქმს მონაზონთა 0, 4; მათ ვითარ უქმს ჟამის წირვაჲ 7, სათ. ნ. ჯამსი.

კამლ-ი: ჯამლთათს 9, 1; კამლთა ძიებითა კართი-კარად რორინებად ანუ მეჭამლეთა რუდუნებად 9, 1. ნ. საქამლობელი.

კამს-ი სივარგისი რამ: და ნაშთომსა, რომელი არა წარგებულ იყოს სარგებელად და ჯამსად მონასტრისა, მისცემდეს მეჭურჭლესა 26, 3. [წარმოშობით არის მესამე პირის ფორმა, მიმღობად გამოყენებული და შემდეგ არსებითად ქცეული, ა. შან იძე, ქართ. გრამ. საფუძვლები, § 603].

კდა-ა. ნ. მიქდაძე, მისაჯდელი.

კლომა-ა, ი/უ ვნ.: ფარულად უქდებოდის მას მტერობით 15, 6; არცა წინა-აღდგომაჲ გინა ჯლომაჲ 15, 4; ურთიერთარს ჯლომისა და წინა-აღდგომისა მიზეზი 18, 20.

კევ-ი: ქევსა შინა ერთსა ფრიად მაგარსა 1, 3.

კელ-ი: 1. რაჟთა ყოველთა ულოცონ მას კელ-აპყრობით 27, 4.

2. კელითა მიერ: კელითა ჩემითა -- ჩემ მიერ, ჩემგან: კელითა ჩემითა მიცემად 2, 15; ყმისა ჩემისა კელითა განძითა ჩემითა ნასყიდნი სახლნი 2, 25 (შდრ. ჩემ მიერ განძითა ნასყიდნი სასახლენი ადგილნი, იქვე, ცოტა ზემოთ); და კაცი ერთი სარწმუნოჲ მემწირედ მონაზონთაგანი, რომლისა კელითა განეყოფოდის დაწესებული ესე საზრდელი გლახაკთა და მოგზაურთა 29, 1. 3. კელსა ქუეშე გამგებლობაში: ყოველნივე იყვნედ კელსა ქუეშე მამასახლისისასა 35გ, 13.

კელად-ი 5, 15 (კელზე მოსამსახურე?): დავაყენებ ამისგანცა, რაჟთა არა დააყენოს წინამძღუარმან თვსთა მისთაგანი კელადად გინა მსახურად მონასტერსა შინა, გინა გარე სოფელთა და პრასტინთა 5, 15. კელადი თითქო იგივეა, რაც მსახური. ბერძნულში ამ ორი

სიტყვის ნაცვლად ერთი არის (ἄπαρ-
-γός).

კელთ-ღება-ა: და ნუ იყოფინ, ვი-
თარმცა აქუნდა ვის ჯელმწიფებაჲ კელთ-
ღებად მისა 18, 2; კელთ-ღებად ესევი-
თარისა ამის ადგილისა 25, 2. **კელთ ღე-
ბულ-ი:** მისდა ესრე ჭერ-არს ქონებად
ჯელმწიფებისა კელთ-ღებულისა მის მა-
მობისასა 5, 3.

კელთ-საქმე. **კელთ-საქმარ-ი:** კელთ-
-საქმეთათჳს 0, 20; კელთ-საქმრისათჳს
14, სათ.; რაჲთა კელთ-საქმარსა მას ში-
ნა 14, 1.

კელით წერილ-ი: 1. ისოკოდიკონი
ზრავიკისაჲ და კელით წერილები მისევე
სოფლისაჲ 35გ, 1; კელით წერილები და
აპოტიქსები სტენიმახისა პანაჲურელთაჲ
35გ, 9. 2. (γράφματα): რომელმან კე-
ლით წერილი იცოდის 24, 1.

კელისუფალ-ი: უკუეთუ შესცთეს
წინამძღუარი გინა თუ სხუაჲ ვინ კელის-
უფალთაგანი 19, სათ.; წინამძღუარი ანუ
სხუაჲ ვინ კელისუფალი 0, 25; კელი-
სუფალთათჳს მონასტრისათა, რომელ
არიან იკონომოსნი და აბარმადნი 0, 22
(= მოურჩნეთათჳს და მოღუაწეთა მო-
ნასტრისათა, რომელ არიან იკონომოსნი
და ეპიტროპოსნი 16, სათ.); თანა-განზ-
რახეთა მოღუაწეთა და კელისუფალთა
მონასტრისათა 5, 4; მსახურთა და კელი-
სუფალთა ადგილისათა ვაფუცებ 19, 3;
ზოგად ყოველთა წამებითა და კელისუ-
ფალთა თანა-დგომითა, და მერმე ამისა
შემდგომად ყოველთა ზიარად გამორჩე-
ვითა და კელისუფალთა და მოღუაწეთა
და მეცნიერთა ძმათა წამებითა 19, 4.

კელმწიფე: და მე ვიქმენ უფალ და
ჯელმწიფე ამის სოფლისა და ციხისა
2, 13; და ეგრეთვე ყოველთაგან მთავარ-
თა და კელმწიფეთა მსოფლიოთა არს
თავისუფალ მონასტერი ჩემი 3, 3.

კელმწიფება-ა: რომელნიცა მაქუნ-

დეს ჯელმწიფებითა სრულითა და შეუძ-
რავითა უფლებითა 2, 1; რაჲთა არა
აქუნდეს კელმწიფებაჲ არცა განიჭებად,
არცა განსყიდად 0, 38; და არა აქუნდეს
ჯელმწიფებაჲ განგებად რაჲსამე 5, 6;
ოდესღა-იგი არა ვის აქუნდეს ჯელმწი-
ფებაჲ თავისა თჳსისა უფლებად 4, 3;
რაჲთა კელმწიფებაჲ მაქუნდეს 35ბ, 11;
შემდგომად ამიერ განსლვისა პირველი-
სა მის წინამძღურისა მერმელა აქუნდეს
მეორესა მას ჯელმწიფებაჲ მთავრობი-
საჲ მის 5, 4.

კელოვან-ი 1. ИСКУСНЫЙ: რაჲთა
მსგავსად მკურნალისა კელოვნისა ჰკურ-
ნებდეს სულთა მათთა 28, 2. 2. ეშმა-
კი, გაიძვერა: ვითა არიან ბუნებით
მძლავრნი და ანგაპარნი და კელოვან-
ნი 24, 2.

კელ-ყოფა-ა: რომელი წესსა ამას
ზედა არა დაადგრეს, არამედ უმეტესსა
რასმე კელ-ყოფდეს 4, 13; ესევეთარი
იგი კელ-ყოფაჲ ესრე სახედ ყონ 5, 3;
სრულიად უფლებად მისა ეცადნენ მამა-
სახლისად კელ-ყოფითა 24, 2; კელ-ყოს
და ეცადოს 18, 2.

კელ-წიფება-ა, ე: რაჲთა არავის
ჯელ-ეწიფოს მძლავრთა მგზავრთაგანსა
უნებლებით მიტაცებად 29, 4; რაჲთა
ჯელ-ეწიფებოდის როქსა მათსა და ნა-
ძუელავსა ზედა ყოფად, ვითარცა ენე-
ბოს 9, 4. შდრ. წიფებაჲ.

კმ. ნ. ჯამს.

კმელ-ი: ზღვთა და კმელითა 2, 17.

კორციელ-ი: ვინაჲთგან ყოველსავე
საქმარსა თჳსსა ჯორციელსა ეკლესიისა-
გან აღიღებს მღღელი 7, 4; ჯორციელი-
სათჳს მსახურებისა 6, 22 (იგულისხმე-
ბა ფიზიკური შრომა).

ქსენება-ა: ვითარ ჭერ-არს ქსენებაჲ
მათი 0, 28; ქსენებისა ყოფისათჳს 0, 33;
რაჲთა ქსენებასა ჰყოფდენ 27, სათ.
ა—2: და ჩუენ გუაქსენებდენ კეთილად

5, 9. ი ვნ.: რაათა დაუცადებულად იქსენობლიან სულნი მიცვალებულნი 0, 33.

ჭუებულ-ი: ვითარცა ჭუებული 'შვილებისაგან 4, 13. ნ. გამოჭუება.

ჭუმევა-ჲ, ი: ხმარება, სასმელ-საჭმლის მიღება: არა ჯერ-არს, რაათა ერთი

მეორისა უმჯობესთა საზრდელთა და სასუმელთა იჭუმევედეს 4, 2; ანუთუ თვთ მებრ ძღუნისა მის უფალმან მოიღოს საზიაროსა მას ტაბლასა და ზოგად იჭუმეონ 8, 11.

X

ჯერ (1), ჯერ-არს, რაათა (გვხვდება მრავალგან): ჯერ-არს და სამართალ 1, 1; ვითარ-იგი ჯერ-იყო და შეჰგვანდა 2, 11; ჯერ- ესრეთ -იყო, რაათა 7, 4. ნ. ჯერი-საებრ, ჯეროვანი, ჯერ-ჩინება.

ჯერ (2) გზის: ლოლარისსა უქმოდის: ერთჯერ სეკდენბერსა და მეორედ აღვსებასა 26, 1. ჯერ-ი: ესე ძალისაებრ ჩუენისა კმა-იყავნ აწ თქუმად ამის ჯერი-სათვს 19, 3 (Иа это раз).

ჯერეთ: ვიდრელა ჯერეთ იყოს-და ცხორებასა 5, 6; ვიდრელა ჯერეთ დიდად დემესტიკოსად იყო 35გ, 11.

ჯერისაებრ ჯეროვნად: რაათა მარადის ღმერთსა ჰმადლობდენ ჯერისაებრ 5, 9; ტაბლაჲ დაეგოს ჯერისაებრ 37, 9.

ჯეროვან-ი: ჯეროვან მიჩნდა 0, 3;

ფრიად ჯეროვან და სათანადო არს წინამძღურისა 13, 1; ჟამსა ჯეროვანსა 14, 3; ჯეროვნად განიწუართოს 36, 5; ჯეროვნად წარგებულისა 26, 5 (საპირისპიროა: ცუდად წარგება 26, 4 ან უჯერო); ჯეროვნად გინა უჯეროდ 12, 10. უჯეროვნეს: უჯ. და უმჯობეს 9, 2; რაათა უჯეროვნესად ვთქუა 17, 2.

ჯერ-ჩინება-ჲ: უკუეთუ ჯერ-იჩინოს ესრეთ განგებად 8, 8.

ჯმნა-ჲ, ი: უარის თქმა, ხელის აღება: რომელსა-იგი თვსთაგან საწმართა ყოველთა ეჯმნას, ვითარ განაგებდეს სხვასა მას 4, 8.

ჯუარ-ი: ჯუარი ერთი დიდი ვეცხლი-საჲ სადროზე 34, 6; მივეც საზოლავროჲ ჯუარი ერთი სხუაჲ 34ბ, 4.

L

ჰაეროვან-ი ლამაზი, მშვენიერი: აღვაშენენ ეკლესიანი ჰაეროვანი და დიდად შუენიერნი 1, 3.

ჰარშივ-ი: სიმოსინი ერთი მიხაელ მეფისაჲ პეწინავისა ჰარშივისათვს 35ა, 12. მ. თარხნიშვილმა სოფიის ხელნაწერიდან მცდარად ამოიკითხა „ჰარბევისათვს“, თარგმნა pro incursione-დ („დარბევად“) და კითხვის ნიშანი მიუწერა. ბერძნულ ტექსტშია: περι τῆς αἰγυπτιακής τῆς ἐπιπέσεως τῶν Μπαρτζῶν; ὡς, რასაც ს. ყაუხჩიშვილი ასე თარგმნის: „შესახებ პაჭინაყის მაშინ

მომხდარი ამოძრავებული თავდასხმისა“ და განმარტავს: „იგულისხმება სასამართლოს განაჩენი (1078 წლის მახლობლად) გრიგოლ ბაკურიანსა და პეწინავს შორის ამტყდარი საქმის გამო“ (ყაუხჩი. 249, იმოწმებს Dölger-ს), მაგრამ „პოპოთესი“ თავდასხმას ნიშნავს ვითომ? ალბათ, ქართულად მთარგმნელი დამოკიდებულია სოფიის ხელნაწერში მ. თარხნიშვილის მიერ მცდარად ამოკითხული სიტყვისაგან (თარხნ. 76, 29) და მისი ლათინური თარგმანისაგან.

არავითარი ეკვი არ არის, რომ ხიო-

სის ხელნაწერში ჰარზივისათვის სწერია (რადგანაც შ და ბ თითქმის ერთნაირად იწერება, შეიძლებოდა „ჰარზივისათვს“ წაგვეკითხა, მაგრამ ასეთი სიტყვა (ჰარზივი) არ არსებობს. არზივი კი, ს. ორბელიანის ახსნის თანახმად, არის კერძი (ABC) ან საჭმლის კერძი (Z). ნიკო და დავით ჩუბინაშვილების მიხედვით არზივი არის წილი, კერძი, доля, пай, паек. გურიასა და იმერეთში არჩივი აგრეთვე კერძს ნიშნავს („ჩემი არჩივია“). ტიპიკონში კი „ჰარზივის“ მნიშვნელობა იგივე უნდა იყოს, რაც სომხ. ჰაზივ-ისა (հաշիւ), რომელიც „ანგარიშს“ ნიშნავს. ჰასაკ-ი 1. ასაკი, возраст: ჰასაკითვან სიყრმისა ჩემისა 1, 4; განკრძალვი-

სათვს საჭურისთავან და სხუათავან, ჰაბუკთა ჰასაკითა 0, 23. 2. მოწიფულობის ხანა (ვაყისათვის დავაყვაცება, ქალისათვის დაქალება): ნეტარი მამამ ჩუენი ადრე მიიცივალა და ჩუენ მცირენი დავვტევენა და ჰასაკად ვერ მოწიფებულნი 18, 8. აქედან უასაკოჲ: უასაკოთათვს ჰაბუკთა 17, 1. ყოვლისა ჰასაკისა პირი: ყოვლისაგანეჲ ჰასაკისა პირთაჲსა 2, 15 ყოველგვარი ცხოველის შესახებ (?) (ნ. მიმოხ. 98).

ჰე ჰო, კი, დიხ: ჰე, ნანდვლვე 1, 4; ჰე და ჩემიცა არა მცირედი აქუნდა საფასე 2, 16 (მიმოხ. 98).

[პრომანატ-ი. ნ. განძ-ი].

• თი

• თი მამანო და ძმანო 0, 4 (მიმოხ. 4).

• * *

ტიპიკონის საკუთარ სახელთა სამიებელი¹

I. პირთა სახელები.

აბაზ, მაგისტროსი, ძმა გრიგოლ ბაკურიანის-ძისა (*Απαθιος) 0, 2; 0, 8; 2, 7; 2, 9; 21, 1; (21, 9; 21, 10; 29, 5); 37, 9; 37, 11 — 14. (არაბ. عابّاس).

აბაზ, ახსართანის ძმა, გრიგოლის სიძე 2, 7.

ალექსი კომნიანოს-ი, მეფე: წმიდისა მეფისა კირუ ალექსისა კომნიანოსისა 2, 18; ბრძანებითა წმიდისა მეფისა ჩუენისა ალექსისაჲთა 35გ, 11.

ახსართან, გრიგოლის სიძის აბაზის ძმა 2, 7.

ბაკურიან-ი, ერისთავთ ერისთავი (ერისთავთ მთავარი), მამა გრიგოლ სევასტოსისა და აბაზ მაგისტროსისა 0, 2; 21, 9; 21, 11; 31, 2; 36, 1; 37, 16.

ამ სახელის ფორმის შესახებ ნ. გვ. 38, შნშ. 2.

ბაკურიან-ი, მამის ძმის წული (ბიძა-შვილი) გრიგოლისა 31, 2.

ბასილი დიდი 14, 1; 34ა, 29.

გეეზი 21, 6.

გიორგი (წმ.) 1, 3; 34ა, 10.

გრიგოლ, ბაკურიანის-ძე, სევასტოსი და დიდი დემესტიკოსი 0, 2; 1, 2; 2, 1; 2, 9; (5, 1); 21, 3; (21, 8; 21, 10); 36, 1; 36, 2; 37, 2-8.

გრიგოლ ვანელი 0, 36; 30 სათ.; 30, 1.

გრიგოლ ღმრთისმეტყუელი 30, 2; 34ა, 28.

ევსტათ-ი (მოწამე) 21, 1:

ევფროსინე: ოქრობეჭედი ერთი კიურა ევფროსინესი 35ა, 3.

ევფოზე, იერუსალიმის პატრიარქი 36, 2.

ევფემ, პეტრიწონის მონასტრის ერთ-ერთი მოღვაწე, რომელსაც დაჰყოლია (ამ დას ეკრძალებოდა მონასტერში სიარული) 23, 2.

ვანელ-ი. ნ. გრიგოლ ვანელი.

ვარდან, პრონოიტის-ი 2, 5.

ვოტანიატ-ი, მეფე 35ა, 4; 35ბ, 25:

[თეოდორე] სტუდიელ-ი 34ა, 35.

იოვანე მახარებელი 34გ, 27.

იოვანე, პეტრიწონის მონასტრის მოღვაწე, რომელსაც დედა ჰყოლია (ამ დედას ეკრძალებოდა მონასტერში სიარული) 23, 2.

ისაკი (წმ.) 34ა, 44.

იულა ისკარიოტელ-ი 18, 5; (21, 6).

კილიკიელ-ი. ნ. კრტის კილიკიელი.

კომნიანოს-ი. ნ. ალექსი მეფე.

კრტის კილიკიელ-ი 35ბ, 19 (შეიძლება იგივე იყოს, რაც ათონის ქართველთა მონასტერში მოხსენებული კრიტიკისი: „ალაპი განვაწესეთ მარიამისათჳს. უწინაცა სასობეჲა აქუნდა ამის უდაბნოჲსა მომართ: პურ-სყიდული იყო და შემომწირველი. და კუალად მოგუცა დრაჰკანისა ორასისაჲ სკუტელი ა ვეცხლისაჲ დიდი და სხუაჲ დრაჰკანი და,

¹ ნაჩვენებია თავებისა და მუხლების მიხედვით. შესავალი აღნიშნულია ნულით. ფრჩხილებში ჩასმულია ადგილები, სადაც პირდაპირ მოხსენებული არაა, მაგრამ იგულისხმება.

მივეციოთ კრიტიკისა“, აღაბები, № 103
[კრიტიკის აკრძიჲ „მოსამართლე“?].

მარიამ (ღმრთისმშ.) 1, 3; 34ა, 34.

მარლონა 35ა, 10.

მაქსიმე (წმ.) 34ა, 32.

მისოპოტემელ-ი (Μεσοποταμίας) 35გ, 10.

მიხაელ, მეფე 34ბ, 1; 35ა, 4; 35ა, 12;
(35ა, 13); 35ბ, 19.

პანაგიე. ნ. პანაგიის მონასტერი
(გეოგრაფიულ-ტოპოგრაფიულ სამიე-
ბელში).

პარაფშაფის-ძე 35ბ, 19. (=ბარ-აფ-
შაფის ძე?).

ოფიდოფა-ა 35გ, 12 (შეიძლება, ეს
იგივე ოფიდოფაა იყოს, რომელიც იხ-
სენება ათონის აღაბებში, № 114). [Ὁφί-
δωφιδος? Blake, 23, შწმ. 3].

პავლე, მოციქულ-ი 5, 8; 13, 15;
15, 11; 34ა, 40.

სოლომონ, ებრაელთა მეფე, 15, 13.

სტუდიელ-ი 34ა, 35.

სვმეონ (წმ.) 34ა, 31.

ღმრთისმეტყუელი 30, 2; 34ა, 28.

ხოთათორ-ი (ან: ხუთათორი?) 34ბ.,
2. ეს უნდა იყოს ის მხედართმთავარი,
რომელსაც ხუტატურიოს-ის სახელით
ახსენებს ნიკიფორე ვრიენიოსი, ანა კომ-
ნინის მეუღლე. ის ტყვედ ჩავარდნიათ
და გაუძარცვავთ, მაგრამ სიკვდილს გა-
დარჩენილა და მიუგვრიათ ანდრონიკეს-
თვის, რომელსაც იგი შეუმოსავს. სამა-
გიეროდ ხუტატურიოსს ანდრონიკეს-
თვის უჩუქებია მეტად ძვირფასი თვალი,
რომელიც მას ტყვეში ჰქონებოდა დამა-
ლული. ეს თვალი შემდეგში ანდრონიკემ
მარიამ დედოფალს მიართვა. ბაგრატი,
IV-ის ასულს (Georgica V, 304-305).

ხუასროვან-ი, გრიგოლ დემესტიკო-
სის ბიძა (მამის ძმა) 31, 2.

II. გეოგრაფიულ-ტოპოგრაფიული სახელები¹

აკრიტონ-ი: ოქრობეჭედი ორი აკრი-
ტონისა პრასტინთა ჩემთა (ἐν Ἀχρεί-
δῳ) 35ბ, 9.

ანის-ი. ნ. ჩორმერისსთან.

ანტიოქია 2, 9.

არმენაკ-ნ-ი: რომელნი არმენაკთა
მქონდეს 35ა, 2.

არნასაკ-ისა 35ა, 2.

აღმოსავალეთ-ი, აღმოსავლეთ-ი
(Ἀνατολή) 1, 2; 1, 4; 2, 16; 35ა, 16; აღ-
მოსავალელი 0, 2; აღმოსავლეთის ეკ-
ლესიაა 32, 1.

ახალი ჰრომი. ნ. კოსტანტინოპოლი.

ბარბარეწმიდა-ა (აგ.) 2, 2.

გიორგიწმიდა-ა (სობ.) 2, 2; (მონ.
პაპიკის მთის ძირს) 2, 5; 35გ, 3 (პაპიკს).

დასავალეთ-ი 0, 2; 1, 2; 2, 1; 2, 11;
36, 1; დასავალეთისა ეკლესიაა 32, 1.

ღობროლონგ-ი (აგ.) 2, 1.

ღობროსტან-ი (აგ.) 2, 1.

ელია-წმიდაა (სობ.) 2, 2. [11.
ეფდუჟიმო-ა: ეფდუჟიმოჲსთჳს 35ა.

ვან-ი: გრიგოლ ვანელი 0, 36; 30, 1.
არა მგონია, რომ აქ ბანა იგულისხმებო-

¹ შემოკლებანი: აგ.—აგარაკი; მონ.—მონასტერი; სოფ.—სოფელი. სობ.—სობსტერი.

დეს. იმიტომ რომ ბერძ. წ ჩვეულებრივ ვინით არის ხოლმე გადმოცემული. პეტრიწონის პირველი წინამძღვარი გრიგოლი რომ ბანელი ყოფილიყო (ან ბანელი). ქართველ მწერალს არ შეეშლებოდა და ვანელს არ დაწერდა.

ვანსკა-ა (ციხე) 2, 3; 35 ბ, 2.

ვასილიკოს: სოფელი პეტრიწონისაა, რომელი ვასილიკოსობად წოდებულ არს 2, 1.

ვაჩკოვა-ა (აგ.) 2, 1 Βάτχοιχια. ეს სახელია, რომელიც დღეს პეტრიწონის მონასტრის ქვემოთ ერთი კილომეტრით დაშორებულ სოფელს ჰქვია, ოღონდ ოდნავ სხვა ფორმით: ბაჩკოვო, Βαχκοβο. ამჟამად ბულგარლები (და მათთან ერთად სხვები) პეტრიწონის მონასტერს ამ სოფლის სახელით იცნობენ: Βαχkovskij Monastir, რუსულად: Βαχkovskij Monastir).

ვოლერონ-ი: თემსა შინა ვოლერონისასა 2, 5. პრასტინათაჲს ვოლერონისა 35ბ, 12.

ვოტინა-ა: შორის მისსა და მეორისა ციხისა ვოტინაჲსა 2, 2.

ვრის-ი: ციხეცა ვანსკაჲ ახალციხითურთ ვრისით 2, 3. ქართული ტექსტის მიხედვით ვრისი საკუთარი სახელია, ბერძნული ტექსტის მიხედვით კი — საზოგადო («მივეც ციხეცა წოდებული ვანისკა წყაროთურთ, სუχ რჳ ქრსუჲ»).

ზავალტონ-ი: ვანდსა შინა ზავალტონისასა 2, 13 εν τῷ τοπιουεσῃα τῶν βάνουα Ζαβάλτ-αჲ.

ზაუწი-ი: პრასტინი ჩემი ზაუწი 2, 5.

ზბ პრადრ-ე:იუ ზბ ბიომაჯმეიონ ტონ ჯაიუნჯი.

ზაქარიას (სოფ.) 35გ, 10.

ზმოლინა-ა: თემისა ზმოლინაჲსა 35ბ, 8 τῶν ψῆματῶς τῶν ψμοιλήνων; თე-

მისა ზმოლინაჲსთჲს 35ბ, 18; თემისა ზმოლინაჲსაჲ 35ბ, 20.

ზრავიკ-ი: სოფელი ზრავიკი 2, 13 (Ζραβίχισον); სოფლისა ზრავიკისა შემოსავალთაგან 29, 6; ისოკოდიკონი ზრავიკისაჲ 35გ, 1.

თეოდოსოპოლ-ი. ნ. კარნუ-ქალაქი. თესლონიკე, სოლონიკი: თესლონიკედ მოსრულ იყო მშუდობისა ყოფად 36, 2; სოფელი პრილონგი თემსა შინა სოლონიკისასა 2, 9.

თოფოლიწონ-ნ-ი: ეგრეთვე მივეც თოფოლიწონთა პრეტორად სახელდებული სოფელი 2, 4.

იავოროვა: იავოროვა აგარაჲ 2, 1.

იერუსალემ-ი 36, 2.

ივანოვა (აგ.): ივანოვა აგარაჲ, რომელსა შინა აწ მონასტერი აღიშენა 2, 1.

კარ-ი (მერმინდელი ყარსი): სხუჲა ოქრობეჲქედი ერთი კარს თავადობისათჲს ჩემისა 35ა, 6. ამ სიტყვის ეტიმოლოგია ნახე გვ. 13, შწშ. 2.

კარნუ-ქალაქი, თეოდოსოპოლის-ი: ოდეს-იგი ვიყავ მე თეოდოსოპოლისს 2, 11; შემდგომად აღმოსავალეთს განმგებელად წარსლვისა ჩემისა, თეოდოსოპოლისს 2, 16; სხუჲა ოქრობეჲქედი ორი განუკითხველობისათჲს კარნუ-ქალაქს მთავრობისა ჩემისა 35ა, 7; სხუჲა ოქრობეჲქედისა სწორი ერთი კარნუ-ქალაქს განგებისა ჩემისათჲს 35ბ, 15.

კესაროპოლ-ი: სოფელი ზრავიკი კესაროპოლითურთ 2, 13

კილიკია-ა. ნ. კრტის კილიკიელი (პირთა სამიებელში).

კოსტანტინოპოლ-ი: ქალაქისა კოსტანტინოპოლისა, ახლისა მის ჰრომისაჲ 0, 3. ნ. სამეუფოჲ ქალაქი.

კოტრია-ა (სოფ.): ლიველონნი ორნი, — ერთი მათგანი არს ეფლუკიპოჲს-

თვს და ერთი—სოფლისა კოტრიადასათვს
35ა, 11

ლავაკა-ჲ: ერთი ლავაკადასაჲ არს
35ბ, 2 τὸ μὲν ἔν ἐν τοῖς Ἀββὰαῖσι;
35ბ, 2. პრახტიკონი და პარადოდიკონი
ლავაკადასაჲ 35გ, 8.

ლაშკოვა-ჲ (აგ.): ლაშკოვა აგარაჲ
2, 1 Ἀββὰαῖσι (ქართულ ხელნაწერში
თითქმის ერთნაირად იწერება ბ და შ
(ე. ი. ყ და ყ); ამიტომ შეიძლება იკითხე-
ბოდეს ლაბკოვა, მაგრამ ეს უფრო ნაკ-
ლებ არის შესაძლებელი. განსხვავება
ბერძნულისაგან მაინც რჩება).

ლივად-ი. ნ. ხრუსოლივადი.

ლიპიწონ-ი (აგ.): სტენიმახი აგარაჲ-
ბითურთ: ლიპიწონით და აგარაჲთ ბარ-
ბარეწმიდითურთ 2, 1.

მარმარ-ი: ქსენადოში მარმარისაჲ
0, 35; ქსენადოში მარმარისაჲ რომელ
არს კიდესა ზედა 29, 5; მიეცემოდის სას-
ტუმროსა მარმარისასა 29, 6.

მარტიჰა-ჲ: ერთი—არნასაკისაჲ და
მარტიჰადასაჲ 35ა, 2.

მინა-ჲ: პრასტინი ჩემი სახელით მი-
ნა 2, 6.

მისინოპოლ-ი, მისინოპოლის-ი (ვან-
დი, ციხე): ვანდსა მისინოპოლისასა
პრასტინი ჩემი ზაუწი 2, 5; განძითა ჩე-
მითა ნასყიდნი სახლნი მასვე ციხესა
შინა მისინოპოლისასა 2, 5; ერთი (იკო-
ნომოსი) მისინოპოლის (კერძის)ათა 6,
5; მისინოპოლისა პრასტინთათვს 35ა, 4;
პრასტინთა ჩემთაჲსა, რომელ არიან ფი-
ლიპოპოლისის და მისინოპოლისს შინა
35ა, 8; პრასტინთათვს ვოლერონისა და
მისინოპოლისათა 35ბ, 12; იკონომოსსა
თანა მისინოპოლისასა 35ბ, 25; ავლინი-
სათვს, რომელ მისინოპოლს არს 35ბ, 29;
პრახტიკონი და პერიერეზმონი მისინო-
პოლისა პრასტინთა ჩემთაჲ 35ბ, 31.

მისოპოტამია. ნ. მისოპოტმელი (პირ-
თა საძიებელში).

მოსინაჲ: მოსინაჲ აგარაჲ 2, 1

ნაუარჲჲჲ. ქართული სახელწოდება ძა-
ლიან განსხვავებულია ბერძნულისაგან.
რა მიზეზია, არ ჩანს.

ნიკეა-ჲ: წყეულ იყავნ და შეჩუენე-
ბულ სამას ათრვამეტთა მამათაგან, რო-
მელნი ნიკეას შეკრბეს 18, 5.

ნიკოლწმიდა-ჲ 1. სოხასტერი სტე-
ნიმახთან, სადაც სკოლა იყო დაარსე-
ბული. აქ გრიგ. ბაკურიანის-ძემ ორი
ციხე ააგო: ეგრეთვე მივეც დამოკიდე-
ბით მისსა ჩემი დიდი სოფელი სტენი-
მახი, ჩემ მიერ აგებულთა ორითავე ცი-
ხით მისითურთ და სოხასტრებით მი-
სით: ნიკოლ-წმიდით, ელია-წმიდით 2, 2;
განავწესეთ უკუე ყოფად მოყმეთა მოს-
წავლეთა ნიკოლწმიდას, რომელ არს
მახლობელად ციხისა სოხასტერი 31, 1;
და იყვნენ წმიდასა მას ეკლესიასა ნი-
კოლწმიდისასა მდღელსა მას თანა სას-
წავლოდ ყრმანი ექუსნი 31, 4; გარნა
რიცხუსა ყრმათასა ნუმცა ოდეს დაკ-
ლებულა ნიკოლწმიდას სწავლისაგან 31,
6; მდღელისათვს, რომელ იყოს ნიკოლ-
წმიდას 0, 37.

2. ზღვის პირას მდებარე პუნქტი, სა-
დაც გრიგოლმა სასტუმრო (ქსენადოში)
ააშენა: ქსენადოში ნიკოლწმიდისაჲ,
რომელ არს ზღვს კიდესა 29, 5; მიეცე-
მოდის ქსენადოშსა ნიკოლწმიდისასა შე-
მოსავალისაგან სოფლისა პრილონგისა
29, 7; ეს ქსენადოში პრილონგის სახე-
ლითაც არის მოხსენებული: თუ რაჲ-
სათვს აღშენებულ არიან ჩემ მიერ ქსე-
ნადოშნი: სტენიმახისაჲ, მარმარისაჲ და
პრილონგისაჲ 0, 35.

პანაგიის მონასტერ-ი: სიყუარული
და ძმობაჲ სულიერი პატოსნისა მო-
ნასტრისა პანაგიისაჲ, რომელი-იგი არს

შინაგან ღმრთივ დაცულისა ქალაქისა კონსტანტინოპოლისა 0, 3; ვითარ-იგი არიან ზემო ქსენებულისა მონასტრისა პანაგიისანი 0, 3; წესისა მონასტრისა პანაგიისა 0, 5; მონასტრისა პანაგიისა განგებისაგან 0, 6; წესისაებრ მონასტრისა პანაგიისა 9, 2; ვითარ-იგი უპყრიეს ძმათა მონასტრისა პანაგიისათა 12, 6; მონასტრისა პანაგიისა წესისაგან განსწავლულ ვართ 15, 9; იპყარნ კუალად ზემო დაწერილი წესი პანაგიელთაჲ 9, 5; შეიქმნა სწორი ამისი და დაიდვა მონასტრისა პანაგიისასა 36, 4; ტიპიკონი იგი, რომელი პანაგიისა (მონასტრისა) ნამარხევად ძეს 36, 5.

ქართულში ყველგან „პანაგიისა“ ფორმა გვხვდება. მაშასადამე, მისი დასაწყისია „პანაგია“ ან „პანაგიე“.

ი. სოკოლოვის აზრით, პანაგიის მონასტრად იგულისხმება მონასტერი, რომელიც დაუარსებია მეტად სახელგანთქმულ მონაზონს, რომელიც მოხსენებული ჰყავს იოვანე სკილიცას. როცა იმპერატორმა ნიკიფორე ვოტანიატმა (1078—1081) მოისურვა შეერთო ევდოკია დედოფალი, ჯერ კონსტანტინე დუკას ნაცოლარი და შემდეგ რომანოზ დიოგენისა, ამ ქალის მესამედ გათხოვებას წინაღუდგა „სათნოებით განთქმული ბერი, რომელსაც ყოველგვარი სახელის ნაცულად „ყოვლადწმიდას“ („პანაგიოსს“), ეძახდნენ და ყოველნაირად შეეცადა, ხელი შეეშალა ამ უგუნური მოქმედებისათვის. როგორც ჰყავს, სწორედ ეს „ყოვლადწმიდა“ იგულისხმება გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ტიპიკონში. იგი კარგად ახსოვდათ თანამედროვეებს, რადგანაც დიდი ხანი არ იყო მისი გარდაცვალებიდან. გრიგოლი იყო მისი პატივისმცემელთაგანი და მომსწრე პანაგიოსის სამონაზვნო ღვაწლისა (И. Соколов. Грузинский монастырь в Бол-

гарии. «Христианское чтение» 1906. აპრილი, გვ. 560 პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის დაწერის დროს ეს პანაგიოსი (ქართულად პანაგიე?) ცოცხალი აღარ ყოფილა. მისი მონასტერი ქალაქში ყოფილა, მაგრამ მდებარეობა არ იციან.

პანკალიწ-ი: სხუად ოქრობეჰედი ერთი სპაზმადსა და პანკალიწისათჳს 35ბ, 6.

პაპიკ-ი (მთა): განძითა ჩემითა ნასყიდნი სახლნი მასვე ციხესა შინა მისინოპოლისასა, და ციხესა გარეგნით მონასტერი გიორგიწმიდისაჲ, რომელი-იგი არს პაპიკისა მთის ძირსა 2, 5; გიორგიწმიდისათჳს, რომელი პაპიკს არს 35გ, 3.

პერიტორ-ი (Περίτορον): ვანდსა პერიტორისასა 2, 6; პერიტორისა ციხესა შიგნით 2, 7.

პეტრიწონ-ი: ქართველთა მონასტრისა პეტრიწონისასა 0, 2; საზღვართა შინა სოფლისა მის, რომელსა პეტრიწონ ეწოდების 1, 3; ციხედ წოდებული სოფელი პეტრიწონისაჲ 2, 1; პეტრიწონი აგარაჲ 2, 1; მიმიცემია ზემო ქსენებულისა მონასტრისა ჩემისა ქართველთა ღმრთისმშობლისა პეტრიწონისაჲ 2, 8; მიესცენით წმ. ეკლესიასა ჩუენსა და მონასტრისა ქართველთასა პეტრიწონისასა 2, 14; მონასტრისა ჩუენისა პეტრიწონისაჲ 35ბ, 5; პრაბტიკონი და პერიერეზმონი პეტრიწონისაჲ 35გ, 12; წესი ესე განგებისაჲ ამის მონასტრისა პეტრიწონისაჲ 36, 1.

პრილონგ-ი (სოფ.) (Πριλογιον, Πριλογιον), ქსენადომნი: სტენიმახისაჲ, მარმარისაჲ და პრილონგისაჲ 0, 35; სოფელი პრილონგი 2, 9; 2, 12; ქსენადომსა ნიკოლ-წმიდისასა შემოსავლისაგან სოფლისა პრილონგისა 29, 6 (ნიკოლწმიდის ქსენადომს სხვანაირად პრილონგის ქსენადომში ჰქვია 0, 35); ისოკოლიკონი სოფლისა პრილონგისაჲ 35გ, 2.

უელოვა-ა (Γέλλοβα): ეგრეთვე მივეც თოფოლიწონთა პრეტორად სახელდებული სოფელი, რომელსა ეულოვა ეწოდების 2, 4.

რომ-ი. ნ. პრომი.

საბერძნეთ-ი (Ρωμανία): მიმსახურებია საბერძნეთისადა 1, 4; და მერმე საბერძნეთს მოსლვითა 18, 9; ფრად მძლავრი მტერი ქრისტიანეთა და საბერძნეთისა 2, 18; კელთაგან საბერძნეთისა და ძელისა ცხორებისა მტერთაჲსა მახვლითა 1, 4.

სამეუფოჲ ქალაქ-ი. ნ. ქალაქი სამეუფო-ა.

სასარკინოზეთ-ი (Σαρξ): სომხეთს შინა და საქართველოს, სასარკინოზეთს მებრ და მერმე საბერძნეთს მოსლვითა 18, 9.

საქართველო (Γεργία). ნ. სასარკინოზეთთან.

სამეუფოჲ ქალაქი. ნ. კოსტანტინოპოლი.

სერა-ა: თემსა სერაჲსასა 2, 13
 ჰუ თჳ მჳმაჲს თჳს შერჳს.

სიონ-ი: და იყოს ადგილი ჩუენი მშვდობით და სამკვდრებელი ჩუენი სიონს 15, 15.

სოლონიკ-ი. ნ. თესალონიკე.

სომხეთ-ი. ნ. სასარკინოზეთთან.

სოფიაწმიდა-ა: ესე პიტაკი სოფიაწმიდას არს 35ბ, 25; რომელნი ნამარხევად სხენან სოფიაწმიდას 35გ, სათ.; რომელნი სოფიაწმიდას ნამარხევად არიან 35გ, 13 (იგულისხმება უთუოდ ტაძარი კონსტანტინოპოლში).

სპაზმა-ა: სხუჲა ოქრობეჲედი ერთი სპაზმაჲსა და პანკალიწისათჳს 35ბ, 6
 პერჳ თჳს Σπάσματος.

სტენიმახ-ი (Στενίμαχος): ჩემი დიდი სოფელი სტენიმახი 2, 2; სოფლისა

სტენიმახის ქუემო კერძო აღვაშენეთ ქსენადოში ერთი 29, 1; სასეფოთა წისკლთაგან. რომელ არიან სტენიმახს 29, 1; სოფლისა სტენიმახისა შემოსავლთაგან 29, 1; კელით წერილები და აპოტიქსები სტენიმახისა პანაჟურელთაჲ 35ბ, 35; ქსენადოში სტენიმახისაჲ, მარმარისაჲ და პრილონგისაჲ 0, 35; სტენიმახელი-ი: და აღიღებდენ იგინიცა ოქსა, ვითარ-იგი აღიღებს სტენიმახელი 29, 5.

სტენიმახი, რომელიც გრიგოლ ბაკურიანის-ძის დროს სოფელი ყოფილა, ამჟამად მოზრდილი ქალაქია, რომელსაც ბულგარულად Станимака ერქვა და რომელიც ახლა ასენოვგრადად არიან ცნობილი (Асеновград).

სტეფანია-ა: სოფელი პრილონგი საარხონდოსა სტეფანიაანისასა 2, 9
 ჯაჯა რჳს ἀρχοντεῖαν Στεφανιανᾶ.

[ტაო-ა 35ა, 1].

ტარსუნ-ი: ვითარცა-იგი დაღადებს დიდი იგი კმაჲ ტარსუნელისა მის ნესტუსა — პავლესი 15, 11. იგულისხმება პავლე მოციქული, რომელიც კილიკიის ტარსუს ქალაქიდან იყო. ამ ქალაქის სახელი „საქმე მოციქულთას“ წიგნის ძველ ხელნაწერებში (22, 3) სხვადასხვა ფორმით გვხვდება; ესენია: ტარსუს, ტარსუნ, ტარსე. პავლე ამბობს: მე კაცი ვარ ჰურიან, შობილი ტარსუს კილიკიისასა (ვარიანტები: ტარსუნს, ტარსეს).

ფილიპოპოლი-ი, ფილიპოპოლის-ი, ფილიპუპოლი-ი (Φιλιππουπολις, ამჟამად პლოვდივი), ქალაქი: თემსა შინა ფილიპუპოლისასა 1, 3. სხვა შემთხვევებში ყველგან ონით: თემსა ფილიპოპოლისასა 2, 1; ერთი (იკონომოსი) ფილიპოპოლისა კერძისათა 6, 5; ფილიპოპოლისა პრასტინათჳს 35ა, 5; 35გ, 4; რომელ არიან ფილიპოპოლისს და მისინოპო-

ლისს შინა 35ა, 8; ფილიპოპოლისა მიტროპოლიტისა საქმისათჳს 35ა, 13; პრასტინათჳს ფილიპოპოლისათა 35ა, 14; ფილიპოპოლისა პრასტინთა ჩემთათჳს 35ბ, 13; 35ბ, 14; და მოქცევასა მისსა ჩუენ თანა წარმოვიდა ფილიპოპოლისა პრასტინთა ჩუენტა 36, 2. ფილიპოპო-
ელ-ი: და უფროჲსლა მიტროპოლიტი-
საგან ფილიპოპოლთაჲსა არს აზნაურ
და შეუვალ 3, 2.

ფრენაკ-ი: აგარაჲთ ბარბარეწმიდი-
თურთ, რომელი-იგი ფრენაკსა ახლავს
2, 2 *τὸν παπαχρυσῆν* ἔϋ Πρενᾶζ; ფრენაკსა შორის და ზაქარიაჲს სოფლი-
სა 35გ, 10. უეკველია, რომ ქართულს
შემონახული აქვს სახელობითის ფორმა,
მაშინ როდესაც ბერძნულში ლოკატი-
ვის ფორმა, სადაც სახელის ბოლოკი-
დური მკდერი ბგერა (Prenegh) ი-ს წინ
(უფრო ზედმიწევნით: ათ-ის წინ)
გაპალატალიზებულია და ზ-დ ქცეულა.
Prenegh (ფრენაკ-ი), Prenezi.

ქალაქ-ი სამეუფო-ა: რომელ არს
ღმრთივ დაცეულსა ქალაქსა სამეუფო-
სა 36, 4.

ქართფრთიკ-ი: შიკონისა და ქართ-
ფრთიკისათჳს 35ბ, 9 *τὸν χερῖον Σχο-
νίου καὶ τὸν χερῖον Χαπετιχίου*. ქარ-
თული და ბერძნული სახელწოდება
სოფლისა დიდად განსხვავდება ერთმან-
ეთისაგან.

ქსანთია-ა: სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი
თი სოფლისა ქსანთიაჲსათჳს 35ა, 9.

შიკონ-ი. ნ. ქართფრთიკთან.

[ჩორმე]რისი. ქართულ ხელნაწერს
აკლია ადგილი, სადაც ეს სიტყვა გვხვდებ-
და. გადარჩენილია მხოლოდ ბოლო ნა-
წილი: [ჩორმე]რისისაჲ 35ა, 1. ბერძ-
ნულ ტექსტში მისი ბადალია *Τξέρ-
μηρη*, რაც უღრის უთუოდ სომხ. *Ջոր-*

ძაქრჩ-ს. ს. ერემიანის მიხედვით, იგია-
თურქულ-რუსული რუკის ჩარმალა-
სუ-ს ხეობა. აქ წყალი სათავეს იღებს
ხორტიკ-დაღის მწვერვალთან (3183), მი-
ედინება დასავლეთით, ერთვის მდ. მას-
ტარას (რომელსაც ამჟამად მასატ-და-
რას ეძახიანო), იგი განაგრძობს დენას
დასავლეთით, შემდგომ უხვვეს ჩრდილო-
ეთით, შემობრუნდება აღმოსავლეთისა-
კენ, ბაიბურთის ქვემოთ ოციოდე კი-
ლომეტრის მანძილზე, მიიღებს სხვა
შენაკადს დასავლეთიდან და ჭორო-
ხის სახელით საქართველოსაკენ მოედინ-
ება. (სურენ ერემიან ი. სომხეთი
«აშხარაკუტიცის» თანახმად. ერევანს
1963. სომხურად, გვ. 76). რუკაზე იგი
ნაჩვენებია სპერის სამხრეთით. ე. ჰო-
ნიგმანს კი ჩორმერისი ეგულება ეფრა-
ტის სათავეში, იმიერ ტაოში, კარნუ ქა-
ლაქის (ანუ თეოდოსიუპოლის) ჩრდი-
ლო-დასავლეთით, რაც ნაკლებ სავარაუ-
დებულია. (E. Honigmann. Die
Ostgrenze des Byzantinischen Rei-
ches. 1961, 226. რუკა 1050 წლის ახლო-
სი). აჲ კომპლექსი ქართულად და ბერძ-
ნულად ერთიად გადმოცემული (ჩორმერ-
ის-ი), ხოლო ქართულში ის სუფიქსი
ღართული აქვს მსგავსად სხვა სახელე-
ბისა, როგორცაა: ან-ის-ი, გარნ-ის-ი,
ბოლნ-ის-ი, დმან-ის-ი და სხვ.

ჩრვენა-ა: ციხისა განსკაჲსათჳს და
სოფლისა ჩრვენაჲსა 35ბ, 2 (*τὸν Ἱζερ-
βενᾶν*).

ხახულ-ი (მონ.): სხუაჲ ოქრობეჭედი
ერთი სამკაულთათჳს მონასტრისა ხა-
ხულისაჲ 35ბ, 10.

ხლავავა-ა: სათევზითა ტბითა მისი-
თა და აგარაჲთა, რომელსა ხლავავა ეწო-
დების 2, 13 — *Γλαῦναι*.

ხრუსოლივად-ი: რომელ არს ხრუ-
სოლივადსა 35ა, 3 *τὸν χερῖον Ἀβζ-*

მზას (თითქო ოჯარის ხრუსო-დ წაუკითხავთ).

პრომ-ი: ქალაქისა კოსტანტინოპოლისა, ახლისა მის პრომისაჲ 0. 3.

III. ეთნიკური სახელები

ბერძენ-ი (βραχίδες): მტკიცესა თანა სარწმუნოებასა და აღსარებასა ჭეშმარიტთა ბერძენთა ნათესავისასა 1, 2; რაჲთა არაოდეს იყოს მონასტერსა შინა ჩემსა მკვდრობით ბერძენი ხუცესი ანუ მონაზონი 24, სათ; 24, 1; ბერძნისა ხუცისა 0, 30. **ბერძულ-ი:** წერილითა ბერძულითა და ქართულითა 36, 1; ამისთვის დაიწერა ბერძულად 36, 3; ხოლო ბერძულნი (ტიპიკონნი) ორნივე წარიწერნეს 36, 2; არა იციან ბერძული წარკითხვაჲ 36, 3; სიმტკიცისა ქონებად უბრძანებთ ბერძულსა წერილსა 36, 3; სახარებანიცა ქართულნი და ბერძულნი 2, 18.

კომან-ი, კუმან-ი: ოდეს კუმანთა ტყუეობისაგან გამოძიქსნა ღმერთმან 2, 19 τῶν Κομανῶν; სამეფოჲსა განძისათვის, რომელი წარვაგეთ კომანთა გამოყვანებასა შინა 35ბ, 7. აქ იგულისხმება, ალბათ, გამოხსნა კომანთა ტყვეობისაგან.

პეწინაგ-ი: სიმბოსინი ერთი პეწინაგისა ჰარშივისათვის 35ა, 12 (ნ. ჰარშივი); უშულოდ და ფრიალ მძლავრი მტერი ქრისტიანეთა და საბერძნეთისაჲ ნათესავი პეწინაგთაჲ 2, 18. ნათესავი პეწინაგთაჲ — печенеги (რუსული ისტორიოგრაფიით), პაქანიკები.

სომეხ-ი: ვინაჲცა მენებოს, ნათესავ-

თა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა, დაღათუ სომეხნი იყვნენ სარწმუნოებითა 35ბ, 11.

ფრანგ-ი: აპოტიქსი განძისაჲ სამისა კენტინარისაჲ, რომელი ფილოტიმიად აიღეს ფრანგთა 35ბ, 21; მშუდობისა და სიყუარულისა ყოფად შორის ფრანგთა 36, 2. [იგულისხმებიან სამხრეთ იტალიაში დამკვიდრებული ნორმანები, რომლებიც ეომებოდნენ საბერძნეთს].

ქართველ-ი: ქართველთა მონასტერსა პეტრიწონისასა 0, 2; ქართველნი ვარა ნათესავით მკნენი და მკვდრობით აღზრდილნი 0, 4; თუ ვითარ სახედ აღიშენა ანუ ვითართა მიერ საქმართა ესე მონასტერი ქართველთაჲ 0, 7; ნათესავთა და მსახურთა ჩუენთა ქართველთა 0, 31; ქრისტიანეთა სარწმუნოებასა ქართველთასა 1, 2; მონასტრისა ჩემისა ქართველთა ღმრთისმშობელისა პეტრიწონისადა 2, 8; შეეწირენით და მივსცენით წმ. ეკლესიასა ჩუენსა და მონასტერსა ქართველთასა პეტრიწონისასა 2, 14; თვსთა და ნათესავთა ჩუენთა და ყმათა ჩუენთათვის ქართველთა 25 სათ.; მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან 36, 3.

ქართულ-ი: წერილითა ბერძულითა და ქართულითა 36, 1; ამისთვის დაიწერა ბერძულად და ქართულად 36, 3; რაჲთა ქართულად წერილსა აღმოიკითხვიდნენ 36, 5; სახარებანიცა ქართულნი და ბერძულნი 2, 18.

А. Шанидзе

**ГРУЗИНСКИЙ
МОНАСТЫРЬ В БОЛГАРИИ
И ЕГО ТИПИК**

ГРУЗИНСКАЯ РЕДАКЦИЯ ТИПИКА

ПРЕДИСЛОВИЕ

Предлагаемая вниманию читателя настоящая книга содержит грузинский текст типика или устава Петрицонского монастыря и его русский перевод. Монастырь был основан в Болгарии в XI веке великим доместиком Запада Византийской империи севастом Григорием, сыном эристава эриставов Бакуриана, выходцем из юго-западной грузинской провинции Тао, тогда находившейся в пределах Византийской империи, куда входила и Болгария, потерявшая самостоятельность вследствие военных действий Василия II. Этот монастырь, основанный военачальником-грузином и специально для грузин, которых не мало было в его армии, теперь известен под названием Бачковского. Он закончен постройкой в 1083 г. и тогда же дан ему его ктиторов устав, составленный на двух языках — грузинском и греческом — и утвержденный собственноручной подписью самого основателя монастыря в декабре 1083 года.

Из двух текстов устава ученому миру сперва стал известным греческий, притом не оригинальный, а переводный. Перевели его на новогреческий язык в 18-м веке, а издал его Г. Мусеос в 1888 году¹. В 1904 г. появилось издание первоначального греческого текста по бухарестской копии 18-го века, разысканной о. Louis Petit и изданной им же в качестве приложения к XI тому органа русских византинистов².

Позже стало известно, что древний список этого памятника, переплетенный в одном томе вместе с грузинским текстом этого же устава, хранится в библиотеке имени Кораиса на острове Хиос. Из Хиоса были выписаны фотокопии, полученные в Тбилиси одновременно, сперва греческого текста, потом грузинского. По этим фотокопиям греческий текст издал С. Г. Каухчишвили в 1963 г. Свое издание он снабдил новогрузинским переводом и примечаниями³.

Что же касается грузинского текста, то он стал известным сперва по копии, хранящейся в Софийской Народной библиотеке и списанной с хиосской рукописи, раньше находившейся в Петрицонском монастыре.

---

¹ Γρηγόριος Πακουριανός μέγας δομέστικος τῆς Δύσεως καὶ τὸ ἀπ' αὐτοῦ τυπικὸν τῆς μονῆς τῆς Πετριτσωνιτικῆς (Dissertationes Jenenses, t. IV, Leipzig 1888. pp. 135—219) Привожу по Louis Petit.

² Typicon de Grégoire Pacourianos pour le monastère de Pétritzos (Bachkovo) en Bulgarie. Texte original publié par le R. P. Louis Petit, des augustins de l' Assomption: „Византийский Временник“. Приложение к XI тому, № 1, XXXII+63 стр.

³ Georgia. Scriptorum byzantinorum excerpta ad Georgia pertinentia, t. V (Сведения византийских писателей о Грузии. т. V Греческие тексты с грузинским переводом издал и примечаниями снабдил С. Г. Каухчишвили. Тбилиси 1963, стр. 83—301. С 12-ю таблицами).

Копия сделана во второй половине 19-го века человеком, не разбиравшимся ни в грузинском языке, ни в вопросах грузинского письма. Хотя он старательно копировал неизвестные ему буквы, слова и предложения, но невольно наделал уйму ошибок разного характера, вплоть до пропуска целых строк. По этой малонадежной копии грузинский текст был издан в 1954 году Михаилом Тархнишвили, который дал и латинский перевод текста¹. Поэтому неудивительно, что как грузинский текст, так и латинский перевод пестрят ошибками.

Требовалось настоятельно, чтобы грузинский текст был издан по хиосской рукописи, изготовленной с оригинала 1083 года, по всем данным, не раньше 13-го века и до 80-ых годов прошлого столетия находившейся в Петрицонско-Бачковском монастыре. Настоящее издание имеет целью пойти навстречу этим требованиям. Учтявая при этом важное значение памятника для истории Болгарии и Византии XI века, даем и русский перевод, сопровождаемый нужными примечаниями.

Вследствие того, что грузинское монастырское строительство в Болгарии ученым стало известным сперва по греческому тексту устава, отличающемуся от грузинского в некоторых местах (в шестой главе и в заключительной части, в конце), то это обстоятельство явилось причиной неправильного понимания и превратного освещения этого строительства, ибо в греческом тексте имеются поздние переделки, породившие в свое время неверную теорию Н. Марра об армянском халкедонитстве строителя грузинского монастыря в Болгарии. Эта теория, к сожалению, нашла своих апологетов и в наше время.

А между тем внимательное изучение обоих текстов устава приводит объективного исследователя к непреложной истине, что в греческий текст внесены изменения, тогда как грузинский текст дошел до нас в копии 13-го в., верно списанной с подлинника. Это дает нам возможность устранить заблуждение, вызванное не критическим отношением к подозрительным местам греческого текста, о чем подробно разъяснено здесь во введении как на русском языке, так и на грузинском. Смею думать, что рассеется туман, заволакивавший привлекательную личность великого домостика, строителя Петрицонского монастыря.

Грузинский текст является весьма важным памятником грузинского литературного языка XI века, посылно выдержанным по нормам т. н. классического языка и дающим богатый лексический материал. Так, напр., специалист по истории Болгарии и Византии XI—XII вв., которому неизвестно, какая монета имеется в виду под названием «скиптрат»², найдет разъяснение этого вопроса в грузинском тексте, где эта монета названа «шестиглавом». Значит, это есть золотая монета, чеканенная Романом Диогеном и его женой Евдокией. На монете изображены шесть «голов»: на лицевой стороне Христос, благословляющий стоящих по сторонам Романа и Евдокию, а на обороте — сыновья Евдокии: Михаил (посередине), Константин и Андроник.

¹ Typicon Gregorii Pacuriani, edidit Michael Tarchnišvili (CSCO, vol. 143=Scriptores Iberici, t. 3). Louvain 1954 (Грузинский текст).

Typicon Gregorii Pacuriani, interpretatus est Michael Tarchnišvili (CSCO, vol. 144=Scriptores Iberici, t. 4). Louvain 1954 (Латинский перевод).

² Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия в XI—XII вв., стр. 345, (прим. 125).

Грузинский текст точнее передает грузинские и славянские собственные имена: Бакуриан (вм. греческого *Βακουριανός*), Абаз, т. е. Аббас,¹ (по-гречески *Ἀβάσιος*), Шиконь, Чрвена (названия славянских селений). Грузинская передача греческих слов дает материал для истории фонетики греческого языка XI в.; так, напр., *χ* перед узким гласным произносится как ш (š): к сенадоши (*ξενοδογειον* „страшвоиринный дом“), тогда как третья буква греч. алфавита *γ* перед широкими гласными *α* и *ο* произносится, как груз. ლ (араб. *غ* : *ἀγάπη* *αλαδο*, *Μαργόνα* *მარლობა*), а перед узкими в некоторых случаях, как ж: *Γέλλοβα* *ჟელოვა* Желова (сел.) *ვაჯიბარ-ი* *важншар-и* „виночерпий“ (*βαγεναρι* от *βαγειν* „кувшина“, „виновый сосуд“ (*Georgica V*, 156).

Интересно отметить, что группа *τς*, передающая славянское *ч* в географических и этнических названиях, лдущих из греческого источника, в грузинском тексте представлена глухим абруптивным *ჭ* (Петрич—*Πέτριτζος*—*პეტრიჭი* Петрицоп). В данном случае, как, впрочем, и в некоторых других, в грузинском заимствована форма впит. падежа.

Наконец, грузинский текст и его русский перевод дают возможность судить не только об отношении греческого текста к грузинскому, но и увереннее говорить о политических и военных событиях, разыгравшихся в Болгарии и Византии во II половине XI века и упоминаемых в уставе прямо или косвенно. В памятнике содержатся ценнейшие сведения об обширных владениях крупного феодала, пожертвованных им монастырю, о социальных отношениях в Болгарии и Византии, об экономическом состоянии населения и т. д. Понятно поэтому, что этот важный документ, греческий текст которого не раз привлекался специалистами для освещения разных исторических вопросов, займет подобающее ему место в ряду других, относящихся к определенному периоду истории Болгарии и Византии.

Описание грузинских рукописей устава, а также обзор орфографических и грамматических особенностей памятника, равно как подробный обзор его лексики даны по-грузински.

Настоящий труд является плодом разысканий автора, который принимал участие в работе Грузинской научной экспедиции, снаряженной Академией Наук Грузинской ССР в Болгарию в марте 1949 г. Приходится отметить с болью в сердце, что его выхода в свет не довелось дожидаться одному из участников этой экспедиции— крупному историку Н. А. Бердзешшвили, скончавшемуся в июле 1964-го года.

Наконец, считаю своим приятным долгом выразить искреннюю благодарность всем лицам, которые оказали содействие членам Грузинской научной экспедиции в Болгарию, в особенности болгарам,— ученым и представителям власти,— которые сделали все, чтобы работа экспедиции дала желательные результаты.

А. Шанидзе
Октябрь 1970

¹ Грузинский язык опускает один из удвоенных согласных, а конечный глухой с часто обращает в звонкий з.

Введение

1

Великий domestik Запада Византийской империи Григорий, сын эристава эриставов (князя князей) Бакуриана, выходец из грузинской провинции Тао (тогда находившейся в пределах Византийской империи) и имевший свою резиденцию в городе Адрианополе, построил в 1083 году в Болгарии (тоже находившейся тогда в Византийской империи), недалеко от своей усадьбы в Филиппополе (нынешнем Пловдиве), в Родопских горах, в селении Петрицон¹, монастырь и усыпальницу². Ктитор позаботился обставить свой монастырь как нельзя лучше: построил для него больницу, три странноприемницы (Стенимахскую, Мармарскую и Прилонгскую), подарил ему несколько селений и крепостей, поместья и уголья, дома, леса, пастбища, виноградники, фруктовые сады, богатое рыбой озеро, крестьян и т. д., обеспечив его, таким образом, в экономическом отношении. Поставив игуменом монастыря Григория Ванского, он снабдил церковь богослужебными книгами, утварью, иконами, крестами и облачениями. Григорий сын Бакуриана предусмотрел и то, что монастырю нужны будут священнослужители и в будущем, и с этой целью он основал школу, где обучались шесть отроков, которые получа-

---

¹ Петрицон (პეტრიჭონი) является формой внимительного падежа от *Πέτριχος*, передающего болгарское название местности (Петрич). Эта местность принадлежала византийской императрице Марии, дочери грузинского царя Баграта IV (1027—1072) (Анна Комнина, Алексиада. Перевод Я. Н. Любарского. М., 1965, стр. 254).

² Основателя Петрицонского монастыря Григория, сына эристава эриставов Бакуриана, исследователи, следуя греческой традиции, обычно называют Пакурианом (или, в последнее время, Бакурианом, Бакуриани). Греческая орфография этого личного имени (передача начального согласного через *π*: *Πακουριάνος*) вызвана была тем обстоятельством, что вторая буква греческого алфавита в XI в. (впрочем, и тремя-четырьмя столетиями раньше) произносилась уже как третья буква русского алфавита (в), и не подходила для точной передачи этого грузинского имени. Поэтому *Πακουριάνος*, не претендуя на точность, передает его приблизительно.

Название «Бакуриан», прилагаемое к строителю Петрицонского монастыря, не точно, ибо Бакуриан (или, в форме грузинского именительного падежа, Бакуриан-и, по-гречески *Πακουριάνος*, был отец Григория, а сам Григорий был Бакурианис-дзе или сын Бакуриана. Такое наименование лиц (по отцу) было обычным и в мусульманском мире, где арабское слово «ибн» («сын»), прилагавшееся к имени отца, в подобных случаях выражало то же самое, что и грузинское *ძე*. Так, знаменитого врача ибн-Сина (980—1037) грузины называли *იბნ-დჳ* (Синайс-дзе). Поэтому ктитора Петрицонского монастыря я называю по отчеству Бакурианис-дзе, или, в русском переводе, сыном Бакуриана, тогда как, цитируя других исследователей, я привожу без изменения употребляемую ими форму — Пакуриан, Бакуриан.

ли питание и одежду из монастырских средств и учились «всем правилам священничества»; по достижении зрелости достойные из них посвящались в священники.

Закончив постройку монастыря в 1083 году, Григорий сын Бакуриана тогда же дал ему типик или устав, им же утвержденный собственноручной подписью и скрепленный подписью Иерусалимского патриарха Евфимия, который, прибыв по вызову императора Алексея в Фессалонику для принятия участия в установлении мира между враждовавшими и часто воевавшими друг с другом франгами (т. е. южноиталийскими норманнами) и византийцами, гостил потом у Григория в его Филиппопольской усадьбе. В уставе, составленном в духе облюбленного Григорием устава монастыря св. Панагия в Константинополе, точно указаны правила монастырской жизни, в основном списанные с названного устава, определено количество монахов в 50 человек (помимо настоятеля), как должны подаваться им пища и питье, в какие дни и как надо поминать строителя монастыря и его родных и т. д. В уставе указано также и то, что Григорий Бакурианис-дзе освободил свой монастырь от всех царских, патриарших и других повинностей, равно как от сборов с монастырских владений. Мало того, он освободил его и от притязаний своих родственников, близких и дальних. Словом, Петрицонский монастырь был обставлен во всех отношениях исключительно хорошо.

Типик, или устав, состоящий из введения, 33 статей, названных главами, и длинного списка пожертвований, дошел до нас в двух редакциях: грузинской и греческой. Греческий текст был написан в двух экземплярах, один из которых положили на хранение в монастыре святого Панагия в Царьграде¹. «Мы повелеваем,—отмечает в уставе Григорий сын Бакуриана,—считать имеющим (юридическую) силу греческий текст, ибо он имеет подпись в конце». Но вместе с тем он считал необходимым иметь и грузинский текст, ибо «монахи моего монастыря—родом грузины и не умеют читать по-гречески, а нужно, чтобы они читали грузинский (текст) и понимали изложенные определения сего устава» (36.3)².

К великому нашему сожалению, тот список греческого текста, который находился в «богохранимом городе» Константинополе, не сохранился до наших дней. Наше сожаление усугубляется тем обстоятельством, что и тот список греческой редакции устава, который хранился в Петрицоне и дошел до нас, представляет собой не первоначальный текст, т. е. не оригинал 1083 года, а более поздний список, сделанный по всем данным не ранее XIII века³. Он переплетен вместе с грузинским текстом и следует за ним. Эта грузинско-греческая рукопись, заключающая в себе сперва грузинский текст устава (стр. 1—145), а затем греческий (стр. 147—298), до восьмидесятых годов прошлого века находилась в

¹ Местоположение этого монастыря, построенного в самом городе, неизвестно. Его основал весьма благочестивый монах, которого вместо всякого имени называли *Πανόγιος*-ом, т. е. «Всесвятым» (И. Соколов. Грузинский монастырь в Византии: «Христианское чтение», 1906, апрель, стр. 560).

² Перевод дается вообще с грузинского текста устава.

³ С. Каухчишвили относит его к концу XI века или к началу XII в. *Georgica*, т. V, 272.

Петрицонском же монастыре, в Болгарии, но после освобождения Болгарии от турецкого господства и в связи с возникшим вопросом о том, кому должен принадлежать Петрицонский (ныне Бачковский) монастырь — грекам или болгарам, — данные устава могли бы решить вопрос не в пользу греков, господствовавших тогда в монастыре, и они поторопились упрятать рукопись (видимо в 1888 г.) в библиотеку имени Коранса на острове Хиос¹, который тогда находился в пределах Турецкой империи, но перешел к Греции после Балканских войн 1912—1913 гг. Грекоболгарский спор о владении Петрицонским (Бачковским) монастырем кончился в 1894 г., когда монастырь окончательно перешел в руки Болгарского экзархата.

2

О существовании устава Петрицонского монастыря знали многие ученые и, учитывая его значение для истории Болгарии и Византии XI века, старались получить его, списать и издать, но никак не могли достичь цели. В числе их был Г. Мусеос, который вынужден был пользоваться новогреческим переводом этого памятника XI века, сделанным в 1772 г. и предоставленным ему для пользования вместо подлинника. Г. Мусеос издал этот новогреческий перевод в 1888 году в Лейпциге и ученому миру стало известно, каков был размах монастырского строительства Григория сына Бакуриана. Но переводный текст еще не то, что первоначальный; поэтому ученые были рады поздней копии (18-го в.) древнего греческого текста, оказавшейся в одной из рукописных коллекций Бухареста, разысканной французом Луи Пти (Louis Petit) и изданной им в качестве приложения к XI тому «Византийского временника» в 1904 году. С этого времени этот важный исторический источник стал предметом всестороннего изучения болгарских, греческих, русских и других ученых.

С этого же времени получает широкое распространение мнение, будто основатель Петрицонского монастыря Григорий сын Бакуриана (по-гречески просто Πατριζιάνας) по национальности был армянин, но исповедовал греко-грузинскую православную веру, т. е. был халкедонит. Это мнение основывалось, во-первых, на том, что в заключительной части дошедшего до нас греческого текста устава так и читается: *Τὸ δὲ πᾶρὸν τυτικὸν ἐγράφθη ῥωμαϊκόν, ἱβηρικόν τε καὶ ἀρμενικόν...* («настоящий устав написан по-гречески, по-грузински и по-армянски»). Дальше еще повторяется, что устав был написан и по-армянски: «написан устав по-гречески, по-грузински и по-армянски потому, что монахи этой церкви грузины и не понимают греческих писем, поэтому сужно, чтобы этот устав был выполнен также по-грузински и по-армянски».

На основании этих данных полагали, что существовал и армянский текст устава, который не дошел до нас.

¹ Это произошло, видимо, во избежание скандала, в который мог бы вылиться конфликт между филиппопольским митрополитом Григорием и Г. Мусеосом, обвинившим митрополита в пропаже древней рукописи устава и подавшим на него жалобу в константинопольскую патриархию (В. Николаев. Съдбата, 292).

В дополнение ко всему этому в уставе было отмечено и то, что ктитор, утвердив устав своего монастыря, подписался по-армянски.

В пользу армянского происхождения Григория, во-вторых, говорило и то, что родившаяся в декабре 1083 года (т. е. в год основания Петрицонского монастыря) Анна Комнина, описавшая впоследствии дела и подвиги своего отца, императора Алексея Комнина¹, не могла помнить Григория, погибшего в битве с печенегами в 1086 г. (т. е. когда ей было всего три года), но называет его армянином: «Этот человек,— пишет она,— происходил из знатного армянского рода»². По-видимому, ошибочное сведение о национальной принадлежности Григория из этого источника проникло в исследования по истории Византии XI в., например, в солидный труд Ф. И. Успенского³.

Но странно: в начале же устава Григорий, сын эристава эриставов Бакуриана, себя называет грузином, происходящим из светлейшего грузинского рода и строящим монастырь для грузин. Подобное утверждение не раз повторяется в других местах устава. Я позволю себе привести некоторые из них: «Мы, грузины, народ доблестный, воспитаны по-воински» (Введение, 0,4). «...Все эти имена, поименно перечисленные выше, я дал вышеупомянутому грузинскому монастырю» (2,8). «Названия всех поименно перечисленных выше крепостей, селений и поместий, пожертвованных и данных нами святой церкви и грузинскому Петрицонскому монастырю» (2, 14). «О родных и родственниках наших и о вассалах наших грузинах, которые будут поступать в монахи» (25). «Монахи моего монастыря родом грузины» (36, 3) и т. п.

Профессор Г. Гозалишвили в своей работе о Григории Бакурианисдзе ясно показал, что во всех случаях, где в уставе говорится о грузинах, имеется в виду, конечно, национальный признак, а не конфессиональный, а когда говорится о грузинском монастыре, или, точнее, о монастыре грузин, всегда подразумевается этнический состав монахов, а не собрание разноязычных соседей грузин и армян, будто объединенных в вероисповедном отношении на почве одинакового признания ими постановлений халкедонского собора⁴. Мне нечего прибавить к выводам Г. Гозалишвили и потому не буду задерживаться на этом. Скажу только, что подчеркивание грузинского происхождения великого домостика Запада, построившего монастырь специально для грузин и запрещавшего даже единоверным грекам обосновываться в нем⁵, настораживало читателя устава, но не снимало противоречия, имевшегося в греческом тексте, поскольку в нем указывается, будто устав был подписан ктитором по-армянски и будто существовала также и армянская версия устава.

Устранить это противоречие взялся Н. Марр, притом самым ориги-

¹ Анна Комнина. Алексиада, Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского. М., 1965, стр. 5.

² Там же, стр. 27.

³ Ф. И. Успенский. История Византийской империи, т. III., М.-Л., 1948, стр. 75: «Заручившись содействием и согласием армянина Пакуриана и норманна Убертопула пристать к военному бунту, Алексей...»

⁴ Г. Гозалишвили. Григорий Бакурианисдзе: «Мнатоби», 1970, № 2, 167—192 (на груз. яз.).

⁵ Глава 24-ая устава.

нальным образом. Ничуть не сомневаясь в подлинности показаний греческого текста устава и не обращая никакого внимания на свидетельство Матфея Эдесского о грузинском происхождении Григория «сына Бакурана», он объявил строителя грузинского монастыря в Болгарии армянином по крови, но халкедонитом по вероисповеданию и будто по этому признаку называвшим себя грузином. Быть халкедонитом — это означало быть приверженцем постановлений IV-го Вселенского собора, имевшего место в Халкедоне (близ Константинополя) в 451 году. Этот собор, посвященный христологическим вопросам, признал во Христе два естества — божеское и человеческое, в противовес другому догматическому течению, видевшему в нем одно естество — божеское. В споре между диофизитами и монофизитами грузины, как и византийские греки, стояли за диофизитизм, одержавший победу на этом соборе, а армяне, не признавая постановлений Халкедонского собора (т. е. будучи антихалкедонитами), остались монофизитами¹. Но были среди армян и такие, которые, признавая во Христе два естества, в конфессиональном отношении были халкедонитами наравне с грузинами и ромеями, т. е. византийскими греками. Одним из таких Н. Марр считал основателя Петрицонского монастыря Григория Бакурианис-дзе и попытался обосновать это в специальной монографии, напечатанной вскоре после издания ассомпсионистом Луи Пти греческого текста устава².

Марровское понимание армянского халкедонитства строителя грузинского монастыря в Болгарии не осталось без отклика. Проф. И. Соколов, специалист по истории византийского монашества, в своём историческом этюде пишет: «Анна Комнина, между прочим, говорит, что он (Григорий Пакуриан) происходил из знатного армянского рода. Это свидетельство можно признать справедливым в том смысле, что Пакуриан происходил из огрузинившихся армян-халкедонитов Тао-Кларджети,³ хотя он сам в монастырском уставе прямо называет себя грузином, да и монастырь в честь Богородицы Петрицонитиссы основали исключительно для грузинских монахов, поэтому и именуется его монастырём иверов (μονή τῶν Ἰβήρων). Пакуриан хорошо знал и армянский язык, устав монастыря был написан в трёх редакциях — греческой,

¹ В сущности, монофизитство в Армении утвердилось вследствие развития политических событий. Представителей армян на IV Вселенском соборе и не было, ибо армяне в это время заняты были войной против персов. Ожидая помощи со стороны Византии и не получив ее, они были разбиты. Впоследствии, когда в Константинополе, в царствование Зенона и Анастасия, в постановлениях Халкедонского собора стали усматривать ересь, армяне охотно присоединились к этому течению, тем более, что в обрядах церкви они значительно отличались от греков (В. В. Б о л о т о в, Лекции по истории древней церкви. IV. История церкви в период вселенских соборов, Петроград, 1918, стр. 322—323).

² Н. М а р р. Аркауи, монгольское название христиан, в связи с вопросом об армяцах-халкедонитах. СПб. 1905 (Оттиск из XII тома № 1 и 2 «Византийского Временника» 1905 г.), стр. 1—68 (Сокращенно: Аркауи).

³ Ссылка на «Аркауи» Н. Марра.

грузинской и армянской»¹. Переведённая на болгарский язык², означенная статья И. Соколова преподнесла неверные сведения о национальной принадлежности Григория Пакуриана (Григория Бакурнианис-дзе) и болгарским читателям.

Поэтому неудивительно, что трудно найти в специальной литературе правильное освещение монастырского строительства в Петрицоне, не затемненного превратным представлением о национальной принадлежности его строителя Григория Бакурнианис-дзе даже в Болгарии, где он давно известен был как армянин или, в лучшем случае, как, «грузино-армянец»³, тогда как правильное представление о нём, какое находим, напр., у А. Протича⁴, у Э. Хонигмана⁵, или в коллективном труде по истории болгарской архитектуры⁶, является крайне редким явлением. Удивительно ли, после всего этого, если в книге, вышедшей лет двенадцать тому назад, основатель Петрицонского (Бачковского) монастыря, ставшего «центром греческо-грузинского культурного обмена», назван армянином?⁷

3

Так обстояло дело до марта 1949 г., когда Академия наук Грузинской ССР снарядила научную экспедицию в Болгарию в составе Н. А. Бердзенишвили, О. И. Гигинейшвили и меня специально для обследования грузинского Петрицонского монастыря. В монастыре мы ничего особенного не нашли, но в Софийской Национальной библиотеке нам показали рукопись, которая занесена в печатный каталог этой библиотеки, как «армянская книга неизвестного содержания». Раскрыв ее, мы тотчас же убедились, что это есть не армянская рукопись, а грузинская, именно, копия грузинского текста устава Петрицонского монастыря. Копия старательно списана с древнего текста лицом, не знавшим грузинского языка и не разбиравшимся в вопросах грузинской палеографии. Тем не менее, этот список, выполненный, вероятно, не раньше 2-ой половины XIX в., являлся для нас единственным тогда свидетельством о существовании грузинской редакции устава. Я сделал некоторые выписки на месте, в Софии, но основательно познакомился с ним по возвращении

¹ И. Соколов, Грузинский монастырь в Византии: Христианское чтение, 1906, апрель (стр. 554—579), октябрь (стр. 570—583). Цитата приводится из апрельского номера, стр. 554—555.

² Родопски напредъкъ, 1906, II (март-апрель), III (май-июнь), IV июль-авг., V (сент.-окт.).

³ Проф. Нв. Гошев. Нови данни за историята и археологията на Бачковския манастир (Отд. оттиск из Ежегодника теологического факультета Софийского университета, т. VIII, 1930—31), стр. 341.

⁴ André Protitch. Guide à travers la Bulgarie (Sofia 1923), где читается: Le monastère a été fondé au XI s. par le prince géorgien Grégoire Pakourian, haut fonctionnaire et chef militaire byzantin (p. 17).

⁵ E. Honigmann. Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches (Bruxelles 1935), p. 222 (Этот источник мне указал А. П. Каждан).

⁶ Краткая история болгарской архитектуры. София 1969, стр. 123.

⁷ Hans-Georg Beck. Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich. München 1959, pp. 218, 616.

в Тбилиси по фотокопиям с микрофильма, любезно предоставленного нам дирекцией Национальной библиотеки. Оказалось, что грузинский текст устава, совпадая в общем с греческим, несколько различается от него, прежде всего тем, что здесь нигде не говорится, что существовала и армянская версия устава.

Впоследствии выяснилось, что в Болгарию до нас ездил (в 1936 г.) и знакомился с софийской копией грузинского текста устава работавший в Варшавском университете архимандрит Григорий Перадзе, которому нетрудно было определить, что это есть грузинская рукопись, содержащая текст устава Петрицонского монастыря.

Позже грузинский текст устава по софийской копии издал работавший в Риме грузиновед Михаил Тархнишвили, снабдивший свое издание грузинского текста латинским переводом.¹

После возвращения членов научной экспедиции в Тбилиси я обнаружил краткий отчет о работе этой экспедиции², а Н. А. Бердзенишвили — брошюру под названием ძლევა («Победа»)³.

Интересуясь вопросами Петрицонского монастыря и судьбой его устава, профессор Всеволод Николаев напечатал результаты своих разысканий в 1951 г. в органе Института истории Болгарской Академии наук, снабдив их резюме на русском и французском языках⁴. По его работам стало известно о существовании древнего списка обоих текстов — грузинского и греческого — в библиотеке имени Коранса на о. Хиос.

Предпринятая мной в октябре 1953 года через посредство Иностранного отдела АН СССР попытка получить микрофильм хиосских рукописей кончилась неудачно, но, испросив затем эти рукописи от имени центральной библиотеки АН Грузинской ССР через «Книжный отдел» АН СССР и при посредстве «Международной книги», мы получили, наконец (в 1957 г.), хорошо выполненные фотокопии древнего списка грузино-греческой рукописи Устава Петрицонского монастыря, а также новогреческого перевода 18-го века, которым пользовался Г. Мусеос⁵.

¹ Typicon Gregorii Pacuriani: Corpus scriptorum christianorum orientalium, vol. 143 (груз. текст), vol. 144 (латинский перевод). Louvain, 1954.

² ა. შ ა ნ ი ძ ე. სამეცნიერო ექსპედიცია ბულგარეთში და მისი შედეგები: ლიტერატურა და ხელოვნება. № 21, 29 მაისს, 1949 წ.

³ ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი. ძლევა (გამარჯვება). რუმინია-ბულგარეთში მოგზაურობიდან. თბილისი 1949, 62 გვ.

⁴ Проф. Всеволод Николаев, а) Един феодален институт от XI век в нашите земи със специално предназначение (Заглавие русскогo резюме: Бачковският манастир — институт специалногo предназначения в феодальной Комниновской Византии); Известия на Института за българска история, София, 1951, стр. 99—189 (с 4 таблицами, из которых три цветные).

б) Съдбата на типика-устав на Григорий Бакурниан (Пакурниан) и на неговото грузинско копие от Софийската Народна библиотека (Заглавие русскогo резюме: Съдбата типика-устава, дашиого Григорием Бакурниан (Пакурнианом) Петричко-Бачковскому манастирю и его грузинской копии Софийской Национальной библиотеки: там же, стр. 266—297 (с 9 таблицами, из которых одна цветная).

⁵ Следует отметить, что грузинская рукопись Петрицонского монастыря, попавшая в библиотеку имени Коранса на о. Хиос, там принималась за армянскую редакцию

В ожидании (1955—1957) получения фотокопий хиосской рукописи я, естественно, задержался с изданием грузинского текста устава и его русского перевода и счел нужным направить в Болгарию мою статью под заглавием «Страница из истории грузино-болгарских культурных взаимоотношений», которая была напечатана в органе Института истории Болгарской Академии наук (на болгарском языке)¹ и моя точка зрения по вопросу об отношении грузинского текста устава к греческому стала известна специалистам по истории Болгарии, в том числе и Г. Г. Литаврину, который, сославшись на эту статью, привел в своей книге мое мнение, что упоминание армянской копии устава является поздней вставкой².

Получив фотокопии хиосской рукописи, я изучил древний текст, сравнил его с текстом софийской копии, который был раньше списан мной, и оказалось, что софийская копия грузинского текста сделана как раз с хиосской рукописи, до 1888 года находившейся в Бачковском монастыре. Софийский список сделан не раньше второй половины XIX в. лицом, не сведущим ни в грузинском языке, ни в грузинском письме и механически копировавшим неизвестные ему слова и фразы, вероятно, с целью продажи изготовленного им списка рукописи. Неудивительно поэтому, что в копии имеются пропуски целых строк и искажения отдельных слов.

Что же касается древнего текста, сейчас находящегося на о. Хиос, то он оказался не оригиналом 1083 года, а изготовленным позже, не раньше XIII века, как на то указывает твердо установившаяся орфография передавать группу гласных *ჟჟ* через *ჟღ*. Тогда же переписан и греческий текст, следующий в рукописи вслед за грузинским.

В изучении данных типика (устава) Петрицонского (ныне Бачковского) монастыря был сделан еще один шаг вперед. Издание греческого текста, сделанное в 1904 г. Луи Пти по бухарестской копии 18-го века, было явно устаревшее, поскольку нашелся на о. Хиос древний список, с которого была изготовлена бухарестская копия. Профессор Тбилисского университета С. Г. Каухчишвили издал в 1963 году греческий текст устава по хиосской рукописи (с указанием различий бухарестской копии)³ в основанной им серии Geographica (содержащий сведения византийских писателей о Грузии), т. V, стр. 83—301. Издатель снабдил греческий текст переводом на новогрузинский язык, напечатанным параллельно с греческим текстом (стр. 98—256), предпослав введение (стр. 83—96) и снабдив свое издание примечаниями (стр. 257—299),

устава и это недоразумение явилось некоторой помехой в своевременном получении ее фотокопий.

¹ А. Ш а н и д з е. Страница из историята на грузино-българските култури взаимоотношения: Исторически преглед. Год XIV, № 4, (1958), стр. 98—104.

² Г. Г. Л и т а в р и н. Болгария и Византия в XI—XII вв. Москва, 1960, стр. 99.

³ Существовала еще копия начала и конца греческого текста, списанная, вероятно, с петрицонской рукописи в 19-ом веке. Она имела в сборнике уставов монастырей, хранившемся в библиотеке богословской школы, основанной в 1844 г. на о. Халки, одном из Принцевых в Мраморном море близ Константинополя (П. Б е з о б р а з о в. Неизданные монастырские уставы: ЖМНП 1887, ноябрь), но неизвестно, где находится сейчас этот сборник.

указателем собственных имен (стр. 300—301) и 12-ю таблицами. Что и говорить, это издание, в основу которого положен древний список, имеет большое преимущество перед первым изданием Луи Пти, сделанным по бухарестской копии 18-го века.

Таким образом, оба дошедших до нас текста устава Петрицонского монастыря уже изданы: греческий по новогреческому переводу 18-го в., а также по древнему списку (с разночтениями бухарестской копии и с новогрузинским переводом), а грузинский — по софийской копии и с латинским переводом. Поэтому ученому миру сейчас доступны обе редакции текста.

4

Грузинский и греческий тексты устава в общем идентичны, но есть некоторая разница: в греческом не имеется помещенных в конце грузинской редакции устава сведений о том, как справлять 12 господских и 3 храмовых праздника (Успения Богородицы, св. Георгия и Усекновения главы Иоанна Крестителя). Но основное различие между этими текстами состоит в следующем:

а) По грузинскому выходит, что устав был составлен на двух языках — грузинском и греческом. В нем нет упоминания ни об армянской версии текста, ни об армянской подписи основателя монастыря.

б) В греческом тексте читается, что устав составлен на трех языках — грузинском, греческом и армянском. Кроме того, в греческом тексте отмечена еще одна деталь: Григорий Пакуриан, утвердив устав своего монастыря, основанного им, грузином из знатного грузинского рода и для грузин, подписался по-армянски.

Ни грузинский текст хиосской (раньше петрицонско-бачковской) рукописи, ни следующий за ним греческий текст не являются первоначальными, т. е. оригиналами, — они оба списаны в XIII в. Не сохранилось и константинопольского списка греческого текста, сделанного одновременно с оригиналом и хранившегося в библиотеке монастыря св. Панагия. Поэтому остается выяснить причину расхождения на основе изучения поздних списков текстов грузинской и греческой редакций.

Сопоставляя показания обоих текстов, приходим к следующему выводу: из двух одно — или грузинский переписчик удалил в своем тексте слова, стоявшие в его оригинале и упоминавшие о существовании армянской версии устава, или же армянского текста вовсе не существовало и в поздний список греческого текста сознательно вставлены слова, упоминающие о его существовании. Выходит, что кто-то допустил непростительную шалость не то в грузинском тексте, не то в греческом. Если в грузинском, то с явной целью: неудобно же упоминать иноверных армян, которые, находясь в церковном разрыве с христианами с 7-го века, имели отличное от грузин и греков исповедание христианской веры: грузины и греки были халкедонитами, а армяне — антихалкедонитами. Но, если грузинский текст восходит к оригиналу и в нем точно списано все и ничего не опущено, то ясно, что упоминание армянской версии устава внесено в греческий текст позже, вероятно, с целью ослабить права грузин на монастырь, сделав армян его совладельцами, и, умалив этим

значение грузин, облегчить грекам завладеть монастырем, чего опасался основатель монастыря, говоря: «Также извещаю и об этом и утверждаю законоположением, чтобы никогда не устранялся в моем монастыре греческий пресвитер или монах, за исключением одного только монаха, который бы знал грамоту, был посылаем к таваду (архонту) и пекся о монастырских делах. А это я потому устанавливаю твердо, что боюсь, чтобы греки, будучи по природе насильниками, корыстолюбцами и искусными, не причинили монастырю вреда или какого-нибудь ущерба, или же не стали даже противниками (этого) места и постарались завладеть целиком, попытавшись (получить) должность настоятеля, или как-нибудь иначе, и не захотели сделать монастырь своим. Мы не раз видели, что они делают это так вследствие беспорочности и простосердечности нашего народа. А так, волей божьей, мы сторонники и исповедники истинного их православия и их ученики» (Статья 24-ая).

Жалуясь на греков, Григорий Бакурианис-дзе несомненно имел в виду притеснения, которые они чинили грузинам везде, на Востоке (в Иерусалиме, Антиохии), а также в самой Греции, на Халкедонском полуострове, где с 80-х годов X века существовал Иверский монастырь, один из лучших на Афоне. Не прошло и нескольких десятилетий со дня основания этого Афоноверского монастыря, как грузины вынуждены были принять энергичные меры для защиты своих прав от притязаний греков, которые «взялись за искоренение грузин из этого монастыря. Для этого они весьма постарались и, призвав на помощь всю (Афонскую) гору, перетянули на свою сторону всех знатных людей Греции и вельмож двorca и много труда, бед и мытарств навлекли на нас. Говоря коротко, если бы не помощь Господа и ходатайств св. Богородицы, а также благодать и молитвы тех святых отцов (строителей монастыря), то сегодня ни одного грузина не было бы в этой обширной и славной лавре». Так горько жаловались афонские деятели, которым пришлось составить специальный меморандум, «чтобы не забыть тех зол, которые навлекли на нас греки, дабы и последующие за нами (грузины) в будущем не попали в такую же беду». Этот меморандум включен в Историю Афоноверского монастыря, составленную Георгием Святогорцем (XI в.). В нем, между прочим, сказано: «поэтому мы находились в большой беде, нас презирали и ненавидели; и невозможно изложить все поодиночке, сколько хулы, сколько оскорблений и упреков доставалось нам от них ежедневно и мы, притесняемые побоями и называемые еретиками, находились в большом горе. Они захотели даже и того, чтобы изгладить имя тех ктиторов, но не изгнала нас св. Богородица из своего храма.¹ Греки, пользуясь всевозможными средствами и не смоги отнять монастырь, попытались отнять у нас хотя бы большую церковь, на которую они претендовали как будто по праву, утверждая, будто со дня построения она им принадлежала».²

Враждебное отношение греков к грузинам отмечено и в «Житии» самого Георгия Святогорца, где сказано: «Некоторые из святосимеонов-

¹ Из двух церквей, построенных грузинами на Афоне в самом начале, одна была на имя Богородицы, а другая на имя Иоанна Крестителя.

² Житие св. Иоанна и Евфимия. Подготовил к печати И. Джавахишвили (Памятники древнегрузинского языка. 3), 1946, стр. 50—52 (на груз. яз.).

цев, движимые дьявольским рвением против нас, грузин, захотели, чтобы искоренить целиком наш народ из монастыря св. Симеона,¹ вознамерились кривотолками осквернить наше правое вероисповедание и, таким образом, совсем изгнать из этой лавры нас, грузин, которые с самого начала устроены самим св. Симеоном». ²

История оправдала опасения основателя Петрицонского монастыря: греки, зарившиеся на несметные богатства Петрицонского монастыря, в конце концов действительно завладели им и только в 1894 г. лишились его, уступив болгарам место, прочно занятое ими после удаления грузин. Интересно проследить историю постепенного вытеснения грузин из этого монастыря, но это выходит за рамки этого исследования.

Сведения о Григории Бакурианис-дзе сохранились и в армянской исторической литературе. Хронограф Матфей Эдесский (умер около 1140 г.) отмечает, что Григорий был родом грузин.³ Но интересно, что издатель греческой редакции устава ассомпониисту о. Louis Petit и без того не трудно было разобратся в этом вопросе. Приняв во внимание данные текста устава, он уверенно заявил: несомненно точно все, что говорит цесаревна Анна о великом домостике Запада, за исключением одной детали — что он армянин. «Пакуриан — он это сообщает нам в начале своего типика — имел своей родиной не Армению, а Грузию» и что Пакуриан «с гордостью заявляет о том, что он, служа государству, не пощадил ни своих трудов, ни даже своей крови; но он остался в грузинским сердцем, горячим патриотом, почти фанатиком». ⁴

А между тем Н. Марр, считая Григория Бакурианис-дзе халкедонитом, но армянином по крови, вместо того, чтобы поддержать издателя греческого текста, нашел возможным упрекнуть его: «Поразительно, что о. Louis Petit, считающий Григория Бакуриана кровным грузином, не смущен несколько его армянской подписью. Мусеос по крайней мере ставит вопросительный знак» (Аркаун. стр. 20, прим. 2).

Спрашивается: кто же знал лучше, кем являлся в национальном отношении Григорий Бакурианис-дзе, сам ли он, Григорий, или гречанка Анна Комнина, армянский ли историк Матфей Эдесский, младший современник Григория, или Н. Марр, писавший по этому вопросу в 1905 г. и не знавший о существовании грузинского текста устава?

5

Необоснованные и неправдоподобные соображения и домыслы иногда, к сожалению, долго уживаются в науке. Так случилось и с теорией Н. Марра об армянском халкедонитстве Григория Бакурианис-дзе, повторно защищавшейся автором в его этюде о грузинском неоплатонике

¹ На Дивной горе, близ Антиохии.

² Рукопись Афонского монастыря 1074 года с агапами. Тифлис 1901, стр. 312 (на груз. языке).

³ Хронография, 2-ое изд. Вагаршанат 1898 г., стр. 148 (на арм. яз.).

⁴ Turicon de Grégoire Rascoignanos (Византийский Временник. Приложение к XI тому № 1, pp. VI, XIII).

Иоанне Петрицком¹ в 1909 г. и нашедшей своих защитников спустя 63 года после опубликования пресловутого «Аркауна».

Кандидат филологич. наук П. М. Мурадян (Ереван), считая нужным пересмотреть вопрос после опубликования грузинского текста устава и исходя из неверных положений Н. Марра, стремится доказать, что Григорий сын Бакуриана был не грузин родом, как он сам себя рекомендует, а армянин, имевший одинаковое вероисповедание с грузинами, и будто по этому признаку называвший себя грузином. В специальной статье, посвященной этому вопросу,² он приходит к выводам, которые мы воспроизводим здесь в его же русском изложении.

«1. Гр. Бакуриан — армянский халкедонит грузинского толка.

2. Грузинский монастырь в Петрицоне был основан для борьбы против монофизитов, богомилов и павликиан, бытовавших в окрестностях Филиппополя. Грузинский перевод трактата Евтимия Зигавина (подготовлен нами к печати по двум спискам) вызван именно этим обстоятельством.

3. Духовная братия Петрицона состояла из грузин и халкедонитов армян, называвших себя «грузинами».

4. Богослужение в Петрицоне происходило на двух языках — грузинском и армянском, за исключением для последних, очевидно, «Трисвятой песни», во избежание традиционного «*խաչեցար*»-а («ниже распныйся за ны»).

5. Петрицонский монастырь — новый очаг грузино-армянского культурно-литературного сотрудничества.

6. Выявленная проф. С. Каухчишвили³ греческая редакция «Типика» Гр. Бакуриана сохранилась в первоначальном виде, грузинская же редакция (изд. М. Тархнишвили) носит отпечаток поздней обработки.

7. «Типик» Бакуриана составлен на трех языках (греч., груз., арм.) и является достоверным источником по истории деятельности армянских халкедонитов.

8. Марровское положение по вопросам истории армянских халкедонитов грузинского толка подтверждается новыми фактами» (Мур. 118).

К этому надо добавить, что данными этой статьи П. М. Мурадяна, находившейся еще в печати, пользовалась В. А. Арутюнова для своей диссертационной работы, касающейся устава Петрицонского монастыря².

¹ Н. Марр. Иоанн Петрицкий, грузинский неоплатоник XI—XII века: ЗВО, т. XIX, стр. 53—113.

² *Գրիգոր Բակուրիանի «Սահմանք»-ի հունարեն եւ վրացերեն խմբագրութեան մասին հարցի շուրջը* (Պատմա-բանասիրական հանդես, I՝ историко-филологический журнал, 1968, № 1, стр. 103—119 (С резюме на русском языке). (Сокращенно: Мур.).

³ Сам С. Г. Каухчишвили нигде не говорит о том, что «выявил» греческую редакцию текста. Об этом П. Мурадян вычитал, вероятно, у Г. Лигаврина (Ц. с., стр. 99).

⁴ В. А. Арутюнова. Типик Григория Бакуриана и некоторые вопросы истории Византийской империи. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата историч. наук. Ереван, 1968, 24 стр.

Свои доводы о национальной принадлежности Бакуриана П. Мурадян начинает с того, что Анна Комнина называет Григория армянином: ἀνὴρ δὲ οὗτος μικρὸς ἦν δέμας κατὰ τὸν ποιητὴν, πλὴν ἀλλὰ μαχητῆς, γένους λαμπροῦ ἐξ Ἀρμενίων ὀρμώμενος. «Этот человек (говоря словами поэта, он ростом был мал, но по духу воинствительный великий) происходил из знатного армянского рода»¹. При этом П. Мурадян добавляет: «Анна Комнина, конечно, разбирала национальную принадлежность грузина и армянина. Преимущество этого источника состоит в том, что национальность представлена не вероисповедашем, а коренной принадлежностью. Значит, Бакуриан, по этому свидетельству, был армянин (Мур. 107).

Но была ли сведуща Анна Комнина в вопросах о национальном составе «Востока» вообще и, в частности, разбиралась ли она, кто был армянин и кто был грузин? Не ошибалась ли она, называя великого домостика Запада Григория сына Бакуриана армянином? Да, несомненно, ошибалась, как ошибались иногда и другие византийские историки в определении национальной принадлежности лиц грузинского происхождения. Так, напр., хронист Иоанн (1202—1261) императрицу Марию, жену Михаила VII Дуки, о которой хорошо известно, что она была дочерью грузинского царя Баграта IV, называет аланкой (ἐξ Ἀλανῶν)² и это ошибочное определение так утвердилось за ней, что его можно встретить даже у современных исследователей; напр., у переводчика «Алексиады» Анны Комниной Мария Аланская фигурирует не раз (стр. 10, 14, 668), хотя он же, ссылаясь на Броссе, отцом этой византийской императрицы называет Баграта IV (стр. 464) и вдобавок указывает, что Марию Аланскую Цец называет «абхазкой Мариам» (стр. 445)³. Можно привести и другие примеры в таком роде, но нет особой нужды в этом.

Но, касаясь национальной принадлежности Григория Бакурианисдзе, можно ли пройти мимо сведения, имеющегося в Хронографии армянского историка Матфея Эдесского (или Матеоса Урхайского), который дожил до 40-х годов XII века?⁴ Будучи сам армянином, Матфей хорошо отличал грузин от армян. Матфей рассказывает, что полчища Алп-Арслана вторглись в Грузию со стороны Джавахетии и разграбили г. Ахалкалаки. Затем они повернули на юг и окружили Ани; остатки ромейских войск укрылись в городе, окруженном скалами и рекой Аху-

¹ Анна Комнина. Алексиада. Перевод Я. Н. Любарского М., 1965, стр. 27. В примечании к этому месту Я. Любарский отмечает (стр. 465): «Анна ошибочно называет его армянином. На самом деле Бакуриан происходил из знатного грузинского рода».

² *Georgica* VI, 1966, стр. 160; Ср. Г. Гозалишвили, стр. 173.

³ Анна Комнина. Алексиада. Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского. М., 1965.

Впрочем Никифор Вриенний, муж Анны Комниной, правильно отметил в свое время, что императрица Мария была дочерью властелина Иверии Баграта (*Georgica* V, 306). Подробнее о ней *Georgica* VI, 112—118.

⁴ Ачарян. Словарь армянских личных имен. т. III. Ереван, 1946, стр. 220 (на армян. яз.).

пяном. С одной стороны было ровное место шириной примерно в выстрел (из лука), куда неприятель подвез катапульты и воевал в течение многих дней. «А ромейские нечестивые ишханы (князья), поставленные (византийским) царем — Баграта отец Смбата и Григорий сын Бакура — родом грузины (*Վրացի ազգու*)¹ — начали укрепляться в Верхней крепости и Нижней». Поэтому допустимо ли обходить указание Матфея Эдесского на грузинское происхождение Григория Бакурианис-дзе и ссылаться только на Н. Марра, как это делает, например, В. А. Арутюнова? ² Ведь Матфей был младшим современником Григория Бакурианис-дзе, или Григора Бакурианис ордни (*Բաղուրանիի որդին*), как он его называет.

6

Для зачисления Григория сына Бакуриана в армяне П. Мурадян придает значение и тому обстоятельству, что Григорий имел родственников армянского вероисповедания. Так, в числе хрисовулов, которых был удостоен великий доместик Запада императором, упоминается хрисовул, в котором оговорено было, что основатель Петрицонского монастыря имел право передавать свои именины кому [ему] угодно будет, родственникам ли или служителям, «даже если бы они были армянского вероисповедания». Из родственников Григория известны следующие лица:

1) Бакуриан, эристав эриставов — отец Григория, Аббаса и нескольких дочерей.

2) Хвасрован — дядя Григория со стороны отца (31,2).

3) Аббас, магистр — родной брат Григория, скончавшийся 20-го сентября, до построения монастыря (не сказано в каком году) (21,1).

4) Бакуриан — двоюродный брат Григория (точнее: сын брата отца) ⁴.

В типике указано, что в неделю три дня должны были служить в честь господ: «в один день за отца моего Бакуриана, в один день за брата отца Хвасрована и в один день за сына брата моего отца Бакуриана» ⁵ (31,2).

Были ли у Григория другие родственники мужского пола, неизвестно; но известно, что он имел родных сестер, о чем так рассказывает сам основатель монастыря: «Так как блаженный наш отец скончался

¹ Выражение «азгав враци» можно понимать, пожалуй, и так, что оно относится только к Григорию. В. А. Арутюнова полагает, что и Баграта был таким же армянином-халкедонитом, как и Григорий (В. А. Арутюнова. Типик. Автореферат. Стр. 14).

² Хронография, 1898, стр. 148 (на арм. яз.). Отметим, кстати, что Бакуриан — армянская форма этого имени, а Бакуриан — грузинская, точно так же, как Mihran (перс. Mihrān) — армянская форма, а Mihran — грузинская.

³ В. А. Арутюнова. К вопросу об «*ἡθρολογία*» в «Типике» Григория Бакуриана (Византийский вестник, XXIX, 1968, стр. 73).

⁴ Перевожу дословно.

⁵ Надо полагать, что Бакуриан-младший был сыном Хвасрована.

рано, оставив нас малыми и не достигшими (зрелого) возраста, то наша мать, следуя женскому обычаю, отдала имение и все годное отца нашего другим своим детям, нашим сестрам, в приданое, лишив нас всех родовых имений (доставшихся нам как со стороны) отца, так и (со стороны) матери (ყოვლისგან მამულსა და დედულისაგანცა), а наши сестры, выйдя замуж, рассеялись со своими придаными по разным странам и растратили все» (18,9).

Поговорим сперва о матери. Неизвестно, осталась ли она верной памяти своего рано скончавшегося мужа, отказавшись от возможного второго замужества, или снова вышла замуж. В последнем случае могла ли она иметь детей и от второго мужа, или нет? Если да, то кем доводились бы они Григорию? Не единопутробными ли братьями и сестрами? Были бы они родственниками Григория или нет? Как будто, да. А если мать Григория вздумала второй раз выйти замуж за армянка-антихалкедонита, то кем были бы ее дети от второго мужа в национальном и конфессиональном отношениях?

Если для суждения о дальнейшей семейной жизни матери Григория, молодой вдовы эристава эриставов Бакуриана, нет данных, то хорошо известно, что сестры Григория вышли замуж. Сколько было сестер у него, неизвестно, за кого они вышли замуж, тоже неизвестно, за исключением одной, которая вышла замуж за Аббаса, брата Ахсартана (2,7). Неизвестно только, кем был по национальности этот Аббас. Но если он был армянин по крови, а по вероисповеданию монофизит-антихалкедонит, то кем были бы в вероисповедном отношении его дети, приходившиеся Григорию безусловно родственниками (племянниками и племянницами со стороны сестры)? Как будто исповедующими христианскую веру армянского монофизитского толка. Не так ли?

Мы не знаем о брачных союзах других родственников Григория — родного брата Аббаса и другого Бакуриана — двоюродного брата, равно как не знаем того же самого относительно других родственников, вероятно имевшихся у него, по не названным поименно в уставе. Но вполне возможно, что у Григория сына Бакуриана были и родственники армянского вероисповедания, несмотря на то, что энциклика (окружное послание) армянского католикоса Авраама, выпущенная им после горячей полемики с главой грузинской церкви католикосом Кирионом по догматическим вопросам, и приведшая к разрыву армянской и грузинской церквей в начале VII века, категорически запрещала армянам заключать брачный союз с грузинами, но благоразумно разрешала иметь с ними торговые отношения¹. Можно ли упрекнуть Григория в том, что он не пекся и о родственниках армянского вероисповедания? Думаю, что нет. Но следует ли из этого, что он сам был по крови армянин?

После всего этого спрашивается: могут ли родственники «армянского» вероисповедания (т. е. «антихалкедониты», монофизиты), упоминаемые в уставе, превратиться в армянина человека, который, являясь сыном эристава эриставов Бакуриана, не раз рекомендует себя грузином? Думаю, что нет. Но Мурадян думает иначе: «Что Бакуриан имел родственников армянского вероисповедания, это вне сомнения. В этом случае

¹ И. А. Джавахов. История церковного разрыва между Грузией и Арменией в начале VII века: Известия ИАН: 1908, стр. 433—446; 511—536.

выражения «грузин», «родом грузин» и др. прежде всего означает «грузинское вероисповедание» (Мур. 108).

7

Н. Марру же принадлежит осторожно высказанная идея, будто Петрицонский монастырь был построен в целях борьбы с ересью армянских павликян, которых не мало было в окрестностях Филиппополя (Аркауна, 25).

Павликянство, упиравшееся своими корнями в манихейство Персии и переросшее в богомилство в Болгарии, представляло большую опасность для византийского государства и церкви¹. Хорошо известно, напр., что «уже во время войны с норманнами бывшие на военной службе империи богомилы под начальством собственных вождей Ксанты и Кулеона изменили царю в самый критический момент и вызвали потом, в 1085 г., жестокие меры против них, сопровождавшиеся восстанием среди филиппопольских богомилов»². Вождь восставших Травл, заняв Белятово поблизости от Филиппополя, начал партизанскую войну с византийским правительством. Печенеги выжидали благоприятного случая, чтобы сделать набег на имперские области. Усмирить восстание было поручено Западному domestiku Пакуриану и его помощнику Вране, но противник, укрепившись в горных проходах, нанес императорской армии сильное поражение. Врана был убит, а Пакуриан ранен³.

Эти события имел в виду Н. Марр, когда задавал себе вопрос: чем объяснить предоставление Петрицонскому монастырю больших привилегий и в особенности права закрывать грекам доступ в монастырь? По его мнению, одних личных заслуг Григория Бакуриана не было бы достаточно (Аркауна, 25). И Марр пришел к мысли, что, быть может, от монастыря требовалось включиться в борьбу против павликян.

Но Н. Марр выдвинул это положение в качестве рабочей гипотезы и, будучи не вполне уверен в этом, писал: «И вот потому-то я ставлю вопрос: не ожидалось ли от нашего грузинского монастыря с армянами-халкедонитами в составе братья содействие в борьбе с армянами-павликянами? Ниже нам придется выслушать свидетельство грека того же времени о том, что греки, действительно, находили лучшим средством с иномыслящими армянами пользоваться услугами армян-халкедонитов» (Аркауна, 25—26). В конце исследования Н. Марр свое мнение по этому вопросу формулирует так: «Армянин-халкедонит из огрузинившейся Тао-Кларджети, Григорий Бакуриан, в XI веке осповал грузинский монастырь Петрицонский в Болгарии, причем и а р а ш и в а е т с я в о п р о с, не была ли дана официальная санкция привилегий монастыря со стороны греков в видах борьбы на месте с павликянами?» (Там же, 67).

Но то, что для Н. Марра стояло под вопросом, для П. Мурадяна является несомненным историческим фактом. П. Мурадяна заимствует

¹ Армяне павликяне были переселены во Фракию в X в. для защиты северных границ Византийской империи.

² Ф. И. Успенский. История Византийской империи. III. 108.

³ Там же.

у Н. Марра сведения Никона Черногорца о полезности использования армян-халкедонитов в борьбе против армян-еретиков (т. е. антихалкедонитов): «Этих наших братьев,—говорит Никон— как только среди них оказывается кто с божественным разумом, и доднесь отцы наши и патриархи берут с богом на борьбу с врагами, когда на соборе возбуждается что-либо против армян еретиков, так как они сведущи в их языке и гисаниях. И недавно еще при блаженных патриархах в наше время случилось, как некоторые из них, в весьма малом количестве на соборе, не дали отнюдь еретикам (армянам) и языком шевельнуть или слово испустить против православных, хотя еретиков армян было весьма много»¹.

Упомянув далее, что критический трактат Евфимия Зигавина (или Зигабена, XII в.), направленный против павликиан², был переведен в Петрицонском монастыре с греческого языка на грузинский, а также и то, что Арсений Икалтойский перевел с греческого же языка на грузинский «Опровержение армянской веры» по предложению Давида Петрицонского, П. Мурадян заключает: «Значит, в Петрицоне не только не был запрещен доступ армянам, но они должны были бы быть там с самого начала из тех армянских халкедонитов, которые себя относили к грузинскому вероисповеданию» (Мур. 113).

Эта идея Марра, подхваченная В. Николаевым³, охотно поддержанная П. Мурадяном и разделяемая В. Арутюновой, после опубликования грузинского текста устава совершенно лишена почвы.

Если бы основание Иверского Петрицонского монастыря было увязано с борьбой с павликианством, то это было бы так или иначе отражено в уставе, где прямо сказано, что Григорий думал построить монастырь еще тогда, когда он служил на Востоке. Построение Петрицонского монастыря не имеет прямого отношения к «сюрпризу, преподнесенному ромеям» павликианами и богомилами, т. е. к их измене во время войны, вследствие чего Григорий Бакуриан попал в плен (Мур. 113).

Дело обстоит иначе. Как известно, в XI веке цари, патриархи, крупные феодалы в Византийской империи объезды были пламенным желанием строить храмы и монастыри. Не желая отстать от требований своего времени, грузины тоже строили храмы как у себя на родине (храм Баграта в Кутаиси, «Светицховели» во Мхете, Алавердский кафедрал), так и за ее пределами (Иерусалим, Болгария). Сам Григорий Бакурианс-дзе прямо говорит о том, что побудило его строить монастырь: «Хотя я и имел сначала желание и помышлял еще в бытность (свою) на Востоке, до поселения на Западе, о построении церкви и монастыря для погребения и упокоения грешных монахов костей, но вследст-

¹ Н. Марр, Аркауи, 35—36; Мур. 113.

² Этим трактатом в свое время занимался Н. Марр, который, слив грузинский перевод с оригиналом, приготовил к печати результаты сличения с извлечениями, но не успел обнародовать. Грузинский перевод сейчас уже издан П. Мурадяном в сборнике *Մարր և հայագիտության հարցերը* («Марр и вопросы армяноведения», Ереван, 1968), стр. 296—305. Грузинское заглавие трактата, которому предпослано введение П. Мурадяна (стр. 266—295), гласит: *სულთა განმბრწუნელიათობის ბოლომოსათა, რომელსა შინა მოხსენებობან მასლიანთათვისცა და პავლეკიანთა*.

³ Едини феодален институт, стр. 185.

вне множества грехов моих и перемен дел сего мира, (а также) будучи занят заботой о мирских делах и любовью (к ним), я до сих пор не смог удостоиться привести в исполнение свое намерение. Ныне же, в пору старости моей..., отряхнувшись немного от забот сего мира и вспомнив день моей кончины и предстоящие страх и ужас в воздаяние деяний моих, я узрел себя, как я сказал выше, пустым и порожним от всех дел, угодных богу. Поэтому... всем рвением, понеся большие расходы, построил церкви в качестве храма пребывания славы во имя этих трех нанудивительных святых (т. е. во имя Богородицы, Иоанна Крестителя и Георгия Победоносца), церкви красивые и великолепные по мере сил моих и (сообразно) с обстоятельствами непостоянных и непрочных времен сего мира». (1,1—3).

8

В своих рассуждениях о национальном составе монахов Петрицонского монастыря П. Мурадян договорился даже до утверждения, будто в монастырской церкви богослужение совершалось и на армянском языке. При этом он ссылается на конец 15-ой статьи, к которому в свое время обращался и Н. Марр, который, имея под рукой только греческий текст, писал: «Основания запрета грекам показывают, что устав допускал принятие вообще православного инородца в грузинский монастырь. Однако инородец получал доступ при условии, чтобы он знал грузинское письмо и язык... «Священнослужение мы должны неукоснительно отправлять», пишет Григорий Бакурцян в XV-ой главе устава, «с любовью и бдением дено и ношю по божьей милости и по дару, дарованному Спасителем каждому языку согласно с его собственной речью» (*ἐκάστη γλώσση κατὰ τὸν ἴδιον φθόγγον*),» (Аркун 18—19).

Воспроизводя в своей статье греческий текст этого места, П. Мурадян пишет: «согласно этому сведению, богослужение (*θαιψασηγολβιον*) совершалось не на единственном языке, не только по-грузински, но также на другом языке, ибо в греческом (тексте) имеем «язык» и «глас», имеющие разное значение: совершение богослужения (= псалма) здесь передано «гласом» (*φθόγγος*), а «язык» (*γλώσση*) употреблен в своем исконном значении» (Мур. 115). Переводя греческое слово *φθόγγος* через арм. *ձայն* («голос», «глас»), П. Мурадян понимает его в смысле марровской «речи» и стремится подкрепить доводы Н. Марра соответствующим местом из грузинского текста устава, которого у Н. Марра не было.

«Что это объяснение правильно,—продолжает Мурадян,—доказывается древнегрузинской редакцией (текста). Здесь имеем:

Грузинский текст¹

მადლისა მისებრ ღმრთისა
მიერ მაცხოვრისა მონიჭებულისა
თუთოეულისა ენისა კმობად გა-
ლობისა

(Перевод Мурадяна)

ჟირიქი აჟარესად ჯნორქინ
აჟაოჯან ქო რა ჟან ჯ ქო რ ე ზ
ქოქ ორწხერეთა ჱაქანქ

(Мур. 115)

¹ Привожу часть отрывка с армянским переводом П. Мурадяна.

П. Мурадян переводит: «Согласно дарованной Спасителем благодати возглашать каждому языком хвалебную песнь». А между тем грузинский текст этого отрывка значит: «По благодати, дарованной богом Спасителем каждому языку возглашать песнь»; «благодати, дарованной каждому языку», а не «возглашать каждым языком»!

Разъясняя это место, П. Мурадян говорит далее: «Слово ზბ «язык» здесь употреблено в основном значении, а ზბ (глас)» употреблено в форме ზბდღ («возглашать»). Ну, если богослужение (хотя бы псалмопение) совершалось не только по-грузински, так который же является вторым языком?» (Мур. 115).

По этому поводу надо заметить следующее. Во-первых, нет сомнения, что вся 15-ая статья устава (откуда взята вышеприведенная цитата, касающаяся поведения монахов, их отношения к настоятелю и полная цитат из книг Ветхого и Нового Заветов (I Фессал. 5,21—22; I Кор. 5,6; Галат. 5,22; Матф. 11,29—30; Пс. 15,3), восходит к уставу св. Панагия, откуда заимствована большая часть устава, как об этом говорит сам основатель монастыря (0,6).

Во-вторых, если богослужение в Петрицонской церкви совершалось и на армянском языке, то в монастыре должны были иметь и армянские богослужебные книги, но нет никаких данных, чтобы подтвердить это. Григорий Бакурианис-дзе, перечисляя литургические и литературные книги, которые он пожертвовал монастырю, про некоторые из них указывает, на каком языке они были написаны. Оказывается, что они были только грузинские или греческие. И это сказано не только в грузинском тексте, но и греческом: «Мы пожертвовали и дали (монастырю) — говорит критор, — много честных икон и господские кресты, полные частей древа жизни, а также евангелия грузинские и греческие» (2,18).

В числе поименно пожертвованных книг с указанием, на каком языке они написаны, значатся:

«Евангелие греческое, одно, украшенное золотом и эмалью, на котором сидят весьма дорогие камни» (34,22);

«Другое евангелие, одно, Четвероглав, писанный по-грузински, посеребренный» (34,23);

«Другое евангелие, большое — Четвероглав, писанный (грузинским) уставом, тоже посеребренный» (34,25). Ни одного слова об армянских книгах.

В-третьих, если даже понимать слово *φῶνός* как «речь» (как переводит Н. Марр) и в этой «речи» видеть речь другого народа, то возникает вопрос: почему именно армянского, как на этом настаивает П. Мурадян, который патетически вопрошает: *შიშ რბ ხ ბრჩორი ღბ-ჭიბ* («так который же является вторым языком?»). И сам дает ответ: «Из текста устава знаем, что монастырские грузины не знают греческого, а прием греков был запрещен, за исключением писца, значит, второй единственно возможный язык был армянский» (Мур. 115—116).

«Единственно возможный!» Во-первых, в окрестностях Петрицонского монастыря было болгарское население, которому не запрещалось молиться в монастыре; во-вторых, П. Мурадян забывает (впрочем, и Н. Марр не учел должным образом в свое время), что грузинская юго-западная область Тао, откуда происходил основатель Петрицонского

монастыря, в древнее время была заселена картвельским племенем лазов или чанов, речь которых в основном была такой же, как и мегрельская, составляя вместе с ней один язык. Этот лазо-мегрельский (колхский) язык сплошной полосой окаймлял юго-восточный берег Черного моря от Эгрисцхали (Энгур, Ингур) вплоть до Трапезунта (нынешнего Трабзона) и дальше, захватывая значительные территории в глубь страны. Так, напр., в «Житии» апостола Андрея, первого легендарного просветителя грузин христианским учением, рассказывается, в каких местах он занимался проповеднической деятельностью, и, между прочим, отмечено, что «он прибыл в город Трапезунт, который находится в стране мегрелов» (ძიწია ქალაქად ტრაპეზონად, რომელ არს სოფელთა მეგრელთასა) ¹.

Впоследствии южные части этих лазо-мегрельских земель были заняты армянами и местное население отчасти ассимилировано. К этому периоду армянского господства и смешения пришлых завоевателей с коренным населением и относится усвоение армянским языком лазских слов. Самым характерным из них является слово *ჯანღ* («муха»), лазско-мегрельское происхождение которого выявил Н. Марр ². Не лишне отметить, что слово *ჯანღ* («муха») встречается в древнейших армянских текстах.

Нельзя пройти мимо ряда статей Н. Марра, печатавшихся с 1911 года в Известиях ИАН под заглавием «Яфетические элементы в языках Армении».

Добавим к этому, что основа *ქინჯ*, от которой образован глагол *ქნჯილ*, *ქნჯილხე* *ანხილ* («искоренять») — не что иное, как лазское *ჯიჯ*-о мегр. *ჯიჯ*-о «корень», фонетически точно соответствующее грузинскому *ქიქ*-о «корень».

Н. Марр не раз обращал серьезное внимание на мегрело-чанское (по его терминологии — тубал-кайнское) население этих краев. Напр., в статье «Грузинские приписки греческого Евангелия из Коридии» (Изв. ИАН 1911) он отметил: «Область Тао составляла центр того района, где с известной поры процветала сначала армянская, затем грузинская христианская культура и где, тем не менее, сохранились переживания тубал-кайнского первенства в крае» (стр. 218).

Целый ряд географических имен лазского происхождения, начиная с названия резиденции таокларджетских Багратидов Артанужда, ³ и кон-

¹ Ф. Жордания. Описание рукописей и старопечатных книг Церковного музея духовенства Грузинской Епархии, I, Тифлис, 1901, стр. 390 (А—395, л. 36v).

К этому можно добавить, что «одна часть Кларджетии, нижний отрезок Чорохского ущелья или современная Кахаберская низина в старину называлась Эгрис и она была населена чано-мегрельским племенем (Е. Такайшвили в примечании к изданной им «Хронике» Сумбата сына Давида о Тао-Кларджетских Багратидах, 3-ье изд. 1949, стр. 75 (на груз. яз.).

² К вопросу о ближайшем родстве армянского с иверским: Записки Вост. отдел. И. Русского археологического общества, т. XIX (1909), 069—072.

³ А. Шанидзе, Источники происхождения звука *ჯ* (дж) в грузинском: „საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების შობა“, 1960, № 2, 225—233.

чая местом знаменитого Ошкского монастыря (ოშკა, ოშქა — «Среднее»), выявляет свое колхское происхождение.

Когда к IX веку эти места подверглись опустошению и обезлюдели, грузиноязычная масса двинулась в поредевшие селения¹, заселила их и, выйдя к морю, разобщила единый речевой коллектив колхов, образовав тем самым две ветви: северную (мегрелы) и южную (лазы или чаны). Тем не менее лазская речь здесь не прекращалась и, пережив впоследствии (особенно с XII в., в эпоху Трапезундской империи) сильное влияние греческого языка, а затем и турецкого, донесла свои картвельские черты в грамматике и лексике вплоть до наших дней, хотя и на значительно уменьшенной территории.

Принимая во внимание, что люди молятся на родном говоре, а не на церковном языке, если последний значительно разнится от родной разговорной речи, можно ли сбросить со счетов это лазское население, когда пишем об исторических судьбах Тао и Кларджетии в XI веке и о выходах оттуда, подвизавшихся в Петрицоне?

Да, наконец, чего много мудрить, когда в уставе прямо сказано: მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან «монахи моего монастыря родом грузины»?

9

Центральным пунктом для правильной оценки обоих текстов устава, грузинского и греческого, и отношения их друг к другу, в смысле достоверности сообщаемых ими некоторых фактов, я считаю выяснение вопроса о том, который же из них фальшивит в шестой статье, грузинский или греческий, поскольку одно и то же должностное лицо в монастыре у грузин называется двояко: по грузинскому тексту «остиганом», а по-греческому — «танутером»? Начнем с остигана.

Слово «остиган» (ოსტიგანი), заимствованное из средне-персидского и означавшее первоначально «наместника», «начальника края» «представителя центральной власти в провинции», в грузинском рано приняло значение «заведующего складом продовольственных продуктов». Так, напр., в «Житии» Григория Хандзтийского, составленном в X веке (точнее: в 951 г.). Георгием Закошиком (Георгием Мерчуле), читается: „ხოლო ნეტარმან გრიგოლ პირველად აღაშშნა ძელისა ეკლესიისა და შემდგომად — საყუდელი თვისი და თითო სენაკები ძმათა მათთვის მცირე და ერთი სენაკი საოსტიგნედ დიდი“. Ученый издатель этого замечательного памятника, содержащего много исторических сведений, так перевел этот отрывок «Жития»: «Блаженный отец Григорий сначала построил деревянную церковь, а потом свой скит, братьям по маленькой келье и большую ком-

¹ Н М а р р. Грамматика чанского (лазского) языка. СПб. 1910, стр. XV. В «Житии» Григория Хандзтийского по поводу строительства Хандзты читается: «в то время в тех краях кроме Опызы не было иного обстроеного монастыря, и мирные оседлые не имелись поблизости вследствие нового заселения этих краев в Кларджетии, Тани, Шавшии и во всех смежных краях было мало поселенцев в разброску в лесах». (Перевод Н. Марра, стр. 91). Срв. И. Джавахишвили. История грузинского народа, кн. вторая. Тбилиси, 1948, стр. 62 (на груз. языке), а также ს უ მ ბ ა ტ დ ა ე თ ი ს - მ ი ს ქ რ ო - ნ ი კ ი ტ ა ო - კ ლ ა რ ჯ ე თ ი ს ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ თ ა შესახებ. (ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ს გამოცემა). 1949, § 30, стр. 61—62.

нату в качестве трапезной»¹. Во введении (стр. XX) Н. Марр свой перевод конца отрывка текста дает немного иначе:... «братьям по маленькой келье и одну большую комнату в качестве «саостигно», т. е. трапезной или синода, общего зала», причем в сноске разъясняет: საოსტიგნე Орбелиани объясняет словом საკუჭნაო кладовая, на деле оно произведено от арм. *ստիկան*² и должно означать собственно зал настоятеля, предназначавшийся для собраний при приемах, во время общей трапезы и т. п.». Если бы Н. Марр знал тогда, когда писал эти строки, содержание шестой статьи устава Петрицопского монастыря по грузинскому тексту, то он не стал бы полемизировать с Орбелиани, у которого сказано: ოსტიგანი სასპელ-საკუჭელთ მნე. საოსტიგნო — საკუჭნაო «Остиган — заведующий пищевыми продуктами», «Саостигно» — кладовая». Н. Марр тогда мог пользоваться единственным изданием Грузинского словаря С. С. Орбелиани, вышедшим в 1884 году под редакцией Р. Эристави, и поэтому ему не могли быть известны варианты объяснений этих слов в автографических рукописях словаря, данные в новом издании И. В. Абуладзе (т. I, 1965, т. II, 1966). Здесь слово საოსტიგნო («саостигно») объяснено посредством საკუჭნაო («кладовая»), но дано и объяснение по двум ранним редакциям словаря (DE): საოსტიგნო ეწოდებოდა — პური, ღვინო და ყოველივე სამარხავი ერთსა სახლსა შინა დამარხულ იყოს და ერთსა მიერ წარეგებოდეს. მას კაცსა ოსტიგანი ეწოდებოდა. «Саостигно («остиганская») — это есть, если хлеб, вино и всякое хранимое хранятся в одном помещении (букв. в одном доме) и они выдаются одним человеком. Тот человек называется остиган».

Поэтому перевод Н. Марра приведенного выше отрывка из «Жития» Григория Хандзтийского является неправильным, ибо საოსტიგნე «Жития» (что то же самое, что и საოსტიგნო С. С. Орбелиани) есть не что иное, как помещение для продовольственных продуктов монастыря, келарня, а не «зал настоятеля, предназначавшийся для собраний при приемах, во время общей трапезы и т. п.», как полагал Н. Марр. Значит, Григорий Хандзтийский сперва построил деревянную церковь, а потом свой скит, братьям по маленькой келье и большое помещение под склад продовольственных продуктов, т. е. келарню³, без которой немислимо существование монастыря с общежитием.

Что это именно так, об этом красноречиво говорит шестая статья устава, где перечисляются должностные лица монастыря. Число мона-

¹ Георгий Мерчул. Житие св. Григория Хандзтийского. СПб. 1911, стр. 66 (груз. текст) и 91 (рус. пер.).

² Н. Марру хорошо известно было, что это арм. *ստիկան* является заимствованием из персидского, откуда идет и груз. ოსტიგან-ო.

³ Развитие значения слова საოსტიგნო (саостигно «остиганская») мне представляется в таком виде: Первоначально оно означало несомненно собрание с населения палог и патурой, предназначенные для правителя края (представителя центральной власти Персии), а затем и склад, где они хранились. Когда с течением времени остиганство постепенно сошло со сцены истории, слово საოსტიგნო («саостигно») осталось, но стало означать уже склад для продовольственных продуктов вообще, или ли таковой у феодалов или у монастырей. Отсюда уже легко было перенести название «остигана» на заведующего складом, т. е. на келаря.

хов сам ктитор определил в 50 человек (без настоятеля, с настоятелем — 51). Из них:

Настоятель	1	Келарь-остиган	1
Экономов	2	Виночерпный	1
Декап	1	Трапезничий	1
Священников, совершающих литургию	6	Гостишник	1
Архидиаконов	2	Ухаживающих за больными	2
Иподиаконов	2	Надзиратель	1
Скевофилак	1	Хлебник	1
Возжигатель светильников	1	Повар	1
		Привратник	1

Остальные — хоровые певчие и псаломщики.

Таким образом, 25 человек (помимо настоятеля) были должностными лицами, выполнявшими каждый свою функцию. В числе их был и «остиган», обязанности и моральные качества которого в уставе определяются так: და ერთი იყოს კელარად, რომელ არს ოსტიგანი, წესისაებრ მონასტრისა, უზაკუველი და ერთგული, რომელსა კქონდის კელსა თვსსა პური და უქვლური და საწუნე და ზეთი, თაფლი და სხუჲა ყოველივე საზრდელი და თვთ წარაგებდეს შიშითა მღრთისაჲთა (6,12). „А один пусть будет келарем, т. е. остиганом, согласно чину монастыря, бесхитростный и верный, который, ведая хлебом, молочными продуктами, (бобовыми) для похлёбки, (растительным) маслом, медом и всеми (другими) видами съестного, сам будет выдавать (их) со страхом божьим». Как видно из этого, один из должностных монахов, называвшийся по-гречески келарем, а по-грузински остиганом, был заведующим съестными припасами, что хорошо согласуется с определением слова «остиган» (ოსტიგანი) у С. С. Орбелиани по его словарю ранней редакции, где оно объяснено в духе 6-ой статьи Петрицонского устава. Итак, выражение грузинского текста типика Петрицонского монастыря და ერთი იყოს კელარად, რომელ არს ოსტიგანი («а один пусть будет келарем, т. е. остиганом», иначе келарем, который заведует складским помещением для пищевых продуктов монастыря), является вполне естественным. Эта статья устава дает ключ к уяснению точного смысла слова «саостигне» (საოსტიგნე), встречающегося в «Житии» Григория Хандзтийского.

А теперь обратимся к соответствующему греческому тексту, где вместо слова среднеперсидского происхождения «остиган» стоит армянское слово «танутер»: ἕτερος δὲ ἕστω κελларίτης, ὃς παρὰ τοῖς Ἱβήροις τανουτέρης ὀνομάζεται, ὃς ὀφείλει κατὰ [τὸν] τῶν μοναζόντων ἦτοι τῶν μοναστηρίων τύπον ἀδόλως καὶ ἀσκανδαλίστως ὑπὸ τὴν χεῖρα ἑαυτοῦ ἔχειν τὸν τε ἄρτον καὶ τὰ προσφάγια πάντα καὶ τὰ ἀρτύματα, οἷον ἕλαιόν τε καὶ μέλι καὶ τὰ τοῦτοις παρόμοια, καὶ αὐτὸς τὴν τούτων ποιήσασθαι ἕξοδον εὐκαίρως τε καὶ ἐπιμελῶς μετὰ φόβου θεοῦ „а другой пусть будет келарем, который у грузин называется танутером, который по чину монахов в монастырей должен бесхитростно и без соблазна держать под рукой хлеб и всякое съестное и приправы, как-то: масло (растительное) и мед и тому подобное, и сам должен выдавать их вовремя и заботливо со страхом божьим».

Таким образом, выходит, что обязанности «келаря-остигана» грузинского текста и «келаря-танутера» греческого одинаковы в обеих редакциях. А почему разные наименования этого должностного лица «у грузин»? Очень просто: по Мурадяну выходит, что первоначально и в грузинском тексте стояло армянское слово («танутер»), но впоследствии выкинули его и заменили словом «остиган», чтобы тем самым замести следы армянского происхождения строительства монастыря. Для подтверждения своего положения П. Мурадян ссылается при этом на употребление слова «мамасахлис» (მამსახლისი, соответствующего армянскому «танутер») в грузинском Адышском Четвероголове 897 г., на распространение слова «танутер» в Тао и Кларджетии и, указав, что в грузинском тексте устава «танутер» заменен «остиганом», спрашивает: «если грузины действительно одно должностное лицо называли «танутером»,¹ то почему в грузинской редакции не сохранилась эта форма, а заменена «остиганом»? (Мур. 110).

Да так ли просто обстоит дело? Встает вопрос: употреблялось ли армянское слово «танутер» в грузинском и, если да, то когда, где и, главное, с каким значением?

П. Мурадян правильно указывает, что армянское слово «танутер» которое буквально соответствует грузинскому სახლის უფალი (οἰκοδεσπότης), а реально — слову მამსახლისი («отец дома»), употреблялось в XI в. в юго-западных провинциях Грузии, как это видно из одной грамоты грузинского царя Баграта IV (1027—1072), который, разобрав тяжбу опизских монахов с миджнадзорскими собратьями по вопросу о спорных земельных владениях, принял благоразумное решение удовлетворить обе стороны: пойдя навстречу претензиям миджнадзорцев и утвердив им земельные владения в определенных границах, которые перечислены поименно в трех направлениях (с юга, запада и севера), он не обидел и опизцев: და ამისღა ნაცვლად, რათამცა ოპიზარნი გულსავსე ვყვენ, სალოცველად სულისა ჩემისა თავსავე ჩემსა დავათმინე: ავიღე სამამსახლისისა სამსახურებლისა ჩუენისაგან ბარევანი სოფელი და მივეც ოპიზართა სატრაპეზოდ და გარდავსწყუიღე მათ შორის საზიდი და სარჩელი. «А взамен этого, для того, чтобы и опизцы были довольны мной, для моления моей души я уступил из своего же:² снял село Баревани с нашего мамасахлисского служения и дал опизцам на пропитание (სატრაპეზოდ) и тем я покончил с предметом ссоры и жалобы между ними».

Отсюда видно, что ц. Баграт добровольно урезал свои мамасахлиссские права, сняв со своего счета село Баревани (являвшееся родовым владением и входившее, вероятно, в число многих других сел, несших мамасахлиссское служение в пользу царя) и передав его Опизскому монастырю на трапезу. Мамасахлисом родного края в данном случае подразумевается сам ц. Баграт IV, который несомненно имел своего представителя на месте, защищавшего права царя и следившего за выполнением его указов.

Грамота заканчивается так: „აწ ვინცა ჰნაბოთ ბრძანებაი და სიგელი

¹ Подразумевается: по греческому тексту устава. А. Ш.

² В оригинале: «თავსევე ჩემს დავათმინე» «я заставил себя же уступить» (დავათმინე — форма медиатного контакта от немедиатного დავთმე «я уступил»).

ესე ჩუენი შემდგომთა ჩუენტა მომავალთა მეფეთა, ერასთავთ ერასთავთა, ერისთავთა, ტაოსისა და კლარჯეთისა ტანუტერთა და ყოველთა კელაუფალთა და საქმის მოქმედთა, დაუბტკიცეთ და ხუეინ კელპყოფთ შლასა და შეცვალებასა ასისსა... «Ныне, кто увидите повеление и грамоту эту нашу в будущем следующие за нами цари, эриставы эриставов, эриставы, танутеры Тао и Кларждетии и все начальствующие лица и чины, утвердите и не пытаетесь упразднить или изменить это»...

Отсюда видно, что царь Грузии Баграат, имея в этих краях маჰულა, т. е. наследство по отцовской линии и виде крупных земельных владений (куда входило и село Бареван), считался здесь и мамасахлисом и потому доходы, причитавшиеся местному правителю (т. е. мамасахлису или танутеру) поступали в его казну.

Из приведенного отрывка грамоты XI века явствует, что «танутер» у грузин был не монастырский деятель, а представитель светской власти, выполнявший государственные задания: начальник, лицо, обязанное следить за выполнением царского указа.

Точнее определяется функция этого начальственного лица в одной из грузинских приписок знаменитого греческого Четвероевангелия, известного под названием Коридетского, поскольку одно время оно находилось в селении Коридети, что на правом берегу речки Мургули (მურღული), левого притока р. Чорох. «Здесь-то находилась грузинская церковь Богоматери, которой принадлежала эта греческая рукопись Четвероевангелия. Когда она появилась в Коридети, неизвестно. Греческие приписки устанавливают принадлежность этой рукописи Корид(ет)-ской церкви не позднее X—XI вв. (Ссылка на статью И. Е. Евсеева в МАК XI). Здесь читается: სახელითა ღმრთისათა მე ბეჰქენ ჩემისა სძლისა ხუაშაქისა ხვიზნითა ვაჟუშეთი კორიდელთა ხუცესთა სატანუტროი ღრამა, რაზომიცა გამოვიდოდეს. აღარავინ აუღოს და ჩემისა ძისწულისა ბექიანა სალოცვად და სულისა ჩემისა ხარებად შეიმოსებოდით, რაზომიცა იყუნენ ღმრთის... «Во имя бога. Я, Бешкен, по ходатайству моей невестки Хуа-шаки, освободил священников Коридии от танутерских драм, сколько бы их ни составлялось: никто да не взымает. И для возношения молитв за моего внука Беки и для утехи моей души облачайтесь вы, (священники), сколько бы (...) ни было в (церкви) Богородицы»... (Перевод Н. Марра) ¹.

По поводу встречающегося здесь термина *სატანუტრო* („сатанутро“ „танутерский“) Н. Марр писал: „Характерный арменизм в термине *სატანუტრო*, произведенном от *հայ(ս)կո* (сского) *տանուտեր* *պապა* *ժոմա*, *правитель*, *стиприция*. Надо надеяться, что в дальнейшем выяснится, что за начальственное было лицо, в пользу которого коридии должны были нести „танутерскую“ повинность или платить „танутерские драмы“ (*სატანუტროი ღრამი*)“².

Н. Марр правильно определяет, что «танутер» этой дарственной записи есть начальственное лицо, в пользу которого взымали налог с на-

¹ Н. Марр. Грузинские приписки греческого Евангелия из Коридии; Изв. ИАН 1911, стр. 226.

² Там же, стр. 220.

селения, даже со священников, вернес, с церкви¹. Значит, тауутер не есть лицо из черного или белого духовенства, а светское, причем начальственное, не имеющее прямого отношения к монастырю или церкви.

Это начальственное лицо упоминается и в других надписях Коридетского евангелия, причём в одной из них (№ XXII стр. 238) оно названо эриставом эриставов, а в другой (№ IV, стр. 225) некий Иван, обращаясь к нему, употребляет эпитет «равный богу», прилагавшийся только к царям: ღერიათავთ ერიათავთ ბეშქენ, ღმრთის სწორო, მიწამან შენმან ივანე დავურე. «О, эристав эриставов Бешкен, равный богу, я, прах твой Иван, написал». Отсюда можно заключить, что эристав эриставов в данной области является «тауутером» и, освобождая священников от взноса «тауутерских денег», делает им льготу в ущерб себе. Значит, слова სატაუტროი დრამაი («тауутерские деньги») в данном случае означают то же самое, что и სამამსახლისო სამსახურებელი («мамасахлисское служение») в грамоте царя Баграта IV-го, но только выраженное в деньгах. Правда, приписка эристава эриставов Бешкена относится ко второй половине XIII века, т. е. она сделана приблизительно спустя 200 лет после составления грамоты царя Баграта IV, но это не меняет сущности дела.

Спрашивается: какой из двух терминов точно подходит как грузинское соответствие греческого слова κελάρ-ი (κελλάριος) для должностного монаха, на котором лежала обязанность хранить и выдавать съестные припасы в Петрицонском монастыре, «остиган» ли грузинского текста или «тауутер» греческого? Думаю, читатель сам ответит на этот вопрос: конечно, «остиган». Да, действительно, «остиган» стоит на своем месте, а «тауутер» вызывает большое сомнение, поскольку никак не вяжется ни с логикой, ни с историческими фактами, чтобы оправдать употребление термина «тауутер» греческого текста в шестой статье устава Петрицонского монастыря в качестве грузинского соответствия «келаря», т. е. заведующего монастырскими съестными припасами.

Армянскому сложному «тану-тер» в грузинском соответствует (впрочем, не совсем точь-в-точь) тоже сложное «мама-сахлис», которое в древнейший период истории Грузии означало высшего представителя государства,— царя², а позже (в IX—XI вв.) — правителя края или настоятеля монастыря. В дореволюционное время «мамасахлис» повсеместно в Грузии обозначал старшину сельского общества.

Со значением «настоятеля монастыря», «игумена», это слово часто встречается в Истории Афонверской лавры³, равно как в самом тексте грузинской редакции устава Петрицонского монастыря (4,2; 6,10; 8,10; 26,1; 37,6). Отсюда — «мамасахлисობაი» (მამსახლისობაი, 24,2) «настоятельство», «должность настоятеля». От него же образовано прилагательное სამამსახლისო («самамасахлисой»), которое обозначает налог, взи-

¹ Вероятно «тауутерские драмы» платили не лично перен (ბუცენი), а церкви, которая имела доходные владения.

² И. Джавахов. Государственный строй древней Грузии и древней Армении, т. I, СПб, 1905, стр. 12—15.

³ გიორგი მთაწმინდელი. ცხოვრება იოანესი და ეფთემესი (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3). 1946.

мавшийся в пользу мамасахлиса. Он взимался и с монастыря. Освобождая свой монастырь от разных повинностей, Григорий Бакурианисдзе отметил: რამთა იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თუთკელმწიფე, თვთმფლობელ და დაუშონებელ და რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ: სამეფუფოსა და საპატრიარქოსა, სამეტროპოლიტოსა და საეპისკოპოსოსა და სამამასახლისოსა, ყოველსა (3,1) «чтобы он был совсем свободен, самовладелец и самовластен, не порабощаем и не подлежал бы (взиманию) какого бы то ни было налога: царского, патриаршего, митрополичьего, епископского и мамасахлиского, всякого». В соответствующем греческом тексте «мамасахлиский» налог назван (εἰσπράξις) ἀρχοντικῆ. Значит, в данном случае, «мамасахлис» грузинского текста соответствует греческому ἀρχων, а мамасахлиский налог — это есть налог в пользу мамасахлиса, т. е. налог в пользу начальственного лица, которое в Тао и Кларджетии называлось соответствующим армянским словом «танутер».

Итак, ἀρχων — это то же самое, что и грузинское «мамасахлис» и слово армянского происхождения «танутер», употреблявшееся в Грузии только в юго-западных областях. Из этого видно, что «мамасахлис» в грузинском тексте устава имеет два значения: 1. Глава монастыря, настоятель, ἡγούμενος; 2. глава местной светской власти, ἀρχων.

Впрочем, греческому архонту в одном месте устава (24,1) соответствует თავად-ი: რომელმან კელით წერილი იცოდის და მწიგნობრობასა იქმოდის და თავადსა თანა მიივლინებოდის εἰδὸτα γράμματα καὶ πρὸς τοὺς κατὰ καιροὺς ἀρχοντας ἐπιστέλλονται. «Мамасахлис» во втором значении — это, несомненно то же самое, что и его армянский эквивалент «танутер», употреблявшийся в грузинских юго-западных областях и обозначавший облеченного властью светского человека.

Не приходится и думать, чтобы в 6-ой статье устава армянское «танутер» употреблено было в смысле грузинского «мамасахлиса», поскольку ни одно из двух значений этого грузинского слова (1. ἡγούμενος; 2. ἀρχων) не подходит для данного места. Это еще раз подтверждает, что «танутер» греческого текста явно поздняя поправка.

10

Помимо типика или устава, сведения об основателе Петрицонского грузинского монастыря имеются и в других грузинских письменных источниках.

1) Прежде всего отметим, что в Истории грузинского царя Давида Строителя читается:

და წარვიდა მეფე გიორგი (სამშუილდიო) მამულსა თვისსა ტაოს და მოვიდა ბანას. ხოლო მუნ მოვიდა წინაშე მათსა ზორაეარი აღმოსავალისა გრიგოლ ბაკურიანის-ძე, რომელსა ჰქონდეს ოლთისნი და კარნუ-ქალაქი და კარი, და დიდად განიხარეს და განისუენეს. და მოსცა გიორგი მეფესა კარის ციხე-ქალაქი და მისი მიმდგომი ქუეყანაჲ, და განიყარნეს. ხოლო მეფემან გიორგი დაუტევნა კარს აზნაურნი შავშნი და წარმოვიდა შინა. ხოლო განძლიერებასა თურქთასა დაუტევნეს ბერძენთა ქუეყანანი მათნი, ციხენი და ქალაქნი, რომელ

აღმოსავლეთს ჰქონდეს, და წარვიდეს, რომელნიცა აიხუნეს თურქთა და დაემკვდრნეს მას შინა¹. В переводе: «И отправился ц. Георгий (из Самшвилде) в свое отечество Тао и прибыл в Бану. И прибыл сюда перед ним² зрарвар Востока Григорий сын Бакуриана, владетель Олтиса, Карина (Феодосиополя) и Карса. Они весьма радостно провели время и отдохнули. И передал (Григорий) царю Георгию город-крепость Карс с прилегающей территорией и разлучились. А царь Георгий оставил в Карсе шавшетских азнауров и поехал домой. А когда тюрки усилились, греки оставили свои области, города и крепости на Востоке и удалились. (Эти города и крепости) взяли тюрки и поселились в них».

Ссылаясь на это известие, П. Мурадян пишет, что употребление в грузинском тексте армянского слова «зрарвар» (*զարավար* «воевода», «полководец») в применении к Григорию вместо соответствующего грузинского *მკედართმთავარი* тоже указывает на то, что Григорий был армянин по происхождению (*წაყაყტი*). Нет, это указывает только на то, что армянского слово «зрарвар» употреблялось и в юго-западных областях Грузии и оно могло обозначать там любого воеводу, в том числе и Григория Бакурианис-дзе, получившего это звание во время его служения в разных местах византийского Востока, где было армянское население по преимуществу. Не лишено интереса, что от этого слова произведено прилагательное *საზოლავრო* («воеводский»), встречающееся в типике: *მივეც საზოლავროჲ ჭუარი ერთი სხუჲა ვეცხლისაჲ (34,4)*. «Я дал (основанному мной монастырю) другой воеводский крест, один, серебряный».

2) В синодике Иверской лавры на Афоне, помещенном в рукописи 1074 года, читается: *თუესა იანვარსა კე აღაპი არა გრიგოლ და აბაზ ბაკურიანის ძეთაჲ. და ყოვლითა გულსმოდგინებითა გარდაიკედებოდნენ, ძალისაებრ, მათისა მზეგრძელობისათჳს და ცოდვათა შენდობისა. მოსცა ეკლესიასა გრიგოლ ორასი დრაჰკანი და ორასი — აბაზ. ვითა ზემო სწერია, წესი ლოცვისა და ეჲ-მისა წირვისაჲ და საშხრად ტრაპეზსა ოთხ-ოთხი კრასოვული. «Месяца января 25-го (установлено) поминовение³ Григория и Аббаса, сыновей Бакуриана. Пусть справляют со всем усердием по мере возможности для их долгоденствия и прощения грехов. Дал (нашей) церкви Григорий 200 драхканов⁴ и 200 — Аббас. (Совершать) чин молитв и литургии, как написано выше, а к обеду (подать) на трапезу по 4 красовули».*

Как видно, настоящая запись сделана при жизни обоих братьев, Григория и Аббаса, сыновей Бакуриана. Но в том же синодике имеется и другая запись, сделанная после смерти младшего брата, где сказано, что поминовение Аббаса положено на 20-ое сентября, в день его преставления; при этом указывается, что поминовение обоих братьев вместе положено на 25-ое января: *განვაწესეთ აღაპი მისი ერთად ამჟს დღესა მიცვალებიანსა მისისასა მის მხლომასა აბაზისი ზოლო, და კუალად იანვარსა კე თავისა ძმისა გრიგოლის თანა ზოგად.*

¹ ქართლის ცხოვრება. I, (1955), 318.

² В оригинале: перед ним и — *pluralis majestatis*, поскольку речь идет о царе.

³ აღაპი (აგაპი — *ἀγάπη* «любовная вечеря»).

⁴ Грузинское название золотой монеты *დრაჰკანი* (драхкан) передает византийскую «номисму», заключавшую в себе 4,55 грамма золота (Ф. И. Успенский, История Византийской империи, т. III, 1949, стр. 132).

Отсюда видно, что Григорий Бакурианис-дзе пёкса также об Афонском грузинском монастыре, где он мог узнать от грузинских монахов, каким притеснениям они подвергались со стороны греков, о чем мы говорили выше (стр. 255—257).

3) В поминальном списке Мецнетской Постной триоди (მარხვანი), обнаруженной Димитрием Бакрадзе в Гурии, в сел. Хидистави, а ныне хранящейся в Институте рукописей АН Грузинской ССР (в коллекции Q—№ 642), в числе именитых людей значатся и грузинские политические деятели (цари Баграт IV, Давид Строитель, Деметре, царица Тамара и др.), литераторы (Евфимий и Георгий Святогорцы и др.), а также и великий домestik Запада, о котором читается: ყოველთა ნათესავთა ჩუენთა მასპინძლისა ქართველთა გრიგოლ სევესტოსისა ბაკურიანის ძისა და ყოვლისა დასავლისა დიდისა დემესტიკოსისა მართლმადიდებელისა საუკუნომცა...¹ («Память» гостепримца всех наших грузинских племен Григория, сына Бакуриана, севаста и великого доместика всего Запада, православного, вечная»...

Надо заметить, что определение «православный» имеет почти каждое упоминаемое лицо; напр., о Баграте IV-ом сказано: ბაგრატ აფხაზთა, ქართველთა მართლმადიდებელისა მეფისა საუკუნომცა ა(რს)... «Баграта, православного царя абхазов и грузин, вечная»... О царице Русудан: დისა მათისა რუსუდან მართლმადიდებელისა, ყოვლისა აღმოსავლეთისა შტკიცედ მპყრობელისა საუკუნომცა... «Сестры его² православной Русудан, твердо держащей весь Восток, вечная»...

11

Итак, можно ли допустить, чтобы великий домestik Запада Византийской империи, основавший недалеко от своей Филиппопольской усадьбы Петриционский монастырь специально для грузин, не различал языка от религии, а национальности от вероисповедания? Тот самый домestik, который не раз рекомендует себя грузинном, торжественно заявляет о своем происхождении из блистательнейшего грузинского рода, гордящийся этим происхождением, жертвующий своему монастырю только греческие и грузинские литургические и литературные книги, не оставляющий без своего внимания и Афоноверский монастырь, передающий, в смутное время нашествия тюркских полчищ, грузинскому царю Георгию находившуюся в пределах Византийской империи Карскую крепость и прилегающие территории и оказывающий всем грузинам радушный прием и гостеприимство?

После того, как доказано, что в греческом тексте устава допущена замена слова «остиган» «танутер»-ом, можно ли принять на веру показание греческого текста, будто существовала и армянская версия устава, и будто основатель монастыря подписал устав по-армянски?

От внимания фальсификатора ускользнули, к счастью для истории

¹ სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVI სს.). ტექსტების პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებლები ქრ. შარაშვილისა. თბილისი 1961, стр. 21.

² В оригинале «их» (მათისა); подразумевается ц. Георгий-Лаша.

монастыря, места устава, которые явно противоречат предпринятой им попытке представить «Григория Пакуриана» армянином.

Вставки, переправки, выемки отдельных мест и сокращения — довольно обычное явление в древних рукописях и нет ничего удивительного в том, что такой операции подвергся и греческий текст устава Петрицонского (Бачковского) монастыря, несмотря на предостережение, специально внесенное в устав его основателем Григорием Бакурианис-дзе (статья 33-я).

Поэтому неудивительно, что греческий текст устава Петрицонского монастыря породил столько недоразумений и разпоречивых толкований, споров.

Но спрашивается: ужели у ученых, занимающихся текстологическими вопросами беспристрастно, *sine ira et studio*, нет в руках прямых доказательств того, к какой нации принадлежал основатель Петрицонского (Петрицкого) монастыря? Что говорит об этом письменный документ, созданный самим ктитором монастыря? А вот что: этот устав «написан и утвержден по моему повелению, Григория, волей божьей севаста и великого domestika всего Запада, сына блаженного эристава эриставов Бакуриана, происходящего из Востока и грузина».

То же самое говорится и в греческом тексте: «Построил я, благоволением бога севаст и великий domestik всего Запада, родной сын блаженного Бакуриана, выдающегося архонта архонтов, имеющий происхождение с Востока, из светлейшего грузинского рода».

12

Нельзя не отметить странный вывод, к которому пришел в вопросе об аутентичности греческого текста его издатель по хиосской рукописи С. Г. Каухчишвили, который заверяет, что, хотя армян и не было в Петрицонском монастыре с самого начала, но будто через 20--30 лет после его основания туда были допущены православные армяне, что повлекло за собой необходимость написания устава и по-армянски. «Таким образом, — заключает он, — перед нами имеется вариант греческой редакции, который в сравнении с первым оригиналом претерпел изменения. Здесь мы имеем дело не со злоумышленным искажением текста, а имеем дело с пополнением текста, вызванным новой необходимостью (пострижением в монахи православных армян в Петрицонском монастыре)»¹. Нет, такое предположение лишено всякого основания. Как выяснено выше, поправка в шестой статье устава сделана намеренно и с учетом, что она сойдет, поскольку слово «танутер» действительно употреблялось в юго-западных провинциях Грузии, но не с тем значением, какое требуется для приведенного места 6-ой статьи. Поэтому ясно, что и вставка в заключительной главе слов, упоминающих армянский список устава и армянскую подпись основателя монастыря, выглядит настоящей фальсификацией.

¹ Georgica, V, 275.

В заключение, я должен отметить, что объективное изучение текста обеих редакций устава говорит за то, что он был составлен на двух языках — греческом и грузинском — из которых грузинский текст сохранил первоначальный вид, а в греческий внесены поправки и вставки, которые породили досужие догадки Н. Марра и других исследователей о национальной принадлежности крупного государственного деятеля Византии Григория Бакурианис-дзе. Нет никакого сомнения, что основатель грузинского монастыря в Болгарии в XI в. был грузин по происхождению. Поэтому безукоризненно верно в этом отношении заявление самого Григория, равно как и свидетельство армянского хронографа Матфея Эдесского. Утверждать, что Григорий, сын Бакуриана — армянин, это значит напрасно терять время и вводить в заблуждение доверчивого читателя, что достойно великого сожаления.

13

Остается сказать несколько слов о подписи Григория Бакурианис-дзе. Подпись основателя Петрицонского монастыря, сохранившаяся в грузинской редакции устава, писана кинноварью, как это принято было в таких случаях в самой Византии, а слова отделены друг от друга двоеточиями. В русском переводе она гласит: «Все это вышесказанное т в е р д о волей бога». За этими словами нет ни имени ктитора, ни его отчества, ни его титулатуры, поскольку все это подразумевается предшествующим текстом, где сказано: «все эти типики (т. е. один грузинский и два греческих) подписаны моею, вышеназванного Григория, рукой».

Только надо иметь в виду, что это не есть подпись самого Григория, а копия, сделанная писцом, добросовестно и верно списавшим утверждение документа с подлинника приблизительно спустя полтора столетия после подписания его ктиторм в декабре 1083 года.

Что же касается подписи Григория под греческим текстом, то она сохранилась, к великому сожалению, только в новогреческом переводе, изданном Г. Мусеосом в 1888 году. Поэтому L. Petit, издавший первоначальный греческий текст по бухарестской копии 18-го века, вынужден был напечатать подпись Григория по изданию Г. Мусеоса, вставив ее в скобки. Из этого же источника перепечатал подпись Григория и С. Г. Каухчишвили, издавшей в 1963 г. греческий текст по хносской рукописи и тоже вставивший ее в скобки. Подпись гласит: *Γρηγόριος Πακουριάνος, σεβαστὸς καὶ μέγας δομέστικος τῆς Δύσεως, τὸ παρὸν τυπικὸν τῆς ἱερᾶς μου μονῆς τῆς ὑπεραγίας θεοτόχου τῆς Πητριζωνιτίσσης οἰκειᾶ χειρὶ ὑπέγραφα* («Я Григорий Пакуриан, севаст и великий domestik Запада, собственной рукой подписал этот типик святого моего монастыря пресвятой Богородицы Петрицонской.»)

Этот текст подписи, не совпадая по содержанию с соответствующим текстом подписи под грузинской редакцией устава, возбуждает большие сомнения в отношении правильности перевода подписи, выполненной будто бы «армянскими буквами». Во-первых, где необходимые здесь слова, что ктитор «утверждает» устав своего монастыря? Во-вторых, неу-

жели Григорий, называющий себя в начале же устава родным сыном Пакуриана (γρηγορίου υἱοῦ τοῦ Πακουριάνου), а Пакуриана — своим отцом в других местах (21,11; 31,2), забыл свои родственные отношения к отцу, чтобы точно отметить, что он не Григорий Пакурнан, а Григорий сын Пакуриана? Поэтому приходится заключить, что дошедшая до нас подпись Григория под греческим текстом есть не что иное, как «свободно» осмысленный перевод непонятной кописту 13-го века несомненно грузинской формулы утверждения, стоявшей в конце документа, притом «перевод», дошедший до нас в копии XVIII века.

**ТІПІК
ПЕТРИЦОНСКОГО ГРУЗИНСКОГО
МОНАСТЫРЯ**

Перевод текста
грузинской редакции

[НОМЕРА ОГЛАВЛЕНИИ]

1. Слава Спасителю, единому богу нашему,— Отцу безначальному и Сыну его едиnorodному и животворящему всесвятому его Духу,— дающему слово евангелистам силой великой¹.

2. Начнем ныне писать божественное сие соборное определение и каноническую заповедь для единоподушных монахов, находящихся в грузинском Петрицонском монастыре, построенном во имя пресвятой царицы нашей Богородицы, каковое написано и утверждено по моему повелению, Григория, волей божьей севаста и великого domestика всего Запада, сына блаженного мтавара эриставов Бакурнана, происходящего из Востока и грузина, который и являюсь стронтелем упомянутого выше новостроенного монастыря с находящейся в нем гробницей — усыпальницей моей, [монастыря], нареченного именем пресвятой Богородицы Марии и его прославленного и прекрасно сложенного святого храма и истинного шатра славы божьей, воздвигнутого в нем для вспомоществования, моления и искупления меня, проданного за грехи, и родного брата моего блаженного магистра Аббаса.

3. Так как у меня имелись любовь и братство духовное с честным монастырем Панагия, находящимся внутри богохраимого города Константинополя, этого Нового Рима, и мне очень нравились и казались подходящими их чин и устав монашеский и соборный и образ жизни, какой был у них, то я пожелал, чтобы подобным же образом, тем же чином и уставом были утверждены и этот мой монастырь и церковь со всем церковным установлением и чтобы так же поступали и настоятель моего монастыря, и священники, и все другие братья, как и [монахи] выше упомянутого монастыря Панагия, согласно со всеми их правилами, изложение которых мы собираемся дать вслед за этим.

4. Ежели они, по природе бывшие когда-то горожанами, привыкшими к хорошей жизни и воспитанными в пеге, [находясь] в таком большом и многолюдном городе, довольны подобным чином, положенным им их ктитором, и безошибочно придерживаются данного им для соблюдения положенного им чина, то как же не взять на себя больше и не соблюсти правил их заповеди, отцы и братья, и нам, находящимся в этом монастыре, [тем более], что, мы грузины — народ доблестный, воспитанный по-воински и, будучи мирянами, всегда привыкали к тяжелой жизни, а вступив ныне в монашество, должны находиться вне города, далеко от селений и сельчан, в такой прекрасной пустыни, полной всем добром, т. е. многочисленными и пресными реками и источниками со множеством

¹ Б у к в.: многой.

желательных рыб в них, с разнообразными плодами, фруктами, виноградниками, разными овощами и всем другим, необходимым монахам?

5. А ежели случится что-нибудь такое,—чего я не желаю,—[напр.], если кому-либо угодно будет вести жизнь более широкую и более богатую, чем это установлено нами по чину честного монастыря Панагия, и им хотелось бы большего покоя, пусть уйдут с миром¹ [туда], где они нашли бы вождение своего сердца, ибо и те блаженные не проповедывали жить стесненно, а только итти по среднему пути.

6. Вот они правила из книги монашеского устава, выбранные и переведенные² нами с устава вышеупомянутого честного монастыря Панагия и то немного, что мы добавили и вписали туда, эти

НОМЕРА ОГЛАВЛЕНИИ.

помещенные в начале, покажут каждое из этих правил в отдельности. Мы учинили это так, чтобы каждый, интересующийся каким-либо вопросом, мог своевременно [и] легко найти искомое им.

7. Глава 1. Каким образом и на какие средства построен сей честный монастырь грузин.

8. Глава 2. Что или какого вида пожертвования и земли даны сей святой церкви из мних приобретений и [приобретений] брата моего Аббаса, движимые, недвижимые и самодвижущиеся.

9. Глава 3. Об освобождении нашего монастыря от всех царских и патриарших податей и сборов с доходов.

10. Глава 4. О единстве и совместной жизни братьев собора, о воздержании их от келлиотства, от стремления [приобретать] что-либо в собственность для себя или от приготовления пищи в своей келье.

11. Глава 5. О настоятеле монастыря, как нужно выбирать [его] и утверждать, и как нужно после [смерти] одного ставить другого на ту же монастырскую должность.

12. Глава 6. О количестве и числе монахов, определенном нами, чтобы оно не уменьшалось, а также чтобы не требовалось от них чего-либо в качестве платы за хлеб или подарка и сколько из них должны быть поставлены в качестве служителей и должностных лиц, и каким образом.

13. Глава 7. О священниках, совершающих литургию; как нужно выбирать и назначать их, или сколько дней в седмицу следует им слушать обедню за господ³.

14. Глава 8. О подаче [пищи и питья] на трапезу и о молчаливом и спокойном служении служащих.

15. Глава 9. Об облачениях или стоимости одежды; как и в какое время следует раздавать, чтобы настоятель раздавал их братьям.

16. Глава 10. О соблюдении в чистоте всех трех постов и о ежедневной заботе давать милостыню нищим.

17. Глава 11. О празднике нашей святой церкви и о других господских праздниках и [праздниках] выдающихся святых, чтобы они праздновались блестяще.

¹ Б у к в.: с добром.

² В смысле: выборочно переведенные.

³ სსტეოდ, т. е. за семью Бакурианис-дзе.

18. Глава 12. Об украшении и освещении святой церкви нашей свечами и лампадами; о том, как нужно [это] делать; о ревностной молитве, которая должна совершаться усердно и с благоговением.

19. Глава 13. [О том], что следует, чтобы братья ежедневно исповодовали настоятелю все вожделения и деяния и всякую вину, какая бы ни случилась с ними.

20. Глава 14. О рукоделии и труде; о том, что следует всегда словословить¹ во время работы.

21. Глава 15. О том, чтобы братья не выходили из монастыря и не ходили вне его без позволения настоятеля; и о тех, которые, подобно лицемерам, будут молиться среди собора с показной целью.

22. Глава 16. Об управителях монастыря, каковыми являются эконо-мы и абрамды.

23. Глава 17. Заповедь о том, чтобы избегать евнухов, т. е. холощепных, и других, юных по возрасту.

24. Глава 18. О вольности монастыря и о [его] свободном существовании от [притязаний] всех моих родственников, дальних и близких, и других каких-бы то ни было, чтобы никто не был причастен [к нему] в каком-либо отношении.

25. Глава 19. [О том], что, если настоятель или кто-либо другой из управителей нарушит свой обет и украдет что-либо, принадлежащее монастырю или церкви, то да будет исторгнут таковой.

26. Глава 20. О тех, которые жертвуют монастырю потребное для отправления службы своим усопшим; учение о том, от кого следует принимать таковое.

27. Глава 21. Заповедь к братьям, как следует поминать меня и моих усопших, как устраивать агапы, раздавать деньги и давать милостыню нищим в день нашей памяти.

28. Глава 22. Об усопших настоятелях и братьях монастыря; как нужно поминать их святой литургией и молитвами.

29. Глава 23. [О том], чтобы женщина не вступала в наш монастырь, а также, чтобы в его пределах никогда не строили женского монастыря.

30. Глава 24. О том, чтобы в наш монастырь не назначался греческий иерей и монах, и какова причина сего.

31. Глава 25. О родственниках и служащих наших грузинах, прибывающих сюда для [получения] монашеской схимы; как следует настоятелям и другим братьям принимать их, или же как им [самим] надо вести себя и служить вместе с соборянами.

32. Глава 26. О том, чтобы эконо-мы и другие служащие отчитывались перед настоятелем, а настоятель — перед братьями.

33. Глава 27. О поминовении вообще всех усопших братьев, чтобы усопшие души непрерывно поминались в молитвах и на литургии.

34. Глава 28. О монастырской больнице; о том, как следует, обслуживая их [больных], холить и предоставлять отдых.

35. Глава 29. О том, для чего построены мной ксенодохи, т. е. странноприимницы: Стенимахская, Мармарская и Прилонгская и какой распорядок даи им.

36. Глава 30. О назначенном мной первом настоятеле Григории

¹ Б у к в.: произносить псалмы.

Ванском; как следует после его преставления поминать его и в какой день.

37. Глава 31. О юных диаконах, где им быть или как выучиться и уж после вступить в монастырь; о священнике, который будет в Святониколаевке.

38. Глава 32. О том, чтобы настоятель не давал в сакаргав кому-либо из братьев или кому-либо другому [монастырского имения], чтобы он [настоятель] не был вправе [ни дарить], ни продавать что-либо из церковных владений.

39. Глава 33. О бережном хранении сей книги-устава, т. е. [дарственной] грамоты типика, и как следует ее зачитывать.

40. Благословен Христос бог наш всегда, ныне и присно и во веки веков. Аминь.

41. [Глава 34. О пожертвованиях, данных церкви и утвержденных за ней].

а) [О священных сосудах, об иконах и крестах и о всех честных украшениях, данных, утвержденных и положенных нами в вышесказанной церкви и монастыре нашем, а также о четвероногих и о предметах всякого рода, данных нами святому сему монастырю].

б) Иные [вещи], данные нами честной церкви нашей.

с) Дал я и честные стеклянные сосуды.

д) [О четвероногих, которых мы дали нашему монастырю].

42. [Глава 35. О хрисовулах и других документах, положенных в Царьграде, в Петрицоне и в [церкви] св. Софии.

а) О хрисовулах, хранящихся в Царьграде, в Большой церкви.

б) О хрисовулах, положенных на хранение в нашем монастыре.

с) Памятная записка и аподикс наших хрисовулов и других судебных документов, хранящихся в [церкви] св. Софии.

43. [Глава 36. Об утверждении сего устава].

44. [Глава 37. О двенадцати господских и трех других больших праздниках, как их праздновать].

ГЛАВА I

ВВОДНОЕ СЛОВО О ПОСТРОЕНИИ СЕГО СВЯТОГО МОНАСТЫРЯ

1. Так как действительно следует и [является] правильным, чтобы вообще православные христиане, принявшие крещение во имя Отца и Сына и святого Духа, всегда ожидали кончины, которой подлежат вообще все люди, и заботились о дне своей смерти, надеясь на Воскресение из мертвых, и, помня о страшном и грозном суде [и о] справедливых решениях Христа бога и Спаса нашего и что каждому из нас будет справедливо воздано по делам своим, то все мы обязаны заботиться и пещься о таких [делах] всеми нашими силами, пока еще находимся в этой жизни и всеми нашими силами стараться избавиться от страшных вечных мук и огня геенны, отдать здесь в долг богу, как гласит учение св. Евангелия, доброе искупление за себя, чтобы оно было для бога как бы данной ему самой незначительной причиной, посредством которой мы станем достойными достичь недостижимых благ его человеколюбия, и, таким образом, всегда творить нам добрые дела по мере сил каждого [из нас] и, поступая таким образом, обрести нам для себя [вместо] этой мамы лжи, друзей разумных, благостью принимающих нас в тот век (срв. Лук. 16,9), чтобы, делая все это так успешно, удостоиться нам вместе с ними же божественного наследства, достигши прощения прегрешений от Христа.

2. Посему я, Григорий, вышеупомянутый севаст и великий домашник, многогрешный и недостойный раб Христа, увидел себя с детства моего и до старости тщетным и пустым от всяких благих дел и лишь удостоившимся истинной и православной веры грузин, имеющих [ес] наравне и нераздельно с твердой верой и исповеданием народа истинных греков. Хотя я и имел сначала желание и помышлял еще в бытность [свою] на Востоке, до поселения на Западе, о построении церкви и монастыря для погребения и упокоения грешных монахов костей, но, вследствие множества грехов монахов и перемен дел сего мира, [а также] будучи занят заботами о мирских делах и любовью [к ним], я до сих пор не смог удостоиться привести в исполнение свое намерение.

3. Ныне же, в пору старости моей, не то, чтобы я своей мудростью и знанием или же разумением, но скорее благодаря неисчислимой и неизреченной благодати человеколюбивого бога нашего и милостивому его присмотру за мной, недостойным и совсем неверным его рабом, отрянувшись немного от забот сего мира и вспомнив день моей кончины и предстоящие страх и ужас в воздаяние деяний моих, узрел себя, как я сказал выше, что я пуст и порожен от всех дел, угодных богу. Поэтому я помолился упованию моему и [упованию] всех грешных—[той], к кото-

рой после бога обращаются с молитвой,—спасительнице христиан, мати́че благословенной матери Христа бога нашего, приснодеве Марии, пресвятой Богородице, а вместе с ней наудивно славному великому Предтече и Крестителю Христа, наивысшему среди рожденных от матери—святому Иоанну (ср. Мф. 12, 11; Лук. 7, 28), а также самому блистательному, словно молния, великомученику и главе мучеников Христа, доблестному подвижнику святому Георгию, сделал их своими предводителями в жизни и ходатаями перед Христом богом нашим в день судный, вместе с другими святыми, угоди́ками и любимцами Христа, и всем рвением, понеся большие расходы, построил церкви, в качестве храма пребывания славы, вместе во имя этих трех наудивительных [святых, церкви] красивые и великолепные, по мере сил монахов и [сообразно] с обстоятельством непостоянных и непрочных времен сего мира, в филиппопольской феме, по ту сторону, к югу, в одном весьма недоступном¹ ущелье, в пределах селения, называемого Петрицон, являющегося базиликским,

4. Которое святые и самодержавные цари наши даровали мне, (скрепив) своими святыми достоверными и [досто]поклоняемыми хрисовулами взамен моих верных служеший, связанных с [пролитием] мною крови. Начиная с юности моей вплоть до старости моей я никогда не ленился проливать кровь мою, [кровь] моих родных и многочисленного моего народа, чтобы угодить их царскому величеству с тех пор, как велено было мне служить интересам Греции на Востоке или на Западе.

5. Да, действительно, я служил Греции вплоть до того, чтобы попасть в плен² к язычникам самому мне, а со мной не малому [количеству] моей родни. Не солгу, если скажу, что мало кто из нас умер в своей постели в мирных [условиях], которые не погибали бы посредством меча от рук врагов Греции и честного Древа.

6. Ныне же бог удостоил меня исполнить вожелания моего сердца: закончены эти святые церкви с огражденным монастырем и кельями, [на что] я израсходовал много моих средств. Смеею сказать, что строительство сей святой церкви и моего монастыря велось не на средства, хотя бы самые незначительные, кого-либо другого, или стяжанием откуда-либо, или же безвозмездным [трудом] моих крестьян, [выведенных] насильственно на какую-либо работу или их принуждением, но все сделано исключительно на мои средства и справедливые приобретения.

ГЛАВА 2

О ПОЖЕРТВОВАНИЯХ И ПОДНОШЕНИЯХ И О ЗЕМЛЯХ, ДАНЫХ И ПОЛОЖЕННЫХ В ЭТОЙ ЦЕРКВИ

1. Я, Григорий, волей бога севаст и великий domestik всего Запада, сын блаженной памяти Бакуриана, дал и утвердил святой церкви моей из дарованных мне по хрисовулам имений и моей вотины, которые находились под моей полной властью и по незыблемому праву отчетных хрисовулов:

¹ Букв.: крепком.

² Букв.: в руки.

Сперва, с самого начала, укрепленно¹ селение Петрицон, называемое василикским, [находящееся] в Филиппопольской феме, полностью со всеми его полями.

поле Иваново, где ныне построен монастырь,
 поле Петрицон и
 поле Вачкова,
 поле Добролонг,
 поле Добростан,
 поле Мосина,
 поле Лашкова,
 поле Яворова.

Все эти [поля пожертвованы мной] со всеми своими границами, и межами, со всеми правами и с самого начала принадлежащими им имениями и доходами, согласно обозначению их границ.

2. Также дал я [монастырю], находящееся ниже него² мое большое селение Стенимах с его же двумя построенными мной крепостями и, подобным же образом, с полями, [каковы]:

Липицон

и поле св. Варвары, что рядом с Пренаком, с его исихастирями: св. Николая, св. Ильи, св. Георгия наверху, [с исихастирией] внизу рядом с селением, — таким же образом полностью со всеми обведенными издревле границами и мной проведенными³ межами между ним и второй крепостью Вотина.

3. Дал я также и крепость Вапска с новой крепостью Врис, со всеми другими селениями и полями своими, планинами и со всеми ее границами и имениями, принадлежащими ей с самого начала.

4. Дал я также в Тополицонах преторское⁴ селение, именуемое Желова, со всеми своими обведенными границами и всем имуществом полностью.

5. Дал я той же вышеупомянутой церкви моей в Волеронской феме, в Мосинопольской ванде, мой проастиий Зауци, со всеми его границами и издревле принадлежащими [ему] имениями полностью, а внутри Мосинопольской крепости купленные на мои деньги земли для [постройки] домов и мной же построенные в ней дома, а также дома, купленные на мои средства через моего вассала прононта Вардана в той же Мосинопольской крепости; а вне крепости — монастырь св. Георгия, находящийся у подошвы горы Палик, со всеми своими виноградниками, посевными полями, садами, всеми правами и имуществом.

6. И в той же феме, в Перитеорийской ванде, дал я проастиий мой по названию Мина с прилегающей к нему землей и его посевными полями, как это написано в парадотическом практикоме.

7. Также [дал я] внутри Перитеорийской крепости двор, имевшийся у Аббаса, нашего зятя, брата Ахсартана, со всеми его постройками и имуществом.

8. Все эти [имения], поименно перечисленные выше, я дал выше-

¹ Б у к в.: называемое крепостью

² Б у к в.: зависимо от него [находящееся].

³ Б у к в.: «положенными».

⁴ Б у к в.: «называемое Претором» («Преторнем»).

упомянутому моему грузинскому монастырю Петрицонской Богоматери со всеми, как я сказал выше, своими границами и изначала имеющимися [землями, дающими] пропитание и правами, вместе со всеми своими зевгариями¹, посевами, всеми землями и доходами.

9. Блаженный наш брат магистр Аббас так учинил в своем завещании: «меня похороните там, где брат мой Григорий изволит построить церковь и могилу». А наряду с другими нужными вещами он написал и определил в удел своей души селение Прилонг, [находящееся] в Салоникской феме, что в Степанианской архонтии, которое пожаловано было ему по честному и [досто]поклоняемому достоверному хрисовулу взамен его поместий, оставленных в Антиохии.

10. Он и это определил еще в своем завещании: «если не удастся брату моему построить церковь и монастырь, то это селение пусть будет дано той [церкви], где я буду похоронен».

11. Но поскольку, предводительством бога, построены мной вышеупомянутая эта церковь и монастырь мой, мы сделали согласно его воле и [я] доставил раку его сюда, в монастырь и кладбищенскую церковь мою, и там положили его тело в могилу. И как следовало и подобало большим и многочисленным заботам его обо мне и моей горячей, жгучей любви к нему, так и обслужили его с честью и достоинством, распорядившись обо всем, [идушем] на пользу его души. Я много дал собственноручно для раздачи из моих вещей и денег как прежде, когда я находился в Феодосополе, так и ныне, по моем прибытии на Запад.

12. Ныне же, как я сказал, селение Прилонг, согласно его распоряжению, мы дали монастырю нашему и усыпальнице его [Аббаса], учинив, чтобы совершали за него много молитв и литургий, как вот об этом написано ниже. Мы дали нашему монастырю это селение Прилонг с его древними крепостями и полями, ксенодохиями, со всеми его границами и принадлежащими ему изначала именными и правами.

13. Также написал в своем завещании блаженный брат мой и оставил мне по завещанию из пожалованных ему, также по хрисовулам, земель селение Зравик вместе с Кесарополем, что в феме Серрской, в ванде Завалтонской, с его рыболовным озером и полем, называемым Хлавава, и я стал владельцем и владыкой сего селения и крепости. Но, во-первых, вследствие моей привязанности к нему и горячей любви, а во-вторых, не имея любостяжения к [предметам] сего мира — ибо волей бога, счастьем святых и самодержавных царей, благодаря моим стараниям и бережливости, я не нуждался ни в чем, равно как не зарился ни на что, — я распорядился и дал также оставленные им мне по завещанию названные выше селения и крепость этой же вышеупомянутой церкви и монастырю моему и его [Аббаса] усыпальнице.

14. Названия всех этих поименно перечисленных выше крепостей, селений и поместий, пожертвованных и данных нами святой церкви нашей и грузинскому Петрицонскому монастырю, писаны каждое отдельно в честном и скрепленном хрисовуле², сделанном для этого монастыря.

15. Также предписано было вышеупомянутым блаженным братом

¹ Букв.: ярмами.

² Букв.: в честном хрисовуле крепости (последнее слово в смысле «законного права на владение»).

моим, чтобы я своими руками дал для его души много других нужных вещей из его имущества и ценностей, т. е. из денег, серебряных сосудов, одеяний и всяких других предметов, а также из четвероногих и всякого рода предметов (?), ибо волей бога он был богат и все нужное имел в изобилии.

16. Да и моего не мало ценностей было положено у него на хранение, [из которых] одни даны были ему лично¹ мной, а другие [образовались так]; когда я отправился в качестве правителя на Восток, в Феодосиополь, все доходы с моих владений в те годы, по моему же велению, он получал и хранил, ибо у меня не было никого, которому я мог бы довериться душой более, чем ему, равно как ни у него не было [человека], более доверенного, чем я. А то, что принадлежало мне и находилось у него, все были старые монеты: романаты, мономахаты, дукаты, шестиглавы и михайлаты². Вернувшись с Востока после того, как не стало моего брата, я ничего не нашел ни из моих, ни из его денег, которые он написал отдать для своей души.

17. Все вышеупомянутые именная, названия которых писаны выше каждое отдельно, мы даем [монастырю], полностью со всеми своими нужными вещами: с удельными звгарнями, а также крестьянами, горами и долами, лесами и планинами, пастбищными местами, виноградниками и фруктовыми садами, мельницами и домами, морем и сушей, крепостями и всеми их постройками, со всем их имуществом и доходами внутри и вне, всем движимым, недвижимым и самодвижущимся.

18. Вместе с этим мы пожертвовали и дали [монастырю] много честных икон и господские кресты, полные частей Древа жизни, а также Евангелия грузинские и греческие. Большинство из них украшено драгоценными камнями, жемчугом, эмалью и финифтью, стоявшими крупных средств; [мы пожертвовали также] много разнообразной церковной утвари, каковы: серебряные потиры, диски и кадила, люстры серебряные и [сосуды] стеклянные, блещущие и честные, а также царские одеяния честные, самого кир Алексия Комнина, присланные мне с его святого тела в то время, когда бог, великой силой своей и с помощью могущественной десницы своей, равно как счастьем святого и самодержавного царя нашего испроверг через нас безбожного и весьма жестокого врага христиан и Греции — народ пещинагов³. Я не в состоянии описать в книге их поражение и истребление, [но] думаю, что после моей кончины долгое время будут вспоминать богом сотворенное тогда чудом.

19. Также дал я [монастырю] и те одежды, которые прислали мне святой царь и могущественный севастократор, брат его царского величества, когда бог милостью своей избавил меня из куманского плена.

20. Мы дали также и другие несшвенные драгоценные одежды, а также другие иконы дощатые, прекрасно писанные золотом и красками, для употребления и украшения церкви, а также светильники медные с цепями и много подсвечников.

21. Колличество и качество всех этих [пожертвований], которые даны нами святой церкви нашей, мы детально вписали вслед за этим в эту книгу, ниже.

¹ Б у к в.: моей рукой.

² Названия монет в грузинском тексте даны в форме единственного числа.

³ т. е. печенегов.

ГЛАВА 3

О ТОМ, ЧТОБЫ НАШ МОНАСТЫРЬ БЫЛ СВОБОДНЫМ ОТ
ВСЯКОГО РОДА НАЛОГОВ И СЛУЖЕНИЙ

1. После всего этого я определил, чтобы святая моя церковь и подвигнические кельи, сия пустынь и монастырь соборный были свободны от всяких служений — царских и правительских, со всеми выше писанными именами, о которых мы написали и дали этому монастырю вместе со всеми ходящими, лежащими и самоходными, чтобы [он] был совсем свободным, вольным, самовладыкой и самовладельцем, не поработаем и не подлежал [взиманию] какого бы то ни было налога: царского и патриаршего, митрополичьего, епископского и мамасакхлисского, всякого.

2. А больше он свободен и иммунен от [повинностей] Филлипопольского митрополита, вплоть до того, что и в ектении не должно поминаться его имя, но чтобы говорили только это: «Помяни, господи, всех прославных епископов» и последующее.

3. Монастырь мой свободен также от [повинностей] всех светских правителей и государей, от мала до велика, как все это утверждено достоверными царскими хрисовулами.

ГЛАВА 4

О ЖИВУЩИХ ВМЕСТЕ БРАТЬЯХ СОБОРА И О ВОЗДЕРЖАНИИ
ИХ ОТ КЕЛЛИОТСТВА

1. Волей бога, согласно установлению первых святых отцов, пожелал и я, негодный и недостойный раб Христа Григорий, устроить монастырь мой и обосновавшихся в нем братьев [так], чтобы все они жили сообща, в единении, как настоятель, так и братья; пусть будут они мудрыми и разумеющими в делах божеских и человеческих, единомышленными и единогласными во всех отношениях в тихой и спокойной жизни.

2. И пусть будет их трапеза общей и совместной; я вовсе не желаю, чтобы готовили хлеб двух видов, или пищу или что-либо другое из продовольствия, или чтобы вино наливали двух видов, ибо не подобает, чтобы там, где имеется общежитие, одни употребляли пищу и питье лучшего качества, чем другие, даже сам настоятель, ибо ему следует иметь большую скромность и порядочность [для того], чтобы таким образом мог держать других под этим установлением.

3. Запрещаю и это — старание брата иметь в свою собственность какой-либо участок земли, или продукты труда, или приобретать четвероное, или хранить что-либо в своих кельях; мы все это удаляем прочь, [равно как стремление] есть и пить тайно или явно, одному или вместе с другим; ибо тот, кто это делает, противится завету и заповеди, которые писали перед богом и людьми не люди, а ангелы в небесах, за что с нас потребуется ответ перед страшным престолом Христа.

4. Также не следует иметь кипяtilьную посуду, делать отвар или готовить яства в стороне, равно как приносить что-либо на общий стол

и там есть, дабы это место не превратилось из честного храма и апостольской трапезы в торжище.

5. Но ежели, по причине немочи или достижения глубокой старости, необходимо будет утешить кого-либо, то [это] полагается, только в незначительной степени.

6. А если кто из мтаваров или живущих в роскоши [людей] прибудет сюда для монашествования и таковые будут требовать предоставить им специально слугу или ученика, то [этого] не допускаем, ибо, если кто допустит и уступит им, то через это возникнут не только неравенство и разделение среди братьев и изменение правил общежития, но последуют даже большой вред и новшество не только для души, но также приобретенным местам, вместо пользы, будет причинен большой ущерб, а находящимся в них будет нанесен вред, вследствие самочинства и любостязания. Ибо, добиваясь для себя особого порядка, они порядок и дела общежития превращают в беспорядок и лицемерие и — скажу и так — [своей] дерзостью годное делают негодным. Таковые еще более обязаны со страхом божьим и мудростью брать на себя [обязанность] служить другим, не хранить никакой пищи и питья в своих кельях, не иметь, явно или тайно, вожделения к еде. Мы запрещаем¹ иметь все это кому бы то ни было.

7. Мы не желаем, чтобы братья имели обособленно, явно или тайно, какую-нибудь нужную вещь, большую или малую, ни получать от других что-либо, ни давать милостыню кому-либо, будь он даже нищий. И пусть никто не будет несведущ, что такие [дела] не похвальны, ибо это — [дело] дьявольское и незаконное, разлагающее канон учения.

8. Ибо тот, кто не имеет права владеть самим собой, как же будет владеть чужими вещами, как своими? А тот, кто оставил все свои вещи, как же будет распоряжаться чужими и давать просителям [чужое], как свое?

9. Ибо тот, кто в один раз отверг и себя и свою волю, сделавшись рабом правды, а затем распорядился бы чем-либо как ему угодно, то что же другое делал бы таковой, как не [то, что] отступал бы от правды, становясь рабом греха?

10. И какую же мзду даст Христос такому [человеку], который, добиваясь подтверждения своей правды, не подчинится правде божьей? Или же: будет ли это делом милостыни или страннолюбия, если кто-нибудь, не [желая] терпеть ни малейшей нужды, требовал бы у настоятеля другой вещи взамен того, что он дал нищему и, занимаясь дурным торгашеством, желал бы [получить] вместо старого новое и вместо негодного годное?

11. Как же не ясно, что ты, поступая так, подвергаешь себя лишению не из-за страннолюбия или [подачи] милостыни нищим, но с целью приобретения товаров и корыстолюбия, когда их нужду принимаешь как бы сердобольно и показываешь внешне, будто [готов] перенести холод и паготу из-за любви к ближнему, чтобы таким образом избежать наказания сознательно?

12. Следует отрешиться от всего [этого] и больше всего следовать наставлениям настоятеля и признавать за закон, заповедь и божеское

¹ Б у к в.: выбрасываем вон.

повеление то, что он велит, и не впадать, как бы легкомысленно, в воровство; нельзя не знать, что страншлюбне и мплогыня, которые исходят от заведующих и управителей церкви, являются общими для всех.

13. Тот, кто не будет придерживаться этих правил, а будет домогаться чего-нибудь большего и, коварно возмущая небесное послушание, не пожелает исправиться и прийти к правде, то таковой, как лишенный сыновних [прав], да будет сочтен чуждым этому братству и пусть удалится и извергнется из сего божьего обиталища.

ГЛАВА 5

О НАСТОЯТЕЛЕ МОНАСТЫРЯ; КАК НУЖНО ИЗБИРАТЬ И УТВЕРЖДАТЬ, ИЛИ КАК НУЖНО ПОСЛЕ [СМЕРТИ] ПЕРВОГО НАСТОЯТЕЛЯ СТАВИТЬ ДРУГОГО НА ТО ЖЕ СЛУЖЕНИЕ МОНАСТЫРСКОЕ

1. Истинно и справедливо, [если сказать, что] прежде всех подлежащих установленнй следует, чтобы настоятелем братства монастырского был самый лучший¹ и самый порядочный. К этому мы должны стремиться больше всего. Поэтому мы привели в движение все наше помышление и усердие и, расспросив и разузнав друг у друга, мы нашли этот путь, прямой и свободный от всяких смут: пока буду жив я, строитель вышеупомянутого монастыря, настоятелем монастыря пусть будет тот, кого я назначу. Если он будет вести себя порядочно и правдиво, согласно установленной сей заповеди, то пусть пребывает он в сане настоятеля до дня своей кончины.

2. А который должен быть поставлен, согласно [требованию] времени, следующим настоятелем, того изберет тот же первый ко времени своей смерти, [изберет] того, который должен стать вторым настоятелем, настоятелем братии, но только пусть он это делает не по причине родства или дружбы, а по свидетельству и подтверждению всей братии. А [избрать следует такого], который в то время был бы умелым, самым лучшим², больше всех разумеющим и нелицеприятным.

3. А тот, который должен стать настоятелем братии, так должен относиться к вручаемой ему власти настоятеля, чтобы он не по своей воле стремился к этому званию, но чтобы, как я сказал выше, ожидал избрания и влечения выше стоящего [лица]. Я хочу, чтобы так поступали все, в особенности, чтобы в таких случаях поступали [именно] так, но не помню воли и согласия умирающего настоятеля.

4. А только после ухода из этого мира первого настоятеля второй будет иметь право управлять, совещаясь с подвижниками и должностными лицами монастыря, а [также] с теми, кои будут душеприказчиками преставившегося.

5. Скажу также и это: если смерть избранного и назначенного мной настоятеля случится как-нибудь так, что он преставится внезапно, не будучи в состоянии распорядиться так, [как сказано], и поставить кого-нибудь настоятелем паствы, тогда уже пусть будет назначен настояте-

¹ Бук в.: отборный.

² Бук в.: самым отборным.

лем один из братьев по выбору и исследованию лучших [инок], подвижников, знающих братьев и душеприказчиков. А это также [должно быть сделано], согласно раньше установленному мной [порядку], о котором мы сказали, касаясь нового назначения настоятеля. Новоназначенный же пусть будет пребывать [в своей должности] таким же образом, будто он был избран и поставлен умершим.

6. Мы так определяем [порядок] назначения настоятеля и как ему следует вести себя: первый настоятель, умирая, т. е. отходя к господу, соберет, пока он еще в этой жизни, всех братьев вместе и представит того, кому после него надлежит быть настоятелем, и возвестит ему соблюдать все правила устава, установленные нами выше, чтобы он руководствовался ими и не имел права самому решать что-либо.

7. А затем, на третий день после погребения умершего, новому настоятелю следует поступить так: должны совершить почное бдение и панихиду, а в полдень, совершив божественное таинство, [его] поставят перед святым алтарем и вся братия чинно, каждый [из них по порядку] преклоняет ему колена и лобзает и только после, вслед за сим, будут приглашены господом к трапезе радостные. Трапеза должна быть обильной и будут благодарить бога.

8. Поэтому заклинаю и это же говорю первому настоятелю и его преемникам, чтобы он успешно и правильно пас духовную паству и справедливо относился к братьям во Христе Инсусе, госпде нашем, нелицеприятном, судящем сердце и почки и рассекающем паче всякого обоюдоострого меча, пропикающем до разделения духа и составов, проходящем сквозь и воздающем каждому по делам (Откр. 2, 23; Евр. 4, 12). И чтобы он [настоятель] ничего не помышлял недостойно и во вред святой пастве братства, для которой он ничуть не трудился и не терпел бедствия, ни приобретал он ее своим трудом (Срв. II Фесал. 3, 8), как следует это сказать, поучая подобно великому апостолу Павлу: кто не трудится, тот пусть и не ест (II Фесал. 3, 10). Поэтому, что бы он ни делал, пусть делает так, как перед очами Сына божия, на виду у него.

9. А вместе с ним пусть все так же выполняют правила и устав свой праведно и беспорочно, ибо им хватит и той благодати [которая состоит в том], что они, не потрудившись, наслаждаются плодами чужого труда и пота [пользуются тем], что другие собирали с большим рвением, трудясь много и кропотливо, о чем известно только тем, которые знают [это] по опыту. Поэтому, став отрадными потребителями всего этого без труда и лишений, им надлежит всегда благодарить бога должным образом и поминать добрым словом нас, как виновника оказанных им таких благодеяний.

10. И как же не справедливо, чтобы всякий, кто праведно поступает во всем в течение своей жизни и ни малейшим образом не потрудился найти такое отборное и плодородное место, должен благодарить Спасителя и бога нашего! Это мы взяли на себя такую заботу и, исходя вдоль и поперек,¹ обзоряя и исследуя все места наших владений и подыскивая место отдыха для обоснования братии, мы нигде не нашли лучшего и болес подходящего.

11. И столько наших стараний об этом деле привело нас к этому множеству благ, так собранному вместе, каковым является это обита-

¹ Б у к в.: ходя вверх и вниз.

лице, во-первых, замечательное во всех отношениях, место успокоения, полное радости и сладости; [во-вторых] и не только это; оно имеет все нужное обильно и безвредно, в нем слито друг с другом все нужное для души и тела.

12. Поэтому я могу сказать, что оно подобно, по мере сил, божьему раю и месту наслаждения первого человека, ибо обитающие в нем полагают всеми средствами наслаждения обильно, без утруждения и заботы. [Это станет ясным], в особенности, если кто присмотрится к красоте церкви, добротности ее украшений и облачений, благоуханию в ней, полному благодати духа, к сладкозвучному пению псалмов, к душеполезному порядку, к указанию господского пути в царствие [небесное] и ко всему другому, разукрашенному благодатью бога.

13. Ныне же, раз все это [устроено] так, без недостатков, и, находя все блага без труда, как не жить беспечно и радостно каждому, удостоившемуся обитать здесь и простым желанием направлять корабль свой без волнений в эту спокойную погоду, ¹ подобно пророку, созерцавшему престол божий (Срв. Ис. 6, 1—10), подвизаясь по-апостольски, как говорит дивный Иов: «будет осмеивать толпы городов и пренебрегать голосом сборщиков податей»? (Иов 39, 7).

14. Но прежде всего и превыше всего настоятелю надлежит исправиться во всем, дабы он стал хорошим примером для всех. В особенности [нужно], чтобы он ничего не приобретал в свою собственность, ибо все ему принадлежит, и чтобы он имел для молитвы свободное время, в наставлениях и поучениях был бдителен, в заботливости к братии — стремителен; такое управление он должен считать самым почетным и наивысшим, как говорит божественный апостол: он должен следовать правде направо и налево, величать или ругать, хвалить или порицать, как соблазнитель, но истинных (II Кор. 6, 7—8) и посредством всяких других подобных заповедей будет пасти и вести за собой вверенную ему паству для достижения ожидаемого блаженства. Пусть показывает он всем, малым и большим, великодушие, кротость и благость и терпит из-за любви к Христу малодушных и нерадивых. Следует сказать, что надо оказать великодушие даже ропшущим, терпеть которых труднее и тяжче всего. Но те, которые будут согласны [терпеть] их, получат большое вознаграждение от бога, ибо они подобны будут богу.

15. После всего этого заповедую еще и то, чтобы не было в моем монастыре настоятеля, который имел бы много ростовщиков. Запрещаю и это: чтобы настоятель не назначал кого-либо из своих в качестве подручного или служителя в монастыре или вне [его], в селениях или протаях.

ГЛАВА 6

О ЧИСЛЕ МОНАХОВ, УСТАНОВЛЕННОМ НАМИ, ЧТОБЫ ИХ НЕ СТАЛО МЕНЬШЕ; О НАЗНАЧЕНИИ [НЕКОТОРЫХ] ИЗ НИХ УПРАВИТЕЛЯМИ

1. Нужно определить и число братьев подобно тому, как благодетель бог наш вначале установил прежде всего появление людей на земле

¹ Букв.: воздух.

и из ничего привел их к существованию [так] чинно и размеренно, как никто [и] не думал.

2. Ныне же хочу и я, чтобы число вместе живущих братьев было до пятидесяти, кроме настоятеля. Но пусть будут они из святых подвижников и украшены добродетелями по благодати бога. Не хочу, чтобы число пятьдесят — без настоятеля — уменьшалось.

3. Заклинаю господом и вместе с тем устанавливаю закон, не снижать их числа полсотни. Но если случится уменьшение этого числа вследствие смерти кого-нибудь или по какой-либо другой причине, пусть снова прибавляется и восполняется число пятьдесят, чтобы не уменьшались славословие божье и молитвы, и чтобы и служение легко совершалось, чинно и без сокращения.

А из этого числа пятидесяти одного:

4. Один пусть будет настоятелем и пастырем монастыря и братьев, наилучший¹ и совершенный во всех духовных познаниях и подвижничестве.

5. Двое пусть будут экономами над селениями: один — над теми, которые находятся в окрестностях Филиппополя, а другой — над теми, что [в окрестностях] Мосинополя и другими нижними селениями.

6. Один пусть будет деканом, святой подвижничеством и знающий все чины церкви, чтобы он все исполнял по правилам синаксария.

7. Священников, совершающих литургию, будет шесть.

8. А архиереев — два, которые будут служить в алтаре и [выполнять] все другое, что будет велено им.

9. А другие два — иподиаконы, в качестве чтецов и канонархов.

10. А один, надежный и богобоязненный, пусть будет пазначен сквофилаксом и дохнаром церкви, хранителем украшений, святынь, вещей и денег. [каковые], откуда бы они не поступали, он должен принимать под расписку и выдавать под расписку.

11. А один пусть будет свечником-канделаптом, который по велению декана держал бы фимиами церкви, елей, свечи, вино [для св. таинства] и муку [для просфоры] и со страхом божьим расходовал бы их, как положено. А в великие праздники, когда церковная служба умножается, настоятель пусть дает [свечнику] в помощники и других братьев.

12. А один пусть будет келарем, т. е. остиганом, согласно правилам монастыря, бесхитростный и верный, который, ведая хлебом, молочными продуктами, [овощными] для похлёбки, маслом [растительным], медом и всеми другими [видами] съестных припасов, сам должен выдавать [их] со страхом божьим.

13. А один будет вишочерпием-важенаром, боящимся бога в своем служении.

14. А один будет трапезничим.

15. Один — гостинщиком.

16. Двое — заведующими богадельней,² смотрителями и ухаживающими за стариками и больными.

17. А один, наилучший и из богобоязненных, пусть будет епитиритом, смотрителем над братией. Обходя монастырь, он поучает и торопит

¹ Букв.: отборный.

² Точнее: занятые немощными.

итти в церковь тех братьев, которые не пришли в церковь во время утренней службы до речитатива «Установленных», чтобы они не ленлись. Он выполняет [и] другие дела,¹ возложенные на него настоятелем.

18. А один пусть будет хлебником.

19. А один — поваром.

20. А один — привратником.

21. А другие пусть будут певцами, хоровыми и псаломщиками.

22. И все они пусть будут единокорными и единомышленными, [поступая] по воле и под страхом бога, любя друг друга, подчиняясь своему настоятелю и слушаясь его, обогащая² и принося пользу монастырю.

И пусть никто из них не [смеет] противиться настоятелю или не слушаться его приказаний, что бы он ни говорил им для пользы церкви, касается ли это поучения и духовного назидаания или физического³ служения монастырю.

ГЛАВА 7

О СВЯЩЕННИКАХ, СОВЕРШАЮЩИХ ЛИТУРГИЮ; КАК НАДО ИХ ВЫБИРАТЬ И КАК НАДО ИМ СОВЕРШАТЬ ЛИТУРГИЮ

1. Следует, чтобы настоятель и братья выбирали священников путем больших расспросов и пусть тех поставят священнослужителями, которые окажутся святыми, угодными, достойными и в совершенстве [умеющими] совершать божественные таинства со страхом божьим, ибо через них дает нам человеколюбивый бог и Спаситель наш Иисус Христос спасение душ наших.

2. Если же кто-нибудь из них окажется наглым и ошибется в правилах священничества, пусть будет отстранен⁴ таковой от священничества и вместо него поставлен другой, человек достойный, [и введен] в число священников для исполнения божественных таинств; а соратившийся пусть будет определен в исихастирию вне монастыря, чтобы [там], каясь согласно наложенной на него настоятелем епитимии,⁵ удостоился прощения и милости; и только тогда ввести его в разряд тех братьев, кои не являются священниками.

3. Поэтому заклинаю вас, отцы и братья, богом живым и непорочной его матерью никоим образом не допускать совершать недостойно богослужение в моей церкви. Кроме того, не изгоняйте из монастыря кого-нибудь из священников ни по доносу, вследствие зависти, ни по злему умыслу, вследствие какой-либо дьявольской вражды, но узнавайте соращение священника путем истинного расследования и так изгоняйте.

4. Так как священник все необходимое для плоти получает от церкви, подобало бы ему каждодневно в году совершать литургию за господ. Но мы, для большей их пользы, так установили, чтобы во все господские и именитые праздники служили за господ и за тех, коим положено помин

¹ Б у к в.: правила.

² Б у к в.: строя.

³ Б у к в.: телесного.

⁴ Б у к в.: пусть умолкнет.

⁵ Б у к в.: «канона».

в этом нашем уставе. В остальные дни седмицы пусть три раза служат за господ: в среду, пятницу и субботу. В дни, которые назначены нами для нас, пусть служат за нас, а в которые нет, то пусть служат за тех, от кого церковь получила нужное с целью совершения службы и [за кого] велят и определяют настоятель и управители церкви.

5. Воскресный день сам является господским, а остальные дни принадлежат священникам; пусть служат за тех, за кого хотят.

ГЛАВА 8

О ПРИГОТОВЛЕНИИ ТРАПЕЗЫ И О МОЛЧАЛИВОМ И СПОКОЙНОМ СЛУЖЕНИИ СЛУЖИТЕЛЕЙ

1. Также пусть дело трапезы и служителей совершается хорошо, в меру, как [это] мы определили относительно питания, как [это] теперь совершается нами и [как] здесь записано нами нарочито.

Но пока-что мы хотим ясно сказать, прежде всего, об обслуживающих и об обслуживаемых, т. е. о тех, которые садятся за трапезу, и о тех, которые обслуживают стоя, о благочинности и твердости надсмотрщиков и заведующих. Обслуживающие стоя должны ходить тихо, не грохоча ногами, а возлежащие за трапезой должны принимать пищу спокойно, [так], чтобы все было для прославления бога и хорошо приправлено солью благодати.

2. Что касается [вопроса о том], кому быть первым или последним, т. е. сидеть одному выше или ниже другого, то этого не здесь надо искать, а [знать, что] таковое бог устроит особо на том свете. [Это необходимо], чтобы смута и беспорядок не имели места [в монастыре].

3. И пусть не обижают друг друга какими-либо странными затеями, чуждыми монашеским правилам, во вред своим душам, но пусть уважают друг друга по слову апостола: «каждый из вас пусть не ищет только своей пользы, но и [пользы] ближнего» (I Кор. 10, 24) и, таким образом, возвысится кротостью, как велено господом: «унижающий себя возвысится» (Матф. 23, 12).

4. Также во время еды пусть твердо держатся правил чтения книги и прекрасного молчания и слушания; и не только в этом [должны они] показывать твердую порядочность, но во всяком деле и месте, внутри и вне, предаваясь всем своим делам старательно.

5. И пусть не будет изменений [в раздаче] хлеба, вина или других установленных [норм] продуктов питания вследствие пренебрежения или придиричivosti, чтобы это не дало монахам повода изменить эти правила общежития и ввести другой порядок вместо установленного нами, о чем речь выше. Поэтому установленного [рациона] молочных продуктов и сыра в те пять дней седмицы, как это установлено с самого начала, пусть не снижают, ни прекращают совсем, за исключением постов.

6. Также пусть не уменьшают четырех приемов пищи [в день]; пусть будут три блюда [из того], что даровал бог. И пусть дают четыре красовули полностью.

7. Хочу, чтобы в воскресный день на стол подавали более блестяще,

чем в остальные дни, ибо тогда братья совершают всенощное бдение и устают, воспевая Воскресение господне и славословя.¹

8. А также в Пасхальные праздники и в двенадцать [господских] дней Провидения Христова² следует готовить три блюда или даже четыре [из того], что даровал бог. А вечером пусть подадут сыру или что-либо другое, если будет. В те дни наливать по две красовули.

9. Кроме того, если тот или другой настоятель³ по [своему] усмотрению прибавит еще что-либо другое, сочтя необходимым так распорядиться, от нас он имеет позволение поступить так, чтобы унялась печаль тех, которые будут ненасытны.

10. А если поступит в монастырь из имений или от скота, или от каких-нибудь боголюбцев или от родных настоятеля либо братьев, или от их друзей любой предмет для угощения — пища или питье — следует, чтобы все это было сдано келарю, а тот должен расхоловать его на братию согласно установленным здесь правилам. Или даже сам даритель пусть приносит [свой подарок] на общий стол и пусть [там] вместе потребляют. А это для того, чтобы не нарушать соборного устава.

11. Если даритель или кто-нибудь другой придет в гости, или посетит настоятеля или кого-нибудь из братьев, — будет ли [посетитель] свой или чужой, или же кто-нибудь из друзей, следует, чтобы брат, к которому пришел [гость], повел его с собой к общему столу — если гость пришел во время подачи кушанья — и как хочет, пусть там угостит и окажет любовь.

12. Если же будет не время подачи кушанья, или же гость спешит и не [может] ждать, то пусть брат поведет его к келарю и там угостит его по-должному. А то не следует брату брать гостя в свою келью и там оказывать любовь.

13. Если к кому-нибудь в гости придет монах, следует, чтобы дали ему отдохнуть три дня, а на четвертый день снабдить его путевой провизией и отправить в свой путь.

14. Если же его постигнет немощь, нужно задержать его и ухаживать [за ним] до полного выздоровления.

15. А если он умрет в монастыре, то следует похоронить его с молитвами и пением псалмов, как положено, чтобы получить мзду от бога.

ГЛАВА 9

ОБ ОДЕЖДЕ ИЛИ О СТОИМОСТИ ОДЕЖДЫ; КАК СЛЕДУЕТ НАСТОЯТЕЛЮ РАЗДАВАТЬ ЕЕ БРАТИИ, И ОБ ОБУВИ

1. После этого мы позаботились написать о стоимости одежды, об обуви, о покрове тела и о всяких других нужных вещах.

Нам хотелось бы, чтобы это не совершалось по назначению [монахам] руги, хотя бы для этого требовалось много издержек; [а хотелось бы] давать все это каждый год полностью всем, как положено, чтобы у братьев не было повода выходить из монастыря для покупки чего-либо из таких нужных вещей, или шататься в поисках обуви по домам, или

¹ Б у к в.: от псалмопения.

² В груз. тексте: Рождества Христова.

³ Б у к в.: настоятель времени.

упрашивать обувщиков или ходить в другое какое-либо место и, вследствие этих причин, нанести [себе] вред и удалиться от братьев. Но [следует], чтобы [братия] более безошибочно пребывала в служении церкви и ее служители исполняли [свои] обязанности.

2. Если бы возможно было выполнить сказанное нами выше — раздавать одеяния по правилам честного монастыря Панагия, — то не было бы ничего более надлежащего и лучшего, чем это. Но, вследствие перемен и течения сих времен и [их] непостоянства, мы распорядились сделать так, чтобы братья делились на три разряда и получали ругу:

Настоятель монастыря будет получать сорок драхканов.

Священники, совершающие службу, два старшие эконома, дохнар и [должностные лица] из других главенствующих братьев составят **первый разряд**, в количестве пятнадцати душ; каждый из них будет получать двадцать драхканов.

Второй разряд пусть будет также из пятнадцати душ; каждый из них будет получать пятнадцать драхканов.

А третий разряд пусть будет [состоять из] двадцати душ и каждый из них будет получать десять драхканов.

Каждая денежная руга должна быть полновесной.¹

3. Хотя всякого рода монастырские доходы собираются в сентябре месяце, когда бывает апетис,² и следовало бы, чтобы тогда получали братья стоимость своих одеяний, но для того, чтобы братьям не идти за покупками в город, удалиться от монастырского служения и лишаться молитв, мы учинили, чтобы они получали установленную стоимость одеяний в славный день Воскресения Христова, в Великое Воскресение, что есть Пасха, чтобы, когда состоится учрежденное нами при честном монастыре нашем торжище,³ тогда каждый из них занялся своими покупками и купил на торжище, что ему необходимо.

4. Так как [приобретение] их одежд установлено ругой, то следует им разрешить, чтобы они могли распоряжаться своей ругой и старьем, как они хотят.

5. А если, вследствие перемен времен, или же если когда-нибудь настоятель найдет нужным давать братии, вместо руги, одежду, то пусть он руководствуется правилом Панагийцев, приведенным выше, в четвертой главе, [согласно которому] братья не имеют права давать кому-либо старье, а должны возвращать его настоятелю же.

ГЛАВА 10

О СОБЛЮДЕНИИ ТРЕХ СОРОКА[ДНЕВНЫХ] ПОСТОВ СЯТО И О ЕЖЕДНЕВНОЙ РАЗДАЧЕ МИЛОСТЫНИ НИЩИМ

1. В дни трех сорока[дневных] постов следует поститься без вина и масла [растительного], за исключением суббот и воскресений, когда положено [давать] братьям для утешения напитков. [Следует] каждый день раздавать кушанье находящимся у монастырских ворот братьям во

¹ „Стамилон полный“, *σταμίμενον τραχύ*.

² *ἀπαίτησις*.

³ Пашигир (*πανήγυρις*).

Христе, т. е. нищим, ибо они являются причиной нашего спасения и посредниками наших будущих благ.

2. В субботние и воскресные дни Великого поста будет подаваться та же мера съестного, без рыбы, а красовулю давать полностью, в пять же [остальных] дней будут поститься без масла, а во вторник и четверг пусть пьют по одной красовуле.

3. В пост Рождества Христова пусть едят раз в день и то в девять часов. А в [тот] день, когда поется¹ «Бог господь», пусть пьют по две красовули в полдень и по одной вечером. Но в три дня седмицы запрещаем масло.²

4. Таким же образом, в пост св. Апостолов пусть постятся три дня без масла; и пусть все вместе едят раз в день, в семь часов, и пьют по две красовули и по одной красовуле вечером на ужин.

ГЛАВА 11

О ПРАЗДНИКЕ НАШЕЙ ЦЕРКВИ, О ДРУГИХ ГОСПОДСКИХ ПРАЗДНИКАХ И [О ПРАЗДНИКАХ] ИМЕНИТЫХ СВЯТЫХ, ЧТОБЫ ИХ ПРАЗДНОВАЛИ БЛЕСТЯЩЕ

1. Мы установили, чтобы праздник нашей церкви был в день Успения св. Богородицы. Я желаю, чтобы все господские праздники справлялись так благоговейно и блестяще, как подобает великой и прославленной нашей церкви.

2. Также пусть не прекращается поминовение великих мучеников и святых и та же раздача милостыни нищим, что нами установлено для каждого праздника особо. Ее мера особо писана нами в конце этого типика, поименно для каждого праздника.

3. Но больше всего пусть чтится праздник Успения пресвятой Богородицы. Поэтому заклинаю всех, грядущих после нас, чтобы никоим образом не убавляли, но, если им будет возможно, пусть почтут и празднуют больше и более блестяще, нежели это делается теперь, при нас; ибо праздниколюбцы и празднующие получают от бога большие дары, станут обладателями непреходящих благ и достигнут божественной благодати.

4. Пусть также празднуют блестяще и праздники других святых.

ГЛАВА 12

О ТОМ, КАК СЛЕДУЕТ ОСВЕЩАТЬ СВЯТУЮ ЦЕРКОВЬ НАШУ ЛАМПАДАМИ И СВЕЧАМИ, И О МОЛИТВАХ, ЧТОБЫ НИЧЕМ НЕ РАЗВЛЕКАЛИСЬ ВО ВРЕМЯ МОЛИТВЫ

1. Подобает, чтобы ежедневно, днем и ночью, неугасимо горели: три лампы перед иконой святой Богородицы, одна — в большом алтаре, одна — впереди иконостаса перед иконой Распятия, одна — перед

¹ Б у к в.: говорится.

² Б у к в.: устрояем от масла (растительного).

иконой Крестителя, у двери его придела, одна — [перед иконой] св. Георгия, а три лампы — над нашей могилой в усыпальнице.

2. Во все дни года, во время утренней службы,¹ [равно как] полуденной и вечерней, вместе с названными выше лампадами должно гореть по одной свече до окончания службы. А когда кончат службу, свечи должны быть погашены, а лампы пусть горят неугасимо.

3. Также во все дни во время тех трех служб перед [образами] двенадцати Господских праздников пусть горят лампы до окончания службы.

4. А также в именитые Господские праздники пусть будут вожжены все лампы, которые будут висеть в церкви, и пусть наполнят свечами подсвечники, сколько бы их ни было.

5. А в праздник нашей церкви пусть еще больше будет вожжений, а также и в другие Господские праздники. Всякое празднование пусть будет проведено прекрасно пением, псалмопением и благоговениями. На стол пусть будет подано исключительно² полно [из того], что даровал бог.

6. Нужно ли говорить, что славословие бога и служба, как они установлены и учинены, должны совершаться так же непреложно, как выплата дани и священного долга, как исполнение и безошибочное хранение заповедей бога? [Нужно], чтобы друг другу передавали и твердо сохраняли прежде всего правила святого славословия бога по канону и уложению законов, которых придерживаются братья честного монастыря Панагия, во время утрени, обедни, вечерни и повечерия, также и во время установленных дневных часов с их последованиями, в особенности же во время приношения святых таинств.

7. Только пусть не опережают друг друга в псалмопении: до окончания песни ликом одной стороны пусть лик другой стороны не начинает, но [пусть поют], как надлежит по правилам, установленным для них.

8. Здесь да будет известно: преступающий заповеди да подпадет под проклятие отцов, как презревший веления и устрашения бога, ибо [таковой] окажется отчужденным не только от нас, но и от закона и от заповеди бога.

9. Только это мы говорим не о тех, которые заняты каким-либо делом по уважительной причине: ухаживанием за больными или утешением братьев, присмотром гостей, попечением о шших, а предостерегаем нерадивых и удаляем их от лени, как совсем нарушающих закон.

10. Сообразно с этой заповедью, заповедем и монахам, чтобы они во всякое время чинно хранили молчание, в особенности, чтобы во время святой службы никому не было дозволено говорить друг с другом о важном или неважном, или смеяться, даже улыбаться,³ повышать голос как-нибудь непристойно и этим испортить прекрасную мелодию песнопения и спокойное слушание и стать помощниками дьяволов, ибо это ведь — их дело.

11. Пусть также не занимаются чем-либо другим во время службы,

¹ Здесь, а также в других местах, в грузинском тексте стоит слово, которое означает, прежде всего, молитву.

² Б у к в.: блестяще.

³ Б у к в.: вплоть до улыбки.

а занявшись душой и телом божественным служением, пусть должным образом и неподвижно душой и телом возносят богу духовное пение.

12. Но если кто совсем будет пренебрегать этой заповедью, да подложит он канону и да будет осужден по правилам, положенным святыми отцами.

13. Вместе с этим следует в воскресные навечерия совершать всепоющее бдение с молитвами, псалмопением и чтением книг.

ГЛАВА 13

О ТОМ, ЧТО БРАТЬЯМ НУЖНО ЕЖЕГОДНО ИСПОВЕДОВАТЬСЯ ПЕРЕД НАСТОЯТЕЛЕМ В [СВОИХ] ВОЖДЕЛЕНИЯХ И ДЕЯНИЯХ И ВО ВСЕХ ПРЕГРЕШЕНИЯХ, КОТОРЫЕ ОНИ ТВОРИЛИ

1. Весьма следует и подобает настоятелю, чтобы он всегда расспрашивал о помышлениях братьев, но никогда не обижал из тех, которые будут озабочены и стеснены помышлениями: пусть он расспрашивает всегда и, утешая, исправляет [их] от соvrращений и очищает их души от всякого осквернения, духовного и телесного.

2. А братья также обязаны с верой, сокрушенном сердца и искренней душой сообщать ему о всех соvrращениях и ранах своих, а не ходить исповедоваться куда-нибудь в другое место, как чуждым и не сынам отца, и так коварно лукавить в отношении исповеди. Ибо следует, чтобы настоятель знал о помышлениях всех и всякие основания¹ их деяний. Не следует сообщать свои помышления кому-либо другому, кроме как настоятелю только.

3. Также пусть никто из братьев не принимается за какое-либо служение по своему усмотрению, помимо воли и выбора настоятеля, чтобы не навлечь на себя смерти и не дать другим примера непослушания, поскольку настоятель не будет знать его желаний [и] помыслов.

4. Ибо кто выбирает по своему усмотрению, тот не знает, что лучше для него, так как одному так нравится, а другому—этак, и не умеет выбирать лучшее, поскольку тому этот подходит в помощники дела, а этому—кто-нибудь другой. Во всем этом требуется мудрость и настоятельское суждение, так как он умеет все решать хорошо.

5. Когда какие-нибудь из братьев, любя выбирать по своей воле, окажутся непослушными, как же будут называться они свободными сынами духовного отца, так как они сами по своей воле отчуждают себя от отцовского обиталища, являясь лжецами в своих обещаниях, [данных] богу. Ибо «кто неверен в малом, тот и в больших заповедях ошибается и не верен» (Лук. 16, 10). О нем можно сказать в свое время слово апостола: «если неверующий будет разводиться, пусть разводится» (1 Кор. 7, 15), подобно притче о смоковнице: «почему она, будучи бесплодной, и место занимает зря?» (Лук. 13, 7).

6. Ибо нет ничего хуже, чем если кто не слушается своего старшего и говорит непристойное против него. Таковой пусть будет исторгнут из среды братьев, чтобы он для своих ближних не стал дурным примером и

¹ Б у к в.: всякую крепость.

учителем непослушания, поскольку он никогда не будет делать по воле настоятеля, а будет поступать только по своей воле.

7. А если настоятель не священник, а простой монах и не сведущий в номоканоне, то, поскольку связывание и разрешение зависят¹ от священника, следует, чтобы настоятель выбрал лучшего из священников, подвижника и сведущего в номоканоне, и пусть его назначит духовным учителем всех братьев, чтобы вместо настоятеля ему сообщали и исповедовали все свои прегрешения и помышления.

ГЛАВА 14

О РУКОДЕЛИИ И ТРУДЕ И [О ТОМ], ЧТО НАДО СЛAVOCЛОВИТЬ² ВО ВРЕМЯ РАБОТЫ

1. А те, которые будут трудиться физически, обязаны славословить не переставая, но чтобы они, занимаясь ручной работой, всегда сопровождали ее молитвой устами, ибо то есть финнам, тайно пожертвованный богу, согласно слову Василия Великого, и призывающий ангелов к помощи.

2. Ибо в царском доме имеется много посуды, некоторые из золота и серебра, а некоторые из глины (II Тим. 2, 20). Поэтому настоятелю требуется много мудрости, чтобы указать им путь истины, ибо нам предстоит войти в царствие небесное многообразными путями. Один имеет успех с этой добродетелью, другой — с другою, а третий — со всеми.

3. Старшему надлежит гневаться над одними, налагать епитимию на других, а третьим рассекать язву мечом обличения. И все [это] нужно делать в меру и в подходящее время.

4. Некоторых надо ставить на дело и физический труд,³ [именно тех], которые не стойки умом и жестоки, чтобы они, волей или неволей, приблизились к богу посредством труда, ибо трудолюбивая душа близка к богу и рано получает исцеление.

ГЛАВА 15

О ТОМ, ЧТОБЫ БРАТЬЯ НЕ ВЫХОДИЛИ ИЗ МОНАСТЫРЯ БЕЗ РАЗРЕШЕНИЯ СТАРШЕГО

1. Настоятель не должен допускать, чтобы те из братьев, которые неустойчивы, выходили по своей воле и бродили [там], где бы им хотелось по легкомыслию; безрассудно предающихся таким обычаям следует остановить согласно велениям святых и канонам, положенным богом.

2. Но не только в этом надо проучить их, но во всех других делах непокорства и непослушания, чтобы они вели себя прилично и правдиво по монашеским правилам.

3. Все пастыри собора обязаны не переступать этой грани, положен-

¹ Б у к в.: находятся в руках.

² Б у к в.: петь псалмы.

³ Б у к в.: на телесный труд.

ной для них, но чтобы они, [руководствуясь] этими правилами, пасли иверенную им духовную паству, т. е. налагали покаяние на согрешивших, и заботились о них, сочувствуя [им] всем сердцем и всем разумением, как своим сородичам, чтобы не подвергнуться суду бога.

4. Ибо всякое веление пастыря — закон непреложный и всему собранию послушников надлежит принимать всякое его повеление, как закон божий, [и] чтобы его считали никак не ниже закона, положенного богом. Не следует судить¹ о его велениях, ни противодействовать или восставать, что является признаком наглости и отсутствия руководства; [это есть] беспорядок, который возмущает и разлагает всякое благо. Проведен суд божий над творящими таковое.

5. Поэтому-то говорю и это и предписываю по воле бога: не хочу, чтобы кто-нибудь другой правил или властвовал над ними; не хочу ни того, чтобы правило повиновения нарушено было когда-либо, ибо не подобает монаху говорить настоятелю слово иное, чем это только: «согрешил я, прости». Те, которые будут так монашествовать и придерживаться этих правил сообща, мир да будет над ними и милость от бога!

6. Если же будет обличен кто-либо из братьев и тот, не пожелав быть под определенным канонам, будет противиться и еще больше горячиться, сочтет обличение старшего бесполезным и не уразумеет, что гнев его [настоятеля, служит] к большему приобретению и пользе для него, будет восставать против пастыря и исцелителя и, невзирая на его обличения, будет восставать против него и враждовать явно или тайно, — чего я не желаю, ибо таковой болеет дьявольской болезнью и ближнему своему дает пить мутное; вследствие чего с телом церкви часто случается разрыв и раскол, — то таковой после того, как подвергся епитимии раз, или два раза, или даже три раза, [но], не исправившись, будет пребывать в своей наглости, пусть будет отсечен, как сгнивший член, и удален из священной паствы.

7. И после этого обязан духовный попечитель, т. е. настоятель, знать, что [ему следует] выказать старание и, согласно апостольскому слову, испытывать всякого со всем долготерпением вовремя и не вовремя (11 Тим. 4, 2), выбирать доброе и удалять от всякого злого дела (Срв. 1 Фес. 5, 21—22) и не оставлять без внимания чьих-либо малых прегрешений, дабы «малая закваска не заквасила всего теста ко злу» (1 Кор. 5, 6).

8. И еще: если кто по своему выбору возьмется за [непомерно] большие подвиги, презрев эти отцами введенные правила, испытанные с самого начала, избранные и данные нам в качестве божественного предания, как истинно безошибочный и средний царский путь, т. е. удаление от самоволия, [то это неприемлемо]. Ибо всякий самоволец всегда заблуждается, неопытен и неустойчив; ведь известно, что послушник бывает испытан словом и делом во всем и непоколебим. Также неприемлемо деяние тех, кои делают что-либо помимо правил.

9. О тех, кои в собрании молятся для видимости, как лицемеры. Если будут какие-нибудь, которые помимо воли живущих вместе [монахов] и без назидания настоятеля в собрании будут показывать пример подвижничества молитвой, чтобы убедить зрителей, что они являются

¹ Букв.: исследовать детально.

лучшими [монахами] и подвижниками среди братьев и, заблудившись, так будут украдены злыми духами, то против них нам нужно бороться по слову апостола: «является мрачным, а хочет казаться светлым». Этого слова достаточно для дачи нам примера, чтобы остерегаться.

Кроме того, поскольку ясно, что мы учились правилам святого и всечестного монастыря Панагия, следует, чтобы те из нас, которые хотят быть совершенными, брали пример с них.

10. Скажу опять: следует выяснять все и давать всякого рода назидания, направлять к добру, возвышать ум от земных забот; все должно совершаться по расследованию и велению настоятеля, ибо его решение и совет являются свойством [приближающим] к богу, подобно тому, как удаление от него является тщетным и напрасным.

11. А это говорю потому, что всегда надо оберегать разум от злых помышлений, ибо от него зависит, направляться-ли к добру, или ко злу. Поэтому [монах] обязан удалиться от зла и стремиться к добру, посредством чего бывает столько плодов святости и правды, как вопиет громкий глас тарсянской трубы — Павла, возвещая, каков «плод духа: любовь, радость, мир, долготерпение, благодать и т. д.» (Гал. 5, 22).

12. А самовольное подвижничество и [дело], совершенное для показа людям, имея всегда своим последствием соблазн и пронзание лжи, посторонним показывают, что следуют тщетной славе; их конец — осуждение. [Это те], которые о себе думают, [что совершают] большие [дела], а это хуже всего, ибо [их поступок] только прельщает зрителей ложным и неистинным подвижничеством, содеянным помимо заповедей отцов, как говорит пророк: «если согнешь выю твою как круг и наденешь вретиче и пепел подстелешь под себя, то и тогда не послушаю тебя, ибо я не такой пост избрал, говорит господь; но раздели алчущим хлеб твой, введи нищих под кров твой, одень нагих и не отвращай глаз твоих от своих домочадцев и тогда буду благоволить к тебе» (Ис. 58, 5—7).

13. Ибо «кто поскольку унижает себя, тот постольку и возвысится» (Матф. 23, 12) и, подобно многим водам морской бездны, тихо превысит в трудах правды, ибо кто постольку направит себя подвижничеством, тот постольку же и возвысится к небу и, подобно высоко летающему орлу, поднимется к высотам неба. Кротость всегда исследует дела самого себя, смотрит только на себя и судит себя. Таково, ведь, законоположение святых отцов наших и причина входа в царствие [небесное], что приводит нас к готовым местам упокоения, которым, по словам Соломона, «будет дана часть не только для семи времен¹ этого мира, но и для восьмого того века (Срв. Еккл. 11, 2).

14. Вместе с этим [надо иметь в виду] господское слово Спасителя, который нас учит, говоря: «научитесь от меня, ибо я кроток и смирен сердцем; возьмите иго мое на себя, ибо [оно] благо и бремя мое легко, и найдете покой душам вашим» (Матф. 11, 29—30).

15. Ибо не только будущие блага дает нам бог, но дарует и в этой жизни и дает успех, если мы будем творить его волю. На нас лежит обязанность приписывать богу всякое добро, дар и наш успех, предаться ему и его вспоминать всегда, «и будет место наше в мире и пребывание

¹ В грузинской редакции стоит слово *ჟამი*, что значит: 1) время, 2) час. Здесь мы даем его первое значение.

в Сионе, ибо там сокрушит господь силы луков, оружие, меч и брань» (Пс. 75. 2—3), «Там есть вера, надежда и любовь» (1 Кор. 13, 13), там страсть к божественной любви и освещение, ибо дивно освещает с вечных гор. (Пс. 75,5).

16. До сих пор писано и установлено нами о съестных припасах трапезы, о правильном [поведении] служащих и вообще о благочинности и твердости всех братьев и об устройстве всего другого.

17. О церковных же правилах, поскольку [они] всем ясны, скажу кратко: следует совершать служение псалмопения всегда усердно, бодрствуя и с любовью, безо всякой лени, днем и ночью, по благодати, дарованной богом Спасителем каждому языку возглашать песнь в самом Христе Иисусе¹ госпoде нашем, кому слава во веки веков. Аминь.

ГЛАВА 16

О ЗАВЕДУЮЩИХ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ЧАСТЬЮ МОНАСТЫРЯ, КОИ СУТЬ ЭКОНОМЫ И ЕПИТРОПЫ

1. После сказанного заповедую также и это и поучаю [под страхом] духовного наказания и предписываю нашим братьям, обосновавшимся в нашей пустыни, чтобы это наше честное обиталище схимников никогда не оставляли без епитропов и экономов, кои суть заведующие и абармады, но чтобы надзирателями и заведующими, внутри и вне, назначали наилучших и испытанных; а после их кончины избирали других, тоже богобоязненных и порядочных боголюбцев, из церковных или из светских, и вместо прежних ставили их заведующими и попечителями монастыря и их самих, [людей] пользующихся большим почетом и способных управлять.

2. Я не хочу, чтобы монастырь оставался когда-либо без настоятеля и заведующих, ибо следует соблюдать не только духовные правила, как это положено нами по закону, но следует также заботиться и о [нуждах] плотских, твердо соблюдая [это] для находящихся в нем служащих, дабы [последние] ни в чем не испытывали недостатка в отношении нужных им предметов.

ГЛАВА 17

ЗАПОВЕДЬ [О ТОМ, ЧТОБЫ] ИЗБЕГАТЬ ЕВНУХОВ И ЮНОШЕЙ-ПОДРОСТКОВ

1. Что касается евнухов, называемых скопцами, и безвозрастных юношей, то пребывание их в монастыре, как дело соблазна, устранено не только нами, но и святыми отцами с самого начала, и мы последовали их решению [и желаем], чтобы [это] так и осталось навеки. Мы никому не подтверждаем [права] допускать кого-либо из них к монахам ни для

¹ Если считать, что $\delta\epsilon\iota$ ($\delta\epsilon\iota\gamma\acute{\alpha}$) стоит вместо $\delta\epsilon\iota\sigma$ ($\delta\epsilon\iota\sigma\tau\acute{\alpha}$), то перевод будет таков: возглашать песнь самому Христу Иисусу госпoду нашему.

прислуживания, ни по какой-либо другой причине, ибо это — бесчинство и безобразие.

2. Скажу еще лучше, подобно святым отцам скитникам: «не вводите сюда юношей-подростков, ибо четыре церкви разорены ими»¹. Поэтому мы не оставляем ни малейшего соблазна тем, которые после нас будут настоятелями, ни позволяем им принимать, по какой бы то ни было причине, таких, благодаря которым может возникнуть предосудительная мысль; [это для того], чтобы не открыть дороги злу.

3. Поэтому, хотя в предыдущем нашем постановлении мы особо разъяснили относительно таких дел, но [дополнительно следует сказать, что], это принято за закон не только нами, как сказали выше, но и в гражданских и светских законах подобным же образом сочтено за благо соблюдать этот закон, как большое и нужное дело. Да будет ведомо, что нам не следует признавать, как пример злодейства, дело, возникшее помимо канонов и отвергнутое канонами.

4. Поэтому-то заповедую, под каноническим осуждением, всем, которые после нас будут настоятелями и управителями, и всей братии и закланною их [именем] самого господа нашего Иисуса Христа и нетленной его матери, никогда не смею по какой угодно причине и [каким угодно] образом, сделать что-либо вопреки подтвержденному нами этому канону и заповеди, данной отцами, дабы, презрев эти господские слова и поправ это наше постановление и страшное каноническое осуждение, им не стать причиной не только гибели своих душ, но также и полного развала и гибели монастыря.

ГЛАВА 18

О ТОМ, ЧТОБЫ МОНАСТЫРЬ БЫЛ СВОБОДЕН ОТ ПРАВОМОЧИЯ СВОИХ И РОДСТВЕННИКОВ НАШИХ И ОТ ВСЯКОГО РОДА ПОВИННОСТЕЙ

1. Хочу определить, чтобы честный монастырь мой был свободен от [правомочий на него] моей родни² и родственников, дальних и близких, или именуемых [принадлежащими] моему роду, как настоящих, так и будущих, также и от моих душеприказчиков и всех находящихся на этом свете людей: никто не имеет доли, большой или малой, ни причастности какой-либо, ни чего-либо присвоенного [ему] в нашем монастыре и церкви, либо в отношении его нужных вещей и имений.

2. Никому не позволяю, ни даю никакого права, чтобы [кто-нибудь] из получающих по завещанию, родственник ли он, или служащий, по той причине, что ему³ оставлено мной имущество по завещанию, постарался наследовать или сделать [своим] мой монастырь. А если окажется кто-нибудь и скажет: «нет у меня легата»⁴, то пусть получит двенадцать фоллий в качестве своего легата, не имея права на что-либо другое.

3. Ибо моим наследником я имею мою церковь и монастырь, который со всем его имуществом, которое я недостойный дал и закрепил за

¹ *Apophthegmata patrum, Isaac Celliorum*, 5. PG. 65, 225. (Ссылка М. Тархншвили). ² Букв.: от своих. ³ Букв.: им. ⁴ *ლეღატო*, *legatum*—завещанное имущество.

ним, я пожертвовал богу для искупления грешной души моей. И да не будет, чтобы кто-нибудь имел возможность завладеть им! Пусть ни одному из них не подчиняется монастырь мой! Ибо такое обиталище я определил только монахам для [их] пребывания навеки и [оно] всегда свободно и самовладельно вместе с теми, которые в свое время¹ будут настоятелями и заведующими в нем, и будут управлять по нашему установлению.

4. Ибо мы же не так будем поступать или устанавливать, как [это] делают некоторые, которые, основывая монастыри или приобретая что-либо другое честное, подчиняют их, после своей смерти, соответственно с переменой времен, своим родственникам по преемству. Да не будет, чтобы мы сделали это так! Ибо между ними возникнет много вреда и причин для взаимной распри и противодействия, вражда и измена, когда каждый из них будет называть себя владельцем всего, как [это] я уж много раз видал своими глазами на судах. А это весьма непристойно и негодно, ибо часто в прениях недостойный имеет больше успеха, нежели достойный и неправый одерживает победу над правым.² Поэтому я не хочу, чтобы это божье место было захвачено кем-либо из моих родственников или чужих.

5. Если же кто-либо из действительных и истинных моих родственников, или из именующих себя моими родичами, либо кто из моих служащих и вассалов явится противником церкви или моего монастыря, или его сел и полей, либо крепостей, чтобы постронуть себе в них дом, или превратить в свое убежище, либо пожелать обосноваться там или завладеть им, или же, позарившись на какой бы то ни было вид из его доходов, приберет его к своим рукам, выкажет любостыжанье в отношении какого-либо нужного предмета, большого или малого, или даже одним только простым словом вздумает захватить, [то таковой] сперва да будет проклят 318-ью святыми отцами, собравшимися в Никее, и отстранен от всякой схимы и веры христианской и да будет его доля вместе с Иудой Искариотским.

6. Далее: моя церковь имеет право отнять у него все, что я дал ему по завещанию из ходящих, лежащих или самодвижущихся, и закрепить их владение за собой.

7. [Впрочем], я не думаю, чтобы нашелся кто-нибудь из моих [родственников] настолько неблагодарный и не помнящий добра, чтобы преступить мою заповедь, ибо я всем делал добро: я воспитал [их] и довел до меры не для того, чтобы кто-нибудь имел со мной тяжбу из-за наследования вотчины, но только [потому, что, следуя] заповеди бога, я имел по отношению к ним сочувственное сердце.

8. Так как блаженный наш отец скончался рано, оставив нас малыми и не достигшими [зрелого] возраста, то наша мать, следуя женскому обычаю, отдала все имения и все нужные предметы нашего отца в приданое другим своим детям — нашим сестрам, лишив нас³ всех доходов с родовых имений, [доставшихся нам как со стороны] отца, [так и со стороны] матери. А наши сестры, выйдя замуж, рассеялись со своими придаными по разным странам и там растратили все.

¹ Б у к в.: от времени до времени.

² Б у к в.: опережает правого.

³ Б у к в.: оставив нас пагими.

9. Я же, [служа] и упорно трудясь в Армении, Грузии и даже в Саркинии,¹ а также по прибытии в Грецию, искал и добывал средства к существованию. Так я вел себя в течение многого времени. И это — приобретения ли, нужные ли вещи, титул ли мтавара, — все досталось мне благодаря божьей помощи и молитвам моих родителей, [равно как благодаря] многочисленным моим страданиям, лишениям и пролитию крови, а не чьим-либо содействием или щедростью.

Тем более, что все мои родственники и мои вассалы достигли славы и благоденствия от святых царей наших благодаря моему старанию и безукоризненному служению. И то, что дано им мною или оставлено по завещанию, и то, что у меня есть и что дано моей церкви или намереваюсь дать еще, все это — мое, цена моей крови. Все, что дано мной кому-либо, дано из моих [средств] и для [спасения] души моей, вместе со всем тем, что я делал добро моим усопшим и здравствующим, а не имел и не давал из чьей бы то ни было доли или из [чужого] достояния.

10. Вследствие всего этого я пожелал, чтобы мой монастырь оставался свободным от [притязаний] всей моей родни и чужих, также и со стороны царя и патриарха и всех властителей и мтаваров, как это утверждено достоверными и [досто]поклоняемыми хрисовулами. [Хотя] сверх них мне и не нужно было получать другой хрисовул для моих приобретений, кроме прежних хрисовулов, имевшихся у меня, но я испросил и получил от святых царей наших специально² еще новый хрисовул для того, чтобы все мною установленное и учиненное относительно моего монастыря сохранилось незыблемо, надежно³ [и] твердо до скончания мира.

11. Если окажется, что кто-нибудь из настоятелей монастыря, или из братьев захочет преступить настоящий типик и, вознамерившись лукавить, поспешит последовать за кем-нибудь из моих родственников или за кем-нибудь другим из чужих, [чтобы] изъять что-либо или дать кому-нибудь [что-нибудь] из любого из этих, что мы дали и утвердили святой церкви и монастырю нашему, или [если] кто-нибудь захочет завладеть им или ступить туда ногой, пусть получит то же самое проклятие, о котором писано выше, и пусть будет изгнан из монастыря и осужден, как предатель и коварный, как нарушитель сего нашего типика.

ГЛАВА 19

О ТОМ, ЧТО, ЕСЛИ НАСТОЯТЕЛЬ ИЛИ КТО-ЛИБО ДРУГОЙ ИЗ ЗАВЕДУЮЩИХ СОВРАТИТСЯ, НАРУШИТ ОБЕТ И РАСТРАТИТ МОНАСТЫРСКОЕ ИМУЩЕСТВО, ТО ТАКОВОГО СЛЕДУЕТ ОТСТРАНИТЬ

1. А если случится когда-либо — чего я не думаю, ни ожидаю — и настоятели пренебрегут этим мной положенным законом и вместо пользы вред нанесут братьям, то позволено [моим] повелением тем из подчиненных братьев, которые будут лучшими и старейшими среди братьев,

¹ В греч. тексте вместо «Саркинии» (Са-саркии-оз-ет-и, т. е. страны Сарацин) стоит «Сирия».

² Бук в.: собственно.

³ Бук в.: беспечно.

подвижниками и знающими в то время, чтобы они посоветовались с заведующими и управителями, на коих лежит обязанность исправить таких со всем усердием, и не допустили, чтобы развалилось, опустошилось или же пришло в негодность такое прекрасное обиталище схимников. Если же кто потерпит таких вредителей и спустит [них], получит не малое наказание от бога и святой Богородицы, как мы уже сказали выше.

2. Если [настоятель] оставит без внимания хотя бы малейший вред монастыря, не позаботится [о его устранении] и, совратившись по какой бы то ни было причине, не будет действовать с пламенным сердцем,¹ пренебрежительно [относиться] к сохранению церковного имущества, растрачивать [это] церковное имущество неподобающе и беззастенчиво, допускать, чтобы погибли украшения и ценности церкви, и делать зверские дела, то сперва надо, чтобы они наставляли его дружелюбно и в страхе божьем, а затем, если, после данного ему надлежащего наказания, не исправится, то пусть будет удален от этого святого места по единодушному свидетельству и общему осуждению всех. А после этого вместо него на его место поставить другого, [человека] достойного, избранного всеми на совещании.

3. Хватит сказанного по [мере] наших сил на этот раз [на счет того], что мы решили и утвердили согласно человеческому разуму. Ибо кто бы из людей смог высказаться и решить [что-нибудь] безошибочно, поскольку неизвестно людям все, что предстоит² случиться в будущем? Заклинаю богом живым самих же служащих и должностных лиц [этого] места, чтобы они никем образом и ни по какой причине не пренебрегали этим нашим установлением.

4. Если же когда-либо по какой-либо причине явно совратится настоятель и не будет поступать [так, чтобы] выбирать лучшее, но, вместо того, чтобы быть пастырем, станет волком для паствы, будет растрачивать имущество монастыря, губить его владения и делать волчьи дела, то пусть не потерпит его живущие в монастыре, но сперва [они должны] наставлять его кротко и мягко по-боголюбски и обличать по-братски. Если же он не захочет исправиться и не выправит себя и [свой] образ [жизни], то таковой пусть будет снят и лишен своей власти по общему свидетельству всех и при содействии управителей. А затем, после этого, все [монахи], по совместному избранию и свидетельству управителей, подвижников и сведущих братьев, пусть представят достойного и назначат [настоятелем] вместо него.³

ГЛАВА 20

О ТЕХ, КОТОРЫЕ БУДУТ ДАВАТЬ НУЖНУЮ ВЕЩЬ ДЛЯ СОВЕРШЕНИЯ СЛУЖБЫ СВОИМ УСОПШИМ И УЧЕНИЕ [О ТОМ], ОТ КОГО СЛЕДУЕТ БРАТЬ

1. Совершающим службу следует брать и принимать только такую вещь, которая не может явиться причиной вреда монастырю, ни ново-

¹ Букв.: с горячим сердцем.

² Букв.: предлежащее.

³ Два последних абзаца 19-ой главы (3-ий и 4-ый) имеются только в грузинском тексте.

введением каким, но основанием¹ для предстоящих дел и совершенством богослужения; более того, чтобы она [не была] в тягость, а [способствовала] усердному [осуществлению] предстоящего дела и [шла] на пользу душам тех, которые приносят, и для которых она приносится.

2. Ибо это есть как раз плодovitость, угодная богу, за которой последует² самое славное воздаяние; это не есть покупка вреда для души посредством такого дела, а угодное приношение божественных совершенств, писанных и определенных для таких дел. Поэтому обязательно следует сказать немного полнее в конце этой книги и изложить в этом твердом распоряжении, чтобы вам было ясно и весьма твердо [знали] о дне памяти живущих вместе монахов во время их смерти³.

ГЛАВА 21

ОПЯТЬ ЗАПОВЕДЬ К БРАТИИ О ДНЕ ПОМИНОВЕНИЯ МОЕГО И МОИХ РОДНЫХ, ОБ ОКАЗАНИИ ЛЮБВИ И О РАЗДАЧЕ ДЕНЕГ НИЩИМ В ДЕНЬ НАШЕГО ПОМИНОВЕНИЯ

1. Мы установили, чтобы память блаженного и доброй памяти брата моего магистра Аббаса совершалась в день, когда он скончался — двадцатого [числа] сентября месяца, в праздник святого мученика Евстафия. В тот день трапеза должна быть блестящей и прекрасной, полной всех благ, данных богом; вечером пусть пьют братья по две красовули, а в обед — по четыре. Священники, сколько бы их ни было в монастыре и вне, в исихастриях и селениях, в тот день все служат литургию для него. Выдать в тот день для раздачи нищим семьдесят два драхкана, а после всенощного бдения и [совершения] литургии опять раздать братьям, прибывшим в день его помины, двадцать четыре драхкана.

2. Хочу сказать также и о себе. Как писано, «каждый получает плату по своему труду» (I Кор. 3, 8); хотя хвала прилична, но она бесполезна: «хвалящийся, хвались господом» (I Кор. 1, 31). Вы же сами, зная меня с самого начала, хорошо знаете все мои старания, стремления и труды в поте обильном и дары божьи, которые не я, а благодать бога творила со мною. Я знаю вашу любовь [ко мне] и, если [даже] не запведу и не напому вам, вы [сами] не забудете, ни пренебрежете моим поминовением, которое вы обязаны совершать, но будете совершать непременно. Только я хочу, чтобы вы его совершали с большим почтением и усердием и с верой поминали меня во всякое время. Умоляю, как отцов и братьев, всех, кои будут после нас, чтобы никогда не забывали нас.

3. В день нашего поминовения надлежит братьям, которые будут видеть столько красот дома божия, т. е. святой церкви, ежегодные его поступления и другое необходимое, уразуметь, что причиной приобретения всех этих благ, после бога, являемся мы и не забывайте нас. В какой день угодно будет богу, чтобы, по его повелению, была кончина моя, Григория, в тот день и справляйте мое поминовение.

4. И выдать для раздачи нищим семьдесят два драхкана и утешить

¹ Б у к в.: крепостью.

² Б у к в.: которая имеет.

³ т. е. о дне памяти монахов, совпадающем с днем их смерти?

братьев обильно поданными на стол яствами и напитками. Утешить также и тех, которые придут праздновать мою память. После всенощного бдения и совершения литургии опять раздать братьям, прибывшим в день моей памяти, двадцать четыре драхмана. И если вследствие малочисленности прибывшего народа, останется что в излишке из драхманов, предназначенных для того дня, или же из приготовленных яств, раздать и это нищим на другой день, но не употреблять на что-нибудь другое.

5. А что касается всего того, что останется в излишке от всех годовых доходов после того, как все необходимое будет выдано церкви и братьям, согласно нашему решению, и [когда] все другие соответствующие и необходимые расходы будут сделаны, [надлежит поступить так]: половину всего того излишка опять оставить в ведении церкви для каких-нибудь неожиданных бедствий и расходов в будущем, а половину всего того излишка раздать подобным же образом во время моего поминовения благочестивым братьям во Христе, нищим и убогим, служащим и рабочим монастыря и его крестьянам. И все [это] пусть раздадут настоятель и заведующие, после совещания и с ведома абармадов и экономов.

6. Только раздачу пусть делают со страхом божьим, чистой совестью и невинной волей и пусть знают, какого наказания удостоился тот, кто носил господский [денежный] ящик и стал вором и предателем своего господина, а также, как был наказан проказой Гнезий из-за своего сребролюбия (IV Цар. 5, 27). И пусть остерегаются, чтобы с раздавателями не случилось чего-либо подобного.

7. Хочу, чтобы все это соблюдалось всеми полностью¹ и безошибочно, чтобы из этих [предписаний] ни одно не было упразднено по какой бы то ни было причине.

8. Если же из пожертвований братьев или из подарков каких-нибудь других [людей] будут собраны деньги, не следует тратить из этих излишков для [поминовения] души нашей, а следует сохранять их для потребностей братьев же; все же расходы, [связанные] с нашим поминовением, делать из доходов монастыря.

9. Мы также установили, чтобы каждый день года вместе с священным таинством [евхаристии] совершалось для спасения наших душ жертвоприношение трех крупнейших просфор, называемых анафорами, и пусть будут вырезаны: одна за мою душу, одна за моего брата и одна за отца моего Бакуриана. Те две вырезанные раздать нищим и немощным, находящимся у ворот монастыря, а одну раздать братьям в качестве евлогии. Также во всех церквах исихастий одну просфору вырезать для искупления наших душ без всякого пререкания. Блюсти это я заповедую всей братии, [под страхом духовного] наказания, для нашего поминовения и пользы наших душ, чтобы им найти таким образом милость у бога.

10. Нужно также, чтобы в праздник святой церкви нашей все священники служили обедню за нас: за меня, за моего брата и за наших усопших; также и в святой, славный и светлый день Воскресения Христова—в Пасху—и в день святого Вознесения, Сошествия св. Духа, Благовещения, Рождества Христова и Богоявления—в эти святые праздники: всякую литургию совершать за нас. Также во все субботы года пусть

¹ Букв.: без убавления.

служат за нас: в одну субботу за меня, а в другую за брата моего. Также во все дни, когда предстоятель¹ совершит в большой церкви таинство [евхаристии], приобщит народ и обратно отнесет² вверх святые дары, тогда пусть священник помянет нас поименно, меня и моего брата, и пусть испросит прощение грехов наших, а все братья пусть засвидетельствуют ему.

Также в конце утренней и вечерней служб пусть священник и все братья помянут меня и моего брата, испрося [прощение грехов] от бога, и скажут: «да простит бог грехи нашим строителям!».

11. А в день Великого Четверга совершать поминовение отца нашего, эристава эриставов Бакуриана, со службой и литургией. Пусть приготавливают братии блестящий и надлежащий стол. В тот день раздать нищим двадцать два драхкана.

12. Братья, поминайте бедствия и тяжелые труды мои, которые я понес из любви к вам, дабы этим вам, помняющим, и нам, поминаемым, найти доброе вознаграждение во Христе Иисусе госпoде нашем.

ГЛАВА 22

КАК СЛЕДУЕТ ПОМИНАТЬ УСОПШИХ НАСТОЯТЕЛЕЙ МОНАСТЫРЯ И ДРУГИХ БРАТЬЕВ В ЛИТУРГИЯХ И МОЛИТВАХ

1. Когда скончается настоятель монастыря, все священники и братья должны почтить его достойно и славно свечами и фимиамом, чтением псалмов и пением, исполнив над ним все обряды, которые полагаются для умершего. Если он из священников, похоронить его по священническому обряду, а если простой монах, то по монашескому обряду. Отпустить двенадцать драхканов для раздачи над его могилой и утешить братьев, увеличив [норму] пищи и питья. На третий день пусть совершат для него панихиду и всенощное бдение, а священники пусть служат для него обедню; также в девятый [день], сороковой и по окончании [одного] года, согласно церковному обряду.

2. А когда скончается кто-нибудь из братьев, похоронить его также с молитвами и пением, согласно обряду. Совершить для него панихиду и всенощное бдение на третий [день], девятый, сороковой и по окончании года.

ГЛАВА 23

[О ТОМ], ЧТОБЫ ЖЕНЩИНА НЕ ВХОДИЛА В НАШУ ЦЕРКОВЬ, НИ СТРОИЛСЯ КОГДА-ЛИБО ЖЕНСКИЙ МОНАСТЫРЬ В ЕЕ ПРЕДЕЛАХ

1. Не хочу никак, чтобы [замужняя] женщина входила в мою церковь или монастырь по какой угодно причине; ни [того, чтобы] женатый человек поселился в ее пределах или же юноша какой-нибудь безборо-

¹ ზედა მწიგნველმან предстоятель, т. е. первенствующий из служащих священников.

² Б у к в.: отведет.

дый, чтобы [это] не стало соблазном; но [пусть будут они] в стороне, в селениях и на полях.

2. Запрещаю и построение женского монастыря в пределах монастыря. И да не будет этого когда-либо по причине матери Иоанна и сестры Ефрема.—лучше и им переместиться оттуда в другое место,— ибо мы решили, чтобы это место вовсе не попиралось женщинами; как это мы решили еще при нашей жизни, пусть они приходят молиться лишь в граздник нашей церкви и, оставаясь до времени обеда, пусть тотчас же спешно выходят оттуда. Насчет этого заклинаю, налагая каноническое наказание, чтобы этого не случилось ни в какое другое время.

ГЛАВА 24

[О ТОМ], ЧТОБЫ НИКОГДА НЕ УСТРАИВАЛСЯ ВНУТРИ МОНАСТЫРЯ ГРЕЧЕСКИЙ ПРЕСВИТЕР ИЛИ МОНАХ, И ЧТО ЕСТЬ ПРИЧИНА СЕГО

1. Также извещаю и об этом и утверждаю законоположением, чтобы никогда не устраивался в моем монастыре греческий пресвитер или монах, за исключением одного только монаха, который бы знал грамоту, вел переписку, был посылаем настоятелем к таваду и пекся о монастырских делах.

2. А это я потому устанавливаю так твердо, что боюсь, чтобы греки, будучи по природе насильниками, корыстолюбцами и искусными, не причинили монастырю вреда или какого-нибудь ущерба, или же не стали даже противниками [этого] места и постарались завладеть им целиком, попытавшись [получить] должность настоятеля, или как-нибудь иначе, и не захотели сделать монастырь своим. Мы не раз видели, что они делают так вследствие беспорочности и простодушия нашего народа. А так, волей божьей, мы — сторонники и исповедники истинного их православия и их ученики.

ГЛАВА 25

О СВОИХ И РОДСТВЕННИКАХ НАШИХ И О ВАССАЛАХ НАШИХ ГРУЗИНАХ, КОТОРЫЕ БУДУТ ПОСТУПАТЬ В МОНАХИ; КАК НАДО ИХ ПРИНИМАТЬ

1. Если окажется, что есть где-либо близкие к нам родные в живых,— я говорю о тех, которые в родственном отношении близки к нам по правилу исчисления,— которые учились монашеским правилам и [стали] сведущими в них, [если они] разумны, сведущи и способны управлять монастырем, то я считаю надлежащим и справедливым предпочесть их в качестве настоятелей, а не кого-либо чужого и постороннего.

2. Если же они будут чужды священническим правилам и подвижничеству и будут бессильны не только в подвижничестве, но и неспособны и негодны также для светского правления, не умея даже служить всем сердцем, да не будет, чтобы они такое место прибрали к рукам, ибо эту обитель я определил для пребывания живущих вместе и порядочных

[монахов], чтобы [монастырь] был свободным навеки от [притязаний] всех моих родных и родственников, дальних и близких, не подчинялся бы ни одному из них, но был бы всегда самовластным и самовладельцем со всех сторон.

3. Если же какие-нибудь из вышесказанных родственников и вассалов наших будут неучившиеся простые [люди] из грузин и захотят постричься, [в случае, если] кто-нибудь выбыл из установленного числа братьев, конечно следует оказать им больше чести, принять и определить на место выбывшего для пополнения количества братьев. Но они пусть подчиняются настоятелю, согласно правилам монастыря и единству братии, а число братьев пусть никогда не убывает.

ГЛАВА 26

[О ТОМ], ЧТОБЫ ЭКОНОМ И ДРУГИЕ СЛУЖАЩИЕ ОТЧИТЫВАЛИСЬ ПЕРЕД НАСТОЯТЕЛЕМ, А НАСТОЯТЕЛЬ -- ПЕРЕД ЕПИТРОПАМИ И БРАТИЕЙ

1. Следует, чтобы старший эконом требовал отчета от других экономов и иных служащих два раза в год; один раз в сентябре, а второй раз в Пасху, со страхом божьим и правдиво. Старший эконом будет принимать от них весь доход, давать [им] расписку¹ и сдавать [доход] настоятелю.

2. А [сам старший эконом] отчитывается перед ним [т. е. перед настоятелем] и получает расписку.

3. Настоятель также со страхом божьим [и] с ведома епитропов расходует доход на церковь и монастырь, а остаток, неизрасходованный на пользу и потребу церкви и монастыря, сдает скевофилаксу-дохнару, получая от него расписку. В каждую Пасху настоятель отчитывается перед экономами, скевофилаксом и другими братьями.

4. А также со скевофилакса, т. е. с дохнара, требуют отчета настоятель и другие братья два раза в год.

5. И если [окажется, что] кто-нибудь из них стяжал или израсходовал втуне из церковного имущества, следует, чтобы он недостающее и растраченное вернул церкви же, а сам [должен быть] отстранен от своей должности.

6. А что останется лишнего из церковных доходов, сверх положенных нами расходований и [сверх того, что] должным образом надо потратить на нужды и пользу церкви, все это пусть будет сохранено, чтобы когда-либо в другое время было израсходовано на нужды и пользу церкви.

7. Устанавливаю и это: чтобы ценностей и денег монастыря не стало когда-либо меньше десяти литров, [каковые] должны оставаться для предстоящих расходов монастыря в будущем. А что останется сверх этого, пусть отпустят и купят церкви участок земли.

¹ Апотикс—*ἀποδείξις*.

ГЛАВА 27

[О ТОМ], ЧТОБЫ ВСЕГДА ПОМИНАЛИ УСОПШИХ НА
ЛИТУРГИЯХ И [ЧТОБЫ] ДУШИ УСОПШИХ ПОМИНАЛИ
В СВЯЩЕННЫХ ТАИНСТВАХ НЕПРЕРЫВАЮЩИМИСЯ
МОЛИТВАМИ

1. И эту заповедь даю вам для соблюдения, отцы и братья, со всяким засвидетельствованием, крепостью и осуждением по канонам и предписываю строго, чтобы вы всегда и присно непрерывно совершали таинство божественного жертвоприношения; пусть всегда поминаются, по обычаю, души всех усопших христиан — братьев наших во Христе, как [это] с самого же начала получено нами свыше за правило и благодатью бога донныне соблюдается во всех церквах. Соблюдайте и вы подобным же образом, ибо это есть дело прекрасное и угодное господу. Блюсти непоколебимо такую заповедь надлежит всем верующим, а в особенности монахам, ибо посредством нее разрушается всякая сила супостата нашего — дьявола.

2. А также пусть будет назначен один священник в приделе св. Иоанна Крестителя, чтобы он всегда беспрестанно поминал покойников.

3. И опять: пусть совершается поминовение всех братьев со всеобщим бдением, панихидой и литургией, как написано выше.

4. И не только это, но [и в том случае], если кто-нибудь из верующих принесет дар со стороны и, [жертвуя] потребное, [своей] щедростью окажет услугу сему монастырю, сделав это для своего поминовения в молитвах, либо с целью ежегодного поминовения, следует, чтобы все молились за него, воздевая руки, и поминали его в святых литургиях, согласно сему нашему предписанию.

5. Заповедую всем, которые будут после нас, придерживаться всего этого непрерывно и неизменно до скончания сего мира.

ГЛАВА 28

О НЕМОЩНЫХ И ПРЕСТАРЕЛЫХ БРАТЬЯХ; КАК НАДО ДАВАТЬ
ПОКОЙ И УХАЖИВАТЬ ЗА НИМИ

1. Тех же братьев, которые станут немощными от постигшей их болезни или старости, или от какой-нибудь другой болезненной причины, следует больше холить и нежить пищей и питьем. Но им также надлежит терпеть, а не роптать малодушно, дабы им самим и тем, которые их обслуживают, вместе получить мзду от праведного судьи — Христа бога нашего. Ибо это есть, ведь, воля бога — делать добро ближним, любить их и относиться дружелюбно.

2. И не только это обязан [делать] настоятель, — заботиться только о плоти, — но ему следует питать и их души словом назидания; и не только словом, но и делом, чтобы он, подобно искусному врачу, врачевал их души.

3. Ибо это есть именно то, чего мы ищем, из-за чего совершается всякое слово и дело подвижания и угоднее чего нет ничего для бога, т. е. приводить к чину бесчинных и развратных, ободрять пьяниц постом,

учить гневных кротости и долготерпению, украшать гордых смиренным душой.

4. Ибо это есть первая мудрость, это есть божественное любомудрие, это есть образ и подобие бога — по мере человеческих сил — и подражание ему, [тому], который «понес наши немощи и исцелил наши болезни» (Ис. 53, 4; Матф. 8, 17). Ибо чем бы другим стал таковой, кроме как устами бога, как говорит пророк: «который выведет честного из бесчестия, назовется моими устами» (Иер. 15, 19) и [кроме как] образом, вследствие образности по сходству с первичным¹ видом.

ГЛАВА 29

О ТРЕХ ПОСТРОЕННЫХ МНОЮ КСЕНОДОХИЯХ, КОИ СУТЬ СТОЯНКИ СТРАННИКОВ

Я назначаю и определяю, чтобы одной ксенодохии, построенной нами на перекрестке двух дорог² ниже селения Стенимах, выдавалось из доходов того же селения Стенимах для странников и нищих ежедневно в году:

а) пшеницы два модия,
 б) вина две меры и
 в) на похлёбку, что бог дал из бобов и зелени,³
 д) я назначил ей и одну водяную мельницу, из удельных мельниц,⁴ находящихся в Стенимахе, чтобы она ей молола зерно.

е) и одного крестьянина в том же селении, владеющего зевгарием⁵, свободного от всяких других служений и принудительных работ, чтобы он служил только странноприимнице, доставляя дрова и воду и [выполняя] и другие, нужные ей служения,

ф) и одного верного человека из монахов в качестве странноприимца, который будет раздавать⁶ эту установленную пищу нищим и странникам. Он должен быть чист совестью и богобоязнен, раздавать со страхом божьим и нелицеприятно и получать, вместе с братьями монастыря, то, что полагается ему по правилу, а также ругу, как один из третьеразрядников.

2. И пусть будут в той ксенодохии много кроватей, пекарня и торня, протопленные в зимние дни, чтобы гостям согреться, высушиться и отдохнуть.

3. Если обессилеет кто из прибывших путников и гостей, следует дать ему отдохнуть три дня и так отправить. Если же совсем обессилеет и не сможет пойти, следует держать его и дать отдых до полного выздоровления.

4. Пусть будет построена на холме, рядом со странноприимницей, башня, чтобы там хранилось всякое необходимое и чтобы никто из пут-

¹ Букв.: с первородным.

² Букв.: на двух дорогах.

³ Зевгария — съедобных трав, опощей.

⁴ Т. е. из принадлежащих эриставской семье, семье великого домостика.

⁵ Букв.: владеющего ярмом.

⁶ Букв.: чьей рукой будет раздаваться.

ников-насильников не имел возможности захватить [что-нибудь] без позволения.

5. Относительно Мармарской ксенодохин, что у моста, и относительно другой. Святониколаевской ксенодохин, что на берегу моря, которые мы построили для искупления души блаженного брата нашего, я решил также, чтобы служителями в них были два монаха, один там, а другой тут. Они будут получать ругу так, как получает стенимахский [ксенодох].

6. Мармарской гостиннице пусть выдается из доходов селения Зрагик ежедневно:

- a) пшеницы один модий,
- b) вина одна мера,
- c) и пусть освободят для нее одного крестьянина в качестве мельника,¹ водовоза и служителя, делающего и другие дела, нужные ксенодохин.

7. Также пусть выдаются Святониколаевской ксенодохин из доходов селения Прилонг ежедневно:

- a) пшеницы один модий,
- b) вина мера одна,
- c) и еще на похлёбку, что бог дал, либо бобы, либо зелень,
- d) пусть освобождают для неё оттуда же одного крестьянина, который бы молот им зерно, доставляя дрова и выполняя другие служебные обязанности ксенодохин.

8. Поэтому заклинаю всех богом живым и непорочною его матерью, чтобы никогда не нарушалось сие установленное этих гостинниц, ни убавлялось что-нибудь,— большое или малое, даже самое ничтожное,— от установленных нами этих [норм] выдачи. Я верю в бога и его святых [и уверен, что] и бог, причина [всех] благ, если не из-за другого чего-нибудь, то из-за этого только, что будут блюсти² это правило, защитит это место нерушимо и нетронуту от всех зол.

9. Если доходы нашего монастыря повысятся гораздо больше, то пусть соответственно повышается и эта мера³ гостеприимства. А если нет, то да не уменьшается никогда то, что мы установили, но пусть всегда остается более незыблемым и твердым.

10. Если кто после нас захочет нарушить правило такого гостеприимства, то да будет это вменено ему в большую вину и пусть ответит за наши грехи перед богом.

Г Л А В А 30

О ПОМИНОВАНИИ ГРИГОРИЯ ВАНСКОГО, ПОСТАВЛЕННОГО НАМИ ПЕРВЫМ НАСТОЯТЕЛЕМ

1. Мы с самого начала возлюбили этого монаха, блаженного Григория, а он также верно с пламенным сердцем служил нам и молился за вас. Но в особенности он достиг большого дружелюбия и нашей люб-

¹ Б у к в.: в качестве мелющего мелко и крупно (მჭკვლად და მკრუხვლად).

² Т о ч н е е: если кто будет блюсти.

³ Б у к в.: это правило.

ви при нынешних служебных обязанностях, возложенных на него нами, когда он успешно руководил строительством церкви и монастыря и не ленился выполнять вверенное ему служение.

2. Поэтому и мы, питая к нему радушие и любовь, специально установили день его памяти — чтобы поминали его в праздник св. Григория Богослова. Всем священникам и братьям надлежит блестяще праздновать за всем правилам, служа для него литургию и утешать братьев, [подавая] больше пищи и питья. Выдать в тот день шесть драхманов для раздачи нищим, а также во время его кончины, — на третий день, девятый, сороковой и спустя год, и над ним исполнить все, как выше писано для других преставившихся настоятелей.

3. Если вышеупомянутый сей настоятель¹ соблюдет все изложенное в настоящем типике совсем назыблемо и не окажется опустошителем нашего монастыря в большей или меньшей степени, да будет он благословен! А если окажется при его жизни или после его смерти, что он грешен в чем-либо, то да получит он вместо поминовения проклятие и да будет отчужден от сего святого монастыря и его братии.

ГЛАВА 31

О МОЛОДЫХ ДИАКОНАХ, ГДЕ ИМ БЫТЬ И КАК ИМ УЧИТЬСЯ

1. Мы решили, чтобы ученики-подростки находились в Свято-Николаевке, что есть исихастирия близ крепости. Пусть будет назначен в неё один священник из старцев, святой и подвижник и достойно совершающий литургию. Он будет получать ругу, питание и все другое потребное наравне с другими священниками, находящимися в большом монастыре, и будет служить в том святом храме пением и благословением.

2. В седмицу три дня он будет служить обедню за господ:² в один день за отца моего Бакурнана, в один день за моего дядю Хвасрована и в один день за моего двоюродного брата³ Бакурнана.

3. Установить, что настоятель выдает из большой церкви фимнам, елей, свечи, муку [для просфор] и вино [для св. таинств], как то подобает вышесказанной церкви и храму св. Николая.

4. Пусть будут при церкви св. Николая у того священника на обучении шесть отроков, получающих свое питание и одежду, как подобает, из монастыря, пока не научатся вполне всем правилам священничества.

5. А когда они достигнут зрелости и обростут бородой полностью, тогда только те из них, которые окажутся достойными священнического сана, пусть будут посвящены во священники и приняты в большой монастырь и пусть совершают литургию вместе с другими священниками, если даже не уменьшилось первоначально установленное число священников. Они также получают всякую выдачу, как и другие [священники], совершающие литургию.

6. А те из них, которые окажутся недостойными священнического сана, пусть будут изгнаны оттуда, только пусть никогда не уменьшается число отроков, обучающихся в Свято-Николаевке.

¹ Б у к в.: отец.

² სსუტოღ — за эриставскую семью.

³ Б у к в.: за сына брата моего отца.

ГЛАВА 32

О [ТОМ, ЧТОБЫ] НИКОМУ НЕ ДАВАТЬ САКАРГАВА,
НИ ПРОДАВАТЬ

1. Запрещаю и это и ни в коем случае не допускаем, чтобы, подобно обычаю, [существующему] в монастырях Востока или Запада, настоятель кому-либо из братьев дал сакаргав из монастырских владений: либо крестьянина, либо землю, либо виноградник, либо сад, либо другое что-нибудь подобное, чтобы не развалилось единство братии.

2. Также не подтверждаем, чтобы продавали или дарили [что-нибудь] кому бы то ни было; и это заповедуем со всей строгостью,¹ чтобы такое не случилось когда-либо. Но пусть дается сакаргав крестьянам, которые служат церкви и выполняют свой долг.

ГЛАВА 33

О БЕРЕЖНОМ ХРАНЕНИИ СЕЙ ЖАЛОВАННОЙ ГРАМОТЫ,
Г. Е. ТИПИКА, И ЧТОБЫ ЭТОТ ТИПИК ПУБЛИЧНО ЧИТАЛСЯ
ПОЛНОСТЬЮ В ПРАЗДНИК НАШЕЙ ЦЕРКВИ И ПРИ
НАСТУПЛЕНИИ ВСЕХ ТРЕХ СВЯТЫХ ПОСТОВ

1. Заклинаю господом и предписываю всем, чтобы никто никогда не убавлял [чего-либо] из положенных нами этих правил, ни преступал этих канонов. Если же кто захочет упрямиться это законоположение, либо изменить смысл этого решения, либо убавить что-нибудь из него, либо изъять из него какую-нибудь черту величиной с ноту (Срв. Матф. 5, 18), либо вознамерится даже совсем выкрасть или погубить или похитить из этого монастыря, [будь он] настоятель или кто-нибудь из братьев, или другой какой угодно человек, то да будет он судим богом и всеми его святыми и да ответит он за мон провинности и грехи перед Христом!

2. А те, которые тщательно и со страхом будут блюсти отцами положенный этот типик и нами утвержденное это определение, да будут свободны от нашей виновности и благословенны господом нашим Иисусом Христом, которому подобает, вместе с Отцом и Духом святым, слава, владычество и честь ныне и присно и во веки веков. Аминь.

ГЛАВА 34

О СОСУДАХ СВ. ТАИНСТВ, ОБ ИКОНАХ И КРЕСТАХ И О ВСЕХ
ЧЕСТНЫХ УКРАШЕНИЯХ, ДАННЫХ И УТВЕРЖДЕННЫХ НАМИ И
ПОЛОЖЕННЫХ В УПОМЯНУТОЙ РАНЬШЕ ЦЕРКВИ И
МОНАСТЫРЕ НАШЕМ, А ТАКЖЕ О ЧЕТВЕРОНОГИХ И О ВСЯКИХ
РАЗНЫХ [ПРЕДМЕТАХ], ДАННЫХ НАМИ ЭТОМУ
МОНАСТЫРЮ, КАКОВЫ

А

1) Иконы золотые, две, с фишифтью, в которых почивают частицы честного Древа;

¹ Букв.: твердостью.

- 2) другая икона, одна, большая, с финифтью же, Преображения господня;
- 3) другая большая икона, одна, с финифтью, восьмигранная;¹
- 4) другая икона, одна, малюсенькая, створчатая, святой Богородицы, с финифтью же;
- 5) крест честной, один, большой, с финифтью и драгоценными камнями, [для] св. алтаря;
- 6) крест другой, один, серебряный, знаменный, с красными драгоценными камнями;
- 7) крест другой, один, деревянный, окованный золотом; на нем пять драгоценных камней из серого яхонта;
- 8) икона одна, каменная, с шестью створками, Распятия;
- 9) другая икона, одна, деревянная, окованная кругом серебряной пластинкой, святого Георгия;
- 10) другая икона, одна, святого Георгия и [св.] Феодора, окованная медью и серебром;
- 11) другие деревянные иконы, отделанные золотыми пластинками, числом двадцать семь;
- 12) алтарная преграда главного нефа,² имеющая изображения двенадцати таинств Провидения Христа;
- 13) потир и дискос, серебряные, позолоченные, с драгоценными камнями, из которых не хватает одиннадцати камней;
- 14) потир из яшмы, один, украшенный золотом и финифтью;
- 15) другие потиры и дискосы, серебряные, с изображениями, три пары;
- 16) ложка серебряная, одна;
- 17) кадила серебряные, три;
- 18) кадильница серебряная, одна;
- 19) ларец серебряный, один, — дарохранительница.³
- 20) поликадила серебряные, два, со своими цепями; одно из них позолочено;⁴
- 21) евангелие греческое, одно, украшенное золотом и финифтью, на котором сидят весьма дорогие камни;
- 22) другое евангелие, одно, — четвероглав, писанный грузинским уставом, окованный серебром, позолоченный;
- 23) другое евангелие, одно, малое, четвероглав, с серебряной зернью;
- 24) другое евангелие, большое, четвероглав, — писанный письмом иргуловани,⁵ также с серебряной зернью;
- 25) другое евангелие, одно, апракос,⁶ украшенный серебром и позолоченный;

¹ რვა-კედლოვანი, 6 x 6 в. с восемью стенками.

² კანცელი დიდისა კონხისა (Б у к в.: алтарная преграда большой конхи).

³ В груз. тексте 19-ый номер разбит на две части: 1) ларец один, серебряный, 2) дарохранительница, одна. Но, видимо, в обеих частях говорится об одной вещи — о ларце, служившем дарохранительницей.

⁴ Грузинский текст допускает и такой перевод: одна из них (т. е. цепь) позолочена.

⁵ Т. е. грузинским уставом.

⁶ Б у к в.: «выборочный» (გამოკრებული).

- 26) другое евангелие-апракос, одно, в простом переплете;
- 27) книга одна — Толкование евангелия от Иоанна;
- 28) книга одна — Богослов;
- 29) книга одна — «Ифика» [«Этика»] св. Василия;
- 30) другая книга, одна, большая — Многоглав;
- 31) другая книга, одна — Житие святого Симеона;
- 32) другие две книги — святого Максима;
- 33) другие две книги — Лествицы;
- 34) другие две книги — Житие св. Богородицы;
- 35) другая книга, одна — Студит;
- 36) другие книги, три — Мишеи;
- 37) другая книга, одна — песнопения Осьмогласника (Октоиха);
- 38) другая книга, одна — Синаксарь;
- 39) другая книга, одна — Требник;
- 40) другие две книги — Послания Павла, апракос;¹
- 41) другая книга, одна — Двадцатичетырех часов;
- 42) другая книга, одна, посеребренная — Освящение церкви;
- 43) другая книга — Параклитик-Четверогласник (Тетраих);
- 44) другая книга, одна — св. Исаака;
- 45) другая книга, одна — Ядгар выборочный;²
- 46) Псалтырь, одна;
- 47) шубы царские, оксикастовые, четыре: одна из них с золотым шитьем;
- 48) четыре плата со златописанными углами;
- 49) парчовые нешвенные платья, оксикастовые, два;
- 50) скарамангии тяжелые, пять;
- 51) парча одна — дуранг цельный;³
- 52) парча другая, одна, тривлат;
- 53) другая [парча] — покров жертвенника, шитый скарамангий-дуранг, по всем своим правилам;
- 54) другой покров жертвенника двух приделов, полностью;
- 55) другой покров жертвенника, один, из белого аксамита, имеющий изображение святой Богородицы, с жемчужинами.
- 56) Священническое облачение . . . . .
- . . . . .
- . . . . .
- . . . . .

В

ЕЩЕ ДРУГИЕ ВЕЩИ, ДАННЫЕ НАМИ ЧЕСТНОЙ И СВЯТОЙ ЦЕРКВИ НАШЕЙ

1) Крест, носимый на шее, из честного Древа жизни, данный мне царем Михаилом;

2) Также крест, из честного Древа жизни, носимый на шее, данный мне Хотатором по завещанию;

¹ Б у к в.: «Павел выборочный».

² Я д г а р — Праздничная Мишея.

³ Б у к в.: нерезанный.

3) Им же оставленную мне малую икону, в которой почивают [частицы] от животворящей крови Христа бога нашего.

Эти [вещи], равно как и другие честные кресты, уложены в серебряные футляры, позолоченные,¹ чтобы ни чья рука не дотрагивалась и коварство какое-либо [не] случилось с ними.

4) Дал я другой крест, воеводский, серебряный, золочёный.

5) Дал я серебряный кацин, один, большой, белый.

6) Дал я и другой серебряный кацин, малый, позолоченный, и его кацин.²

7) Дал я серебряные апалары, три, чтобы [из них] изготовить футляры для укладки вышесказанных святынь, [изготовить] рипиды и другую церковную утварь, что пужно будет.

8) Дал я рукомойный прибор, одну пару.

С

ДАЛ Я И СТЕКЛЯННУЮ УТВАРЬ ЧЕСТНУЮ

1) хрустальный гудедик,³ один, скульптурный;

2) хрустальный стакан на ножке,⁴ простой, большой, один;

3) другие хрустальные стаканы на ножках, высеченные, два;

4) другой хрустальный стакан, малосенький, один;

5) еще малую хрустальную склянку, одну, скульптурную;⁵

6) также хрустальный [сосуд] для питья воды — графин с решетчатым носиком, один;

7) устойчивую⁶ склянку одну, бугорчатую;⁷

8) точеные графины с узким горлышком, два;

9) точеный же стакан, большой, один;

10) устойчивый стакан большой, один;

11) точеный лодкообразный стакан с двумя губами, один;

12) точеную склянку, одну;

13) другую склянку из зеленого стекла, одну.

D

[О ЧЕТВЕРОНОГИХ]

. . .
. . .

. . .
. . .

¹ Б у к в.: зологистые.

² Значение слова «кацин» (𐌔𐌰𐌹𐌺𐌰 «корзина?») и «кацин» (𐌔𐌰𐌹𐌺𐌰) мне не известно.

³ Значение слова мне не известно.

⁴ Б у к в.: «с донышком» (бокал).

⁵ слово 𐌔𐌰𐌹𐌺𐌰 в значении «склянки», «стеклянного сосуда» мне не известно. Перевожу наугад, здесь и дальше.

⁶ 𐌔𐌰𐌹𐌺𐌰 — не арабское ли كحيم «твердый», «крепкий» (здесь «устойчивый», т. е. «плоскодонный?»).

⁷ Б у к в.: «с сосками».

[ГЛАВА 35]

[О ХРИСОВУЛАХ]

А

[О ХРИСОВУЛАХ, ХРАНЯЩИХСЯ В ЦАРЬГРАДЕ, В БОЛЬШОЙ ЦЕРКВИ]

1) [Три хрисовула относительно моих владений на Востоке: один — об Азийских владениях, другой — о Таойских, а третий — о Чорме]рисских.

2) Два других хрисовула о моих владениях, имевшихся в Арменнаках, — один относится к Лаваке, а другой — к Арнасаку и Мартиспе.

3) Другой хрисовул, один, [касательно] монастыря кюры Евфросинии, находящегося в Хрусоливаде.

4) Другие хрисовулы, три, царя Михаила о мосинопольских владениях.

5) Другие хрисовулы, четыре, о филиппопольских владениях.

6) Другой хрисовул, один, о невиновности [во время] моего правления в Каре (т. е. в Карсе).¹

7) Два других хрисовула о несудимости моего правления² городом Карином.³

8) Другой хрисовул, один, об освобождении [от налогов] моих владений, находящихся в Филиппополе и Мосинополе.

9) Один хрисовул о селе Ксантия.

10) Другой хрисовул, один, Маргоны, писанный на папирусе; он у меня в качестве залога.

11) Два ливеллона: один из них о Евдукимо, а другой о селе Котрна.

12) Один симносис царя Михаила насчет Пецниага.

13) Также другой симносис того же царя по делу филиппопольского митрополита.

14) Другой хрисовул, один, Вотаниата, в котором есть симносис о филиппопольских владениях.

15) Царские письма, которые кадастрированы² в сикритах, и другие письма о разных вещах, шестьдесят шесть.

16) Копии трех хрисовулов о владениях на Востоке.

В

О ХРИСОВУЛАХ, ПОЛОЖЕННЫХ НА ХРАНЕНИЕ В НАШЕМ
МОНАСТЫРЕ, КАКОВЫ

1) Два хрисовула о невиновности моего правления, когда я был великим домашником.

¹ Точнее: когда я был тавадом (См. этимологию слова Карс на стр. 13).

² Точнее: когда я был мтаваром.

³ Карну-калаком, т. е. Феодосиополем.

⁴ კატასტროს-ქმნილ აბიან — кадастрированы (т. е. вписаны в кадастровую перепись?).

- 2) Хрисовул другой, о крепости Ваиска и о селе Чрвена.
- 3) Другой хрисовул, один, об улучшении моих владений, о возведении в них крепостей и о сельском и монастырском строительстве.
- 4) Другой хрисовул, один, о том же предмете и что, если умножатся доходы моих владений, я и все мои [родственники] после меня будем ограждены¹ [от взимания налогов].
- 5) Четыре хрисовула о правах и самовладетельстве нашего Петрицонского монастыря, о совсем свободном бытии того же монастыря, и о моих владениях, утвержденных мной за этим монастырем.
- 6) Другой хрисовул, один, о [селах] Спазма и Панкалиц.
- 7) Другие хрисовулы, два, о нашей невинности и неподотчетности [в отношении] царских денег, израсходованных нами во время вывода из команов.²
- 8) Другой хрисовул, один, о [моей] невинности [во время служения] Змолинской феме.
- 9) Другие хрисовулы, два, о моих владениях в Акритоне: о Шикони и Картпртике.
- 10) Другой хрисовул, один, об украшениях честного Хахульского монастыря.
- 11) Другой хрисовул, один, [о том], чтобы я имел право [дарить? передавать?]³ мое имущество, куда бы я ни захотел, моим родственникам и слугам, хотя бы они были армянами по вероисповеданию.
- 12) Копия хрисовула, одна, о моих волеронских и мосинопольских владениях.
- 13) Другая копия хрисовула, одна, о моих филиппопольских владениях.
- 14) Три другие копии хрисовулов о моих филиппопольских владениях.
- 15) Другая копия хрисовула, одна, о моем правлении в городе Карин.
- 16) Царский питтакий, один, об освобождении от налогов всех моих владений.
- 17) Три других царских питтакия о прощении налогов.⁴
- 18) Другой питтакий, один, о Змолинской феме.
- 19) Аподикс⁵ царя Михаила [на сумму] трех кентинариев и двадцати семи литр, которые мы получили по царскому повелению от кликийца Кртиса и от сына Парашапа.
- 20) Другой аподикс об апетисе⁶ в Змолинской феме.
- 21) Аподикс [на сумму] трех кентинариев, полученных франгами в качестве филотимии.⁷
- 22) О том же питтакий, один.

¹ Бук в: будем иметь беспечность (т. е. нечего нам беспокоиться об этом).

² См. в словарице «Коман».

³ В груз. тексте нет соответствующего слова; видимо, оно пропущено случайно.

⁴ В грузинском тексте стоит слово греческого происхождения с грузинским суффиксом «апоскедеис-оба» (апоскедеиство = греч. ἀποσχεδευσμός).

⁵ ἀπόδειξις (удостоверение).

⁶ ἀπαιτησις (взыскание).

⁷ ფილოტიმიად — в качестве филотимии (φιλολιμία).

23) И другие разные питтакии.

24) Сминосис хартофилака и его письмо к судьбе той фемы.

25) Списаанный в сикрите питтакий Вотаниата, написанный Мосинопольскому эконому относительно моих владений [о том], что хотя [эти] владения были [даны мне] из инспекции¹ и [потом] вышел указ того же царя, чтобы данное кем бы то ни было и кому бы то ни было из инспекции вернуть обратно инспекции же, но наши [владения] останутся нетронутыми.² А этот питтакий находится в святой Софии вместе с другими судебными документами.

С

МЕМОРАНДУМ И АПОДИКС О [СДАЧЕ] НАШИХ ХРИСОВУЛОВ И ДРУГИХ СУДЕБНЫХ ДОКУМЕНТОВ, ХРАНЯЩИХСЯ В СВЯТОЙ СОФИИ

1) Исокодник [селения] Зравик и расписки того же селения.

2) Исокодник селения Прилонг.

3) Купчие крепости Вардана касательно двора (*αὐλή*), находящегося в Мосинополе, и [церкви] св. Георгия, что в Папике.

4) Практикон и периоризм, касающиеся филиппопольских владений.

5) Практикон и периоризм моих мосинопольских владений.

6) Также аподиксы эконома о димосе и [ли]веллике.³

7) Грамота об освобождении [от налогов] моих мосинопольских имений.

8) Практикон и парадодикон, касающиеся [селения] Лавака.

9) Расписки и аподиксы участников стенамахского торжища.

10) Ипомнима, сделанная по царскому повелению Мисопотамцем между Пренаком и селением Захарии.

11) Практикон, составленный по тому же предмету по повелению святого царя нашего Алексия, пока он еще был великим domestikом.

12) Практикон и периоризм всех петрицонских земель, сделанные Опидопаем по повелению святого и самодержавного царя нашего.

И все эти хрисовулы и судебные документы, которые хранятся в святой Софии и в монастыре, пусть все находятся в монастыре и церкви нашей у настоятеля, чтобы в будущем, когда нужно будет, выносить их и показывать.

[Г Л А В А 36]

[ОБ УТВЕРЖДЕНИИ И ХРАНЕНИИ СЕГО ТИПИКА]

1. Написан и утвержден этот устав⁴ сего честного нашего монастыря Богородицы Петрицонской по моему повелению, севаста и великого

¹ Эпискепт-оба — «надзирательство» от греч. *ἐπισκέπτης*.

² Б у к в.: незыблемыми.

³ *αἱ ἀπόδειξεις τοῦ ὁικονόμου περὶ τοῦ δημοσίου τοῦ λιβελλικού.*

⁴ Б у к в.: этот чин устава.

доместика всей Западной области Григория, сына Бакуриана, строителя вышесказанного сего монастыря и церкви письмом греческим и грузинским в декабре месяце, седьмого индикта, в лето от начала [мира] шесть тысяч пятьсот девяносто второе.

2. Все эти типики ниже подписаны моей, вышеназванного Григория, рукой; но для подтверждения и удостоверения всего, что здесь изложено, оба греческих текста после моей подписи подписаны [рукой] присутствующего у нас благочестивого патриарха иерусалимского достойного Евфимия, который по царскому повелению прибыл в Фессалонику для установления мира и любви между франгами [и греками]¹ и на обратном пути прибыл к нам, в наш Филиппопольский проастиий.

3. Вот почему он написан по-гречески. А по-грузински [типик написан] потому, что иноки моего монастыря — родом грузины и не умеют читать по-гречески, а нужно, чтобы они читали грузинский список и понимали изложенные определения сего типика. Мы повелеваем считать имеющим [юридическую] силу греческий список,² ибо он имеет подпись в конце.

4. Сделана копия сего [устава] и написана таким же образом. Она положена на хранение в монастыре Панагия, находящемся в богохранимом Царьграде, чтобы она там, в том же монастыре, хранилась на веки.

5. А если когда-либо — не дай бог³ — кто-нибудь из настоятелей нашего монастыря или братьев станет опустошителем устава вышеупомянутого нашего монастыря или его владений и потребных вещей и, пытаясь не считаться с чем-либо из того, что написано в этом типике, или же постарается даже совсем упразднить его или погубить, то пусть вывоят хранящую в [монастыре св.] Панагия [копию] и изобличат такового, осмелившегося совершить и совершившего такое беззаконие, и пусть накажут его должным образом и взыщут [с него] причиненный им убыток; а его самого изгнать из монастыря, а тот типик положить опять в монастыре же Панагия. Я вовсе не желаю, чтобы он был взят⁴ куда-либо из монастыря или Царьграда или был сокрыт.

6. Поэтому заклинаю самой святой Богородицей будущих настоятелей нашего монастыря, а с ними⁵ и всю братию, чтобы ими соблюдались наша воля и это законоположение и чтобы этот типик нашего монастыря хранился в этом же монастыре. А если кому-нибудь понадобится взять его из монастыря для какого-нибудь тяжёлого дела, пусть с находящегося в нашем монастыре [устава] снимается копия и утверждается настоятелем и братией и пусть она будет выдана в качестве самого типика, а сам [подлинный] типик, как мы сказали, пусть никогда не выходит из нашего монастыря.

7. Все это вышеписанное твердо волей бога.⁶

8. Все тетради содержат по восемь листов. В них нет вырезанных [листов] и пусть никто не смеет вырезать.

¹ Слова «и греками» в груз. тексте отсутствует.

² В грузинском тексте это предложение «подчеркнуто» (написано киноварью).

³ Б у к в а л ь н о: чего я не желаю.

⁴ Б у к в.: он ушел.

⁵ В грузинском тексте: с ним.

⁶ Эти слова писаны киноварью.

[ГЛАВА 37]

[О ТОМ, КАК ПРАЗДНОВАТЬ ДВЕНАДЦАТЬ ГОСПОДСКИХ И ТРИ ДРУГИХ ВИДНЫХ ПРАЗДНИКА]

1. Устанавливаем и заповедуем всем настоятелям, которые будут после нас, и нашим душеприказчикам, обосновавшимся в нашем монастыре, праздновать эти двенадцать Христа бога нашего Провидения господских праздников самым блестящим образом: ночным бдением, пеннем, блестяще украшая [церковь] свечами и лампадами, благоухающим финомом, [праздновать] обильной трапезой и хорошим утешением¹ братства собора, заботой о нищих и раздачей милостыни во искупление душ наших и [душ] всех наших усопших.

Пусть поступают так:

2. В день Благовещения всем служить обедню за меня. В этот день подать на стол обильно, раздать немощным нищим десять драхканов, а шести служащим обедню священникам — по одному драхкану тронм, как писано и установлено нами выше.

3. В Рождество Христово всем священникам служить обедню за меня: в тот день трапеза должна быть блестящая, немощным нищим раздать десять драхканов, а шести священникам, служащим обедню, дать два драхкана.

4. В Сретение всем священникам обедню служить за меня; в тот день обильно подать на трапезу, нищим раздать десять драхканов, а шести пресвитерам дать два драхкана.

5. В Богоявление всем священникам служить обедню за меня; в тот день блестяще подать на трапезу; нищим раздать десять драхканов, а шести пресвитерам дать два драхкана.

6. В Преображение всем священникам служить обедню за меня; в тот же день подать обильно на трапезу, нищим раздать десять драхканов, а шести пресвитерам дать два драхкана.

7. В праздник Ваий² всем священникам обедню служить за меня, в тот день подать на трапезу обильно, нищим раздать десять драхканов, а пресвитерам дать два драхкана.

8. Эти шесть господских праздников определены мной для меня, Григория, строителя вышеупомянутого монастыря [с тем], чтобы агаты совершали этим способом.

9. А также по сему же предмету устанавливаю и утверждаю относительно блаженного брата моего магистра Аббаса.

10. В Великую Пятницу на трапезу подать должным образом и нищим раздать десять драхканов. Хотя в этот день литургия не совершается, а бывает Обновление бескровной жертвы,³ следует, чтобы шести [священникам], совершающим литургию, дать два драхкана.

11. В Великую Субботу священникам обедню служить за моего брата Аббаса; в тот день на трапезу подать обильно, нищим раздать десять драхканов, шести пресвитерам дать два драхкана.

¹ т. е. угощением.

² Т. е. в Вербное воскресенье.

³ Т. е. Литургия преждеосвященных даров.

12. В день Пасхи всем служить обедню за моего брата, на трапезу подать блестяще, нищим раздать десять драхканов, шести пресвитерам.. дать два драхкана.

13. В Вознесение всем служить обедню за моего брата, на трапезу подать обильно, нищим раздать десять драхканов, совершающим литургию [священникам] — два драхкана.

14. В Сошествие святого Духа всем служить обедню за моего брата, на трапезу подать блестяще, нищим раздать десять драхканов, шести пресвитерам — два драхкана.

15. О Великом Четверге написано выше¹ для блаженного отца нашего Бакурнана. И²... мы установили для раздачи нищим. Кроме того и оттуда дать совершающим литургию [пресвитерам] два драхкана.

16. В Успение св. Богородицы, являющееся праздником нашей церкви, в Усекновение главы св. Иоанна Крестителя и в праздник св. Георгия братьям монастыря раздать по двенадцати драхканов. Во все эти три праздника раздать монахам нашего монастыря, — служащим обедню и всем братьям вообще, — поровну тридцать шесть драхканов: двенадцать в Успение Богородицы, двенадцать в Усекновение главы, двенадцать в праздник св. Георгия.

17. Следует знать: если Благовещение совпадет с Великим Четвергом, из шести священников троим служить за отца нашего, а троим — за меня; и ничего не убавлять из установленного для них, ни [из того], что установлено нами для нищих на каждый праздник [отдельно], но [следует], раздать всю [сумму] выдачи.

Пусть так поступают также в Великую Пятницу, в Великую Субботу и в Пасху, если Благовещение совпадет [с этими праздниками].

Слава богу, вершителю всех благ!

Слава пресвятой Богородице!

¹ См. гл. 21, 11; 31, 2.

² Здесь, видимо, имеется пропуск нескольких слов.

П Р И М Е Ч А Н И Я К РУССКОМУ ПЕРЕВОДУ¹

Типик грузинского Петрицонского монастыря представляет собой документ исключительно важного исторического значения; он содержит ценнейшие сведения не только для истории Грузии, но также для истории Болгарии и Византии второй половины XI века. Поэтому перевод сделан возможно ближе к оригиналу, с сохранением некоторых грузинских и греческих терминов, значение которых объяснено в словарице в алфавитном порядке. Неимеющиеся в грузинском тексте слова, но подразумевающиеся по смыслу, поставлены в квадратные скобки, а указания мест цитат из книг Ветхого и Нового Заветов — в круглые скобки.

Древнегрузинский текст устава характеризуется употреблением определенного члена (артикля), вышедшего из употребления уже в среднегрузинском и отсутствующего в новогрузинском. Эта грамматическая особенность оригинала не могла быть отражена в переводе, поскольку определенного артикля в русском языке нет.

Строитель монастыря Григорий Бакурианис-дзе,² рассказывая о себе и о монастырском строительстве, говорит то в единственном числе («я», «мой монастырь»), то во множественном («мы», «наш монастырь» и т. п.), употребляя и глагольную форму соответственно то в ед. числе, то во множественном. Это чередование местоимений (личных и притяжательных), равно как чисел глагола удержано в переводе. Примеры: блаженный наш брат магистр Аббас (2,9); также написал в своем заещанин брат мой (2,13); о вольности монастыря и о [его] свободном существовании от [притязаний] всех моих родственников (0,24); о количестве и числе монахов, определенных нами (0,11); ныне же бог удостоил меня исполнить вожделения моего сердца (1,6); моя церковь имеет право отнять у него все (18,6); о празднике нашей святой церкви (0,17); запрещаю и это и ни в коем случае не допускаем (32,1); дал я и стеклянную утварь честную (34с, 1); еще другие [вещи], что мы дали честной церкви нашей (34b) и т. п.

Абармад. В грузинском тексте устава это слово встречается три раза: об управителях монастыря, каковыми являются экономы и абармады (0,22); чтобы это наше честное обиталище никогда не оставляли без епитропов и экономов, кои суть заведующие и абармады (16,1); и все [это] пусть раздадут настоятель и заведующие, совещаясь с абармадами и с их ведома (21,5). Судя по этим местам, абармадами назывались главные должностные лица монастыря: епитропы и экономы.

¹ В примечаниях и указателях цифры указывают на главы и разделы текста внутри глав, где соответствующее слово встречается, причем введение («номера оглавлений») отмечено нулем.

² Собственно, строителями Петрицонского монастыря являются оба горячо любившие друг друга брата Бакурианис-дзе — Григорий и Аббас (2,16; 21,10). Правда, последний не дождал до осуществления их мечты, но его вклад в строительство монастыря не мал (2,9; 2,12; 2,15). Обоим братьям положено одинаковое число дней памяти, которые празднуют одинаково (главы 21 и 37).

Агапа (0,21; 37,8 ἀγάπη) любовная вечеря, поминальная трапеза по умершим.

Апалар (34b, 7 ἀπαλαρία от лат. epulae, epularis) блюдо.

Апетис (9,3; 35b, 20 ἀπαίτησις) взимание, взыскание (налогов).

Аподикс (26,1; 26,2; 26,3; 35b,19; 35b,20; 35c,9 ἀπόδειξις) расписка, удостоверение.

Апракос (34,24 — 26, ἀπρακος). Текст новозаветных книг—Евангелия и Апостола, расположенный в порядке дневных чтений в церкви при богослужении, начиная с Пасхи.

Важинар (6,12) виночерпий. Это слово передает греческое βαγενάρι, произведенное от βαγένι, означавшего «большой остродонный и узкогорлый винный кувшин, закапываемый в землю» (ჭვეზბი, «кувшин» (Каухчишвили, «Мнатоби», 1956, № 1, стр. 177; Geographica V, 155). В грузинском тексте рядом с этим термином употреблен его синоним «мемарие» («заведующий марапом, т. е. винным погребом»).

Василикский (1,3; 2,1 βασιλικίς). Как сообщает Яхъя Антиохийский, византийский император Василий II после завоевания Болгарии «устроил дела Болгарии и назначил туда василиков, т. е. управляющих всеми делами и имуществами» (Литаврин, 138, со ссылкой на труд В. Розена «Император Василий Болгаробойца», 59). Г. Г. Литаврин полагает, что земли, которые попали в Болгарию под управление василиков, были в первую очередь поместьями и владениями болгарской царской фамилии и других воевод и бояр Болгарии, которые были выселены Василием II (стр., 138). В грузинском «василикособа» — василикство, василикат.

Вассал. В Византии не было ярко выраженного вассалитета, как это было на Западе, или даже в Грузии¹, но было нечто вроде вассальных стношений, что видно и из типика Петрицонского монастыря. В этом памятнике не раз встречается слово ყმა (ყრმა), сперва означавшее «дичья», но с течением времени принявшее значение «рыцаря», «вассала». Так, напр., в поэме Ш. Руставели «Рыцарь в тигровой шкуре», Автандил обращается к Шермадину:

პირველ ყმა ვარ, წასვლა მინდა პატრონისა სამსახურად,

კაშს შეფეთა ერთგულობა, ყმობა გვმართებს ყმბსა ყმურად (154).

«Во-первых, я вассал; мне положено отправиться служить патрону. Надо блюсти преданность царям, следует действовать, как подобает вассалам» (Шота Руставели, Витязь в тигровой шкуре». Подстрочный перевод С. Норданишвили. Тбилиси 1966).

Этому термину (ყმა) в греческой редакции устава соответствует ἀμφρωπος (2,5; 18,5; 18,9; 25, загл.). См. Литаврин, 238—240, а также В. А. Арутюнова, К вопросу об ἀμφρωπος в типике Григория Бакуриана: ВВ XXIX 1968, стр. 63—76.

Декан (6,6; 6,11) .В грузинском тексте это слово дано с греческим

¹ О феодализме в Грузии в XI—XII вв. см. И. Джавахишвили. Ист. грузинского права (на груз. яз.), кн. 2-я, вып. 2-ой, 1928, «Патронкмоба» (стр. 63—107), где, между прочим, сказано: «Грузинская патронкмоба удивительно похожа и напоминает средневековый феодальный строй Западной Европы, т. е. феодализм. Как патронкмоба в Грузии, так и феодальный строй в Западной Европе были общим явлением государственной и социальной жизни» (стр. 95).

скончанием им. падежа, подобно многим другим собственным и нарицательным именам: декап-оз-и (с озвончением последнего согласного, и.м. декап-ос-и; срв. მარკ-ობ-ი Марк, თადე-ობ-ი Фаддей, ანგელ-ობ-ი ангел и др.). В греческом тексте ему соответствует *ἐκκλησιαρχης* («екклисиарх»). Теперь такое название («деканоз») носит протонерей, но, как указано в специальной литературе, «в древности этим именем назывались в грузинских монастырях особые должностные лица в священническом сане. Лица эти занимали второе место (после игумена) среди монастырской братии и стояли во главе иереев (по всей вероятности, во главе 10 иереев—десятские, отсюда и *δεκαθύς*) и певцов. В католических монастырях и теперь есть должность декана, являющегося вторым лицом после аббата» (Кекелидзе, 327).

Димос (35с,6 *δημόσιον*) налог; повинность (Каухчишвили, 288).

Доместик (в грузинской форме *დემესტიკოს-ი* деместик-ос-и, *δομέστικος* от лат. *domesticus*). Великий доместик Запада (0,2: 1,2; 35b,1; 35с,11; 36,1) — главнокомандующий военнопехотными силами европейской части Византийской империи.

Драхкан (гл. 9, 21, 37 *დრახკან-ი* из *დარკან-ი*). Первоначально—персидская золотая монета, имевшая на одной стороне изображение царя, а на другой — изображение стрелы, а затем золотая монета вообще. Эти-мологически: (монета) Дария, дарик. Армянское соответствие этого слова не сохранило звука *р* (*դահեկան* *dahekan*), но он засвидетельствован, кроме грузинского, в греческом (*δρακελός*) и сирийском (*darikūnā*).

Грузинскому драхкану в греческом тексте соответствует номисма (*νόμισμα*).

Дукат (1,16) монета, чеканенная Константином Дукой (1075—1067). См. Монета.

Евлогия (21,9 *εὐλογία* «благословение») антидор, т. е. просфора, по совершении священнодействия, раздробленная на части и раздаваемая священником народу. «В древних богослужебных книгах евлогией называется все то, что, будучи освящено в церкви, давалось верующим на дом, напр., освященная вода, елей, частицы мощей и т. п.» (Кекелидзе, 327).

Екклисиарх См. Декан.

Зевгарий. Этим термином передаем грузинское *ჟღელი* (буквально «ярмо»), встречающееся в типике как в единственном числе (*ჟღელი* 29,1 «владелец ярма»), так и во множественном (*თავითა ჟღელებითა* 2,8 «со всеми своими ярмами»; *სტეითა ჟღელებითა* 2,17 «с господскими ярмами»).

Как отметил еще В. Васильевский, «это греческое выражение соответствует латинскому *jugum* (ярмо), а *jugum* со времени податной реформы Диоклетиана и Константина Великого означало земельный надел, служивший основанием для раскладки поземельного налога. В смысле единицы распределения *jugum* вполне соответствует древнерусской *сохе* (ЖМНПр 1880, Август, стр. 359). **Зевгарий** — упряжка волов и та земля, какую эта упряжка может обработать (Литаврин, 310).

Ипомнима (35-с, 10 *ἰπόμνημα*) меморандум; решение (Каухч. 298).

Исихастирия *ἡσυχαστήριον*, по-грузински *სიხასტერი* сохастер-и)

монастырь для уединения отшельника. В истории Афоноверской лавры вместо этого термина употреблено его грузинское соответствие სდაჟუდებულო.

Исокодик (*ἱσοκώδικον*) писцовая книга, переписная книга, податная книга (Каухчишвили, 289, со ссылкой на Васильевского, ЖМНПр. 1879, т. 202, стр. 396). С. Г. Каухчишвили поясняет: «как показывает слово, это есть вероятно копия (*ἴσον*), а не оригинал податной книги».

Кадастрированы (*καταστρωθέντα* 35a,15). Имеется в виду, по всей вероятности, кадастровая перепись.

Канонарх (6,9 *κανονάρχης*, по-грузински კანონარხი) распорядитель церковного пения, точнее «начинатель канона, т. е. лицо, возглашавшее первый стих песнопения, который должны были петь певцы; оно же указывало и глас. Это вроде уставщика» (Кекелидзе, 329). От этого слова происходит повогрузинское კანონი, что значит «подсказ». (И. Джавахишвили, История Грузинского права. Кн. 2, 1929, стр. 59).

Канделапт (6,11 *καυδηλάπτης* «кандиловожигатель», «возжигатель лампад»). Слово в форме კანდელაპი (канделак-и) употреблено вместе с его грузинским синонимом მბათე «возжигатель», «осветитель». Грузинская форма კანდელაპი интересна своим согласным исходом к вм. пт. (Срв. диалектное კობოთე Кимоте вм. литературного ტობოთე Тимофей).

Кентинарий (35b,19; 35b,21; лат. *centenarium* через греч. *κεντηνάριον*) сто литр.

Красовуля (*κрасοβύλιον*) особая чаша для питья вина в монастыре.

Крестьянин. Этим словом переводим грузинское გლეხი, что в дореволюционное время (в XIX и XX вв., да и много раньше) по своему значению соответствовало русскому «крестьянин». Слово встречается в переводных книгах Ветхого Завета (IV Цар. 25,12; Есф. 1,20; Мудр. 18,11; Зир. 4,1; 4,25) со значением «убогий», «нищий». Судя по тексту устава Петрицонского монастыря, к XI в. оно приняло социальное значение: поселенец, прикрепленный к тяглу на господской (или на монастырской) земле и обязанный обрабатывать ее и производить сельскохозяйственные продукты в пользу владельца земли. В греческой редакции текста ему соответствует *πάροικος* (2,17; 2,15; 29,1; 32, 1—2). По уставу только крестьянину можно было предоставлять сакаргав (см.).

Ксенодохия (0,35; 2,12; 29,2; 29,6; 29,7 *ξενοδοχείον*, по-грузински везде в форме ქენდოქიონი ксенадош-и) странноприимница, гостиница.

Куманский плен (2,19). Куманы — половцы. «В пустоту, которая образовалась после разрушения Болгарского царства (Василем II), устремились сначала Печенег, потом Узы и Куманы (Половцы), теснявшие их с тыла» (В. Васильевский, Византия и Печенег: ЖМНПр. Отд. отт., 119).

«В XI столетии Печенег, разделенные на 13 колен, кочевали на пространстве от берегов Днестра до реки Дуная. Узы, одно из более сильных племен той орды, которая потом в Европе получила название Команской или Половецкой, надвигаясь с востока, начинали теснить своих единоплеменников. В сентябре 1064 г. Узы явились на Дунас: целое племя в 600 тысяч со всем своим имуществом и скарбом.» (Там же, 123).

Грузинский текст дает формы «коман» и «куман», что обязано, возможно, орфографической особенностью текста устава.

Слова რომელი წარვაგეთ კომანთა გამოყენებასა შინა обычно переводятся так: «что мы израсходовали во время вывода Команов» (35b, 7). Значит, были выведены (и приведены сюда, т. е. в Византию) команы. Но полагаю, что два хрисула, удостоверившие неопровержимо великого домашнего Григория Бакурианис-дзе в отношении царских денег, израсходованных им «во время вывода команов», передает факт его выкупа из куманского плена. А что он попал в плен к язычникам и с ним немало его народа, об этом прямо говорится в одном месте типика (1.5). А что этими язычниками были куманы, об этом говорится в другом месте (2,19). В таком случае კუმანთა нужно понимать, как форму творительного падежа мн. числа в значении отложительного, в смысле კუმანთაგან «из куманов».

Этот вопрос требует исследования. Впрочем, Каухчишвили в новой работе полагает, что эти хрисулы касаются того, что Григорий Бакурианис-дзе не подотчетен за деньги, выплаченные им в качестве дани команам (кипчакам); Georgica VIII, 1970, 236.

Legat (лат. legatum, в грузинском ლელათა через посредство греческого) оставленное по завещанию имущество, вещь (2,13; 18,2; 34b,2).

Ливеллон (греч. λιβέλλος от лат. libellus) memorial, petition (Sophocles).

Мамасахлис (მამსახლის-ი, 6 у к в.: «отец дома». В типике Петрицонского монастыря этот термин имеет два значения: Во-первых, это есть настоятель, игумен монастыря. В этом значении это слово употреблено, напр., в следующем предложении: «не подобает, чтобы один употреблял пищу и питье лучшего качества, чем другой, даже сам мамасахлис» (т. е. игумен, 4,2). В этом же значении встречается оно и в других местах: 0,31; 8,10; 9, загл.; 26,1; 26,3; 36,6. Во-вторых, оно означает высшего представителя местной власти, архонта по греческой редакции, взимавшего мамасахлисский (архонтский) налог и с монастыря. Григорий Бакурианис-дзе освободил свой монастырь от разных налогов, в том числе и от мамасахлисского (3,1). См. также стр. 270—273.

Грузинский царь Баграт IV (1027—1072), считавшийся мамасахлисом на своей родине (в Тао и Кларджетии, уступил свои мамасахлиские права на селение Бареван (ბარევან-ი) Опизскому монастырю, передав его монастырю на трапезу (სატრაპეზოდ) (А. Шанидзе, Великий доместик Запада Византийской империи Григорий Бакурианис-дзе и грузинский монастырь, основанный им в Болгарии, Тбилиси, 1970, стр. 36).

Михайлат. См. Монеты.

Монеты. «Древние» византийские монеты, названные в типике Петрицонского монастыря (2,16):

1) Романат — золотая монета, чеканенная Романом III Аргиром (1028—34).

2) Мономахат — золотая монета, чеканенная Константином IX Мономахом (1042—1054).

3) Дукаст — монета, чеканенная Константином Дукой (1059—1067).

4) Шестиглав (ექუსთავედი, или, по синодику Афоноиверской лавры, ექუსთავი «с шестью головами») номисма, чеканенная Романом Диогеном (1068—1071) и его женой Евдокией. На монете изображены шесть «го-

лов»: на лицевой стороне в центре И. Христос, благославляющий стоящих по сторонам Романа (налево) и Евдокию (направо), а на обороте Михаил (посередине), Константин (налево) и Андроник (направо). После смерти Константина Дуки у него остались сыновья Михаил, Андроник и Константин, которых отец при жизни сделал сопредстольными, возложив на них корону, а свою жену Евдокию объявил регентшей. Оставшись вдовой, Евдокия вышла замуж за Романа Диогена, который 1 января 1068 г. взошел на императорский престол. Новый император «ни минуты не колебался дать истребованные у него обязательства соблюдать права наследников престола и управлять совместно с царевичами Михаилом, Андроником и Константином, имена которых ставились во всех законодательных актах». (Успенский, 66). Это обязательство Романа Диогена отражено и на монете. В греческом тексте монета «шестиглав» названа «скиптратором».

Примечание: В Музее Грузии в Тбилиси имеется несколько экземпляров этой монеты (см. Т. А б р а м и ш в и л и, Византийские монеты Музея Грузии. 1965 (на груз. яз.), №№ 442—450, таб. XXV, №№ 444, 445, 446). См. также R. Blake, 29.

5) Михайлаг. До построения Петрицонского монастыря в Византии было семь императоров, носивших имя «Михаил», но монета, названная в типике «михайлатом», бита, по всем данным, Михаилом VII Паррапином (1071—1078), старшим сыном Константина Дуки и Евдокии. Эта монета в синодике Афононверской лавры названа дукат-михайлатом (№№ 43, 44, 97).

Об этих византийских монетах см. Blake, 27—28.

Мономахат. См. Монеты.

Мтавар. Происходя от слова *მთავარი* («голова»), «мтавар» значит «глава», «главный», «главарь». В качестве 1 части сложных слов оно передает греч. *ἀρχη*: мтаварангелоз-и («архангел»), мтаварепископос-и («архиепископ»), мтавардиакон-и («архидиакон»).

Мтавар эриставов (0,2) — глава эриставов, титул Бакуриана, отца Григория. В другом месте устава (21,11) отец Григория Бакуриан назван эриставом эриставов, т. е. князем князей. В обоих местах греческого текста стоит *ἀρχῶν τῶν ἀρχόντων*.

От этого слова произведено *მთავრობა* — мтаваробай — мтаварство. См. Тавад.

Настоятель. Этим словом мы передаем три синонимических слова, означавших лицо, стоявшее во главе монастыря:

1) *მამასახლისი* («мамасахлис») 0,31; 4,2; 6,10; 8,10; 9, загл.; 26,3; 36,6. Отсюда *მამასახლისობა* (24,2) «настоятельство».

2) *მამა* (букв. «отец»), авва (8,11); отсюда *მამობა* — должность аввы, настоятельство.

3) *წინამძღუარი* (букв. «предводитель») 4,1; 4,12; 5 загл.; 5,2—8; 5,15. Слова *მამასახლისი* и *წინამძღუარი* иногда чередуются в одной и той же главе (напр., в 6,22).

Обновление бескровной жертвы (37,10) Литургия преждеосвященных даров. Триодная часть грузинского Синаксаря, переведенная Георгием Святогорцем (XI в.), «составлена на основе Студийской редакции. В самом деле, в среду и пятницу Сырной недели, а также и в пяток Стра-

стной полагается литургия преждеосвященных даров» (Кекелидзе, Литург. груз. памятники, 499—500).

Оксикасторовый (34а,47; 34а,49 *ὀξικάστωρος*) бобровый (?), синий с пурпурным отливом (?), L. Petit, 62.

Парадотический практикон. См. Практикон.

Параклитик (*პარაკლიტონი* 34а,43). «Этим именем называется вся вообще книга Октоих. В древних памятниках грузинских первые четыре гласа этой книги называются *ჰმბნი* — гласы (основные), а остальные четыре гласа — *გუერბნი* («плагальные»). (Кекелидзе, 35).

Периоризм (*περιορισμός*, по-грузински *პერიორეზმონი* периерезмон-и) указание границ земельного владения (2,1; 35с, 4; 5,12).

Питтакый (35b, 17, 18, 22, 23, 25) лат. *pittacium* «ярлык», откуда греч. *πιττάκιον* „письмо“.

Планина (2,3; 2,17 *πλανηνά*) «Д. Ксаналатос, как и большинство историков до него, переводили *πλανηνά* как горное пастбище (Bergweise) Ив. Дуйчев считает, что это слово не всегда означает горное пастбище, а скорее равнозначно современному болгарскому «планина»—«гора» (Литаврин, 116, прим. 15). Сам Литаврин планины понимает, как горные угодья, в том числе и пастбище (324).

Практикон (35b, 30, 31, 34, 37, 38 *πράκτικον*, в грузинской передаче *პრახტიკონი* практикон-и) запись византийских чиновников, где отмечено, каково земельное владение, имя владельца, состав его семьи, и указан соответствующий налог (Каухчишвили, 293, со ссылкой на Fr. Dölger, *Sechs byz. Praktika*). Парадотический практикон — возможно, это есть «практик передачи крестьян уже как зевгаратов (а не актимонов) вместе с надлежащей землей» (Литаврин, 103).

Полновесный. См. Стамилон.

Предстоятель (21, 10, по-груз. *ზედა მწიბრელო*) первенствующий священник, первый из служащих священников монастыря, то же самое, что и *უპირატესი* (Кекелидзе, 328).

Преторское имение (2,4). Преторами назывались представители гражданской власти. При Константине Мономахе (1042—1054) «в феодах была ослаблена абсолютная власть стратигов, рядом с ними поставлены представители гражданской власти с титулом преторов. Военный бюджет был сокращен, проводилась решительная мирная политика» (Ш. Диль, Осн. проблемы, 109).

Придел (12,1; 27,2, по-грузински *გუტერნი* *εὐκτήριον* «молельня» с перестановкой неслогового უ и с диссимиляционным озвончением первого согласного კ) — особый алтарь в церкви, сверх главного и рядом с ним на правой или левой стороне, т. е. особое помещение с престолом.

Проастий (2,5; 2,6; 2,14) усадьба, богатая пригородная дача, вилла. Хотя грузинская форма этого слова (*პრასტიბნი* «прастин») греческого происхождения (*πράστειον*), но оно нередко передает греческое *κτῆμα*, как, напр., 35а,2; 35а,4 и др.

Романат. См. Монеты.

Рукомойный прибор (34b, 8). Так мы передаем читаемое в рукописи слово *მრინდოქსესტი* шринидоксест-и, что является, очевидно, ошибкой

вместо შირნიმოქსესტი, получившегося из *χερνύδξιστον* «рукомойный прибор». Поскольку говорится о паре, то ясно, этот рукомойный прибор состоял из рукомоя и лохани. Несомненно, это есть нечто вроде ტაშტ-აბრაგო *tašt-abrag i* (т. е. *تاشت tašt* «таз», «лохань» и *ابرق ibriq* «рукомой») дарственной грамоты 1020 года католикоса Грузин Мелхиседека (Грамота издана несколько раз, между прочим, и в IV томе «Вопросов истории Грузии» Н. Бердзенишвили, 1967, стр. 280—289).

Руга (9,2; 9,4; 29,2; 29,5; 31,1) *რუგა* из лат. *egogatio*. Грузинская форма *რუგ-ი* (отсюда глагол *გარუგვა* «назначать жалование») близка к арм. *հրղ, հրղբ*.

Сакаргав (0,38; 32,2). Термин, встречающийся и в поэме XII в. Ш. Руставели «Витязь в тигровой шкуре», обозначает нечто вроде владения вассала и его прав и обязанностей по отношению к своему сюзерену (патрону). Из текста устава (глава 32-ая) видно, что настоятелю Петрицонского монастыря запрещалось следовать обычаю, существовавшему в то время в монастырях Востока и Запада, и давать кому-либо из братьев сакаргав из монастырских владений: «либо крестьянина, либо землю, либо виноградник, либо сад, либо что-нибудь подобное». Вместе с тем основатель монастыря сделал оговорку: «но пусть дается сакаргав крестьянам, которые служат церкви и выполняют свой долг». Глагол *კარგვა*, от которого образован термин *საკარგავ-ი* («сакаргав»), обычно употреблялся в форме страд. залога с приставкой *და*: *დაიკარგა, დაიკარგოს* «обосноваться», «устроиться» вообще и, в частности, «устроиться в качестве *მოსაკარგვე* («мосакаргве»), т. е. лица, которому дали монастырское земельное владение «в держание».

Сикрит (35a,15; 35b,25, по-грузински *სიკრიტონ-ი* «сикритон» *σήκρητον* от лат. *secretum*) ведомство, приказ.

Симоисис (35a,12; 35a,13; 35a,14; 35b,24, по-грузински *სიმოსის-ი* «симиосин», *σημείωσις*) постановление, судебное решение (Каухчишвили, 295).

Скарамангий (34a, 45 *σκαραμάγγιον*). Слово встречается и в других памятниках грузинского языка: в дарственной грамоте католикоса Грузин Мелхиседека (1020 г.), героическом эпосе «Ампрандареджаниани» (XII в.), «Распорядке государева двора» (XIV в.). Из сопоставлений разных мест, где оно встречается в груз. источниках, а также в греческих (Каухчишвили, 295—6), можно заключить, что это есть драгоценная златотканная материя (видимо с изображениями животных и птиц), из которой шили верхнюю одежду, покров для престола (в алтаре церкви), попоны коней, шатер, подушку и др.

Стамилон. «И каждая денежная руга должна быть полной» (9,2). В грузинском тексте стоит *სტამილონი სრული* «стамилон полный», чему соответствует *ιστάμενον τραχύν* греческого текста. «Стамилон» устава Петрицонского монастыря безусловно то же самое, что и «стаменон» (*სტამენონ-ი*) синодика Афоноиверской лавры (№№ 42, 65, 78, 84, 106, 111, 120, 146); напр., о петрицонском игумене Феофане сказано: «дал он нам две литры стаменон» (№ 84); брат Григория Бакурианисдзе Аббас пожертвовал Афоноиверской лавре 500 шестиглавов стаме-

нон» (№ 111). Шестиглав — это скиптрат греческого текста устава Петрицонского монастыря.

Судья (35b,24). «Непосредственное отношение к сбору налогов имели и судьи» (Литаврин, 303).

Тавад (24,1) глава светской власти в округе, архонт. Тавадом назван сам Григорий Бакурианис-дзе, когда он управлял Карсом (35a,6), а когда он управлял городом Карином (или Феодосиополем), то назван «мтаваром» (35a,7) и «ганмге» (35b,15). Отсюда можно заключить, что «тавад», «мтавар» и «ганмге» в данном случае синонимы, поскольку в греческом тексте во всех трех случаях читается (*χρυσόβουλλον*) τῆς πράξεώς μου.

Торня (თორბე 29,2) особого рода печь для выпечки хлеба в виде больших тонких и широких листов (т. н. «лавашей») или продолговатых и плоских. Для обозначения «пекарни» в уставе употреблено *ფურბე* (29,2 *furnus*, *φούρνος*), а «торня» соответствует греческому *κλίβανος*.

Тривлат (*τριβλάτιον* 34a,52) род дорогой шелковой материи (*βλαττιον* от лат. *blatta*).

Установленные (по-грузински *დაწესებულნი* 6,17) «букв. узаконенные, правила, канон.» В древних правилах так называется Шестопсалмие, т. е. шесть псалмов, читаемых в начале утрени. «Такое название Шестопсалмие получило по-грузински потому, что оно стоит в начале утрени, которая в древности называлась каноном» (Кекелидзе, 326).

Филотимия (35b,21 *φιλοτιμία*) подношение, дар, подарок.

Финифть (2,18; 34a, 1—2, 4—5) эмаль. Грузинская форма *ფეშფეჭობ-ი* («шемептон») передает греческую *χειμαυτόν*, к которой восходит и древнерусская «финифть».

Хартофилак (35b,24) заведующий архивом константинопольского патриарха.

Шестиглав (скиптрат). См. Монеты.

Шестопсалмие. См. Установленные.

Эристав князь (Этимологически «глава войска», воевода).

Эристав эриставов князь князей. Этот титул носил отец основателя Петрицонского монастыря Бакуриан (21,11), который назван также «мтаваром эриставов» (0,2). См. Мтавар.

Ядгар (*იადგარ-ი* 34a,45) богослужебная книга, известная под названием Минеи, точнее: Праздничная минея доафонского периода (Кекелидзе, Литург. груз. пам. XXV—XXVI; Иер. канонарь, 339). Книга названа «ядгаром» (перс. یادگار «память», «памятник»), вероятно, потому, что богослужебный материал в ней расположен в последовательном порядке празднования п а м я т и святых.

УКАЗАТЕЛЬ СОБСТВЕННЫХ ИМЕН ТИПИКА¹

1. ЛИЧНЫЕ ИМЕНА

Аббас (عباس 'Απάσιος), родной брат Григория Бакурианис-дзе, магистр 0,2; 0,8; 2,7; 2,9; 21,1; (21,9; 21,10; 29,5); 37,9; 37, 11—14.

Аббас, брат Ахсартана, зять Григория Бакурианис-дзе 2,7.

Алексий Комнин, царь 2,18; 35с, 11.

Ахсартан, брат Аббаса, зять Григория Бакурианис-дзе 2,7.

Бакуриан, эристав эриставов, отец Григория и Аббаса 0,2; 21,9; 21,11; 31,2; 36,1; 37,16.

Бакуриан, двоюродный брат Григория 31,2.

Бакурианис-дзе см. Григорий Бакурианис-дзе.

Ванский см. Григорий Ванский.

Вардан (проноит) 2,5.

Василий Великий 14,1; 34а, 29.

Вотаниат 35а, 4; 35b, 25.

Георгий (св.) 1,3; 34а, 10.

Глезий 21,6.

Григорий Бакурианис-дзе, севаст и великий domestik Запада, строитель монастыря 0,2; 1,2; 2,1; 2,9; (5,1); 21,3; (21,8; 21,10); 36,1; 36,2; 37, 2—8.

Григорий Богослов 30,2; 34а, 28.

Григорий Ванский 0,36; 30, загл.; 30,1.

Евстафий (мученик) 21,1.

Евфимий, иерусалимский патриарх 36,2.

Евфросиния 35а, 3.

Ефрем (монах, у которого была сестра, которой запрещалось ходить в монастырь) 23,2.

Иоанн (евангелист) 34с, 27.

Иоанн (монах, у которого была мать, которой запрещалось ходить в монастырь) 23,2.

Исаак (св.) 34а, 44.

Иуда Искарнотский 18,5; (21,6).

Иоанн (Креститель) 1,3.

Комнин см. Алексий Комнин.

Крчис киликонец 35b,19.

Максим (св.) 34а, 32.

Маргона 35а, 10.

Мария 1,3; 34а, 34.

Мисопотамец 35с, 10.

Миханл, царь 34b,1; 35а,4; 35а, 12; (35а, 13), 36b, 19.

Опидопай 35с, 12. Возможно, это есть тот же Опидопай, доторый упоминается в синодикке Афононверскои лавры, № 114 ('Οφιόφιου? Βλακε, 23, прим. 3).

Павел (апостол) 5,8; (13,15); 15,11; 34а,40.

Панагий, монастырь св. Панагия 0,3; 0,5; 0,6; 9,2; 9,5; 12,6; 15,9; 36,4; 36,8; Louis Petit отметил, что τὰ Πα-

¹ Ссылки даны по главам и разделам. Вводная часть устава отмечена нулем. В скобках указаны места, где лицо не названо, но подразумевается.

ναγίου указывает на монастырь, построенный Панагием, как вообще и подобные выражения: τὰ Στουδίου. τὰ Ὑπάτων и др. (стр. XIV). По мнению Соколова, под монастырем Панагия подразумевается монастырь, основанный весьма благочестивым монахом, которого вместо имени обычно называли «Всесвятым» (Πανάγιος-ом). Как сообщает И. Скилица, он известен и тем, что воспротивился намерению императрицы Евдокии, жены сперва Константина Дуки, а затем Романа Диогена, выйти замуж в третий раз за императора Вотаниата (1078—1081). Местоположение монастыря неизвестно. (И. Соколов, Грузинский монастырь в Болгарии: Христианское Чтение, 1906, Апрель, стр. 560).

По-грузински это имя дается всегда в форме родительного падежа (მონასტერის პანაგიოსის-სა, მონასტერის პანაგიოსის) или производного от него (პანაგიოელები «панагийцев»),

что предполагает форму именит. падежа Ξεβζογ (Панагие) или Ξεβζογ (Панагия).

Парапшап: сын Парапшапа 35b, 19.

Симеон (св.) 34 а, 31.

Соломон, царь 15, 13.

Студит (Феодор) 34а, 35.

Хотатор 34b, 2. Это, вероятно, то же самое лицо, что и Хутатурий. (Хутатуриос), которого упоминает Никифор Врениний, муж Анны Комниной. Попав в плен и будучи ограблен и раздет, Хутатурий был приведен к главнокомандующему Андронику, который одел его и обласкал, за что Хутатурий подарил своему благодетелю драгоценный камень, спрятанный им в лесу. Впоследствии этот драгоценный камень Андроник поднес в подарок императрице Марии, дочери грузинского царя Баграта IV (Georgica, V, 304—305).

Хвасрован, дядя Григория Бакурнанис-дзе 31, 2.

II. ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ И ТОПОНИМИЧЕСКИЕ ИМЕНА

Акритон (ἐν Ἀχρείδῳ) 35b, 9.

Ани 35а, 1.

Антиохия 2, 9.

Арменияки 35а, 2.

Армения 18, 9.

Арнаса (ни)к 35а, 2.

Ван см. Григорий Ванский (в указателе личных имен).

Ванска (крепость, Βάνισκα) 2, 3; 35b, 2.

Варвары св. (поле) 2, 2.

Вачкова 2, 1.

Волерон 2, 5; 35b, 12.

Восток 0, 2; 1, 2; 1, 4; 2, 16; 35а, 16.

Восточная церковь 32, 1.

Вотина (крепость) 2, 2 (τῶν Βοδι ν).

Врис 2, 3. По груз. тексту Врис — собственное имя, название новой крепости, а по греческому оно нарицательное имя: σὺ τῇ βρύσει «с родником».

Геоργия св. (поле) 2, 2; 2, 5; 35с, 3 (монастырь под горой Папик).

Греция 1, 4; 18, 9; 2, 18.

Грузия 18, 9.

Добролонг (поле) 2, 1.

Добростан (поле) 2, 1.

Евдукимо (село) 35а, 11.

Желова (Γέλλοβα) 2, 4.

Завалтон 2, 13 τοῦ βάνδου Ζαβάλας.

Запад 0, 2; 1, 2; 2, 1; 2, 11; 36, 1.
Западная церковь 32, 1.

- Зауци 2,5 Ζαούτζη.
 Захария село 35с. 10.
 Змолина 35b,8; 35b. 20.
 Зравик (село, Σραβίχιον) 2,13; 29,6; 35с.1.
 Иванова (поле) 2,1.
 Иерусалим (ский патриарх) 36,2.
 Ильи св. (исих.) 2,2.
 Карин (Феодосиополь) 2,11; 2,16; 35а,7; 35b,15. В грузинском тексте два раза читается Теодосиополь (2,11; 2,16) и два раза — город Карин (Карну-калак): 35а,7; 35b,15. В греческом тексте везде Феодосиополь.
 Кар (=Карс) 35а, 6.
 Картпртик 35b,9 τὸν χωρίου Χατῆ-
 τικίου.
 Кесарополь 2,13.
 Киликия (см. Кртис киликиец в указателе личных имен).
 Константинополь 0,3. См. Царьград.
 Котриа (село) 35а,11.
 Ксантиа 35а,9.
 Лавака 35b,2; 35с.8.
 Лашкова (поле) 2,1. Буквы б и ш в древнегрузинском строчном письме вообще похожи друг на друга, но в рукописи устава их трудно отличить. Лишь смысл дает возможность знать, как надо читать. В данном случае можно читать и Лабкова, но и эта форма далека от греческой Λάβκουβα.
 Ливад см. Хрусоливад.
 Липицон (поле) 2,1.
 Мармар (Мармара) 0,35; 29,5; 29,6.
 Мартиспа 35а,2.
 Мина (проастий) 2,6.
 Мисинополь см. Мосинополь.
 Мосина (поле) 2,1. Грузинская форма очень отличается от греческой (Μοισαίνος).
 Мосинополь 2,5; 6,5; 35а,4; 35а,8; 35b,12; 35b,25; 35b,29; 35b,31. В грузинском тексте везде читается Мисинополь — с ассимиляцией первого гласного).
 Никея 18,5.
 Николая св. (исих.) 0,37; 2,2; 31,1; 31,4; 31,6. Странноприимница на берегу моря, которая, получая доходы с селения Прилонг, названа Прилонгской 0,35; 29,7.
 Новый Рим 0,3. См. Константинополь, Царьград.
 Панагия монастырь 0,3; 0,5; 0,6; 9,2; 12,6; 15,9; 36,4; 36,5. Панагийцы 9,5. О св. Панагии см. в указателе личных имен.
 Папкалиц 35b,6.
 Папик (гора) 2,5; 35с,3.
 Перитеорий (по-грузински Перитор) 2,6; 2,7.
 Петрицон, петрицонский 0,2; 1,3; 2,1; 2,8; 2,14; 35b,5; 35с,12; 36,1.
 Пренак 2,2; 35с,10.
 Прилонг 0,35; 2,9; 2,12; 29,6; 35с,2.
 Рим см. Новый Рим.
 Саркиния (по-грузински Са-саркин-оз-ет-и «страна сарацин») 18,9. В греческом тексте этому геогр. имени соответствует Συρία.
 Серайская (фема) 2,13 τὸν Σερωῶν.
 Святониколаевка 31,1; 31,6. См. Николая св. (исих.).
 Спон 15,15.
 Солоники см. Фессалоники.
 Софин св. (церковь в Константинополе) 35b,25; 35с, загл.; 35с,13.
 Спазма 35b,6.
 Стенимах 2,2; 29,1; 35b,35.
 Степаннаа 2,9.
 Тао 35а,1.
 Тарсус (Тарсянин) 15, 11.

Фессалоники, Солошки 2,9; 36,2.
 Филиппополь 1,3; 2,1; 6,5; 35а,5;
 35с,4; 35а,8; 35а,13; 35а,14; 35b,13;
 35b,14; 36,2 Филиппопольский митрополит 3,2; 35а,13.

Хахул (мон.) 35b,10.

Хлавава (поле) 2,13 Γελαύων.

Хрусоливад 35а,3. Возможно, в

этом имени соединены ошибочно прочитанные (τῶ) χωρίου Λιβადίου.

Царьград 36,4. См. Константинополь.

Чормерис 35а,1.

Чрвена (село) 35b,2 τῶν Τζερβε-
 νῶν.

Шиконь (село) 35b,9.

III. ЭТНИЧЕСКИЕ ИМЕНА

Армянин 35b,11.

Коман, Куман 2,19; 35b,7.

Грек (ῥωμαῖος), греческий, по-гречески 0,30; 1,2; 2,18; 24, загл.; 24,1; 36,1; 36,2; 36,3.

Пецинаг (Печенег) 2,18; 35а,12.

Грузин, грузинский, по-грузински 0,2; 0,4; 0,7; 0,31; 1,2; 2,8; 2,14; 2,18; 25, загл.; 36,1; 36,3; 36,5.

Франги (южноиталийские норманны) 35b, 21; 36,2.

პირთა საძიებელი გამოკვლევისათვის¹

- ოცაზო მაგისტროსი 11, 13, 14, 21, 25, 27, 44, 274.
 აბრამიშვილი თ. 156.
 აბულაძე ილია 226.
 აბულაძე იუსტინე 207.
 აბუსერ 180.
 ათანასი (ტაოელი) 14.
 ალექსი მეფე 22, 23.
 ამანტოს კ. 41, 48, 56.
 ამირანაშვილი შ. 55, 217.
 ანა კომნინი 23, 24, 233.
 ანდრონიკაშვილი მზია 158.
 ანდრონიკე, ედოკიას ვაჟი 11, 155, 156.
 ანდრონიკე, მხედართმთავარი, 233.
 ანთიმოზ ქართველი 16.
 ანტონი ჭყონდიდელი 39, 199.
 არსენ კათალიკოზი (1218—1233) 180.
 არუთინ 48.
 აჭარიანი ჰრ. 197.
 აკაკურიანი (გრიგოლის შაშა) 27.
 ბაგრატ IV 29, 30, 233.
 ბაგრატიონნი 9, 13, 32.
 ბაქრაძე დ. 158.
 ბერძენიშვილი ნიკო 12, 13, 17, 201, 207.
 ბეჟა 271.
 ბეშქენ 30, 271, 272.
 ბროსე მ. 30.
 ჯაბაშვილი ბესიკ 13, 17.
 გაბრიელ III, იერუს. პატრიარქი 48.
 გიგინეიშვილი ოთარ 13, 17.
 გიორგი მეფე 32, 273.
 გიორგი მერჩულე 31.
 გიორგი მთაწმიდელი 19, 30, 31, 145, 272.
 გრიგოლ, მეორედ მაშენებელი პეტრიწონის მონასტრისა, 46.
 გრიგოლ ხანძთელი 19, 31.
 გრიგოლ ღმრთისმეტყველი 216.
 ძავით დიდი (აღმაშენებელი) 20, 21, 39.
 დავით ნარინი 97.
 დე გოლი 55.
 დოლიძე ი. 20, 26, 54, 207, 221, 307.
 დოსითეოს, იერუს. პატრიარქი 43, 45, 46, 48.
 ედოკია დედოფალი 11, 155, 156, 166, 236.
 ეესტათი მცხეთელი 24.
 ერემიანი სურენ 238.
 ეფთჳმე, იერუსალიმის პატრიარქი, 22, 27, 33, 34, 36.
 ეფთჳმე მთაწმიდელი 18, 156, 272.
 ეფრემ ასური 226.
 ეფრემ მცირე 226.

¹ სიაში არ არის შეტანილი გრიგოლ ბაკურიანის ძე, რომელიც ძალიან ხშირად გვხვდება. ამას ვარა, ქართულ ნაწილში დასახელებული პირები რუსულ ნაწილშიც მრავალი გვხვდება და პირ-საშუაშუა.

NB. ადგილი ნაჩვენებია ვერდების მისხედით.

- ჴასილი II 9, 15.
 ვასტანგ VI 16.
 ვოტანიატი 236.
- ჴამარ მეფე 20, 39, 146, 199.
 თარხნიშვილი მ. 10, 20, 25, 26, 43, 48,
 52-55, 148, 212, 226, 230.
 თაყაიშვილი ე. 55, 56, 57, 147, 199, 267.
 თეოდორე სტუდიელი 209.
- ჴვანე მკარგრძელი, მანდატურთუხუცე-
 სი, 20.
 იოანე პეტრიწი 24, 56.
 იოვანე ახალციხელი. ნ. მარკოზისშვილი.
 იოვანე, ათონის ქართველთა მონასტრის
 დამაარსებელი, 18, 156, 272.
- ხაკაბაძე ს. 20, 39, 145, 148, 197.
 კალენიკე II, იერუს. პატრიარქი, 48.
 კეკელიძე კ. 17, 24, 34, 108, 152, 162,
 163, 168, 174, 181, 190.
 კომნიანოსი, კომნინოსი. ნ. ალექსი მეფე.
 კონდაკოვი. ნ. 209.
- კონსტანტინე დუკა 155, 156, 165, 236.
 კონსტანტინე მონომახი 155, 180, 195.
 კონსტანტინე, ეედოკიას ვაჟი 11, 155,
 156.
 კორაისი დ. 9, 21, 40.
- შათოზ ურპაელი (მათე ედესელი) 24.
 მანოლოვი 51.
 მარი ნ. 10, 11, 23, 24, 28-32, 145.
 მარიამ დედოფალი 233.
 მარკოზისშვილი იოანე, ახალციხელი, 43,
 45-48, 52.
 მელქისედეკ კათალიკოზი 201, 207, 210,
 220.
- მენაბდე ლ. 17.
 მიხაილ VII 11, 155, 184.
 მოსე ხონელი 207.
- მურადიანი პ. 28, 29, 32..
 მუსეოსი 9, 16, 22, 26, 27, 37.
 მუსხელიშვილი ლ. 20.
- ნიკიფორე ვრიენნიოსი 238.
 ნიკოლაევი ვს. 25, 56.
- ორბელიანი ს.-ს. 30, 31, 147, 177, 178,
 190, 201, 207, 231.
 ოფიდოფაი 233.
 ოქროპირ (ტაოელი) 14.
- სანაგეი, პანაგაოსი 22, 238.
 პაპავა ა. და თ. 56.
 პატარიძე რ. 16, 50.
 პეტიტი ლუი 9, 16, 23, 24, 26, 36, 37.
 პეტრიწი იოანე 24, 56, 214.
- უკორდანია, თ. 18, 19, 20, 22, 39, 147,
 148, 163, 174, 180, 199, 201.
- უომანოზ დიოგენი 11, 156, 166, 236.
 რომანოზ III არგიროზი 155, 196.
 რუსუდან მეფე 275.
- სამოელ არქიდიაკონი 24.
 სინაჰს-ძე 247.
 სკილიცა იოვანე 236.
 სკლიაროსი 145.
 სოკოლოვი ი. 236, 238.
- სოფოკლე 138, 158, 166, 205, 197, ნ.-
 Sophocles.
- სტალინი 55.
 სტეფანე უნგროვლახელ-ი 16. .
 სუიმონ (სუმიონ) ბედიელ-ალავერდე-
 ლი 20.
 სუმბატ დავითის-ძე 267.
 სურგულაძე ი. 207.
- ოზნაძე ვ. 25.
- უსპენსკი 23, 213.

- ჟერაძე გრიგოლ 25.
 ქავთარაძე სერგი 17.
 ცაუხჩიშვილი ს. 9, 10, 26, 29, 37, 38,
 41, 43, 45, 48, 148, 149, 151, 164,
 167, 173—177, 180, 183, 195, 206,
 207, 209, 220, 227, 228, 230, 245.
 შანიძე ა. 16, 39, 228, 253.
 შანიძე მზექალა 145.
 შარაშიძე ქრ. 137, 275.
 ხუბინაშვილი დავით 147, 158, 201, 207,
 231.
 ჩუბინაშვილი ნიკო 231.
 ცაგარელი ა. 19, 198.
 ცონევი ბ. 50.
 ძაჩუშ 48.
 სუაშაქ 30, 271.
 სრისანთე, იერუს. პატრიარქი 36, 45, 48.
 სუტატურიოს 233.
 ჯავახიშვილი ივანე 19; 31, 39, 176,
 206—208.
 ჯანაშვილი მ. 30.
 სონიგმან 338.

УКАЗАТЕЛЬ ЛИЧНЫХ ИМЕН, УПОМИНАЕМЫХ В ИССЛЕДОВАНИИ²

- Аббас Бакурианис-дзе, магистр,
 брат Григория 260, 261, 330, 337.
 Аббас, брат Ахсартана 261.
 Абуладзе И. В. 268.
 Авраам, католикос армян 261.
 Алексей Комнин 248, 250.
 Алп-Арслан 259.
 Анастасий (имп.) 251.
 Андрей (апостол) 266.
 Андроник (военач.) 340.
 Андроник, сын Евдокии 335.
 Анна Комнина 247, 250, 251, 257,
 259.
 Арсен Икалтойский 263.
 Арутюнова В. А. 258, 260, 263, 331.
 Ахсартан 261.
 Ачарян 259.
 Баგრატ III 263.
 Багрატ IV 259, 270, 271, 272, 275,
 334, 340.
 Багрატ, отец Смбата 260.
 Бакрадзе Д. 275.
 Бакуриан, отец Григория 260, 278,
 335, 338; он же Бакуран (по-
 арм.) 247.
 Бакуриан (младший), двоюродный
 брат Григория 260, 261.
 Безобразов П. 254.
 Бека 271.
 Бердзенишвили 252, 253, 337.
 Бешкен, эрстав эрстауов 271, 272.
 Болотов В. 259.
 Броссе 259.
 Василий II (Болгаробойца) 331,
 333.
 Васильевский В. 213; 332, 333.
 Вотаниат 340.
 Врана 262.
 Вриенний Никифор 259.
 Георгий, царь 274, 275.
 Георгий Законник (Мерчуле) 31,
 267, 268.
 Георгий-Лаша, царь 275.
 Георгий Святогорец 256, 275, 335.
 Гигншейшвили О. И. 252.
 Гозалишвили Г. 250, 259.
 Гошев Ив. 252.
 Григорий Ванский 247.
 Григорий Хандзтийский 267, 268,
 269.
 Давид Петрицонский 263.
 Давид, отец Смбата 266.

² В список не внесен Григорий Бакурианис-дзе, который встречается очень часто. Кроме того многие из лиц, упоминаемых в грузинской части, встречаются и в русской части и наоборот.

№В. Ссылки указаны по страницам.

- Давид Стронтель (Великий) 273, 275.
 Дарий 332.
 Деметре, царь 275.
 Джавахишвили (Джавахов) И. 256,
 261, 267, 272, 331, 333.
 Дилевски Н. М. 351
 Диль, Ш. 336.
 Диоклетман 332.
 Дуйчев Ив. 336.
 Дьяченко 190.
 Евдокия 334, 335, 340.
 Евсеев И. Е. 271.
 Евфимий Зигавин (Евтимий Зига-
 бен) 252, 263.
 Евфимий, перус. патриарх 248.
 Евфимий Святогорец 275.
 Жордания Ф. 266.
 Зенон (имп.) 251.
 Иби-Сина 247.
 Иван 272.
 Иоанн Петрицкий 258.
 Иорданов 331.
 Каждан А. П. 252.
 Каухчишвили С. Г. 243, 248, 254,
 258, 276, 277, 331, 332, 333, 333,
 334, 336, 337.
 Кекелидзе К. С. 332, 333, 336, 338.
 Кирион, груз. католикос 261.
 Константин, сын Евдокии 335.
 Константин Великий 332.
 Константин Дука 332, 334, 340.
 Константин Мономах 334, 336.
 Коранс 249, 253.
 Ксапалатос Д. 336.
 Ксапта 262.
 Кулеон 262.
 Литаврин Г. Г. 11, 167, 244, 254, 331,
 332, 336, 338.
 Любарский Я. Н. 247, 250, 259.
 Мария, императрица 340; она же
 абхазка Мариам или Мария
 Атанская 259.
 Марр Н. 30, 250, 251, 257, 260, 262—
 268, 271.
 Матфей Эдесский (Матеос Урхайте-
 ци) 251, 257, 259, 260, 277.
 Мелхиседек, груз. католикос 337.
 Мерчул. См. Георгий Законник.
 Михаил VII 335.
 Мурадян П. М. 258, 259, 261—265,
 263, 270, 274.
 Мусеос Г. 243, 249, 253, 257, 277.
 Никифор Вриенний 259.
 Николаев В. 37, 41, 46, 48, 249, 253,
 263.
 Никон Черногорец 263.
 Орбелиани С. С. 268, 269.
 Панагий 248, 340.
 Перадзе Гр. 253.
 Протич А. 252.
 Пти Л. (Louis Petit), 249, 251, 254,
 255, 257.
 Розен В. 331.
 Роман III Аргир 334.
 Роман Диоген 334, 335.
 Руствели Ш. 331, 337.
 Русудан, царица 275.
 Симеон (св.) 257.
 Скилица И. 340.
 Смбат 260.
 Соколов И. 248, 251, 252, 340.
 Сумбат, сын Давида, 266.
 Такайшвили Е. 266.
 Тамара, царица 275.
 Тархнишвили М. 244, 253, 258.
 Травл 262.
 Убертопул 250.
 Успенский Ф. И. 156, 165, 250, 262,
 274, 335.
 Феофан, игумен Петриц. монасты-
 ря 337.
 Хвасрован 260.
 Хонигман см. Honigmann
 Хуашака 271.
 Хутатуриос 340.
 Цец 259.
 Шанидзе А. 26, 32, 252—254, 266,
 334.
 Эристави Р. 268.
 Яхъя Антиохийский 331.
 Beck Hans—Georg 252.
 Blake R. P. 156, 233, 235.
 Dölger 175, 178, 195, 206, 230, 236.
 Du Cange 209.
 Halske 214.
 Honigmann 238, 252.
 Petit Louis 243, 249, 277.
 Protitch 252.
 Sophocles 334.

ЛИТЕРАТУРА

- ზბრამიშვილი მ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მონეტები. ტბ. 1965.
 ლთონის ლერიის მონასტრის ხელთნაწერი 1074 წლისა აღაპებით. ტბ. 1901.
 ლმირანაშვილი ჟ. ქართული ხელოვნების ისტორია. ტბ. 1961.
 ლმირანდარეჯანიანი. ნ. შ. ლონელი.
 ლნდრონიკაშვილი შზ. ჩარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობი-
 დან. ტბ. 1966.
 ლდაპები. ნ. ლთონის ლერიის მონასტრის ხელთნაწერი 1074 წლისა აღაპებით.
 ტბ. 1901.
 იერპენიშვილი ჩ. ძლევა (გამარჯება). ლუმინია-ლულგარეთში მოგზაურობი-
 დან. ტბ. 1949.
 ილიორგი მთაწმიდელი. ცხორება იოვანესი და ლფთუმესი. ლამოსაცემად დაამზა-
 და ლვ. ლავასიშვილმა (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3). 1946.
 ილოზალიშვილი ლ. ლრიგოლ ლაკურიანის-ძე: შნათობი, 1970, № 2, გვ. 167—192.
 ლრიგოლ ლანძთელის ცხოვრება = ლრომა და მოლულაწება ლირსად ცხორებისა
 წმ. და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ლრიგოლისი, არქიმანდრიტისა, ლანძთისა
 და ლატბერდისა აღმაშწნებელისა და მის თანა მრავალთა მამათა ნეტართა.
 ტრ. VII. ს. სეტერბ. 1911. ნ. გეორგიი მერყულ.
 იპანის ქებათა განგება (XIII ს.). ლამოსცა ლ. შუსხელიშვილმა. ლფილისი 1939.
 იისრამიანი. ლექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურ-
 თეს ლლექსანდრე ლვასარიამ და შაგალი ლოდუმ. ტბ. 1962 (შემოკლებით:
 იისრ.).
 იონანე სეტრიწის შრომები. ტ. II. ლექსტი გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს
 ჟ. ჩუცუბიძემ და ს. ლაუხჩიშვილმა. ლფილისი 1937.
 იაყაიშვილი ლ. ლრქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს. სა-
 რიზი 1937.
 ისტორიანი და აზმანი = ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი (ქართლის ცხოვ-
 რებაში, ტ. II).
 იმიენი, I = ქართული ლავიოგრაფიული ძეგლები, ნაწ. ლირველი. იმიენი. E. I,
 სროფ. ლორნ. იეკელიძის რედაქტორობით, ლფილისი, 1918.
 შამათა სწელანი X და XI ს.-თა ხელნაწერების მიხედვით. ლამოსცა ლია ლბუ-

- ლაძემ C. შანიძის რედაქციით (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 8). 1955. შელქისედევ კათალიკოზის გუჯარი (ნ. ჭერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. IV. 1967, გვ. 280—289).
- ზოსე ღონელი. შირანდარეჯანიანი. ლამოსცა ზილი ლანელიშვილმა. ძბ. 1967. სეტრიწონის წესდება. [ღერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ და შენიშვნებით გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა] Georgica V, გვ. 83—301.
- სეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი: ქართული სამართლის ძეგლები. — P. III. ლამოსცა ო. შოლიძემ. 1970. გვ. 35—105.
- სეტრიწონის წესდება. [ღერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ და შენიშვნებით გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა] Georgica V, გვ. 83—301.
- სეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი: ქართული სამართლის ძეგლები. — P. III. ლამოსცა ო. შოლიძემ. 1970. გვ. 35—105.
- ზამთა აღმწერელი (ქართლის ცხოვრებაში, ტ. II, გვ. 151—325).
- ჟორდანიანა ო. ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა და «ძველი» ზაპანის ქვაბთა. თბ. 1896.
- ჟორდანიანა ო. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. წ. I, მფილისი 1892 (გარეკანზე 1893). წ. II. 1897.
- პოსტომიანი I = შამ-ნამეს ანუ შეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. ექსტი გამოსცა და წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთო უსტინე ტბულაძემ. ძბ. 1916.
- სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVI სს.). ექსტების პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებლები ქრ. შარაშიძისა 1961.
- სოფოკლე ნ. Sophocles.
- სულთა განმხრწნელისათვის წუალებისა ბოლომილთასა, რომელსა შინა მოიქცენების მასალიანთათვისცა და პავლეუიანთა. წიგნში, რომელ-ა *Малл. к. Заквѣтливѣанъ Заречер. Сръцкѣанъ 1968*, გვ. 296—305.
- სუმბატ შავითის-ძის ქრონიკა ღო-კლარჯეთის ჭაგრატიონთა შესახებ. ლამოცემა მესამე. ექსტი გამოსცა შესავლით, შენიშვნებით და ორი გენეალოგიური ტაბულით ო. შაყაიშვილმა (შასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 27). 1949.
- ო. რუშაძე C. ქართული კულტურის კერა ჭულგარეთში. ძბ. 1969.
- ქართლის ცხოვრება. ექსტი დადგენილი უველა ძირითადი ზელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. 1955. P. II. 1959.
- ქართული სამართლის ძეგლები. P. III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI—XIX სს.). ექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო პროფ. ო. შოლიძემ.
- ყაუხჩიშვილი ს. ოხალი წიგნი სეტრიწონის შესახებ: შნათობი. 1956, № 1 (იანვარი) გვ. 175—178.
- ყაუხჩიშვილი ს. სეტრიწონის წესდება: ლეორგია. ჭიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ღომი V, გვ. 83—301 (შემოკლებით: ყაუხჩი.).

- ქაუხიშვილი ს. ძას გვითხრობენ ძველი ბერძნები საქართველოს შესახებ *ძ.* 1964, გვ. 142—143.
- ჟანიძე *ც.* სამეცნიერო ექსპედიცია ლულგარეთში: ზიტერატურა და ხელოვნება № 21, 29 მაისი 1949 წ.
- ჟანიძე *ც.* *ჯ* ბერის წარმოშობის წყაროები ქართველურ ენებში. საქ. სსპ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე. 1960, № 2.
- ჟანიძე *ც.* ლიორგი შთაწმიდლის ენა ლოვანეს და ლთვიმეს ცხოვრების მიხედვით (ძველი ქართული ენის ძეგლები. *ჟ*). 1946, გვ. 65 და შემდგომი.
- ჯხორება ლოვანესი და ლთვუმესი. ნ. ლიორგი შთაწმიდელი.
- ქელმწიფის კარის გარიგება. *წ.* ძაუაიშვილის გამოცემა (ღილისი, 1920), *წ.* ზოლიძის გამოცემა (ქართ. სამ. ძეგლები II. 1965, გვ. 80—97). *წ.* სურგულაძის გამოცემა (ქართული სამართლის ძეგლები. 1970, გვ. 32—80).
- ქაუხიშვილი *წ.* ქართველი ერის ისტორია. *წ.* II, 1948.
- ქაუხიშვილი *წ.* ქართული სამართლის ისტორია. *წ.* II, ნაკვ. I. 1928; ნაკვ. II. 1929.
- ქაუხიშვილი *წ.* ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. შუორე გამოცემა. 1949.
- ქაუხიშვილი *წ.* ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. ღილისი 1926.
- ქაუხიშვილი *წ.* სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. 1947.
- ქაუხიშვილი *წ.* ძასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. III—IV. 1962.

შანაიას. ჯაიე ანძნანთონსხრქ რაიარან, ჯათ. გ. სრხქან 1946; ჯათ. გ. 1948.

შათქქისი ილიჯაიეი. ძამანსაკაგრილქინ. რ. თაკაგრილქინ. *ქ.* თოღარჯა-იკათ. 1898.

შიორაიას ჟ. შ. *წ.* რქიგორ *წ.* აკლირქანქ *«*შანანსაქ*»*-ქ ჯონარხნს *დ* კრავერხნს *ქამრავრილქონსხრქ* გნანათილქანს ჯარეიქ ჯორე; *შათმა-რანსასქრქანს* ჯანგხს. 1968, № 1, 103—118.

სრქამქან შ. ს. ჯაკასთანღ რათ *«*სქქარსაიეიე*»*-ქ (ქორდ VII ჯარქ ჯაკქანს ქართხეიქ ქხრასაკამილქანს ძამანსაკსიქე ქართხეაკთილქანს ქრა). სრქქან 1963.

Анна Комнина. Алексиада. Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского. М., 1965.

Арутюнова В. А. К вопросу об *ἀνθρῶπις* в типике Григория Бакуриана: Византийский Временник, XXIX, 1968, стр. 63—76.

Арутюнова В. А. Типик Григория Бакуриана и некоторые вопросы истории Византийской империи. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Ереван 1968.

- Безобразов П. Неизданные монастырские уставы: ЖМНПр, 1887, ноябрь.
- Болотов В. В. Лекции по истории древней церкви. IV. История церкви в период вселенских соборов. Петроград 1918.
- Георгий Мерчул. Житие Григория Хандзтийского. Грузинский текст. Введение, издание, перевод Н. Марра (=Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии: кн. VII). СПб, 1911.
- Гошев Ив. Нови данни за историята и археологията на Бачковския манастир (Ежегодник теологического факультета Софийского университета, т. VIII, 1930—31).
- Джавахов И. А. Государственный строй древней Грузии и древней Армении, т. I, СПб, 1905.
- Джавахов И. А. История церковного разрыва между Грузией и Арменией в начале VII века: Известия ИАН 1908, стр. 433—346; 511—536.
- Диль Ш. Основные проблемы Византийской истории. Перевод с французского и предисловие В. Т. Горянова. М., 1947.
- Дьяченко Григорий. Полный церковно-славянский словарь. М., 1899.
- Житие Григория Хандзтийского. См. Георгий Мерчул.
- Житие св. Иоанна и Евфимия. См. გ. მათეზიძე.
- Жордания Ф. Описание рукописей и старопечатных книг Церковного музея духовенства Грузинской епархии. I. Тифлис. 1901.
- Кекелидзе К. Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах. Тифлис. 1908.
- Кекелидзе К. Иерусалимский канонарь VII века (Грузинская версия). Тифлис 1912. (Сокращенно: Кекелидзе).
- Левченко М. В. История Византии. Крактий очерк. М.-Л., 1940.
- Литаврин Г. Г. Болгария и Византия в XI—XII вв. М. 1960. (Сокращенно: Литаврин).
- Марр Н. Арк'аун, монгольское название христиан в связи с вопросом об армянах-халкедонитах: Византийский Временник, т. XII, № 1 и 2. СПб. 1905 (1906). Сокращенно: (Аркауна).
- Марр Н. Иоанн Петрицкий грузинский неоплатоник XI—XII века; Записки ВО ИРАО. т. XIX, СПб. 1909.
- Марр Н. К вопросу о ближайшем родстве армянского с иверским: Записки Восточного Отделения И. Русского археологического общества, XIX, 1909.
- Марр Н. Грамматика чанского (лазского) языка. СПб. 1910.
- Марр Н. Грузинские приписки греческого Евангелия из Коридии: Известия ИАН 1911.
- Николаев В. Един феодален институт от XI век в нашите земи със специално предназначение; Известия на Института за българска история. София 1951, стр. 99—189.
- Николаев В. Съдбата на типика-устав на Григорий Бакуриани (Пакуриан) и на неговото грузинско копие от софийската Народна библиотека. Ibid., стр. 266—297. (Сокращенно: Съдбата).
- Пти Л. См. Petit Louis.
- Распорядок государева двора. См. ხელმწიფის კარის გარიგება.
- Рукопись Афоноиверского монастыря 1074 года с агапами = ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი აღაპებით. თბილისი 1901.

- Скабаланович Н. А. Византийское государство и церковь в XI в. СПб. 1884.
- Синодик Афоноверского монастыря (на груз. яз.) в книге: ათონის ავე-როის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი აღაპეზით. თბილისი 1901.
- Соколов И. Грузинский монастырь в Византии. Исторический этюд: Христианское чтение. 1906, Апрель, стр. 552—549; Октябрь, стр. 570—583.
- Успенский Ф. И. История Византийской империи, т. III, М.-Л., 1948. (Сокращенно: Успенский).
- Шанидзе А. Г. Страница из историята на грузинно-българските културни взаимоотношения: Исторически преглед. Год XIV, № 4 (1958), стр. 89—104.
- Шанидзе А. Г. Великий домашний Запада Григорий Бакурпанис-дзе и грузинский монастырь, основанный им в Болгарии. Тбилиси. 1970.
- Δράντου Κ. Χειρόγραφα τῆς μονῆς τοῦ Πακουριάνου παρὰ τὸν Στενίμαχον (Θρακικά. Τόμος δέκατος. Ἐν Ἀθήναις. 1938, σελ. 234—252). [Достать эту статью оказалось весьма трудным. Большое спасибо профессору Н. М. Дылевскому (Н. М. Дилевски, София), который прислал мне любезно микрофильм означенной статьи, полученный мной 14-го июня 1971 г.]
- Beck Hans-Georg, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich. München 1959.
- Blake R. P. Some Byzantine Accounting Practices illustrated from Georgian Sources: Harvard Studies in Classical Philology. Vol. 51, pp. 11—33 (Сокращенно: Blake).
- Georgica, Scriptorum byzantinorum excerpta ad Georgianam pertinentia. Сведения византийских писателей о Грузии. Греческие тексты с грузинским переводом издал и примечаниями снабдил С. Г. Каухчишвили, t. V. Тбилиси 1963; t. VI 1966, t. VIII 1970 (Сокращенно: Georgica).
- Halske H. Handwörterbuch der Münzkunde. 1909.
- Honigmann Ernst. Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071. Bruxelles 1935 (На обложке 1961).
- Protitch A. Guide à travers la Bulgarie. Sofia 1922.
- Sophocles E. A. Greek Lexicon of Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100). Cambridge. Harvard University Press. 1914 (Сокращенно: Sophocles, სოფოკლე).
- Typicon de Grégoire Pacourianos pour le monastère de Pétritzos (Βαζκο-vo) en Bulgarie. Texte original publié par le R. P. Louis Petit, des augustins de l' Assomption: Византийский Временник. Приложение к XI тому. № 1. СПб. 1904.
- Typicon Gregorii Pacuriani. Edidit Michael Tarchnišvili (CSCO, vol. 143 = Scriptorum iberici, tomus 3). Louvain 1954.
- Typicon Gregorii Pacuriani. Interpretatus est Michael Tarchnišvili (CSCO, vol. 144 = Scriptorum iberici, tomus 4). Louvain 1954.

სურათი 1. გურჯისტანის მონასტრის ქართული წარწერები

ГРУЗИНСКИЕ НАДПИСИ
ПЕТРИЦОНСКОГО МОНАСТЫРЯ

ГРУЗИНСКИЕ НАДПИСИ В ПЕТРИЦОНСКОМ МОНАСТЫРЕ

В Болгарии, в Петрицонском (Бачковском) монастыре, имеются две грузинские надписи, которые в специальной литературе упоминались мимоходом, но они вполне заслуживают того, чтобы были рассмотрены обстоятельно.

Одна из них имеется на иконе, а другая — на надкупольном кресте главного храма, храма богородицы.

Существовала еще третья надпись, на фреске в усыпальнице, но ее уже нет. К счастью, сохранилась копия этой надписи, сделанная от руки Д. Ласковым в 1896 г.

1. НАДПИСЬ НА ИКОНЕ

Эта икона известна давно. О ней докладывал еще проф. А. Цагарели в своем реферате о грузинских надписях, найденных в собранных П. А. Сырку в Болгарии, читанном им в Восточном отделении Русского Археологического общества в 1887 г. Реферат предназначался к печати в одном из ближайших выпусков органа означенного общества (ЗВО, II, стр. III), но напечатан не был¹.

Впоследствии тот же А. Цагарели писал: «нам известна теперь чрезвычайно интересная надпись, имеющаяся на золотом окладе иконы Петрицонской Богородицы, сделанном двумя братьями грузинами иноками Афанасием и Окропиром (Иоанном) в 1311 году»². Автор собирался дать подробные сведения об этой иконе в следующем выпуске его «Сведений», которому так и не суждено было появиться³.

Содержание этой надписи в общих чертах и с большими ошибками приведено у Louis Petit во введении (Introduction) к изданному им тексту греческой редакции типика⁴, но приведено по неверному переводу на новогреческий язык, сделанному в прошлом веке неким священником Захарией, прибывшим в Петрицон в качестве паломника из Грузии. До-

¹ Христианский Восток, II, вып. I, стр. 149—150.

² А. Цагарели (или, вернее, его источник) ошибается: это есть не золотой оклад, а серебряный с позолотой. Кроме того, заметим, что грузинское имя Окропир значит «Златоуст». Этим объясняется, что А. Цагарели рядом с этим именем ставит в скобки Иоанна, имея в виду, вероятно, Иоанна Златоуста.

³ А. Цагарели. Сведения о памятниках грузинской письменности. Т. I, вып. третий, СПб. 1894, стр. XII—XIII.

⁴ Typicon de Grégoire Rasourianos pour le monastère de Pétritzos (Bačkovo) en Bulgarie, СПб. 1904. Византийский Временник. Приложение к XI тому, № 1, стр. XIX—XX.

статочно сказать, что отец и сын надписи (Игнатий и Афанасий соответственно) в этом «переводе» названы братьями, а второй сын Игнатия Окропир даже совсем не упомянут. Не упомянут также и Андроник Младший. Кроме того, нет речи о стоимости заказа, а из двух грузинских дат приведена одна, да и та неверно.

Нельзя также пройти мимо отсебятины священника Захарии, будто в надписи читается, что (братья таойцы) пожертвовали (Петрицонскому монастырю) три селения в Грузии: Каралет с двумя мельницами, Эркнет с двумя виноградниками и Лило с несколькими полями. В последнем селении будто имелась на горке церковь богородицы Петрицонской с иконой «Петрицул»¹.

В 1898 году в Бачковский монастырь ездил член Русского археологического института в Константинополе J. Thibaut, который поместил в XV заметку об этой иконе, поврежденной в середине XVII в. от вспыхнувшего в монастыре пожара и доставленной в Константинополь для реставрации, как об этом вычитал он в одной греческой рукописи монастыря².

Н. Марр, один из редакторов названного органа, предпослав несколько слов этой заметке J. Thibaut, счел нужным дать фотоснимок иконы с новым окладом, прикрывающим большую часть надписи (XV II, вып. I, табл. IX). Давая снимок, Н. Марр писал: «Видную часть прикрытой позднейшей отделкой грузинской (церковными строчными буквами) надписи, как не дающую ничего определенного, здесь не обсуждаю в надежде, что откроется возможность исследовать ее полностью»³.

Немногим раньше означенную икону привлек для своего труда Н. Лихачев, пользовавшийся старинным фотоснимком Д. Ермакова, сделанным, видимо, до 1878 г., судя по пометке: «№ 894. Бачко. Образ Бож. матери (серебр.) с грузинскими надписями. Европ. Тур.»⁴. Обратив внимание на то, что на двух серебряных пластинках по обеим сторонам головы под выступающими медальонами, читается надпись, которая эту икону называет «Влахернскою», что не соответствует типу «Умиления», в котором дано поясное изображение богородицы с младенцем, Н. Лихачев отметил: «В высшей степени интересен образ божией матери типа «Умиления»⁵. На окладе (сборном) пабиты серебряные пластинки с надписью ВЛАХЕРННЦІСА, Возможно, подобная икона в последний период существования Византийской Империи и находилась во Вла-

¹ Селения Каралет (კარალეთი) и Эркнет (ერკნეთი) находятся в Горнском районе, а Лило (ლილო) — около Тбилиси.

² Христианский Восток, т. II (1913), вып. I, стр. 50.

³ Н. Марр. О чудотворной грузинской иконе монастыря Бачково в Болгарии (XV II, 149—150).

⁴ Богатая фототека Д. Ермакова, куда вошла и коллекция А. Ронишвили (Ронишвили), сейчас находится в Музее Грузии в Тбилиси.

⁵ Здесь (на стр. 136), а также на стр. 137, где дан фотоснимок Д. Ермакова, Н. Лихачев повторяет пометку ермаковского фотоснимка: «Образ находится в Европейской Турции». Это читается в книге, напечатанной в 1911 г., когда Болгария давно уже была независимым государством.

хернах, но вернее, что пластинки оклада просто с другой иконы. Венчик Спасителя не составляет одного целого с вешцом Богородицы, но набит на него. В собрании автора имеется большая икона итало-греческой работы типа «Умиления» с надписью «Одигитрия». Такой надписи на весьма позднем памятнике также нельзя придавать значения»¹.

Того же мнения о пластинках был и П. Кондаков, который писал: «Икона Бачков. монастыря близ Пловдива (Болгария) относится к XIV веку; набитый на нее титул Божией Матери Γοργεπικοοσ² перенесен на нее с другого образа»³.

Фотоснимок этой иконы (90 × 62 см.) в первоначальном окладе дан Кр. Миятевым в его исследовании «Към иконографията на Богородица-Умиление (Изв. на Археол. Инст. III, 165—193, табл. III)»⁴, а в новом окладе — Йор. Ивановым в его историко-археологическом очерке «Асеновата крепост над Станимака и Бачковският манастир (Изв. на Българ. археол. дружество, II, 1911 г., София, 1912, стр. 211, обр. 7), где икона имеет подпись: «Бачковската чудотворна икона от 1310 г.». Эта ошибка в датировке иконы (1310 г. вместо 1311 г.) идет от неправильного новогреческого перевода, напечатанного у L. Petit.

Что же касается надписи иконы, то она обнаружена Дим. Цончевым по переводу членов Грузинской научной экспедиции (ГНМПл, кн. II, София, 1950, стр. 287)⁵, а также Вс. Николаевым (Съдбата, 290), который напечатал и неполный снимок иконы богородицы по клише архимандрита Бачковского монастыря Ионы (Обр. 7).

Члены Грузинской Научной экспедиции смотрели эту икону 11-го и 12-го марта 1949 года, в дни нашего пребывания в Петрицонском (Бачковском) монастыре.

Ввиду того, что грузинская надпись большей частью была прикрыта новым окладом, сделанным, судя по надписи наверху, в 1819 г., то для ее прочтения требовалось снять новый оклад и выявить надпись целиком. А для этого нужны были умелые руки. На помощь нам пришел Иван Пенчев, секретарь Пловдивского городского Совета, сопровождавший нас 11-го марта из Пловдива в монастырь. Он обещался прислать из города на следующий день мастера для вскрытия надписи.

Мы переночевали в древнем грузинском монастыре.

На другой день из Пловдива приехали в монастырь председатель Пловдивского городского совета Иван Перпелнев и Иван Пенчев, взявшие с собой золотых дел мастера. Мастер-армянин осторожно снял гвоздики, которыми новый оклад был закреплен на старую основу, и перед нами предстал замечательный исторический памятник, правда, повреж-

¹ Н. П. Лихачев, Историческое значение итало-греческой иконописи. Изображения Богородицы в произведениях итало-греческих иконописцев и их влияние на композицию некоторых прославленных русских икон. СПб. 1911, стр. 136 и 137.

² Sic.

³ Н. Кондаков. Русская икона. III. Текст, ч. первая, стр. 168, прим. 2-ое.

⁴ Кр. Миятев отмечает, что эта икона издавна еще Б. Филовым (Старобългарското изкуство. София, 1924, 62, обр. 44).

⁵ Цитирую по Вс. Николаеву (Съдбата, 290).

денный, но и сохранившимися частями достаточно показывающий незаурядный художественный вкус создавшего его мастера.

Живописная икона в общем значительно пострадала. От серебряного оклада, обступавшего полуфигуру богоматери и младенца, сохранилась верхняя правая часть с нимбами богоматери и младенца. Впрочем, угол соединения верхнего правого борта отломан и заменен другим. Заменен также (вероятно в XVII веке) весь левый борт новым с совершенно иными (геометрическими) рисунками, чем на сохранившихся старых частях на правой стороне.

На опаленных от огня лицах богоматери и младенца нельзя различить ничего (носа, глаз, губ), но хорошо сохранилось головное покрывало богоматери с каймой, образующей складки. Мать обеими руками поддерживает младенца, от которого также не осталось ничего, кроме левой ручонки, обнимающей мать выше груди. От матери также ничего не осталось, кроме общего контура головы и хорошо видных рук.

Получив возможность ближе познакомиться с грузинской надписью в церкви¹, я списал ее поспешно и проверил списанное.

По просьбе игумена монастыря Ионы я сделал русский перевод надписи и дал ему. Игумен весьма удивился, удостоверившись, что надпись совсем не то сообщает, что он знал раньше о ней.

Богоматерь и младенец имеют надписи по-гречески: на двух крупных медальонах, расположенных наверху, по обеим сторонам головы богоматери, вровень с верхней частью нимба читается $\overline{\text{MP}} \overline{\text{ΘY}}$, а ниже, на двух набитых узких прямоугольных пластинках, помещенных под медальонами, читается ее титул с артиклем впереди. Пластинки имеют по три строчки, в две или три буквы в строчке: $\Upsilon\text{B}|\Delta\Delta|\text{XEP} \parallel \text{NH}|\Omega\text{THCA}.$ Начальная буква Υ стоит, вероятно, вм. Н (= Н ВЛАХЕРННΩΤΗ-СА). Под правой пластинкой имеется два малых медальона с надписью, относящейся к младенцу: $\overline{\text{IC}} \overline{\text{XC}}$.

Грузинская надпись нанесена на серебряный оклад и расположена по обеим сторонам рисунка богоматери. Она начинается на левой стороне под пластинкой и переходит на правую. Строки неодинаковой длины. Сообразясь со свободным местом на окладе, мастер наносил на каждую строку столько букв, сколько помещалось. Максимальное количество букв в строке 16, но есть и строки в две буквы или в одну, в особенности к концу.

В первом столбце надписи, на левой стороне, с самого начала помещалось 23 строки, из которых две последние, имевшие всего четыре буквы², отбиты. А во втором столбце, на правой стороне, 42 строки, из

¹ Монастырские власти не склонны были позволить нам вынести икону из церкви, где было холодно: был морозный день, кругом в горах лежал снег.

² Эти недостающие буквы даны на далекой не точной копии, вклеенной в Софийский список типика Петрицонского монастыря, в виде $\Sigma\Omega\text{C}$. Эта копия издана В. Николаевым (Съдбата, Рис. 6), который полагает, что она сделана священником Иоанном Маркозишвили в 1702 г. Я же полагаю, что она сделана в 19-ом веке, возможно священником Захарией.

которых 15 последних имеют каждая по 3 буквы или по 2, или даже по одной.

В начале надписи стоит крест, как это принято было в грузинских надписях.

Письмо заглавное (грузинский устав), не строчное, как неправильно отметил Н. Марр, но некоторые буквы спускаются вниз, как в строчном письме. Встречаются обычные сокращения слов. После некоторых слов стоит двоеточие. Двоеточиями отделены та же буквы с числовым значением, над которыми стоят знаки, подобные знакам сокращения. Строки неровны. Бросается в глаза крупно выведенная буква ψ .

Из других палеографических особенностей можно отметить, что вторая буква союза $\zeta\varsigma$ («и») вписана в круг предыдущей четыре раза (I, 16; II, 12, 19, 23) ¹.

Надпись (табл. 14) читается, как показано на 359-й странице.

С раскрытием тител и в новогрузинской транскрипции надпись lautet следующая: $\dagger$ მოიქედა წმიდაჲ ესე ხატი ყოვლად წმიდისა დედოფლისა ჩუენისა ღმრთისმშობლისა პეტრიწონს ორთა კორციელად ძმათა მიერ ტაოელთა ეგნატის შვილთა მოძღურისა ათანასის და ოქროპირისა პერპერითა რკე (125) და წინაშე ხატისა საკანდლითა ვეცხლისაითა საბერძნეთს მეფობასა კეთილად მსახურთა მეფეთა ანდრონიკე, მიხაელ და ანდრონიკესსა პალეოლოლოს ძეთასა, ზოლო ქართლს კონსტანტინესსა და დიმიტრისსა ბაგრატიონანთასა, დასაბამითგანთა წელთა ბერძულად ხყით (6819), ზოლო ქართულად ხშიე (6915).

წმიდაღ ღმრთისმშობელო, შეიწირე მცირე ესე ძღუენი მათი და შეუნდვენ და მეოხ იყავ მათ და მშობელთა მათთა დღესა მას დიდსა სასჯელისასა წინაშე ძისა შენისა და ღმრთისა ჩუენისა. ამინ, ამინ იყავენ, ამინ. ქრონიკონსა ფლა (531), ინდიკტიონსა თ (9).

ქრისტე ღმერთო, შეიწყალენ სულნი მათნი, კაცთ მოყუარე, ამინ.

В переводе на русский язык это значит:

«Окована святая сия икона пресвятой царицы нашей богородицы в Петрицоне двумя родными братьями² таойцами, сыновьями Игнатия—наставником Афанасием и Окропиром за 125 перперов вместе с серебряной лампадой перед иконой в царствование в Греции благочестивых царей Андроника, Михаила и Андроника Палеологов³, а в Грузии—Константина и Димитрия Багратидов, в лето от начала (мира) по-гречески 6819, а по-грузински 6915.

Святая богородица, прими в жертву сей малый их дар и прости им и будь ходатаем им и их родителям в день суда перед твоим сыном и богом нашим. Аминь, аминь да будет, аминь.

В хроникон 531, индикта 9.

Христе боже, помилуй их души, человеколюбче, аминь».

¹ За неимением такой лигатуры в типографии, вписанная в круг буква здесь дана рядом с предыдущей.

² Буквально: двумя братьями по плоти.

³ Буквально: сыновей Палеолога.

Надпись на кроне

I	II	
† ႁႃႏႃႏႃ	ႏႃႏႃႏႃႏႃ	30 ႃႏႃ:
ႃႃ: ႃႏ	ႃႏ: ႃႃႃႃ	ႃႏ
ႏႏ ႃႃႃ	ႃႃႃႃ: ႃႃႃႃ	ႏႃ
ႏ: ႃႏ ႃႏႃ	ႏႃႃ ႃႏႃႃႃ	ႃႏႃ
5 ႏႃ: ႃႏႃ	5 ႃ ႃႃႃႃႃႃႃ:	ႏႃ
ႏႏႃႃ ႃႏႃ	ႃႃႃႃႃႃႃႃႃ:	35 ႃႏ
ႏႃ ႏႃႏႏ	ႃႃႃႃ:ႃႃ ႃႃ	ႃ
ႃႃႃႃႏႏႏ:	ႃႃႃႃႃႃႃႏႏ	ႃႏ
ႏႃႃႃႃႃ	ႃ: ႏႃႏႃႃႃႃႃ	ႏ
10 ႃႏ: ႃႃႃႃႃ	10 ႃႏ ႃႃႃႃႃ:	ႃႃႃႃ
ႃႃႃႃႃႃ ႃ	ႃႃ: ႃႃႃႃႏႏ: ႃႃႏႃ	40 ႃႃႃ
ႃႃႃႃႃ ႃႃႃ:	ႃႃႃႃႃႃႏႏႃ: ႃႃ ႃႃႃႃ	ႃႃ
ႃႃႃႃႃႃႃႃ ႃႃႃ	ႃႃႃႏႏႃ: ႃႃႃႃႃႃႃ	ႃႏ
ႃႃႏႏ ႃႃႃႃႃႃႃ: ႃ	ႃႃႃႃႃႃႃႃ: ႃႏႃႃႃႃႃႃႃ	
15 ႃႃႃႃႃႃႃႃ: ႃႃႃႃႃႃႏႏ	15 ႃႃ ႃႃႃႃႃႃ: ႃႏႃႃႃႃ: ႃႃႃႃႃႃ:	
ႃႃ ႃႃႃႃႃႃႃႃႃႃ ႏႃ	:ႃႃ: ႃႃႃႃႃႃႃ: ႃႃႃႃႃႃ: ႃႃ ႏႏႏ	
ႃႃႃႃႃႃႃႃ: ႃႃႃႃႃႃ: ႃႃ	ႃႃႃႃႃႃႃ: ႃႃႃႃႃႃႃႃႃႃႃ	
ႃႃႃ ႃႃႃႃႃႃႃ: ႏႃႃႃ	ႏႏ ႃႃႃႃႃႃ ႃႃႃႃ: ႃႃ ႃႃႃ	
ႃႃႃႃႃႃႃ:	ႃႃ ႃႃႃႃႃ ႃႃႃႃႃႃ ႃႃႃႃႃ	
20 ႃႃႃႃႃ	ႃႃ ႃႃႃႃႃႃႃ ႃႃႃႃႃႃ ႃႃႃႃႃ	
ႏႏႏ	ႃႃ ႃႃႃႃႃ ႏႏႃ	
[ႃႃ]	ႃႃႏႏႃႃ: ႃႃ ႃႃ	
[ႃႃ]	ႏႃ ႃႃႃႃႃ ႃႃ ႏႏႏႃ	
	ႃႃႃႃႃ ႃႃ ႃႃ	
	25 ႃႃႃႃ ႃႃႃ	
	ႃႃႃႃႃႃႃႃ: ႃႃႃႃႃႃ:	
	ႃႃႃႃႃ	
	ႃႃႃ	
	ႃႃႃ	

Как видно, дата создания оклада иконы дана и по византийской системе летосчисления, и по грузинской; по византийской системе назван 6819-ый год «от начала» (мира), а по грузинской системе — сперва «от начала» (мира) 6915, а затем 531 г. по 532-летнему периоду 13-го оборота, начавшегося в 781 году. Все они дают один и тот же год, именно, 1311-ый по принятому ныне у нас летосчислению. В самом деле, $6819 - 5508 = 1311$; $6915 - 5604 = 1311$; $780 + 531 = 1311$. Следует знать, что грузины «от сотворения мира» до Р.Х. считали 5604 г., а не 5508, как византийцы. Добавим к этому, что этому же (1311-ому) году соответствует и 9-ый индикт, который тоже указан в надписи, ибо со времени введения летосчисления по малым индиктам, в основу которых был положен пересмотр налоговых обложений через каждые 15 лет, до 1311 года прошло 999 лет ($1311 - 312 = 999$). Из них 990 лет составили 66 циклов ($990 : 15 = 66$), остаток 9, т. е. 9-ый год 67-го цикла. Таким образом, выходит, что датировка надписи является идеальной.

Надпись дает также указание на царствовавших тогда лиц в Византии («в Греции») и в Грузии. Царями Византии названы Палеологи: Андроник (Старший, дед) и его сопрестольники: Михаил (сын) и Андроник (Младший, внук). Последний в то время был еще малолетним, никак не подозревающим, что после смерти отца (в 1320 г.) он будет заподозрен в измене, лишен титула сопрестольника и что ему придется браться с дедом и отстаивать свои права.

Что же касается царственных особ Грузии, то здесь названы Константин и Димитрий Багратиды. Царь Константин хорошо известен. Это — правнук Тамары Великой по линии дочери: Тамара Великая (ум. в 1212) — Русудана (ум. в 1245 г.) — Давид-Нарин (ум. в 1293 г.) — Константин.

Будучи первородным, Константин воцарился в Западной Грузии после смерти отца (в 1293 г.). Что же касается Димитрия, то это, вероятно, его сын и соправитель. Говорю «вероятно» потому, что других сведений о нем не имеется.

Эпоха, когда был окован образ Петрицонской богоматери, была эпохой хозяйничания монголов в Грузии, когда в восточной ее части была полная анархия вследствие отчаянного сопротивления Давида VI, сына Димитрия II, казненного монголами в 1289 г. Давид VI был сыном правнука Тамары Великой по линии сына: Тамара (ум. в 1212 г.) — Георгий-Лаша (ум. в 1223 г.) — Давид-Улу (ум. в 1270 г.) — Димитрий II (его обезглавили в 1289 г.) — Давид VI.

Укрепившись в Дарьяльском ущелье и не доверяя монголам, призывавшим его к покорности, Давид VI давал им повод мстить и бесконечно разорять страну, доведенную до полного обнищания и опустошения.

Вот почему, думаю, в надписи Петрицонской иконы Божией матери нет ни одного слова о царственной особе в Восточной Грузии. Возможно, заказчики иконы — братья Афанасий и Окропир, находясь в Болгарии, и не были осведомлены о том, что творилось тогда в Восточной Грузии и ограничились упоминанием Константином, царившего в Западной Грузии с преемником и соправителем (?) Димитрием.

¹ И. Джавахишвили. История Груз. народа, III, 1949. (На груз. яз.).

Западная Грузия, не знавшая монгольского ига, но все же паходившаяся в финансовой зависимости от монголов (она платила им ежегодно 40.000 перперов) пользовалась относительным спокойствием, которое иногда нарушалось усобицей между братьями Константином и Микелом.

Возможно, грузинские иконы в Болгарии имели смутное представление о политических событиях в Грузии, которая в надписи именуется древним термином «Картли» и которая им все еще казалась единым государством. Но скорее, мы сами имеем превратное представление о тогдашних событиях, вследствие мизерного количества исторических источников, кое-как уцелевших и дошедших до нас, несмотря на бесчисленные войны и опустошения страны внешними врагами и не менее пагубные внутренние междоусобицы. Во всяком случае, сообщение надписи Петрицонской богоматери весьма показательно и отныне грузинская историческая наука должна его учесть, как это подчеркнул Н. Бердзенишвили¹.

В надписи речь идет о стоимости заказа; отмечено, что за оковку иконы, а также за серебряную лампаду, которая должна была гореть перед этой иконой, братья таойцы заплатили 125 перперов.

Впрочем, последняя числовая буква (7) не ясна и, возможно, ее надо читать, как 7 (6), 7 (8) или 7 (10). Смотря по тому, как мы ее прочтем, число будет 767 (125), 767 (126), 767 (128) или 767 (130).

Перпер, или иперпер (*ἰπέρπερον*) — византийская золотая монета, введенная Алексеем Комниным². В надписи иконы это слово дано в форме творит. падежа (*ვერვეროს* *perperit'a*) и неизвестно, как звучит по-грузински начальная форма, форма имен. падежа: *ვერვერო-ი* *perper-i* или *ვერვერო-ა* *perpera-y*.

Зато эта золотая монета часто упоминается в синодике Афонверской лавры в форме *ვერვერო-ა* *perpera-y* (№№ 14, 22, 32, 39, 69, 109, 144, 148, 150, 158, 160) или в форме *ვერვეროტი* *perperat-i* (№№ 45, 128, 135, 141). Последняя форма образована, вероятно, по аналогии с названиями других византийских монет, каковы: дукат, мономахат, михайлат, скиптрат и т. п. В том же синодике встречается также *დრაჰკანი ვერვერო-ა* *drahkan-i perpera-y* (№ 50) или *დრაჰკანი ვერვერატ-ი* *drahkan-i perperat-i* (№ 122), где *drahkan* употреблен в смысле золотой монеты. Интересно отметить, что в типике Петрицонского монастыря (1083 г.) в качестве денежной единицы назван драхкан (*დრაჰკანი*), передающий номисму греческой редакции типика, а здесь, в надписи иконы, в качестве денежной единицы фигурирует перпер (*ἰπέρπερον*).

Братья Афанасий и Окропир из грузинской юго-западной провинции Тао, как видно, были монахами Петрицонского монастыря. Старший из них, Афанасий, назван термином *მობღუარო* *moḃḡuar-i*, что значит «учитель», «наставник», «путеводитель», «священник» (в особенности, у которого исповедуются, т. е. «духовник»). Трудно сказать, какую должность занимал он в монастыре. Возможно, он был учителем в Святоин-

¹ ძილვეთ. 34—35.

² R. P. Blake. Some Byzantine Accounting Practices Illustrated from Georgian Sources: Harvard Studies in Classical Philology. Volume 51, p. 24.

колаевской школе, где обучались шесть отроков, которых готовили для пополнения числа священников, совершавших литургию (Глава 31-ая типика). В этой связи Н. Берзенишвили думал, что открытая Григорием Бакурнашис-дзе грузинская школа при монастыре функционировала еще в XIV веке¹.

В заключение отметим, что названную надпись в оригинале впервые обнародовал член Грузинской научной экспедиции Н. Бердзенишвили в брошюре под заглавием *ძლევა* («Победа», стр. 33), рассказывающей о работе членов Грузинской научной экспедиции, и оттуда перепечатал ее Г. Чубинашвили, который в своем исследовании поместил также и старинный фотоснимок Д. Ермакова².

II. НАДПИСЬ НА НАДКУПОЛЬНОМ КРЕСТЕ ХРАМА БОГОРОДИЦЫ

Членам Грузинской научной экспедиции сообщили в монастыре, что надкупольный крест главного храма имеет надпись, но неизвестно, на каком языке и какого содержания. Так как без специального приспособления невозможно было легко взобраться на купол и осмотреть надпись, мы собирались было проститься с гостеприимными хозяевами и выехать в Пловдив в надежде, что после нам пришлют фотоснимок надписи, как вдруг одному из членов экспедиции — тюркологу О. Гигинейшвили пришла в голову идея подняться на крышу купола и здесь же выяснить вопрос. «Погодите немного, сказал он нам, попробую подняться на купол». Признаться, я немного побоялся, чтобы не произошло чего-нибудь недоброго. Болгары даже взяли у него расписку, что они снимают с себя всякую ответственность за возможные неприятные последствия, но он настоял на своем и, к счастью, все обошлось благополучно.

Достали лестницу и приставили к церкви. Смелый альпинист, надеясь на свой опыт в горах Кавказа, в Альпах и на Памире, снял пальто, галоши и быстро поднялся по лестнице, поддерживавшейся Ив. Перпелиевым. Вслед за ним поднялся на крышу и Ив. Перпелиев, который остался у основания барабана, а О. Гигинейшвили вскарабкался на купол. Здесь он сумел заснять карандашные оттиски видных частей надписи³ и спустился, весело улыбаясь и показывая результат своего успешного замысла.

Надпись оказалась, как и следовало ожидать, грузинской, выполненной древнегрузинским письмом. Два из этих оттисков были изданы в 1949 году Н. Бердзенишвили в его брошюре *ძლევა* («Победа»). Но вся надпись полностью напечатана у В. Николаева по оттиску Христо Попова.

¹ *ძლევა*, 34.

² Г. Н. Чубинашвили. Грузинское чеканное искусство (т. I). Текст, Тбилиси, 1959, стр. 626 (Грузинская надпись иконы дана без перевода). Фотоснимок: (т. II). Иллюстрации № 486 с пометкой: «Петрицони (ныне Бачково). Икона 1311 года».

³ Буквы у основания креста большей частью были скрыты под крышей.

По сообщению Радослава Т. Левакова, полученному в Тбилиси в 1961 г., «во время проведения ремонтных работ в сентябре и октябре 1956 года, когда перекрывали новой черепицей два храма Бачковского монастыря (св. Богородицы и св. Архангела), с купола храма Богородицы сняли воздвигнутый там медный крест, позолоченный. На значительной части креста позолота уже повреждена и образовались большие и малые черные точки и пятна. Высота креста 672 мм., ширина 442 мм., вес 2,970 килограмма, толщина в середине 10 мм, а по краям 5 мм. Ширина выступающих частей: верхнего рукава 98 мм., а на двух боковых рукавах по 103 мм. На лицевой стороне креста, на четырех его концах имеется грузинская надпись».

Врезанная в металл надпись состоит из трех слов, из которых первое, разделенное на две части, нанесено на горизонтальные рукава креста (начало на левый, конец на правый). Второе слово помещено на верхнем рукаве, а третье — внизу. Все слова даны сокращенно, и над ними имеются знаки сокращения (титла) в форме лежащей восьмерки, не соединенной концами. Каждая часть разделенного слова имеет свое титло, первое из которых (на левой стороне) является лишним. Надпись заканчивается троеточием. В конце первого слова на правом горизонтальном рукаве креста видны две далеко отстающие друг от друга точки на одной вертикали, но они, думаю, не относятся к надписи, а образовались вследствие осыпания позолоты. Верхние части трех групп букв $\text{ძ}^{\text{ს}} \text{რ}^{\text{ს}} \text{ქ}^{\text{ე}}\text{ლ}^{\text{ს}}$ соединены в одну сплошную линию. Последняя буква ლ начинается чуть выше верхней линии, коротка и не доходит до крючка предыдущей. Правое крыло буквы რ низко приделано к вертикальной линии. Буквы представлены здесь (табл. 15) в натуральную величину. По рисунку видно, что те из них, которые имеют вертикальные линии, довольно высоки и узки.

Надпись имеет такой вид:

$\text{ძ}^{\text{ს}} \text{რ}^{\text{ს}} \text{აქ}^{\text{ს}} \text{ქ}^{\text{ე}}\text{ლ}^{\text{ს}}$.

С раскрытием сокращений она гласит:

$\text{ძ}^{\text{ს}}\text{რ}^{\text{ს}}\text{აქ}^{\text{ს}} \text{აქ}^{\text{ს}}\text{ქ}^{\text{ე}}\text{ლ}^{\text{ს}}$

В новогрузинской транскрипции это выглядит так:

$\text{ძლევამ აქუს ქისტესი}$.

В русском переводе это значит:

ПОБЕДА ИИСУСА ХРИСТА

Обращает на себя внимание форма $\text{აქ}^{\text{ს}}$, которая читается, как $\text{აქ}^{\text{ს}}\text{აქ}^{\text{ს}}$, в новогрузинской (т. н. мхедрульной) передаче აქუს , где в начале слова стоит буква ა вм. обычной ქ , равно как конечная буква ს — показатель родительного падежа.

Высказывалось мнение, что надкупольный крест с грузинской надписью, возможно, и есть тот воеводский крест, который пожертвовал

¹ ძლევამ , стр. 37.

² Сьдбата, Рис. 8.

своему монастырю Григорий Бакурианис-дзе в 1083 году. По предположению Н. Бердзенишвили, это есть, надо думать, не тот воеводский крест, который в то время был необходим в походах, т. е. не стратегический крест великого домостика Запада, а тот, который сопровождал Григория в боях, когда он был зораваром (воеводой) византийского «Востока»¹.

Но известно, что Григорий Бакурианис-дзе пожертвовал основанному им в Болгарии монастырю серебряный крест позолоченный (Типик, 34b, 4), а надкупольный крест является медным, как об этом сообщил Радослав Т. Леваков. Это во-первых. А во-вторых, палеографические данные надписи надкупольного креста не позволяют относить его к XI веку, конечно, в том случае, если крест и его надпись одновременны. Надпись, по-моему, поздняя, вероятно, не ранее XIV века.

С другой стороны, надпись надкупольного креста показывает, что грузины прочно сидят в Петрицонском монастыре и в XIV веке, что подтверждается и надписью на иконе Петрицонской богородицы.

III. ФРЕСКОВАЯ НАДПИСЬ В КЛАДБИЩЕНСКОЙ ЦЕРКВИ

Этой надписи уже нет, но она бесспорно была в усыпальнице Бачковского монастыря в конце XIX в. Ее видел Д. Ласков летом 1896 года и скопировал от руки старательно, но, посетив монастырь вторично в 1912 году вместе с учениками Софийской духовной семинарии, он уже не мог обнаружить следов фрески и ее надписи. Тогда он напечатал журнальную статью об экскурсии в монастырь, приложив свою копию надписи, сохранившуюся у него с 1896 года.² В статье он высказал предположение, что надпись, вероятно, грузинская и содержит имя святого, похожего на св. Георгия.

Позже Д. Ласков отправил свою журнальную статью в Петербург Н. Марру для разъяснения надписи. Н. Марр не преминул сообщить Д. Ласкову перевод надписи.

После этого Д. Ласков счел нужным напечатать новую статью «Грузински надпис от Бачковският монастыр»,³ где он сообщил следующие подробности об обстоятельствах находки фрески и надписи на ней: «Това беше през летото на 1896 год. Надписът личеше на едно медалионно изображение фреска-бюст на светец, който имаше всичката прилика на св. Георги. Фреската се намери под мазилката на сегашните фрески, в притвора (артиката) на църквата-гробница в северо-западния угъл близо до известното изображение на българския царь Иван Александър. Надписът бе копиран с рука от мене, щом падна мазилката, що го покриваше».

Копия грузинской надписи, сделанная Д. Ласковым, выглядит так: (Табл. 16).

¹ Н. Бердзенишвили, *ძეგვანა*, стр. 36.

² Църк. вестник, 1912, № 32, стр. 394.

³ Изв. на Българското археологическо дружество: IV, 1914 (София 1915), стр. 268—270.

Вся надпись состоит из трех слов, из которых первое и второе даны сокращенно, притом первое имеет наверху знак сокращения, а второе — нет. Отсутствие знака сокращения над вторым словом, вероятно, случайное: или он уже стерся ко времени первого посещения Д. Ласковым усыпальницы, или был прикрыт слоем краски.

Буквы древнегрузинские, заглавные. Обращает на себя внимание первая буква третьего слова в форме крестика, выведенная совсем не соразмерно с другими буквами.

Надпись в печатном виде выглядит так:

Ⲓⲗ Ⲓⲓ ⲛⲥⲠⲠⲒⲒⲗⲥⲗ

С раскрытием тител, она примет такой вид:

Ⲓⲗⲗⲥⲗ ⲒⲓⲒⲗⲒⲓⲒⲓ ⲛⲥⲠⲠⲒⲒⲗⲥⲗ

В переводе же на русский язык это значит:

СВЯТОЙ ГЕОРГИИ КАШОЕТСКИЙ

По вопросу о датировке надписи можно сказать, что она, судя по копии Д. Ласкова, едва ли может быть отнесена к XI веку, ко времени основания грузинской обители в Болгарии. Меня смущает не столько наклонный характер букв, сколько очертание одной из них, встречающейся два раза и занимающей второе место с начала и первое с конца. Она похожа на древнегрузинскую букву S (ჟ) и латинскую S. Да и верхняя линия буквы C в виде дуги не очень располагает нас, чтобы отнести надпись к XI веку. Это скорее работа XIII—XIV вв.

Кашоет (ქაშოეთ-ი) или Кашует (ქაშუეთ-ი) является географическим термином, оканчивающимся суффиксом ეთ. Этот суффикс образует названия стран: ოს-ეთ-ი Ос-ет-и (Осетия), რუს-ეთ-ი Рус-ет-и (Россия), სომხ-ეთ-ი Сомх-ет-и (Армения) и т. п.¹, а также названия населенных пунктов и местностей в Грузии: ბაზალ-ეთ-ი Базал-ет-и (сел.), აბანო-ეთ-ი Абано-ет-и (сел.), ბასილ-ეთ-ი Басил-ет-и (сел.) и т. п.²

В современном грузинском языке Кашует (ქაშუეთ-ი) дает Кашвет (ქაშვეთ-ი). По «Административно-территориальному делению» Грузинской ССР (1966 года) известны два населенных пункта под названием Кашвет (ქაშვეთ-ი): один в Тагветском (თაგვეთის) сельском обществе Хашурского района, а другой в Ленджерском (ლენჯერის) сельском обществе Местийского района. Но этот географический термин имеет более широкое распространение. На дореволюционной пятыверстной русской карте показаны Кашветские горы: одна к югу от сел. Земо Хведурети (Горийского района), а другая над селением Малое Лило (около Тбилиси).

Что же касается Кашветского св. Георгия, то хорошо известна церковь во имя этого святого в самом центре столицы Грузии, на проспекте

¹ В дальнейшем грузинские слова даем новогрузинским письмом, выработанным из древнегрузинского строчного на протяжении XI—XIII веков.

² Стоящая в конце гласная -ო-и является окончанием именительного падежа.

Руставели.¹ Здесь на месте старой церкви была построена в 1754 г. новая, которая не раз подвергалась перестройке в XIX веке. К югу от нее существовала малая церковь, развалины которой еще видны были до 1820 года. В 1903—10 гг. здесь была построена совершенно новая церковь по плану Самтависского храма.

Не менее интересно, что в Цюрмийском обществе Вольной Сванетии (в Местийском районе, по современному административно-территориальному делению) полковник И. Бартоломей в 1853 г. видел икону св. Георгия Кашоетского с надписью, которую он опубликовал. Бартоломей дает описание иконы в следующих словах: «В главной церкви общества, во имя св. Георгия, находятся несколько икон в окладах и ризах. Первое место занимает храмовая икона, на коей повторено то же самое изображение поверженного вешеносца, как описано было в Ипарской церкви, но без имени Диоклетяна и не в шапке арзакидов,² а в зубчатом венце, с длинными привесками, какие встречаются на византийских монетах XII-го века. Снизу, на серебряном поле, вычеканена следующая надпись»: ³ (Табл. 16).

К великому нашему сожалению, золотого (?) оклада этой иконы уже нет, равно как и надписи. По словам Е. Такайшвили, осмотревшего цюрмийские древности в 1910 г., осталась только деревянная доска с рельефным изображением св. Георгия на коне, поражающего копьём вешеносца.⁴ Е. Такайшвили эту надпись по копии И. Бартоломея читает так:

ႁႁႁႁႁ ႁႁႁႁႁ ႁႁႁႁႁ-
 ႁႁႁႁႁ ႁႁႁႁ ႁႁ ႁႁႁႁႁ-
 ႁႁ ႁႁႁႁႁ
 ႁႁႁႁႁႁႁ ႁႁႁႁႁ
 ႁႁႁႁႁႁႁ ႁႁႁ-
 ႁႁႁႁႁ ႁႁႁႁႁ

С таким чтением можно согласиться, но надо учесть, что в предпоследнем слове стоит одна ႁ (ႁႁႁႁႁႁ) вместо двух (ႁႁႁႁႁႁႁ).

В переводе на русский язык это значит:

«Святой Георгий Кашоетский, будь ходатаем и покровителем мне, твоему украсителю священнику Микелу Джикадзе».

И. Бартоломей, которому наука обязана сохранением этой надписи для истории Грузии, может быть и не ошибался, предполагая, что виденная им в Цюрми икона св. Георгия Кашоетского первоначально на-

¹ Говорю «в самом центре», но это, конечно, ныне, а когда-то это было ვარუზანის გარეუბანი («Околоток») гор. Тифлиса. В сороковых годах прошлого века эта местность называлась სალაკბო Салакбо («Говорильня»). Платон Иосселиани. Описание древностей города Тифлиса. Тифлис 1866, стр. 77.

² Сейчас мы сказали бы: аршакидов. А. Ш.

³ Поездка в Вольную Сванетию, (Записки Кавказского отдела И. Русского географического общества, III), стр. 33.

⁴ ექ. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური ექსპედიციის ლექსებ-სვანეთში 1910 წელს. პარიზი 1937, გვ. 222.

ходила в сел. Кашвети (ქაშვეთ-ი) Ленджерского общества, в трех километрах ниже районного центра.

Как отмечал еще Д. Бакрадзе, Кашоетскому св. Георгию посвящены церкви во многих местах Грузии. Трудно сказать, какая из них является первоначальной, побудившей верующих строить одноименные церкви в других местах и создавать иконы. Во всяком случае, появление этого святого в фресковой росписи кладбищенской церкви грузинской Петрицонской обители в Болгарии весьма показательно и свидетельствует о громком имени этого святого, весьма прославленного среди верующих средневекового грузинского общества.

Церковь св. Георгия Кашоетского в Тбилиси ныне обычно называют Квашветской (ქვაშვეთისა), что находится в связи с легендой, возникшей для объяснения географо-топографического имени Кашоет или Кашует (ქაშოეთ-ი, ქაშუეთ-ი). Легенда эта, сообщающая об одном эпизоде из жизни св. Давида Гареджийского, хорошо известна,¹ но она лишена всякого правдоподобия. Следует отметить, что эта легенда отсутствует в «Житии» самого Давида Гареджийского,² сперва подвизавшегося на горе «Мтацминда» («святая гора») в Тбилиси и часто спускавшегося для проповеди к месту Кашоетской церкви. В этом топониме отсутствует звук в: Кашоет-и (Кашует-и), как это хорошо засвидетельствовано древними письменными памятниками: надписью Цюрмийской иконы и Петрицонско-Бачковской фрески. Не содержит звука в и форма Каджует (ქაჯუეთ-ი), употребляемая у грузинских горцев, называемых хевсурами и живущих в верховьях Лево́й (Пшаво-Хевсурской) Арагвы. В народном стихотворении სალოცავები («Молитвенные места», или «К кому обращаются с молитвой»), записанном Т. Разикашвили и напечатанном мной в 1931 г.,³ св. Георгий в Хахмате назван Каджуетским. Он воюет с каджами, т. е. с мифологическими человекоподобными существами, обладающими сверхчеловеческой силой. В стихотворении читается:

გიორგი ქაქმატის ჯვარი ქაჯებს ას აკიდებულო.

— ქაჯუეთს რად იარები, გიორგივ ქარის ფერაო?

— ვალი მიკიდავ, ვალსა ვსთხოვ. რას მკითხავ ქრისტეს დედაო?

В переводе это значит:

«Георгий — хахматский святой все время возится с каджами.

— Георгий ветроподобный, ты зачем едешь в Каджует?

— За ним числится мой долг, я требую долга. Чего ты спрашиваешь, Христа мать?»

По другому варианту «Георгий ветроподобный» (გიორგი ქარის ფერა) назван «Георгием подобным ржи» (გიორგი სვილის ფერა) и под ним понимается не Хахматский, а Лашарский св. Георгий, что находится в Пшавском ущелье, впрочем, не в виде церкви или иконы, а молитвен-

¹ Платон Иоселлиани. Описание древностей города Тифлиса (Тифлис 1866), стр. 41—42; Д. Бакрадзе. Кавказ в древних памятниках христианства (в статье «Кашоетская церковь в Тифлисе»), стр. 31.

² ცხოვრება დავით გარეჯელისა: ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები. ტექსტები გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ. Тбилиси, 1955 стр. 144—187.

³ ა. შანიძე. ქართული ხალხური პოეზია. I. ხევსურული. 1931. № 548 (стр. 228).

ного места, где имеется, как и в Хахмате, небольшая молельня в виде каменной постройки. Под Каджуе́том жители Пшавского ущелья понимают Кистети́ю (ქისტეთი), т. е. Ингушетью, расположенную к северу от главного Кавказского хребта.

В комментариях к вышеприведенному отрывку я писал 40 лет тому назад: «Несомненно, Хахматский Георгий, ездящий в Каджуе́т—это хевсурский вариант Кашоетского Георгия, во имя которого построено много церквей». Я и сейчас такого мнения. Добавлю только, что в одном сказании, записанном мной в 1911 году со слов одного хевсура, в м. Каджуе́та (ქაჯუეთი) стоит Каджавет (ქაჯავეთი), откуда св. Георгий пригнал в с. Хахмат скот и доставил наковальню с молотом.¹

Как видно из этого далеко неполного обзора, св. Георгий Кашоетский весьма прославленный святой в Грузии, равно как и другие святые Георгии, известные по названиям других местностей: Илорский, Алавердский, Горисджварский, Гериставский и др.

Церкви во имя св. Георгия—самые распространенные в Грузии. В Местийском районе культ св. Георгия даже выше культа Христа Спасителя. Это объясняется, вероятно, тем, что св. Георгий—это тот святой, на которого перешел культ Луны, главного божества (мужского пола!) картвельских племен в дохристианское время.²

Поэтому вполне понятно, что одну из трех церквей Петрицонского монастыря, закончившегося постройкой в 1083 г., Григорий Бакурианис-дзе посвятил св. Георгию Победоносцу, который в фресковой надписи кладбищенской церкви назван был Кашоетским.

¹ Там же, стр. 593.

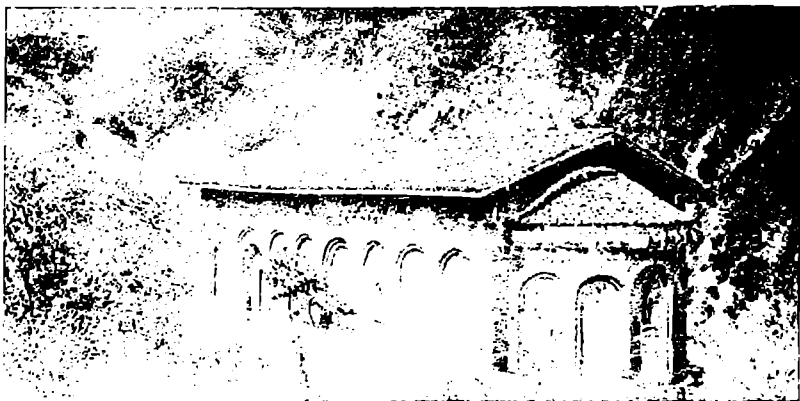
² И. Джавахишвили. История грузинского народа, кн. I. Тифлис 1928, стр. 45—54 (на груз. языке).

ᄡ ᄢ ᄠ ᄣ ᄤ ᄥ ᄦ ᄧ

Иллюстрации

ეკლესია სძვალის სოფელ
Церковь над уснипавишии

ღვთისმშობლის ეკლესია
Церковь Богородицы
(-Краткая история болгарской архитектуры -)

გრიგოლ და აბაზ ბაკურიანის-ძეები
Григорий и Аббас Бакурцианис-дзе. Фреска в усыпальнице.
(Акварель Д. Ризова-Возиря).

անէ ծաժեղորոտնու չէ պէ ածղկրէ՝ կււթսն
 դան շքնաւորողծղի ծէ արապիկողծղի: : : :
 Երողնէ ակապի ծէ ծէ դծրկորէ լողնի դնդ շի
 շրչունես Եծն աւերաննու ծահեկրսնու իննես:
 Խօտն ձգացունէ աղբտրաննու: Կնծու հոյցոտե
 լողծ ղնտչաւոս նդղեկրաննու ծէ ծիծնու ծղծղ
 կրդաննու կնու Է: Ետրտոտոտնու ծիծնաւու ծի
 ուէ չգկաւտե հննու: ծէ չղհոյցունէ նդծա օ
 Բալձաւոտնու Եծն ծահեկրսնու ծէ դկրտղնու
 նու: լողնտոտոտե չղնծաւտոտոտե ծէ Բւնտաւտոտոտե:

ողպծղնէ Կհծիկրաննու:

ծէ Եւ չգծիտղիտե լողնտոտե: ԿԲալնու օտն ըսվ
 օտն: ասղնդարծէ ծղէ օտաւնծղղնու: ծէ Բալ
 ձասա լուստղղտղի կրտոտե իծուտե նդծա կնդ
 հոյկաւտոտնու ղնտչաւոտոտնուտե կնողղ ղնդրոս
 ոկաննու: Մ չղնծաւտոտն աւնողղղ լուստղղտղտղն
 չծ իծնու ծէ լողնտոտոտնու: լողնու աւերտոտոտնու
 դիտղծղոտոտնու Կոտննուտե Կգոտղծղնուտե: ծէ
 Կծրկորղղղղղղղղղ ծէ Եւ Կրոննա կագոծ կննողղ
 անողղ ըրոս ոկաննու Եծն չգ լողնտոտ Եծն ծը
 ակծաձուտե ծնուտե իննուտե: Կն Եւ ծղակգրաստե
 կնծու հոյցոտե օղնեսաւնիկղծ ձանկաւտո ոկա

Եւ չգ

ձյգճաչոնե ծե ևրպնտունե կաբբեժ ցն փսևոնդաւ
 ծե ծախղորանե ծունե ինտե լուսիծադործե ք
 տորոսա սատունե սմեւերոհատե ինտե : ծե Ե՛
 ղնտն ծեդողանե ցղմիծախտեժ ծե քեւտալոնձ :
 մի ծախեճանին ծախեւերստե իծունեին ղչաբանեժ
 քեւտաղորտոն Եւտեին ծե Եւտե դրեւին ցղմի
 ախտի լուսիւտաղորս ծե ղղմի Եւտն մե քեւ
 տախտեժ լողմտունե Ետծադիւտաղործղին ծե ղչ
 ախտունկմե ղսպաբծղին : Ետրողմտունե ղչինեւն
 տղախախտունե Եժեւն ցե ըդսիկանե : : :

Եւտնդողունե : սեւանդցեժ : սպլմեւեւեհդցունե :
 Եւտնունե : քտունտունե : } Ծեւեւտունե և
 քծունեւե քալթմա լուսիտղմտոս մն ախսպն
 տղն : ծե ցղդիծեւ կրանտ Եժմնո ծե ծեդողանե
 դղմիդղղ ևղղմժ : ծե ծեդծղո արննևե ծախե
 կղղանե սեւեհոչոունե : մտո Եւտն ոտորս ծե
 լողախտունե քեժիւե ևեծղալթանե : մե ախղ ծ
 ալին ծեդծեւխան ծնող ծախեւերղանե ցե : ծե
 ախտալ ևեժե դղմի ղչո ծղ Եւտե մլու՛ծն րտին :
 ծտմնտեւեղին դղմիծղ ծախեւերստե իննեատե :
 Եւալ կնս դղմիծղ ծու՛ծատեղին ծեաւստղղղալթեժ
 Եղծա քսղինդախտունե Եժն ծախեւերստե

Էծուր և Եւեւիտասուե և Եուեւեծդ և Եւթուե սու
 Էծուրնի մոտ Էսն ծախեւրդսն և Ինե և րա
 մու ծուր Ծեղողսն Ծե Ծե Իծրդրան լոմե
 ծծուրուե Ծե ծծուրնի: Ծե լոււրդն դրոտ
 ստարեծորդ քրտսկան: Ծե դե դրոտսկա
 հալ ածրն հալծրո շինսկաթո Էսն ծախեւրդ
 ուեւնի և Ինե ստարեծի քրտսկան:

Եւեւիտասուե
 Եւեւեծդ
 Եւթուե
 Էծուր
 Էծուրնի
 Էսն
 Ծախեւրդսն
 Ինե
 և րա
 մու
 Ծուր
 Ծեղողսն
 Ծե
 Ծե
 Իծրդրան
 լոմե
 ծծուրուե
 Ծե
 ծծուրնի
 Ծե
 լոււրդն
 դրոտ
 ստարեծորդ
 քրտսկան
 Ծե
 դե
 դրոտսկա
 հալ
 ածրն
 հալծրո
 շինսկաթո
 Էսն
 ծախեւրդ
 ուեւնի
 և
 Ինե
 ստարեծի
 քրտսկան

Դրդարսն և Ին և րոտս ք
 ալիլոտոտո Էսն Ծե Էսն Էսն ծծուր
 Էսն ծախեւրդսն Ծե հալլուրդսն ուեւն
 դն Էսն ծախեւրդսն:

Ծոհ թիւ Եւեւիտասուե և Եւեւեծդ և Եւթուե սու
 և Էսն ծախեւրդսն և Ինե և րա
 մու ծուր Ծեղողսն Ծե Ծե Իծրդրան
 լոմե ծծուրուե Ծե ծծուրնի: Ծե լոււրդն
 դրոտ ստարեծորդ քրտսկան: Ծե դե
 դրոտսկա հալ ածրն հալծրո շինսկաթո
 Էսն ծախեւրդ ուեւնի և Ինե ստարեծի
 քրտսկան:

Եւեւիտասուե և Եւեւեծդ և Եւթուե սու
 և Էսն ծախեւրդսն և Ինե և րա
 մու ծուր Ծեղողսն Ծե Ծե Իծրդրան
 լոմե ծծուրուե Ծե ծծուրնի: Ծե լոււրդն
 դրոտ ստարեծորդ քրտսկան: Ծե դե
 դրոտսկա հալ ածրն հալծրո շինսկաթո
 Էսն ծախեւրդ ուեւնի և Ինե ստարեծի
 քրտսկան:

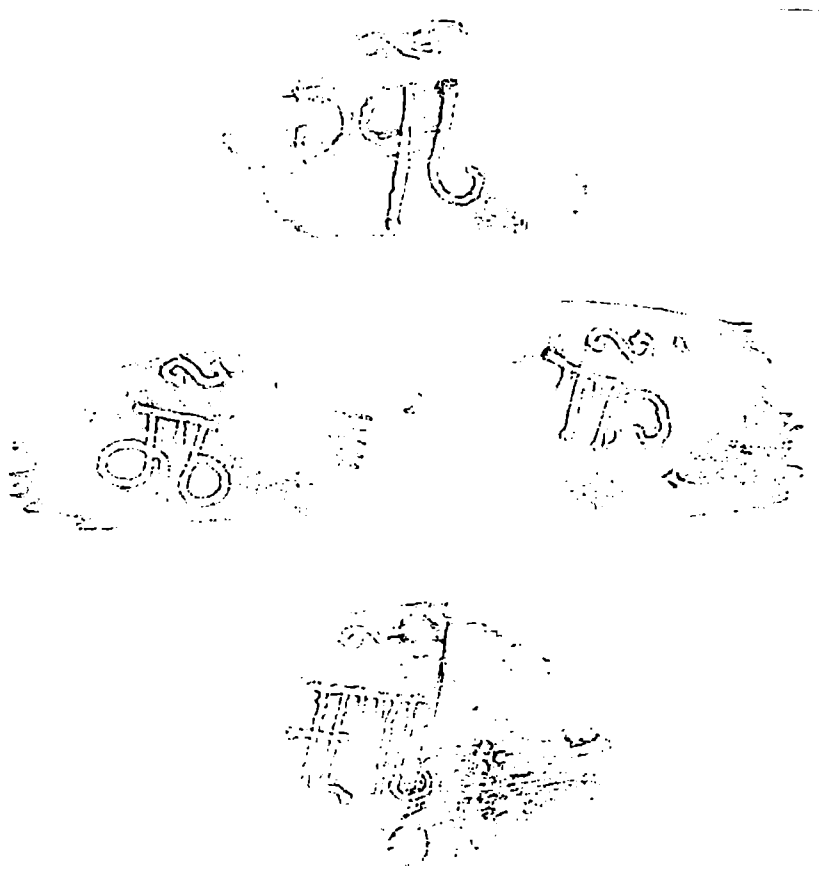
ღვთისმშობლის ხატი. ახალი მოჭედლეობა
Икона Богородицы в новом окладе
(Иор. Иванов. «Асеновата креп. и Бачк. манастир»)

ღუთისმშობლის სატი. დ. ერმაკოვის ფოტო
Икона Богородицы. Фото Д. Ермакова.

სატის წარწერა. გადიდებულია დ. ერმაკოვის ფოტოდან
 Надпись на иконе. Увеличено с фото Д. Ермакова.

გუმბათის ჯვარის წარწერა
Надпись на надгробном кресте. (Отпечаток Хр. Попова).

სამკვალე (ქვემო სართული) და ეკლესია (ზემო სართული)
 Усыпальница (нижний этаж) и Церковь (верхний этаж). Фото архим. Понь.

✠ ႦႦႦႦႦႦႦ
 ႦႦႦႦႦႦႦႦ
 ႦႦႦႦႦႦႦႦ
 ႦႦႦႦႦႦႦႦ
 ႦႦႦႦႦႦႦႦ
 ႦႦႦႦႦႦႦႦ
 ႦႦႦႦႦႦႦႦ

ႦႦႦႦ
 ✠ ႦႦႦႦႦ
 ႦႦႦႦႦႦ

წვირმის წმ. გიორგის ხატის წარწერა
 Надпись на иконе Цюрмийского
 св. Георгия (Копия И. Бартоломея)

ფრესკის წარწერა პეტრიწონში
 Фресковая надпись в Петрицоне
 (Копия Д. Маскова).

განსწორებელია CORRIGENDA

კაეებამდე ნაჩვენებია, რაც დაბეჭდილია წიგნში, შემდეგ კი — როგორც უნდა გასწორდეს

Напечатанное в книге показано до квадратной скобки,
а дальше — как надо исправить

გვ. და სტრ.

- 15,10 ნიკოლწმიდაში] პირველ ნიკოლწმიდაში (სტენიმახთან)
 22,2 ასალგაზღრა] ახალგაზღრა
 38,9 ჩუენისა] ჩვენისა
 67,11 თითოეულისა] თითუეულისა
 85, შგზ. 1 ქრის-ტეთა] ქრის-ტესთა
 86,31 საწმარობლისათჳს] საწამრობლისათჳს
 138,7 დაემატოს: ამას უნდა მიეთვალოს აგრეთვე «პლანინა»: პლანინაებითა 2,17.
 139,7 მოსელითა] მოსლეითა
 140,8 ქამადმე] ქამადმდე
 189ხ,17 წირომ] წირონ
 — 3 ქვ. დიღითგან] დიდთაგან
 190ხ,21 Канонарх] канонарь
 203ხ,33 ნ. სასამოეროაქ] ნ. სასამოერე
 213ა, 2 ჴსუყარღაუ] ჴსუყარღაუ
 226ხ,23 ემართა) გადასახდელად,] ემართა გადასახდელად),
 251,28 Тао-Кларджети] Тао-Кларджетни
 256, პ რ ი მ. на имя] во имя
 274,16 армянского] армянское
 294,37 роственников] родственников
 295,21 синаксария] синаксаря
 —,40 боящимся] боящийся
 298, 41—42) исправить так: руги. Хотя для этого требуется (ბ უ კ ვ. требовалось) много издержек [тем не менее желательно] давать все это каждый год полностью, как положено, [устроив так], чтобы
 315,39 литров] литр
 321,35 уставом] письмом
 322,31 другой покров жертвенника] другие покровы жертвенников. (При этом снести вниз, в примечание четвертое: Б у к в. другой покров жертвенника).
 325, პ რ ი მ. «აპოსკედენს-ობა»] «აპოსკედელს-ობა»
 334,35 ი Кладржети,] ი Кларджетни),
 336,9 35] 335
 340,43—41 (τὸν Βοδὲ γ)] (τὸν Βοδὲ-γδν)
 366,33 Кашостский] Кашуетский

АКАКИЙ ГАВРИЛОВИЧ ШАНИДЗЕ

Грузинский монастырь в Болгарии и его типик. Грузинская редакция типика.

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი შხ. შანიძე

გამომცემლობის რედაქტორი ც. ჯიმშელეიშვილი

ტექნიკური რედაქტორი ე. ბოკერია

მხატვარი გ. ნადირაძე

უნივერსიტეტის შრიფტის მხატვარი ა. დუმბაძე

კორექტორები: ბ. შავიშვილი, ც. ჩიქვაძე,

მ. მარგველაშვილი, ლ. ბასილაი:

წარმოებას გადაეცა 26 იანვარს 1971 წ.

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4 ივლისს 1971 წ.

ქაღალდის ზომა 70 × 108; ნაბეჭდი თაბახი 34,16

საადრიცხეო-საგამომცემლო თაბახი 26,26

უე 01341; ტირაჟი 5000; შეევეთა № 126

ფასი 2 მან. 76 კაპ.

გამომცემლობა «მეცნიერება» თბილისი, კუტუზოვის ქ., № 19.
Издательство «Мецниერება». Тбилиси, ул. Кутузова, № 19.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა. თბილისი, ჭავჭავაძის პროსპ. № 1

სურათები დაიბეჭდა ფერადი ბეჭდვის სტამბაში (პლენსანოვის პროსპ. 50)

Типография Тбилисского государственного университета (Просп. И. Чавчавадзе, 1)

Иллюстрации напечатаны в типографии цветной печати (Просп. Плевахова. 50)

ძველი ქართული ენის ძეგლები

(საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამოცემა)

1. ხანმეტი ლექციონარი (ფოტოტიპირი რეპროდუქცია). გამოსცა და სიმფონია დაურთო ა. შანიძემ. თბილისი, 1944. 065+54 გვ.
2. ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936 და 973 წწ.). გამოსცა ა. შანიძემ. თბილისი, 1945. 064+385 გვ., 15 ტაბულითურთ.
3. გო რ გ ი მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთვიმესი. გამოსაცემად დაამზადა ივ. ჯავახიშვილმა. — გ. მთაწმიდლის ენა „იოვანეს და ეფთვიმეს ცხოვრების“ მიხედვით ა. შანიძისა. თბილისი, 1946. XVI+172 გვ.
4. წიგნი ძუელისა აღთქმისანი (978 წ. ხელნაწერის მიხედვით). ტ. I. ნაკვეთი 1: დაბადებისაჲ. გამოსლვათაჲ. გამოსცა ა. შანიძემ, თბილისი, 1947 წ. XVI+112 გვ.
ნაკვეთი 2: ლევიტელთაჲ, მსაჯულთაჲ, რუთისი, იობისი, ესაიაჲსი. თბილისი, 1948. VIII+80 (გვ. 113—192).
6. ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი. ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი. თბილისი, 1948—1949. 032+840 გვ.
7. საქმე მოციქულთა. ძველი ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა ილია აბულაძემ. 1950. 034+224 გვ.
8. მამათა სწავლანი. X და XI საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა ილია აბულაძემ. 1955. XXII+319 გვ., 2 ტაბულითურთ.
9. კათოლიკე ეპისტოლეთა ქართული ვერსიები. X—XIV საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა ქეთევან ლორთქიფანიძემ. 1956. 037+143 გვ.
10. ბალავარიანის ქართული რედაქციები. გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ილია აბულაძემ. 1957. 048+218 გვ.
11. ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები X—XIII საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით. I. ტექსტი. გამოსცა მზექალა შანიძემ. 1960. 032—484 გვ. (ახლავს 11 ტაბულა).
12. ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები X—XIII საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით. II. გამოკვლევა და სათანხმებელი მზექალა შანიძისა (დაიბეჭდება 1972 წელს).
13. ა. შანიძე. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი. ტიპიკონის ქართული რედაქცია. ახლავს დანართი „პეტრიწონის მონასტრის ქართული წარწერები“ და 16 ტაბულა. 388 გვ.